

Б5119

Т. 10, кн. 1

1972-73

✶

ПАИБ
П'87

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
·КИРИЛ
И МЕТОДИЙ·

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
·CYRILLE
ET METHODE·
DE
V.TIRNOVO

ГОДИНА 1974

ТОМ X КН 1

TRAVAUX
DE L'UNIVERSITÉ
CYRILLE
ET METHODE
DE
V. TIRNOVO

ANNE 72—73 TOME 10
FACÛLTE PHILOLOGIQUE
LIVRE I

ТРУДОВЕ
НА ВЕЛИКО-
ТЪРНОВСКИЯ
УНИВЕРСИТЕТ
· КИРИЛ
И МЕТОДИЙ

ГОДИНА 72—73 ТОМ 10

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КНИГА ПЪРВА

СОФИЯ, 1974

МАНБ
51187

Редакционна колегия

Проф. Г. Ковачев (отговорен редактор), проф. Г. Тагамлицка, доц. А. Давидов, доц. А. Анчев, ст. пр. Хл. Христов (секретар на редакционната колегия)

272 | 1975

ОКРЪЖНА БИБЛИОТЕКА
В. ТЪРНОВО ДИ

Техн. редактор Н. Минчева Коректор Райна Тонева
Дадена за набор на 26. I. 1973 г. Подписана за печат на 5. XI. 1974 г.
Излязла от печат на 25. XI. 1974 г. Литературна група 11-6
Изд. № 21086 Печатни коли 34,88 Изд. коли 34,88 Тем. № 1962
Формат 65/92/16 Тираж 545

ДИ „Тодор Димитров“, кл. I — София.

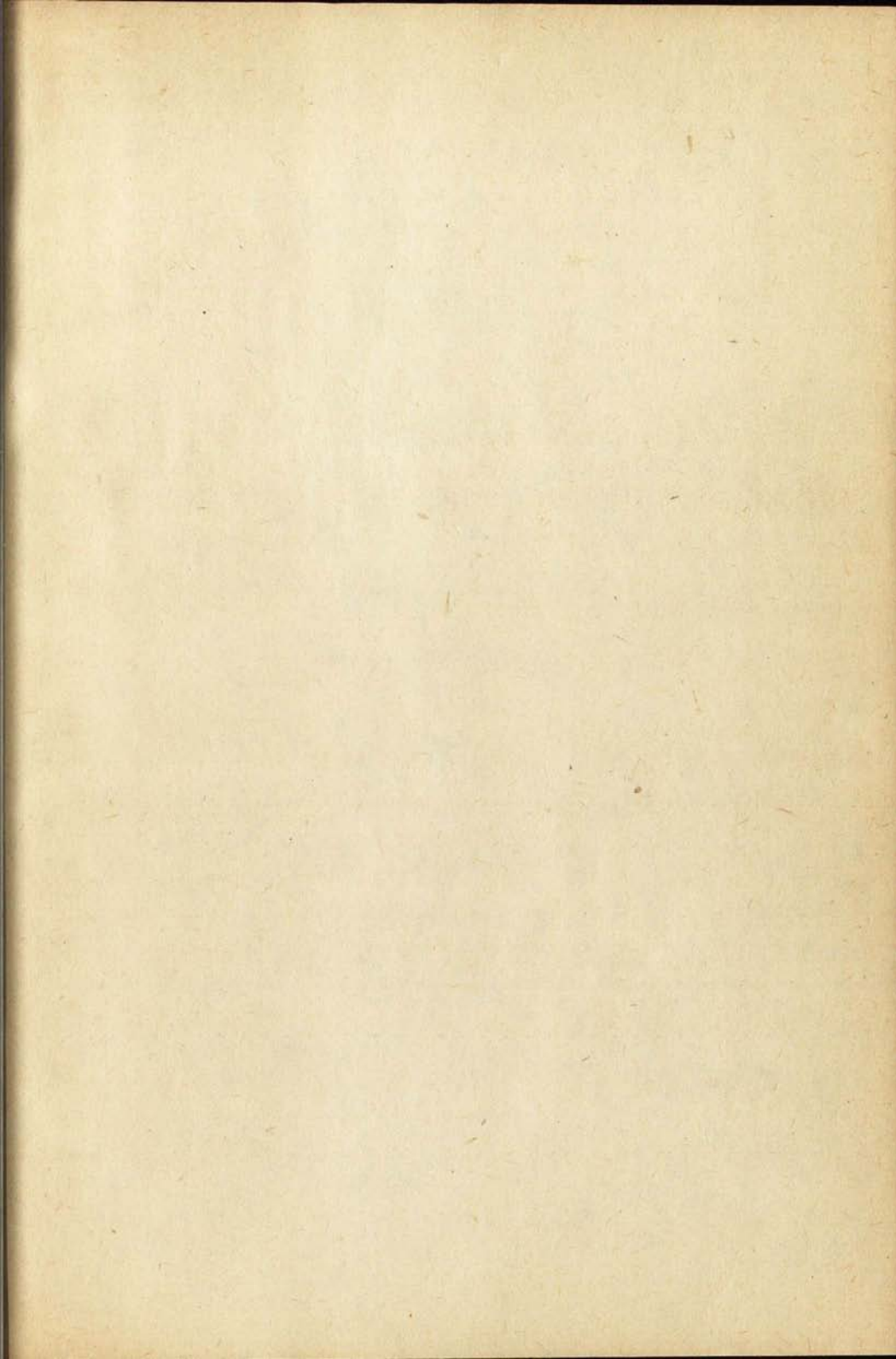
СЪДЪРЖАНИЕ

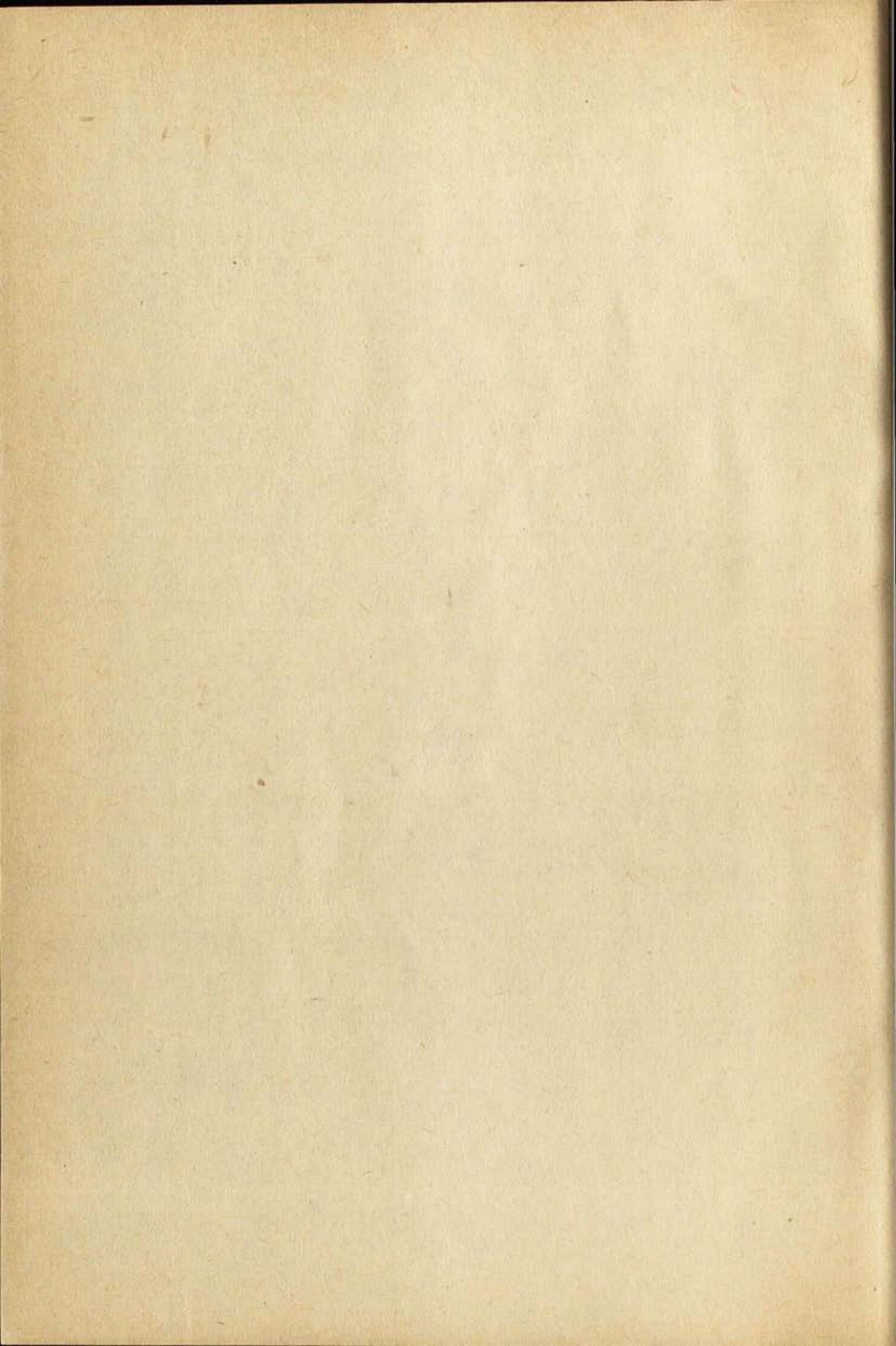
Николай Ковачев—Втори принос към названията на ветровете в България	Г 43
Станьо Георгиев—Прилаголните съчетания с предлога по	43
Христина Станева—За предикативната употреба на някои предложоименни съчетания в съвременния български език	109
Йорданка Маринова—Глаголи за въвеждане на пряката реч в съвременния български език	135
Боян Байчев—Видовата корелация в говора на село Голица, Поморийско	162
Паисий Христов—Глаголните представки с пространствено значение в български и във френски език	181
Соня Дякова—Безлични структури в български и в английски език	211
Тамара Махрова—Об одном аспекте изучения русского и болгарского языков в сопоставительном плане	245
Петър Джамбазов—О новых глаголах с суффиксом -ова—в русском литературном языке и об их болгарских соответствиях	263
Дюдвик Селимски—Отглаголната функция на прилагателната наставка -ен (ж. р. -на) -ЪНЪ в българския език на общославянски фон	289
Любен Бумбалов—Наблюдения върху типологията на българския роман	305
Невяна Дончева—Среднобългарски ръкописи в библиотеката на Великотърновската митрополия	354
Маргарита Каназирска—Художествено своеобразие на ранните по-вести на Леонид Леонов	398
Гено Генов—Самотата и отчуждението на героя в романтическите драми на Виктор Юго	447
Радка Кърпачева—А. П. Чехов—създател на нова драматична форма	463
Георги Петков—Из литературната история на текста на „Сказание за буквите“ от Константин Костенечки	489
Георги Данчев—Карелски препис на „Молитва към Богородица“ от Димитър Кантакузин	515
Тамара Махрова—Некоторые вопросы обучения болгар русской интонации във ВУЗЕ	535

TABLE DES MATIERES

1. Nicolas P. Kovatchev, Deuxième contribution à l'étude des noms des vents en Bulgarie	1
2. Stanio Georgiev, Verbale Verbindungen mit der Praposition po	43
3. Christina Stanéva, De l'emploi prédicatif de certains groupes préposition + nom dans la langue bulgare contemporaine	109
4. Yordanca Marinova, Verbs introducing direct speech in modern bulgarian	135
5. Boyan Baytschev, Die aspektale Korelation in der Dialektsprache im Dorte Golitza bei — Pomorie	169
6. Paissy Christov, Les préfixes verbaux exprimant des rapports spaciaux en bulgare et en français	181
7. Sonya Diacova, Impersonal structures in english and bulgarian	211
8. Tamara Makhrova, On one aspekt of studying russian and bulgarian on the basis of contrastive analysis	245
9. Petar Djambazov, On the newly coined verbs by means of the suffix -OBA in modern russian and their bulgarian equivalents	263
10. Luidvig Selimski, The deverbal function of the adjectival suffix -EH (fem. -HA)=-БНЪ in the bulgarian language on the basis of all-slavic	289
11. Liuben Boumbalov, Observations sur la typologie du roman bulgare entre les deux guerres	305
12. Névyana D. Panayotova, Manuscrits moyenâgeux bulgares dans la bibliothèque du métropolitte de Véliko Tirnovo	359
13. Margarita Kanazirska, Les premières nouvelles de Léonide Léonov — traits particuliers de la conception du genre littéraire	399
14. Ghéno Ghénov, La solitude et l'aliénation du héros dans les drames romantiques de Victor Hugo	447
15. Radka Kârpatschewa, A. P. Tschechow — Bergründer einer neuen dramatischen Form	463
16. Guéorgui Petkov, De l'histoire littéraire de „Légende sur les lettres“ de Konstantine Kosténetchky	489
17. Gueorgui Dantchev, Copie manuscrite de garelle de „La priere a la vierge“ de Dimitre Kantakousine	515
18. Tamara Machrova, Certaines questions de l'apprentissage de l'information Russe pour les Bulgares	535

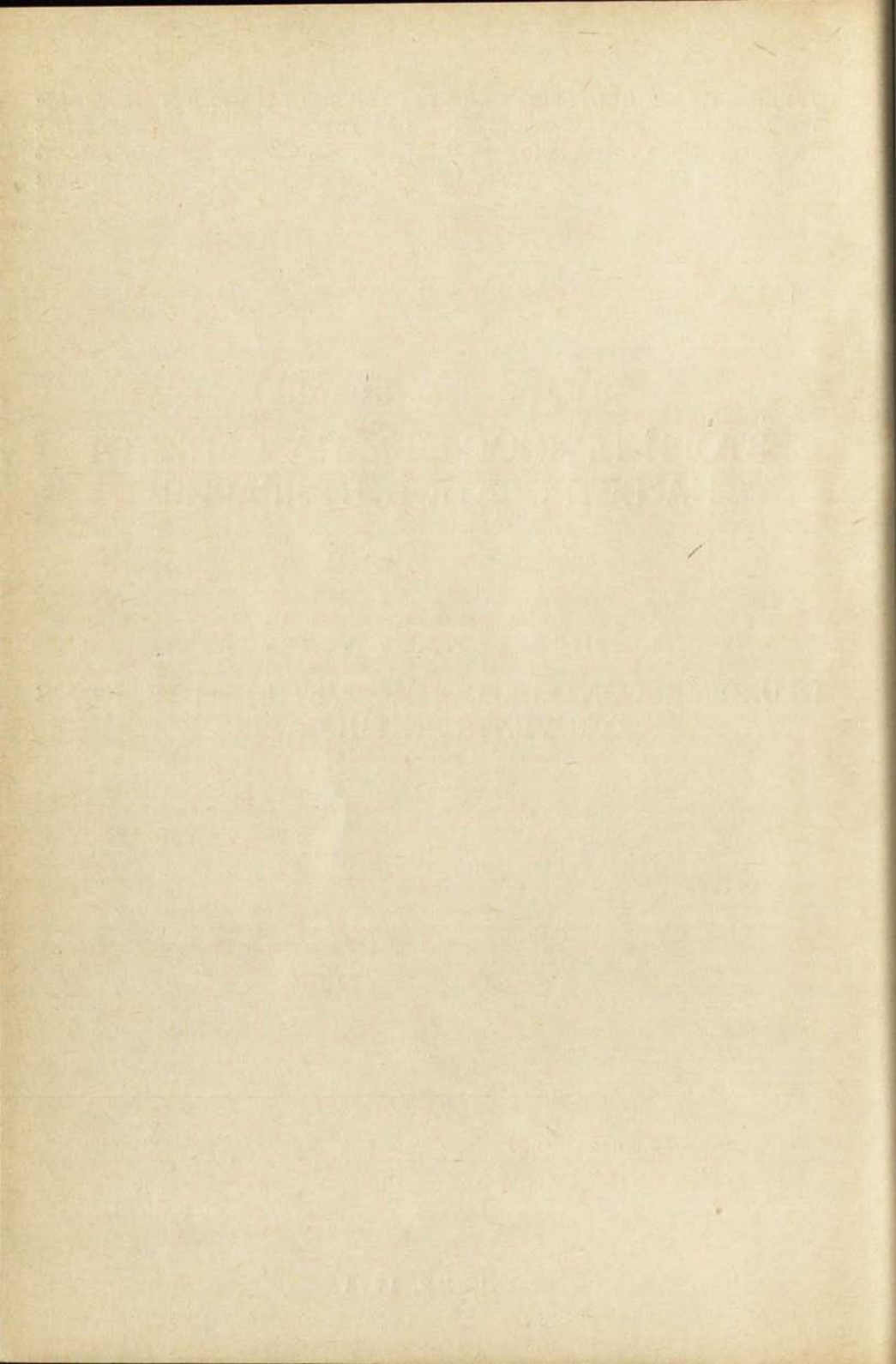

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
ТТом X, кн. 1 Филологически факултет 1972/1973
ТTRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“ DE V. TIRNOVO
ТTome X, livre 1 Faculté philologique 1972/1973

НИКОЛАЙ П. КОВАЧЕВ
ВТОРИ ПРИНОС КЪМ НАЗВАНИЯТА
НА ВЕТРОВЕТЕ В БЪЛГАРИЯ

NICOLAS P. KOVATCHEV
DEUXIEME CONTRIBUTION A L'ETUDE DES NOMS
DES VENTS EN BULGARIE

Едно всестранно и задълбочено проучване върху названията на ветровете — вентонимите в славянското езикознание и лексикология, все още липсва. Недостатъчни са събраните от терена и публикуваните материали, а също така и тяхната научна разработка. За подценяване на въпроса от страна на езиковедите говори отсъствието на вентоними в многобройни речници на славянските езици или пък крайно ограниченото им присъствие. По-определен интерес към този вид названия проявяват предимно етнографи, географи и метеоролози, като К. Мошински¹ в Полша, Э. и В. Мурзаевы² в Русия. В сърбохърватски многобройни названия на ветрове са разпръснати из различни антропогеографски, етнографски, географски сборници и поредици.³ У нас преди Освобождението за вентонимите говори Г. С. Раковски. В точка 30 на „Показалеца“ си той поставя въпрос „Как назовават ветровете?“ и добавя: „Ветровете наричат селци, отколикото е мене познато, следния: *Черний вятър* — северний. *Белий вятър* — южний. *Пърликоза* или *Старий вятър* — западни. *Моряк* от изток, що вее, а понегде си *Горний* и *Долний*, *Топлий* и *Студений*. И *Старий вятър*, що вее от югозапад.“⁴ След Освобождението имена на ветрове срещаме в трудове на С. Вацов, Й. Д. Ковачев, Д. Маринов, Й. Захариев, С. Попов, Л. Динев и др. По двадесетина названия са отразени в речниците на Н. Геров и Ст. Младенов и в тълковните речници на Института за български език при БАН.⁵

¹ К. Moszyński, Kultura ludowa Słowian, cz. II, Kraków, 1934, с. 2.

² Э. и В. Мурзаевы, Словарь местных географических терминов, М., 1959.

³ Zbornik za narodni život i običaje južnih slavena, Zagreb, 1896. Srpski etnografski zbornik, Beograd, 1902...

⁴ Г. С. Раковски, Показалец или ръководство, как се изискват и издирят най-старите чърти нашего бытия, языка, народопоклонения, старого ни направления, славнаго ни прошествия и прочие, Одеса, 1859. (Цит. по „Българийо, майко мила“, ред. Г. Буршуков, с. 230, 231.)

⁵ С. Вацов, Народна метеорология, С., 1900. Й. Д. Ковачев, Народна астрономия и метеорология, СбНУ, XXX, 1914, с. 68—69. Д. Маринов, Народна вяра и религиозни обичаи, СбНУ, XXVIII, 1914, с. 30—34. Й. Захариев, Кюстендилско краище, СбНУ, XXXII, 1918. Същият, Каменица, СбНУ, XI, 1935. С. Попов, Севлиево и Севлиево, С., 1936, с. 132. Л. Динев, Селищната област по Искърския пролом, ГСУ, ифф., т. XXXIX, 1942—43, с. 31. Н. Геров, Речник на българският език, I—V, Пловдив, 1895—1904. Ст. Младенов, Български тълковен речник с оглед към народните говори, т. I, София, 1951. БАН ИБЕ, Речник на съвременния български книжовен език, I—III, С., 1955—59. Л. Андрейчин, Л. Георгиев и др., Български тълковен речник, второ издание, С., 1963.

Засага в славянската езиковедска литература във връзка с вентонимите са ми известни студия материали на В. Михайлович (Югославия)⁶ и статия на В. Купишевски (Полша)⁷. В. Д. Далъ в своя „Словарь“ дава няколко десетки названия при думата „ветер“ и същите препраща към съответните букви в азбучния ред.⁸

След излизането на „Приноса“ ми за ветровете у нас⁹, в ономастичния архив при Великотърновския университет от терена постъпиха нови материали от 1077 селища в обсега на 96 бивши околии на страната. Тези материали легнаха в основата на настоящия ми „Втори принос“. В него подлагам на етимологичен и словообразователен анализ 473 вентонима, като в приложения речник посочвам географското им разпространение. Редица теоретични въпроси, засегнати в „Първи принос“, се изпускат, а се прави опит за хвърляне на една по-здрава връзка с названията на ветровете в сърбохърватски и руски език.

Настоящото изследване отново потвърждава основните семантични групи и подгрупи, основните семантични принципи, залегнали при създаването на вентонимите от нашия народ, които принципи вече установихме в „Първи принос“. Законите на мисленето за всички хора са едни и същи, те са общочовешки; отделните човешки колективи обаче живеят при по-различни или еднакви географски, икономически и политически условия, които могат да намерят една или друга изява в езика. При назоваването на ветровете в славянските езици се разкриват еднакви общославянски типове, а и някои отделни формално-семантични различия. От семантично гледище вентонимите се обединяват в 5 групи и 12 подгрупи, които важат също така и за сърбохърватските и руските названия. Тук в класификацията правя известно разместване с оглед на количеството (%) на вентонимите в отделните групи и с оглед на една по-логическа последователност.

I. НАЗВАНИЯ СПОРЕД ПОСОКАТА, ОТ КОЯТО ИДВА ВЯТЪРЪТ

Тъй като нашият народ в миналото се е занимавал предимно със земеделие и скотовъдство, благосъстоянието му в голяма степен е зависело от природата и природните стихии, една от които е вятърът като елемент на климата. Това е налагало да бъдат опознати качествата на ветровете по места, за да се вземат мерки във връзка с въздействието им върху земеделските култури и домашните животни. Предвестник за появата на един или друг вятър през отделно годишно време често пъти е била посоката, откъм която той е започвал да вее. В зависимост от обекта, който

⁶ V. Mihajlović, Srpskohrvatski nazivi vetrova, Prilozi proučavanju jezika, II, Novi Sad, 1966, с. 99—122.

⁷ W. Kupiszewski, Z badań nad słownictwem słowiańskim (nazwy wiatru, Prac Filologicznych, XIX, 1966, 185—195.

⁸ В. Д. Далъ, Толковый словарь живого великорусского языка, т. I, Москва, 1956, с. 234.

⁹ Н. П. Ковачев, Принос към названията на ветровете в България, Трудове на ВПИ, т. V, В. Търново, 1968, с. 1—42.

определя тази посока и според който се назовава вятърът, вентонимите могат да се поделят на четири основни подгрупи:

1.1. По общи и небесни посоки:

Горен вятър, *Горняк*, *Горнек*, *Горник*, *Горняк*, от стб. *горьнь* 'горен'; *Долен вятър*, *Долняк*, *Долнице*, *Долняк*, стб. *дольнь* 'долен'; *Юкаръ иели*, тур. 'горен вятър'. При тези ветрове посоката «долен», «горен» е определена съобразно местните условия и представи: по течението на река, по отделно възвишение (височина) или по посока на света. Като *Горен вятър* най-често е назоваван *Северният вятър*, а по-рядко *Североизточният* и *Източният*. *Горняк* предимно е *Западният вятър*, а след това — СЗ, С, Ю, ЮИ и СИ. *Долняк* е *Източният вятър*, следван от СИ, Ю, СЗ и ЮИ вятър.

Според небесните посоки (посоки на света) налице са 8 названия:

Изток, *Източен вятър*, *Източен морски вятър*, *Източен Черноморски вятър*, *Източник*; *Левант*, итал. 'И в.' (вж. речника); *Догулюзгяр*, тур. 'И в.'

Западен вятър, *Западняк*; *Батълюзгяр*, тур. 'З в.'; *Батия*, тур. 'З в.'; *Бонанза*, *Бонаца*, *Бонтаджия*, *Бунет*, итал. 'З в.'; *Гар(п)иел*, тур. 'З в.'

Северен балкански вятър, *Северен вятър*, *Северни вятър*, *Северняк*; *Кузей*, *Кузей иели*, тур. 'С в.'; *Поряз*, *Порязан вятър*, *Поряз иели*, нгръц. през тур. 'С в.'; *Шаменлик*, *Шамал*, *Шамал иел*, *Ашимал*, тур. 'С в.', последният по народна етимология свързан с *Ли Ашим*; *Ильдъз*, тур. 'С в.'; *Драмадана*, от итал. през тур. 'С в.'

Североизточен вятър; *Греодрамадан*, итал. през нгръц. 'СИ и С в.'

Северозападен вятър; *Бунет маистро*, итал. през тур. 'З и СЗ в.'; *Маистро драмадан*, итал. 'СЗ в.'

Юг, *Южен беломорски вятър*, *Южен вятър*, *Южна страна*, *Южнец*, *Южняк*; *Пладне*, *Пладник*, духа от пладне 'Ю в.'; *Гюней*, тур. 'пладне, юг'; *Дженуп*, тур. 'Ю'; *Каба иел*, *Каба Илия*, *Кабле*, *Кабля*, *Кабля иел*, тур. 'Ю в.'; *Ладоз*, *Лодос*, тур. 'Ю в.'; *Лодос Караиел*, тур. 'Южен Чер вятър'.

Югоизточен вятър; *Гюндол*, *Гюндоз*, *Гюндоз*, *Гюндоз люзгяр*, тур. 'ЮИ в.' (вж. речника).

Югозападен вятър; *Батъллodos*, тур. 'ЮЗ в.'; *Гюнбатъ иел*, тур. 'ЮЗ в.'. В подгрупата се наброяват 68 названия или 14,38% от всички вентоними. В сърбохърватски език съществуват също заети имена от италиански, средиземноморски произход, които в руски липсват.

1.2. По названия на селища, откъм които духат:

Аблановски вятър (по с. Абланово), *Айтозлията* (гр. Айтос), *Айтошки вятър*, *Акнджийски вятър* (с. Аканджий—Храброво), *Алмалишки ветер* (с. Алмалий), *(X) Амзаларски вятър* (с. Хамзалар), *Бабенски вятър* (с. Баба махале), *Бабечки ветер* (с. Бабяк), *Бабински вятър* (Бабино), *Балчишки вятър* (гр. Балчик), *Бановски вятър* (с. Баново), *Банчо* (Баня — Кюстендил), *Бариевец* (с. Бариево), *Белички вятър* (с. Белица), *Белоградчишки ветер* (гр. Белоградчик), *Белославски вятър* (с. Белослав), *Боримец* (с. Борима), *Брезничанец* (гр. Брезник), *Брестенин* (с. Бресте), *Брестовчанин*

(с. Брестовец), *Бургаски вятър* (гр. Бургас), *Бъзунек* (с. Бъзън), *Бъзънски вятър*, *Вакарелец* (с. Вакарел), *Варналия*, *Варненец*, *Варненски вятър* (гр. Варна), *Ветрендолски вятър* (с. Ветрендол), *Воденски вятър* (с. Воден), *Врачаник*, *Врачанин*, *Врачански вятър* (гр. Враца), *Вълчополенски вятър* (с. Вълча поляна), *Върбовчанин* (с. Върбовка), *Вятовски вятър* (с. Вятово), *Габровец* (гр. Габрово), *Гарванец*, *Гарвански вятър* (с. Гарван), *Герделийче* (с. Герделий), *Горноаблановски вятър* (с. Горно Абланово), *Гранатовски вятър* (с. Гранатово), *Гьодженски вятър* (с. Гьодженлер), *Даутларец* (с. Даутларе), *Двемогиленски вятър* (с. Две могили), *Дебренски ветер* (с. Дебрен), *Деветаченин* (с. Деветаки), *Девненски вятър* (гр. Девня), *Дервентски вятър* (с. Дервент), *Дивотинец* (с. Дивотино), *Драгоевски вятър* (с. Драгоево), *Дръндарски вятър* (с. Дръндар), *Дряновски вятър* (гр. Дряново), *Дъбнишки вятър* (с. Горен и Долен Дъбник), *Евренлик* (с. Евренлий), *Езларски ветер* (с. Езлар — Светлен), *Елидерски вятър* (с. Елидере — Ветрен дол), *Елищиченец* (с. Елшица), *Йорджеклерски вятър* (с. Йорджеклер — Златоустово), *Каваклиец* (гр. Каваклий — Тополовград), *Калагарец* (с. Калагаре — Долно Левски), *Каленски вятър* (с. Кален), *Калоферски вятър* (гр. Калофер), *Караабалийски вятър* (с. Карааба), *Караарнаутски вятър* (с. Кара Арнаут — Голям Извор), *Карапчански вятър* (с. Карапча — Крапец), *Карловец* (гр. Карлово), *Копривски вятър* (с. Копривец), *Кочанец* (с. Кочане), *Кочински вятър* (с. Кочина), *Кошовски вятър* (с. Кошов), *Кривненски вятър* (с. Кривня), *Курталански вятър* (с. Курталан — Вълча поляна), *Кюстенджалия* (гр. Кюстенджа — Костанца), *Кюстендилец* (гр. Кюстендил), *Ловчалия*, *Ловчанин* (гр. Ловеч), *Малкоградийски вятър* (с. Малко Градище), *Мандренски вятър* (с. Мандра), *Мезечки вятър* (с. Мезек), *Моравтенски вятър* (с. Морава), *Мугрешки вятър* (с. Мугрес — Горно Езерово), *Муселиевец* (с. Муселиево), *Неновски вятър* (с. Неново), *Новиградски вятър* (с. Новиград), *Обретенски вятър* (с. Обретеник), *Османпазарлия* (гр. Османпазар — Омуртаг), *Пазарджишки вятър* (гр. Пазарджик), *Паскалки вятър* (с. Паскалевец), *Пелишатченин* (с. Пелишат), *Пиргоски вятър* (с. Пиргос — Пиргово), *Плевенски вятър* (гр. Плевен), *Поповски вятър* (гр. Попово), *Поцърненченин* (с. Поцърненци), *Пъндъклийски вятър* (с. Пъндъклий — Лясковец), *Русенски вятър*, *Русчушки вятър* (гр. Русчук, Русе), *Сазлъшки вятър* (с. Сазлъ — Тръстика), *Самоковец* (гр. Самоков), *Сваленишки вятър* (с. Сваленик), *Свищовлия*, *Свищовски вятър* (гр. Свищов), *Севлиево вятър* (гр. Севлиево), *Сливенски вятър* (гр. Сливен), *Сливовски вятър* (с. Горско Сливово), *Софийнец*, *Софянин* (гр. София), *Спааларски вятър* (с. Спаалар — Ломци), *Сребърски вятър* (с. Сребърна), *Сурутски вятър* (с. Сурут — Навъсен), *Тагаревски вятър* (с. Тагарево), *Тирфилийски вятър* (с. Тирфилий — Тинтява), *Топалски вятър* (с. Топал — Кривица), *Тъженски вятър* (с. Тъжа), *Узунджовски вятър* (с. Узунджово), *Филебелията* (гр. Филибе — Пловдив), *Хамазларски вятър* (с. Хамазлар — Храброво), *Хасковски ветер* (гр. Хасково), *Церовски вятър* (с. Церовец), *Чайляшки вятър* (с. Чайляк — Чайка), *Чепелдженски вятър* (с. Чепелджа — Планица), *Чепиняр* (с. Чепино), *Червенски вятър* (с. Червен), *Черковненски вятър* (с. Черковна), *Чиренец* (с. Чирен), *Чирпански вятър* (гр. Чирпан),

Шабленски вятър (с. Шабла), *Шипката*, *Шипкалия* (с. Шипка). Общо 1130 вентонима или 27,48%.

1.3. Според названия на местност, откъм която духа вятърът:

Значителен брой вентоними са получили името си по местност, която се намира в землището на дадено селище или в страната, но известна на населението: *Ардински вятър* (р. Арда), *Бакърджи кула(к)* (едноим. м.), *Балканджията*, *Балкански вятър* (по тур. Балкан — Стара планина), *Боазки вятър* (м. Боаза), *Боазлията* (също), *Бърденин* (м. Бърдото), *Вятър от Сечената скала*, *Вятър от Бакърджи кула(к)*, *Вятър от Кованлъккьой*, *Вятър от Ширек мешели*, *Ганиолу* (м.), *Гечитеран* (м.), *Горнянин* (от гората, планината), *Голям еран* (м.), *Дадански вятър* (м. Дадана), *Дебелия вятър* (м. Дебелия баир), *Дениз иели*, *Дениз люзгяр* (откъм морето, тур. 'морски вятър'), *Драгайка* (м.), *Дунавец*, *Дунавски вятър* (откъм р. Дунав), *Дубраш* (м.), *Заводски вятър* (откъм АТЗ в Ст. Загора), *Замажибук* (м.), *Изгорок* (идваща откъм гората), *Каиряшки вятър* (м. Кайряка), *Карагьол* (м.), *Караормански вятър* (м. Кара орман), *Каратепски вятър* (м. Каратепе), *Каратухлян* (м.), *Каралък* (м.), *Коджадаз иели* (вр. Коджа даз — Плешивец), *Кутренски вятър* (м. Кутра), *Марашки вятър* (откъм Марашки проход), *Маричник*, *Маришки вятър* (р. Марица), *Морелин*, *Мореник*, *Моренин*, *Морлин*, *Морски бриз*, *Морски вятър*, *Морски Дунавец*, *Моряк*, *Морянин*, *Морянин* (идва откъм морето), *Мрачко* (вероятно по м. Мраката), *Ореховски ветер* (м. Орео), *Орман иели* (тур. орман 'гора', местност), *Пазарски вятър* (м. Пазара в Разград), *Пиринлията*, *Пирински вятър* (откъм Пирин планина), *Планинец* (м. Планината), *Подунавец* (край Дунава), *Предел*, *Пределски ветер* (м. Предел), *Присоец* (м. Присое), *Речник* (откъм река), *Ромънец* (откъм Ромъния — Тракия), *Ръмбашки вятър* (м. Ръмбашница), *Солен вятър* (условно, тъй като идва откъм морето), *Струмиджанец*, *Струмичанец* (откъм долината на р. Струма), *Туна иели* (тур. 'Дунавски вятър'), *Чаирлък иели*, *Чаирски вятър* (м. Чаирлък — Ливадище), *Черномор*, *Черноморец*, *Черноморски вятър* (откъм Черно море), *Чумерненски вятър* (вр. Чумерна). Всичко 67 названия, или 14,18%.

1.4. Ветрове по името на обект във от страната:

Представите за посоките на ветровете често пъти са свързани у населението с обекти и страни във от България и по такива обекти са получили имената си 26 вятъра, което представлява 5,49%. Тук могат да се посочат: *Арнаутии* (откъм Арнаутлука — Албания), *Белик*, *Белич*, *Беломорец*, *Беломорски вятър* (по Бяло море), *Бошевик* (откъм Болшевишко — Русия), *Бял вятър* (по Бяло море; голям брой подобни названия са свързани с качества на вятъра: температура, благоприятно въздействие върху растенията и животните), *Влах*, *Влашки вятър* (откъм Влашко — Румъния), *Карпатски вятър* (пл. Карпати), *Лазовец* (откъм Анадола — Мала Азия, където живее племето на лазовете), *Маджарин*, *Маджарец* (откъм Маджарско — Унгария), *Румънски вятър* (откъм Румъния), *Руснак* (откъм Русия), *Сибирец* (откъм Сибир — Русия, СССР), *Сибирски вятър*, *Сибиряк* (по Сибир), *Сърбин* (откъм Сърбия), *Турски вятър* (откъм Турция), *Черногорски вятър* (откъм Черна гора в Югославия).

Изцяло в първа група влизат 291 вентонима, 61,53% от всички названия на ветрове в изследването. Това се отнася и до проучените от мен ветрове в сърбохърватски и руски език, без да посочвам тук конкретните названия. Това ще извърша след време в по-цялостно обобщаващо изследване. Изводът е, че за народната метеорология от важно значение за разпознаване на ветровете е посоката, откъм която нахлува даден вятър в определено землище на населено място.

II. НАЗВАНИЯ ПО ВЛИЯНИЕ НА ВЯТЪРА

Според обекта, върху който се проявява това приятно или неблагоприятно влияние (хора, животни, растения или време), вентонимите поделяме в две семантични подгрупи:

II.1. Ветрове според въздействие върху хора, животни и растения:

Ак иел (тур. 'Бял вятър'. Обикновено духа през пролетта от юг, действува благоприятно върху растенията, топи снега. Явява се като антоним на *Кара иел*, а като синоним на *Топъл вятър*, *Южен вятър* и др.); *Беладжия* (тур., прави «бели», пакости на растенията и хората); *Бельо*, *Бельов вятър*, *Белчо*, *Белък*, *Беляк*, *Бял вятър* (виж *Ак иел*), *Берибиво* (вероятно от първоначално *Дерибиво* със замяна на д с б; срв. в „Първи принос“: *Дерибиво*, *Дерипоряз*, *Деряре* (с. 23); *Връшанин* („троши, чупи върховете на дърветата“); *Гладник* (изсушава почвата и намалява добивите от земеделските култури); *Гърчичучник*, *Гърчичучу*, *Гърчикушник* (с рязката си студенина причинява гърчове на кучетата и птиците, тур. *куш* 'птица'), *Дериво*, *Дерибиво*, *Дерикозел*, *Деряре* (причинява смърт на съответните домашни животни с рязката си понижена температура); *Егрек бузан* (тур., щом задуха, принуждава скотовъдците да прибират добитъка от *егреците* 'откритите кошари' в топли помещения по домовете); *Заешки вятър* (по някакво въздействие върху зайците); *Ишек* (мори магаретата, но и по издавания шум като „рев на магаре“); *Кара вятър* (тур.-бъл. 'Чер вятър'), *Кара иел*, *Каракаба иел*, *Кара рюзгяр* (тур. 'Чер вятър', проявява се през различни времена, суши почвата и причинява пакости на посевите); *Кечи барътран* (студен зимен вятър, който принуждава козите „да врещят“); *Кечи суран* (изгаря класовете на житата, тур. 'козя пръдня, духане'); *Кози рог*, *Козица* (бодлив, студен вятър, от който козите бягат); *Конски вятър* (мори конете с ниската си температура); *Кривец* („криви дърветата и осакатява животните с ниската си температура“); *Кучешки вятър* (вие като побесняло куче); *Лодос-Кара иел* ('Южен Чер вятър'; *Лош вятър* (носи градушки и засуха, пакости на растенията); *Лютар* („лют“ — смразява река Елидере); *Мандабатаръм* (тур. мори биволите), *Манда юзен* (тур. 'дерибиво'); *Мек вятър* (южняк, действува благоприятно на растенията); *Обикновен вятър* (слаб летен вятър с неутрално въздействие); *Неканен вятър* (внезапно появяващ, причиняващ известни пакости); *Овчак*, *Обчалин*, *Овчарин* (свързан с живота на овците, подпомага или пречи на пасенето им в полето); *Одери биво* (със студа си мори биволите); *Пърлец*, *Пърликоза*, *Пърликозар*, *Пърликозел*, *Пърльока* (с резкия си студен по-

вей „пърли“ козите и растенията); *Пърцогорец*, *Пърчивятър* (с топлината си през пролетта „разпърчва“, разлиства дърветата); *Развигор* (развива горите); *Разпъпидрян* (разпуква пъпките на дряна); *Резняк* (рязко студен); *Самалиели* (тур. 'вятър, който троши'); *Свињодерец*, *Свињар*, *Свињски ветер* (действува неблагоприятно върху свините със студа си); *Црњи ветър*, *Чер вятър*, *Черен вятър*, *Черняк* (вее през различни годишни времена и се отразява пакостно върху посевите, като значително снижава добивите); *Шумар* (с топлината си разлиства шумата на дърветата); *Щъркелов вятър* (след появата напролет започват да прелитат щъркелите от юг); *Якиел* (тур. 'Бял вятър'; *Ярешик* (зиме мори ранните ярета).

От семантично гледище и географско разпространение, откъм посока и място на духане една част от названията *Бял вятър* са предизвикани по пътя на асоциация с *Бяло море*. В такъв случай те се явяват като синоним на *Беломорец* и *Беломорски вятър*. Неприятното въздействие и реагирането от страна на животните и растенията при група ветрове е довело до създаване на названия императивни композити (сложни съществителни), в които първата част е заповедна форма, като *Берибивола*, *Гърчикучник* и др. около 29% от названията в подгрупата. Втора група вентоними са образувани от вид животно, без конкретно да е означено въздействието им, като *Вълчи вятър*, *Заешки вятър*, *Кози рог*, *Козица*, *Конски вятър*, *Кучешки вятър* и др.

II.2. Ветрове според въздействие върху времето:

Ветровете са свързани от своя страна с влажност, температура, снежна покривка, валежи, тясно свързани с характеристиката на климата и времето. Във връзка с това някои ветрове са получили и своите названия: *Буревестник* (предвещава буря в Софийско); *Дождар*, *Дъждар*, *Дъждовен вятър*, *Дъждовник* (докарва валеж от дъжд); *Кишо* (размеква снега, причинява «киша»); *Ямуриели* (тур. 'Дъждовен вятър'); *Снегар*, *Снегоносец*, *Снегояд*, *Снежник*, *Снежен вятър*, *Снягов вятър* (докарва или топи снега); *Кърчан* (тур. 'скреж', срв. *Скрежец*, *Скрежняк*, образуващ по дърветата *скреж*, вж. „Първи принос“, с. 31); *Еснек*, *Еснец*, *Есник*, *Яснец*, *Ясник* (който проявява небето, прочиства го от облаци); *Мъгленик* (предизвиква мъгли); *Карбозан* (тур. 'който топи, разваля снега', вж. *Снегояд*), *Топикар* (бъл.-тур. 'Тописняг'); *Сух вятър*, *Суховей*, *Кориуел* (тур. 'сух вятър'). Всичко 30 вентонима или 6,34%.

Цялостно в групата влизат 99 названия на ветрове, което е 20,93% от всички ветрове.

III. НАЗВАНИЯ СПОРЕД ХАРАКТЕРНИ ОСОБЕНОСТИ НА ВЯТЪРА

Като е наблюдавал ветровете, нашият народ е опознавал техните отличителни качества: начин, сила, скорост на духане, температура, издаване на характерен шум (звук) и пр. Тези свойства са използвани за назоваване на редица ветрове. Наличният материал ни дава основание да поделим групата в 4 подгрупи:

III.1. Названия според начин на духане: *Бриз* (фр. лек морски вятър); *Бушовник* (поривист вятър, който разхвърля покривите на сградите, издиращ във въздуха тревни отпадъци, шума и прах); *Ветрушка, Вихрушка* (силен вятър, който се извира в спирала нагоре и увлича със себе си листа и прах, стб. **вихръ**); *Виелица* (студен, поривист зимен вятър, който отнася снега и го натрупва на преспи; завява и вие); *Господник* (благодатен пролетен вятър, съпътствуван с топъл дъжд); *Дяволски вятър* (духа със страшна сила и по пътя си помита всичко); *Кааршиел, Каришиел* (тур. 'който духа насреща, в очите'), *Каришиел вятър* (тур.-бъл. 'Насрещен вятър'); *Насрецен вятър, Прек вятър, Пречняк* (духа „напряко“); *Къорав вятър* (вре се като „къорав“ навсякъде; във връзка с поверие, че брат му го ослепява); *Метю* (мете пътищата от снега и го натрупва в доловете); *Кошава* (разпространен в СЗ България, в Добруджа, вероятно пренесен от преселници. В срхр. *Кошава* — СИ в. по долния Дунав. Ст. Младенов го свързва с тур. *koş hava* 'бърз, силен вятър', осмислен с наставка *-ава* (Бълг. тъл. реч., с. 1079; Етимол. и правоп. реч., с. 254). Тълкуването може да се свърже с корена *кос* 'напречен, непряк' + наст. *-ява*. Семантична успоредница в рус. *поперень, боковой, косой, покосой* (според Йор. Заимов). В завоя на р. Дунав СИ се намира и с. *Кошава*, което може да даде основа за вентоним по неговото име. Въпросът заслужава специално проучване на терена в този край; *Фъртуна* (зимен снежен вятър, снежна виелица); *Чапиел* (тур. 'вятър под прав ъгъл', сменя рязко посоката си). Общо 21 вентонима, 4,44%).

III.2. Названия според сила и скорост на духане:

Ветровете се движат във вертикална и хоризонтална плоскост, като се проявяват с различна сила и скорост. Последните са станали основа за назоваване на 19 вятъра, представляващи 4,02%. Тук поставяме названията: *Бора* (от итал. през нгръц и тур. 'буря', силен вятър); *Буран* (от тур. прил. *boran* 'бурлив', буря), *Бурен вятър, Буря*; *Дели буран* (тур. 'луда буря'), *Дели поряз* (тур. луд С в.); *Мистрал* (нгръц. 'налудничав' вятър); *Туфан* (идва внезапно като вихрушка, вероятно във връзка с китайското *тай-фун* 'морски ураган'); *(Х)ала, (Х)алесина* (буен вятър, буря, свързан с поверие за митическите същества *хали*); *Чъвгън, Чългън, Чългън люзгяр* (буен, поривист вятър, тур. 'луд, бесен'); *Ураган* (опустошителен вятър америк., внесено по книжен път в говора); *Бързец* (бърз вятър), *Кротък вятър* (вее спокойно); *Цифунек* (духа изтъсно, но поривисто, провира се в пукнатините на къщите и в клоните на дърветата; в говор. *цифун* 'дървена цифка на воденичен улей, за да се увеличи силата на водната струя върху перките на воденичното колело'); *Харманджия* (по използване силата на вятъра за отвяване на зърното от плевата при вършене, тур. от перс. 'вършач, сортировач').

III.3. Названия във връзка с температура:

Леден вятър, Студеняк, Студен вятър, Студенец, Студеник (обикновено студен С в.), *Студен северняк*; *Присоец* (духа от С от *присое* 'северно, студено, сенчесто място'; *Студовой* (вее студ), *Соук рюзгяр* (тур. 'студен вятър'); *Пърлец* (студен „пърлещ“ вятър); *Разладан* (хладен вятър); *Рез-*

няк (студен, остър, режеш вятър); *Топлик*, *Топляк*, *Топъл вятър* (южен, топъл, пролетен вятър, който топи снеговете). Всичко 17 названия, 3,60%.

III.4. Названия по издаване на характерен шум:

Само 3 вентонима, 0,43% от всички названия, *Виелица* (който вие), *Кавгаджия* (който наподобява свада между хора, тур. кавга), *Ишек дундура* (тур. *дундура*, звукоподражание, 'Магарешки рев').

В трета група влизат 59 названия на ветрове, или 12,49%.

IV. НАЗВАНИЯ ВЪВ ВРЪЗКА С ВРЕМЕПРОЯВЯВАНЕ НА ВЯТЪРА

IV.1. През денонощието: *Вечерен бриз*, *Вечерник*, *Вечерняк* (вее вечер); *Нощен вятър* (проявява се през нощта); *Сутрешен бриз*, *Сабахленик* (тур. 'сутрешен вятър'); *Червен вятър* (явява се при залез, когато небето е червено), *Юндолсуел* (тур. 'пред изгрев слънце'), *Юндус* (също). Общо 10 названия, 2,11%.

IV.2. През годината: *Голям Сечко* (през месец януари — *Голям Сечко*), *Зимен вятър*, *Къшиел* (тур. 'зимен вятър'), *Летен вятър*, *Пролетен вятър*, *Есенник* — *Есник*. По момент на поява е *Неканен вятър*. Всичко 6 вентонима, 1,27%. В IV група — 16 названия, или 3,38%.

V. НАЗВАНИЯ ПО ДРУГИ ПРИЧИНИ И ПОДБУДИ

Не напълно ясно е тълкуването на вентонимите: *Мървак* (в говорите *мърва* е 'пепел с недоугаснали въгленчета'; наричан «*Рудар*», вероятно с рудодобив в Благоевградско); *Песняк* (по това, че носи пясък, че пее, или по това, че пакости дори на песовете, „кучетата“, срв. *Кучешки вятър*; *Солен вятър* (духа откъм морето, носи изпарения на соли); *Стар вятър* (първоначалното значение не е много ясно, според Г. С. Раковски това е ЮЗ в. Събраният материал посочва, че предимно е З в., откъдето най-често идват градушки през лятото); *Труфань* (от *троха* с редуция *труха* > *труфа* 'носещ дребни отпадъци от пръст' (?), *Туфан* (в говор. *туфа* 'снопче трева, нисък кичест храст, туфарчина'; може би във връзка с изскубване и влачене от вятъра на туфи трева). Неясно остава названието *Хамасиел*. Всичко 8 вентонима, 1,67%.

Статистическата обработка на вентонимите според семантичната им класификация разкрива следните съвкупности и проценти:

I. Названия от посока на духането на вятъра:	291	61,59%
I.1. По общи и небесни посоки	68	14,38
I.2. По названия на селища в страната	130	27,48
I.3. Според имена на местности	67	14,18
I.4. По имена на обекти вън от страната	26	5,49
II. Названия по влияние на вятъра:	99	20,93%
II.1. По въздействие върху хора, животни	69	14,59
II.2. По въздействие върху времето	30	6,34

III. По характерни качества на вятъра:	59	12,49%
III.1. Според начин на духане	21	4,44
III.2. Според сила и скорост на духане	19	4,02
III.3. Според температура	17	3,60
III.4. Според характерен шум	2	0,43
IV. Названия според време на проявяване:	16	3,38%
IV.1. През денонощието	10	2,11
IV.2. През годината	6	1,27
V. Поради други причини:	8	1,67%
Всичко:	473	100,00%

От таблицата става ясно, че нашият народ (населението) е образувал вентоними последователно: по имена на селища (I.2), по въздействието на ветровете върху организмите (хора, животни и растения) (II.1.), според общи и небесни посоки (I.1.), по имена на местности (I.3.), по оказване въздействие върху времето (II.2.), по обекти във от страната ни (I.4.) и пр.

Класифицирането на ветровете според посоката и времето на проявяването им, имайки пред вид семантиката на названията им, би дало ценни наблюдения и данни за нашата народна метеорология и за стопанската ни география.

Двойни и тройни названия. Известен брой ветрове по места притежават повече от едно име, които в известни случаи дават възможност за по-надеждното им етимологизиране. Достатъчно е да посочим по-характерните случаи: *Ардински вятър* — *Западняк*, *Беладжия* — *Бунтовник* — *Черноморец*, *Беломорски вятър* — *Дъждар* — *Стар вятър*, *Бонтаджия* — *Карапченски вятър*, *Бунтовник* — *Беладжия* — *Черноморец*, *Бургаски вятър* — *Морски вятър* — *Северен вятър*, *Бял вятър* — *Белчо*, *Бял вятър* — *Манда батаръм* — *Поряз*, *Ветрендолски вятър* — *Елидерски вятър*, *Герделийче* — *Яснец*, *Горен вятър* — *Юкаръиели*, *Горен вятър* — *Студен вятър*, *Гърчикучник* — *Горняк*, *Еснец* — *Сърбин*, *Западен вятър* — *Белоградчишки ветър*, *Източен ветър* — *Врачански ветър*, *Каваклиец* — *Източен вятър*, *Каваклиец* — *Гондусу*, *Кавгаджия* — *Кюстенджалия*, *Пазарджишки вятър* — *Пърликоза* — *Чер вятър*, *Руснак* — *Източен вятър* — *Ловчалия*, *Северен вятър* — *Северняк*, *Северен вятър* — *Мандабатаръм*, *Северен вятър* — *Кривец*, *Северен вятър* — *Поряз*, *Снегодя* — *Южняк*, *Стар вятър* — *Западен вятър*, *Суховой* — *Черен вятър*, *Топъл вятър* — *Бял вятър*, *Узунджовски вятър* — *Източник*, *Черен вятър* — *Кочински вятър*, *Черен вятър* — *Сух вятър*, *Черен вятър* — *Пазарски вятър*, *Черен вятър* — *Черногорски вятър*, *Черен вятър* — *Кривец*, *Черноморски вятър* — *Моренин*, *Чългън* — *Дождар*, *Чългън* — *Шабленски вятър*, *Чългън* — *Северен вятър*, *Югозападен вятър* — *Крив вятър* — *Дъждар*, *Южсен вятър* — *Бял вятър* (*Топъл вятър*, *Лодос*, *Долния вятър*, *Гореция вятър*), *Южняк* — *Беломореч* (*Морски вятър*, *Бял вятър*) и др.

В словообразователно отношение названията на ветровете, както и в „Първи принос“, се характеризират с няколко типа:

I. А фиксален тип със суфиксален подтип. Вентонимите при този подтип са образувани предимно от именни основи (на прилагателни и съществителни), като към тях са прибавени различни суфикси:

- **ява** (— 'ава): *Кошава* (*Кос-йава);
- **ак**: *Горнак, Долнак, Мървак, Овчак* (*Овъч-йак), *Руснак, Студенак*;
- **як** (— 'ак): *Беляк, Вечерняк, Горняк, Доляк, Западняк, Песняк, Пречняк, Резняк, Северняк, Сибиряк, Средняк, Черняк, Южняк*;
- **ав**: *Кърчан, Разладан*;
- **ян** (— 'ан): *Морян*, в рус. *Моряна, Мунтян*;
- **ар**: *Дъждар, Лютар, Снегар, Шумар*, в срхр.: *Вийар, Посунчар, Снегар*;
- **яр** (— 'ар): *Свиляр, Чепиляр*;
- **ек**: *Бъзунк, Горнек, Есек, Севернек, Цифунк*;
- **ец**: *Бариевец, Беломорец, Бързец, Вакарелец, Варненец, Габровец, Гарванец, Даутларец, Дивотинец, Дунавец, Елищенец, Еснец, Каваклиец, Калагарец, Карловец, Кочанец, Кривец, Лазовец, Муселиевец, Палакарец, Планинец, Подунавец, Присоец, Пърлец, Пърцогорец, Ромънец, Самоковец, Сибирец, Софлянец, Струмичанец, Студенец, Сърбинец, Черноморец, Чиренец, Чирпанец, Южнец, Яснец*; в рус.: *Авганец, Кривец, Межесенец*; в срхр.: *Вардарац, Дунавац, Кошавац, Кривац, Планинац, Развигорац, Софийанац, Студенац* и др.
- **ик**: *Белик, Вечерник, Врачаник, Гладник, Горник, Господник, Дъждовник, Есник, Източник, Маричник, Мореник, Морник, Мъгленик, Пикалник, Пладник, Рачник, Снежник, Студеник, Топлик, Ярешик, Ясник*; в рус. от този тип: *Горовик, Летник, Мокрик, Моряник, Обедник, Побережник, Топлик, Полуношник* и др.; в срхр.: *Даник, Ладник, Леденик, Подсунчаник* и др.
- **ин**: *Морлин, Овчалин, Овчарин, Сърбин, Халесин*; в рус.: *Баргузин*; в срхрв. с — **ина**: *Белоюжина, Даждевина, Йужина*.
- **ица**: *Козица*, срв. „Първи принос“: *Бързица, Есеница, Косовица*; в рус.: *Теплица*; в срхрв.: *Борйаница, Горйаница* и др.
- **ич**: *Белич*, в срхрв.: *Палич*.
- **джия**: *Балканджия, Беладжия, Бонтаджия, Кавгаджия, Харманджия*.
- **лия**: *Айтозлия, Варналия, Ловчалия, Пиринлия, Свищовлия, Шипкалия*; в срхрв.: *Арнаутийа, Видимлийа*.
- **янин**: (— 'анин): *Бърдянин, Горнянин, Морянин, Софлянин, Връшанин* (*Връх-йанин); в рус.: *Морянин*, в срхрв.: *Банъанин*.
- **чанин**: *Брестовчанин, Врачанин, Върбовчанин, Деветачанин, Пелишатчанин*; в срхрв.: *Карадачанин, Моравичанин, Тимочанин* и др.

Известна част от горните вентоними първоначално са били двукомпонентни словосъчетания от прилагателно и съществително име, определени и определяемо, които са се трансформирали в едносъставни по пътя

на суфиксалната субстантивация, например: *Бял вятър* > *Беляк*, *Беломорски вятър* > *Беломорец*; *Бърз вятър > *Бързец*, *Бързица*; *Варненски вятър* > *Варненец*, *Варналия*; *Вечерен вятър > *Вечерник*, *Вечерняк*; *Врачански вятър* > *Врачаник*, *Врачанец*, *Врачанин* и др.

Префиксално-суфиксалният подтип е слабо застъпен, само при *Изгорок*, *Подунавец*, *Разладан*.

II. Основосъбирателен тип (сложни имена): Предимно от два подтипа, сложна основа със съединителна морфема: *Беломорец*, *Пърцогорец*, *Черномор*, *Черноморец* и сложна основа с повелителна глаголна форма + съществително, като *Берибивол*, *Гърчикучник*, *Гърчикучу*, *Гърчикушник*, *Дерибивол*, *Деривол*, *Дерикозел*, *Дерияре*, *Замажибук*, *Одерибивол*, *Пърликоза*, *Пърликозар*, *Пърликозел*, *Пърчивятър*, *Развийгор*, *Разпълидрян*.

III. Лексикализация на словосъчетания: Това е преобладаващият начин за образуване на вентонимите от свободни словосъчетания по пътя на тяхната лексикализация (онимизация), по пътя на преминаването им в устойчиви словосъчетания, като *Аблановски вятър*, *Ардински вятър*, *Балчишки вятър*, *Белия вятър*, *Вечерен бриз*, *Вълчи вятър* и мн. др. При вентонимите по имена на селища (група I.2) от 130 названия 86 са устойчиви словосъчетания — вентоними, което представлява 66,16% в групата.

За движението на въздуха, предимно в хоризонтално положение в славянските езици и в нашия език се употребява праславянската дума *větrъ, стб. *вѣтръ*, прилагателното *вѣтрънь*, *вѣтрънь*, а в словенски се предпочита *sapa*, срхр. *sapa* 'дъх, пара', гл. *sopiti* 'тежко дишам', пол. *sapać* 'засъхвам се, пхтя'. Според силата на вятъра у нас срещаме думата *ветрець* 'слаб вятър', срхр. *vetrić*, пол. *witrek*, *wietrzyk*, рус. *ветерок*, *ветерочек*, *ветеришка*; бъл. *вѣтрище* 'силен вятър', срхр. *ветрина*; във връзка с вертикалното движение на вятъра в български имаме думите *вихър*, *вихрушка*, *сприя*, а през зимата *виѣлица*.

Наред с общите означения за „вятър“, както вече установихме в „Първи принос“ и в настоящия „Втори принос“, населението по места е чувствувало нужда за диференцирано назоваване на отделните ветрове, които общо за страната разкриват значително разнообразие. При тези диференцирани названия вече се явява въпросът за техния правопис в зависимост от това, дали трябва да ги схващаме като нарицателни или като собствени имена; според мене повечето от вентонимите са на границата между нарицателни и собствени имена, но по-близо до последните. Засега условно в изследванията си ги пиша с главни букви, но въпросът заслужава специално проучване.

Най-широко разпространение в настоящия принос са получили названията с основа: юг (в Юг, Южен вятър, Южняк) (481, I принос — 308), север (Северен балкански вятър, Северен вятър, Севернив вятър, Северняк, Севернек) (389, в I прин. — 226), бял (Белик, Белич, Белия вятър, Бельо, Белчо, Белък, Беляк, Бял вятър) (233, I прин. — 115), горен (в Горен вятър, Горнак, Горнек, Горник, Горняк) (230, I прин. — 168), долен (До-

лен вятър, Долник, Долнише, Долняк) (164, I прин. — 130), **чер** (Чер вятър, Черен вятър) (159, I прин. — 88), **запад** (Западен вятър, Западняк) (108, I прин. — 75), **изток** (Изток, Източен вятър, Източник) (101, I прин. — 66), **северозапад** (Северозападен вятър) (44, I прин. — 28), **североизток** (Североизточен вятър) (44, I прин. — 28), **море** (Морелин, Мореник, Моренин, Морлин, Морник, Морски вятър, Моряк) (163, I прин. — 67), **Черно море** (Черномор, Черноморец, Черноморски вятър) (40, в I прин. — 76), **Дунав** (Дунавец, Дунавски вятър) (36, I прин. — 80), **Бяло море** (Беломорец, Беломорски вятър) (19, I прин. — 14), **югозапад** (Югозападен вятър) (16, I прин. — 8), **югоизток** (Югоизточен вятър) (15, I прин. — 8), **стар** (Стар вятър) (17, I прин. — 34), **зимен** (Зимен вятър) (33, I прин. — 16), **студен** (Студенак, Студен вятър, Студенец, Студеник, Студенко, Студен северняк, Студеняк, Студовой) (35, I прин. — 39), **топъл** (Топлик, Топляк, Топъл вятър, Топъл Южняк) (73, I прин. — 61) и др.

Научната обработка на материалите в двата приноса дават достатъчно здрава основа за разкриване на семантичните и словообразователни принципи, залегнали в названията на ветровете у нас. Сравнението с познатите ми вентоними в сърбохърватски и руски език разкриват някои общославянски принципи и редица конкретни общи имена.

По-нататъшното събиране на ветровете едва ли ще донесе много нови неизвестни названия, а повече ще разшири представите ни за тяхното географско разпространение. Това също ще бъде от важно значение за българската, южнославянската и общославянската диалектография, за техните атласи. В такъв смисъл събирането на вентонимите у нас трябва да продължи. Като завършек трябва да бъде написан обобщаващ научен труд за названията на ветровете в България с многобройни карти за тяхното географско разпространение, като се хвърлят необходимите връзки към вентонимите на другите славянски народи и езици.

РЕЧНИК НА НАЗВАНИЯТА НА ВЕТРОВЕТЕ

Аблѧновски вѧтър — духа през пролетта откъм с. *Аблѧново* (Горно Аблѧново — Беленско, Долно Аблѧново — Русенско), Сщ4. I 2.

Айгозлия — духа откъм *Айтос* С3, носи дъжд, а понякога и град, Бр2, Бр35. I 2.

Айтошки вѧтър — студен зимен вѧтър, идва откъм *Айтос*, Кн14. I 2.

Акел — духа откъм Бяло море през всички годишни времена, действува благоприятно на растителността; през пролетта бързо топи снеговете и раздиства дърветата. Името по места свързват с топенето на снега, по действието върху растенията или по това, че идва от Ю, откъм Бяло море; тур. *ак* 'бял', *yel* 'вятър'; Ар65, К617, К621, Км23, Км24, Км51, Км65, Км106, Кж44, Кж113, Кж118, Кж134, Кж145, Кж153, Кж182, Кн34, Кт13, Мг, Мг3, Мг40, Мг105, Мг122, Ом9, Ом74, П8, П13, Пв20, Пс19, Тщ7, Тщ34, Тщ16, Ш15. II 1.

Акѧнджѧйски вѧтър — студен северен вѧтър, духа откъм с. *Акѧнджѧй* (Бълтуарѧ, Храброво — Балчишко), В83. I 2.

Ала — вж. Хѧла. III 1.

Алавѧндерски вѧтър — ЮИ топъл вѧтър, идва откъм с. *Алавѧндерѧ* (Малко Градище — Свиленградско), Сг24. I 2.

З а б е л е ж к а: Римската и арабската цифра накрая означават група и подгрупа при семантичната класификация.

Алесина — вж. Халесина. III 1.

Алмалитски вятър (*Блмълицки вѣтер*) — духа откъм с. Алмалій (Горно и Долно Ябълково), ЮИ, през всички годишни времена, действува благоприятно на растителността, Гр15. I 2.

Амзаларски вятър — вж. Хамзаларски вятър. I 2.

Ардински вятър (*Ардински вѣтер*) — духа от 3 откъм р. Арда, затова се именува и Западняк, Ст42. I 3.

Арнаутина — духа от 3 откъм Арнаутлѹка (Албания) през пролетта и лятото, Ас9, См45. I 4.

Ашимал — вж. Шимал. I 1.

БАБЕНСКИ ВЯТЪР — западен вятър, идва откъм с. *Бабà махалè* (Бабата, Башино, днес В. Левски), С314. I 2.

Бабечки вѣтер — дъждовен, идва откъм с. *Бабѣк*, Рл17. I 4.

Бабински вѣтер — духа от 3 откъм с. *Бабино*, Вр55. I 4.

Бакърджий кула(к) — СИ вятър, духа през пролетта откъм едноименна местност, Рз21, Рз38. I 3.

Балканджия — топъл Ю вятър, идва откъм *Балкана* (Стара планина) и през пролетта топи снега, Б. I 3.

Балкански вятър — идва от С откъм *Балкана* (Ст. планина); през зимата е студен, а през лятото хладен, благоприятен за посевите, Ел33, Кн21, Н33, Я19, Я36, Я47; духа от 3 откъм Балкана, пречи на бобовите растения, Р39. I 3.

Балчишки вятър — духа от СИ откъм *Балчик* през всички годишни времена, благоприятен за селскостопанските култури, през зимата е студен, Бч38, В8, В40, В41, В44, В47; духа от ЮИ, откъм Балчик, наричан още *Моренин*, В67. I 2.

Бановски вятър — идва откъм с. *Баново*, ЮЗ, В30, I 2.

Банчо — студен СИ вятър, идва откъм *Баня* (Кюстендил), духа през пролетта и влияе благотворно на посевите и овощните дървета, Кд26. I 2.

Бариевец — идва от И откъм с. *Бариево* (Робертово, Равно поле), променя времето, духа през цялата година, Сф41. I 2.

Батъ лодесѹ — ЮЗ зимен вятър, размеква снега. Тур. *batı* 'запад, западен', *lodoz* 'юг, южен', Ом9. I 1.

Батъ люзгър — западен вятър, през зимата студен; тур. *batı* 'западен' и перс. *rüzgâr* 'вятър', чрез дисимиляция на *p-p > л-p*, Бч9. I 1.

Батия — топъл поривист ЮЗ вятър, тур. *batıya* 'западен', Тур. реч., с. 279, Бч60. I 1.

Беладжия — дъждоносен И вятър, именуван още Черноморец, Бунтовник, 'който пакости, прави бели', Тк34. II 1.

Белик — топъл пролетен вятър, духа откъм *Бяло море* и топи снега, Я7. II 1.

Белич — Ю Беломорски вятър, през пролетта топи снега, а през лятото е сух и неприятен, изсушава почвата, Пз5. II 1.

Белички вятър — духа откъм с. *Белица*, от С, в късна есен докарва сняг, Ст24. II 1.

Белия вятър — вж. Бял (Бел) вятър (ветър). II 1.

Белградчишки вѣтер — Западен вятър, Мх58. I 2.

Беломорец — топъл Ю вятър, идващ от Бяло море, Кд26, Кд30, Пк2, Нз37, Пз14, Т645, Ч6. I 4. I 4.

Беломорски вятър (*Дѣждар*) — топъл пролетен и летен вятър, идва от Бяло море, Бч63; (*Стария вятър*) — В47; южен топъл вятър, ГД40, Кл34, Кн28, Нз-24, Пд10, Сз49, Сз54, Сз72, Сз87, Сл44. I 4.

Белославски вятър — докарва често пъти дъжд, духа откъм с. *Белослав*, В30. I 2.

Бельо — Ю, ЮИ вятър, топи снега, Кн53. II 1.

Бельов вятър — топъл, Ю вятър, носи влага и съдействува за развитието на посевите, Кн15. II 1.

Белчо — идва откъм Бяло море, именува се още: *Бял вятър*, *Южняк*, Ас9, Пд8. II 1.

Белък — духа от Ю през пролетта, разпуква пъпките на дърветата. Известен и като *Бял вятър*, Пм15. II 1.

Беляк — силен Ю вятър, отнася циглите от покривите на къщите, Мч7. II 1.

Берибивол — ЮЗ вятър, вероятно от *дерибивол*, Е63, II 1.

- Боазки вятър** — духа от ЮИ, откъм м. *Боаза*, Пс20. I 3.
- Боазлията** — С вятър, духа през зимата откъм м. *Боаза*, Сз33. I 3.
- Болшевик** — И вятър, духа през цялата година откъм „*Болшевишко*“ — СССР, Рз5. I 4.
- Бонанза** — силен С вятър, духаш предимно през есента, Бр20; От итал. I 1.
- Бонанца** — силен С вятър, идва откъм морето. Итал. *ponente* 'запад', Бр20, вж. горе. I 1.
- Бонтаджия** — духа през пролетта от И, не пакости на растенията, нарича се и Карачански вятър, Я19. Вероятно от итал. през тур. I 1.
- Бора** — духа през зимата и ранна пролет, троши дървета, От итал. през гръц. и тур., в тур. *bora* 'буря', Кн26, Мч, Пр38, Рз8, Сл14, Сл26. III 2.
- Боримец** — студен И вятър, идва от с. *Борима*, Тр22. I 2.
- Боричанец** — студен С вятър, идващ откъм гр. *Брѝзник*, Бз44, Сф50. I 2.
- Брѝстенин** — ЮЗ вятър, духа по долината на р. Ръчене през цялата година, идва откъм с. *Бресте*, Лк20. I 2.
- Брестовчанин** — студен есенен и зимен вятър, духа от СЗ откъм с. *Брестовци*, Пл53. I 2.
- Бриз** — идва откъм морето към сушата; от френ. *brise*, чрез рус., Бр31, В93. III 1.
- Бунѝт** — З вятър, духа през есента, от итал. *ponente* 'запад', Пм25. I 1.
- Бунѝт майстро** — СЗ вятър, от итал. и тур. *maystra* 'СЗ', Пм25. I 1.
- Бунтовник** — ЮИ пролетен буен вятър, Тб35; (*Беладжия*, *Черноморец*) — Тк54; студен С в., духа през зимата, Я39. III 1.
- Буран** — студен С в., придружен от буря, Нп1. III 2.
- Бургаски вятър** (*Северен вятър*, *Морски вятър*) — Гр27, идва откъм гр. Бургас. I 2.
- Буревѝстник** — топъл, задушен вятър, който се появява преди буря, Сф36. III 2.
- Бурен вятър** — краткотраен вятър, появява се в края на лятото, Пч11. III 2.
- Буря** — силен СЗ вятър, рядко се явява през лятото, носи проливни дъждове, градушка, Б16, Рз5. III 2.
- Бъзѝнек** — студен И в., идва откъм с. *Бъзѝн*, Р39. I 2.
- Бъзѝнски вятър** — духа откъм с. *Бъзѝн*, от С, променя времето, Р14; СИ вятър, духа през есента, Р15. I 2.
- Бърденин** — С вятър, откъм м. *Бърдото* в с. Телиш, Лк8. I 3.
- Бързѝц** — З вятър, вее през пролетта и лятото с голяма бързина, Др38, Св30; СЗ вятър, пристига внезапно с дъжд, Тр22. III 2.
- Бял вятър** — обикновено Ю вятър, откъм Бяло море, през пролетта топи снеговете, А5, А6, А29, А31, А33, А36, А51; (*Бѝло*) — Ас9, Ас16, Ас43, Ас44, Ас45, Ас46, Ас53, Ас55; ЮЗ вятър, Ас28, Ас29, Бр2, Бр3, Бр11; Бч28; Кн14, Кн39, Кн57, Мг71, Пд40, Мг3, Пз44, Пм7, Пм15, Пм38, Пм39, Рз5, Сз90, Сс32, Тб3, Тб11, Тб23, Тб45, Тб48, Тб57, Тб64, Тб70, Тб90, Тк34, Тш4, Тш23; ЮИ вятър, Бр38, Бч1, Бч57, ГТ19, Пв38, Сз33, Сс23, Сс24, Тб10, Ч1, Ч10, Ч13; С вятър (*Манда батарѝм*, *Порѝз*) — МТЗ; СИ вятър, Бр31; Топъл И вятър, Бр34, Дл30, Кн26, Мх3, Псб; Предимно Ю вятър, топъл, Бр28, Бр30, Бр35, Бр39, Бч13, Бч23, Бч30, Бч47, Бч49, Бч66, В15, В24, Вг6, Вг10, ГО6, Гр2, Гр12, Гр15, Гр23, Гр26, ГТ6, ГТ18, ГТ44, Д28, Дг1, Дг2, Дг12, Дг4, Др200, Ел1, Ел22, Ел25, Ел31, Ел33, Ел37, И32, И47, И58, И65, И66, И70, Ис35, Кб23, Кж38, Кж69, Кж178, Кл19, Кл45, Кл47, Км, Км112, Кн21, Кн26, Кн28, Кн30, Кн37, Кн48, Кн58, Кн9, М33, М50, Нз3, Нз22, Нз27, Нз33, Нп30, Ом40, Ом96, Пв20, Пв24, Пд3, Пд10, Пд28, Пд76, Пд85, Пд98, Пз24, Пз32, Пз43, Пз54, Пм3, Прв1, Прв11, Прв13, Прв14, Прв21, Пс1, Пш12, Пш14, Рз5, Сг1, Сг30, Сг32, Сг36, Сг41, Сг45, Сд5, Сз2, Сз11, Сз14, Сз16, Сз20, Сз40, Сз47, Сз51, Сз52, Сз66, Сз72, Сз73, Сз81, Сз91, Сл7, Сл20, Сл36, Сл51, См12, См15, См34, См36, См75, Сс6, Сс22, Сс25, Тг19, Тк25, Тл1, Тл11, Тл22, Тл23, Тл26, Тл37, Х10, Х13, Х21, Х24, Х27, Х31, Х33, Х38, Х44, Х45, Х59, Х72, Хм15, Хм32, Хм33, Хм58, Хм65, Я19, Я27, Я36, Я38, Я39, Я40, Я45, Я47, Я53, Я61. II 1.

ВАКАРѝЛЕЦ — студен З вятър, духа от посоката на с. *Вакарѝл*, Пз2. I 2.

Варналия — студен СИ вятър, идва откъм гр. *Варна*, Бр2, Бр4, Кн10, Кн21, Кн26, Кн28, Кн37, Кн48, Кн58, Пм3, Пм37. I 2.

Варненец — СИ вятър, вее откъм *Варна*, Кн30. I 2.

- Варненски вятър** — СИ вятър, духа откъм *Варна* в края на зимата и началото на пролетта, Кт7. I 2.
- Ветрендълски вятър** — студен З вятър, предизвиква слани, вее откъм с. *Ветрендол*; по-старото му име е известен и *Елидърски вятър* (от с. *Елидере*), Пз43. I 2.
- Ветрушка** — силен вятър, който се вие и издига прах и треви, Т44. III 2.
- Вечерен бриз** — ежедневен крайморски вятър, духащ от морето към сушата, изпълван от рибарите за приближаване до брега, Бр20. III 1.
- Вечерник** — прохладен вечерен вятър, Г88, И47, Пд39, Пд52, Пз43, Рз35, Сл26, Тр14, Тр88, Тш25, Х21, Ш50. IV 1.
- Вечерняк** — духа от планината по коритото на Стара река привечер. Проявява се през лятото, Сл50. IV 1.
- Виѐлица** — сух, студен зимен вятър, свири в комините и разнася снега от покривите, Бч23. III 2.
- Вихрушка** (*Вирушкь*) — появява се внезапно през лятото, издига във въздуха прах и треви, Вр62, ВТ50. III 2.
- Влах** (*Улдо*) — СИ вятър, идва от *Влашко* (Румъния) през есента и зимата, Пс20; Ш62, Ш63, Ш65. I 4.
- Влашки вятър** — духа откъм Влашко през есента и зимата, студен, Пв40, Р27 Ш63. I 4.
- Воленски вятър** (*Водински вятър*) — ЮИ дъждовен вятър, духа откъм с. *Воден*, Ел1. I 2.
- Врачаник** — студен И вятър, откъм гр. *Враца*, Мх9. I 2.
- Врачанин** — И вятър, откъм *Враца*, Бг47, Бк5, Бк7, Бк25, Бк31; СЗ студен вятър, Бт19, Вр18, Вр35, Тв27, Тв80. I 2.
- Врачански вѐтр** — студен И дъждоносен вятър, Мх58. I 2.
- Връшанин** — духа през лятото, троши вършето на дърветата, Сл8, Сд. II 1.
- Вълчи вятър** — зимен вятър, навява пътищата, вие като вълк, Пс20. II 1.
- Вълчоплънски вятър** — духа от И откъм с. *Вълчя поляна* (Курталан), именуван и Курталански вятър, Ел25. I 2.
- Върбѐвченин** — пролетен, духа откъм с. *Върбѐвка*, Б6. I 2.
- Вятровски вятър** — силен С вятър, духа откъм с. *Вятово* през есента и зимага, Р27. I 2.
- Вятър от Сѐчената скала** — поривист С вятър откъм м. *Сечената скала*, Сл31. I 3.
- Вятър от Бакърджи кула(к)** — З вятър, носи дъжд, Рз38. I 3.
- Вятър от Кованлъкѐй** — зимен С вятър, духа откъм м. *Кованлъкѐй*, Рз38. I 3.
- Вятър от Сирикмешели** — И вятър откъм м. *Сирик мешели*, Рз38. I 3.
- Габровец** — духа през есента и зимата откъм *Габрово*, И вятър, Св30. I 2.
- Ганиюл** — духа откъм м. *Гани юл* 'Ганьов път', тур., Р5. I 3.
- Гарпѐел** — силен З вятър, духа през пролетта. Тур. *garp, garbi* 'западен' и *yel* 'вятър', Км51. I 1.
- Гарванец** — СЗ вятър откъм с. *Гарван*, К629. I 2.
- Гарвански вятър** — ЮЗ вятър, духащ откъм с. *Гарван* в Румъния през лятото; наричан още *Суховой*, Сс23. I 2.
- Гърделничѐ** — силен СЗ вятър, проявса небето, именуван и *Яспѐц*. Назован по с. *Гърделий* (Невестино), откъм където идва, Кн26. I 2.
- Гечитеран** — духа от СЗ през всяко време, откъм м. *Гечитеран*, И32. I 3.
- Гиндол**, **Гиндоуз** — вж. *Гюндогу* иел. I 1.
- Гладийк** — З в., който засушава почвата и реколтата става слаба, причинява глад, Лк10. II 1.
- Голѐм Еран** — ЮИ топъл вятър. По МН, Сл14. I 3.
- Голѐм Сѐчко** — студен зимен С вятър. По име на месец януари, С175. IV 2.
- Гѐрен вятър** — И вятър, духа през есента, Пш3. Западен вятър, вее през лятото и есента, Прв6, Сз73. Северен вятър, през зимата студен; през есента носи дъждове и мъгли; (*Юкарѐ иел*), Дл4; Кл45, Кн21, Кн51, Нз12; Нз22, Сз11, Сз16, Сл25, Сл51, Тл23, Яб1. СИ вятър, студен, докарва снегове, наричан още *Студѐн вятър*, В24, Пл50, ЯЗ8, СЗ вятър, понякога духа през лятото, причинява градушки, В41, Кн37, Ш52. ЮИ вятър, духа откъм горния край на селото, Ел1. I 1.

Горняк — духа предимно от С, по-рядко от СИ или И, Бл24, Рз5, Сд15, Хм25. Името идва от посоката, духа от „горе“, т. е. от север. I 1.

Горнък — 3 вятър, студен, предизвиква измръзване. Пз24. I 1.

Горняк — духа от С през есента, Пл36. I 1.

Горноаблавно вятър — духа откъм с. *Горно Абланово*, северен вятър, рядко предизвиква дъжд, Б4, I 2.

Горняк — хладен И вятър, Б18, Бс26, Вр11, Ор21, Ор29, Пд93, Ст56. Студен 3 вятър, често носи валежи: през зимата навява преспи, през лятото с градушки: А21, Ас29, Ас30, Ас53, Бг50, Бс4, Бс16, Бс18, Бс25, Вд20, Вд35, Вд49, Вр18, Вр35, Вр54, Др190, К1, Кд100, Кд102, Кр8, Л18, Л30, Л31, Л35, Лк8, Лк15, Лк20, Лч37, Мх2, Мх3, Мх7, Мх10, Мх11, Мх13, Мх20, Мх27, Мх40, Мх43, Мх44, Мх46, Мх47, Н13, Н25, Нз5, Ом96, Ор1, Ор6, Ор10, Ор11, Ор24, Ор28, Пд21, Пд34, Пд39, Пд48, Пд85, Пд107, Пз21, Пз44, Пз54 Пк, Пк1, Пк2, Пк4, Пк5, Пк8, Пк11, Пк13, Пк15, Пк16, Пк20, Пз5, Пз33, Пз2, Пл8, Пл17, Пл19, Пл26, Пл35, Пл38, Пл49, Пл51, Пн15, Пн10, Прв6, Прв11, Прв14, Прв15, Прв21, Пч11, Р27, Р35, Р40, Сс34, Сф38, Сф50, Сщ1, Сщ6, Сщ19, Тк, Х13, Х33, Х44, Х72, Хм67, Хс13, Ч6. Като *Горняк* процентно най-често е определян Западният вятър.

Студен С вятър, духащ през есента и зимата, опасен за растенията: Бл38, Бс28, Бр47, Вр6, Дл26, ВТ39, Дг4, К3, Кд26, Кл20, Кн53, Мх37, Нз24, Ор31, Пд15, Пд57, Пд95, Пз8, Пз59, Пи22, Пл37, Пр33, Пс, Рм44, Рм58, Сд8, Сз40, Сз52, Ст17, Ст22, Сф1, Х40.

СИ вятър, който често изсушава почвата: Б5, Вр66, Пл3, Сд15, Тк37.

СЗ вятър, най-често студен, дъждоносен през пролетта; през лятото понякога сух, често пъти с градушки: А60, Бс1, Бс13, Бс22, Вр42, Вр83, ВТ50, Гр9, Кн9, Кр5, Л41, Лч10, Лч13, Лч28, Лч47, Мх2, Мх9, Мх32, Мх40, Мх42, Мх51, Н7, Н16, Пд82, Пл36, Пн8, Р17, Рм9, Сд, Ст75, Сф7, Сф36, Х72.

Ю вятър, който напролет топи снега, раз利ства дърветата, синоним на *Южняк*: Бч16, Вр46, Вр64, Г688, Гр8, Дг12, Их16, Л12, Л33, Н29, Ом96, Пд88, Сщ3.

ЮИ вятър, топъл и свеж, П42, Пс20, Ст60, Сщ12. ЮЗ топъл и влажен вятър, Мх16, Р27, Сф57. I 1.

Горнянин — пролетен топъл южен вятър, който развива гората, Лч23. I 3.

Господник — дъждоносен пролетен вятър, благоприятен за посевите. Народът казва, че „Господ мие бъчвите си“, Нз43. III 1.

Гранатовски вѐтер — топъл, влажен вятър, вее откъм с. *Гранатово*; наричан още Черноморски вятър, Ел22. I 2.

Греодрамадана — СИ вятър. От итал. през гръц. *graios* 'северозток', *tramontana* 'северен вятър', Пм25. I 1.

Гюнду — вж. Гюнду. I 1.

Гърчичушник (*Горняк*) — студен СИ поривист вятър, кара кучетата да се *гърчат*, Хм25. II 1.

Гърчичучу — СИ студен зимен вятър, гърчи кучетата, Сг30. II 1.

Гърчичушник — студен С зимен вятър, видоизменение на *кучишк*, Сг1. Може би смесено с тур. *kuş* 'птица'. II 1.

Гюдженски вятър (*Гюженски в'ятър*) — топъл южен вятър, духа откъм с. *Гюджелер* (Зайчар), А6. I 2.

Гюмбатъиел — тур. *gün* 'юг', *bati* '3 вятър', *yel* 'вятър': Гюмбатъ — 3 вятър, духащ през есента и зимата, Бн47; Гюмбатасъ — В14, Д20, Кж145, Кж153; Гюмбатъ — ЮЗ в., Кж153, Мг105. I 1.

Гюндогу — тур. *gündoğusu* 'ЮИ'; Гюндул — черноморски И вятър, Сл44, Ас9. **Гюндулъс** — пролетен И вятър, топи снега, Д20. Гюнду — СИ вятър, Кж145, Кж153, Кт13; **Гюндуо нелі** — зимен И вятър, Ом20, Ш44. **Гюндуоус** — СИ или И вятър, духа предимно през зимата, Ас44, Кж123, Нз18, Сз20, Сл20, Я40. **Гюндуоусу** — И вятър, напролет топи снега, през зимата студен, Ар65, В14, Дл21, Дл32, Кл35, Км51, Км65, Мг3, Мг105, Нз3, Нз12, Нз14, Нз16, Нз17, Нз22, Нз23, Нз27, Нз32, Сг45, Сз11, Сз40, Сз52, Сз81, Сл18, Сл36, Тл18, Тг19, Хм15, Я36. I 1.

Гюндуу люзгар — ЮИ вятър, наричан от рибарите Солен вятър; тур. *gündoğu* 'изток, източен', *rüzgâr* 'вятър', т. е. „Източен вятър, Бч7, Бч9. С дисимиляция на *r-r > l-r*. I 1.

Гюней — духа през лятото от Ю, тур. *gün* 'юг, южен', Пс2, Пс30. I 1.

Гюнкавушмұш люзгар — вятър, духащ от З, Бч7. Тур. *güncavuşma*. I 1.

ДАДАНСКИ ВЯТЪР — идва от С откъм м. *Дадана*, Лч23. I 3.

Даутларец — студен З вятър, духа откъм с. *Даутларе* (Царемир), Пд28. I 2.

Двемогилки вятър — буреносен летен вятър, вее откъм с. *Две могили*, Б27, Р30; I 2.

Дебѐлия вятър — духа през есента и зимата откъм м. *Дебѐлия байр*, ЧЗ. I 3.

Дебрѐнски вѐтер — И вятър откъм с. *Дебрѐн*, носи валежи. Гд40. I 2.

Девѐтачин — сравнително топъл З вятър, духа през есента и зимата откъм с. *Девѐтаки*, Лч27. I 2.

Дѐвненски вятър — духа откъм с. *Дѐвня*, през лятото преци на цѐфтенето на пшеницата, „зърното остава изпито“, В15. I 2.

Делибуран — поривист луд вятър, преди да завали дъжд. Тур. *deli* 'луд', *bugan* 'проливен дъжд с буря и грѐмотевници', Тб3. III 2.

Дели поряз — ЮЗ сух, поривист вятър. Тур. *deli* 'луд', *poryas* от вгрѐц. *boreas* 'С вятър', Ар49, Пд28; В Дуванлий го свързват с род *Порязови*, които били много буйни. III 2.

Денизиелѝ (*Денисел*) — топъл морски вятър, през лятото прохладен. Тур. *deniz* 'море, морски', *yel* 'вятър', Бч31, Ш15, Ш72. I 3.

Денизлюзгѝр — Ю топъл, дъждовен вятър. Тур. *deniz* 'морски', *lüzgâr* 'вятър', Бч9. I 3.

Дервѐнски вятър (*Дервѐнтския*) — духа от З откъм с. *Дервѐн*, изсушава посевите, В1, В18. I 2.

Дерѝбивол — студен С или СИ вятър, духа през зимата и мори биволите, Бр35, ВТ12, ВТ50, Г179, ГО7, ГО40, Дг10, Др38, Др73, Др104, Др200, Е8, Е250, Ис48, Нз12, Нз22, Пд97, Пз32, Пз44, Пк1, Пк14, Пк15, Пк21, Пк22, Св47, Сз52, Сз73, Я45. II 2.

Деривол — студен С вятър, през зимата „дере кожите на воловете“, ГО24, Ч1, II 2.

Дерѝкозел — остър С вятър, „дере козлите и козите“, Я2. II 2.

Дерѝяре — студен СЗ вятър, морял яретата, Сф46. II 2.

Дженѝп — студен северен есенен вятър, причинява първите слани. Тур от араб. *senip* 'юг, южен' (?), *cin* 'зъл дух'. Кн34. I 1.

Дивѝтинец — З вятър, идва от с. *Дивѝтино*, Пр33. I 2.

Догулюзгѝр — топъл И вятър, тур. *dogu* 'източен, изток, изгрев' и перс. *lüzgâr* 'вятър', Ш72. I 1.

Дождѝр — вж. **Дъждѝр**. II 2.

Дѝлен вятър — И вятър, духа през цялата година, Х59. З вятър с топли дъждове; Б24. СЗ топъл, дъждовен вятър, Пл50, Пш3, Ю вятър, Бч24, Кн21, Кн22, Кт1, Рл4. ЮИ вятър, влажен и топъл, ГТ26, Гц50. I 1.

Долѝак — духа от Ю, топи снега, Бл37, Хм25. I 1.

Долѝице — духа през цялата година откъм Югославия, от З, Ст60. I 1.

Долѝяк — хладен И вятър, духа през есента, зимата, Ас16, Ас28, Ас29, Ас30, Ас38, Ас53, Бг50, Бк13, Бс18, Бс25, Бс28, Вр18, Вр26, Вр35, Еп1, Кр5, Кр8, Л18, Л41, Лк8, Лч13, Лч37, Мх3, Мх6, Мх32, Мх42, Мх43, Мх46, Н13, Н25, Ор1, Ор6, Ор10, Ор28, Ор29, Пд10, Пд15, Пд21, Пд39, Пд48, Пд57, Пд85, Пд107, Пз24, Пз33, Пз44, Пз54, Пк1, Пк5, Пк8, Пк12, Пк13, Пк15, Пл8, Пл26, Пл35, Пл37, Пл38, Пл49, Пл51, Прв1, Прв6, Прв11, Прв15, Пс10, Пш15, Р27, Р35, Р40, Сс29, Сш6, Тк31, Хм67, Х13. З вятър, духа през всички годишни времена, лете топъл, а зиме студен, Пл36.

Студен С вятър, проявява се предимно през зимата, по-рядко през късна есен и ранна пролет, Бк21, Бк26, Вр64, ГО21, Гр8, Лк15, Пд5, Пл1, Пл20, Пл54, Сс38, Тв80, Х33, Х40. С И вятър, предвестник на застудяване и сняг, Бг19, Бк7, Бк25, Вр42, Вр46, Г132, Л30, Л31, Лк8, Лк10, Лч47, Мх9, Мх40, Н16, Ор11, Ор24, Пз32, Пк, Пк15, Сф7, Сф57, Сш19, Тк8, Тр27, Х72. СЗ студен вятър, духа през късна есен и през зимата, Бк17, Бс4, Л12, Л33, Л35, Ор21, Пл36, Сш12.

Ю вятър, топъл — топи през пролетта снега — Бр47, Бг38, Бс7, Бс22, Вр11, Вр62, Вр66, Кд26, Мх10, Мх13, Мх27, Мх37, Мх40, Мх46, Н7, Н29, Пд82, Пи22, Рз5, Сд15, Сф1, Х18. Ю И пролетен вятър, топи снега, докарва дъждове, Пд93, Вр54, Пз21, Сш1. ЮЗ дъждовен или сух вятър, Пл3, Тк37. I 1.

Драгѝйка — духа от З, наричан и Чер вятър. По име на местност, Ис35. I 3.

Драгѝевски вятър — идва от СЗ откъм с. *Драгѝево*, Ш62, Ш63. I 2.

Драмадана — студен северен зимен вятър. От итал. *tramontana* 'северен вятър' през тур. *darmadağan* 'в безпорядък', Пм25. I 1.

Дръндарски вятър — С зимен вятър, откъм с. *Дръндар*, В166. I 2.

Дряновски вятър (*Дряновец*) — духа откъм гр. *Дряново*, в Ялово казват: „Дряновците си вят царевичата“, Др200. I 2.

Дунавец — студен С вятър, духа откъм р. *Дунав*, Б12, Б29, Г19, Г179, ГО7, Е8, Е51, Е250, К620, Лк25, Ор6, Ор10, Ор28, Пл35, Пк, Пк2, Пк8, Пк13, Пк15, Пк19, Пк20, Пк21, Пл49, Р34, Р38, Р335, Св30, Сш18, Сщ25. I 4.

Дунавски вятър — духа от посока на Дунава, предизвиква застудяване; през зимата докарва сняг, Бг15, Нп1, П28, Пк16, Тг15, Тщ23, Ш80. I 4.

Дубраш — идва от СЗ от м. *Дубраш*, студен, Гц50. I 3.

Дъбнйшки вятър — вее откъм с. *Дъбник* (Горен и Долен), от З, Пл54. I 2.

Дъждар — предимно И вятър, докарва дъждове, Бч16, Бч49, Бч57, Бч62, ВТ34, ГТ36, И66, Пд10; Духа през лятото от Ю по долината на Струма, Пч59, Сд5; ЮИ в., Рз50; ЮЗ в., Ст56; СЗ в., Тл25, Ш59. II 2.

Дъждовен вятър — духа от И, Сс21; от ЮИ, Т26; II 2.

Дъждовник — духа от Ю и носи дъжд, Лк18. II 2.

Дяволски вятър — вее от С със страшна сила, Б5. III 1.

ЕВРЕНЛИК — студен З вятър, духа в началото на есента откъм с. *Евренлиш* (Славейково), Ел1. I 2.

Егрёкбузан — СЗ студен вятър, „когато духа, козите не могат да стоят на егрек“. Тур. обл. *egrek* 'кошара', *buzhane* 'ледник', Сз47. II 1.

Езларски вѐтер — духа от З, по името на с. *Езлар* (Светлен), П19. I 2.

Елидѐрски вятър — духа откъм с. *Елидѐрѐ* (Ветрендол), Пз43. I 2.

Елпйчнци — ветрове откъм с. *Елпйца*, Пз54. I 2.

Еспѐк — идва от З и проясва небето от облаци, Сз47. II 2.

Еспѐк — духа предимно от СЗ и проясва небето, А5, Ас16, Бр4, Бр11; (*Сърбин*) — Бр35; Бч24, Бч30, Бч42, ВТ1, Ел22, Ел31, Кн14, Кн21, Кн37, Кн58, Нз14, Нз23, Нз32; Пщ12, Сз91, Я27, Я40, Я45, Я47. Вж. *Яспѐк*. II 2.

Еспйк — студен С вятър, духа есен и зиме. Гр15. Вж. *Яспйк*. II 2.

ЗАВОДСКИ ВЯТЪР — духа от И откъм АТЗ — Ст. Загора, Сз33. I 3.

Засѐшки вятър — студен, духа през цялата година, суши посевите, Др33. II 1.

Замажйбук — студен дъждовен западен вятър, идва откъм м. *Замажйбук*, Ом40. I 3.

Западен вятър — вее пролет и лете, докарва валежи; през зимата е студен, Ас45, Б12, Б14, Б19, Б33, Бз22, Бк, Бк5, Бр26, Бч63, ВТ13, ВТ18, ВТ21, ВТ73, ГО21, ГО24, Гр27, Гт4, Гт44, Др94, Е8, Е18, Е255, Ел33, Ис37, К63, К614, Кл35, Кн29, Кн43, Кр40, Кт1, Лк1, Лк9, Лк18, Мг71, МТ3, МТ9; (*Белоградчйшки вѐтер*) — Мх58; Н23, Нз22, Нп11, Ом7, Ом28, Ом102, Пз, Пп10, Пп12, Пп20, Пп26, Пп33, Пп38, Пв36, Пв38, Пв62, Пв63, Пв81, Пд32, Пд76, Пз48, Пс7, Пс15, Пс17, Пс19, Р13, Р31, Рз5, Рз11, Рз12, Рз15, Рз25, Рз26, Рз50, Св15, Св30, Сд15, Сз37, Сз85, Сл46, См34, Ст1, Ст56, Ст72, Сф25, Сф26, Сф52, Сш8, Сш25, Сш29, Т64, Т645, Т660, Тк12, Тт15, Тщ6, Тщ23, Тщ46, Х31, Ш15, Ш41, Ш49, Ш57, Я4, Я27. I 1.

Западнѐк — духа от З, ГО24, Пз5, Пк12, Сг41. I 1.

Зимен вятър — духа от С през зимата, носи сняг и пелелица, А33, Бч10, Бч13, Бч15, Бч16, Бч49, Бч57, Бч62, В15, В26, В41, В49, В56, В58, В67, В91, Гт6, ГТ39, Кн26, Кн37, Кн48, Т63, Т623, Т650, Т657, Т664, Т670, Т690, Рз46, Тл1, Сс1, Сс21, Сс31. IV 2.

ИЗГОРОК — нощен вятър, идващ откъм планината „гората“ Пирин, от СЗ, Сд I 3.

Изток — студен зимен вятър, Мх6. I 1.

Източен вятър — благоприятен за посевите през лятото. Варненско известен и като Морски. През зимата студен и силен. А51, Бз22, В43, В60, В89, Г58, Г132, Г179, ГО24, Гр27, Гт29, Гт44, Дг4, Дл23, Е32, Ел33, Ис37, К63, К65, К69, К614, Кн10, Кн14; (*Морск*) — Кн30; Лк1; (*Доляк*) — Мх43, Мх7, Мх16, Мх44; (*Врачански вѐтар*) — Мх58; НЗ, Нз16, Нз22, Нп10, Нп38, Ом102, Ом105, ПЗ, ПЗ8, Пв24, Пв36, Пв38, Пв62, Пв76, Пв78, Пв80, Пв81, Пд32, Пд40, Пд51, Пл19, Пм22, Пм44, Пс1, Пс7, Пс18, Пщ12, Пщ14,

Рз25, Рз34, Рз53, Св20, Сг24, Сз10, Сз14, Сз20, Сз27, Сз37, Сз66, Сл7, Сл46, См34, Сс29, Сс41, Ст56, Ст72, Сф25, Сф52, Сш13, Сш29, Тб50, Тг19, Тк17, Тк15, Тш6, Х24, Х27, Х45, Хм34, Ш41, Ш49, Ш57, Ш59, Ш62, Я4, Я12. I 1.

Източен морски вятър — духа по течението на р. Камчия, благоприятствува развитието на овощарството, Ш63. I 1.

Източен черноморски вятър — духа предимно през пролетта, а по-рядко през другите годишни времена, Рз39. I 1.

Източник — духа от И и причинява валежи, ВТ39, ГО24. I 1.

Ильдъз — през лятото докарва поройни дъждове, а зиме снегове. Тур. *yıldızuef* 'северен вятър', *yıldız* 'звезда'. I 1.

Ишѐк (Ишѐк дундура) — студен С вятър, който силно фучи, мори магаретата, Тур. *eşek* 'магаре', *durdura* 'звукотраждане'. II 1, III 4.

Йорджеклерски вятър — идва от СИ откъм с. *Йорджеклер* (Златоустово), все напролет и разгонва облаците, Хм62. I 2.

КААРШИЈЕЛИ — топъл Ю вятър, Пв31. Вж. *Каришвел*. III 1.

Кабәели — прохладен Ю вятър. Тур. *kabayel* 'южен вятър', Кж118. I 1.

Кабә Илия — СИ умерено топъл вятър. По народна етимология осмислено тур. *Кабәиел*, Х4. I 1.

Каблѐ — топъл Ю вятър, Тк71, Сс18, Я39. Тур. *kabayel* 'Ю вятър'. I 1.

Кабля — Ю топъл вятър, Тг. I 1.

Кабляел — Ю вятър, Дл21. Вж. горе. I 1.

Каваклийец — духа откъм гр. *Каваклий* (Тополовград), именуван *Източен вятър*, *Гордоусу*, Тг19. I 2.

Кавгаджия — СИ вятър, който се бори с Южняка и силно „реве“, тур. *kavgacı* 'свадлив човек', Бч43, Тл1, Ш 4.

Кайряшки вятър — духа от Ю откъм м. *Кайряка*, Ч22. I 3.

Калагарец — студен вятър, идва откъм с. *Калагаре* (Долно Левски), Пд31. I 2.

Каленски вѐтър — студен есенно-зимен вятър, духа откъм с. *Кален*, оказва въздействието върху времето, Вр31. I 2.

Калѐферски вятър — духа откъм гр. *Калѐфер*, 3, Кл34, И, Кр39, I 2.

Карабалийски вятър — духа откъм гръц. с. *Караба*, Сг30. I 2.

Караарнаутски вятър — духа от 3, име по с. *Кара Арнаут* (Голям Извор), Ис48. I 2.

Кара вятър — духа от 3 и спира цъфтенето на боба. Хибрид от тур. *Кара иел* и бъл. Чер вятър, Тк27. II 1.

Карагьол — Ю вятър идва откъм м. *Карагьол* до селото, Бч66. I 3.

Караиел — сух 3 вятър през лятото, студен през есента, носи глад, Ар65, Бч16, Дл32, Кб17, Кб21, Км45, Км65, Мг3, Нп14, Ом74, Пз31, Пл17, Тл18, Тк24, Тк71, Тш34, Хм15, Ш15, Ш36, Ш38, Ш81. С. в я т ъ р. духа през зимата и ранна пролет, причинява пакости, Кж44, Кж123, Кт13, Ом9, Ш36, Ш45. Вятър, идващ откъм СЗ, изсушава почвата, нанася щети на посевите, Бч9, Бч47, Дл21, Кж134, Мг121, Пв20, Рз50, Тш7, Ш12. Ю 3 л е т е н в я т ъ р. вреден за бобовите растения, Пв6, Пв38, Рз18, Рз27, Сс18. С И в я т ъ р. духа пролет и есен, Мг40, И70. II 1.

Каракабә — СЗ есенен мек вятър, И70, Х38. ЮЗ мек вятър, Х21. II 1.

Каракабә иел — ЮЗ вятър, топи снега, докарва дъжд; тур. *kara* 'чер', *kabayel* 'Ю вятър', Х33. II 1.

Караормански вятър — духа през зимата от С откъм Румъния. По местност *Кара Ормар*, Дл30. I 3.

Карапченски вятър — СИ летен вятър откъм с. *Карапча* (Крапец), Бч24. (Бонтаджията) — откъм *Карапча* (Маломир), Я19. I 2.

Карагѐнски вятър — духа от 3 откъм м. *Karāmene*, студен, Сг24. I 3.

Кара тухлян — студен 3 вятър, вреден за посевите. Тур. *kara* 'чер', *тухлян* 'направен от тухли' (?), вероятно по местност или от *karatören* 'погребално шествие', XI. I 3.

Карарюзгяр — засушлив И вятър. Тур. 'Чер вятър' *kararıüzgār*, П26. II 1.

Кәрбозан — Ю вятър, който топи снега. Тур. *kar* 'сняг', *bozmak* 'развалям'. Пв38. II 2.

Кәрловец — духа през есента и зимата откъм гр. *Карлово*, Пд62, Пд89. I 2.

- Карлък** — студен З вятър откъм м. *Карлък*, См56. I 3.
- Карпътски вятър** (*Карпъцки*) — духа през зимата откъм *Карпатите* в Румъния, Гт4. I 4.
- Каршивия вятър** — духа от Ю и влияе благоприятно. Тур. *karşi* 'настрешен', *yel* 'вятър'. Вж. долу. Ш4. III 1.
- Каршиел** — топъл Ю или ЮИ вятър, тур. 'Насрежен вятър', Дл4, Дл21, Дл32, Нп14, Тл18, Ш44, Ш81, Ш72. СЗ вятър, все есен и зиме, П8. СИ пролетен и летен вятър, Ш12. III 1.
- Кечибарьтрян** — зимен И вятър. Тур. *keçi* 'коза', *bağirmek* 'вресца, врякам', Х21. Вж. *Кечибарадан* в ПНВБ, 26 с. II 1.
- Кечюсуран** — топъл ЮЗ вятър, все през късна пролет и изгаря класовете на житата. Тур. *keçi* 'коза, кози', *osurmak* 'пърдя, духам, вея с ветрило', Х24. II 1.
- Кйшо** — ЮИ вятър, който топи снеговете, *kışa* 'размекнат сняг, дъждовно време', Мч3. II 2.
- Коджадаз иелі** — духа откъм вр. Чемерна, именуван и *Чумеріенски вятър*, все от СИ, Сл21. Тур. МН *Коджа даз* 'Голям Плешивец' и *yel* 'вятър'. I 3.
- Кози рог** — студен есенен вятър, кара животните да тръпнат, като че ли в тялото им някой забива „кози рог“, Тл24. II 1.
- Козиша** — студен зимен вятър, от който козите бягат на топло, Бк7, Вр83, Мх46. II 1.
- Кодски вятър** — студен вятър, мори конете, Кл29. II 1.
- Копривски вятър** — духа от З откъм с. *Копривец*, Б5. I 2.
- Косьрга** (*Кьсьргә иелі*) — прохладен есенен З вятър. Тур. *kısır* 'безплоден', *ağı* 'паяжина', *ağa* 'бей, ага; беден служител', Ом74. II 1.
- Кодчане** — топъл, влажен вятър откъм *Кодчане*, Гц50. I 2.
- Кодчински вятър** — идва от СЗ откъм с. *Кодчина* и причинява пакости на посевите, Ор5, Сс15, СС20. I 2.
- Кошава** — СИ и И вятър, духа през есента и предвещава валежи, идва откъм с. *Кошава* (Видинско), Бг15, Вд20, Вд49, К1, К3. Силен СИ вятър, през зимата образува преспи. В Добруджа името вероятно е пренесено от преселници от СЗ България или с *кос* 'страничен вятър', вж. *Насрежен вятър*, *Кривец*, К629, Тк. Срхрв. И вятър. III 1.
- Кошовски вятър** — студен С вятър откъм с. *Кошдв* (Русенско), Б3, Р34. I 2.
- Кривец** — И вятър, все през есента и зимата, Бл17, Рз5, Рм21, „предизвиква изкривяване, навещдане на растения и дървета“, Рм58; Студен С вятър откъм с. *Кривнос*, Бз44. Студен С вятър, през месец март е много поривист, вреден за растенията „криви дърветата и осакатява животните“, Бз22, Еп12, Пр30, Ст35, Сф46. II 1.
- Кривненски вятър** — духа от С откъм с. *Кривня*, Пв38. I 2.
- Кротък вятър** — духа лете, носи свежест и успокоение, изпълва зърната на пшеницата, Пл1. III 2.
- Кузей** — зимен северен вятър, тур. *kuzey* 'север, северен', Ом20, Пс2, Пс30. I 1.
- Кузей иелі** — студен С вятър. Тур. *kuzeyli* 'С вятър', Ом20. I 1.
- Курталански вятър** — духа откъм с. *Курталди* (Вълча поляна), Ел25. I 2.
- Курүйел** — сух студен вятър, тур. *kuru* 'сух', *koru* 'гора' и *yel* 'вятър', Тк71. Наричан още *Пойряс*, *Сух вятър*. II 2.
- Күтренски вятър** — духа откъм м. *Күтра* в Стара планина, Сл31. I 3.
- Күчешки вятър** — духа от СЗ зиме, като „побесняло куче вис“, Гр2. II 1.
- Кяблѐ** — вж. *Каблѐ*. I 1.
- Кърчан** — студен С вятър, причинява скреж по дърветата. Тур. *kirç* 'скреж', Сз51. II 2.
- Кьсьргәиел** — вж. *Косьргә*. II 1.
- Кьшиел** — студен зимен вятър, тур. *kış* 'зима, зимен', Дл4, Нп14, Рз18, Тл18, Ш4, Ш12, Ш44, Ш61, Ш72, Ш81. IV 2.
- Кьдрав вятър** (*К'дравийо*) — пролетен Ю вятър, който духа като „кьдрав — спял“, вре се навсякъде, Ом28. III 1.
- Кюстенджалия** — СИ, разваля времето, идва откъм гр. *Кюстенджа*, наричан и *Кавгаджия*, Бч43. I 2.
- Кюстендилец** (*К'устендйлецо*) — духа от З откъм *Кюстендил*, често пъти дъждоносен, хладен, благоприятен за посевите, Ст22. I 2.

ЛАДОЗ — духа през лятото, Тл17. Вж. Лодос. I 1.

Лазовец — хладен, умерено силен вятър, Кл29. Остар. *лаз* 'амбулантен анадолски търговец', тур. *lâz* 'от племето лазове'. I 4.

Левант — ЮИ летен вятър, итал. *levante* 'източен' вятър, Пм25. I 1.

Леден вятър — студен С вятър, замразява водата, ГО24, Тб23. III 3.

Летен вятър — ЮИ вятър, носи дъждове през лятото, Тб23. IV 2.

Ловчалия — И вятър, идва откъм Ловеч, Лк1, Лк20. I 2.

Ловчанин — дъждовен вятър откъм Ловеч, Лк10. I 2.

Лодос — топъл Ю вятър, тур. *lodoz* 'южен вятър', Б8, Б14, Б16, Бр42, Бч7, Бч28, Бч42, Бч47, Бч60, В14, В56, В81, Д20, Кж145, Кт13, М83, Нп34, Ом9, П21, Пл20, Пм25, Пм26, См45, См56, Сщ26, Тк, Тл19, Тл26, Ч1, Ш2, Шб1. I 1.

Лодос каранел — топъл Ю вятър, наричан и Чер вятър, Ш24. I 1.

Лодос — топъл Ю вятър, духа през пролетта и разливта горите. От *lodos* с обеззвучаване. Г58. I 1.

Лощ вятър — ЮЗ пролетен вятър, който носи градушки и сух студ, К64, Рз5, Сс1, Тб91. II 1.

Лудос — топъл Ю вятър през пролетта, топи снеговете. По народна етимология свързан с лудост, от *loddos*, Ар49. III 2.

Лютар — идва по течението на Елидере, смразява реката, „лют“ вятър, Пз8. II 1.

МАДЖАРИН — СЗ вятър откъм *Маджарско* (Унгария), пролетен и зимен, К1. I 4.

Маджарец — духа откъм с. *Маджаре*, от И; предвестник на дъжд през пролетта и лятото, Сз21. I 4.

Маестродрамадан — СЗ вятър, итал. *maestrotramontana* 'СЗ вятър, Пм25. I 1.

Малкоградштенски вятър — духа откъм с. *Малко Градище* (Алвандерски вятър), Сс24. I 2.

Мандабатаръм — наричан още Северен, Бял вятър, МТ3. Тур. *manda* 'бивол', *batırnak* 'погубвам, разорявам', тъй като мори биволиите.

Мандаюзеп — студен вятър през март, мори биволиите. Тур. *manda* 'бивол', *yüztek* 'дера кожа', вж. *Дерибивол*, Пр14. II 1.

Мандренски вѐтер — духа през есента и зимата от З откъм с. *Мандра*, Х27. I 2.

Марашки вятър — духа от С откъм *Марашки прѐход*, Сл20, Я53. I 3.

Маричник — студен С вятър откъм *Марича*, Прв11, Х13, Х18, Х44, Х59. I 3.

Марийски вятър — духа от И откъм *Марица*, Сг41; С в., Х31. I 3.

Мезѐчки вятър (Бял вятър) — топи снега през пролетта, идва от Ю откъм с. *Мезек*, Сг24. I 2.

Мек вятър — топъл Ю вятър, Тв60. III 3.

Мѐтю (Северен вятър) — студен вятър, който *помита* снега, натрупва преспи, Г132. III 1.

Мистрал — по долината на р. Луда Камчия. Нгрц. *misòtrellos* 'налудничав.', Кж34. III 2.

Мокър вятър — духа от З, носи мокрота — влага, Тб20, Тл23. II 2.

Моравтенски вятър — духа откъм с. *Морѐва*, СЗ, поривист, А29. I 2.

Морелин — И вятър, духа откъм морето през пролетта, лятото и есента, Нп13. I 3.

Мореник — идва откъм *морето*, Бс5, В24, МТ9, Мч3, Мч13. I 3.

Моренин — духа откъм *морето* — В12, В40, В41, В47, В56, В58, Кж39, Пв26, Пв40, Пв77, Пм7, Ш46. I 3.

Морлин — идва от морето, вж. *Морелин* > *Морлин*, А6, А33, Кж53; I 3.

Морник — духа откъм морето, от мореник, В26. I 3.

Морски бриз — духа откъм морето почти през всички времена, Мч5, Пм26, Пм37. I 3.

Морски вятър — лете прохладен и приятен, А31, А60, Б24, Бр4, Бр11, Бр26, Бр42, Бч10, Бч13, Бч15, Бч16, Бч30, Бч38, Бч49, Бч57, Бч60, Бч62, Бч63, В1, В8, В18, В36, В38, В42, В44, В47, В91, В93, В66, Г179, Гт4, Гр18, Гт27, Гт40, Е18, Кж26, Кж43, Кж37, Кж48, МТ3, МТ9, Нп1, Нп13, Нп34, Нп43, Оп5, Пв9, Пв22, Пв24, Пв25, Пв31, Пв33, Пз38, Пв83, Пс15, Сл46, Сс20, Сс25, Сс34, Сс38, Тб4, Тб11, Тб31, Тб35, Тб82, Тб56, Тб85, Тб91, Тк2, Тл5, Тл31, Тщ6, Тщ14, Ш2, Ш16, Ш31, Шб2, Шб3, Я40. I 3.

Морски Дунавец — студен С вятър — ВТ13. I 3.
 Моряка — топъл и влажен И вятър, духа откъм морето, А2, А5, (*Моралин*) А6, А299, А36, Бр2, Бр3, Бр11, Бр15, Бр20, Бр23, Бр25, Бр26, Бр28, Бр30, Бр35, Бр39, Бр44, Бр447, Бч28, Бч42, В15, В29, В54, В60, В71, Г132, Гр12, Е8, Е250, Ел1, Ел31, К623, Кн14, Кн15, Кн21, Кн26, Кн57, Кн58, Кр29, Кт1, Мч7, Ом40, Пв20, Пм3, Пм8, Пм15, Пм22, Пм39, Пм44, Рз5, Сл20, Тл11, Я2, Я45, Я53, I 3.

Морян — ЮЗ морски вятър, Ис35. I 3.

Морянин — летен И вятър, духа откъм морето, Пв46. I 3.

Мрачко — СЗ есенен вятър, заоблачава небето, Ст35. Вероятно идва от м. *Мраката*. I 3.

Мугрешки вятър — студен С вятър откъм с. *Мугрес* (Горно Езерово), Бр26. I 2.

Муселивец — пролетен и есенен З вятър откъм с. *Муселиво*, Н22. I 2.

Мъгленник — студен С вятър, докарва *мъгли*, Бк21. II 2.

Мървак — обяснява се, че „рудар“, Хаджидимово (Благоевградско). V.

НАСРЪЩЕН ВЯТЪР — пролетен вятър, Дл4. Зимен топъл, Рз30. Южен И вятър, „когато залука, бобът в гърнетата увира най-бързо“, Пл1. III 1.

Неканен вятър — СЗ вятър, изненадващ хората, пакостник, Пл1. IV 2.

Неновски вятър — студен зимен вятър откъм с. *Неново*, Пв62, Пв84. I 2.

Новоградски вятър — пролетен ЮИ вятър откъм *Ндиград*—Сщ4. I 2.

Нощен вятър — духа *нощем* през всички годишни времена от З, Рз30. IV 1.

ОБИКНОВЕН ВЯТЪР — слаб летен вятър с неопределена посока, Пд40. Духащ от З, не влияе на растенията, Тр22. III 2.

Обретенски вятър — топъл З вятър, зиме топи снега, лете, придружен от дъжд, идва откъм с. *Обретенник*, Б3. I 2.

Овчак — идва от Ю, топи снега, овцете излизат на паша, Кд21. II 1.

Овчалин — сух летен вятър, суши пасищата за овцете, Бл24. II 1.

Овчарин — студен С вятър, овцете се прибират за зимуване, Ст72. II 1.

Одерививол — СИ студен вятър „смъква кожите на биволате“, Рз2. II 1.

Ореховски ветер — идва откъм м. *Орехо* и носи дъжд, Рл17. I 3.

Орманиели — духа от З плавно, приятен. Тур. *orman* 'гора, горски' уел 'вятър' Дл4. I 3.

Османпазарлия — идва от И откъм *Осман Пазар* (Омуртаг), Ом. I 2.

Остер сордоко — ЮЗ вятър, понякога остър — резлив, итал. *scioco* 'ЮИ вятър', Пм25. II 2.

Пазарджишки вятър — най-лошият З вятър откъм *Пазарджик* (Толбухин); именуващ още *Пърликоза* и *Чер вятър*, Бч49, Бч57. I 2.

Пазарски вятър — духа от Разград, носи слаби валежи, Рз35. I 3.

Палакарец — есенен И вятър откъм м. *Палакария*, Рм36. I 3.

Паскалски вятър — СИ вятър откъм с. *Паскаловец*, Пк17. I 2.

Пелишатченин — СИ вятър откъм с. *Пелишат*, духа есен, зиме и лете, Пл53. I 2.

Песняк — студен С вятър, носи пясък, Бк25. Пес 'куче'. V.

Пикалник — ЮИ дъждовен вятър, често „*ника*“ вали, Ел1. II 2.

Пикльо — мек И вятър, често докарва краткотрайни валежи, Еп12, Тк15. II 2.

Пиргоски вятър — духа откъм с. *Пиргос* (Пиргово), СЗ, Р15, I 2.

Пирилия — студен зимен вятър откъм *Пириш*, Пч11. I 3.

Пирински вятър — студен З вятър откъм *Пирин*, Гд40. I 3.

Пладие — мек топъл вятър, който духа откъм „*пладие*“ юг, Тк31. I 1.

Пладник — топъл южен вятър — „пладенски“, Сд. I 1.

Планинец — пролетен Ю вятър откъм *планината*, Л35. Ор10 Пз14, Тр27, I 3.

Плѐвенски вятър — летен И вятър откъм *Плѐвен*, Пл54. I 2.

Подунавец — духа обикновено откъм *Дунава* през зимата, Вр18, Вр35, Вр64, Л35, Мх13, Мх46, Ор21. I 4.

Поповски вятър — студен С вятър откъм с. *Попово*, Ел1. I 2.

Поряс — най-студен С вятър, духаш с голяма скорост и сила през зимата. По народна етимология свързан с гл. режа, порежа, от грц. *borias* през тур. *poruaz* 'С вятър', Ас43, Ас44, Ас45, Ас46, Б, Б14, Бч28, Бч60, В29, Д20, Ел31, И58, И65, Кж38, Км, Км23, Км24, М83, МТ9, Мч5, Мч40, Пм22, Пм26, Пм37, Пм44, Прв1, Сг30, См45, Сс23, Сс24, Х4, Х24, Хм62. (*Поиряс*) — Ар65, Дл21. (*Поиряс*) — с прехвърляне на палаталността, Ис35, Кб17, Кж113, Кж153, Кж182, Км45, Км51, Км65, Км106, Мг, Мг3, Мг105, Мг122, Пв20, Пд5, Прв18, Рл19, Сс18, Сс34, Сс35, Тк, Тк9, Тк31, Тк37, Тк71, Тш7, Х59, Хм15. I 1.

Порязан вѐтер — режеш С вятър, И70. I 1.

Поряз иелй — студен С вятър, Кж118, Пв31, Тн24. Тур. 'С вятър'. I 1.

Поцьриѐнчени — Рм58, духа през есента и пролетта откъм с. *Поцьриѐнци*. I 2.

Предѐл — студен С вятър откъм м. *Предѐл*, Рл4. I 3.

Предѐлски вѐтер — духа откъм прохода *Предѐл*, Рл17. I 3.

Прек вѐтар — духа напреко на планината, Бк21, Бк31. III 1.

Пречѐйк — духа от З през пролетта, Вр62. III 1.

Присѐен — студен, кара облаци, от присое 'студено С място', Их16. I 3.

Прѐлетен вѐтер — духа пролет, ВТ73, Дл6. IV 2.

Пъндъклийски вѐтер — духа от И откъм с. *Пъндъклий* (Лясковец) през лятото, Сз72. I 2.

Пърлѐц — пролетен Ю вятър, Сс6. II 1.

Пърлѐкоза — духа от З през есента и зимата „пърли“ растенията и животните, Бч24, Бч49, Бч57, Бч62, Дл30, Кн14, Сс32, Тб11, Тб48, Тб57, Тк34, Тл1, Тл24, Тл25. Сз студен вятър, Бч30, Бч43, Бч47, Бч66, Сс1, Сс31, Ш2, Я36. II 1.

Пърлѐкозар — студен З вятър, проясва небето, Я39. II 1.

Пърлѐкозел — пронизващ вятър през зимата и ранна пролет, Кн21.

Пърлѐк — ЮИ зимен пърлещ вятър, Я36. II 1.

Пърцогѐрец — друго име Бял вятър, топъл южняк, „разпѐрчва“ раззеленява гората, Сз72. II 1.

Пърчѐивѐтер — духа през пролетта от Ю и „разпѐрчва“ разпуква пъпките на дърветата, См46. II 1.

РАЗВИГѐР — топъл Ю вятър, който *развица* гората, Б29, Бс7, Г132, Гт51, Е231, Кд100, Лч37, Мт8, Мх7, Нп1, Пд39, Пн8, Сз27, Сс1, Сф9, Хм32; (Развейгѐр) — Пч59. II 1.

Разладана — прохладен летен вятър, Пл40. III 3.

Разпѐлѐдрия — пролетен Ю вятър, който разпѐлѐзва дряна, Сс1. II 1.

Резѐйк — студен С вятър, който „реже“, Вр46. II 1.

Речѐйк — духа по течение на река, Кд26, Кд100; по долината на Чепинска река, Пз32; по течението на Росица, Пк17. I 3.

Ромѐнѐц — духа от И откъм *Романия* (Тракия), Сф46. I 3.

Румѐнски вѐтер — идва от С откъм *Румъния*; студен зимен вятър, Ш15. I 4.

Рѐсенски вѐтер — СИ вятър идва от *Рѐсенско*, Б4. I 2.

Рѐски вѐтер — СИ пролетен вятър откъм *Русия*, носи влага, Бч66. I 4.

Русѐнѐк — студен И вятър, именуван още: *Източен вѐтер*, *Лѐвчалията*. Духа откъм *Русия*, Лк1. I 4.

Русчѐшки вѐтер — СИ вятър, докарва дъжд, идва откъм *Русчѐк* (Русе), Б, Б32. I 2.

Рѐмбашки вѐтер — студен СИ вятър, все откъм м. *Рѐмбашѐца*, Пз9. I 3.

САБАХЛЕНЕК — сутрешен И вятър, който суши росата. Тур. бѐл. И47. Араб.-тур. *sabahleyin* 'рано сутрин, сутринта' + бѐл. суф. *-ek*. IV 1.

Сазлѐшки вѐтер — духа от С откъм с. *Сазлѐ* (Тръстика), П16. I 2.

Сакара — духа откъм *Сакар планина* през зимата, Сг30, Сг36. I 3.

Сакарски вѐтер — идва откъм *Сакар планина*, Сл26. I 3.

Самѐлиѐл — студен С вятър, Тур. *simak* 'чупя, троша', едва ли от *sigmal* 'доен' и *yel* 'вятър', Кб17. II 1.

Самоковѐц — духа от И откъм гр. *Самоков*: „духне ли Самоковѐцо, времето се оправя“, Кд100. СИ вятър, Пр17; ЮИ сух пролетен вятър, Рм27, Рм44, Ст20. I 2.

Свалѐйшки вѐтер — все от И откъм с. *Свалѐйк*, Р30, Р39. I 2.

Свиѐяр — С или СИ вятър, *свишѐте* от него се крият, Ом28. II 1.

Свиньодѐрец — СИ студен вятър, „дере“ *свините*, Бр15, Кд26. II 1.

Свийски вѐтер — студен СИ зимен вятър. Задуха ли, *свините* стават неспокойни, започват да събират слама и клечки с уста, Вд20. II 1.

Свищовлия — СЗ летен вятър откъм гр. *Свищов*, Б, Б14, Б32. I 2.

Свищовски вятър — духа през есента и зимата откъм *Свищов*, Б4, Сп26. I 2.

Сѐверен балкански вятър — духа откъм *Балкана* есен и зима, А5. I 1.

Сѐверен вятър — духа от С през различни годишни времена; зиме носи студ и виелици. Именуван по места: *Северняк*, *Мандѐбатарѐм*, *Кривѐц*, *Порѐс* и пр., Ас9, Ас45, Б14, Бз22, Бл17, Бр2, Бр4, Бр23, Бр31, Бр35, Бр39, Бч33, Бч63, В30, В38, В42, В43, В44, В47, В60, В93, ВТ85, Г132, ГО6, ГО8, ГО24, ГО25, Гр12, Гр27, Гт18, Гт29, Гт39, Дг12, Дл23, Дл25, Др115, Др144, Е32, Е231, Ел33, И47, Ис16, К65, К621, Кд119, Кж26, Кж153, Кл31, Кл51, Кн10, Кн14, Кн15, Кн28, Кр29, Кт1, Л43, Лк9, Лк17, Лч23, М50, Мт3, Мт8, Мх58, Н25, Нз5, Нз16, Нз17, Нз22, Нп12, Нп13, Нп38, Нп43, Ом7, Ом105, П33, Пв26, Пв36, Пв38, Пв62, Пв68, Пв78, Пд3, Пд5, Пд32, Пд51, Пд89, Пз43, Пз48, Пк22, Пл19, Пр30, Прв6, Прв14, Пс7, Пс15, Пс21, Пс25, Пш12, Р13, Р27, Рз2, Рз9, Рз12, Рз26, Рз42, Рз53, Сз14, Сз15, Сз34, Сз37, Сз47, Сз66, Сз70, Сг45, Сл7, Сл18, Сл35, Сл46, Сс21, Сф57, Сш8, Сш29, Т44, Т64, Тв25, Тг19, Тк36, Тл5, Тл45, Тш6, Тш13, Тш14, Тш24, Х10, Х27, Х45, Хм19, Хм67, Ш4, Ш16, Ш18, Ш46, Ш62, Ш65, Ш82, Я4, Я12, Я27, Я47. I 4.

Северниѐ вятър — духа от С, Кн25. I 1.

Северняк — студен С вятър, зиме с виелици, пресни; може да духа по-рядко и през други годишни времена. Именува се и с други имена, като *Сѐверен вятър*, *Кривѐц* и пр., А11, А29, А31, А36, Ар, Ас9, Ас16, Ас28, Ас30, Ас46, Ас53, Б13, Б17, Б18, Б25, Б29, Б33, Бг14, БГ15, Бк5, Бк13, Бр3, Бр4, Бр5, Бр11, Бр23, Бр26, Бр30, Бр35, Бс1, Бс7, Бс16, Бс25, Бс28, Бч16, Бч23, Бч24, Бч30, Бч43, Бч49, Бч57, (*Зѐмен вятър*) Бч62, В14, В26, В36, В38, В40, В42, В71, В93, В66, (*Северняк*) Вг10, Вд20, Вд35, Вд49, Вр4, Вр31, Вр58, Вр66, ВТ1, ВТ12, ВТ50, ВТ60, ВТ73, ВТ85, Г19, Г58, Г88, Г97, Г150, Гд16, ГО8, ГО9, ГО11, ГО20, ГО24, ГО29, ГО41, Гр9, Гр23, Гр26, Гт23, Гр4, Гт26, Гт36, Гт40, Гт41, Гт51, Гш41, Д26, Д39, Др4, Дл10, Дл12, Дл20, Дл25, Др8, Др115, Др144, Е32, Е110, Е231, Ел42, Ел, Еп1, И32, И66, Ис70, Ис24, Ис27, Ис39, К65, К69, К618, К623, Кд37, Кд40, Кд102, Кд109, Кд119, Кж37, Кл, Кл13, Кл22, Кл35, Кл47, Кл52, Кл58, Км112, Кн9, Кн10, Кн21, Кн26, Кн28, Кн39, Кн43, Кн58, Кр5, Кр8, Кр31, Кр39, Кт9, Л43, Лк9, Лк16, Лк17, Лк20, Лч31, Лч38, Лч40, М12, МТ8, Мх2, Мх3, Мх7, Мх20, Мх27, Мх32, Мх48, Мх58, Н3, Н16, Н22, Н23, Нз5, Нз18, Ис27, Ис39, Нз33, Нз37, Нп4, Нп11, Нп20, Нп31, Нп34, Нп40, Нп41, Ом59, Ом76, Ом81, Ом96, Ор5, Ор11, Ор29, П3, П7, П10, П14, П21, П38, П40, Пв6, Пв20, Пв24, Пв31, Пв46, Пв77, Пв80, Пв83, Пд1, Пд10, Пд24, Пд30, Пд52, Пд60, Пд67, Пд89, Пд98, Пд107, Пз5, Пз14, Пз25, Пз33, Пк12, Пк17, Пл, Пл1, Пл2, Пл7, Пл38, Пл40, Пл41, Пл42, Пл51, Пм7, Пм8, Пм26, Пм39, Пс6, Пс17, Пс20, Пр30, Прв1, Прв21, Прв15, Р13, Р14, Р17, Р35, Рз2, Рз30, Рз34, Рз39, Рз50, Рм27, Сг1, Сг41, Сд5, Сд54, Сз5, Сз10, Сз16, Сз27, Сз49, Сз66, Сз77, Сз85, Сз90, Сз91, Сл50, Сл55, Сл57, Сс25, Сс29, Сс32, Ст1, Ст20, Сф6, Сф9, Сф25, Сф41, Сф36, Сф57, Сш1, Сш13, Сш18, Т26, Т65, Т69, Т611, Т620, Т631, Т635, Т648, Т663, Т661, Т685, Тв56, Тв60, Тк2, Тк4, Тк10, Тк12, Тк13, Тк20, Тк23, Тк25, Тк31, Тк34, Тл11, Тл17, Тл22, Тл24, Тл25, Тл26, Тл31, Тр14, Тш4, Тш22, Тш28, Тш32, Тш33, Тш46, Х1, Х21, Х38, Х72, Хм33, Хм34, Ш2, Ш15, Ш28, Ш31, Ш45, Ш48, Ш50, Ш52, Ш59, Ш63, Ш65, Я7, Я45. I 1.

Северозападен вятър — духа през есента, по-рядко през зимата; докарва валежи от дъжд и градушки, Ас55, Б33, В89, Вр25, ГО46, И37, К614, Кж69, Кж178, Кл31, Кн30, Кр38, Мг13, Мх11, Нз17, Нз22, Нп10, Пд3, Пз37, П50, Пз48, Пк2, Пл38, Пл40, Пл41, Пл49, Пр30, Рз15, Рз25, Рз31, Сз5, Сл50, Сф64, Сш8, Тв25, Тк8, Тш46, Х10, Ч10, Ш18, Ш60, Я12. I 1.

Северойзточен вятър — през лятото прохладен, зиме студен, Б19, Б33, Бк7, Бр15, Бч33, Бч47, Бч60, Ис37, Ис39, К621, Кж26, Кж153, Кн30, Кн58, Кт12, Мх32, Нз17, Нп13, Нп20, Ом46, Ом64, Ор16, П20, Пв9, Пк2, Пл26, Пл40, Пл41, Р27, Р31, Рз15, Рз23, Рз25, Сз14, Сз34, Сз35, Сз87, Сл35, Сл50, Сф26, Сф38, Сш8, Тш47, Ш18, I 1.

Севлиевски вятър — студен С вятър откъм *Севлиево*, Г90. I 2.

Сибирец — студен С вятър откъм *Сибир*, Пл2. I 4.

Сибирски вятър — название на С вятър, В83, Пк18, Пл20, Пм38, Прв21, Сш1, Сш26, Тх9, Ш2. I 4.

- Сибиряк — студен СИ зимен вятър, ВТ50. I 4.
 Силен вятър — циклонен вятър откъм планината, ВТ85. III 2.
 Сливенски вѣтер — духа от И откъм гр. Сливен, Нз43, Сз87, Сл11, Я53. I 2.
 Сливовски вятър — студен и влажен СИ откъм с. Горско Сливово, Лч27. I 2.
 Снегар — Ю вятър, който топи снега, Ст6, Сд; зимен вятър, който докарва снеговалежи, Ст20, Ст22. II 2.
 Снегонѣсец — духа от И и превръща есенните дъждове в сняг, Тк34. II 2.
 Снегойд — име за Южняка, който „яде“ топи снега, Др115, Н7, Сл50. II 2.
 Снежник — СЗ вятър, който носи сняг, Д39, Ор5. II 2.
 Снежен вѣтер — духа от С и носи сняг, Дг2. II 2.
 Снягов вятър — духа от Ю през късна есен, Ас28. II 2.
 Солѣн вятър — духа откъм морето, изсушава растителността, Бч9, Пм33. V.
 Софийнец — идва откъм София, Бр15, Еп, Еп12, Мх16, Пз50, Пр33, Пш15, Сф41, Сф50, Кд26. I 2.
 Софийнин — през есента духа откъм София, Кд26. I 2.
 Соук рюзгар — студен С вятър, тур. *soğuk* 'студен', *rüzgâr* 'вятър', Ш24. III 3.
 Спааларски вятър — СЗ вятър откъм с. Спаалар (Ломци), П16, I 2.
 Сребърски вятър — З вятър откъм с. Сребърна, Сс41. I 2.
 Срещияк — Ю вятър, вее *насреца*, Пк8. III 1.
 Стар вятър — духа през есента от неопределена посока, Вр83. Духа от И заедно с топлия вятър и топи снега, Пк16. Западен вятър, носи градушки, духа от тази посока от „незапомнени времена“ и от тук си носи името, Вр11, ВТ60, ГО7, ГО40. ЮЗ вятър, духа след Нова година, Б24, В47, ГО41. ЮИ вятър, Бр38, Г132, студен С вятър, Бг15, Вр4, Е8, Е61, Кл19, Ом40. V.
 Струмиджанец — духа през есента по течението на р. Струмица, Пч59. I 3.
 Струмичанец — идва по р. Струмица от гр. Струмица, Пч11. I 3.
 Студеняк — студен С вятър, Д28; студен И вятър, Х38. III 3.
 Студен вятър — зимен И вятър, Ел1. Студен З вятър със страшна сила, Бк13, Гр4, Гр15, См56, Студен С вятър, А6, Дг1, Дл23, Др148, Кл22, См15, См56, См67, Тб2, Хм41, Ч22. СИ вятър, В24, Ис15, Кб4, Пк17. СЗ вятър, Др73, Кд26. III 3.
 Студенец — вее през пролетта, Пк17. III 3.
 Студеняк — идва през есента от СЗ, Хм38. III 3.
 Студенко — СЗ студен вятър, Бг47, Мх42, Пр17, Рм21, Рм36. III 3.
 Студен северняк — духа през зимата от С, Тв60, Сз85. III 3.
 Студеняк — С вятър, Кд21. III 3.
 Студовей — студен зимен вятър, Лч30. III 3.
 Сулиел — ЮИ вятър, наричан и Воден вятър, понеже носи валежи. От *sulu* 'воден' и *yel* 'вятър', Шб1, III 3.
 Сурутски вятър — сух З вятър откъм с. Сурут (Навьсен), Хм65. I 2.
 Сутрешен бриз — ежедневен вятър, който духа от сушата към морето, Бр20. IV 1.
 Сутрешен вятър (тур. *Sabâxlenik*) — И47. IV 1.
 Сух вятър — определян като С вятър, А11, Ш51. З вятър, изсушаващ посевите, В1. Ю пустинен вятър, Мг71, Сс31, Тб48. II 2.
 Суховей — летен вятър, предизвикващ засушавания, вреден за посевите, Гт18, ГО24, Кн15, Кр31, Лч30, Н7, П13, Пд67, Сш25. Сух топъл И вятър, Сф36, Тб2, Тл37.
 Сух З вятър (*Черен вятър*) Кт9, Пз59, Ш53. Горещ летен С вятър, Б9, Бс7, В9. СИ вятър, В93, Гт51, Пк17, Сс21. Летен СЗ вятър, Бч30, Тл45. Ю вятър, който лете носи суша, В60, ВТ50, Пд66, Тб5, Тк4, Ш72, II 2.
 Сърбин — идва от З откъм Сърбия, Бр35, Г179, Рм44. I 4.
 ТАГАРЕВСКИ ВЯТЪР — идва от И откъм с. Тагарево през пролетта, носи влага, Гр27. I 2.
 Тирфиллийски вятър — летен И вятър откъм с. Тирфиллий (Тинтява), Сз47. I 2.
 Топалски вятър — влажен ЮИ вятър откъм с. Топал (Кривица), Ис48. I 2.
 Топикар — ЮЗ вятър, който носи повече дъжд, И47; топи снега. II 2.
 Топляк — топъл пролетен вятър, който бързо топи снега, Лч31, Ом59, Пш15, Тш28, Пк14, Пк17. Вж. *Топлия вятър*, *Топляк*. III 3.
 Топляк — топъл Ю вятър, духа през пролетта, топи снега, Лч27, Лч47, Пк, Пк4,

Пк11, Пк20, Пк21, Пк25, Тв56, Тр22, Тр27. III 3.

Топъл вятър — духа от Ю през пролетта, Бр4, Бр42, В9, В36, В58, ГО24, В40, В44, В56, В83, Г19, Г97, ГО7, ГО8, Дл23, (*Бял вятър*) Др200, Ис15, Ис24, К65, К611, К620, К629, Кл22, Кр29, Нп43, Пв26, Пв40, Пв62, Пв68, Пв77, Пк1, Пк5, Пк15, Пк16, Пс10, Р13, Р14, Р30, Р39, Сс29, Сс31, Сс34, Т26, Т62, Т682, Тк23, Тш14, Хм41, Ш16, Ш31, Ш41, Ш46, Ш57, Ш62, Ш82, Ш63. III 3.

Топъл южняк — духа през пролетта от ЮИ, А36. III 3.

Труфан' — силен вятър с прах, вихрушка, от троха, труа труфа, СБНУ, 48, 1954, с. 533, Рл. Вж. **Туфан**. V.

Туна иелй — студен С вятър, тер. *Tuna* 'Дунав', *yel* 'вятър', т. е. „Дунавски вятър, Дунавец“, Тш34. I 4.

Турски вятър — пролетен ЮИ вятър откъм *Турция*, Р27. I 4.

Туфан — идва изневиделица като вихрушка с прах, Ст72. Вероятно ремисценция на *тайфун*. V.

Тъженски вятър — духа от З откъм с. *Тъжа* (по-рано Голямо село), носи дъжд, Кл47. I 2.

УЗУНДЖОВСКИ ВЕТЕР — наричан още *Източник*, вее откъм *Узунджово*, не носи особени промени, Х33. I 2.

Улао — вж. **Влах(о)**, Пс20. I 4.

Ураган — силен опустошаващ вятър, който духа през различно време, от различни посоки; най-често се появява пролет, Кр31. Ново име. III 2.

ФИЛЕБЕЛИЯТА — духа откъм *Филибе* (Пловдив) от З, Сг36 (*Юлбелия*), Ч1. I 2.

Фъртуна — духа от С или СЗ със снеговалеж, завява пътищата, насипва преспи, Бч23, Гт40, Прв13. III 1.

Фьон — палаш откъм планината вятър, от нем. *Föhn*. По места носи различни имена: *Южняк*, Пз43, *Снегод* Тр14, *Долняк* Тр27. III 1.

ХАЛА — вж. **Ала** — силен поривист вятър, през лятото обикновено, Бл24. III 1.

Халесина — вж. **Алесина** — силен ураганен вятър, Т44. III 1.

Хамасел — топъл летен вятър, предизвиква вихрушки. Тур., Ом74. V.

Хамзаларски вятър — духа откъм с. *Хамзалар* (Храброво) пролет и зиме, Бч38. I 2.

Харманджия — приятен летен вятър, използван за отвяване на зърното по харманите, Бр5, Бр18, Бр21, МТ3, Х21, V.

Хасковски ветер — духа през есента от З откъм гр. Хасково, Х21. I 2.

ЦЕРОВСКИ ВЯТЪР — духа откъм с. *Церовец*, носи градушки, П21. I 2.

Цифунек — студен вятър в Тр. V.

Цифун' — вятър, който се промъква през тесни дупки, в говора *цифун* е дървен ограничител на водата на улей на воденица, Рз. V.

Цръветър — студен ЮЗ вятър, Ас44, Бг47, Бр15. Вж. Чер вятър. II 1.

ЧАЙЛЯШКИ ВЯТЪР — духа от ЮИ откъм с. *Чайлак* (Чайка), Пв38. I 3.

Чаирлъкнели — духа откъм м. *Чаирлък* 'Ливадише', от С, Сл21. I 2.

Чайрски вятър (*Чайрски в'атир*) — И вятър откъм м. *Чайрето*, И58. II 1.

Чалгън — вж. **Чългън**. III 2.

Чепелдженски вятър — СИ студен вятър откъм с. *Чепелджа* (Планица), Ас29. I 2.

Чашмел — духа косо под остър ъгъл през пролетта, често сменя посоките и скоростта си. Тур. *şar* 'калибър' уред за мерене. *yel* 'вятър', Км65. III 1.

Чешняр — ЮИ вятър откъм *Чешно*, Пз50. I 2.

Червен вятър — (*Ч. ветер*) Ю вятър при залез слънце, когато небето е червено, Бр11. И летен пакостен вятър, Пл1. З вятър по време, когато бобът цъфти, Ш8. IV 1.

Червенски вятър — студен зимен вятър откъм *Червен*, Б27. I 2.

Черковненски вятър — духа есен и лете откъм с. *Черковна*, Ис21. I 2.

Чер вятър — сух топъл пролетен вятър, суши посевите, Тк4, Тк13. Сух З вятър, К65; духа от С, Хм32. ЮИ пролетен вятър, К69. ЮЗ пролетен вятър, изсушава растенията, Рз34. II 1.

Черен вятър — през лятото сух, поврежда развитието на растенията, през зимата студен с виелици. Името във връзка с въздействието и характера на вятъра: В37, Гт6, Гт18, Гт40, Гт44, Ел4, Ис35, Ис39, Лч47, Мг3, Нп13, Нп31, (*Кочински вятър*) Ор5, Пв84 Пс1, Рз5, Сд5, Сс15, (*Суховой*) Сс21, (*Сух вятър*) Т648, Тщ49. (*Кардвел*) Ш58, Хм65, Определен като И в я т ъ р, духащ през пролетта и лятото, К618, Нз27, Нп34, Ом96, Сз66, Сс1, Тл22, Яб1. З в я т ъ р, може да се прояви през различни годишни времена, сух, горещ, причинява вреда на житните култури, Ас43, Ас45, Бч15, Бч23, Бч42, Бч49, Бч57, В24, В41, В49, В67, В91, Гт19, Гт28, Гт29, Гт36, Гт39, Дл10, Дл12, Дл23, Дл30, К65, К611, К620, Кл52, Кт7, Кт9, (*Беишпенски вятър*) Нп4, Нп10, Нп12, Нп30, Нп42, Нп43, П21, П28, Пв20, Пв24, Пв26, Пв76, Р39, Рз2, Рз8, Рз9, (*Пазарски вятър*) Рз35, Рз39, Рз42, Рз53, Сс25, Сс29, Сс34, Сс38; (*Черногорски вятър, Кривец*) Сф7, Т44, Т63, Т610, Т646, Т656, Т650, Т664, Т670, Тк4, Тк5, Тк9, Тк17, Тк23, Тк25, Тк31, Тл5, Тл11, (*Кардвел*) Тл31; Тщ14, Тщ25, Тщ33, Ш31, Ш46, Ш50, Ш51, Ш62.

Студен С в я т ъ р, обратен на Белия вятър, Ср32, Т623, Т645, Т691, Тл15, Тл19, Тл37. СИ вятър, пролетен и летен вятър, Дл20, Нз33, Нз43, См51, См78, Ст6, Т65, Т694, Ш15. СЗ вятър, който изгаря посевите, Бч1, В40, В91, В93, Гт41, Нп13, Т611, Т682, Тл23 Тл26, Тщ23, Ш12.

Вятър, който духа от Ю и нанася загуби на реколтата от засуха, Бл42, В38, И65, Пс6, Сс21, Т620, Тк4. ЮЗ вятър, прегаря пшеницата, поврежда бобовите растения, Ис27, Нп1, Пд95, Рз27, Рз46, Т635, Т690, Ш4, Ш63. II 1.

Черногорски вятър — духа от З откъм *Черна гора*, именуван още: *Черни вятър, Кривец*, Сф7. I 4.

Черномор — И, ЮИ откъм *Черно море*, Б, Б14, Б32. I 4.

Черноморец — И вятър, духа откъм *Черно море*, Б12, Вр83, ВТ60, Гр2, Е81, Е212, Ел33, П16, Пк25, Пл2, Рз35, Сз73, Сс32, Тк34, Тр88, Тщ25, Ч13. I 4.

Черноморски вятър — духа откъм *Черно море* през различни годишни времена. (*Моренин*) В40; Гр26, Тг28, Гт39, Дл10, Дл12, Кл34, Кл41, Кн28; (*Гюндусу*) Нз24; П28, Пд82, Сз49, Сз16, Сз87, Сз91, Ч10, Я27, Я36, Я47. I 4.

Черняк — студен С зимен вятър, Вр54. Вж. *Чер, Черен вятър*. II 1.

Чиренец — СИ вятър откъм с. *Чирен*, Вр62. I 2.

Чирпанец — два откъм *Чирпан* от З и СЗ, Дг2, Дг10. I 2.

Чирпански вятър — все откъм *Чирпан*, от З, Ч13. I 2.

Чърко — духа от Ю и кара снега да „чърка“ да тае, Лк10, Тв76. II 2.

Чъвгън — неблагодарният летен и есенен вятър, движи се със значителна скорост и върши пакости. Диал. тур. *çilgin* 'луд, бесен', Бч10, Бч16, Бч47, Гт41, Т670, Тл22; III 2

Чългън — вж. Чъвгън. Бч10, Бч16, Бч30, Бч49; (*Дъждоар, Шабленски*) Бч57, Бч62, Бч66, ВТ50, Гт6, Гт26, Нп11, Нп40, Сз77, Т65, Т631; III 2. (*Черен вятър*) Т635; (*Северен вятър*) Пв63; Т611, Тл19, Тл26, Хм58.

Чългън люзгър — СЗ вятър, духа през лятото, попарва зърното на житните култури. Тур. „Луд вятър“, Бч43. III 2.

Чумерненски вятър — духа от СЗ от вр. *Чумерна*, Сл21. I 3.

ШАБЛЕНСКИ ВЯТЪР — духа откъм с. *Шабла*, носи валежи, Бч33, Бч49; (*Дъждоар, Чългън*) Бч57. I 2.

Шаменлик — зимен С вятър, докарва сняг. Тур. от араб. *şimal* 'север', *şat* 'Дамаск' (?), *şatalı* 'топен във въздух', *yel* 'вятър' Пм15.

Шимал — духа от С. Тур. вж. горе, Тк24. I 1.

Шималиел — дъждовен северен летен вятър, тур. „С вятър“, Тк24. I 1.

Шипка — СЗ вятър, два откъм вр. *Шипка* и с. *Шипка*, Кл37. I 3.

Шипкалия — духа откъм с. *Шипка*, Кл30, Кл47. I 2.

Шумар — топъл Ю вятър, разливта гората, Бк5. II 1.

ЩЪРКЕЛОВ ВЯТЪР — пролетен Ю вятър, след който идват *щъркелите*, Пз33. II 1.

ЮГ — топъл вятър от Ю, предимно все пролет, топи снеговете, Бк25, Бс5, Бс25, Вд49, ВТ60, Вр46, Вр64, Вр83, ГО41, Гр4, Е8, Е231, К1, Кд26, Мх3, Мх6, Мч3, П16, Рм21, Рм36, Рм44, Рм58, Св30, Св47, Ст17, Сф7, Сф50, Т44. I 1.

Югоизточен вятър — духа през пролетта, начало на лятото, благоприятен за дървета и посеви, Б17, Гт44, Пд50, Е61, МГ3, Пл40, Р5, Рз11, Рз23, Рз25, Сз87, Сс29, Тл23, Тшб, Тш46. I 1.

Югозападен вятър — предвестник на градушки, пролет на често пъти лудува и отнася керемиди от покривите на сградите, Бр15, ВГ21, Кж26, Кж153, Кт12, Л41, Лк1, Нз12, Ом46, Ом64, Ор16, Пл40; (*Крив вятър*) Пс7; Рз15; (*Дъждър*) Ш56; Тшб. I 1.

Юда — С вятър, който криви посоката си, „юди се“, Сл31. Ш 1.

Южен Беломорски вятър — наричан и *Долен вятър*, Кт1. I 1.

Южен вятър — обикновено пролетен, който топи снега и разлиства дърветата (*Бял вятър*) Ас45; Б3, Б4, Б24, Бл17, Бр4, Бр15, Бр31, Бч15, Бч47, В89, ВГ18, ВГ21, ГО24, ГО25, ГО46; (*Бял, Топъл вятър*) Гр27; Гт29, Гт39, Гт40, Их16, Их39, К614; (*Лодос, Бял вятър*) Кж26; (*Акиел*) Кж153; Кл31; (*Долник*) Кн21; Кн30; (*Горещия*) Лк1; МГ3, Нз5, Нз12, Нп13, Ом105, Ор5, П20, Пв63, Пв82, Пд3, Пд8, Пд37, Пд89, Пк5, Пл40, Пс7, Пс15, Пс21, Р27, Р31, Р34, Р39, Рз12, Св20, Сз5, Сз34, Сз37, Сз66, Сз85, Сл35, Сс41, Сф25, Сш4, Тв25, Тв62, Тг13, Тр27, Тк15, Тшб, Тш13, Тш24, Х27, Ш4, Ш18, Ш41, Я4, Я12, Я27. I 1.

Южната страна или Юго — Рм36. Ю вятър. I 1.

Южниец — топъл Ю вятър, вее през есента, Их16. I 1.

Южнийк — предимно топъл Ю вятър; пролет топи снега и разлиства дърветата; лете носи суша и горещина. Не всякога е благоприятен за селското стопанство, А2, А11, А21, Ар. Ас18, Ас30, Ас38, Ас55, Б12, Б13, Б17, Б18, Б25, Б27, Б29, Б33, Бг14, Бг15, Бг19, Бг47, Бз22, Бз44, Бк, Бк5, Бк7, Бк17, Бк21, Бк31, Бр11, Бр21, Бр34, Бр47, Бс1, Бс4, Бс16, Бс23, Бс25, Бс28, Бч43, Бч45, Бч49, Бч57, В29, В38, Вд20, Вд35, Вр4, Вр11, Вр25, Вр31, Вр54, Вр58, Вр62, ВТ1, ВТ12, ВТ13, ВТ34, ВТ50, Вт85, ВТ87, Г19, Г88, Г90, Г132, Г150, ГО11, ГО20, ГО20, ГО21, ГО22, ГО24, ГО29, ГО46, Гр9, Гт4, Гт6, Гт23, Гт26, Гт36, Гт41, Гц41, Гц61, Д26, Д39, Дл4, Дл6, Дл10, Дл12, Дл25, Др8, Др33, Др38, Др94, Др115, Др144, Др148, Др190, Е32, Е61, Е81, Е110, Е212, Е231, Е250, Е255, Ел33, Ел42, Еп, Еп1, Еп12, И66, Их16, К3, К64, К69, К614, Кд37, Кд37, Кд102, Кд109, Кж37, Кл, Кл2, Кл20, Кл22, Кл30, Кл37, Кл52, Кл58, Кн43, Кр5, Кр8, Кр11, Кр31, Кр39, Кр40, Кт9, Л31, Л33, Лк8, Лк9, Лк15, Лк16, Лк17, Лк20, Лч9, Лч10, Лч23, Лч28, Лч40, М12, М33, Мт8, Мт9, Мх2, Мх3, Мх6, Мх7, Мх9, Мх11, Мх16, Мх20, Мх32, Мх36, Мх40, Мх42, Мх46, Мх48; Мх58, Мч5, Мч13, Н7, Н16, Н23, Н25, Н29, Нз17, Нз18, Нз23, Нп4, Нп10, Нп11, Нп12, Нп13, Нп31, Нп40, Нп41, Нп42, Ом7, Ом76, Ом81, Ом96, Ор1, Ор10, Ор16, Ор19, Ор21, Ор24, Ор28, Ор31, П, П3, П7, П9, П10, П14, П28, Пв20, Пв24, Пв36, Пв36, Пв62, Пв80, Пв83, Пл1, Пл10, Пл21, Пл24, Пл34, Пл39, Пл48, Пл52, Пл60, Пл62, Пл81, Пл93, Пл95, Пд107, Пз2, Пз8, Пз9, Пз25, Пз33, Пз48, Пз59, Пк2, Пк12, Пк18, Пк19, Пп1, Пп2, Пп7, Пп14, Пп19, Пп24, Пп26, Пп35, Пп38, Пп40, Пп49, Пп51, Пп54, Пп7, Пп8, Пп22, Пп26, Пп44, Пр17, Пр22, Пр30, Пр33, Прв6, Пс6, Пс17, Пс25, Пш15, Пш11, Р14, Р15, Р17, Р35, Рм9, Рм27, Рз2, Рз8, Рз27, Рз39, Рз40, Рз42, Рз46, Рз50, Св15, Сг41, Сд8, Сз14, Сз27, Сз49, Сз77, Сз78, Сл11, Сл14, Сл50, Сл55, См51, См56, См67, См78, Сс1, Сс25, Ст6, Ст20, Ст22, Ст56, Ст60, Ст72, Ст75, Сф9, Сф26, Сф36, Сф38, Сф50, Сф57, Сш6, Сш18, Сш25, Сш26, Сш29, Т65, Т69, Т646, Т648, Т655, Т663, Т691, Т694, Тв27, Тв56, Тв60, Тк2, Тк5, Тк8, Тк9, Тк10, Тк12, Тк15, Тк17, Тк31, Тк36, Тл5, Тл15, Тл17, Тл24, Тл25, Тл26, Тл31; (*Беломорец, Морски вятър*) Тл45; Тш22, Тш25, Тш32, Тш33; (*Чалгън*) Тш46; Тш49, Ш50; (*Бял вятър*) Х1, Х21, Х72; Хм15, Хм34, Хм62, Ч3, Ш2, Ш15, Ш28, Ш45, Ш49, Ш52, Ш53, Ш59, Ш62, Ш63, Ш65, Я2, Я61. I 1.

Юкаръ нелъ — тур. *yukari* 'горен', *yel* 'вятър', Дл4. I 1.

Юндолсунел — И вятър, който се появява сутрин и вечер. Тур. *ön* 'пред', *doğu* 'изгрев, изток', *yel* 'вятър', т. е. 'вятър пред изгрев', Кж182. IV 1.

Юндус — СИ вятър, духа през всички годишни времена. Съкратено от *Йондоус*, вж. горе, Сз10. IV 1.

ЯКИЕЛ — топъл вятър (*Бял вятър*), тур. к 'бял', *yel* 'вятър', Рз27. II 1.

Ямуриелъ — ЮЗ вятър, носещ дъжд, тур. *yağmur* 'дъжд, дъждовен' *yel* 'вятър', Ш72. II 2.

Ярешник — остър зимен вятър, който мори *яретата*, Бг25. II 1.

Яснец — вж. Еснец — вятър, който *проява* небето, Бч13, Бч28, Бч43, ГО41, Др104, Др115, Е212, Ел1, Кн21, Кн26, Кн39, Кн48, Нз3, Нз12, Нз24, Нз27, Пв40, Сд54, Сз2, Сз11, Сз40, Сз66, Сз81, Сз85, Сз87, Сл20, Сл51, Х72, Я19, Я36. II 2.

Ясник (*Есийк*) — вятър от З, който *проява* небето, духа късна есен и зиме, Гр4, Ел33, Сз16, Хм58. II 2.

СЪКРАЩЕНИЯ

Съкращенията за селищата са приети в Ономастичния архив при Катедрата по българско езикознание при Великотърновския университет. Буквеният знак означава името на околия или околийски град според предварителното преброяване на населението в 1956 г. Цифрата определя поредния номер на селището според азбучния ред на селата от съответната околия.

1. Съкращения на селищни названия

А — Айтоско, Айтос

А2 — Българово, А5 — Вратица, А6 — Вресово, А11 — Дъскотина, А21 — Карагеоргиево, А29 — Мостино, А31 — Надър, А33 — Пирне, А36 — Просеник, А44 — Сборско, А51 — Съдиево, А60 — Ябълчево

Ар — Ардиноско, Ардино

Ар — Ардино, Ар49 — Петково, Ар65 — Халач

Ас — Асеновградско, Асеновград

Ас9 — Богutowo, Ас16 — Добролък, Ас18 — Долни Волен, Ас28 — Катунца, Ас29 — Козаново, Ас30 — Конуш, Ас38 — Малеве, Ас43 — Мостово, Ас44 — Мулдава, Ас45 — Наречен, Ас46 — Нареченски бани, Ас53 — Поповица, Ас55 — Садово

Б — Беленско, Бяла

Б — Бяла, Б3 — Батишница, Б4 — Белцов, Б5 — Бистренци, Б6 — Бойка, Б8 — Ботров, Б9 — Брястовица, Б12 — Волово, Б13 — Горазд, Б14 — Горна Манастирица, Б16 — Две могили, Б17 — Долна Студена, Б18 — Дряновец, Б19 — Екзарх Йосиф, Б25 — Острица, Б27 — Пепелина, Б29 — Полско Косово, Б32 — Ценово, Б33 — Чилнов

Бг — Белоградчишко, Белоградчик

Бг14 — Гранитово, Бг15 — Граничак, Бг19 — Долни чифлик, Бг25 — Костичовци, Бг38 — Протопопинци, Бг47 — Стакевци, Бг50 — Търговище

Бз — Брезнишко, Брезник

Бз22 — Кривонос

Бк — Берковишко, Берковица

Бк — Берковица, Бк5 — Бързия, Бк7 — Гаганица, Бк13 — Замфирово, Бк17 — Комарево, Бк21 — Мездря, Бк25 — Слатина, Бк26 — Спанчевци, Бк31 — Ягодово

Бл — Благоевградско, Благоевград

Бл17 — Железница, Бл24 — Логодаш, Бл37 — Станке Лисичково, Бл28 — Струмско, Бл42 — Хърсово

Бр — Бургаско, Бургас

Бр2 — Банево, Бр3 — Братово, Бр4 — Брястовец, Бр5 — Веселие, Бр11 — Долно Езеро, Бр15 — Зидарово, Бр18 — Индже войвода, Бр20 — Крайморие, Бр21 — Крушевец, Бр23 — Ливада, Бр25 — Маринка, Бр26 — Меден рудник, Бр28 — Новоселци, Бр30 — Полски извор, Бр31 — Приморско, Бр34 — Равна гора, Бр35 — Равнец, Бр38 — Росен, Бр39 — Рудник, Бр42 — Твърдица, Бр44 — Тръстикovo, Бр47 — Ясна поляна

Бс — Белослатинско, Бела Слатина

Бс1 — Алтемир, Бс4 — Буковец, Бс5 — Бърдарски геран, Бс7 — Враняк, Бс13 — Епица, Бс16 — Комарево, Бс18 — Лепица, Бс22 — Сираково, Бс23 — Соколаре, Бс25 — Тлачене, Бс — Търнава, Бс28 — Чомаковци

Бт — Ботевградско, Ботевград

Бт19 — Осиковица

Бч — Балчишко, Балчик

Бч1 — Безводица, Бч7 — Божурец, Бч9 — Българево, Бч10 — Ваклино, Бч13 — Видно, Бч15 — Горичане, Бч16 — Горун, Бч23 — Змеево, Бч24 — Иречек, Бч28 — Крапец, Бч30 — Крупен, Бч31 — Лехово, Бч33 — Могилцише, Бч38 — Оброчише, Бч42 — Пролез, Бч43 — Раковски, Бч45 — Рогачево, Бч47 — Селце, Бч49 — Септемврици, Бч54 — Твърдица, Бч57 — Тригорци, Бч60 — Хаджи Димитър, Бч62 — Царичино, Бч63 — Църква, Бч66 — Шабла

В — Варненско, Варна

В1 — Аксаково, В8 — Бояна, В9 — Булаир, В12 — Венелин, В14 — Виница, В15 — Владиславово, В18 — Въглен, В24 — Горен Близнак, В26 — Горни чифлик, В29 — Добри дол, В30 — Доброглед, В36 — Езерово, В37 — Засмяно, В38 — Звездица, В40 — Здравец, В41 — Зорница, В42 — Игнатиево, В43 — Изворско, В44 — Изгрев, В47 — Калиманци, В49 — Кипра, В54 — Константиново, В56 — Кранево, В58 — Крумово, В60 — Куманово, В66 — Николаевка, В67 — Новаково, В71 — Осеново, В83 — Садово, В89 — Страхил, В91 — Суворово, В93 — Чернево

Вг — Велинградско, Велинград

Вг6 — Дорково, Вг10 — Костандово

Вд — Видинско, Видин

Вд20 — Динковци, Вд30 — Кошава, Вд35 — Макреш, Вд49 — Слана бара

Вр — Врачанско, Враца

Вр4 — Бистрец, Вр11 — Върбина, Вр18 — Градешница, Вр25 — Зверино, Вр26 — Згориград, Вр31 — Костелево, Вр35 — Кремена, Вр42 — Лесура, Вр46 — Лютиброд, Вр54 — Мраморен, Вр55 — Нефела, Вр58 — Ослен Криводол, Вр62 — Пудрия, Вр64 — Ракево

ВТ — Великотърновско, Велико Търново

ВТ1 — Арбанаси, ВТ12 — Велчево, ВТ13 — Ветренци, ВТ18 — Върлинка, ВТ21 — Големаните, ВТ34 — Дичин, ВТ39 — Емен, ВТ50 — Климентово, ВТ60 — Момин сбор, ВТ73 — Присово, ВТ85 — Русаля, ВТ87 — Самоводене

Г — Габровско, Габрово

Г19 — Болтата, Г58 — Драганчетата, Г88 — Лисичарка, Г90 — Лоза, Г97 — Милковци, Г131 — Савчовци, Г132 — Свинарски дол, Г179 — Шипчените

Гд — Годечко, Годеч

Гд16 — Мургаш

ГО — Горнооряховско, Горна Оряховица

ГО6 — Владислав, ГО7 — Волно, ГО8 — Върбица, ГО9 — Върбовка, ГО11 — Горски Долен Тръмбеш, ГО20 — Кавлак, ГО21 — Калтинец, ГО22 — Камен, ГО24 — Козаревец, ГО25 — Крушето, ГО29 — Мирово, ГО40 — Славовица, ГО41 — Стражица, ГО46 — Чапаво

Гр — Грудовско, Грудово

Гр2 — Белила, Гр4 — Богданово, Гр8 — Голямо Буково, Гр9 — Горно Ябълково, Гр12 — Драчево, Гр15 — Желязково, Гр18 — Кирово, Гр23 — Пънчево, Гр26 — Светлина, Гр27 — Синьо Камене

Гт — Генералтошевско, Генерал Тошево

Гт4 — Балканци, Гт6 — Белокас, Гт18 — Житен, Гт19 — Зограф, Гт23 — Кардам, Гт26 — Красен, Гт27 — Крушово, Гт28 — Лиляково, Гт29 — Лозница, Гт36 — Писарово, Гт39 — Преселци, Гт40 — Присад, Гт41 — Пчеларово, Гт44 — Росен, Гт51 — Средина

Гц — Гопеделчевско, Гоце Делчев

Гц41 — Мусомища, Гц50 — Плетино, Гц61 — Хаджидимово

Д — Девинско, Девин

Д20 — Кестен, Д26 — Михалково, Д28 — Настан, Д39 — Триград

Дг — Димитровградско, Димитровград

Дг1 — Брод, Дг2 — Бряст, Дг4 — Воден, Дг12 — Черногорово, Дг10 — Мерицлери

Дл — Дуловско, Дулово

Дл4 — Вокил, Дл6 — Грънчарово, Дл10 — Златоклас, Дл12 — Ирник, Дл20 — Полковник Таслаково, Дл21 — Поройно, Дл23 — Прохлада, Дл25 — Руино, Дл26 — Секулово, Дл30 — Цар Асеново, Дл32 — Черник

Др — Дряновско, Дряново

Др8 — Белица, Др10 — Билкини, Др33 — Геия, Др38 — Големи Българени, Др73 — Зая, Др94 — Косарка, Др115 — Милевци, Др144 — Престой, Др148 — Раданци, Др190 — Хитревци, Др200 — Ялово

Е — Еленско, Елена

Е8 — Беброво, Е18 — Брежници, Е32 — Вълчовци, Е51 — Градевци, Е61 — Дебели рът, Е63 — Дединци, Е81 — Драговици, Е110 — Кишилово, Е112 — Кехайовци, Е231 — Тузулалан, Е250 — Шилковци, Е255 — Яковци

Ел — Елховско, Елхово

Ел1 — Болярово, Ел4 — Воден, Ел18 — Изгрев, Ел22 — Княжево, Ел25 — Лесово, Ел31 — Мамарчево, Ел33 — Оман, Ел37 — Робово, Ел42 — Срем

Еп — Елишелинско, Елин Пелин

Еп — Елин Пелин, Еп1 — Априлово, Еп12 — Григорово

И — Ивайловградско, Ивайловград

И — Ивайловград, И32 — Железино, И47 — Мандрица, И53 — Орешино, И58 — Покрован, И65 — Свирачи, И66 — Сив кладенец, И70 — Хухла

Ис — Исперихско, Исперих

Ис15 — Завет, Ис16 — Зарица, Ис21 — Йонково, Ис24 — Конево, Ис27 — Львино, Ис35 — Паисиево, Ис37 — Подайва, Ис39 — Райнино, Ис48 — Хърсово

Их — Ихтиманско, Ихтиман

Их16 — Вакарел, Их39 — Дорльовци

К — Кулско, Кула

К1 — Бойница, К3 — Бояново

Кб — Кубратско, Кубрат

Кб3 — Божурово, Кб4 — Брестовене, Кб5 — Беловец, Кб9 — Горичево, Кб11 — Дряново, Кб14 — Каменово, Кб17 — Мъдрово, Кб18 — Прелез, Кб20 — Савин, Кб21 — Севар, Кб23 — Смирненски, Кб29 — Черешово

Кд — Кюстендилско, Кюстендил

Кд21 — Горно Уйно, Кд26 — Гърляно, Кд37 — Драговищица, Кд40 — Друмохар, Кд100 — Слокошица, Кд109 — Трекляно, Кд119 — Цървенино

Кж — Кърджалийско, Кърджалий

Кж26 — Веселчане, Кж37 — Гледка, Кж38 — Глухар, Кж44 — Добровелец, Кж69 — Зимзелен, Кж113 — Опълченско, Кж118 — Паничово, Кж123 — Перперек, Кж134 — Рани лист, Кж145 — Сипей, Кж153 — Солище, Кж178 — Черноочене, Кж182 — Чифлик

Кл — Казанлъшко, Казанлък

Кл — Казанлък, Кл1 — Александрово, Кл13 — Гурково, Кл19 — Дунавци, Кл20 — Дъбово, Кл22 — Едрево, Кл29 — Конаре, Кл30 — Копринка, Кл31 — Крън, Кл34 — Манолово, Кл35 — Милево, Кл37 — Мъглиж, Кл45 — Розово, Кл47 — Селце, Кл51 — Средно Изворово, Кл52 — Тулово, Кл58 — Шаново

Км — Крумовградско, Крумовград

Км — Крумовград, Км23 — Девесилово, Км24 — Девесилица, Км45 — Кос, Км51 — Къклица, Км100 — Стрижба, Км112 — Черничево

Кн — Карнобатско, Карнобат

Кн9 — Грозден, Кн10 — Деветак, Кн14 — Добрино, Кн15 — Екзархантимово, Кн21 — Зимен, Кн22 — Змеево, Кн25 — Камчия, Кн26 — Кликач, Кн28 — Козаре, Кн29 — Костен, Кн30 — Крумово градище, Кн34 — Манолич, Кн37 — Огнен, Кн39 — Прилеп, Кн43 — Сан Стефано, Кн48 — Соколово, Кн51 — Сърнево, Кн53 — Терзийско, Кн57 — Черница, Кн58 — Чубра

Кр — Карловско, Карлово

Кр5 — Богдан, Кр8 — Войнягово, Кр11 — Долна махала, Кр29 — Песнопой, Кр31 — Розино, Кр38 — Сухозем, Кр39 — Сушица, Кр40 — Пчелин

Кт — Котелско, Котел

Кт1 — Аврамов, Кт7 — Катунище, Кт9 — Медвен, Кт12 — Орлово, Кт13 — Остра могила

Л — Ломско, Лом

Л12 — Горни Цибър, Л13 — Горно Линево, Л16 — Долни Цибър, Л18 — Долно Церовете, Л30 — Ковачица, Л31 — Комошица, Л33 — Метковец, Л35 — Мокреш, Л41 — Расово, Л43 — Сливата

Лк — Луковитско, Луковит

Лк1 — Бежаново, Лк8 — Девенци, Лк9 — Дерманци, Лк10 — Дъбен, Лк15 — Орешене, Лк16 — Под зъба, Лк17 — Петревене, Лк18 — Радомирици, Лк20 — Реселец, Лк25 — Тодоричане

Лч — Ловешко, Ловеч

Лч9 — Голец, Лч10 — Горан, Лч13 — Деветаки, Лч23 — Каленик, Лч27 — Кърпачево, Лч28 — Летница, Лч30 — Лисец, Лч31 — Микре, Лч37 — Славяне, Лч38 — Слатина, Лч40 — Смочан, Лч47 — Умаревци

М — Маданско, Мадан

М12 — Бреза, М33 — Елховец, М50 — Лешак, М83 — Старцево

Мг — Момчилградско, Момчилград

Мг — Момчилград, Мг3 — Багрянка, Мг13 — Генерал Гешево, Мг40 — Жерка, Мг71 — Мишевско, Мг105 — Седлари, Мг121 — Устрен, Мг122 — Фотиново

МТ — Малкотърновско, Малко Търново

МТ3 — Бела вода, МТ8 — Звездец, МТ9 — Калово

Мх — Михайловградско, Михайловград

Мх2 — Бели брод, Мх3 — Бели брег, Мх6 — Благово, Мх7 — Бойчиновци, Мх9 — Винище, Мх10 — Вирове, Мх11 — Владимирово, Мх13 — Габровница, Мх16 — Горна Вереница, Мх20 — Громшини, Мх27 — Ерден, Мх32 — Кобиляк, Мх36 — Крапчене, Мх37 — Лехчево, Мх40 — Мадан, Мх42 — Мартиново, Мх43 — Мелене, Мх44 — Минжова махала, Мх46 — Мърчево, Мх48 — Охрид, Мх58 — Сумер, Мх51 — Протитовци, Мх47 — Николово

Мч — Мичуринско, Мичурин

Мч — Мичурин, Мч3 — Българи, Мч5 — Велика, Мч7 — Китен, Мч13 — Фазаново

Н — Никополско, Никопол

Н3 — Бряст, Н7 — Гулянци, Н16 — Крета, Н22 — Новачене, Н23 — Осъм, Н25 — Сенково, Н29 — Шияково

Нз — Новозагорско, Нова Загора

Нз3 — Биково, Нз5 — Богданово, Нз12 — Дядово, Нз14 — Еленово, Нз16 — Загорци, Нз17 — Каменово, Нз18 — Караново, Нз22 — Крива круша, Нз23 — Любенец, Нз24 — Любенова махала, Нз27 — Младово, Нз32 — Омарчево, Нз33 — Пет могили, Нз37 — Радево, Нз43 — Съдиево

Нп — Новопазарско, Нови пазар

Нп1 — Беджене, Нп4 — Векилски, Нп10 — Енево, Нп11 — Жилино, Нп12 — Зайчино ореше, Нп13 — Златна нива, Нп14 — Избул, Нп20 — Красен дол, Нп30 — Пет могили, Нп31 — Писарево, Нп34 — Преселка, Нп38 — Стан, Нп40 — Стоян Михайловски, Нп41 — Тодор Икономов, Нп42 — Тъкач, Нп43 — Хърсово

Ом — Омурташко, Омуртаг

Ом7 — Букак, Ом9 — Великденче, Ом20 — Голямо Църквище, Ом28 — Длъжка поляна, Ом40 — Изворово, Ом46 — Китино, Ом59 — Менгишево, Ом64 — Моравка, Ом74 — Плъстина, Ом76 — Пристойна, Ом81 — Разделци, Ом96 — Тъпчилешово, Ом102 — Черни бряг, Ом105 — Язовец

Ор — Оряховско, Оряхово

Ор1 — Байкал, Ор5 — Букьовци, Ор6 — Бутан, Ор10 — Гложене, Ор11 — Горни Вадии, Ор16 — Козлодуй, Ор19 — Крушовене, Ор21 — Липница, Ор24 — Остров, Ор28 — Софрониево, Ор29 — Ставревци, Ор31 — Хърлец

П — Поповско, Попово

П — Попово, П3 — Берковски, П7 — Глогинка, П8 — Голямо Градище, П9 — Голямо Ново, П10 — Горица, П12 — Горско Абланово, П13 — Горчиново, П14 — Долец, П16 — Дралфа, П19 — Заветно, П20 — Зарасво, П21 — Захари Стояново, П26 — Козица, П28 — Кошничари, П33 — Маково, П38 — Невски, П40 — Осиково, П42 — Помощица

Пв — Провадийско, Провадия

Пв6 — Брестак, Пв9 — Венчан, Пв20 — Добрина, Пв22 — Добротич, Пв24 — Друмево, Пв25 — Дъбравино, Пв26 — Дългопол, Пв31 — Изворник, Пв33 — Калоян, Пв36 — Китен, Пв38 — Комарево, Пв40 — Косово, Пв46 — Марково, Пв62 — Равна,

Пв63 — Ралан войвода, Пв68 — Снежина, Пв76 — Тутраканци, Пв77 — Храброво, Пв78 — Цонево, Пв80 — Червенци, Пв81 — Черковна, Пв82 — Чернооко, Пв83 — Шипско, Пв84 — Яворово

Пд — Пловдивско, Пловдив

Пд1 — Бабек, Пд3 — Белозем, Пд5 — Бойково, Пд8 — Браниполе, Пд10 — Брезово, Пд15 — Войводиново, Пд18 — Гара Кричим, Пд20 — Главатар, Пд21 — Голямо Конаре, Пд24 — Гълъбово, Пд28 — Дуванлий, Пд30 — Дядово, Пд32 — Желязно, Пд34 — Злати трап, Пд37 — Извор, Пд39 — Кадиево, Пд40 — Калековец, Пд48 — Крумово, Пд51 — Куклен, Пд52 — Куртово Конаре, Пд57 — Манолско Конаре, Пд60 — Момино село, Пд62 — Мътеница, Пд66 — Ново село, Пд67 — Оризари, Пд76 — Простар, Пд81 — Розовец, Пд82 — Ръжево, Пд85 — Секирово, Пд88 — Скутаре, Пд89 — Старо Железар, Пд93 — Стряма, Пд97 — Тюркмен, Пд98 — Устина, Пд107 — Червоземен

Пз — Пазарджишко, Пазарджик

Пз2 — Алеко Константинов, Пз5 — Боримечково, Пз8 — Варвара, Пз9 — Величково, Пз14 — Гара Белово, Пз21 — Динката, Пз24 — Дъбравите, Пз25 — Звъничево, Пз31 — Лесичово, Пз32 — Лозен, Пз33 — Ляхово, Пз43 — Паталеница, Пз44 — Пишигово, Пз48 — Семчиново, Пз50 — Сестримо, Пз54 — Сребрино, Пз59 — Церово

Пн — Пирдопско, Пирдоп

Пн22 — Копрившица

Пк — Павликенско, Павликени

Пк — Павликени, Пк1 — Батак, Пк2 — Бутово, Пк4 — Бяла Черкова, Пк5 — Варана, Пк8 — Горна Липница, Пк11 — Градище, Пк12 — Димча, Пк13 — Долна Липница, Пк14 — Дъскот, Пк15 — Караисен, Пк16 — Красно Градище, Пк17 — Лесичери, Пк18 — Михалци, Пк19 — Мусина, Пк20 — Недан, Пк21 — Паскалевец, Пк22 — Патреш, Пк25 — Стамболово

Пл — Плевенско, Плевен

Пл — Плевен, Пл1 — Аспарухово, Пл2 — Беглеж, Пл7 — Брестовец, Пл8 — Бръшляница, Пл14 — Горни Липник, Пл17 — Дисевица, Пл19 — Долни Дъбник, Пл20 — Згалево, Пл24 — Кирилово, Пл26 — Койловци, Пл35 — Одрне, Пл36 — Опанец, Пл37 — Оряховица, Пл38 — Пелишат, Пл40 — Петърница, Пл41 — Писарово, Пл42 — Подем, Пл49 — Староселци, Пл50 — Тодорово, Пл51 — Тотлебен, Пл53 — Тученица, Пл54 — Търнене

Пм — Поморийско, Поморие

Пм3 — Бата, Пм7 — Горица, Пм8 — Гълъбец, Пм15 — Каменар, Пм22 — Медово, Пм25 — Несебър, Пм26 — Обзор, Пм33 — Раковсково, Пм37 — Сарафово, Пм38 — Свети Влас, Пм39 — Страцин, Пм44 — Чимово

Пн — Панагюрско, Панагюрище

Пн8 — Елшица, Пн15 — Поибрене

Пр — Пернишко, Перник

Пр17 — Кралев дол, Пр22 — Мошино, Пр30 — Студена

Прв — Първомайско, Първомай

Прв1 — Бодрово, Прв6 — Градина, Прв11 — Езерово, Прв13 — Искра, Прв14 — Караджалово, Прв18 — Пилашево, Прв15 — Крушево

Пс — Преславско, Преслав

Пс — Преслав, Пс1 — Алусиян, Пс2 — Божурово, Бс6 — Драгоево, Пс7 — Златар, Пс10 — Кирково, Пс15 — Ловец, Пс17 — Мокреш, Пс18 — Методиево, Пс19 — Миланово, Пс20 — Нова Бяла река, Пс21 — Осмар, Пс25 — Сушина

Пч — Петричко, Петрич

Пс11 — Долна Рибница, Пс59 — Яворница

Пщ — Пещерско, Пещера

Пщ3 — Брацигово, Пщ12 — Нова махала, Пщ14 — Радилово, Пщ15 — Розово

Р — Русенско, Русе

Р5 — Бъзън, Р13 — Костанденец, Р14 — Кошов, Р15 — Красен, Р17 — Мартен, Р27 — Ряхово, Р30 — Семерджиово, Р31 — Сливница, Р34 — Стълпище, Р35 — Табачка, Р40 — Червена вода

Рз — Разградско, Разград

Рз2 — Благоево, Рз5 — Волен, Рз8 — Гецово, Рз9 — Голям извор, Рз11 — Градина, Рз12 — Дряновец, Рз15 — Езерче, Рз18 — Киченица, Рз20 — Кривица, Рз21 — Кривня, Рз23 — Липник, Рз25 — Манастирско, Рз27 — Недоклан, Рз30 — Острово, Рз31 — Островче, Рз34 — Радин град, Рз35 — Раковски, Рз38 — Сеново, Рз39 — Сияя вода, Рз40 — Стражец, Рз42 — Топчии, Рз46 — Ушинци, Рз50 — Черковна

Рл — Разложко, Разлог

Рл — Разлог, Рл4 — Баня, Рл17 — Елешница, Рл19 — Конарско

Рм — Радомирско, Радомир

Рм9 — Горна Врабча, Рм21 — Дрен, Рм27 — Земен, Рм36 — Кондофрей, Рм44 — Николаево, Рм58 — Старо село

Св — Севлиевско, Севлиево

Св15 — Гъбене, Св20 — Драгановци, Св21 — Драгиевци, Св30 — Кастел, Св47 — Петко Славейково

Сг — Свиленградско, Свиленград

Сг1 — Белица, Сг24 — Лозен, Сг30 — Мезек, Сг32 — Младиново, Сг36 — Оряхово, Сг41 — Сенюклас, Сг42 — Сива река, Сг45 — Стара Левка

Сд — Санданско, Сандански

Сд — Сандански, Сд5 — Будилци, Сд8 — Влахи, Сд15 — Гара Пирин, Сд54 — Лешница

Сз — Старозагорско, Стара Загора

Сз2 — Арнаутите, Сз5 — Бел извор, Сз10 — Братя Кунчеви, Сз11 — Бъдеще, Сз14 — Васил Левски, Сз15 — Великово, Сз16 — Венец, Сз20 — Горно Ботево, Сз21 — Грудево, Сз25 — Дъбрава, Сз27 — Еленино, Сз33 — Зора, Сз34 — Казанка, Сз35 — Калитиново, Сз37 — Кирил Методијево, Сз40 — Коларово, Сз47 — Любеново, Сз49 — Малка Верей, Сз50 — Малко Кадиево, Сз51 — Михайлово, Сз52 — Могила, Сз54 — Нова махала, Сз66 — Пъстрен, Сз70 — Ракитница, Сз71 — Рисиманово, Сз72 — Руда, Сз73 — Самуилово, Сз77 — Средец, Сз78 — Стамово, Сз81 — Столетово, Сз85 — Сулица, Сз87 — Тополяне, Сз90 — Трънково, Сз91 — Християново

Сл — Сливенско, Сливен

Сл7 — Бяла, Сл11 — Гергевец, Сл14 — Голямо Шивачево, Сл18 — Джиново, Сл20 — Желю войвода, Сл21 — Жълт бряг, Сл26 — Калояново, Сл31 — Козарево, Сл35 — Малко Чочовене, Сл36 — Мечкарево, Сл44 — Самуилово, Сл46 — Селиминово, Сл50 — Стара река, Сл51 — Старо село, Сл55 — Трапоклово, Сл57 — Чинтулово

См — Смолянско, Смолян

См12 — Виево, См15 — Габрица, См34 — Кремене, См36 — Левочево, См45 — Момчиловци, См51 — Полковник Серафимово, См56 — Райково, См67 — Средок, См78 — Фатово

Сс — Силистренско, Силистра

Сс1 — Айдемир, Сс6 — Българка, Сс15 — Добруджанка, Сс18 — Искра, Сс20 — Казимир, Сс21 — Кайнарджа, Сс22 — Калипетрово, Сс23 — Краново, Сс24 — Липница, Сс25 — Ново Полина, Сс29 — Поляна, Сс31 — Попкралево, Сс32 — Професор Иширково, Сс34 — Ситово, Сс38 — Сребърна, Сс41 — Татарица

Ст — Станкедимитровско, Станке Димитров

Ст1 — Бабино, Ст6 — Бистрица, Ст17 — Въртен камък, Ст20 — Големо село, Ст22 — Грамале, Ст35 — Крайници, Ст56 — Ресилюво, Ст60 — Сапарева баня, Ст72 — Цървице

Сф — Софийско, София

Сф1 — Александър Войково, Сф6 — Бистрица, Сф7 — Божурище, Сф9 — Бояна, Сф25 — Долни Богров, Сф26 — Драгалевци, Сф36 — Княжево, Сф38 — Костинброд, Сф41 — Кривина, Сф46 — Локорско, Сф50 — Михалово, Сф52 — Мърчаево, Сф57 — Обеля, Сф64 — Райко Даскалово

Сщ — Свищовско, Свищов

Сщ1 — Алеково, Сщ3 — Белене, Сщ4 — Беляново, Сщ6 — Българене, Сщ8 — Бяла вода, Сщ12 — Деков, Сщ13 — Деляновци, Сщ18 — Козловец, Сщ19 — Кривина, Сщ25 — Овча могила, Сщ26 — Ореш, Сщ29 — Пиперково

Т — Трънско, Трън

Т26 — Къшле, Т44 — Сливовци

Тб — Толбухинско, Толбухин

Т62 — Александрия, Т63 — Алексеево, Т64 — Батово, Т65 — Бдинци, Т69 — Богдан, Т610 — Божурово, Т611 — Бранише, Т620 — Врачанци, Т623 — Гешаново, Т631 — Драганово, Т634 — Ефрейтор Бакалово, Т635 — Житница, Т641 — Камен, Т645 — Коритен, Т646 — Котленци, Т648 — Крушари, Т650 — Ловчанци, Т655 — Медово, Т656 — Методијево, Т657 — Миладиновци, Т661 — Одринци, Т663 — Опанец, Т664 — Ордова могила, Т670 — Полковник Дяково, Т682 — Свобода, Т685 — Славеево, Т690 — Стефан Караджа, Т691 — Стефаново, Т694 — Телериг

Тв — Тетевенско, Тетевен

Тв25 — Гложене, Тв27 — Голям Извор, Тв56 — Леси дрян, Тв60 — Малка Брестница, Тв62 — Малък Извор, Тв76 — Полатен, Тв80 — Равнище

Тг — Тополовградско, Тополовград

Тг13 — Радовец, Тг15 — Светлина, Тг19 — Хлябово

Тк — Тутраканско, Тутракан

Тк — Тутракан, Тк2 — Антимово, Тк4 — Белица, Тк5 — Богданица, Тк8 — Бръшлен, Тк9 — Варненци, Тк12 — Долно Ряхово, Тк13 — Дунавец, Тк15 — Зафирово, Тк17 — Коларево, Тк20 — Малък Преславец, Тк21 — Нова Черва, Тк23 — Осен, Тк24 — Падина, Тк25 — Подлес, Тк27 — Преславци, Тк31 — Сокол, Тк34 — Стефан Караджа, Тк36 — Търновци, Тк37 — Цар Самуил

Тл — Тервелско, Тервел

Тл1 — Алеково, Тл2 — Алшег, Тл5 — Безмер, Тл11 — Водняци, Тл15 — Гуслар, Тл17 — Жегларци, Тл18 — Зърнево, Тл19 — Каблешково, Тл22 — Коларци, Тл23 — Кочмар, Тл24 — Кутловица, Тл25 — Мали Извор, Тл26 — Нова Камена, Тл31 — Пполковник Савово, Тл37 — Сърниц

Тр — Троянско, Троян

Тр14 — Видима, Тр22 — Голяма Желязна, Тр27 — Горно Шипково, Тр88 — Орешак

Тщ — Търговицко, Търговище

Тщ4 — Бистра, Тщ6 — Бряг, Тщ7 — Буйново, Тщ13 — Давидово, Тщ14 — Дългац, Тщ16 — Дъбрава, Тщ22 — Кралево, Тщ23 — Лилян, Тщ24 — Ловец, Тщ25 — Лозница, Тщ28 — Мировец, Тщ32 — Осен, Тщ33 — Острец, Тщ34 — Пайдушко, Тщ46 — Съединение, Тщ49 — Узунджата

Х — Хасковско, Хасково

Х1 — Александрово, Х4 — Болярско, Х10 — Войводово, Х13 — Гарваново, Х19 — Гълъбец, Х21 — Динево, Х24 — Долно Войводино, Х27 — Жълти бряг, Х33 — Клокотница, Х40 — Крепост, Х44 — Малево, Х45 — Малки Извор, Х59 — Спахиево, Х67 — Тракиец, Х72 — Ябълково

Хм — Харманлийско, Харманли

Хм15 — Долни Главанак, Хм25 — Изворово, Хм32 — Марица, Хм33 — Медникарево, Хм34 — Мъдрец, Хм38 — Ново село, Хм41 — Орешец, Хм58 — Силен, Хм62 — Тополово, Хм65 — Тянево, Хм67 — Черна могила

Ч — Чирпанско, Чирпан

Ч1 — Братя Даскалови, Ч3 — Винарово, Ч6 — Гита (Малко Шивачево), Ч10 — Гранит, Ч13 — Държава, Ч22 — Медово

Ш — Шуменско, Шумен

Ш2 — Белокопитово, Ш4 — Близнаци, Ш12 — Велино, Ш15 — Ветрище, Ш16 — Вехтово, Ш18 — Волон, Ш28 — Дибич, Ш31 — Добри Войниково, Ш36 — Загоричане, Ш38 — Ивански, Ш41 — Илия Блъсков, Ш44 — Капитан Петко, Ш45 — Климент, Ш46 — Костена река, Ш48 — Кюлевча, Ш49 — Лозево, Ш50 — Малара, Ш51 — Макак, Ш52 — Мараш, Ш53 — Мътница, Ш57 — Овчарово, Ш58 — Осеновец, Ш59 — Пристое, Ш60 — Радко Димитриево, Ш61 — Развигорово, Ш62 — Риш, Ш63 — Салманово, Ш65 — Смядово, Ш72 — Тимарово, Ш80 — Янково, Ш81 — Ясенково

Я — Ямболско, Ямбол

Я2 — Асеньово, Я3 — Ателово, Я4 — Безмер, Я7 — Ботево, Я12 — Войника, Я19 — Изово, Я27 — Кукорево, Я36 — Миладиновци, Я38 — Недялско, Я39 — Овчя

кладенец, Я40 — Окоп, Я45 — Първенец, Я47 — Савино, Я53 — Стралджа, Я61 —
Челник

2. Други съкращения

араб.	— арабски	гръц.	— гръцки
в.	— вятър	И	— изток, източен
вж.	— вижте	итал.	— италиански
гл.	— глагол	З	— запад, западен
лат.	— латински	срхр.	— сърбохърватски
м.	— местност	СИ	— североизток, североизточен
нгръц.	— новогръцки	СЗ	— северозапад, северозападен
нем.	— немски	срв.	— сравни
перс.	— персийски	тур.	— турски
пол.	— полски	фр.	— френски
р.	— река	чеш.	— чешки
рус.	— руски	Ю	— юг, южен
с.	— село	ЮИ	— югоизток, югоизточен
С	— север, северен	ЮЗ	— югозапад, югозападен
словен.	— словенски		
СБНУ	— Сборник за народни умотворения		

ВТОРОЙ ВКЛАД К НАЗВАНИЮ ВЕТРОВ В БОЛГАРИИ

Николай П. Ковачев

Резюме

В настоящем „Втором вкладе“ автор обрабатывает 473 названия ветров (вентонимов) из 1077 населенных пунктов, входящих в состав 96 районов.

Рассмотренные с семантической точки зрения вентонимы классифицированы в 5 группах и 12 подгруппах: I Названия по направлению месту, откуда дует ветер (I.1. По общим небесным направлениям; I.2. По названию населенного пункта, откуда дуют ветры; I.3. По названию местности, откуда веет ветер; I.4. Ветры по имени объекта, находящегося за пределами страны). II. Названия по влиянию ветра (II.1. Влияние ветра на людей, животных и на растения; II.2. По воздействию на погоду). III. Названия по характерным особенностям ветра (III.1. По манерам веяния; III.2. По силе и скорости ветра; III.3. В связи с температурой; III.4. По издаваемому характерному шуму). IV. Названия в связи с временем проявления ветра (IV.1. В какой части суток; IV.2. В какое время года). V. Названия по другим причинам и подбуждениям. Частота наименования по вышеуказанным семантическим группам показана в статистической таблице.

При некоторых ветрах встречаются два и три названия, что в известных случаях облегчает их этимологическое истолкование, например: *Арденски вятър* — *Западняк*, *Беладжия* — *Бунтовник* — *Черноморец* и др.

В словообразовательном отношении вентонимы бывают аффиксального типа (с суффиксами: *-ява*, *-ак*, *-як*, *-ан*, *-ар*, *-яр*, *-ек*, *-ец*, *-ик*, *-ин*, *-ица*, *-ич*, *-джия*, *-лия*, *-яши*, *-чанин*), основособирательный тип (сложные основы) и лексикализованные словосочетания. Самое широкое распространение получили вентонимы от основы с: юг, север, бял, горен, долен, чер, запад, изток, североизток, северозапад, море, Черно море и др.

Обработка материалов в обоих вкладах дает солидную основу для раскрытия семантических и словообразовательных принципов, использованных в народных названиях ветров в Болгарии. Сравнение этих названий с соответствующими названиями в сербохорватском, польском и русском языке раскрывает некоторые общеславянские принципы и общеславянские вентонимы. Будущее обобщающее исследование более полно раскроет это.

DEUXIEME CONTRIBUTION A L'ETUDE DES NOMS DES VENTS EN BULGARIE

Nicolas P. Kovatchev

R é s u m é

Le corpus de cette «Deuxième contribution» est constitué de 473 noms de vents (ventonymes), employés dans 1077 agglomérations, comprises dans 96 régions.

Au point de vue sémantique les ventonymes sont classés en 5 groupes et en douze sous-groupes: I. Noms d'après la direction de laquelle vient le vent (I. 1. D'après les sens du monde, I. 2. D'après les noms des côtés desquelles soufflent les vents, I. 3. D'après le nom de la contrée d'où vient le vent, I. 4. Des vents d'après le nom d'un objet hors du pays), II. Noms d'après l'influence du vent (II. 1. sur les gens, sur les animaux et sur les plantes, II. 2. D'après l'influence sur le temps), III. Noms d'après les particularités caractéristiques du vent (III. 1. D'après la façon dont souffle le vent, III. 2. D'après la force et la vitesse du vent, III. 3. Noms en rapport avec la température, III. 4. D'après le caractère du bruit émis par le vent), IV. Noms d'après la période pendant laquelle souffle le vent (IV. 1. Pendant le jour et pendant la nuit, IV. 2. Pendant l'année), V. Noms qui ont à la base d'autres raisons, d'autres causes. La fréquence des ventonymes par groupes sémantiques est illustrée par un tableau statistique.

Certains vents peuvent être désignés par deux ou trois noms; ce fait, dans certains cas facilite leur interprétation étymologique, par exemple: Ардински вятър — Западник, Беладжия — Бунтовник — Черноморец и др.

Au point de vue de leur formation les ventonymes peuvent être des noms du type affixal (avec des suffixes: -ява, -ак, -як, -ан, -ар, -яр, -ек, -ец, -ик, -ин, -ица, -ич, -джия, -лия, -янин, -чанин), des noms à deux radicaux et des groupes de mots lexicalisés. Les ventonymes les plus usités sont ceux qui ont pour radical des mots comme юг, север, бял, горен, долен, чер, запад, изток, северозапад, североизток, море, Черно море.

Le dépouillement du corpus dans les deux contributions nous permet de découvrir les principes sémantiques et les principes de formation des ventonymes populaires en Bulgarie. La comparaison avec les ventonymes en serbo-croate, en polonais et en russe révèle certains principes communs pour toutes les langues slaves. C'est ce qui fera l'objet d'une étude ultérieure.

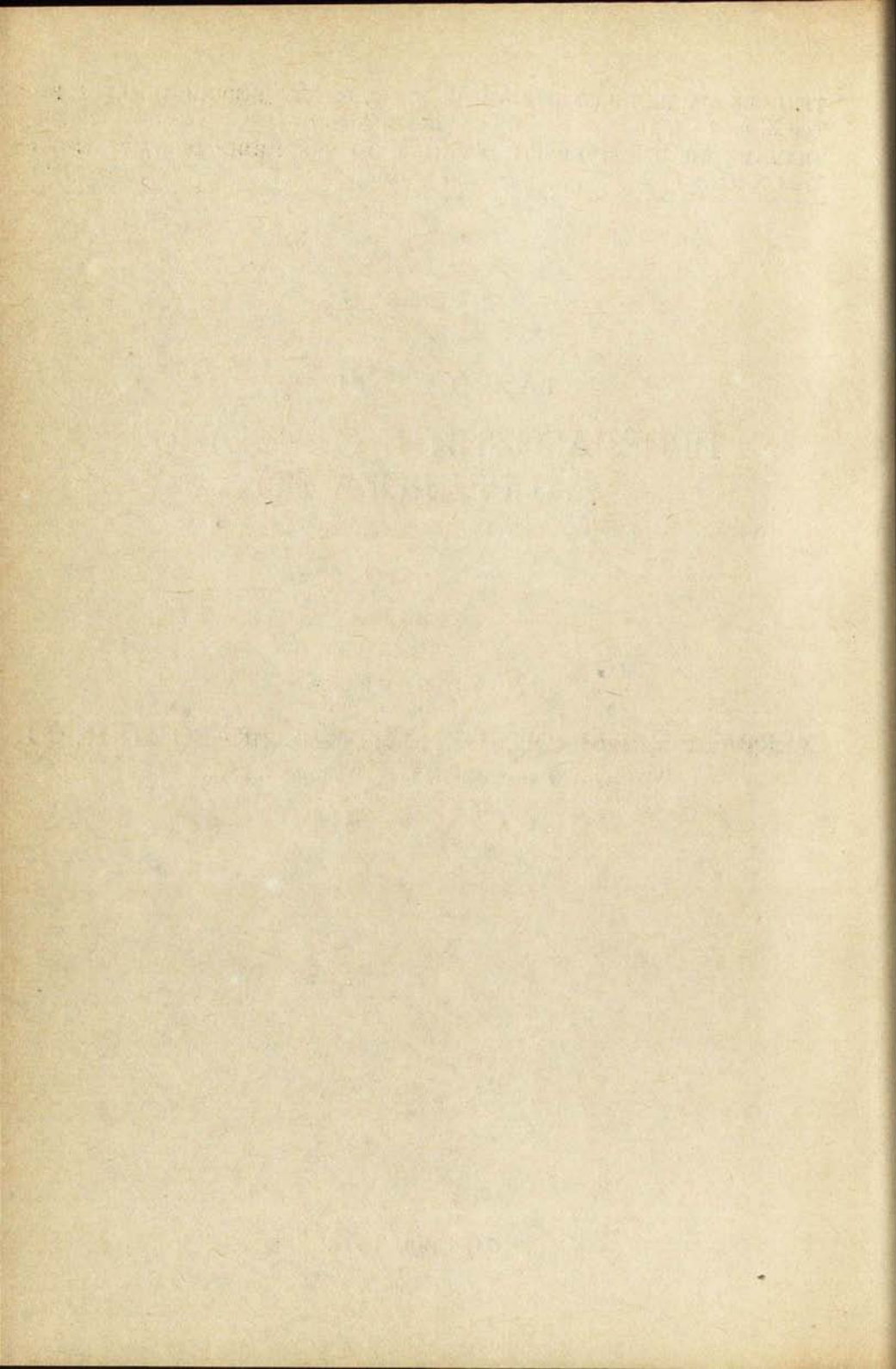

СЪДЪРЖАНИЕ

I. Названия от посока на духане	4
1. По общи и небесни посоки	5
2. По названия на селища	5
3. По названия на местности	7
4. По обекти във от страната	7
II. Названия според влиянието на вятъра	8
1. По въздействието върху хора, животни	8
2. По въздействие върху времето	9
III. Названия според характерни особености на вятъра	9
1. По начин на духане	10
2. Според сила и скорост на духане	10
3. Във връзка с температура	10
4. По издаване на характерен шум	11
IV. Названия по времепроявяване на вятъра	11
1. През денонощието	11
2. През годината	11
V. Названия поради други причини	11
Статистическа обработка (наблюдение)	11
Двойни и тройни названия	12
Словообразователна класификация	12
1. Афиксален тип	13
2. Основосъбирателен тип	14
3. Лексикализация на словосъчетания	14
Речник на названията на ветровете	15
Съкращения:	
1. Съкращения на селищни названия	32
2. Други съкращения	39
Резюмета на френски и руски език	40 и 41

Настоящото проучване на съчетанията с предлога *по*, познати като дистрибутивна форма на глагола в съвременния български език, е продължение на монографията под същото заглавие. Тук се довършва анализът на формите по възприетата от нас методика, като се установява системата на съчетанията в парадигматичен и синтагматичен план върху материал от художествената литература, научния и публицистичния стил. Анализът е синхроничен, макар примерите да са взети от произведения, които принадлежат към един период от 100 години. На категорията се гледа преди всичко като на съвременна езикова действителност. Неизбежните съпоставки за нейното състояние у различни автори от един и същи исторически период или от различни периоди спомагат за изясняването ѝ в посока на нейната съвременна динамика, като особеност на книжовния език в неговото формиране преди и след Освобождението, както и за по-пълно разкриване на изградената вече система.

Проучването на предложените съчетания с оглед на техния състав, семантично съдържание и дистрибутивен обхват е решаващ момент в процеса на тяхното научно усвояване и практическо използване. Но то предполага такъв завършек на цялостното проучване, при който се решават и въпросите на тяхната синтактична идентификация и въз основа на нея се разглеждат такива явления на техните по-широки взаимоотношения като синонимията, полисемията и др. Предложните съчетания като много други езикови единици се пораждат в състава на синтактичните форми и съществуват като техен градивен материал. Те са плод на езиковата система и имат закономерен характер, подчиняват се на определени граматически правила. Ето защо и в този труд се цели след пълния анализ на приглаголните съчетания с предлога *по* да се обобщят и основните закономерности на тяхната синтактико-граматическа същност.

Беше прието типологията на съчетанията да се извърши с помощта на компонентния анализ, с отчитане на техните диференциални семантични признаци. Това наложи да се оперира с понятието семантично поле, което отговаря на по-сложните семантични взаимоотношения в тяхната структура. Разгледани бяха два от тях — на разяснението и на обстоятелствеността. Тук ще бъдат разработени останалите две — на мотивираността и на измеримостта, с което ще се обхване тяхната пълна картина, за да се стигне до пълното им описание с обобщаване на техните общи закономерности.

3. Съчетания на мотивираността (общо 982, или 23%). Значението на съчетанията от това семантично поле е твърде широко, с много случаи на пограничност и пресичане на отделните подгрупи, които се обединяват от една обща семантична основа — общото значение за обусловеност, с която се мотивира протичането, извършването, неговите вътрешни основания или насоката на неговото развитие и качествена определеност. Пряко или косвено могат да се изтъкват причините за пораждането му, формите и образците на неговото моделиране, обектно-целевата му насоченост, побудите и средствата на извършване, критерият на неговата квалификация. Върху основата на този широк семантичен фон може да се обясни и обстоятелството на смислово-семантични отношения в конструкциите с подобен род съчетания, и богатият лексикален запас на тяхното попълване. Синтактичната им идентификация се раздвоява между обстоятелствени пояснения за начин и причина и една значителна част от тях, които са в позицията на допълнение. Това е аргумент в подкрепа на становището за многозначността и различната синтактична функционалност на елементарните синтактични единици от един и същи структурно-семантичен тип и еднакъв или аналогичен лексикален състав. Ето защо тяхната дистрибутивност е съществен признак във формализирането на тяхното описание, без което е невъзможно да се постигнат положителни и точни резултати.

Обусловеността е може би най-същественият и общозадължителен признак, който обединява съчетанията на мотивираността и ги разграничава от много други с подобно семантично съдържание и лексикален състав. В процеса на тяхното отделяне и характеризиране се изясняват до известна степен някои семасиологични проблеми, свързани със семантиката на съчетанията като структурно единство, като специфична организация на семантични множители и особено нейната зависимост от един основен, доминиращ в семантичното качество признак. Инак съчетанията на мотивираността са вътрешно типологически разчленени и се диференцират според степените на изразеност на признака обусловеност и неговите модификации по съдържание и зависимост от цялата семантична организация. И докато семантичното поле се очертава ясно в полевата структура на предложните съчетания с по, то неговата вътрешна разчлененост затруднява описанието. Някои от съчетанията показват принадлежност към различни подгрупи, но това не ни дава основание да им даваме двойка интерпретация. В крайна сметка те имат своя определена принадлежност, която трябва да се открие и да се докаже според тяхната същност.

Всяка от подгрупите тук получава свое название според синтагматичното отношение, в което съчетанията са интегрант. С това се улеснява по-нататък тяхното съпоставяне, използването им в по-сложните процедури на анализ при разкриване на техните по-широки взаимоотношения.

3.1. За образец. Общо взето, предложното съчетание за образец е средство за отнасяне на предмет и явление към някакъв първообраз, който му служи за модел и определя неговата същност. Съществен тук е признакът уподобеност, но не като обикновен признак на квалифициране, а като фактор на дейната връзка, на сътворяването, на извършването. По

този път се мотивира определена даденост, като се съотнася с друга даденост, послужила като неин образец.

Затова тук признакът уподобеност е свързан винаги с признака водимост, който определя неговата действителност и го отдалечава от обикновеното квалифициране. По това съчетанията за образец се разграничават от обикновените съчетания за съответствие (1.5), макар на пръв поглед да са много близки. Те се различават от тях по съществени структурно-семантични особености като организирани по свой начин семантични единства. При такава структурно-семантична зависимост на определящите признаци лексикалният състав на съчетанието е свързан с употребата на абстрактни съществителни имена от един общ клас — за означаване на съществуващата схема. Това значение съществителните имена могат да носят по начало, като лексикални единици от определен семантичен кръг, или да го придобиват по индукция, в състава на подобни съчетания и конструкции.

Най-често се употребява съществително **образец**, което и най-точно изразява семантичния инвариант на съчетанието. Водимостта тук има по-конкретен характер, адресирана е по-точно и определено към предмета на уподобяването. Именно затова съчетанията със съществително **образец** се срещат във варианти в зависимост от наличието в състава им на някакво определение. Определението може да бъде прилагателно име: „Ние не трябва да се водим точ в точ по *чуждите* образци“ (Ив. В.). „Създадена бе редовна войска по *европейски* образец“ (Д. Благоев). „Голдони заприличва на автор, на който е скроен костюм по *френски* образец“ (в-к Нар. култура“, бр. 18, 1965). Понякога прилагателното име е заменено с притежателно местоимение: „Странно, дейността на един „модерен“ синдикат по *техния* образец ще прилича на гаврене с нея“ (В. Коларов). Атрибутивният елемент на съчетанието може да бъде несъгласувано определение, изразено с предлога **на**, и тогава се образува съчетанието по **образеца на** + съществително име, което е широко разпространено в публицистичната реч. „Тя биде съвсем изоставена и изработена нова, по *образеца на* оная на германската социалдемократическа партия“ (Д. Благоев). „Дабев захваща да излага „нравствената задача“ на интелигенцията спрямо „народа буквално по *образеца на* Н. Габровски“ (Д. Благоев). „Консервативната партия си тури за идеал да създаде една аристократическа класа по *образеца на* тия в Русия или Англия“ (Д. Благоев). „Селската община се нареди по *образеца на* градската“ (Д. Благоев). „Буржоазията се опитваше да нареди управлението на Русия по *образеца на* западноевропейските капиталистически държави“ (В. Коларов). У по-стари автори като Ботев и Вазов се употребява със същото значение и съществителното **образ**: „Тя е съставена по *образът на* други книги“ (Хр. Ботев). „Преведени по *образът на* народните песни“ (Ив. Вазов). Познати са съчетания, в които е прибавено и съществителното име **подобие**: „Да маскири пречистите ни лица, създадени по *образец и подобие* божию“ (Хр. Ботев). „Средновековната католическа църква възприела геоцентризма, след като го съгласувала с догмите на религията, че човекът е създаден по *образ и подобие на* бога“ (Н. вр., кн. 3, 1965).

Значението на съществителното *образец* в една или друга модификация се изразява и от съществителните *модел, схема, кальп, шаблон*, които могат да имат и конкретно значение в същите съчетания. Всяко от тях специфично изразява значение за даденост, която проектира действието или предмета. Напр. „Знамето било избродирано *по модел*, изработен от чичо ѝ Димитър“ (Г. Кар.). „Тя не може да се води *по простите схеми* и лозунгчета, с които Лукан тъпче бедните ви работнически глави“ (Д. Дим.). „България може да се развие и съвсем не според Марксовото учение, не *по „готови кальпи“*“ (Д. Благоев). „До такива „неверни заключения може да дойде човек, ако разсъждава *по шаблон“*“ (В. Коларов).

Образец в по-особен смисъл на водимост спрямо определена даденост се изразява и със съществителни имена за означаване на дадена качествена същност, проява, изискване, които стават мотив на определено извършване, поставено в съгласие с тях. Съществителното *подобие* също може да бъде изразител на водимостта, макар в съчетанието да е засилено значението за сравнение, напр.: „*По подобие* на големите и богатите държави се правят опити да се създадат нови централни отраслови библиотеки“ (в. „Нар. култура“, бр. 22, 1965). В нашата съвкупност са употребени още съществителни имена *свойство* и *дух, вкус, подражание*, които се осъзнават като определена норма, напр.: „Языкът е ясен и сглобен *по свойствата и духът* на чисто народната ни реч“ (Ив. Вазов). „Работата се развиваше *по негов вкус* и той беше доволен“ (Й. Йовков). „На други места говори *по подражание* на немските неутралисти, че синдикатите могат да водят работническа, но не и партийна политика“ (В. Коларов). „*По подражание* на германските неутралисти те делят политиката на работническа и партийна“ (В. Коларов). „Христо Смирненски събирал децата и *по подражание* на големите ученици и учителите също давал представления“ (Г. Караславов). Значение за водимост внася съществителното име *пример* в съчетанието **по пример на** за означаване на подражание: „*По примерът* на американците българската община в Букурещ е намислила да изпроводи своята академия на виенската изложба“ (Хр. Б.). „Юнкерите *по примера* на угнетените селяни от поемата на Ив. Вазов започнали да хвърлят камъни“ (Г. Кар.). „*По примера* на ЦК партийните комитети поставят за обсъждане проблемните въпроси“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 107).

В синтактично отношение съчетанията за образец са единни, макар да не са строго ограничени. В състава на глаголно-именните конструкции те стават средство за изразяване на отношение на уподобяване при глаголи за дейност. Най-типична е групата на глаголи за сътворяване, съзидане в по-конкретен или по-абстрактен смисъл, чийто предметен резултат се съпоставя с даден образец. Употребяват се глаголите *изградя, създам, съставя, преведа, правя, изработя, наредя, бродирам, скроя* и др., които по-общо или в съответствие със специфичния предмет на съзидане изразяват диференцирано това значение. Но тук могат да се употребят и глаголи с по-широк семантичен обсег, като например *развивам се, разсъждавам, говоря, наредя се* и др., които могат да зададат в синтактичната позиция отношение на уподобяване. Примери бяха вече посочени. Синтак-

тичната идентификация на съчетанията за образец показва тяхната активност в позицията на адвербиално определение (обстоятелствено пояснение за начин) и известен афинитет към позицията на допълнение. Яснотата на тяхната употреба в посочените синтактични позиции зависи и от словоредата. Например при обратен словоред, когато съчетанието е на първо място, то губи от силата на своята синтактична изразеност с придобиване на по-общо разяснително значение: „По примера на Харвард беше изградена бързо цяла мрежа от конюнктурни институти в Европа“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 82).

3.2. За начала на извършване (проективност). Съчетанията от тази група означават даденост, която включва началата на извършването — правила, принципи или техния сбор, като установена, позната форма на указание. И тук мотивировката се изразява в посочване на определящите действието, неговата същност или облик положения, като негов постулат. Най-общо тук се имат пред вид или по-широко самите нормативи, или нормативните актове, които цялостно определят насоката и характера на извършването. Признакът уподобяване отстъпва място тук на регламентирането, на подчиняването, на проективността. Засилва се елементът на обусловеност, който в съчетанията за образец е съвсем слабо застъпен. Елементът на сравнение липсва.

В лексикалния състав на съчетанията има едно по-строго определено ядро съществителни имена със значение за установени форми на регламентирана дейност. Това са названията на документи и др., като например програма, устав, закон, конституция, скала, план, график, които могат да имат двойко значение — материализирано, предметно в действителния смисъл на думата и абстрактно. Употребяват се и с двата вида значение. Напр.: „По програмите на нашите девически училища на ръководието е отстъпено доволно място“ (Ив. В.). „Свързването на обучението с производителния труд не може да се води по *остарелите учебни програми*“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 55). „Изпълняват точно и по *план* своите обществени задължения“ (Г. Кар.). „По *уставът* това настоятелство трябва да се променява всеки две години“ (Хр. Б.). „По *тая конституция* великолепно би могла държавата да се управлява и в бъдеще“ (В. Коларов). „Тя прави трудът добър повече за спомагателна книга при изучаването на ботаниката, отколкото за *ръководство*, по което учениците да учат тоя предмет“ (Ив. В.). „Да разтоварваме материала и да го сортираме по *предварителни указания*“ (Г. Кар.). „И молиме божествения трибунал да накаже престъпниците по *законът*“ (Хр. Б.). „Българското правителство не беше задължено по *никакви международни закони* да дава военно съдействие“ (В. Коларов). „Позволява да се следи производството по *точен ежедневен график*“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 86). „Съпоставянето не трябва да се извършва, така да се каже, по *различни скали* на отброяване“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 61). В случая се изразява отнесеност към решения, постановки, параграфи, формулировки и др., но по-общо, чрез означаване формата на тяхното поднасяне, на тяхната сборност. Отнесеност може да се изрази и непосредствено към определени начала чрез съществителните имена *норматив, член, пра-*

вило, закон (закономерност) и др., напр. „Фондът за възнаграждение на труда се изчислява по същите нормативи, по които е бил определен при планирането“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 66). „Той ще бъде преследван по чл. 180 от Наказателния закон“ (В. Коларов). „Обираха и българския народ по всичките правила на грабежа“ (В. Коларов). „По тия вечни закони нашия живот се и слага“ (П. Р. Сл.). В отделни случаи се среща и съществителното име *начала*, което дава название на цялата група: „Дайте му да се развива по народните си начала“ (Хр. Ботев).

За *начала* на извършване в по-абстрактен вид можем да говорим при употребата на съществителни имена като *принцип, метод, форма, курс*, всяко от които по свой начин съотнася извършването с негови основания. Тук може би се набляга на отделни страни в мотивировката, без да се характеризира действието цялостно. Напр.: „Законът за стойността изисква стоките на пазара да се обменят по принципа на еквивалентността“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 117). „Мозъкът не действа по принципите на „чернобялата логика“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 59). „Размерът на всяка да се начислява по три различни метода“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 31). „Осигуряването на минимум средства за живот на хората у нас става по три форми“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 29). „По кой „курс“ — с насмешка попита Лила“ (Д. Д.).

В тази насока на нестрога лексикална ограниченост могат да се посочат и други съществителни имена, които са далеч от първоначалното значение за *начала* на извършване, но поради синтактичната позиция и чрез посредството на предлога *по* те формират съчетания с подобно значение. Покрай съществителното име *разбиране, логика, проект, роман, произведение*, които се асоциират с подобно значение, откриваме употребено и съществителното *вятър* в конструкция с глагола *водя се*, напр.: „Да подготвим стачката в нашия град по изпитаното большевистко разбиране“ (Д. Д.). „По същата логика и млади хора могат да бъдат старци“ (Н. к., бр. 19, 1965). „Панорами, създадени по негови проекти“ (Н. к., бр. 19, 1965). „Ще бъдат организирани спектакли по произведенията на П. К. Яворов“ (Н. к., 18, 1965). „Снет е по романа „Трагична гора“ от Ернани Донати“ (Н. к., бр. 18, 1965). „Я. Сакъзов се е водил по ветровете, които са духали в нашето политическо поле“ (Д. Бл.). Това показва, че синтагматичните възможности за включване по индукция на нови съществителни имена са по-големи.

Глаголите, чийто интегрант са предложните съчетания с *по* за *начала* на извършване, не са строго определени. Известна хомогенност им придава, и то в синтактичен план, значението за дейност или за промяна в състоянието, за развитие. Към глаголите за дейност са срещаните в нашата съвкупност, като *обирам, осигурявам, изключам, отпусна, отстъпя, сортирам, управлявам, просвещавам, определям, направля, съставя, преследвам, гласувам, изчислявам, предавам, демонстрирам, създам, организирам, снима* и др., които са преходни и тяхната обектна валентност може да се обясни със значението за създаване, сътворяване, което им е присъщо. Към втората група глаголи за промяна в състоянието, за развитие, самоизвършване принадлежат глаголи като *стана, водя се, развивам се, дей-*

ствувам и др. Примери: „Да състави по тях учебник, в това е състоял трудът на г. Каролева“ (Ив. В.). „Тези качества не ги наследява по законите на биологията“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 39). „Ще кара децата да му демонстрират акведукта по посочения в учебника план“ (Н. к., бр. 22, 1965). „По тая неписана конституция е управлявана България до днес“ (В. Коларов).

Разновидност на съчетанията за начала на извършване са една група със значение за указание. Можем да ги наречем съчетания за директивност, с които се набляга не толкова на основанията, колкото на самата форма за насочване на действието, за неговото узаконяване. И тук семантичните граници, в които варират съществителните имена, са твърде широки — от значение за документ до различните видове разпоредби, заповеди и др. Употребяват се: *ферман, постановление, протокол, наредба, рецепта, директиви*, но и съществителните имена *указание, решение, заповед, нареждане*, напр.: „По фермана л'то стана или отъви фермана?“ (П. Р. Сл.). „Не мога да я разреша по рецептите на класическите опери“ (Н. к., бр. 22, 1965). „А тя — също по протокола — трябваше да танцува задължително“ (Д. Д.). „Всички виновни по специално постановление трябва да бъдат арестувани“ (В. Коларов). „По негово указание съветското правителство най-напред тури ръка на банките“ (В. Коларов). „По един висок указ заповядал им“ (Хр. Б.). „Допуска се заменяване само по решението на народния съд“ (В. Коларов). „Аз ви предавам точно думите му, по негово заповед“ (Д. Д.). „Твърде подозрително стана поведението на много членове, които градският комитет, по директиви на областния, отказа да признае за комунисти“ (Д. Д.). „Съществуват няколко болници, направени по европейските наредби“ (Ив. В.). „По нареждане на централите преувеличиха спречкванията“ (Д. Д.).

3.3. За подтик и въздействие. Мотивировката на действието се поставя в плана на някаква субективна зависимост. Има се пред вид отношението на дадено лице към извършването, починът за него, волева зависимост или въздействие, които определят неговата интензивност или самото му възникване. Действието се съотнася към подбудите за неговото извършване, с което се обясняват и предварителните подтици за пристъпване към него.

Действието може да бъде резултат на съгласие или уговаряне. Тогава в съчетанието се употребяват съществителни имена като *съгласие* (съгласяване), *споразумение, съзаклятие*. Обикновено съществителните имена от тази група предполагат и значение за взаимност, което е в основата на значението за договореност. Напр.: „Преди няколко дена по общо тяхно съгласие бе предаден безвъзмездно на Народната библиотека“ (Н. к., бр. 20, 1965). „По едно споразумение с основните дружини тази сбирка се свиква в гр. В. Търново“ (Д. Бл.). „Госпожите и девиците, като по едно скришно съзаклятие, бяха се явили тук в най-привлекателният си вид“ (Ив. В.). Съществителните имена *договор* и *спогодба* в съчетанията с предлога по и в зависимост от определени дистрибутивни отношения с глагола могат да актуализират значението за действие или състояние и съчетанията, обра-

зувани с тях, можем да причислим към разглежданите тук за подтик: „Като по един таен договор бяха се съединили“ (Ив. В.). „Всмуканите от обръщението пари се изсипаха отново по клиринговите спогодби в немските каси“ (Д. Д.). В друг случай, при други дистрибутивни и смислово-синтактични отношения, те са съчетания за означаване на проективност.

Една част от описваните съчетания означават начинание, съзнателно предприемане на действие или поставяне на идеята за неговото извършване. Основно място в лексикалния им състав се пада на съществителните имена *почин* и *инициатива*: „По почин на Смирненски редакцията на „Българан“ устрои и весело утро“ (Г. Кар.). „По негов почин към музикалната школа беше открит клас по цигулка“ (Н. к., бр. 18, 1965). „По инициатива на местни дейци се организираха срещи с дейни участници в революционните борби“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 122). Съчетанията от тази подгрупа, особено образуваните със съществителното *инициатива*, се обогатяват по състав и семантика от наличното атрибутивно определение — местоимение, прилагателно име или предложно съчетание, които имат оценъчна или категоризираща функция, напр.: „Групата по похвалната инициатива на г. директорът играе в люксембургската скала“ (Ив. В.). „По частна инициатива се основават и поддържат многобройни театри“ (Ив. В.). „По своя собствена инициатива са поставили при кметовете си особени писари“ (Ив. В.). У Вазов срещаме съществителното *предначинание* със същото значение: „По предначинанието на българската младеж в Прага се е дала тържествена вечер“ (Ив. В.). Употребяват се още съществителните *предложение* и *покана*: „В случай на нужда да бъде постепенно изменяван и попълнен, по негово предложение“ (Д. Бл.). „И се заловиха да го попълват по предложение на това малцинство с други?“ (В. Коларов). „По покана на студентите и преподавателите гостуваха студентите от III к.“ (Н. к., бр. 21, 1965). Елементи на начинание откриваме в семантиката на по-широк кръг съчетания за подтик и въздействие, напр. в твърде голямата група за волеизявеност. Въздействие се изразява от съчетания със съществителните *съвет*, *донесение*, *внушение*, *подозрение*, *принуждение*, дори със съществителното *доклад*, което изразява по-скоро водимост, проективност: „Той беше дошъл тук по съветите на лекаря“ (Й. Й.). „Много чиновници бяха изхвърлени по донесенията на социалистувачите около „Камбана“ (В. Коларов). „По внушението на Фолмар баварската социалистическа партия прекрати своята агитация“ (В. Коларов). „По принуждение на Хр. Ботев заложил стоката на един турчин“ (Ив. В.). „Затворен по подозрение за политически причини“ (Ив. В.). „По докладът на Енрота устройва военни съдилища“ (Ив. В.).

Групата за волеизявеност е твърде обширна и се движи по известна скала — от желателност до подбудимост и заповедност в най-строгите им форми.

Най-типични за волеизявеност са съчетанията със съществителните *желание* и *воля*, употребени от своя страна без или с определение. Те дават облика на групата и са нейна семантична основа. Двете съществителни имена се синонимизират в изразяването на приобщеност, на осъзнат стре-

меж към приемане и утвърждаване на дадено положение. Признакът искане е доминиращ. С определенията *свой, негов, собствен, мой, личен* и др. се подчертава този признак на желателност като неотделим от значението за субективност, за притежание на субекта на извършването или на изказването. Напр.: „Найденев е бил затворен *по моето желание*“ (Хр. Б.). „Ще се удостои да бъде *по негово желание*“ (Хр. Б.). „*По свое желание* съзнателно и охотно е готово да даде всичките си усилия“ (Й. Й.). „Бяха дошли *по собствено желание* от махалата“ (Д. Д.). „Кандидатирането станало *по личното желание* на Я. Сакъзов“ (Д. Бл.). Идентична е употребата и на съществителното *воля*: „Всичко ставаше *по волята* на жена му“ (Й. Й.). „Изтръгнат от съвременната държава, която го дава не *по своя добра воля*“ (В. Коларов).

Волевата изява може да бъде многопосочна, ако се имат пред вид други признаци на субективност, от което се определя и многообразието в лексикалния състав на съчетанията. Може да се подчертава положителното отношение, приемането на действието със съществителните *позволение, благоволение, угода, милост*, но и съобразяване с други субективни прояви и зависимост от тях, напр. със съществителните *произвол, каприз*: „Обаче това не беше *по угодата* на Я. Сакъзов“ (Д. Бл.). „*По неговата непостижима милост* ти имаш барем покрив над главата си“ (Хр. Б.). „Пушкин *по позволение* на руското правителство най-после се завърна в Москва“ (Ив. В.). „*По височайше благоволение* властта ще се повери в ръцете на една от тях“ (В. Коларов). „Нека да го управляват *по своят произвол*“ (Д. Бл.). „Управляваше се и *по капризите* на един човек“ (Д. Бл.). В друг случай освен посочените признаци на волеизявеност се прибавя и признакът активност на субекта със съществителните имена *искане, настояване, ходатайство* и др.: „*По искането* на буржоазията Съглашението предприе въоръжен поход срещу Русия“ (В. Коларов). „Дори *по мое настояване* той се съгласи да се яви на матура“ (Д. Д.). „*По ходатайство* на папата и други принцове бил отпуснат само на 1586“ (Ив. В.). Може да се подчертае също единство на волята или нейният израз в определена присъда: „Решават въпросите *по вишегласие* на присъстващите членове“ (Ив. В.). „*По единодушното решение* на всички делегати Партията беше преименувана на Българска комунистическа партия“ (Г. Кар.).

Значението за волеизява може да се изрази като предписание със съществителното име *препоръка* или като възлагане със съществителните имена *поръка и поръчение*, напр.: „Избран за български княз *по негова препоръка*“ (Д. Бл.). „Направил доклад *по поръка* на Малинов“ (В. Коларов). „*По поръчение* на брат си Аспарух избродирала знамето на четата“ (Г. Кар.). Със съществителните имена *повеление, заповед, нареждане и разпореждане* се изразява повелителност в различна степен, в по-конкретен или по-абстрактен смисъл. Съчетанията с посочените съществителни имена освен волеизявеност изразяват активност и преднамерена целенасоченост и регламентираност, напр.: „*По повелението* на сам Азис паша влезе в огъня“ (Хр. Б.). „*По разпореждане* на комитета всичката захар беше обявена за държавна“ (В. Коларов). „*По нареждане* на Комунистическия интерна-

ционал се втурват на енергична работа сред масите“ (В. Коларов). „*По заповед* на поручика донесоха едно голямо огледало“ (Й. Й.). „Отделяме от общия куп *по заповед* и под личната проверка на надзирателя“ (Г. Кар.). Съчетанията със съществително име *заповед* могат да се разширяват посредством местоимения, прилагателни или несъгласувани определения: „*По висока заповед* решило се да го изплаща раята“ (Хр. Б.). „*По нейна заповед* повикаха трима-четирима“ (Й. Й.). „*Прашани по заповед* на съглашенските правителства“ (В. Коларов). Значение за повелителност в особено смисъл има съчетанието със съществително име *диктатура*: „Да може да урежда тоя лист *по диктатурата* на тукашното руско консулство“ (Хр. Б.).

Към съчетанията за подтик и въздействие в общи линии гравитират и съчетанията за призив със съществителни имена *призив*, *приглашение*, *зов*, *апел*, с които също се мотивира пристъпването към действието и се изразява и известна волеизява, напр.: „Скоро се настани там Гердер и след него Шилер — се *по любезното приглашение* на херцогът“ (Ив. В.). „*По едничкия зов* на Комунистическата партия е успял да събере сумата“ (В. Коларов). „Създаде се *по подтика*, *по апела*, който Комунистическата партия направи пред народните маси“ (В. Коларов). „Още до вечерта *по призива* на болшевиките избухна обща стачка“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 24).

В структурно отношение съчетанията за подтик и въздействие могат да бъдат две разновидности — първо, с атрибутивно разширение съгласувано определение и, второ — с несъгласувано предложно определение. Това разширение се налага от обстоятелството, че неотделим признак на тяхната семантична структура е субектността, присъствието на субекта-вършител или на адресата. Освен това в семантиката им може да се включи признак за оценка или притежание. Така се получават съчетанията: *по заповед* на, *по препоръката* на, *по настояване* на, *по волята* на, *по желание* на, *по предложение* на, *по инициативата* на, *по почин* на, а също *по волята* си, *по собствено желание*, *по своя инициатива*, *по негов почин* и др. В дистрибутивно отношение съчетанията за подтик и въздействие се характеризират като форма на смисъла на глаголи за занимание, вършене и дейност, напр. *обучавам*, *построя*, *арестувам*, *занимавам* се, *става*, *превръща* се, *ходя* си, *престоя*, *дам*, *организирам*, *излязва*, *доведа*, *движа* се (*извършвам* нещо), *извърша*, *добия* (*явява* се в някакъв вид), *узаконя*, *разширява* се, *управлява*, *разпръсква* се, *създавам* и др. Напр.: „*Обучава* я *по заповедите* на работническата съвест“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 41). „*По заповед* на *кмета си арестуван*“ (Й. Й.). „*Движенията* на небесните тела *не стават* *по волята* на свръхестествени сили“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 108). „*А то — ходеше* *си* *по своя воля*“ (Й. Й.). „*По предложение* на министерството *узаконява* следущето“ (Ив. В.). „*По почин* на профсъюзното ръководство в Северна Корея *се разширява* движението за увеличаване производството“ (Г. Кар.). В отделни случаи се употребява и глаголят *съм*: „*Нещо не беше* *по волята* му“ (Г. Кар.).

Синтактичната идентификация на разгледаните съчетания показва преимуществената им употреба в позицията на непряко допълнение, об-

стоятелствено пояснение за причина и начин. В отделни случаи се употребяват като сказуемни определения.

3.4. За причина и повод. Към съчетанията от тази група причисляваме онези от съчетанията с предлога *по*, чието семантично съдържание посочва обстоятелствата, пораждащи действието. Мотивировката е пряка, защото извършването е непосредствен резултат от обстоятелствата, с които се обосновава неговата реалност на извършване, наличие или същност. Можем да кажем, че това са силни съчетания, в които съдържанието им на елементарна синтактична единица отговаря или е в основата и на тяхната синтактична употреба като обстоятелствени пояснения за причина. В повечето случаи предлогът *по* може да се замени от специалния причинен предлог *поради*, напр. *по* незнание — *поради* незнание, *по* нямане на средства — *поради* нямане на средства и др.

Съчетанията за причина могат да имат по-абстрактно и обобщено или по-конкретно и индивидуално значение, което зависи от изразяваното смислово-синтактично отношение в състава на глаголно-именната конструкция и в зависимост от лексикалната му изразеност. Но причинността може да бъде по своята същност израз на действие или състояние, което е станало фактор, обуславящ извършването. Следователно всяко действие или състояние може да стане причина, щом се ввлече в съответно синтактично отношение. А за да стане това, зависи от лексикалното значение на съставящите съчетанието съществителни имена и от дистрибутивното обкръжение на опорния глагол в конструкцията.

Най-общо е значението на съчетанията, образувани със съществителни имена *мотив* и *причина*. Съчетанията със съществителното *мотив* (форма за мн. ч.) имат обобщаващо значение за обосноваване на извършването чрез различни обстоятелства и основания. Напр. „И ето защо и *по какви мотиви* се основала българската Екзархия“ (Ив. В.). „Публикува в партийния орган *мотивите, по които* тя изключи 11 души от своите редове“ (Д. Бл.). Най-продуктивни и семантично и синтактически многообразни са съчетанията със съществителното *причина*. Те са основният стълб на групата и могат да бъдат мерило за останалите съчетания, за тяхната принадлежност към нея. Съществителното име *причина* е абстрактно по значение, обобщаващо по своята същност и затова синсемантично, поради което то самостоятелно не може да формира съчетанието, а се нуждае от пояснения. По същество то означава причинност, чието по-конкретно изясняване намираме в поясненията към него. Така се създават разновидности на едно и също съчетание и върху една и съща лексикална образуваша единица в различните ѝ валентни реализации. Колкото и разнообразни да са тези съчетания, те могат да се обединят според съдържанието си и според средствата за атрибутивно разширяване. Значението за причина може да се конкретизира с признаците обективност, неочакваност, обичайност, обществена значимост при употреба на прилагателните имена обективен, непредвиден, непонятен, естествен, прост, икономически, политически, важен, напр.: „*По едни твърде важни причини* „Знаме“ прескочи още една неделя“ (Хр. Б.). „*По обективни причини* прехвърлянето на работна

ръка ще продължава“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 79). „По непонятни причини експлодирал“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 115). „Поради известни причини, на пример по политически причини, не може да се организира“ (Д. Бл.). „Ако по естествени причини не стаяше тая година никаква реколта, то къде остана бюджетът“ (Ив. В.). „Застрелява родний си брат със собствената си ръка по тая проста причина“ (Ив. В.). Наречието много и числителното две придават на съчетанието количествен признак: „Ний нямаме още право да казваме, че имаме журналистика, и то по много причини“ (Ив. В.). „Тя прави епоха в нашата политическа литература по две причини“ (Ив. В.). Количественост, свързана с многообразието на причините и обосновааност, се изразява с прилагателните *всевъзможен*, *разни* и съчетанията *една или друга* като определения на съществителното причина: „Работниците чрез своите господари се заплашваха по всевъзможни причини“ (Д. Бл.). „Някои от тях по разни причини не можаха да се закрепят“ (В. Коларов). „Но по една или друга причина отлагат боя“ (Й. Й.). В ролята на съгласувано определение може да се употреби показателното или друго местоимение. Показателното местоимение съотнася значението на съчетанието към означено вече действие, обобщено тук като причина, напр.: „По тия причини огромни злоупотреби могат да се направят“ (Ив. В.). „По тая причина то само пречеше на развърщането и закрепването на съветите“ (В. Коларов). „Ежегодно по тези причини се изменяват сроковете“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 69). Подобна е употребата на деиктивното прилагателно *същ*, с което се внася елемент на потвърждение, еднаквост или повтаряне на причина: „Будилникът“ е преставал по тая същата причина, по която са преставали досега всичките български вестници“ (Хр. Б.). „Не по-малко ще страна и аз от вас по същата причина“ (Ив. В.). Неопределеност може да се изрази с неопределителното местоимение: „Остана без него по някои причини“ (Хр. Б.). „От тия шегги, а може би и по друга някоя причина, у Аго още повече се помрачаваше разсъдъка му“ (Й. Й.). Въпросителното местоимение към съществителното име причина придава на съчетанието въпросително значение: „Разбрала по каква причина произхожда това волнение“ (Хр. Б.). „По каква причина този кабинет не е могъл окончателно да се конструира“ (В. Коларов).

Конкретизацията на значението за причина може да стане с помощта на подчинено изречение към съществителното име. Образува се съчетанието по причина, че. Засага все още може да се смята, че подчиненото изречение е определително спрямо съществителното причина. Напр. в изречението „Думата“ не може да излязва редовно по причина, че печатаринът после и словослагателите бяха се поболили“ (Хр. Б.) подчиненото с че посочва действителната причина за нередовното излизане на вестника. Съществителното причина в съчетанието от главното изречение има съсем формално значение и без поясняващото го подчинено изречение не може да изпълни синтактичното си предназначение. Налице е нов процес на синтактично трансформиране, при който съчетанието по причина, че става служебно съчетание със съюзно предназначение и се равнява на значението на съюза защото за причина. Подчиненото определително

изречение се трансформира в подчинено обстоятелствено за причина — „по причина, че печатаринът“. Процесът на преобразуване е напреднал значително: „Беше престанало *по причина, че* и самото дружество беше потъгнало в Лета“ (Хр. Б.). „Не даде абонатите, *по причина, че* били писани в писма“ (Хр. Б.). „Ще зачуди мнозина *по причината, че* произведенията на нашият припознат драматург имаха своето значение само в епохата на турското робство“ (Ив. В.).

Значителен дял в атрибутивното разширяване на съществителното *причина* и заедно с това в конкретизирането на съчетанието се пада на несъгласуваните определения с предлога *на*. Несъгласуваното определение съдържа действителната причина или факта, който придобива значение на причинност. И тук съществителното *причина* поради своето общо и абстрактно значение заема опосредствувашо място. В едни случаи то внася признака причинност към семантиката на съществителни имена, които сами по себе си не го съдържат и не могат направо с предлога *по* да получат синтактически насочено значение за причина, напр.: „*По причина на бездъждието* болгарските професори са се зарекли вече да пият вода“ (Хр. Б.). „*По причина на езикът си* губи много от своите достойнства“ (Хр. Б.). „*Аз по причина на боледуването си* в Браила паднал съм в такава бедност“ (Хр. Б.). „Бил изложен *по причина на своите* своеобразни и едностранчиви *възгледи*“ (Ив. В.). В друг случай съществителното *причина* само подсилва значението за причинност и диференцира подобни съчетания от други мотивиращи с предлога *по* и с различно от тях семантично съдържание: „по причина на някакви си частни споразумения“ „и по някакви си частни споразумения“, напр.: „Потъгнах в Лета *по причина на нашата неспособност*“ (Хр. Б.). „Никак не подействува, едно *по причина на нехайство*, и второ, последствие на политически обстоятелства“ (Ив. В.). „Дали са ги отбегнали *по причини на тяхната политическа умереност?*“ (Ив. В.). В някои от тях съществителното *причина* дори се оказва излишно: всички изтъкнати обстоятелства са признак на синтактична трансформация, при която съчетанието *по причина на* става служебно предложно съчетание, доближаващо се по семантика до предлога *поради*, негов синоним. Съчетанието *по причина на* може да се смята за съставен предлог.

Съчетанията за причина имат много по-широк диапазон на лексикално попълване. Ако трябва най-общо да определим все пак възможностите за лексикалното им попълване, можем да кажем, че тук се отнасят съществителни имена за явления, действия и състояние, които могат да имат за резултат пораждането на някакво действие. Важни са критериите за разграничаване на тези съчетания за причинност от много други мотивиращи, които също могат да имат синтактична идентификация на обстоятелствени пояснения за причина. Определящ може да бъде признакът на непосредствена обусловеност, характерен за причината. Общо взето, се използват съществителни за активно или пасивно (качественост) състояние. Могат да се изразят взаимоотношения със съществителните *сбутване, интрига, влияние, сметки* и др.: „Скоро заряза това предприятие *по сбутване* с издателят си“ (Ив. В.). „Печатницата *по интригите на*

Л. К. се продава на мезат“ (Хр. Б.). „По техни интриги стоят затворени българските училища“ (Ив. В.). „По едни или по други причини, по едни или по други влияния, клетите ни депутати скоро се разочароваха от намеренията си“ (Ив. В.). „Това е станало по икономически сметки“ (Ив. В.). „Може би европейската дипломация по разни сметки и свои съображения да не счита още минутата сгодна“ (Ив. В.). Отделни съчетания означават процес: „Тома напуснал военното училище по болест“ (Хр. См.). Защото във Фенер, по някои лоши изпарения, въздухът се развалил“ (Хр. Б.). Активна група са съчетанията, образувани със съществителни имена за означаване на състоянията негативно: неприсъствие, отричане на признак, противоположен признак и др. Образуват се съчетанията по липса на, по нямане, по незнание, по неприсъствие, по неспособност. Предлогът по стои по-близо до значението на поради: „Не можах да бъда четени по липса на време“ (Д. Бл.). „Списанието е спряло по липса на средства“ (Г. Кар.). „А ни уволнява по липса на работа“ (Г. Кар.). „По нямане на средства за изпращане на делегатите не ще може да се свика“ (Д. Бл.). „Да оправдае подсъдените по нямане закон за обвинението им“ (Ив. В.). Причинност се изразява и със съществителното вина в съчетанието по вината на: „Тя стана конституционна по вината на пет политически партии“ (В. Коларов). „По вина на „Полиграфиздат“ стават досадни грешки в тиражирането“ (Н. к., бр. 20, 1965).

Към съчетанията за причина принадлежат и образуванията със съществителното сила, което има твърде абстрактно значение за зависимост от някакви обстоятелства. Самите обстоятелства не се съдържат в съчетанието поради общата семантика на съществителното име, но се посочват от предложното определение и така се образува съчетанието по силата на, в което несъгласуваното определение е задължителен компонент. Напр.: „Сякаш по силата на странен магнетизъм неотклонно гледаме напред“ (Г. Кар.). „По силата на споменатите вече общи физически принципи протонът и неутронът трябва да имат свои античастици“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 70). „Трябваше да получат земя по силата на аграрната реформа“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 97). Несъгласуваното определение може да се попълва със съществителни имена за състояния и обстоятелства, фактори, резултат на които е действието, да бъде производно от тях: „Ако по силата на известни порядки стане система, те ще изпитат висшия смисъл на живота“ (Г. Кар.). „По силата на неравномерността в развитието на световния революционен процес работническата класа не може да завоюва изведнъж в международен мащаб“ (Н. вр., 1965, кн. 4, с. 15). „По силата на определени исторически фактори Париж стана център на най-ярко изразените субективистични възгледи за живописата“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 94). Съчетанието по силата на е до голяма степен лексикализирано като съставен предлог, синоним на поради и по причина на. Употребата му е по-нова. У по-стари автори съществителното сила понякога не е застъпено: „Тя възбуди шум в цяла Европа вече по това обстоятелство, че я написа княз, който е познат по своите юнашки дела“ (Ив. В.).

Една част от съчетанията са за повод, т. е. означават такъв факт или проява, които, без да обуславят действието, предизвикват неговото начало, пристъпване към неговото извършване. Началото се обвързва с някаква проява, съгласува с нея или е ненадеен резултат от нея, напр. съчетанията със съществителните *знак* и *сигнал*: „Частите да бъдат готови *по пръв сигнал* да почнат действие“ (В. Коларов). „Всички едновременно, като че *по даден знак*, излизаха навън“ (Й. Й.). Срещаните от нас съчетания със съществителното име *знак* и съчетание *като че* са придобили значение за начин: „*Като по негов знак* и другите старци снемаха някои капаци или опъваха въжетата на своите спирачки“ (Й. Й.). „*И като по някакъв невидим знак* поеха към селото“ (Г. Кар.). Че действително те имат значение за начин, се вижда от случаите, когато те са обособени пояснения за начин към наречия със същото значение: „Внезапно гърмежите престават изведнъж, *като че по даден знак*“ (Й. Й.). „Мълчаливо, *като по даден знак*, почнахме да извърляме навън количките“ (Г. Кар.). Повод може да се изрази и с други съществителни имена в състава им, напр. *провокация*, *махване* и др.: „*По една провокация* бяха взети и грозно малтретирани“ (В. Коларов). „*По едно махване на ръка* от София могат в 24 часа да основат колкото искат „народнишки“, „прогресивни“ и др.“ (Д. Бл.).

Дистрибутивният потенциал на съчетанията за причинност е богат. Те се съчетават с различни глаголи за дейност. В използваните примери опорна дума на конструкцията стават глаголите: *правя*, *стана*, *отличавам* се, *изложя*, *застрелям*, *обнародвам*, *сполуча*, *отлагам*, *успокоя*, *заплашвам*, *съглася* се, *организирам*, *противопоставя*, *боря* се, *затворя*, *разочаровам* се, *оправдая* се, *оставя*, *затворя* (някого), *напусна* и др. Списъкът е почти неограничен, което обуславя и голямата честота на съчетанията.

3.5. За характерност. Предложените съчетания от тази група са свързани с издигането на даден признак като критерий и средство на квалификацията в определена насока. В рамките на конструкцията, в която към глагола се приобщава самото предложно съчетание, се установява отношение на вътрешна (собствена) или сравнителна характеристика на субстанциалната същност. Признакът, издигнат в критерий, предполага резултат — действие, състояние или качествена същност на предмет, който се характеризира или се сравнява (уподобява или диференцира) с друг предмет. Самото сравнение е вид квалификация. Мотивираността тук е в предопределящата роля на съчетанието, от което зависи резултатът — самото квалифициране, да бъде един или друг. Натъкваме се на едно изключително многообразие на самите съчетания, на конструкциите, в които те са интегрирани, и на изразените в тях отношения. Многообразието на лексикалния състав е признак на едно сложно взаимодействие между лексикално значение и синтактична значимост, между съчетателни възможности и синтактична реализация.

Разнообразието на самите съчетания по състав и семантика се вижда в три насоки: на собствения признак, на всеобщия признак и на тълкуването.

3.5.1. За характерност по собствен признак. Това са съчетанията с известна определеност на признака независимо от това, дали

той е конкретен или абстрактен. Оттук идва и детерминацията на образувачите го съществителни имена посредством членуването или други детерминиращи средства. Напр.: „Надминува Ботева по богатия подбор на поетически фигури“ (Ив. В.). „Той е захласнат и по маниерите прилича на влюбен гимназист“ (Г. Кар.). „Впечатленията по всички признаци изглеждаха благоприятни“ (Г. Кар.). „Така също и по недоверието в освободителната мисия на Русия, предсказана от дълбокий народен инстинкт, те се делеяха с Раковски, фанатическия славянин“ (Ив. В.). Един от най-често употребяваните детерминатори наред с определителния член и успоредно с него е възвратното притежателно местоимение *свой, си*, което подчертава значението за собственост на признака, за неговата принадлежност на квалифицирания предмет, напр.: „Освен това езикът в тая статия по *уличността си* не пада по-долу от съдържанието ѝ“ (Ив. В.). „Правителството е зимало мерки, които по *макиавелството си* и по *нечестността си* надминава всичко“ (Ив. В.). „Шлегел намира, че тя по *своята поетичност* и *възвишеност* стои на един ред с най-великолепните поеми“ (Ив. В.): „Тя прави епоха в нашата политическа литература по *две причини*: първо, по *своето истинско съдържание* и по *високото си литературно достойнство*, по *своя гладък език* и по *богатата си фразеология*“ (Ив. В.). „По *своите електрически свойства* представлява, така да се каже, огледален образ“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 69). Затова и съчетанията без възвратно местоимение могат да се попълват с него, напр.: „Едничкото стихотворение, което се дели от тая мрачна група по *величавата ясност* на скръбното чувство, е „Хаджи Димитър“ (Ив. В.) и „по *величавата ясност* на скръбното *си* чувство.“

Квалифициращият признак може да бъде присъщ на предмета или да му се приписва, да бъде вътрешен признак или да бъде привлечен като критерий за сравняване или приобщаване към даден клас. Съществителните имена, образувачи съчетанието, според изразявания от тях признак могат да се обединят в няколко семантични групи. Най-общо може да се означава природата на предмета, неговата даденост и според тях да се поставя в линията на някаква характеристика чрез посредството на глагола в конструкцията. Употребяват се съществителните имена *естество, същност, натура* с различни определения: „Повечето заседаващи, било по *самото си естество*, било по убеждения, било по низко користолобие, ще бъдат прости креатури“ (Ив. В.). „Виктор Юго по *своята високо хуманна натура*, по своята общочовешка деятелност принадлежи не само на Франция“ (Ив. В.). „Тя по *своята същност* е дълбоко интернационална“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 124). „По *дълбоката си същност* всяко истинско творческо създаване е неразделно свързано с усета за здраве и възвишена радост“ (Н. к., бр. 20, 1965). Съществителните имена могат да означават най-общо характерност, напр. съществителните *качество, черта, характер*, придружени от определения за разновидностите им: „По *своите черти* е едно революционно, едно отрицателно движение спрямо съвременната държава“ (Д. Бл.). „Брошурната литература по *своя непериодичен характер*, но съвсем не по своя дух, не може да бъде орган на Пар-

тията“ (В. Коларов). „Тоя гайтан и *по качеството си*, и по работата си е безспорно по-добър от оня“ (Ив. В.). „Трудът *по своя характер* се приближава до промишления“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 79). „*По своите формални качества* това талантливо произведение е далеч от безкрилното бито-описателство“ (Н. к., бр. 18, 1965).

Индивидуализиращо качество може да се изрази с абстрактни съществителни имена за качества и свойства, които дават облик на предметите или техни прояви, поставени в ролята на определящ признак, в критерий за мотивиране на съответен резултат, идентичност и др. Съществителните имена за качества и свойства са масова и вътрешно диференцирана група. Може да се означава нравствено качество, особеност на характера на лице или състояние, напр.: „Неговата книга *по своето безпристрастие* е твърде важна за нас“ (Хр. Б.). „Новите куплети *по своята рязкост* към аристократическото общество станаха причина да го преместят за наказание в Кавказ“ (Ив. В.). „Те се отличавали *по своята преувеличена гордост*“ (Ив. В.). „*По суровата си безчувственост* приличаше вече на Борис“ (Д. Д.). Явления се характеризират по съдържащите се в тях свойства и прояви, напр. тържественост, поетичност, съвършенство, новост, сила, образност, техника, ужаси, напр.: „Посрещането *по своята тържественост и задушевиост* надминува всички други подобни събития“ (Ив. В.). „Има страници, които *по дебелищината* на езикът и на слогът си са невъзможни да се четат“ (Ив. В.). „*По сила и по образност* този куплет не пада по-долу от другите“ (Ив. В.). „*По своята поетичност, художественост и съвършенство* са великолепни трудове на руската литература“ (Ив. В.). „*По техниката си* трудно се поддават на такава работа“ (В. Коларов). „То ще надмине *по своите ужаси* белогвардейските жестокости“ (В. Коларов). В отделни случаи срещаме и съществителното *свойство*: „Отличаващи се *по електрическите си свойства*“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 70). Съществителните имена като *достойнство, важност, степен, богатство* с различни определения означават качества с известна интензивност на застъпеност и проява: „Не блести *по своето литературно достойнство*“ (Ив. В.). „*По своята достойнство* и любопитност напълно отговарят на целта“ (Ив. В.). „*По важността си* ще отвлечат всичкото внимание на устройтелите“ (Ив. В.). „*По богатството* и разнообразието на съдържанието е една от редките ония книги“ (Ив. В.). „*По степента* на тяхното умствено-социално положение не могат да бъдат техни“ (Ив. В.). „Превъзхожда го както *по богатството* на съдържанието, така и по прецизност на изворите, та дори по изисканост на езика и стила“ (Н. к., бр. 20, 1965).

Останалите съчетания за характерност по собствен признак превръщат означението на различни страни от субстанциалната същност по синтактичен път, като част от смислово-синтактичното отношение, в признак на квалификацията. На първо място, съществителни имена за означаване на съдържимост, обемност, състав, напр. съществителното *съдържание*, което понякога се придружава и от прилагателно име: икономическо съдържание, обективно съдържание, социално съдържание: „Както *по съдър-*

жание, така и по форматат тоя лист е направил добър прогрес“ (Хр. Б.). „Книгата по съдържанието си е колкото поучителна, толкова и интересна“ (Ив. В.). „По съдържанието може да бъде достъпна всекому“ (Ив. В.). „По своето икономическо съдържание популателният фонд трябва да включва цялата маса от парични средства у населението“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 128). „По своето обективно социално съдържание първата руска революция беше буржоазна“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 25). „Имат една и съща маса и се отличават по своя електрически товар“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 70). Тук отнасяме и съществителните имена *основа, предмет* (обект), *състав, движещи сили, проблематика*: „Тя е по предмета си уж по-достъпна“ (Ив. В.). „Сбирката на Бузлуджа имаше по състава си и по направеното в него характер наистина на един учредителен конгрес“ (Д. Бл.). „По своята методологическа и философска основа и по своите резултати те еднакво изразяваха най-крайните тенденции на „чистото изкуство“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 94). „По движещите си сили, по размаха на революционните движения на масите революцията получи дълбок демократичен характер“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 25). „Такива изследвания имат общонаучно значение по своята проблематика“ (Н. вр., 1965, кн. 4, с. 35). На второ място, съществителни имена за размерност, като *численост, грамадност, размер, многобройност* и др.: „Преднина, която тии не заслужават нито по числеността си, нито по нравствените си преимущества“ (Ив. В.). „Радикално се отличава от европейското творчество по грамадността на измислицата, по безпределността на полета на фантазията, по невъобразимите размери на чудесното, което в нея играе главната роля“ (Ив. В.). „Не се различава почти по нищо друго от западноевропейската освен по размера си“ (Д. Бл.). „По своята многобройност би трябвало да дава тон в политиката“ (В. Коларов). На трето място, съществителни имена за форма и външност: *външност, форма, оформяне, облик, фигура, брада, стил, заглавие, език, начин, приём* и др.: „И по форма, и по своя дух заслужават отпор“ (Н. к., бр. 19, 1965). „По външност приличаше на съдебен пристав“ (Д. Д.). „По своя облик бяха нещо противоположно на абстракционизма“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 98). „По външността си напомняха древен манускрипт“ (Й. Й.). „Превъзходствува над всичките, както по своето заглавие, така и по съдържанието си“ (Ив. В.). „Тая драма по език, по приёми, по съдържание стои по-долу от Цветко войвода“ (Ив. В.). На четвърто място, за проява и склонност: *замяна, изследвания, избор, въззрение, политика, цели, интереси*: „По своите изследвания и резултати стоят на съвременен научно равнище“ (Н. вр., 1965, кн. 4, с. 32). „Няколко повести се отличават както по избора си, тъй и по чистотата на езика си“ (Ив. В.). „По историческите си въззрения Костомаров съединява в себе си западник с украинофил“ (Ив. В.). „Той много малко се различаваше по вътрешната политика и по икономическата и финансовата политика“ (Д. Бл.). „Тая нейна борба е свършено различна по своите цели“ (В. Коларов). „Руската съветска власт по своите интереси е солидарна с интересите на трудещите се маси на Балканите“ (В. Коларов). На пето място, за означаване на положение със съществителни имена *положение, роля, значение, територия*: „Земеделският въпрос

у нас *по самото географско и топографическо наше положение* е и ще бъде един от най-важните“ (Ив. В.). „За българският селянин парата, *по своята роля* като средство за препитание е нещо повече от живот“ (Ив. В.). „Неговите стихотворения *по своето възпитателно значение* са от категорията на хубавите“ (Ив. В.).

3.5.2. За характерност по всеобщ признак. Тази подгрупа квалитативни съчетания в общи линии повтарят семантичното съдържание на съчетанията от предходната подгрупа, но те се различават от тях структурно-семантически като съчетания с качествено-определително значение. Те са неопределени, лишени от индивидуализиращ елемент и затова съществителното име в състава им е нечленувано, освободено и от други детерминатори. Те са почти непроницаеми, напр.: „*По състав и по дух* бяха дребнобуржоазно-интелигентски“ (Д. Бл.). „Впрочем и *по характери, и по език* разликата е доста голяма“ (Г. Кар.). „Предприятията *по капитал, по число* на заетите работници и *по стойност* на производството са се увеличили“ (В. Коларов). „*По природа, по разбираня, по похвати, по метода* на мислене и действие, по всичко буквално са едно и също“ (Д. Бл.). Своеобразната опозиция, в която се поставят съчетанията за характерност по собствен и по всеобщ признак, намира израз в противопоставянето на членувано и нечленувано съществително име, което може да бъде една и съща лексема и в двата вида съчетания. Всеобщността на признака се изразява в това, че той се абстрахира от конкретната си реализация и не се представя като актуална принадлежност на предмета в динамиката на извяване, а като норма, изискване, положение, които са изходно начало за акта на квалификацията. Това е критерий в по-обобщен вид, към който могат да се съотнасят резултатите на квалификацията. Затова в тези съчетания се появява елемент на фразеологична обобщеност, на семантично синтезиране. Получава се известно съизмерване на предмета с едно общо и постулирано качество. Напр. в съчетанието *по характер*: „Гатю беше вече улегнал, пък и *по характер* си беше търпелив и отстъпчив“ (Г. Кар.) не се посочва като критерий характерът на даденото лице, а изобщо се отнасят качествата търпелив и отзивчив към представата за някаква съвкупност, която наричаме характер. Мотивировката в случая става по-абстрактна, не така пряка и това оказва влияние върху тяхната синтактична идентификация — те клонят повече към поясненията за начин, за разлика от другите, които клонят към обектно синтактично отношение. Качественост и тук може да се означава от съществителни имена с по-общо, родово значение, напр. самото съществително име качество, признак, показател, но и съществителни имена като закъснялост, пълнота, обсег, интензивност, ефективност, подлост, разпаленост, достойнство, богатство, време, чувство, темп, сила, грубост, възпитание, дух, убеждение, възгледи, разбираня, с които се назовават познати качества и прояви: „*По чувства* сме братя ний с тебе“ (Хр. Б.). „Всъщност Я. Сакъзов беше *по възгледи* един либерален демократ“ (Д. Бл.). „Сяка махала имала свой особен президент, който се избира *по достойнство*, а не *по богатство*“ (Хр. Б.). „*По темп* на развитие и по размери на предприятията с руската индустрия

може да се мери само американската“ (В. Коларов). „Социализмът превъзхожда капитализма *по много показатели*“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 90). „Трябва да се отбележи един нов момент, чието значение ще расте *по обсег и по ефективност*“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 46). „Ала не ще излезе *по сила* на пашата“ (Г. Кар.). „Той ги надминава стократно *по подлост и талант* на изнудване“ (Д. Д.). „Той *по възпитание, по убеждение и по дух* е революционер“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 52). „*По качество* са под всякаква критика“ (Н. к., бр. 29, 1965).

Интензивна е употребата на съществителни имена, които в някакъв смисъл могат да се смятат, че означават признаци и прояви, свързани с формата, вида, съдържанието, състава на предмети и явления. Употребяват се съществителни имена форма, вид, съдържание, състав, страница, тематика, език, стил, значение, резултат. Някои от тези съществителни имена изобщо със своето лексикално значение принадлежат към посочената група, а други отнасяме към нея поради това, че с участието си в синтактичното отношение придобиват подобно значение. Напр.: „Работническата социалдемократическа партия беше се обърнала *по състав* в една дребнобуржоазна социалистическа партия“ (Д. Бл.). „*По тематика и характер* работите не се различават от работите, печатани преди това в „Българан“ (Г. Кар.). „Поради всичко това *по значение* и крайни резултати народнодемократическите революции станаха съставна част от световната социалистическа революция“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 127). „*По изходна информация и по краен резултат* работата на машината е винаги подчинена на човека“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 61). „*И по съдържание, и по език* той може да бъде напълно достъпен за работническата класа“ (В. Коларов). В по-особен смисъл може да се говори за изразяване на съдържание и при съществителните имена население, име, година, стаж и др., когато са поставени в съответно взаимоотношение със субстанциално значение, за да станат изразители на квалифициращ признак: „*По население, по умствено и културно движение* държи първенство“ (Ив. В.). „Групите на повечето места разтурени, често съществуващи само *по име*“ (Д. Бл.). Срещат се още следните образувани съчетания съществителни имена:

Съществителни за размер: „*По размери* е равен на театралния салон отдясно“ (Г. Кар.). „Някои са твърде намалени *по мащаб*“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 127).

Съществителни за състояние: възраст, благополучие, организация, слава, положение: „*По възраст, болест* и пр. са неспособни да изпълняват една полезна за обществото работа“ (В. Коларов). „*По благополучие* тая политика само дотам се ограничава“ (Ив. В.). „*По организация* не представяше една пролетарска политическа организация“ (Д. Бл.). „*Стои по заслужена слава* по-високо от всичките ония завоеватели“ (Ив. В.). „*По положение* излизат от дребната буржоазия“ (Д. Бл.).

Съществителни за принадлежност, приобщеност: занаят, професия, списък, вяра и др.: „*По занаят* жителите на Чехия се делат тъй“ (Ив. В.). „*По списък* софийската организация броеше 3000 души“ (Д. Бл.). „Никак вий не сте *по вяра* наши братя истинни“ (П. Р. Сл.).

Съчетанията за характерност могат да имат в състава си местоимение вместо съществително име. Употребата на показателното местоимение *това* дава възможност да се въвекат в мотивиращата квалификация цели изречения и по-големи синтактични единици, с чието съдържание местоимението се съотнася. Местоимението е синсемантично по значение и то обобщава деиктивно значението на цели мисли. Без него не е възможно да се постави тяхното съдържание като критерий на квалитативност. В един случай се получава съчетанието *по това, че*, от което се вижда, че цяло подчинено изречение се включва в семантичната обобщеност на местоимението и чрез него в смислово-синтактичното отношение на конструкцията с *по*. Напр.: „Социалдемократите се отличават именно *по туй, че* те признават, какво частната собственост не е вечен институт“ (Д. Бл.). „Новото болярство се отличаваше *по това, че* то нямаше правото да избира султаните“ (Д. Бл.). „От лекарите, адвокатите и търговците се отличаваше *по това, че* бе непрактичен“ (Д. Д.). Посредството на показателното местоимение, което може да бъде обобщение на най-различни по своето съдържание и обем изречения, е добра възможност за активизиране на съчетанията с *по*, за разрастването им и за разширяване на техния обхват. В други случаи местоимението *това* не се появява от подчинено изречение, а обобщава предходните изречения, изказаното вече съобщение, като го превръща в мотив на квалификацията. Напр.: „Ние сме против собствеността и *по това* се отличаваме от другите партии“ (Д. Бл.). Отрицателното местоимение *нищо* замества съществителното име в съчетанието, когато и признакът на квалификацията е отрицателен (напр. отрицателен глагол) и се подчертава неговата абсолютност: „*По нищо* не се различават от нашия Кепъл“ (Г. Кар.). „*По нищо* не отстъпваше на алгебрата в колежа“ (Д. Д.). „Не се отличаваше *по нищо* от установения курс на партията“ (Д. Д.). Въпросителното местоимение *какво* в съчетанието става средство на въпроса, с който не се сочи признакът на характерност, а се запитва за него. Признакът може да се посочи в отговора: „*По какво* нашата агитация ще се отличава на практика от тяхната?“ (В. Коларов). „*По какво* се различаваха те?“ (В. Коларов). „Различава ли се от армиите на капиталистическите държави и *по що*?“ (В. Коларов). Възможна е употребата и на обобщително местоимение: „Той *по все* е нам угоден“ (П. Р. Сл.). „Но *по всичко* изглеждаше, че е много неспокоен“ (Й. Й.). „Но и *по всичко* приличаше на него“ (Й. Й.).

3.5.3. За характерност по тълкуващ признак. Отличават се с абстрактното си съдържание, което обобщава обстоятелствата на протичането в линията на някаква мисловност, на субективното му възприемане и оценка. Преценява се стечението на обстоятелствата, които мотивират същността и характера на действието или предмета и в това се изразява фактът на квалификацията. Доближават се много до съчетанията на разяснението, но се различават по това, че при тях все пак присъствува елементът на обусловеност, макар да се представя като тълкуване. Може да се изрази непредвидено стечение на обстоятелства, от което се обуславя резултатът, със съществителното *случайност*: по една случай-

ност, по някаква странна случайност, по една нещастна случайност, по чиста случайност; или със съществителното *изключение, съвпадение*: „По една случайност не бе гласуван“ (В. Коларов). „Те бяха се озовали в наша територия по една нещастна случайност“ (Й. Й.). „По някаква странна случайност в небето на запад се откъсна и падна звезда“ (Й. Й.). „По чиста случайност тези думи са напечатани във вестника“ (Н. к., бр. 22, 1965). „Такива пресконференции сега стават само по изключение“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 23). „Технически редактор и художествен редактор би следвало да се дават само по изключение“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 127). „Беше се заловил по изключение на държавна работа“ (Д. Д.). „Но по едно странно съвпадение, и на самите хора, които населяват тия места, животът е дал много нещо от старинния епос“ (Й. Й.). Неочакваност може да се изрази и със съчетанието *по чудо*, което е обогатено със значение за изненада и удивление от неестествеността и неочакваността на резултата: „Като че цялата гора по някакво чудо беше разцъфнала“ (Й. Й.). „В малка къщурка, оцеляла по чудо от бомбардировките, ние вечеряхме с корейски другари“ (Г. Кар.). Резултатът, който изразява някакво състояние или качествена идентичност, може да се мотивира в линията на тълкуването с благоприятно или неблагоприятно стечение и оттук неговата положителност или отрицателност, напр.: „По щастие тоя способ за действие е станал познат на европейската дипломация“ (Ив. В.). „Злото е сторено и то ще си има по злощастие гибелните последствия върху бъдещото“ (Ив. В.). „Защото по злощастие нашите млади интелигенти са всичките сиромаси“ (Ив. В.). „Русия, като по една фаталност вижда да угасват напоследък всичките ѝ светила“ (Ив. В.).

Когато съчетанието се придружава от предлога *като*, в неговото съдържание се засилва значението за начин (образец): „Той се спасил като по чудо“ (Й. Й.). „И ето, като по някакво чудо лицето му се разведряваше“ (Й. Й.). Тези съчетания по синтактичното си предназначение трябва да се отнесат към обстоятелствените пояснения за начин.

Съчетанията за характерност имат своята дистрибутивна среда, в която те се пораждат и в която трябва винаги да очакваме тяхното появяване при съответно синтактично отношение. Тук можем да говорим за два елемента, които са неотделими от това отношение — единият на резултата, изразен като качествено състояние от глагола или глаголно-именно съчетание, и другият — на квалификацияция мотив, който става обуславящ критерий за него. Затова именно глаголът и глаголното съчетание, които със своята активна реакция и в зависимост от синтактичното съдържание на изречението формират конструкцията, трябва в някакъв смисъл лексикално или синтактично да изразяват това качествено състояние. На първо място по фреквентност стои спомагателният глагол *съм*, напр. е интернационалист, е далеч от, е по-добър от, е едно революционно дело, е една от, е поучителна, е лошо, е по-достойна, беше буржоазна, бяха нещо противоположно, е продължение, е солидарна, са ценно нещо, са от категорията на, са утрешни пролетарии, са нещо повече от, бяха дребнобуржоазни, са под всякаква критика, са свързани, е твърде важна, сме братя,

е равен, са нееднакви, е далеч зад, са неспособни, беше национална, беше погрешна и др. Среща се глаголът *бъда* със същото значение: ще бъдат прости оръдия, ще бъде един от, не може да бъде орган, не могат да бъдат техни, може да бъде достъпна и др. Останалите глаголи, които по лексикалното си значение или синтактично изразяват качествен резултат, качествено състояние, могат да бъдат: глаголи за положение спрямо нещо: стои по-горе, не пада по-долу от, се приближава до, принадлежи, и свързано, стои на съвременно равнище, държи първенство; глаголи за съпоставка и сравнение: превъзхождат я, го надминават, различаваше се от, се равнява на, съответствува на, приличат на, напомняха, надвишава, може да се мери с, да уеднаквиш, не отстъпва; глаголи за квалификация: не чини нищо, не блести, отговарят на, се поддават на, заслужава, не представляват, заслужава отпор, ще служи за, съединява в себе си, бият в очи; глаголи за състояние или преминаване към състояние: станаха причина, се обърнала в, става еснафска, станаха съставна част, броеше, е станал познат, расте, отслабват различията, получи дълбок демократичен характер, се раздвои, я прави съблазнителна.

Употребява се глаголът *има* за изразяване на наличен признак, напр. има и добри показатели.

Голяма част от глаголите придобиват значение за качествен резултат поради синтактичната употреба и в зависимост от други категории, като време, залог и др. Напр. в страдателен залог: са наредени, са намалени, не бе гласуван, са напечатани, се избира, са ритмувани и др. Фактор за придобиване на подобно значение може да бъде някое от миналите резултативни времена: е сполучил, е излязла, се озовали, беше разцъфнала, се беше заловил, е дал и др.

И други глаголи, макар и с друго семантично съдържание, могат да станат изразител на качествен резултат в зависимост от допълнителни синтактични условия или от пресичането на семантиката им със семантиката на съчетанието за качественост, напр. продължиха да ги разпространяват, излизат от, се делят, ограничава, ще отвлича вниманието, има интерес от, трябва да включва, направи добро впечатление, показват се, би трябвало да дават тон, изразяваха и др.

3.6. За обектност. Общо взето, те съдържат предмета на някаква дейност, преди всичко мисловна. С тях се осмислят действията на хората, мотивират се според насочването на тази дейност и нейното целево-обектно предназначение. В рамките на това по-общо значение се разкриват много сложни и разнообразни отношения на мисловно-волевата дейност, която се обосновава по своята насоченост, смисъл и значимост. Затова тези съчетания имат стилова предопределеност — средство са предимно на логическите стилове: научен, публицистичен.

Лексикалното изграждане на съчетанията за обектност е едногипно като отговор на изискването да се означи предметност в конкретен, общ и абстрактен смисъл, която става средство на отношението при глаголи за действия на обхващане, засягане, предметно-целева насоченост. Съществителните имена могат да означават различни същности — по-кон

кретни: лице, вещ, или по-абстрактни — мисловен акт или средство на мисловна дейност: съждение, дейност, събитие, проява, насока, област на дейност и др., стига те да могат да станат предмет на действието и да попадат в неговия обсег.

Употребяват се съществителни имена за обект на мисловна или речева дейност, за средство на тази дейност. Познати са неголям брой съществителни имена, но някои от тях с висока честота и разнообразие на дистрибутивните връзки. Среща се самото съществително име *предмет* в неговото обобщено значение за даденост, която става обхватна за речева и мисловна изява. Напр.: „Някои списания си бяха дори присвоили особено привилегията да пишат *по тоя предмет*“ (Ив. В.). „Но *по никой предмет* не могат да се пишат толкова глупости, колкото *по тоя*“ (Ив. В.). „Вие всички много често приказвате *по този предмет*“ (В. Коларов). Със същото значение за даденост на речевия и мисловния процес, която ограничава неговото разпространение, сферата му на действие, но с по-определено, макар и все пак обобщаващо значение са съществителните *проблем* и *въпрос*. Значението им предполага някаква отделеност, дял от нещо цялостно, който чака разрешение и става център на внимание. Напр. съществителното *проблем* означава водеща част от познавателното съдържание в дадена област на науката и практиката, която сумира основните положения в нея, напр. проблеми на историята или исторически проблеми: „*По този проблем* също така се разгърна интересна дискусия“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 123). „Разговаряхме *по проблеми*, които бяха набелязани още в Букурещ“ (Н. к., бр. 22, 1965). „Докато *по някои проблеми* на философията се забелязва известно оживление на дискусиите, същото не може да се каже за дискусиите в областта на икономическата наука“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 12). „Комисиите работеха *по отделни проблеми* на историята на партийните организации“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 122). Както се вижда, разширяването на съчетанията със съществителното име *проблем* е свързано с различните аспекти в означаването на тези положения, напр. област, към която принадлежат, съдържание, теоретическа същност и др.: „Винаги, когато *по даден теоретически проблем* съществуват различни и противоречиви мнения, дискусията е задължително условие за разрешаване на възникналите различия“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 3).

Съществителното *въпрос* има най-честа употреба, която е диференцирана според различни семантични и дистрибутивни показатели. Това е единство на лексикалния състав на съчетанието върху основата на голямо функционално многообразие. Съвсем малко са случаите на неразширени съчетания, изградени само въз основа на съществителното име: „Останалите членове на комитета най-често дават мнения *по въпросите* в заседанията на комисията“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 7). „Задачата беше да се предизвика да се изкаже публично чрез печата *по въпроса*“ (Д. Бл.). „Той имаше особено мнение *по въпроса*“ (Д. Д.). Разширяването на съчетанията със съществителното *въпрос* става с помощта на съгласувани и несъгласувани определения. Съгласуваните определения прилагателни имена преодоляват синсемантията на съществителното име и имат спрямо неговото зна-

чение характеризираща (качествените) или ограничителна (относителните) функция. С качествените прилагателни се означава актуалността на въпросите, тяхната важност или основателност, напр. по актуални въпроси, по най-маловажни въпроси, по решаващи въпроси, по най-новите и най-парливи въпроси, по отвлечени въпроси, по принципиалните въпроси, по повдигнатите многобройни въпроси, по поставените му въпроси, по основните въпроси, напр.: „Нямаше съществени различия *по основните въпроси*“ (Д. Бл.). „Много по-често се водят дискусии *по по-отвлечени въпроси* и по въпроси на миналото, отколкото по актуални въпроси“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 12). „Сакъзов обеща да отговори *по принципиалния въпрос*“ (Д. Бл.). „Тъкмо *по най-новите и най-парливи въпроси* се водят най-малко дискусии“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 12). Относителните прилагателни имена показват областта, към която се отнасят въпросите: „Вашите членове както по *църкосний, така и по пулитическия апрос* са превъзходно сполучени“ (Хр. Б.). „Болшевишкото правителство в Русия прочее извърши следното *по аграрния въпрос*“ (В. Коларов). „Позволете ми да кажа две думи и *по пленническия въпрос*“ (В. Коларов). „Енгелс е писал *по военни въпроси*“ (В. Коларов). Числителното редно определя мястото, последователността в поставянето на въпросите: „*По втория въпрос* Д. Благоев веднага протестира енергично“ (Д. Бл.). „Разискванията бяха повече *по втория въпрос*“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 110). Съчетанията могат да изразяват количество: по многобройните неизяснени въпроси, по много въпроси, по ред въпроси, по редица въпроси: „Да кажем нашата дума *по ред твърде важни въпроси*“ (В. Коларов). „Аз споря *по много въпроси* и с Лила“ (Д. Д.). „*По редица въпроси* станаха оживени разисквания“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 120). Определението може да бъде и обособено: „Да се създадат нови разпоредби *по въпроси, неуредени* от действащите закони“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 46). Някои от прилагателните имена в съчетание със съществителното *въпрос* са десемантизирани и са придобили функция на местоимение с неопределително значение. Със същото значение се употребява и неопределителната лексема *един*: по известни въпроси, по дадени въпроси, по отделните въпроси, по един въпрос практически, по други въпроси, по един или друг въпрос: „Могат да си дадат ясна сметка кое *по даден въпрос* е социалистическо“ (Д. Бл.). „*По дадени въпроси* съществуват различни и противоречиви мнения“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 14). „Спорят *по един много важен въпрос*“ (В. Коларов). „Не може да има мнение *по отделните въпроси*“ (В. Коларов). „Това не пречи да се съгласим *по известни въпроси*“ (Д. Д.). „*По един или друг въпрос* са изпаднали под немарксистко влияние“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 17). Съчетанието може да се разширява и чрез други определения на съществителното име, напр. несъгласувани определения с предлози *за, от, на*: по въпроса за психологията на личността, по въпросите на войната, по въпросите от външната политика, по въпроса за преследването и наказанието, по въпроса за неутралитета, по въпроса за мира, по въпроса за положението на работническата класа, по въпроса за отношението към селяните, по въпроса за ролята на партията, по въпроса за политическото освобождение, по въпроса за организацията на народните учители, по въпроса за избирател-

ната тактика, по въпроса за тактиката и програмата, по въпроса за печатната пропаганда, по въпроса за управлението на партията, по въпроса за обществените борби, по въпроса за сената и др.: „Е добре, *по въпроса за мира* упражнете вашето влияние върху съюзниците си“ (В. Коларов). „Да помогне на народите да се вмесват *по въпросите на войната*“ (Н. вр., 1965, кн. 4, с. 18). „Да чуят няколко думи като божие откровение *по въпросите от външната политика*“ (В. Коларов). В отделни случаи съществителното *въпрос* изисква подчинено определително изречение: „Не беше разменил нито една дума *по въпросите, които* делеяха тогава социалистите“ (Д. Бл.). Широка употреба в съчетанията със съществителното *въпрос* има показателното местоимение *този*, което преодолява неговата синсемантичност, като го съотнася с предходното изказване: „*По този въпрос* ще говорим по-късно“ (Н. к., бр. 19, 1965). „Общественото мнение в България днес е разделено *по този съществен и решаващ въпрос*“ (В. Коларов). „*По този въпрос* станаха дълги и горещи разисквания“ (Д. Бл.). Употребяват се и други местоимения, показателно *такъв*, обобщително *всички* и др.: „*По такива въпроси* може да се пише и в партийния вестник“ (Д. Бл.). „*По всички тези въпроси* практиката вече се изменя“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 21). „*По всички тия важни въпроси* разните политически възгледи и интереси налагат и различно отношение“ (В. Коларов). С по-конкретно значение се употребяват съществителните имена *точка* и *израз*: „*По другата точка* най-обстойно отговори К. Раковски“ (Д. Бл.). „Позволете ми да кажа нещо *по този израз*“ (В. Коларов).

При разглеждането на съчетанията със съществителното име *въпрос* се изяснява моделът и на останалите съчетания за обектност с предлога *по*, тяхната употреба и разширяване. Интерес представлява тяхната семантика и свързаното с нея лексикално попълване със съществителни имена. А те могат да принадлежат към различни семантични групи.

На първо място, съществителни имена за съждение и преценка, които привличат вниманието и предизвикват отношение, напр. *трактовка*, *разрешение* (на даден въпрос), *критика*. Доближават се по най-обща структура на значението до съществителното *въпрос*, *проблем*, макар да имат по-различно познавателно съдържание: „Статия, пълна само с лични нападки, без да каже абсолютно нито дума *по критиката на Г. Г.*“ (Д. Бл.). „Имаме несъгласие *по така дадената трактовка*“ (Н. к., бр. 21, 1965). „Днес също имат думата *по разрешението на този международен спорен въпрос*“ (В. Коларов). По-конкретно е значението на съществителните имена *решение*, *указ*, *закон*, които имат вече материализирано предметно значение на документ: „*По закона за женския и детския труд* няма правилник“ (В. Коларов). „*По указите за мобилизацията и за войната* групата ще се държи примирително при гласуването“ (В. Коларов).

На второ място, съществителни имена за дейност, разбираана по-широко като занимание в дадена насока или по-конкретно като протичане на действие. Затова се употребяват много отглаголни съществителни имена. Освен самото съществително *дейност* се срещат и съществителните *дирене*, *искане*, *докарване*, *отглеждане*, *преустройство*, *организация*, *създаване*,

изпълнение, събиране, прибиране, приложение, арестуване, запитване, засилване и др., които в различна степен означават създаване, сътворяване, преобразуване: „Всичко, което е извършено досега било *по събиране* на данъците, било по други административни разпореждания, то това вече не е плод на кметска деятелност“ (Ив. В.). „Да ги предразполагат да си изкажат мнението *по положението* и *по дейността* на тесните социалисти“ (В. Коларов). „Но ние го каним, преди да вземе каквото и да е решение *по исканията им*“ (В. Коларов). „И тримата работеха *по изпълнение* на проекта“ (Н. к., бр. 19, 1965). „Оказва помощ *по преустройството* на учебната година“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 9). „Работеха заедно *по организацията* на легалните складови дружества“ (Д. Д.). Някои от съществителните имена от този кръг означават по-специално проява или занимание, занятие, задължение, напр. пакост, лов, игра, мисия, обиколка, задача, които имат и друг словообразователен състав, напр.: „*По лов* ти беше далеко“ (П. Р. Сл.). „Дошъл в Николаев *по мисията* на Комитета“ (Хр. Б.). „Отиваше *по обиколка* по границата“ (Й. Й.). „Отиваше *по плячка* надалеч“ (Й. Й.). „Отклоняват вниманието си *по несвойствени* за тях задачи“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 11). „Тичат като бесни *по своите игри*“ (Г. Кар.). С няколко съществителни имена се означава насока на дейност: „Не се увлече и *по някои погрешни течения*“ (Г. Кар.). „Да ми даде урок *по новия курс* на Партията“ (Д. Д.). „В БАН се развиват научни звена *по всички основни направления* в биологията“ (Н. вр., 1965, кн. 4, с. 34).

Особено място по честота и синтактична употреба заемат съчетанията със съществителни имена *работа, дело*, които върху основата на значението за протичане придобиват обобщеност за известни задължения и целево направление. Затова са възможни и съществуват голям брой неразширени съчетания, само със съществителното име *работа*, без определения: „Митре Костов заминал *по работа* в Измир“ (Г. Кар.). „Като съм дошъл *по работа*, ще почакам“ (Й. Й.). „Еднъж на едного от тях се случи да отиде във Варна *по работа*“ (Д. Бл.). В останалите случаи, които не са малко на брой, съчетанието е конкретизирано по съдържание според дадена област на извършване и разпространение, затова имаме по манастирска работа, по царска работа, по женски работи, по партийна работа, по зидарска работа, по полска работа, по работите на Княжеството и др.: „Случи ми се да ида в Пловдив *по манастирска работа*“ (Хр. Б.). „Нам е омръзнало да пишем *по работите на Княжеството*“ (Ив. В.). „Идваше *по партийна работа* в града“ (Д. Д.). В ролята на определение се среща и неопределително или притежателно местоимение, които внасят същото значение и в съдържанието на съчетанието: „Пиша ти допълнително и подробно *по нашите работи*“ (Д. Бл.). „Тръгнали *по своята работа*“ (Г. Кар.). „Бързаха *по работата си*“ (Й. Й.). „Веднага излезе *по някаква работа* навън“ (Д. Д.). С някои други прилагателни имена се изтъква определено качество на извършваната работа: „Беше отишъл в София *по своя частна работа*“ (Ив. В.). „След това тръгват *по своята трудна и отговорна работа*“ (Г. Кар.). „Ще речеш, че е ходило кой знай *по каква важна работа*“ (Й. Й.). „Разправи как беше ходил *по бърза работа* в Пчеларово“ (Й. Й.).

Съществителното *дело* има по-незначителна употреба в значението си за определен кръг дейност, напр.: „Отишло по своите търговски дела“ (Хр. Б.). „Поддържаше по това дело руските планове“ (Д. Бл.). Съществителното *дело* се среща и със значението си за определена процедура: „Когато дойдеше в града по делото, гледаше да си свърши и някоя друга работа“ (Й. Й.). В кръга на съчетанията със съществителното име *работа* и *дело* можем да поставим образуванията със съществителното *служба*, което е по-специално по съдържание: „Доиде веднъж по служба при мене“ (Й. Й.). „Един железопътен инженер дошъл по служба в града“ (Д. Д.).

На трето място, съществителни имена за сектор на дейността и специалност. Напр. по писмената част, по караулите, по селското стопанство, по здравеопазването и физкултурата, по своята специалност, по историята, по другите отрасли, по тютюневата кооперация, по търговията: „Ще ги задължи да помагат на селският кмет по писмената част на работата му“ (Ив. В.). „По каквато и част да се отнасят тии, трябва да имат някоя цел“ (Ив. В.). „По караулите свирят“ (Й. Й.). „Малко свететни книги са излезли по историята на тая любопитна епоха“ (Ив. В.). „Останалите са по другите отрасли, между които по селското стопанство и по земледелието са 26, а по търговията и индустрията са 24“ (Ив. В.). „Не се използват по специалността си“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 81), „Да не е нещо по тютюневата кооперация?“ (Д. Д.).

На четвърто място, със съществителни имена за учебен предмет или област на познанието като книгознание, предмет, математика, френски език, история, медицина, печат и др.: „По едни и същи предмет ще намерите твърде често до десетина учебника“ (Ив. В.). „В няколко други неспециални списания се пише много нещо по медицината“ (Ив. В.). „Тогава Дабев бил в затвора осъден по печата“ (Д. Бл.). „Става учител в гимназията по история“ (Д. Бл.).

На пето място, със съществителни имена за обществени явления: събитие, стачка, политика, война: „Горнята книга е първата, която се появява по войната“ (Ив. В.). „Кажете ни нещо по външната политика“ (В. Коларов). „Искам да изложа становището си по стачката“ (Д. Д.).

На шесто място, със съществителни имена за лица, други живи същества и предмети от природата, за изразяване обект на внимание и отношение. Съществителните за лица образуват съчетания за обектност при израз на чувство, напр.: „Сега в село жените се заглеждат по тия войници с гордост и мълчалива любов“ (Й. Й.). „Едно време се занасях по Цветана“ (Д. Д.). „Сега този младеж тичаше по други момичета“ (Д. Д.). „Предполагам, че само той не е загубил ума си по вашата Лила“ (Д. Д.). „Всички бяха лапнали по нея“ (Г. Кар.). Същото значение имат и съчетанията със съществителното име *растителност*: „Все повече и повече се заплесваше по чудната избуяла растителност“ (Г. Кар.). Обектност има в следните две съчетания: „Аз съм по свежото, но не и първобитното“ (Д. Д.). „Ти не си по случайните флиртове“ (Д. Д.).

Някои от съчетанията, които причисляваме тук, се доближават до съчетанията на обстоятелствеността, за място. Но отношението, което се

изразява от глагола в конструкцията (фразата), е твърде абстрахирано, за да се смята, че означават място. Те попадат в сферата на обектните зависимости: „Не биха дали никога заповед да се стреля *по тълпа*“ (Д. Д.). „Стрелял съм *по селските кучета, по грозните мишени и по врага*“ (Н. к., бр. 19, 1965). Близки до тях са съчетанията със съществително име *адрес*, което най-често става посредник на отношението между глаголното действие и засегнатия предмет. То замества съществителното име на обекта, само посочва, че действието се адресира към него: „Импровизирал куплети, които сипел на разни страни, *по разни адреси*“ (Г. Кар.). „Почна да подхвърля *по негов адрес* неприлични шеги“ (Г. Кар.). При разширение с несъгласувано предложно определение се образува съчетанието *по адрес на* + съществ. име, в което частта *по адрес на* има служебно значение на предлог *за, върху*: „Оттам виждаме да се сипе огън и жупел *по адрес на* Съветска Русия“ (В. Кол.). Обектност, а не място се изразява и със съчетанията, които имат съществително име *пета, стъпка* при глаголи за движение: *вървя, тръгна*, употребени преносно: „Вървеше *по стъпките* на Павел“ (Д. Д.). „А сега на всяка крачка *по петите* ни вървят детективи“ (Д. Д.).

Няколко съществителни имена, които бихме могли да причислим към различни семантични групи, също са употребени в съчетания за обектност. Това показва, че възможностите за тяхното лексикално попълване са много по-големи: „Не е тука мястото да се говори *по същността* на възникналия въпрос“ (В. Коларов). „Да тичат все *по тая рутина*“ (Ив. В.). „*По същество* на преговорите ний мислим, че по койкой начин не можем да изличим взетите си решения“ (Д. Бл.). „Там *по принципите* хората не се спогаждат добре“ (В. Коларов). „Могат да се направят и критически бележки и *по отделните образи*“ (Н. к., бр. 21, 1965).

Една значителна група съчетания за обектност са образувани със съществителното име *повод*, което е до голяма степен десемантизирано, изгубило е своето буквално значение и е придобило значение за предназначение. Следователно те не принадлежат към съчетанията за причина и повод и тяхното мотивиращо значение е обектно, напр.: „То даже вече частично го получи, макар *по един друг повод*“ (В. Коларов). „Ще предизвика кървави стълкновения *по тоя повод*“ (В. Коларов). Образуват се и вариантите *по повод на* + същ. име, *по повод* + същ. име, в които частта *по повод на* има предложна употреба в значение на предлозите *за, във връзка с*. С тези съчетания не се означава предизвикването на действието или на неговото начало, а самото му предназначение: „Ние ще имаме възможност *по повод на* внесеното предложение да разгледаме по-точно известни факти“ (В. Коларов). „*По повод* 100-годишнината на битката написа забележително историческо съчинение“ (В. Коларов). „*По повод* грамофонните записи дава висока оценка за изкуство на нашия именит сънародник“ (Н. к., бр. 21, 1965).

Частично вече бяха посочени някои съчетания за обектност, които имат в състава си местоимение на мястото на съществителните имена. По своето значение те са съотнесени с изказана вече мисъл и са нейно общение, представят я като обект на някакво действие. Субстанциалната

същност следователно се означава по-рано в едно по-широко обяснение, а след това се посочва отново, като се набляга на нея или се поставя в нова зависимост. Затова се употребяват местоименията със субстанциално значение като лични, показателни и отчасти обобщителни: „По тях се приеха ефикасни организационни мерки“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 123). „Най-напред говори по него Г. Кирков“ (Д. Бл.). „Той гледаше да прави колкото може по-малки разходи по нея“ (Д. Д.). „По него е писано не веднъж“ (Н. к., бр. 20, 1965). „Мислихме тук по това и намираме го за неудобно“ (Д. Бл.). „Може ли по това да има някакво съмнение?“ (В. Коларов). „Досега, струва ми се, се разбрахме по всичко освен по спорните още два въпроса“ (Д. Бл.).

Дистрибутивната среда на съчетанията за обектност е много богата. Срещаме ги във фрази с голям запас от глаголи и глаголни съчетания като опорни думи. Те означават действия, които предполагаат възможност за отнасяне към обект в линията на някаква зависимост, на принадлежност, включване в сферата на извършването като негов резултат или предназначение. Според нашата статистическа съвкупност се употребяват следните видове глаголи:

Глаголи за мисъл, съждение, оценка и отношение: мисля, не се съгласявам, споря, размишлявам, съгласявам се, разисквам, решавам, протестирам, настоявам, да се вмесват, не се спогаждат, да си припомним, да разгледаме, стоят (позиция) и др. Към този семантичен кръг принадлежат и глаголни съчетания: съществуват разни мнения, имаше свое мнение, няма разногласия, зае становище, взе решение, налагат ѝ различно отношение, станаха разисквания, моето мнение е противоположно, дебатите станаха, не стоеше на ленински позиции, нямаше съществени различия, стоеше на гледището, упражнете вашето влияние, ще се раздели народът, заел известни позиции, водят се дискусии, се разви оживена дискусия, различията се проявиха, ще се държи примирително, дава висока оценка, може ли да има съмнение, не може да има спор, спънки се правят, да бъде примирително, да ми дадеш урок, не беше съгласно. В по-особен смисъл се употребяват: беше залитнала, лапнали, се занасях, не е изгубил ума си, тичаше, се заглеждат, се заплесваме, стреля и др. обикновено за отношение към лице.

Глаголи за съобщение (говор и писмо): да кажа нещо, да се изкаже, да отговори, може да се пише, са сговорили, да проговоря, мълчите, е писал, писа се, да поприказваме, подхвърля, заявиха, се изтъква и глаголни съчетания: да изкажем възгледовете си, изказахме своето мнение, дига много шум, не беше разменил нито една дума, аз искам да изтъкна, да кажа две думи, да кажем нашата дума, да изкажем своето становище, беше представен доклад, се пишат статии, да се направят бележки, размениха няколко думи, разнася се техният глас, сипе огън и жупел, да се направи бележка, да се напише обвинителен акт и др.

Глаголи и глаголни съчетания за вършене (работа): работещи, моята работа е, работа стои пред нас, е извършено, са развити научни звена, извърши следното, практиката се изменя, свирят (по караулите) и др.

Глаголи за движение (пристъпване към дейност): тичат, съм дошъл, отиваше, тръгна, излязох, се отби, пръсна се, намиращият се, да ида, са тръгнали, бързаха, залепнал и др.

Глаголи за изява и съдействие: не се увлече, помагат, оказва помощ, направи доста много нещо и др.

В нашата статистическа съвкупност бяха срещнати още много други глаголи и глаголни съчетания, които можем в една или друга степен да отнесем към посочените вече семантични групи или към нови. Например: събрахме сведения, причини забавление (забава), гъделичкаше ги, не направи крачка напред, най-много време употреби, се спираха на, не са защитили интересите, носят голям грях, да се създадат нови разпоредби, да се съобразяват, изпаднали под немарксистки влияния, те дават материали, практиката се изменя, кое е социалистическо, беше, не те бива, да се отнасят, не са използвани, са излезли (от печат), останалите са, е нещо, може да се намери, не падах по-долу, те биех, го изпитвала, учеше, осъден, ще намерите, която се появи, го получи, предизвика стълкновение, се приеха мерки, да се излъжем, да направи разходи и др.

Съчетанията за обектност в повечето случаи се покриват с позицията на непряко допълнение.

3.7. За опосредованост. Предложните съчетания от тази подгрупа означават връзката между действието и предмета като негов резултат или място на достигане, средствата за тази връзка, начина на осъществяване. Опосредоването може да се разбира по-конкретно — като означаване средството в предметен смисъл за извършване на действието или като насока, направление на извършването в преносен или абстрактен смисъл. Но и в двата случая признакът място е неутрализиран и неактуален, затова те не принадлежат към съчетанията на обстоятелствеността, а са самостоятелен тип. Лексикалният им състав е ограничен, тъй като е свързан по-определено с назоваване на средствата за информация или разпространение и пренасяне, придвижване и пр. За означаване на средствата за информация се употребяват съществителни имена като *радио*, *телевизия*, *радиoureдба*, които могат да се смятат и като източник на информация, напр.: „Обикновено те се предават по радиото“ (Н. к., бр. 22, 1965). „Писмото беше предадено по радиото“ (Г. Кар.). „Да засилят някои специфични форми, особено по телевизията“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 20). „Те разказваха различни моменти от развитието на революционното движение по радиoureдбите“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 123). Преносно, като синекдоха, се употребява съществителното име *етер* в значение на „радио“ или „телевизия“: „Ще прозвучи може би по етера гласът на главния инженер“ (Н. К., бр. 18, 1965). За означаване на комуникативно средство се използва съществителното име *телефон*, което притежава реално значение за средство и само в изолирани случаи и за източник на информация, напр.: „Ще го предупредя веднага по телефона“ (Д. Д.). „Прислужникът бе му съобщил вече по телефона“ (Д. Д.). „Влезе във връзка по телефона с другите фирми“ (Д. Д.). „Началството „разрешило“ по телефона“ (Д. Д.). Като синекдоха е употребено със същото значение съществителното име *жица*: „По телефон-

ните жици на града се водеха драматични служебни разговори“ (Д. Д.). „По жиците забръмчаха разговори“ (Д. Д.). Съществителното *поща* има по-широко значение от конкретното за средство, означава вече специализиран институт за съобщение: „Ние получихме *по градската поща* едно безименно писмо“ (Хр. Б.). „Али паша днес изпроводи *по мандал-пощасъ* едно бързо писмо в Русчук“ (Хр. Б.). Съществителното *книгообмен* означава взаимовръзка, по линията на която става придвижването, разпространението: „В тези цифри не влизат издаванията, получавани *по книгообмена* със СССР“ (Н. к., бр. 22, 1965). С конкретно значение се отличават съчетанията със съществителни имена за лице, като *служия, човек, стражар* и др.: „Да ни я проведат тук *по някой наш верен човек*“ (Хр. Б.). „Инспекторът изпрати *по един конен стражар* нареждане до ескадрона“ (Д. Д.). „Майка ти ти изпраща *по служията* да закусваш мляко и баница“ (Д. Д.). „По него ще си получиш припадащата ни се част“ (Г. Кар.). Значение за средство за пренасяне в неговия предметен смисъл се изразява със съществителните имена *железница, река*, а преносно с *въздух, сухо, вода, море*: „Тогаво войските и джепането, които превозват *по железницата*, ще спрат“ (Г. Кар.). „По една от тия реки тече мед, по друга — масло“ (Хр. Б.). „До Мукден писмата ще отидат с влак, а оттам до София *по въздуха*“ (Г. Кар.). „А той, като слазаше *по сухо*, та наказва всичките воеводи“ (Ив. В.). „Тя никога не е знаела *по какви води* плава държавният кораб“ (В. Коларов). У Вазов срещаме и съчетанието *по крака*: „Освен това той е ходил два пъти *по крака* в Букурещ“ (Ив. В.). Съчетанията със съществително име *път* в неговото реално значение се раздвояват между значението за място и значението за средство на достигането, придвижването: „Той влезе в Лондон *по път*, послан с трендафили“ (Ив. В.). „Върви си *по пътя*“ (Д. Д.). Но съществителното *път* в съчетанията с предлога *по* се употребява и преносно, с абстрактно значение за направление на дейност, насока на извършване, определена последователност, дори начин на процедиране, с който се достига до етап или резултат в развитието на действието. С това абстрактно значение съществителното *път* е синсемантично и значението му се неутрализира с различни определения. Атрибутивното разширение дава възможност за диференциация на значението за определена последователност или ред. Тази възможност е в основата на голямата честота в употребата на съчетанията. Определенията могат да бъдат:

Съгласувани определения с характеризизиращо значение: по некапиталистически път на развитие, по нелегален път, по други пътища, по строго систематичен път, по правилен път, по един гладък път, по околел път, по славния път на техните предшественици, по тия чудни, невидими пътища, по определен път, по разни пътища, по какви нови пътища, по един нов исторически път, по старите пътища, напр.: „По *някакви таинствени пътища* въодушевляването беше стигнало и до тях“ (Й. Й.). „По *невидими пътища* ги изпращал на своите другари“ (Г. Кар.). „По *търговски път* влизат не повече от 3—4 х. заглавия“ (Н. к., бр. 22, 1965). „По *незнаен път* в съзнанието ѝ се появи отново безсмислената идея за величие“ (Д. Д.). „По *сложни пътища* беше залочнал да прехвърля капиталите си в чужбина“

(Д. Д.). Значение за идентичност или повтаряемост се изразява с местоименното прилагателно *същ*: „Не може засега повече да се върви *по същия път*“ (В. Коларов). „Вървим *по същия път, по досегашния път*“ (В. Коларов). „Той вървеше *по същия път, по който вървеше и върви последното*“ (Д. Бл.).

Съгласувано определение с местоимението *свой* за израз на самостоятелност: „Тя беше тръгнала *по своя естествен път*“ (Д. Бл.). „Оттук тези вестници и списания тръгват *по своя труден път*“ (Г. Кар.). „*По свой път* стига до идеите и образите, които пресъздава“ (Н. к., бр. 19, 1965). „Не можеш да вървиш *по пътя си* сам“ (Д. Д.).

С несъгласувани определения: „Вие вървите *по пътя на вашите предшественици*“ (В. Коларов). „Сега *по пътя на социалистическото строителство* могат да тръгнат и други страни“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 104). „Тя не можеше да тръгне и *по пътя на Динко*“ (Д. Д.).

С показателно или въпросително местоимение: „Нашата партия беше вече тръгнала *по този път*“ (Д. Бл.). „Само *по този път* ние ще дойдем до едно правилно решение“ (В. Коларов). „*По кой път* трябва да тръгнем“ (В. Коларов).

С подчинено определително изречение или обособена част: „Социалдемократията в България върви решително и смело *по пътя, който историята ѝ е определила*“ (В. Коларов). „В резултат на всички тези търсения генетиката налучка и тръгна *по пътя, който* беше предсказал К. А. Тимирязев“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 62). „Много са *пътищата, по които* се стига до детеките сърца“ (Н. к., бр. 21, 1965). „Тръгна *по пътя, прозрян и предвиден от Ленин*“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 33). „В Германия синдикалното движение е могло да отиде *по един път, свършено различен* от тоя, по който видяхме, че в общи черти е вървяло синдикалното движение в другите страни“ (В. Коларов).

По същия модел и с подобно съдържание са образувани съчетанията със съществителните имена *пътека, нишка, канал* и др.: „Тръгнал *по светлите пътеки* на народната песен“ (Н. к., бр. 22, 1965). „Издигането му вървеше *по златната нишка* на социалдемократията“ (Д. Д.). „Почна да търси уж законни „*канал*“, *по които* трябвало да се тръгне“ (Д. Бл.). По-особено по значение, но в същия семантичен кръг е съчетанието със съществително име *линия*: „И само малцина научиха *по партийна линия*“ (Д. Д.). В такива случаи повече се употребява предлог *на*: „Нека бъде добър да ми изпроводи *40 фр. по следуюция адрес*“ (Хр. Б.). „Нека изпратят по-скоро имената си *по тоя адрес*“ (Хр. Б.) и „на тоя адрес“.

Тъй като в състава на конструкцията предложните съчетания за опосредованост означават в конкретен или абстрактен смисъл средство спрямо действие, което непременно предполага посочване на средството, семантичните групи глаголи са няколко. Но те покрай частното си познавателно и лексикално-структурно значение притежават обединяващия ги признак отпращаност в дадена насока. Тази отпращаност е осъществяване на даден вид връзка между лица, адресираност, насоченост, достигане на крайна точка, придвижване и др. Някои от глаголите са специфични по значение и изискват отношение при строго определено средство на извършване, напр. *позвъниха* (по телефона), *тече* (по река), *ще стане* (по пътя на).

Най-масова е употребата на глаголите за съобщение, за устно-речева изява, напр.: да се възпроизведат, се предават, беше предадено, приказваха, се изнесоха, ангажирал, разказваха, нарече го, ще прозвучи, говорят, предупредя, се обади, покани, пита, каза, бяха съобщили, извикаха, а също и глаголно-именни съчетания: се водеха разговори, забръмчаха разговори, се поставят въпроси, свърза гласовете, влезе във връзка. Глаголът *позвъня* освен първоначалното си значение за използване на средство за предаване на съобщението (телефон), означава и самото съобщение. Същото отношение може да се изрази и с глаголи за обратното действие — получаване на съобщение, напр. чуете, да чуе новините. Те са по-малко на брой.

По-конкретно значение имат глаголи и глаголни съчетания като изпровежда, получа писмо, изпратя, превозвам, които се свързват и със съответни съчетания с конкретно предметно съдържание. Употребяват се и глаголи за движение: вървя, дохождам, беше достигнало, стигам, ходя, дойда, но повече с абстрактно значение за насока на развитие.

Синтактичната идентификация на съчетанията за опосредованост клони повече към позицията на косвените допълнения.

4. Съчетания на измеримостта (всичко 797, или 18%). Структурно-семантичното поле на измеримостта има двuasпектна типизация, която съответства на количествена и качествена обобщеност на признаците. Затова в съответствие с нея те се подразделят на две основни групи. Измеримостта е обобщеност на различни признаци, които се синхронизират в едно общо семантично направление — съотнасяне на извършването, на протичането или на самото действие към някакъв еквивалент, който служи за мярка и критерий на отъждествяване и приравняване. Измеримостта е външна или вътрешна в зависимост от това, дали еквивалентът предполага признак от сферата на самото значение за действие или вън от неговата сфера. Към външната измеримост отнасяме количествената еквивалентност, която предполага съпоставимост на субстанциалната същност с други същности, и част от качествената, докато по-голямата част от съчетанията за качествена измеримост е вътрешна и се свързва със самата субстанциална същност като даденост сама по себе си, със свое качество.

4.1. Съчетанията за количественост (количествена измеримост) се базират на признаците разпределеност, масовост, множественост, съвкупност, бройност. Основен е признакът разпределеност, а останалите са негови сателити, които го отселяват или засилват. Затова неотделим компонент на тези съчетания е количествената дума — бройно числително, количествено наречие и др. Най-често се употребява числително бройно, обикновено *един*, когато става дума за конкретно предметна измеримост, и останалите при по-специфичен вид предметност. Субстанциалното съдържание на съчетанията може да бъде по-конкретно или по-абстрактно — като се започне от значението за вещественост и вещност, та се стигне до чиста количественост и абстрактна измеримост. Това предопределя и многообразието на лексикалното им попълване със съществителни имена, повечето от които конкретни за предмети и лица.

Съществителните имена за предмети в буквалния смисъл на думата означават предмети от околната среда и битова обстановка, принадлежност на реквизита, вещества и продукти, пари и имоти.

За предмети от околната среда са употребени съществителните имена като бъчва, гърне, свещ, диск, цвете, търнокоп, камък, гнездо, пишов, брадва, шикалка, вагон, тояга, граматика, христоматия, клон, дъска, сметачна машина, напр.: „Би трябвало да им купи *по една празна бъчва*“ (Хр. Б.). „Да запалят *по две свещи* и да се посветят“ (Хр. Б.). „Той туряше *по един чиличен диск*“ (Й. Й.). „*По един търнокоп* носеха и двамата“ (Й. Й.). „Във всеки влак има *по 30 вагона*“ (Г. Кар.). „Да погълне *по една граматика* от кир Генадия и *по една христоматия* от г-на Вамва“ (Хр. Б.). „Всеки път *по няколко клони* на ябълките „олекваха“ (Г. Кар.). Обикновено предметите се посочват в линията на някаква употреба или сдобиване. Една част от тези съществителни имена назовават инвентар, сечива, с които си служи човек, а останалите — предмети, които стоят или попадат в сферата на употреба по някакъв случай. За предмети от реквизита са употребени съществителни имена като звънче, пискюлче, антерия, чалма, пояс, юлар, канш, лентичка, капа, чул, кърпа, рокля и др.: „Ще им харижеме *по едно пискюлче*“ (Хр. Б.). „Ще им купи *по една жълта антерия*, а одеските българи *по една бяла чалма* и виенските — *по един зелен пояс*“ (Хр. Б.). „Няма пари да купи *по един юлар* на конете си“ (Й. Й.). „С всяка тояга ще обръщат *по една капа*“ (Г. Кар.). „Да я посъветва да не прави *по пет бални рокли* на сезон“ (Д. Д.). Посочените предмети обикновено са обект на притежание, сдобиване и употреба.

От веществените съществителни имена са употребени съществителните яйце, дрянка, слама, хляб, ракия, цигара, които имат и предметен характер, означават вещества в съответна форма и количествена диференциация. Повечето от тях са названия на продукти. Когато тази предметност не се подчертава, а се набляга на количеството, се употребяват в съчетание със съществително име за мярка (кола слама), но за тези случаи ще стане дума по-късно. Примери: „Да изпроводим и тям за Великден *по едно червено яйце*“ (Хр. Б.). „На два деня *по един хляб* ни дават“ (Й. Й.). „Излязоха пред дома да изпуснат *по една цигара*“ (Й. Й.). По-особено е значението на съществителните *сълза* и *кожа*, употребени в същия тип съчетания, свързани с вещественост: „За мен ти сърце да трепти, *по сълза да проливаш*“ (П. Р. Сл.). „И из двете беше потекла *по една сълза*“ (Й. Й.). „Ходи, тича да съблича, както можи *по две кожи*“ (П. Р. Сл.).

Еднородна група съществителни имена, но с голямо лексикално многообразие са имената за назоваване на пари: грош, жълтица, лира, парица, цванц, франк, лев, کرونا, пара, марка, употребени в значение на обект на придобиване, изразходване и др.: „Да положим секий *по триста жълтици*“ (Хр. Б.). „Всякой ден се вика ура и се харчат *по хиляди български франкове* за балове“ (Ив. В.). „Получава за дълго време *по 30 лири* в месец“ (Ив. В.). „Плащаха му *по някой лев*“ (Й. Й.). „Падат ни се *по пет крони*“ (Г. Кар.). „Да възобновят да дават *по 50 милиона марки* месечно“ (В. Коларов).

Вън от сферата на съществителните имена за предмети остават конкретните имена за ограничени пространства и обеми, които съществуват в някаква функционална зависимост от човека и неговата дейност. Това са съществителни за имоти, сгради, учреждения: леха, манастир, харем, стая, учебно заведение, къща, нивичка, апартамент, село и др.: „Градинарите са имали пълно право да му отстъпят *по една леха*“ (Хр. Б.). „Повечето къщи имали *по две*, а някои и *по три стаи*“ (Ив. В.). „На нашата рота се падат четири къщи, *по една на взвод*“ (Й. Й.). „Зад всяка от страните стоеше *по едно цяло село*“ (Й. Й.).

Съществителните имена за лица са втората съществена група от имената, попълващи съчетанията за количествена измеримост. Употребените съществителни имена за лица могат да се диференцират в подгрупи според възрастов, професионален и др. признак в тяхното общо семантично съдържание за персоналност. Но тази диференциация тук не е необходима, тъй като за участие в състава на съчетанието важно е общото им родово значение. Срещат се съществителни имена депутат, жена, мадама, дете, праведник, ефенди, офицерин, син, помошник, доброволец, чистачка, войник, работник, детектив, председател, студент, агроном, самодеец, радиооператор: „Заповядали шото от секий град да се избират *по двама депутати*“ (Хр. Б.). „Твърде често имат *по десетина деца*“ (Хр. Б.). „При всяко избирателно бюро ще бъде поставен *по един офицерин*“ (Ив. В.). „Секи имаше *по някой син* на бойното поле“ (Й. Й.). „Обикновено работи *по един радиооператор*“ (Н. к., бр. 22, 1965). „Сега на всеки хиляда души в страната се падат *по 95,7 студенти*“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 20). Значението за лице се поставя в линията на разпределеност и диференциация според трудова дейност, наличие, съответствие и др. Обобщено значение за лица при сборност има съществителното име *души*, специална форма (суплетивна) на съществителното име *човек* в множествено число: „Но трябваше поне *по няколко души* да стоят будни“ (Й. Й.). „В задушените станчки спяха *по пет-шест души*“ (Д. Д.). От съществителните за назоваване на други живи същества са употребени имената овца, прасе, конче: „Тежко на тези сирмаси, кои не носят *по прасе*“ (П. Р. Сл.). „Гонят *по десетина овце* пред себе си“ (Й. Й.). Съществителното име *гърло* като синекдоха придобива значение за лица или животни: „Из всяко гнездо се подават и пицят *по пет-шест гладни гърла*“ (Й. Й.).

За означаване на резултат или средство на словесно творчество се използват съществителните имена химна, комедия, ред, работа (труд), писмо, статия, том, книга, роман, пиеса, песен. Напр.: „Да им изпеят *по една тържествена химна*“ (Хр. Б.). „Че и той пише *по един мрачен ред* в българската история“ (Ив. В.). „Той пише *по няколко работи* за всеки брой“ (Г. Кар.). „*По един том* са отделени на военната поезия“ (Н. к., бр. 19, 1965). „Всеки ден на годината *по една нова книга*“ (Н. к., бр. 21, 1965). С по-обобщена семантика са съществителните имена *издание* и *превод*: „Неговите драндавели имат вече *по няколко издания*“ (Ив. В.). „Тя брой *по няколко преводи* на всички езици“ (Ив. В.). Означените същини със съществителните имена за резултат и средство на словесност остават все още

в сферата на конкретната предметност и вещността, макар с възприемането им откъм отделни функционални страни да клонят към разреда на прояви и явления. Съществителното дума се възприема повече като средство на изразяване: „Той казваше *по някоя ободрителна дума* на войниците“ (Й. Й.). „С всекиго разменях *по няколко думи*“ (Г. Кар.). „Спираха се, разменяха тайнствено *по няколко думи*“ (Д. Д.).

Третата група съществителни имена се отличават от останалите две, че излизат от сферата на конкретната предметност и в различна степен обозначават проява, склонност, явление, съвкупност, време и др. Те имат абстрактно или абстрахирано значение. Макар да не са единна група по означения денотат, те се обединяват по общи признаци на семантичната си структура и функционалност на съставни единици в съчетанията с предлога *по*. Към съществителните за проява, склонност и увлечение принадлежат съществителните мода, дарба, съдебно дело, заседание, трудовен, език: „Секи месец *по две по три моди*“ (П. Р. Сл.). „Дарбите им са *по тринки*“ (П. Р. Сл.). „От всеки такъв случай Чокоя завеждаше *по едно съдебно дело*“ (Й. Йовков). „Тя правеше *по триста и повече трудовни*“ (Г. Кар.). „Провеждат *по едно заседание всяка седмица*“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 107). Можем да добавим и съществителните поклон, крачка, кръг: „Да правя сяка вечер *по триста поклона*“ (Хр. Б.). „*По четири поверки* четох и *по сто поклони правих*“ (Хр. Б.). „Все изпреварваше Аго с *по няколко крачки*“ (Й. Й.). „Но преди да направят *по един кръг*, строг заповеднически глас ги сръза за миг“ (Г. Кар.). С някои съществителни имена се означават обществени органи — комитет, съвет: „Всяка местна организация си избира *по един местен комитет*“ (Д. Бл.). „Във всяка област има *по един застрахователен комитет*“ (В. Коларов). „Те имат *по един изпълнителен комитет*“ (В. Коларов). „Във всяка губерния и окръг е учреден *по един губернский и окръжен съвет*“ (В. Коларов).

Една част съществителни имена от последната група означават време, напр. година, ден, месец, нош, час, минута, с които се измерва траенето на действието, неговата продължителност. Тук значението за разпределеност е по-слабо, а се набляга на продължителността, на количествената значимост, затова понякога се прибавя и прилагателното *цял*, наречието *повече*, *наред*, напр.: „Нашият цар ще да носи *по цели два деня* един кат дрехи“ (Хр. Б.). „А пък работниците са осъдени да прекарват там *по 10, 11 и повече часове на ден*“ (В. Коларов). „В градове като Пловдив *по няколко дни наред* населението е оставено без брашно“ (В. Коларов). Значението за разпределеност е запазено в много от съчетанията: „Да не станеш *по година*“ (Хр. Б.). „Да ходим барем *по два или по три часа* в неделата“ (Хр. Б.). „Флобер пишеше всеки свой роман *по десет години най-малко*“ (Ив. В.). „Работели *по 14 часа на ден*“ (Г. Кар.). „Отделяха *по някоя минута* и за работниците“ (Д. Д.). „Прекараха *по шест и по единадесет месеца* в заданите“ (В. Коларов).

Съчетанията за количествена измеримост могат да се формират и с помощта на количествена дума, поради което имат и по-абстрактно значение. По начало самото количество не е предметност, а отношение на пред-

метни същности, тяхна съвкупност. Това е измеримост в действителния смисъл на думата. Количествената дума може да бъде съществително име, наречие, числително име. От съществителните имена с количествено значение се употребяват специални адвербиализирани форми, напр. *пъти*, за повторителност, придружена от числително име или наречие: десет пъти, няколко пъти и др., напр.: „Той ги инспектира *по няколко пъти*“ (В. Коларов). „Във всяко окръжно им се напомня *по десет пъти*“ (В. Коларов). „Караха се в неделята най-малко *по два пъти*“ (Й. Й.). „*По осем пъти* на ден ме биеше“ (Хр. Б.). От наречията се употребяват равно, малко, много, колко, няколко, веднъж, толкова: „Ах горката, *все по малко* ядеше“ (П. Р. Сл.). „На всички езици говореха *по малко*“ (Й. Й.). „При всяко връщане ни разкрива *по малко* от болките си“ (Г. Кар.). „Те се явяват ту изрядко, ту *по много* изведнъж“ (Й. Й.). „Ако хиляди българи направят *по толкова*, каква помощ ще бъде то за братушките“ (Г. Кар.). „Гласовете ще се разделят *по равно*“ (Д. Бл.). „Бели облачета, *по няколко наведнъж*, като китки, се появяват“ (Й. Й.). „На всеки две думи той казваше *по веднъж* „човече“ (Г. Кар.). „Всеки ден слизат *по един или по няколко* от войниците“ (Й. Й.). „Царска вергия редили, кому *по колко* делили“ (П. Р. Сл.).

По-особена е употребата на числителните имена. В самостоятелна позиция, без свързване със съществително име, те образуват съчетания, които придобиват значение за начин, тъй като се свързват с представата за обособена единица: „Работниците идат *по един, по двама*“ (Г. Кар.). „*По пет* на всекиго, разделете си ги“ (Г. Кар.). „Някакви войници идеха насреща ни, на групи и *по един*“ (Й. Й.). „*По един, по два* летят вражески самолети“ (Г. Кар.). Разпределеност се изразява и от следните съчетания: „А я виж, нашите — имат *по два*“ (Й. Й.). „Те никога не са по-малко от 30, средно са *по 40* (Н. к., бр. 21, 1965). Употребяват се и специалните количествени наречия за сборност на лица — *неколкоцина, двама-трима*: „Всяка събота и всеки ден пушат *по неколцина*“ (Г. Кар.). „Навсякъде ще вземаме участие в борбата, ама биле сме *по двама-трима* в един град или в едно село“ (Д. Бл.). „Те опъват *по двама* натоварените двуколки“ (Г. Кар.). За частичност се употребяват дробни числителни или съчетания за проценти: „Бяха избрани едва *по една трета* от предишните състави на комитетите“ (Д. Д.). „Кооперацията завлече две реколти и плати *по десет на сто* на баламите“ (Д. Д.). В несамостоятелна позиция числителните имена са употребени след изпадане на съществителното име и затова съчетанията трябва да се смятат за елиптични: „Друга моли да отволи и *по сто*“ (П. Р. Сл.). „Това са ординарците за донесения, *по един* за всеки взвод“ (Й. Й.). „Желателно е да има във всякой брой *по една-две* оригинални“ (Ив. В.). „Имаат двайсет и четири вола, *по дванайсет* на плуг“ (Й. Й.). „Извади съвсем нови петолевки и даде *по една* на двете деца“ (Й. Й.).

Една голяма част съществителни имена, образувачи съчетанията за количественост, са имената за означаване на мярка, приложима към много вещества или индивидуални предмети. Макар че тези съществителни имена могат да назовават и предмет (съд), в който се помещава за измерване нещо, в съчетанията те се употребяват със своето количествено значение, което

ти прави абстрактни. Срещат се съществителните килограм, чифт, крина (жито), брой (вестник), лъжица, отделение (войници), чашка, кривач, кофа, екземпляр, шепя, паничка, бутилка, литър, шишенце, кола (печатна), кубик, тон, брой (число), вагон, ред, товар, напр.: „Татарите, кога се пазаряха, искаха и *по един чифт ботуши* (Й. Й.). „Получава *по едно кило мамулено брашно* на ден“ (Й. Й.). „Ний шем да просим *по крина жито*“ (П. Р. Сл.). „Няма да сторят зле, ако подарят барем *по един брой от него*“ (Хр. Б.). „От тоз цар пий на час *по една лъжица*“ (П. Р. Сл.). „Ротният беше изпратил тук-таме *по едно отделение*“ (Й. Й.). „Едвам сварвахме да си вземем *по кривач сол и калъп сапун*“ (Й. Й.). „Ще им дадат да изпият *по една кофа*“ (Й. Й.). „Били изпратени *по десетина-двадесет екземпляра*“ (Г. Кар.). „Вечерта получихме *по една бутилка бира*“ (Г. Кар.). „Ще му ударим *по едно шишенце сливова*“ (Д. Д.). „Надали ще можем го изкарва *по десет коли* редовно всеки месец“ (Д. Бл.). „Той поглъща всекидневно *по 2 т възлица*“ (В. Коларов). „Отгоре и отдолу на денка се поставиха *по един непрекъснат ред* от капаци“ (Д. Д.). Със значение за количество, без да се означава специализирана мярка, с признаци за частичност, бройност, отделност се употребяват съществителните имена *число, част, дял, къс*, напр.: „То са си делба делили — *по равна дяла* юнашка“ (Хр. Б.). „Последните си отстъпваха *по един къс земя*“ (В. Коларов). „Не даваше *по цял хляб*, а разрязваше най-напред хубавите самуни и всекиму даваше *по равна част*“ (Й. Й.). „Изчисляваме и умножаваме *по числото* на купчините“ (Г. Кар.).

Специализирана мярка за линейност или двуизмеримост (повърхност) се означава от съществителните имена метър, милиметър, километър, декар, хектар: „Едва ли спорните въпроси са придвижени *по няколко милиметра*“ (Н. к., бр. 20, 1965). „Изминават всеки ден *по двайстина километра*“ (Г. Кар.). „Работниците давали средно *по 100 метра*“ (Г. Кар.). „Всяка сутрин той ставаше рано и плуваше издръжливо *по един-два километра* навътре в морето“ (Д. Д.). „На един агроном се падат *по 2 х. дка площи*“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 76).

Някои съществителни имена за мярка имат конкретно значение и се употребяват с него и в съчетанията с *по*. Те означават едновременно формата, в която съществува, среща се дадено вещество, имат следователно значение за вешност: комат, бала, стрък, буца: „Туряха във вулните си хляб и *по една буца сирене*“ (Й. Й.). „Всеки държеше в ръцете си *по комат хляб*“ (Й. Й.). „Откъсваше си *по някой стрък трева*“ (Й. Й.). „Отначало на всеки истифчия се поверяваха *по триста или четиристотин бала*“ (Д. Д.). Значението за мярка се запазва и когато се изпусне означаващото я съществително име, а остане названието на веществото: „Искаш ли да пийнем *по една ракийка*“ (Д. Д.).

Вместо съществителни имена в състава на съчетанията за количественост могат да се употребят субстантивирани думи или съчетания: „При всеки въпрос госпожица Дитрих прибавяше *по едно „е“* (Д. Д.). „Князът назначава 4 или *по одного* от трима избрани“ (Ив. В.). На подобна субстантивация отговарят и употребяваните местоимения, предимно показателни. Те се употребяват без числително име и следователно са обоб-

щен израз на значението на цяло съчетание от числително и съществително име: „Всеки ден отнемаше *по нещо* на тия хубави легенди“ (Й. Й.). „Дватамата се мъчат да припечелят *по нещо* за лични харчове“ (Г. Кар.). „Всички млади хора му дължат *по нещо*“ (Н. к., бр. 18, 1965). „Години наред само се чуваше *по нещичко*“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 49).

От анализирания материал става ясно, че съчетанията за количественост с предлога *по* са активна категория. Тяхната голяма активност се вижда и от взаимопроникването им с други предложни съчетания. Предлогът *по* може да сигнализира количествено-разпределително значение и в случаите, когато се прибави към готови вече предложни съчетания, напр. с предлога *на* за място (по на десетина метра) или размер и количество (по на два етаж), по на десетина години, но на двеста-триста метра, напр.: „Отляво *по на десетина метра* се виждат ями“ (Г. Кар.). „Тогава често те разделят етажите с посредни потони *по на два етажа*“ (В. Коларов). С тях се изразяват и други допълнителни значения — за периодичност, равномерност и др., които не са чужди на значението за разпределеност.

Срещат се и обратните случаи, когато количествени съчетания с *по* влизат в състава на съчетания с други предлози, поставени преди съчетанието с предлог *по*, напр. предлог *с* за съвместност, снабденост, средство. Като техен компонент съчетанията с предлога *по* запазват количественото си значение и го придават на цялото съчетание: „По случай се снабдяват *с по няколко екземпляра*“ (Ив. В.). „Те бяха *с по двадесетина къщи*“ (Г. Кар.). „Други са *с по едно око*“ (Г. Кар.). „Гледаха да ги бележат поне *с по една черна линия*“ (Г. Кар.). „Бяха въоръжени само *с по един стар револвер*“ (Г. Кар.). „Надхвърлиха миналогодишния обем на промишлената продукция *с по 9—11 процента*“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 90). Срещат се още съчетания *в по две редици*, *от по няколко минути* (присубстантивно): „Те вървят от двете страни на шосето *в по две редици*“ (Г. Кар.). „В редовни интервали *от по няколко минути* падаха гранати“ (Й. Й.). Тези съчетания са образувани или като усложняване на съчетанията с *по*, или като усложняване на други съчетания с прибавяне на съчетанията с *по*. Но и в двата случая се образува нов тип съчетание с два предлога, които клонят към семантично обединяване и лексикализиране, макар този процес да е все още в една предварителна фаза на развитие.

Съчетанията за количественост представят интерес и с оглед на употребата им в състава на глаголно-именната конструкция, и то в две направления — като реализирана съчетаемост на определен кръг глаголи и като обусловеност от наличието в конструкцията на други разширения, на които се обляга количествената им семантика, в която намира опора. Образува се поради това една доста усложнена фраза, която е трикомпонентна: глагол+съществ. име или съчетание — опора на количествената разпределеност+количествена измеримост (съчетанието с *по*).

Количествено-разпределителното значение на съчетанието с *по* е съотне сено с такива пояснения на глагола, които определят насоката на количествената измеримост, а съчетанието я реализира, като посочва субстанцията на нейното покритие, напр.: „Внасяха членски внос *по един лев*

седмично“ (В. Коларов). В това изречение фразата „внесяха по един лев седмично“ има освен съчетанието *по един лев* още глагола *внесяха* и наречието *седмично*, употребено като мотив на количествената разпределеност, именно значението за периодичност, която включва моментите на разпределението или сборността, изразени с предложното съчетание. За да има количествено-разпределителна семантика, трябва в значението на глаголното обкръжение да е включен признак на множественост, отнасящ се до две или повече единици на количествена диференциация, напр. *седмично* означава диференциация на отнесеност по седмици. Предложното съчетание с *по* отнася количественото съдържание поотделно към всяка диференцирана единица или изобщо към представата за такава диференциация. То обикновено има значение на количествена равномерност, напр. *по един лев, по пет лири, по една леха, по три стаи*.

Насоката на количествената измеримост, или количествената диференциация, се отнася до различната предметна отнесеност на глаголното съдържание — до субекта, обекта, обстоятелствената приобщеност и др. За субектна различеност са употребени: секи, младите хора, и двамата, които, те, Соломон и неговият отец, повечето къщи, сичкият свят, такива овчарчета, всяка местна организация. За обектна различеност са употребени: сичките, на колелата, на белградските патриоти, на сезон, и тям, на конете си, с всяка тояга ни, за тези бедни момичета, на почетното настоятелство, на секи български патриот, на две недели, на всички, на секи издайник, им, на килограм, ги, на глава, единия, стоте килограма, на взвод, зад всяка една от страните, на миряните, на всеки сто души, на година, за година, от Римски-Корсаков и Чайковски, от всеки такъв случай. За обстоятелствена различеност са употребени: между колелата, от едната и от другата страна, между гъстите ѝ клони, във всеки влак, всеки път, в брой 7 и 8, и из двете, на две места, секи месец, всякой ден, в месец, на два пъти, през пет години, седмично, днес и утре, във всеки един град, от всеки град, под сяко едно дърво, от двете им страни, два пъти в годината, из всяко гнездо, при всекиго, в неделата, всяка неделя.

Опорните глаголи в конструкциите с количествени съчетания с предлога *по* не се поддават на строга класификация, тъй като количествената диференциация, която става мотив на количествено-разпределителното значение на съчетанието, е твърде многообразна. Същото многообразие е валидно и за самите съчетания. И все пак е възможна групировка на употребените глаголи, която е сигурен път към типологичното им проучване и представяне. Те могат да бъдат: глаголи за наличност, присъствие, проитичане, поставяне:

ще има, нямаха, се явяват, стоеше, седи, държеше, прекараха, оставало, били сме, се състои, се случваше, туряше, подложиха, слагаха, да се окачи, да заемат на, ще бъде поставен, да доведат; за засягане на предмет: хрянете, обръщат, да съблича, биеше, дигаше, гоня, носят (дрехи), пушат, са придвижени, откъсваше; за промяна и самонязва: олекваха, беше потекла, се праси, се раждаха, вървят, падат, идат, отиват, летят, изминават, се виждат, се отбива, слизат, се подават, ще излиза (вестник), ходеше, фалирали, ядеше, да се освободят, нийнете си, се дига (прашец), ще се разделят (гласовете); за адресиране, предназначение и принадлежност: харижеше, да даде, да поднесем, ни ушиваха,

разделят, отстъпваха им, плащам, оставяха му, да се дава, падат ни се, се поверявах, брои, отделях (минути), делили, са; за работа, сътворяване (създаване): правят, да се основе, работеха, пише, биха подготвили, провеждат, направят, е учреден, имат репетиция, опъват (колата), служили, щем да просим, да участвуват, да припечелят; за усвояване и придобиване: е получил, да печели, купувам, да изпуснат, да си зобнем, да пием, да погълне, бяха включени, завеждаше, знаещи, си избира, си поотчупваше, искаха, погльщаха, закупуваше, наемаше; за отделяне, лишаване: продадох, плащам, са се изнасяли, грабвайте, да му отстъпят, да се избират, се хвъргат, може да изпраща, вземам, са умрели, да изпроводят, са отделени, раздават, жарчат, отнемаше; за говор: казваше, разменяха, подхвърляше, повтаряше, говореха, кажеше, промълви. Могат да се посочат и други глаголи, напр. за необходимост, за покритие и стойност, за взаимоотношение и др.: трябва, се падат, ми струват, карах се, назначават, му дължат и др.

4.2. **З а н а ч и н.** Значението за начин се свързва с качествената измеримост на действието, било то като негова природна същност, или като квалифициращо приобщаване към други същности. Основното тук е именно квалифицирането на действието, неговата характеристика, която може да бъде резултат на обобщение или на уподобяване и приравняване. В първия случай действието се тълкува с оглед на присъщите му признаци и характер на протичане, а във втория с оглед на критерий, който стои вън от него. Затова във втория случай има винаги елемент на сравнение, на уподобеност. Но и в двата случая действието се съотнася с признака, съизмерва се някаква особеност, която подчертава на базата на отделянето или на приравняването, уподобяването на негови отделни страни, съществени при употребата на глагола в определена синтактична позиция, при реализацията на неговите дистрибутивни връзки и синтактично значение. За предложните съчетания с *по* е типичен вторият случай.

Зад значението за начин (качествена измеримост) на действието стоят много и най-разнообразни признаци, които могат да се представят обобщено като смислово-синтактична категория на измеримостта. Във всеки случай това е процес на абстрахиране от конкретно-предметното към общено-абстрактното, от познавателната реализация към смислово-синтактичната обобщеност.

Съчетанията за начин са елементарна синтактична единица, при която по-често има покритие между семантика и синтактична идентификация. Може би те в това отношение са по-единна категория в сравнение с разглежданите досега съчетания с *по*. В повечето случаи те заемат позицията на обстоятелствено пояснение за начин.¹

Казахме, че значението за начин може да бъде обобщение на много признаци и в такъв случай съчетанието има оценъчно значение като израз на общо впечатление и отношение. Тези съчетания имат в състава си съществително име *начин*, което е твърде абстрактно, а затова и удобно за общен израз на предходната мисъл. В същото време съществителното *начин* не може да се употреби без определение, което подчертава отнесе-

¹Засега запазваме навсякъде термина обстоятелствено пояснение за начин, въпреки че по същество категорията, която означава, не може да се причисли към обстоятелствените пояснения, а е по-скоро адвербиално определение. Но този въпрос не е предмет на разискване тук.

ността на обобщеното значение към изказването в предходния текст. Това подчертаване на смисловата връзка с предходното изказване се осъществява посредством показателните местоимения *този* и *такъв*. Напр. в изречението: „Ние вече залагаме мините, утре ще залагаме железниците и пристанищата и *по този начин* ще тръгнем по утъпкания път на държавите като Турция и Египет“ (В. Коларов). Съчетанието *по този начин* е обобщение на мисълта за залагане на мините и др., което мотивира определения резултат-твърдение, именно предопределеността на развитието на страната по определен път. Следователно в изреченията с подобни съчетания разпознаваме три момента: изложение на определена мисъл (мотивировка), обобщение (съчетанието за начин) и резултат, който произтича от мотивировката, напр.: „Простотата на изложението дава на идеята на всеки разказ изпъкналост и нагледност и *по тоя начин* леко сближава читателя с автора“ (Ив. В.). „Той им четял току-що написаните си произведения и *по този начин* получавал първата критика“ (Г. Кар.). „Голяма част от тях не се монтират съвременно и *по този начин* се замразяват неоправдано съответните средства“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 69). „Този принцип заема господстващо място, като *по този начин* търси традиционните семейни проблеми“ (Н. к., бр. 21, 1965). Положението на съчетанията за начин като обобщение, а не като непосредствено назоваване намалява тяхното реално синтактично значение на обстоятелствени пояснения за начин, а засилва употребата им на въвеждащи и вмъкнати съчетания. Въвеждащият им характер се засилва особено много, когато те са в началото на изречението и са обобщение на мисъл, изказана в предходното изречение. Отслабването на синтактичната зависимост от мотива, именно предходното изречение, засилва значението му на въвеждане, тъй като в изречението, към което принадлежи, предложното съчетание по съдържание няма реална опора, затова е валидно само неговото формално значение на свързващо съчетание, което най-общо напомня за характера на изречението като израз на следствие, на резултат, като подчертаване и обозначаване на това негово осмисляне. Напр.: „*По тоя начин* ний отстраняваме една най-голяма злочестина“ (Ив. В.). „*По тоя начин* ще се избягнат претълкуванията и разните извъртания“ (Д. Бл.). „*По този начин* те се явиха просветители на масите“ (Д. Бл.). „*По този начин* вие спасявате къщата, имотите, името си“ (Д. Д.). Че съчетанията в посочените изречения са въвеждащи, а не изпълняват ролята на обстоятелствени пояснения, се вижда от това, че те не могат да бъдат отговор на контролен въпрос *как?*, а това означава, че те не заемат позицията на някакъв синтактичен член. Значението за вмъкване се засилва, когато съчетанието не се намира в началото на изречението, а след включения в него мотив: „Той трябваше да я приеме, защото *по тоя начин*, макар и насила, приобщаваше личността си към труда на милиони германци“ (Д. Д.). „Да осъществява най-тясна връзка с масите и *по този начин* да си осигури успешно революционно движение“ (Д. Бл.). „Най-малко вие бяхте наивни, вие бяхте непредвидливи и по този начин допуснахте да се разрази в нашата страна една страшна опасност“ (В. Коларов). Отделни съчетания в зависимост от конкретните

си дистрибутивни връзки с глагола имат синтактично покритие с обстоятелствено пояснение за начин или се раздвояват между тази си синтактична употреба и ролята на въвеждащи съчетания: „*По този начин* действа социалната демокрация“ (В. Коларов). „Той не би размивал *по този начин* едно момиче“ (Д. Д.). „*По този начин* тя улови в ръцете си всички нишки“ (Д. Д.). Засилването на действителното значение за начин зависи от словоредата на изречението и в по-голяма степен от наличието на допълнителни пояснения с логико-уточняващо значение като *именно, само* и др.: „Само *по този начин* ние ще имаме неприятността да срещаме честолюбиви и користолюбиви депутати“ (Ив. В.). „Братята му се утешиха именно *по този начин*“ (Д. Д.). „Само *по този начин* той би могъл да си осигури победа в социалистическата революция“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 31). Значение за начин имат съчетанията с местоименното прилагателно *друг*, което е антоним на местоименията *този* и *такъв*: „Животът на хората не можеше да протече *по друг начин*“ (Д. Д.). „Не *по друг начин*, а като израз на тези тежнения могат да бъдат оценени резултатите“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 97). „Не биха могли да се определят *по друг начин*, освен като безполезни“ (Н. к., бр. 20, 1965). Значението за начин е безспорно, когато в съчетанието присъства квалифицираща дума, напр. прилагателно име: „И така, *по този езуитски начин*, търсят да постигнат онова, което никога не могат сполучи“ (Ив. В.). „*По този дружески начин*, по който ний се взехме да ги уредим, не ще можем излезе на края“ (Д. Бл.). „Представлението продължаваше *по този нов и странен начин*“ (И. Й.). Със значение за начин е съчетанието, в което са употребени едновременно местоименията *този* и *онзи*: „*По този или ония начин* е засвидетелствувал своята вярност към конституцията“ (Ив. В.). Съчетанията с местоимението *такъв* повтарят модела и значението на съчетанията с *този*: „*По такъв начин* фактически се самоизолираше“ (Д. Бл.). „Откажете се от това, кажете това на всички воюващи правителства и създайте *по такъв начин* условия за сключване на един мир“ (В. Коларов). „*По такъв начин* учението на Коперник представлява мощен стимул за развитието на теорията на познанието“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 108).

Характер на обобщение имат съчетанията, образувани с помощта на други местоимения: въпросителни, неопределителни, отрицателни, обобщителни, в ролята на определения към съществителното *начин*. Но те са запазили действителното значение за начин, като съдържат и признак на оценка, на характеризиране. Те се образуват:

С въпросително местоимение. Цялото съчетание придобива значение на местоименното наречие *как*: „Но *как, по кой начин* да се освободи народът“ (Д. Бл.). „Аз не разбирам *по какъв начин* българското правителство остава да се злоупотребява“ (В. Коларов). „Да разберете *по какъв начин* са запазени интересите на българския производител“ (В. Коларов).

С прибавяне на частицата *ето* съчетанието придобива значение на наречието *така* и се доближава до обобщаващата същност на съчетанието *по този начин*, напр.: „*Ето по какъв начин* прави своите „икономии“ демократическото правителство“ (В. Коларов). Съчетанията с неопределително местоимение освен значението за неопределеност притежават допълнителни

семантични признаци за неодобрение или задължителност, непременно на извършването. Това важи за съчетанията с *някакъв*: „Колко несправедливо бе да добиеш *по някакъв начин* образование“ (Д. Д.). „Трябва да му съобщиш *по някакъв начин*“ (Д. Д.). Значението за задължителност на извършването се изразява от аналитичната форма на неопределителното местоимение *каквото и да е* (по *каквото и да е начин*), напр.: „А който искаше да спъва развитието на занаятите *по каквото и да е начин*, той се посочваше като човек на реакцията“ (В. Коларов). „Тя не му позволява на своя глава да обвързва *по каквото и да е начин* държавата“ (В. Коларов). Същото значение се изразява и от съчетаването на *един и друг* едновременно със съществителното *начин*: „Прямо или косвено, *по един или по друг начин*, тия забраняват да се гласоподава за един вид люде“ (Ив. В.). „Правителството може да има сметка да постъпи *по един или друг начин*“ (В. Коларов). Изобщо неопределеността на значението е в основата на задължителността и всеобхватността на действието. Такава задължителност и всеобхватност на възможните начини за извършване се изразява с обобщителното местоимение *всякакъв, всякой*: „Мачкат съвестта си *по всякой начин*“ (Ив. В.). „Характеризират един орган, назначен да поддържа *по всякакъв начин* интересите на партията“ (Ив. В.). Отрицателното местоимение *никой, никакъв* образува съчетания, които по значение се равняват на наречието *никак* и се прибавят към отрицателна форма на глагола — *по никой начин* не щеше да се отклони, по *никакъв начин* не може да подкрепи. В случая по-скоро имаме дублиране на отрицанието, с което се подчертава неговата безизключителност, отколкото действително съчетание за *начин*. Напр.: „Вън от това *по никой начин* не е възможно да се остави на тях разпореждането и с тези общи статии“ (Д. Бл.). „Те *по никой начин* не биха могли да се явят мнозинство“ (Д. Бл.). „Това същото *по никакъв начин* няма да бъде спасение на българския народ“ (В. Коларов). „Баща ти *по никакъв начин* не ще позволи да се срещаш повече с него“ (Д. Д.). Съчетанието и самò, без да се прибавя към глагол, може да изрази отрицание като отговор на въпрос или като реагиране на предходно изказване: „*По никой начин*“ (Д. Бл.). „*По никакъв начин*, защото тия две списания следват два противоположни пътя“ (В. Коларов). Многообразието на начините, средствата и пътищата за извършване на дадено действие се изразява с наличието на количествена дума в съчетанието — числително име или наречие, напр.: „Банките оперират главно *по два начина*“ (В. Коларов). „Тази корекция може да се извърши правилно *по няколко начина*“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 63).

Голяма група обобщителни съчетания за *начин* с оценъчно значение или качествена характерност се образуват с наличието на прилагателно име като определение на съществителното име *начин*. Те са действителни съчетания за *начин*, които имат стабилна и самостоятелна употреба като обстоятелствени пояснения. Една голяма част от тях с ограничен и общовалиден лексикален състав (напр. *по особен начин, по същия начин*) имат висока честота на употреба. Други са свободни по състав и към съществителното име *начин* могат да се поставят различни прилагателни имена

според оценката на говорещото лице. Образуват се съчетания с прилагателните имена вълнуващ, забележителен, фантастичен, оригинален, нов, неочакван, демократически, решителен, безспорен, магически, пряк, монолитен, механизирован, другарски, частен, дружески, капиталистически, обикновен, законен, ядовит, горчив, реален, тежък, достъпен, убедителен, добър, несъмнен, скандален, категоричен, варварски, сгъстен, безпристрастен, лесен, неуважителен, интригуващ, несъмнен, мистериозен, аналитически, странен, страшен, подробен, привлекателен, духовит, възмутителен, престъпен, нагледен, положителен, явен, внушителен, патриархален, цинически и др. Напр.: „*По реален начин* изказват топли симпатии към другите славянски народи“ (Ив. В.). „Тя е осмивала пороците и недостатките на обществото *по начин твърде ядовит и горчив*“ (Ив. В.). „Те напразно се мъчеха да изгладят случката *по другарски начин*“ (Д. Бл.). „Естествено този проблем не може да се реши *по магически начин*“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 47). „Интерпретира *по вълнуващ и забележителен начин* Четвъртата симфония на Чайковски“ (Н. к., бр. 18, 1965). Към прилагателното име може да се прибави наречие, което показва степента на признака и оценката: „*По не твърде благороднически начин* графът беше поискал тайна комисия за тютюнците“ (Д. Д.). „Ужасът и отвращението се изразиха *по един начин толкова явен, толкова внушителен*“ (Ив. В.). „Белият цвят се е наложил отдавна *по един крайно странен начин*“ (Г. Кар.). Степен на най-висока изразеност на признака на качеството се постига с превъзходната степен на прилагателното име в съчетанието: „То може да се уреди *по най-лесен начин*“ (Ив. В.). „Те скоро дойдоха сами себе си да оборят *по най-несъмнен начин*“ (Д. Бл.). „Разтуриха *по най-скандален начин* общинския съвет в Пловдив“ (В. Коларов). „*По един най-цинически начин* се удря плесница на историята“ (Ив. В.). Индивидуализираност на признака, подчертаване на неговата специфичност и експресивността на качествената характеристика се постига с прибавяне на неопределителната лексема *един*: „Нашето предположение се оправда *по един най-положителен начин*“ (Ив. В.). „*По един аналитически начин* доказва, че този път е най-несъстоятелен“ (Д. Бл.). „Това пролетариатът подчерта *по един несъмнен начин*“ (В. Коларов). „И *по един страшен начин* даде да се разбере, че е тука“ (Й. Й.). Определенията към съществителното име *начин* могат да бъдат и обособени: „Отразил е всичко *по начин, лесен и достъпен* за читателя“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 126). „Митингите се извършиха *по един начин, достолепен* за самата цел“ (Ив. В.). Като пояснение може да служи и подчинено определително изречение: „Всякой читател ще стане трогнат от *начинът, по който* народът доказва благодарността и уважението си“ (Ив. В.). „Търсил *начин, по който* да сложи своята лепта върху олтаря на отечеството“ (Ив. В.).

Общовалидните съчетания за начин с обобщително значение имат в състава си познато и употребявано от всички в определени случаи прилагателно име. Те имат уточняващо значение и служат като напомняне за идентичността на случая, подобие, специфика и др. и с това стават средство на смисловата връзка на отделните съобщения в речевия поток и на тяхното обяснение. Те идват като своеобразни забележки. Прилагателните

определен, съответен и особен внасят значение за специфичност: „Мисли по особен начин“ (Ив. В.). „Могат да бъдат изразени на абстрактен, по определен начин закодиран език“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 58). „Българските селяни ловели мечките по особен начин“ (Д. Д.). „Те се изтъкват и подчертават по съответен начин“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 20). Елемент на сравнение се внася от прилагателните *аналогичен, същ*, които подчертават идентичността на случая с друг случай. Повечето от тях са в началото на изречението и като запазват действителното си значение за начин, придобиват и въвеждащо значение, съотнасят изречението по смисъл с предходното съобщение, напр.: „Земята се е обработвала по същия начин“ (В. Коларов). „По същия начин се изгражда и бъдеща филмова редакция“ (Н. к., бр. 20, 1965). „По *аналогичен начин* следва да се решат въпросите, свързани с работната заплата“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 53). Че тези съчетания са резултат на сравнение и уподобяване, се вижда от наличието понякога в състава на същото изречение на обекта, с който се сравнява, изразен с подчинено изречение или еднородна част: „Той ѝ досаждаше по *същия начин*, както ямурлуците и торбите на роднините от село“ (Д. Д.). „Той отговори по *същия начин*, както и на предишните критики“ (Д. Бл.). Значението за идентичност се засилва, когато вместо *еднакъв* заедно с прилагателното *същ* се прибави *един*: „Те всички работеха по *един и същ* начин“ (В. Коларов). „Неужели по *един и същ* начин може да се пропагандира социализмът между възрастните работници“ (В. Коларов).

За изразяване на различие в начините на извършването на действието или на многообразието и интензивност се употребяват прилагателните имена *различен, разнообразен и разни* (в мн. ч.). Напр.: „Този показател се използва по *различен начин*“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 61). „Формите на заплащане се прилагат по *твърде различни начини*“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 59). „Тя се опита по *разни начини* да отвърне синдикатите от политиката“ (В. Коларов). „Борбата се води едновременно с много средства и по *разни начини*“ (Д. Д.). Прилагателното *следния* (следующия) придава на съчетанието значение за извод обикновено пред изреждане: „Откриването на тия частни комитети ще да става по *следующият начин*“ (Хр. Б.). „Двете течения се характеризират по *следния начин*“ (Д. Бл.). „Завършва възпоминанието си за Емен по *следующий начин*“ (Ив. В.).

Вторият вид съчетания за начин — на приравняването и уподобяването, за разлика от обобщителните посочват не качествата на действието, а обстоятелствата на неговото извършване, които го причисляват към действията с определен начин на извършване. Тук можем да говорим за характеристично съответствие на извършването спрямо някакво друго произтичане, емоционален подтик, волева подбуда, принадлежност, типично състояние, положение и др. Това е характеристична съотнесеност, при която не се цели да се изтъкне обусловеност на действието, а да се разкрие неговата качественост и по това тези съчетания се отличават от съчетанията на мотивираността, които могат да имат подобен лексикален състав, но се отличават с друга семантична структура, със своя собствена дистрибутивна принадлежност. Мотивът, ако съществува в лексикалното

значение на съществителното име от състава на съчетанието, се превръща в признак на характеризиране на действието. Такъв признак става подбудата, волеизявата и др.

Стечение на обстоятелствата, които се посочват като особеност на протичането, се изразява със съчетанията *по погрешка*, *по поръчка*, *по нужда*, *по неволя*, напр. „При това умишлено или *по погрешка* са изпуснати от редът си много важни български думи“ (Ив. В.). „Да не би някой друг да тръгне *по погрешка*“ (Й. Й.). „Личи, че не е правен *по поръчка*“ (Г. Кар.). „Разумява се, това беше *по нужда*“ (Ив. В.). „То изигра ролята си, ако имаше някаква роля да играе, в денят, в който стана *по неволя* либерално“ (Ив. В.). „*По неволя* е оставен на критическия отшел в Денница“ (Ив. В.). По-конкретни са съчетанията от типа на *по лице* за израз на дадено положение: „Двамата другари се спират на един труп, проснат *по лице*“ (Г. Кар.). „Той лежи *по корем*, дълбоко замислен“ (Г. Кар.). В останалите случаи характеристичното съответствие се покрива с много по-частни и индивидуални отношения. Съчетанията в зависимост от това могат да имат няколко значения. Една активна група съчетания изразяват характеристично съответствие на волеизява със съществителните имена *воля*, *милост*, *любов*, *свое усмотрение*. Напр. „Сичко бе *по нашта воля*“ (П. Р. Сл.). „Избирай що ти е *по воля*“ (П. Р. Сл.). „Едва го приеха *по милост* в склада, а бълнува за милиони“ (Д. Д.). „Предполагам, че всичко е станало *по любов*“ (Д. Д.). „Десятъкът е предаден да се събира от военните комисари, всякой по своему и *по свое усмотрение*“ (Ив. В.). Близки по значение до тях са и тези, с които се изразява съответствие с някаква склонност на лице и с норма на поведение и др. Напр.: „Той побърза да им отвърне *по свой маниер*“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 96). „А реалните облаги управляващите умеят да делят и раздават *по достойнство* и *по принадлежност*“ (В. Коларов). Със съществителното *ред* и определенията към него: същия ред, хронологически ред, се изразява определена последователност на извършване: „*По същия ред* върви и историята“ (Ив. В.). „Предлага се изменение *по реда*, по който става обложението на тютюна“ (Ив. В.). „Събрани *по хронологически ред* под горното название“ (Ив. В.). Съчетанието със стар дателен падеж (редом) са вече лексикализирани със значение на наречие: „Молитствувам *по редом* и сурвакам“ (П. Р. Сл.). Съчетанието *по редом* се среща повече в адвербиално съчетание *ред по редом*: „Драго ми е да ги гледам, наредени *ред по редом*“ (П. Р. Сл.). „*Ред я по редом* носили“ (П. Р. Сл.) У П. Р. Славейков се срещат още *по делом*, *по двойом*: „*По делом му заплата*“ (П. Р. Сл.). „Бяха аги и не аги *по двойом*“ (П. Р. Сл.). Близки до съчетанията на мотивираността, но различаващи се от тях с това, че значението за средство е отстъпило пред значението за съответствие, са съчетанията със съществителното *език* и съответно определение към него — български език, гръцки език, корейски език и др. В нашия материал те се срещат в разновидност със субстантивирано прилагателно след изпускане на съществителното *език*, но със същото значение. Изпускането на съществителното име е в основата на по-голямата обобщеност, която придобива прилагателното име, и на засиленото значение за начин. „Засвири ни *по*

български ясно“ (П. Р. Сл.). „По-хубаво е *по славянски* да се каже оглавление“ (Хр. Б.). „*По български* благослових“ (П. Р. Сл.). „В създадените в някои градове училища се учеше само *по гръцки*“ (Д. Бл.). „Нашият шофьор вина нещо *по корейски*“ (Г. Кар.). Към съществителното *език* могат да се поставят и други определения: „Да се обяснява *по език по-малко тъмен*“ (Ив. В.). Активни са съчетанията с класифициращо значение, с такова характеристично съответствие, при което дадено действие се приобщава към прояви от определен род, присъщи на дадена категория лица или характеризирани според категориите на мисленето, според обществена и народностна значимост и др.

Според присъщност на дадени лица: „Той просто и *по човешки* разказва за едно голямо събитие“ (Н. к., бр. 20, 1965). „Спас погледна това голюброда момче, два пъти по-младо от него, и отговори *по войнишки*“ (Й. Й.). „Никола отговори правилно и точно *по войнишки*“ (Й. Й.). „Наживяхме се барем *по хайдушки*“ (Й. Й.). „Решихме пък тази година да изработим нещо *по дипломатски*“ (Хр. Б.). „Вършили сме го все *по башибозушки*“ (Ив. В.). „Да се научи *по ленински* да гради работническо-селския съюз“ (Н. вр., 1965, кн. 4, с. 20). Тъй като с тях се цели характеризиране на дадена проява, а не изразяване на принадлежност, значението на съчетанието не се покрива с действителното значение на съставлящото го съществително име, а е до голяма степен обобщено, абстрахирано като израз на определен начин. Напр. *по войнишки* означава 'стегнато', 'кратко', 'бързо', *по хайдушки* — 'волю', *по ленински* — 'творчески', *по башибозушки* — 'разбойнически' и др.

Според присъщност на дадена възраст: „*По детински* си играеха с този огън“ (Г. Кар.). „Кажи ѝ веднага да дойде — каза тя и му се усмихна *по детски*“ (Г. Кар.). „Някак нехайно и *по момчешки* тя държеше и двете си ръце в джебовете“ (Й. Й.).

Според народностна принадлежност: „Видях *по нашенски* риба да говори“ (П. Р. Сл.). „Имал три хубави коня и ги впрягал *по руски* — в тройка“ (Й. Й.). „Сяда на шалтето *по турски*“ (Ив. В.). „Софрата беше сложена чисто *по корейски*“ (Г. Кар.).

Според обществена и идейна значимост: „Не е в състояние да разбира нещата *по социалистически*“ (Д. Бл.). „Ще му даде възможност да се устрои *по комунистически*“ (Д. Бл.). „Разсъждава съвсем не *по материалистически*“ (Д. Бл.).

И съчетанията от последните три разновидности имат вече обобщено и абстрахирано значение, напр. *по детински* — 'необмислено' 'безобидно', 'безгрижно' и др., *по турски* (сяда) — 'с кръстосани крака' и др.

Абстрактно категоризиращо, по-точно квалифициращо, е значението на съчетанията с прилагателно име в дателен падеж: *по старому*, *по новому*, *по своему*, *по тяхному*, които са застинали като устойчиви съчетания, но не са формално лексикализиращи в цялостно оформена дума. Понеже са силно онаречени, могат да се смятат за съставно наречие. По значение се равняват на съчетания със съществително име *начин*, напр. *по нов начин*, *по стар начин*, *по свой начин*, *по техен начин*: „Заживяваше пак *по старому*“ (Й. Й.). „И *по старому* зад всеки един от тези фактори стои определена со-

циална група“ (Н. к., бр. 21, 1965). „По новому стават сватбите“ (Н. вр., 1965, кн. 2, с. 123). „Недостойн по тяхному за живот“ (П. Р. Сл.). Тълкува по своему някои членове на Органическият устав“ (Ив. В.). „Делеше се на страна и се записваше по своему“ (Й. Й.). Срещат се и по-нови съчетания от този тип, без да е поставено прилагателното име в дателен падеж, напр.: „Ще трябва добре и по любовно да си ги разрешим“ (Д. Бл.). „Наказван и командуван чисто по военно, нямаше какво да прави“ (Й. Й.). Със субстантивирани прилагателни живо и здраво се образуват двойните съчетания по живо, по здраво: „Нека си върви по живо, по здраво“ (Г. Кар.). „Хайде сега върви си по живо по здраво“ (Й. Й.). Те имат разговорен характер, означават състояние на лице и стават качествена измеримост на действието.

5. Съчетания със служебно значение. Анализът на прилагателните съчетания с предлога по няма да бъде цялостен, ако не разгледаме предложните съчетания и съставните предлози, чиито компоненти са съчетанията с по. На отделни места в анализа въпросът за тези служебни, с предложна функция съчетания беше поставен частично. Правилно е, когато се измерва категорията статистически, те да бъдат включвани към отделните видове съчетания, от които произлизат и с които не са скъсали връзката си напълно. Тук ще бъдат разгледани сумирано, за да бъдат изтъкнати някои общи черти на тяхното постепенно преминаване към служебните съчетания и степента на превръщането им в съставни предлози, без да си поставяме за задача да решаваме по-пълно този въпрос. Основните аргументи в подкрепа на тезата за превръщането на тези съчетания в предложни бяха изтъкнати в студията за субстантивните словосъчетания с предлога по,¹ като се имаха главно пред вид положенията, залегнали в трудовете по този въпрос на Ел. Георгиева² и на Е. Т. Черкасова.³ „Таким образом, условиями перехода отдельных форм полнозначных слов в разряд предлогов, общими являются: изменения категориального значения данного о полнозначного слова в направлении укрепления в нем значения релятивнойности в результате развития необычных смысловых и синтаксических его связей с другими словами в предложении; закрепление за данным словом определенного места в порядке слов (обязательная препозиция по отношению к следующему за ним имени) и устойчивость сочетания подлежащих слиянию слов (во время, в направлении к и др.)“⁴.

В основата на прехода от свободно предложно съчетание към съставен предлог като предпоставка за това стои фактът, че полнозначната дума (съществителното име) е абстрактна и синсемантична, употребявана винаги с определение. Абстрактното значение на съществителното име се

¹ Ст. Георгиев, Субстантивни словосъчетания с предлога по в съвременния български език, „Трудове на ВПИ“, т. V, 1968 г., с. 47—100.

² Ел. Георгиева, По въпроса за прехода на някои устойчиви фразеологични и синтактични словосъчетания в категорията на служебните думи, „Известия на Института за български език“, кн. IX, 1964, с. 324—337.

³ Е. Т. Черкасова, Закономерности и способы перехода полнозначных слов в предлоги (автореферат), М., 1966 г. Сега разполагаме със самата дисертация на Черкасова, излязла в отделна книга под заглавие: „Переход полнозначных слов в предлоги“, М., 1967 г.

⁴ Е. Т. Черкасова, Переход полнозначных слов в предлоги, с. 19—20.

засилва от положението му в предложното обкръжение, в което се увеличава и неговата преносност. Постепенно семантичният център и синтактичен се измества върху зависимия преди това компонент — несъгласуваното определение, а съчетанието с *по* става зависимо, придобива свързваща функция като израз на синтактичното отношение. Съвсем естествено към него се присъединява и предлогът на несъгласуваното определение. Така се образува трикомпонентното служебно съчетание, напр. *по отношение на, по пътя на*. Съчетанието, разширено с несъгласувано определение, се превръща отново в неразширено, образувано с помощта на съставен предлог. Това е относно формирането на съставните предлози, а когато трябва да се определи степента на завършеност на процеса и да се характеризира същността на съставния предлог и преходността между него и състоянието на служебното съчетание, тогава трябва да се посочат други смислови и формално-езикови фактори, като неопределеността (нечленуването), идиоматичната непроницаемост, препозицията и др. Спрямо граматическата категория определено ~ неопределено (членуване — нечленуване) отношението на съществителните имена от различните съставни предлози е различно, понякога двойко. Някои от тях, като съществителното име *линия, път, въпрос, сила*, са само членувани, а съществителните *адрес, отношение, повод, случай* — само нечленувани. Съществителното *време* може да бъде и членувано, и нечленувано. Застиването на едната от формите в първите два случая — членувана или нечленувана, е признак именно на фразеологично обвързване в състава на служебното съчетание, докато противопоставянето на членувани и нечленувани форми на съществителното *време* показва нестабилността на съчетанието като служебно. Непроницаемостта на съставните предлози е техен неотменим признак, който е безизключителен. Поставянето например на определение към съществителното име разрушава съставния предлог и го превръща в свободно словосъчетание, напр. *По линията на реформите* и *по правилната линия на реформите*, *по пътя на творческите дискусии* и *по правилния път на творческите дискусии*; *по въпроса за реформите* и *по намерения въпрос за реформите*. Препозицията име е очевидна и не се нуждае от доказване. В съвкупността на приглаголните съчетания с предлога *по* бяха срещнати няколко съставни предлога.

Предлогът *по линията на* има значение за начин и се синонимизира освен с предлога *по* в случаите на нестрога фиксираност на качествената измеримост или обектност, още с предлога *към, чрез, с* за израз на опосредованост в по-абстрактен вид. Разбира се, тяхната заменяемост не винаги е възможна на практика. Например: „Предприятията са се съобразили с разпоредбите на държавата — *по линията на* показателите на народостопанския план, *по линия на* цените, работната заплата, печалбата и т. н. т.“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 55). „Съществува обективна нужда от занаятчийски труд особено *по линия на* битовите услуги“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 57): „Те тръгнаха просто *по линията на* личното си разбиране“ (Д. Д.).

Предлогът *по пътя на* има значение за начин, оформя съчетания с абстрактни съществителни имена като *дискусия, обезсилване, абстрахиране, социализъм, живот, организация, лихварство, опортюнизъм, ком-*

промиси, администриране, демокрация, колективност, разпределение, прогрес, усъвършенстване, модернизиране, интеграция, реализиране, възгледи, увлечение, експлоатация, победа, развитие, война, общоделство, класова борба. Синонимизира се с предлозите *чрез* за начин и *към* и *по* за обектност, напр.: „Така *по пътя* на общоделството не може да се постигне правилен конституционен и икономически живот“ (Д. Бл.). „Той ще отиде към социализма *по пътя* на живота и действието“ (В. Коларов). „Нагрупването на капитал у нас става *по пътя* на лихварството“ (В. Коларов). „*По пътя* на социализма тръгнаха много страни с различна степен на обществено-икономическо развитие“ (Н. вр., кн. 4, 1965, с. 6). „Те трябва да се търсят *по пътя* на творческите теоретически дискусии“ (Н. вр., кн. 1, 1965, с. 6).

Предлогът *по силата* на има причинно значение и е синоним на предлога *поради* и на предлога *по*. Съчетанията, образувани с него, имат в състава си абстрактно съществително име необходимост, акт, развитие, оръжие, декрет, контраст, обстоятелство, приумица, изменение, справедливост, закон, заем, положение, съюз, конвенция, договор и др. Напр.: „*По силата* на този декрет работническите съвети в градовете веднага назначиха жилищни комитети“ (В. Коларов). „*По силата* на оръжието попадаха под една или друга власт“ (В. Коларов). „Тия дребни селяни *по силата* на самото икономическо развитие трябва да се откъснат от икономическата зависимост“ (В. Коларов). „След това изведнъж, *по силата* на контраста, той си спомни за мрачните дни на първия сняг“ (Д. Д.). „Развитието на младата театрална критика досега се е осъществявала *по силата* на една необходимост“ (Н. к., бр. 23, 1965). Въпросът за този предлог беше поставен в раздела за съчетанията за причина и повод.

Предлогът *по отношение* на е синоним на предлозите *към*, *спрямо* с обектно значение за отношение, засягане, предназначение в съчетание със съществителните имена закон, селско стопанство, демокрация, хора, страни (държави), стоки, машина, метагалактика, господар, синдикат, народ, суверенитет, контингент, победители, народни маси, правителство, целия свят и др. Напр.: „*По отношение* на селското стопанство трябва да се подхожда диференцирано“ (Н. вр., 1965, кн. 1, с. 54). „Пита се, какво направиха демократите *по отношение* на тия два закона?“ (В. Коларов). „*По отношение* на жените аз съм наистина глупак“ (Д. Д.). Негов формален вариант е съчетанието *по отношение*, в което е изпуснат предлогът *на*. Среща се у Вазов и у по-нови автори, което показва, че е жива категория, напр.: „Дабев *по отношение* нашата страна се бърка ту в една, ту в друга мисъл“ (Д. Бл.). „Станяхме големи скептици *по отношение* работата на всевъзможни „миротворци“ (В. Коларов). „Бил принуден да направи известни концесии *по отношение* постановката на филма“ (Н. к., бр. 20, 1965). Срещат се два случая от по-ранно време на образуване (Благоев) с помощта на предлога *към*: „Ние още от втори брой на вестника сме изложили *по отношение* към работническите сдружавания“ (Д. Бл.). „*По отношение* към вътрешната политика народнияшкият режим беше тъй също шайкаджийски“ (Д. Бл.).

Предлогът *по въпроса* за изразява обектно отношение и е синоним на предлозите *по* и *за*. Повече внимание за него беше отделено в раздела за обектните съчетания. Образуванията с него съчетания се попълват с абстрактни съществителни имена, напр.: „*По въпроса за арестите* още в 1919г. ние тук депозирахме дневен ред“ (В. Коларов). „Трябва да вземем решение и *по въпроса за тонгата*“ (Д. Д.). У Вазов срещаме вариант с предлога *на*: „Прави съждения *по въпроса на* своевременното възпитание“ (Ив. Вазов).

Предлогът *по повод* на е синоним на предлозите *по* и *за* с причинно или обектно значение. При разширение на съществителното *повод* с други определения предлогът губи своята двустранна зависимост (от следващото съществително име и от глагола) и престава да бъде съставен предлог. Напр.: „Плачков се разгорещява веднага *по повод на* една безобидна фраза на рецензента“ (Ив. В.). „*По повод на* този закон наша приятна длъжност е да благодарим в името на народните интереси“ (Ив. В.). „*По повод* именно *на* такъв критически материал редакцията беше принудена да се извини пред този председател“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 17). „Министерският съвет е вземал и специални решения *по повод на* някои от тези материали“ (Н. вр., 1965, кн. 3, с. 18). Срещаме и елиптическия вариант без предлога *на*: „Имаме да направим още една бележка *по повод* критиката на г. Б. Цонева“ (Ив. В.). „Четем *по повод* вестник „Народен глас“ следната бележка“ (Д. Бл.). „Новите разногласия се почнаха *по повод* речта на Я. Сакъзов“ (Д. Бл.).

Има и други съчетания с *по*, които изпълняват предложна служба, но не са се стабилизирани като съставни предлози. При някои от тях тази двойственост е съвсем очевидна, напр. в съчетанието *по посока към*: „Всички студенти от улицата се затичаха *по посока към* Ректората“ (Д. Д.). „Без съзнателна цел и определено направление работническите усилия отиваха *по посоката на* най-слабото съпротивление“ (В. Коларов). В различна степен като съставни предлози са стабилизирани и съчетанията *по време на*, *по случай* (на), *по адрес на*: „Събития, които се случиха преди две години в княжество България *по времето на* изборите“ (Ив. В.). „Тоя сборник е посветен *по случай на* неговата двайсе и пет годишна деятелност като професор“ (Ив. В.). „Бимби се изсмя — вероятно *по адрес на* баща си“ (Д. Д.).

Както се вижда, в много от съставните предлози се забелязва изпускане на втория предлог, на този, който стои пред съществителното име на новото образувано съчетание. Това може да се обясни до известна степен с влиянието на руски език, в който съставните предлози са масово явление. При тях липсва втори предлог поради синтетичния характер на езика. Но бихме могли да се замислим над това явление в български език и да го обясним, като изхождаме от вътрешните му закономерности, обуславящи възприемането на влияние от други езици. Преди всичко обяснение за изпускане на втория предлог от новото предложно съчетание може да се потърси в развитието на това съчетание към по-синтетично изразена форма с отпадане на един от аналитичните елементи. И друго — изпускането на предлога от позицията пред съществителното име на новото съчетание със съставен предлог приобщава съставния предлог с компонента *по* към

следващото съществителното име и това засилва предложната функция на двустранност.

О Б О Б Щ Е Н И Е

С това завърши конкретният анализ на приглаголните съчетания с предлога *по* в парадигматичен и синтагматичен план, който по същество определя и тяхната типология. Това дава добра основа за някои нови обобщения и изводи, за разкриване на някои по-обща закономерности в тяхната система. Каква насока могат да имат системните отношения в това огромно множество от употреби на съчетанията с *по* и в това типологично многообразие?

1. Зависимост на семантичната структура на съчетанията от лексикалния състав и от връзката с глагола на конструкцията.

2. За отношението между общите и диференциалните признаци в семантичната структура, между потенциала на признаците и потенциала на съчетанията.

3. За синтактичната идентификация на съчетанията: отношение между семантична структура и синтактична употреба.

4. Многозначност и омонимия на съчетанията.

5. Съчетанията с *по* и другите предложни съчетания-синоними.

Разглеждането на тези въпроси като извод и обобщение от конкретния анализ на фактическия материал изисква да се извлекат и формулират някои закономерности от частен характер, валидни само за съчетанията с *по*, и от всеобщ характер — подчиняващи на себе си всички предложни съчетания. В такъв смисъл проучването на съчетанията с *по* — една от най-сложните по семантика и функция категории от кръга на елементарните синтактични единици, допринася твърде много за изясняване проблематиката на предложните съчетания изобщо и за утвърждаване на методиката в тяхното проучване.

Законът за зависимостта на семантичната структура на съчетанията от техния лексикален състав и от връзката с интегриращия глагол произтича от същността им на съставни единици, които се доближават до значението на отделната пълнозначна дума, но се и различават от нея като синтактично насочени единици. И ако тяхната познавателна реализация зависи много от семантиката на съставящите ги пълнозначни думи, най-често съществителни имена, тяхното синтактично значение, което се сигнализира от предлога, се определя от взаимодействието на познавателното им значение с отношението в глаголно-именната фраза (конструкция), със синтактически (дистрибутивно) реализирано значение на глагола. Синтактичното значение има степен на стабилизация поради употребата на съчетанието в определени еднотиинни приглаголни позиции в състава на изречението. То съществува като потенция, която се реализира в определени граници при съответна дистрибутивна среда, обкръжение. Закона за зависимостта на семантичната структура можем да формулираме така колкото по-голямо е покритието на познавателното значение на съчета-

нието със семантиката на глагола и зададеното от него отношение (закон за съответствието), толкова по-еднотипна и строго очертана е семантичната му структура на елементарна синтактична единица. Например съвпадението по признака място, средство и др. И обратно: колкото по-незначително е покритието или са отдалечени семантично компонентите на глаголно-именната фраза, толкова по-абстрактно и преносно е значението на предложното съчетание, толкова по-многообразна е неговата употреба (обратно пропорционална зависимост) и по-голяма е свободата на неговото интегриране с глаголите. Затова именно във всяко структурно-семантично поле и неговите секторни подразделения (подполета) може да се установи ядрото (реалните и по-конкретни) и периферията (преносните и абстрактни) на съчетанията. На тази основа се е развил може би и самият процес на смислово-лексикално (откъм състава) и функционално (по синтактична употреба) разрастване на съчетанията с *по*, които днес владеят твърде обширен терен при едно сравнително благоприятно за тях запазване на собствения облик. Процесът на неутрализация е засегнал голяма част от тях, но не е отнел способността им в същото време да изразяват пълноценно смислово-синтактичните отношения в изречението. Можем да се обърнем към някои от семантичните полета, напр. на обстоятелствеността, и по-точно подполето за място (2.2.). Не случайно там бяха разграничени съчетания за конкретна локалност, за обобщена локалност и абстрактна локалност. Конкретните съществителни имена за повърхност, свързана с измеренията на даден материален предмет, или назоваващите повърхност с названието на самия предмет, са израз именно на конкретна локалност. Напр. *по стените, по челото, по гърба, по дрехите, по пода, по земята*. Глаголите също означават признака повърхност със значението за съприкосновение, засягане. При една отдалеченост на признаците между съществителното име и глагола за насочване на действие значението на съчетанието става обобщено или абстрактно, напр. *по целия свят, по засади, по всички посоки* и др. Типични в това отношение са съчетанията за опосредованост (3.7.). При съвпадането на признаците на съчетаващите се единици — глагол, чисто действие предполага средство на извършване, и съществително име за комуникативно средство, съчетанията оправдават своето название; когато между тях настъпи несъответствие, съчетанията в различна степен започват да означават абстрактни отношения, напр. *по златната нишка* (вървете), *по партийна линия* и др.

Законът за отношението между общите и диференциалните признаци на съчетанията обяснява много от явленията на тяхната семантична структура и вариативност. Общият признак, семантичният инвариант, по който се определя и назовава полето или подполето, може да бъде в различно съотношение към диференциалните признаци на съчетанията, определящи тяхната диференциация, типологичната им характеристика. Ако диференциалните признаци се сметнат за индивидуализация на общия признак именно защото се запазва при всички положения и над него се надстрояват диференциалните, трябва да се очаква, че вътрешната разчлененост на полетата и подполетата ще се увеличава с нарастване броя на диферен-

циалните признаци и че при покритие на общия и диференциалния признак, т. е. при нулев диференциален признак, имаме идеален случай на структурно-семантично единство, на структурно-типологична изразеност. Това е закон за покритието на общия с диференциалните признаци. Съчетанията за установеност (1.4.) имат общ семантичен признак, предопределеност, който е в съотношение с голямо число диференциални признаци: предварителност, природност (изначалност), неизменност, неизбежност, придобитост, склонност, повтораемост, масовост (всеобщност) и др. За това и вариативността на тези съчетания е по-голяма. Обратно — съчетанията за начин (4.2.) с общ признак съизмеримост имат съвсем ограничен брой диференциални признаци, поради което и тяхната вариативност е слабо изразена и те са вътрешно единна и еднотипна категория.

Синтактичната идентификация на съчетанията с *по* се намира в твърде сложна зависимост от семантичната им структура и от ония взаимоотношения, които бяха вече изтъкнати. Но и тук могат да се открият общи закономерности и да се формулира най-общ закон за идентификацията. Синтактично те варират между двата полюса — на качествеността и обусловеността, и в зависимост от съотношението между диференциалните признаци, лексикалния състав и дистрибутивното задание на опорния глагол, който определя синтактичната позиция, те се покриват с непряко допълнение или обстоятелствено пояснение за начин. В отделни случаи могат да бъдат казуемни определения, а масово в съвсем определени случаи — обстоятелствени пояснения за време и място. Повечето от семантичните полета покрай реално изразената синтактична идентификация могат да бъдат и неутрализирани по своето синтактично значение и да преминат към разяснителните синтагми — към вметнати, въвеждащи и други съчетания с разяснително значение. При засилване на качественния елемент поради редица условия на лексикалния състав много от съчетанията, които не принадлежат към полето на измеримостта, могат да заемат позицията на обстоятелствено пояснение за начин, напр. съчетания на обстоятелствеността за време и място, съчетания на мотивираността за обектност и др. Обстоятелственото пояснение за начин може да бъде продукт в много случаи от другите видове съчетания. Тук като че ли има известна градация — като се започне от разяснителните и се мине през обстоятелствените и мотивиращите, за да се достигне до измеримостта. С това обективно фактическо положение е съобразена и последователността в разработката на поставените в студията проблеми. Законът за синтактичната идентификация може да се формулира така: колкото по-конкретно е значението на определен тип съчетание от дадена полева структура, толкова по-вероятно е синтактичното му покритие със съответната част на изречението и, обратно, обобщаването на семантиката, развитието на нови признаци, привнесени над основния и отдалечени от него, е тенденция към покритие с други синтактични употреби, към ново синтактично значение.

На съчетанията с *по* е присъща многозначност, която се проявява твърде специфично. Разглеждането на полисемията на съчетанията за раз-

лика, от полисемията на отделната дума се затруднява по много причини. Затрудняваме се преди всичко да установим коя е идентичната единица тук, която може да бъде полисемична — индивидуалното съчетание или типът съчетание в рамките на дадена семантична поляризация. И на второ място — къде е границата тук между полисемията и омонимията. Въпросът в крайна сметка се свежда отново до разглеждане на семантичните взаимоотношения във всяко от структурно-семантичните полета и между отделните полета като основа за определяне на семантичното качество. Можем да признаем дистрибутивния актив на съчетанията като фактор на тяхната семантика или като техен различителен признак, който е критерий на разграничаването им. Затова именно навсякъде беше отчетена съчетаемостта им с посочване и на глаголите, с които се съчетават. Така се установи, че съчетания с един и същи лексикален състав, с една и съща пълнозначна дума — съществително име, или с еднороден лексикален състав — съществителни имена от една и съща семантична група, могат да изразяват еднородни, но различаващи се и противопоставящи се смислово-синтактични отношения във фразата. Тогава можем да говорим именно за многозначност в рамките на едно и също семантично поле. Напр. в полето на обстоятелствеността различаваме съчетания за конкретна локалност (2.2.1.1.), за обобщена локалност (2.2.1.2.) и за абстрактна локалност (2.2.1.3.), които могат да имат еднакъв или еднороден лексикален състав, но влизат в дистрибутивна връзка, стават дистрибутивна форма на смисъла на глаголи от различен семантичен разред. А това е свързано със семантични различия. Подобен е случаят и със съчетанията за характерност (3.5.) от полето на мотивираността, които могат да бъдат за характерност по собствен признак, по всеобщ признак и по тълкуващ признак. В такъв случай за омонимични трябва да се смятат съчетанията с еднаква пълнозначна дума — съществително име, които принадлежат към различни семантични полета. Многозначността следователно е факт на отношенията в самите полета, а омонимията излиза извън рамките на дадено поле. Напр. еднакъв лексикален състав могат да имат съчетанията от полето на мотивираността, по-точно съчетанията за характерност (3.5.) и тези от полето на разяснението, за източник на познание (1.1.): *по очите* си приличат и *по очите* се познава, че лъже. Подобна омонимичност се набелязва и между съчетания от полето на обстоятелствеността (2.) и полето на мотивираността (3.) и др.

Съчетанията с предлога *по* могат да се разгледат и в линията на техните синонимични взаимоотношения с други предложни съчетания. На отделни места бяха направени частични опити за такова разглеждане.

Важен изследователски проблем е честотата на съчетанията, и то не само като констатация за процентите на тяхната употреба, но и като разкриване на нейната обусловеност от семантичната им структура и лексикален състав, от някои вътрешносистемни и външни смислови и комуникативни условия. Тук могат да се разкрият закономерности, които са общи за всички предложни съчетания.

Анализът на предложните съчетания с *по* е добра основа за решаване на редица проблеми от системата на елементарните синтактични единици. Това подпомага решаването и на въпросите, свързани с изучаването на структурата на словосъчетанието и изречението. Да се надяваме, че с настоящата студия сме допринесли за поставянето на солидна основа за нови и още по-задълбочени изследвания в тази насока, за нови теоретически решения.

ПРИГЛАГОЛЬНЫЕ СОЧЕТАНИЯ С ПРЕДЛОГОМ *ПО*

Станьо Георгиев

Резюме

(Продолжение статьи, помещенной в IX томе „Труды ВТУ“)

Исследование включает сочетания с предлогом *по* остальных двух структурно-семантических полей — мотивированности и измеримости, чем кончается их полное описание и обобщаются их общие закономерности. Сочетания мотивированности имеют общее значение обусловленности, которой мотивируется протекание и совершение действия, его внутренние основания или направление его развития и его качественная определенность. С ним относятся сочетания образца (избродирано *по модел*, разсъждава *по шаблон*), сочетания начала совершения (развива се *по народните си начала*, сортираме го *по предварителни указания*), сочетания побуждения и воздействия (беше открит *по негов почин*, поставили *по своя собствена инициатива*), сочетания причины и повода (ще продължава *по обективни причини*, не може да се свика *по нямане на средства*), сочетания характерности (*по нечестността си* надминава всичко, *по своята поетичност и възвишеност* стои на един ред с най-великолепните поеми), сочетания объектности (работеха *по отделни проблеми*, писал *по военни въпроси*), сочетания опосредованности (съобщил *по телефона*, превозват *по железниците*).

Сочетания измеримости обозначают соотнесение совершения, протекания или самого действия к какому-то эквиваленту, который служит мерой и критерием отождествления и приравнения. Они бывают: сочетания количественности (купи *по една празна бъчва*, *по сълза* да проливаш), сочетания образа действия (*по този начин* търси проблеми, да му съобщи *по някакъв начин*, *по погрешка* са изпуснати от реда си, заливаше се *по своему*).

Здесь рассмотрены и сочетания с предлогом *по*, которые имеют значение и выполняют службу предлогов, напр. *по линията на*, *по пътя на*, *по отношение на*, *по повод на*, *по въпроса за*, *по време на*, *по случай*, *по адрес на* и др.

В обобщении показаны некоторые общие закономерности, раскрытые на базе конкретного анализа сочетаний четырех полей, как например

о зависимости семантической структуры сочетаний от их лексического состава и от связи с интегрирующим глаголом, об отношении между общими и дифференциальными признаками, о синтаксической идентификации, полисемии и омонимии. Дистрибутивный актив сочетаний является фактором их семантики и различительным признаком в их разграничении при одном и том же лексическом составе.

Анализ сочетаний с предлогом *по* представляет собой надежную основу для решения ряда проблем системы элементарных синтаксических единиц.

VERBALE VERBINDUNGEN MIT DER PRÄPOSITION *PO*
Fortsetzung vom Bd. IX der «Trudove» von VTU

Stanjo Georgiev

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Artikel umfaßt die Verbindungen mit *po* in den strukturell-semantischen Feldern der Begründung und der Meßbarkeit. Damit wird die Arbeit abgeschlossen, und die Gesetzmässigkeiten zusammengefaßt. Die Verbindungen der Begründung und Motivierung besitzen die verallgemeinerte Bedeutung der Bedingtheit, mit der die Richtung, der Verlauf des Prozesses, seine innere Kausalität oder seine qualitative Bestimmtheit motiviert wird. Zu ihnen gehören die Verbindungen für Muster (избродирано по модел, разсъждава по шаблон), für Anfang des Geschehens (развива се по народните си начала, сортираме го по предварителни указания), für Antrieb und Wirkung (беше открит по негов почин, поставили по своя собствена инициатива), für Grund und Ursache (ще продължава по обективни причини, не може да се свика по нямане на средства), für Charakterisierung (по нечестността си надминава всичко, по своята поетичност и възвишеност стои на един ред с най-великолепните поеми), für Objektbestimmung (работеха по отделни проблеми, писал по военни въпроси), für Vermittlung (съобщил по телефона, превозват по железниците). Die Verbindungen der Messbarkeit bezeichnen die Beziehung des Geschehens, des Vorganges oder der Handlung zu irgendeiner Äquivalenz, die als Maß, als Kriterium einer Identität, einer Gleichstellung dient. Sie werden eingeteilt in folgenden Untergruppen: für Qualität (купи по една празна бъчва, по сълза да проливаш), für Art und Weise (по този начин търси проблеми, да му събщи по някакъв начин, по погрешка са изпуснати от реда си, записваше се по своему).

Es werden auch die Verbindungen mit der Präposition *po* erörtert, die die Funktion einer Präposition angenommen haben zB. по линията на, по пътя на, по отношение на, по повод на, по въпроса за, по време на, по случай, по адрес на и др.

In der Zusammenfassung werden einige gemeinsamen Gesetzmässigkeiten akzentuiert, die von der konkreten Analyse der vier Felder bestimmt werden, wie z. B. die Abhängigkeit der semantischen Struktur von ihrem lexikalen Be-

stand und der Verbindung mit dem integrierenden Verb; das Verhältnis zwischen den gemeinsamen und differenzierenden Merkmalen, die syntaktische Identifikation, die Mehrdeutigkeit und die Homonymie. Das distributive Aktiv der Verbindungen wird als Erreger ihrer Semantik und als unterscheidendes Merkmal bei ihrer Differenzierung in einem und demselben lexikalen Bestand angenommen.

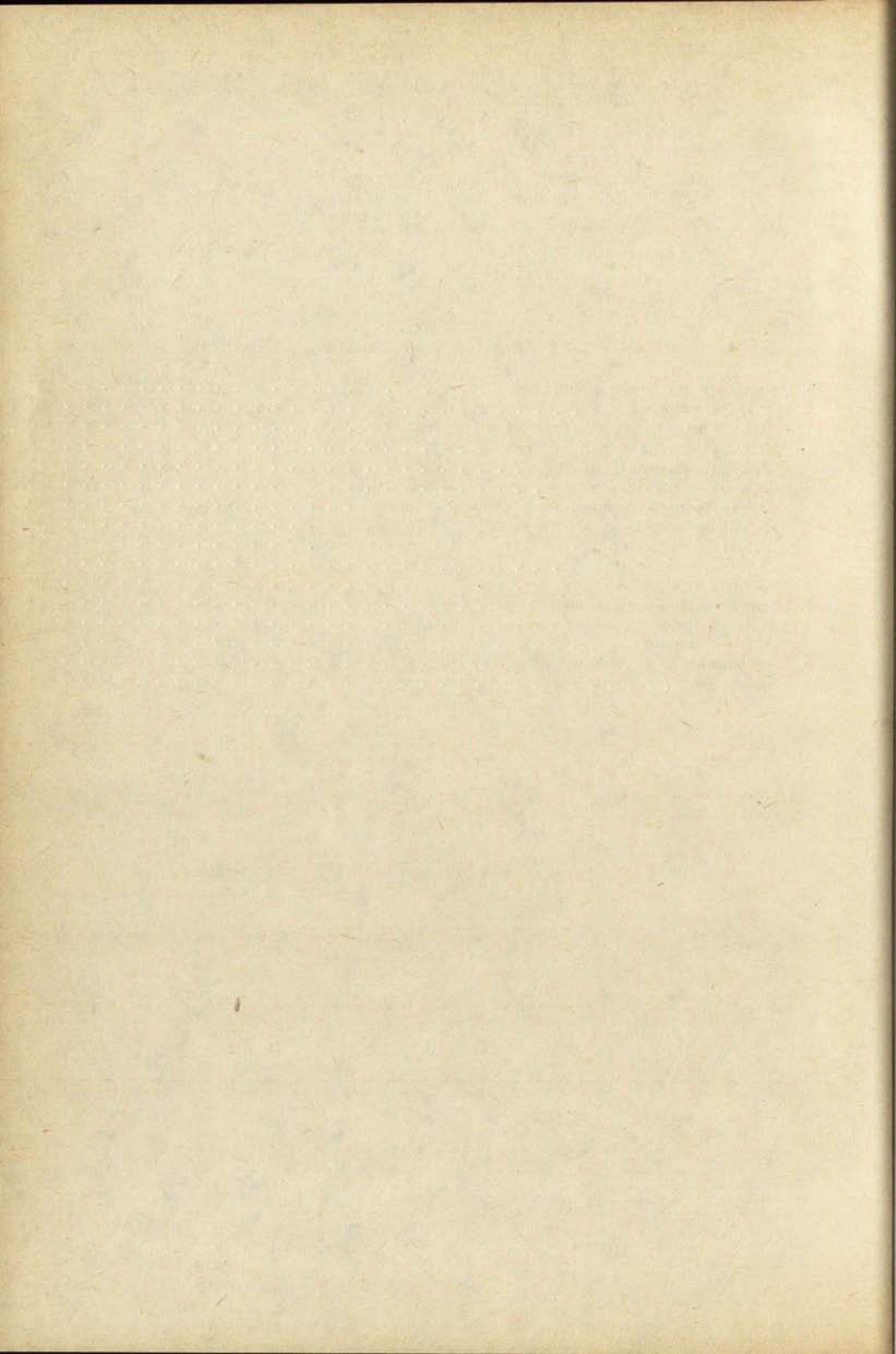
Die Analyse der präpositionalen Verbindungen mit *po* ist eine solide Stütze bei der Lösung mancher Problemen von dem System der elementaren syntaktischen Einheiten.

СЪДЪРЖАНИЕ

3. Съчетания на мотивираността	2
3.1. За образец	2
3.2. За начала на извършване (проективност)	5
3.3. За подтик и въздействие	7
3.4. За причина и повод	11
3.5. За характерност	15
3.5.1. За характерност по собствен признак	15
3.5.2. За характерност по всеобщ признак	19
3.5.3. За характерност по тълкуващ признак	21
3.6. За обектност	23
3.7. За опосредованост	31
4. Съчетания на измеримостта	34
4.1. За количественост	34
4.2. За начин	42
5. Съчетания със служебно значение	50
Обобщение	56

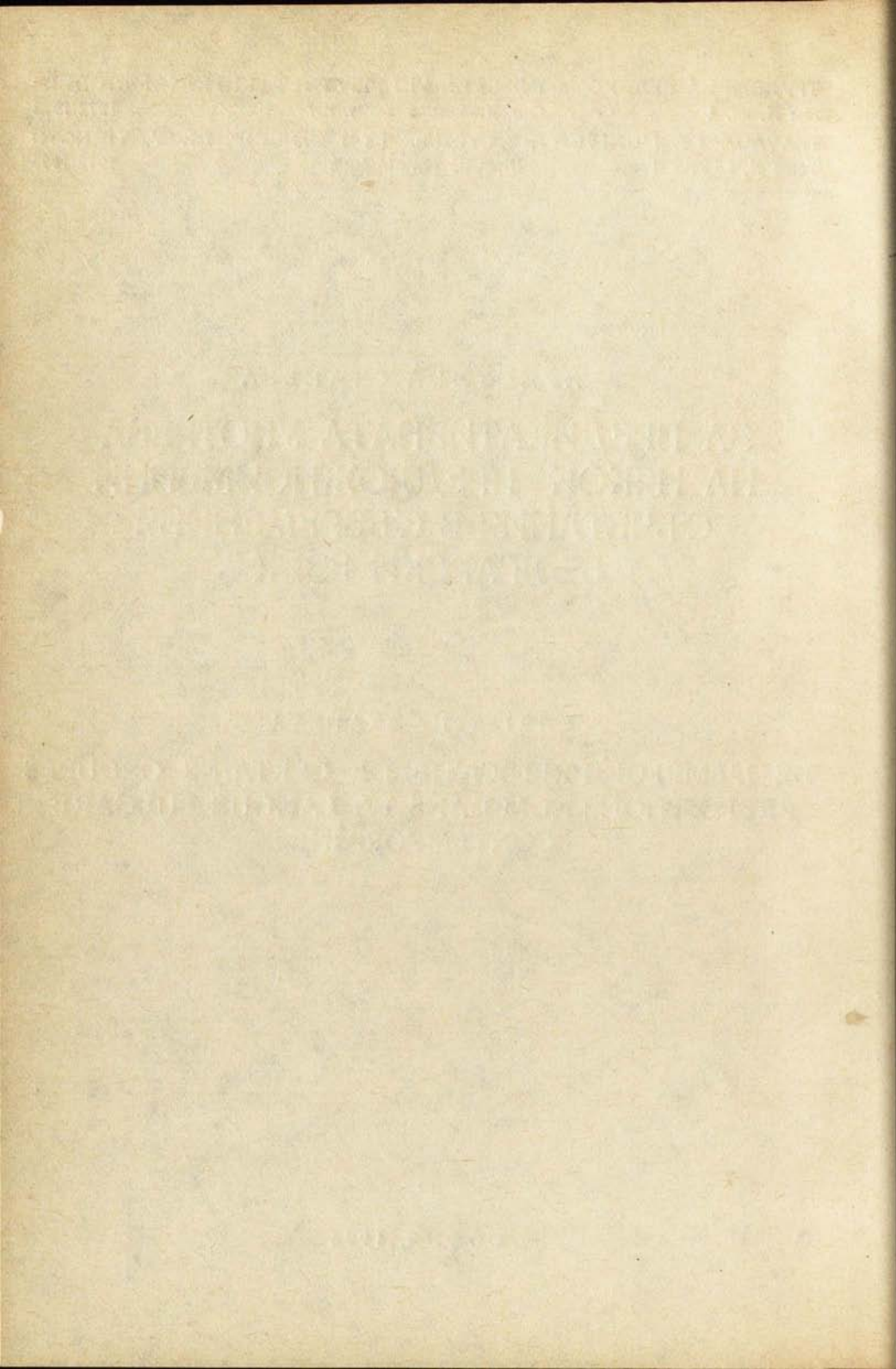

ХРИСТИНА СТАНЕВА
ЗА ПРЕДИКАТИВНАТА УПОТРЕБА
НА НЯКОИ ПРЕДЛОЖНОИМЕННИ
СЪЧЕТАНИЯ В СЪВРЕМЕННИЯ
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

CHRISTINA STANEVA
DE L'EMPLOI PREDICATIF DE CERTAINS GROUPES
PREPOSITION+NOM DANS LA LANGUE BULGARE
CONTEMPORAINE

Въпросът за съставноименното сказуемо като частна проблема от синтаксиса на съвременния български език основателно заема значително място във всички основни изследвания по синтаксис.¹ Това е свързано както с някои специфични особености от развоя на българския език към аналитизъм и неговото отражение върху структурата на изречението, така и с появата на нови семантични разновидности на глаголите и имената, които образуват именното сказуемо. Все още неизяснен остава въпросът за предикативната употреба на предложно-именните съчетания в съвременния български език, които не само засилват своята употреба, но и продължават да развиват нови семантични стойности, намиращи израз в набора на допълнителни диференциални признаци както за предложно-именното съчетание, така и за глаголната връзка, при която стоят. Ето защо е немислимо цялостното описание на съставно-именното сказуемо без едно по-детайлно изучаване на предикативните предложно-именни съчетания.

¹ П. Калканджиев, Българска граматика, Пловдив—София, 1939 г., с. 340—343; Ст. Младенов, Граматика на българския език, София, 1939 г., с. 348—349; А. Т.-Балан, Нова българска граматика, С., 1940 г., с. 404—405; Л. Андрейчин, Основна българска граматика, С., 1944, с. 432—434; Л. Андрейчин, К. Попов, М. Иванов, Съвременен български език, ч. 2, С., 1957 г., с. 207—214; К. Попов, Съвременен български език, синтаксис, С., 1962 г., с. 119—131.

² Л. Андрейчин, Из семантичния развой на българските пространствени предлози, сп. Училищен преглед, год. 1939/40, кн. 5—6, с. 679—688; Г. Тагамлица, Некоторые наблюдения в связи с болгарским предлогом срещу и его русскими паралелями, ГСУ, 1950, т. 46, с. 3—75; О развитии некоторых значений дательного падежа в русском и болгарским языках, сб. Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски, С., 1960, с. 145—167; Из истории предложных конструкций в русском и болгарском языках, Годишник на ВИТИЗ, 1956, т. 1, кн. 6, с. 177—244; Й. Заимов, Употреба на предлога за в български език, ИИБЕ, 1959, кн. 6, с. 321—372; Ст. Стоянов, Една неправилна употреба на предлога на, БЕЗ, 1959, кн. 1, с. 71—74; С. Бояджиев, Употреба на предлога на в български език, ИИБЕЗ, 1952, кн. 1, с. 93—120; Вл. Шаур, Няколко бележки за употребата на българския предлог за, БЕЗ, 1964, кн. 2—3, с. 135—142; С. Спасова, Значение и употреба на предлога под в книжовния български език, ИИБЕЗ, 1954, кн. 3, с. 199—242; За финалната функция на предлозите в български и някои други славянски езици, „Славистичен сборник“, С., 1968, с. 43—61; Р. Павлова, Съвременните предлози поради, заради в причинна употреба, БЕЗЛ, 1968, кн. 6, с. 16—25; Е. Чешко, Падежи и предлози в современном болгарском языке, М., 1959, с. 5—100; Й. Пенчев, Конструкции с предлога освен, ИИБЕЗ, 1964, кн. 11, с. 283—286; Ст. Георгиев, За някои смислово-синтактични особености на субстантивните словосъчетания, БЕЗ, 1968, кн. 1, с. 10—22; Субстантивни словосъчетания с предлога по в съвременния български език, Трудове на ВПИ, 1968, т. 5, 1968, с. 17—55; Р. Русинов, Субстантивни словосъчетания с предлога без в съвременния български книжовен език, ЕЗЛ, 1971, кн. 2, с. 39—46 и др.

Съществуващите изследвания² на отделните предлози в езика ни обаче не определят напълно мястото на предложно-именното съчетание в структурата на изречението, в цялостната система на езика, където то функционира твърде често като отделна лексико-семантична и структурна единица. И „макар че сама по себе си категорията на предлога е интересна от доста гледища, между които трябва да се изтъкне най-напред структурното, т. е. нейната склонност към нефлексивно, съчетателно изменение в смисъл на нарастване чрез взаимно свързване или свързване с други части на речта в сложни предлози“³, то в предикативно употребеното съчетание предлогът заема по-особено, доминиращо място в едни случаи, докато в други става формален изразител на връзката между името и глагола в съставното сказуемо. Все по-широката и активна, особено в някои функционални стилове на речта, употреба на предложно-именните съчетания в състава на именното сказуемо налага тяхното описване от няколко равнища: лексико-семантично, морфологично и структурно-синтактично. Едно такова разглеждане дава възможност за по-точно осветляване и разграничаване не само на предикативната и непредикативната употреба на предложно-именните съчетания, но и на друга важна и интересна проблема — тяхната лексикализация. Несъмнено в рамките на една статия проблемите не могат да се обхванат напълно, но тяхното поставяне, макар и в ограничени мащаби, ще подпомогне изследванията в тази насока.

В съвременния български език предикативната употреба на предложно-именните съчетания не е била обект на специално изследване, макар че в почти всички граматика⁴ или отделни статии⁵ е била отбелязвана, А. Т.-Балан⁶ говори за употреба при спомагателния глагол с ъ м на имена, наречия и „предлоговни изрази“. Според него „п р е д л о г о в и и з р а

³ Ив. Лек ов, Средишни и периферни функционални особености на простите предлози в славянските езици (с особен оглед към българския език), „Особености на синтактичния тип на славянските езици“, С., 1972, с. 61.

⁴ А. т. Или е в, Синтаксис на българския език, П., 1888, с. 4; Д. По п о в, Българска граматика, С., 1942; П. Кал кан д ж и е в, Българска граматика, С., 1939, с. 342; А. Т.-Б а л а н, Нова българска граматика, с. 403—404; Л. А н д р е й ч и н, Основна българска граматика, с. 528; К. По п о в, Синтаксис... , с. 127.

⁵ К. По п о в, За някои особености на българското съставно сказуемо, съпоставено с руското, Славянска филология, т. 3, 1963, с. 121—134; Ив. К ъ н ч е в, Сказуемо определение и подчинено сказуемоопределително изречение, ИИБЕЗ, 1962, кн. 8, с. 477—481; К. По п о в, Една необходима корекция, ЕЗЛ, 1963, кн. 1, с. 80; Ив. К ъ н ч е в, Отговор на „една необходима корекция“, БЕЗ, 1965, кн. 3, с. 260—262; Ст. Г и н и н а, Причастно и именно сказуемо, БЕЗ, 1967, кн. 3, с. 231—242; М. Г. Р о ж н о в с к а, Място на прилаголното прилагателно в българското изречение, ЕЗЛ, 1964, кн. 1, с. 31—42; Ст. Г е о р г и е в, Семантика и изразяване на безглаголното сказуемо, ЕЗЛ, 1968, кн. 3, с. 71—82; М. В и д е н о в, Към българския диалектен синтаксис, ЕЗЛ, 1969, кн. 5, с. 48—56; Ст. С т е ф а н о в, Система на обособените части на изречението, ЕЗЛ, 1969, кн. 1, с. 1—26; М. Д е я н о в а, За конструкциите с предикативно определение в словенския език в сравнение с българския език, ЕЗЛ, 1972, кн. 1, с. 25—33; Ст. С т о я н о в, Изпускане на спомагателния глагол с ъ м от съставни именни сказуеми в български език, ЕЗЛ, 1970, кн. 4, с. 15—26.

⁶ А. Т.-Б а л а н, Нова българска граматика, С., 1940, с. 317.

зи са съчетания от предлог с име, или от наречие с предлог⁷. В „Основна българска граматика“ Л. Андрейчин посочва, че „сказуемното определение може да бъде и съчетание от предлог и име (отговарящо на въпроса какъв), или пък в безлични изречения — наречие (отговарящо на въпроса какво): Светът е без начало и без край (какъв е светът?)“⁷. Като дискуссионна е разгледана предикативната употреба на някои предложно-именни съчетания в цитираните статии на Ив. Кънчев и К. Попов. Според К. Попов „въпросът за предложното сказуемно определение не е дискуссионен, ако това определение изпълнява функция на безпредложно сказуемно определение“. По-нататък Попов казва, че „до голяма степен е дискуссионна тезата, според която и всяко наречие или обстоятелствено пояснение след глагола с ъм може да бъде сказуемно определение“⁸. Истина е, че спомагателният глагол с ъм в български език „е по-изразителен и по-съдържателен“, че „изпъква със своето битийно значение“⁹, което ни позволява да говорим за несъмнени обстоятелствени пояснения при спомагателния глагол с ъм, особено когато са изразени с наречия. Според нас, както ще бъде посочено и в по-нататъшното изложение, предложно-именните съчетания при спомагателния глагол с ъм и в случаите, когато той пази своето битийно значение, имат не само обстоятелствена, но и предикативна функция, тъй като конкретизират най-общия признак за съществуване, наличие, присъствие, макар и да не образуват едно структурно-семантично цяло, в което спомагателният глагол да има формално значение.

Значително място за структурата и семантиката на съставно-именното сказуемо в съвременния български език отделя трудът на К. Попов по синтаксис, но и тук само се посочва, че „сказуемното определение може да се употреби с предлог или да изразява сравнение и степен“¹⁰. Въпреки че третират по-общи въпроси на съставно-именното сказуемо, в някои изследвания¹¹ се правят твърде ценни наблюдения и изводи относно характера и предикативната употреба на предложно-именните съчетания и особено относно ролята на предлога в тях. В по-нататъшния анализ ще държим сметка както за глагола-връзка, така и за предлога, който заема важно и диференциращо положение, защото „преди всичко трябва да се изтъкне композиционно-смысловата роля на предлога, който в случая служи за осъществяване на двустранното отношение на съществителното име с другите думи в изречението, предимно с глагола, а се прилага към пълнозначната дума, предимно съществително име, за да оформи значението на конструкцията, която като цяло е сказуемо“¹².

⁷ Л. Андрейчин, Основна българска граматика, С., 1944, с. 433.

⁸ К. Попов, Една необходима корекция, ЕЗЛ, 1963, кн. 1, с. 80.

⁹ К. Попов, пак там..., с. 81.

¹⁰ К. Попов, Синтаксис..., с. 127.

¹¹ К. Попов, За някои особености на българското съставно сказуемо, съпоставено с руското, Славянска филология, т. 3, 1963, с. 121—134; Ст. Георгиев, Семантика и изразяване на безглаголното сказуемо, ЕЗЛ, 1968, кн. 3, с. 71—82.

¹² Ст. Георгиев, цит. съч. ..., с. 81.

Въпросите на съставно-именното сказуемо и в частност на предикативната употреба на предложно-именните съчетания в руски език се разглеждат на по-широка теоретическа основа, въпреки че все още съществуват нерешени напълно проблеми. За предикативната употреба на предложно-именните съчетания се споменава във всички основни трудове по граматика на съвременния руски език, без обаче да се анализират и посочат техните структурно-синтактични и лексико-семантични особености. Според А. Н. Гвоздев съществителните имена без предлог и с предлог в съставно-именно сказуемо „дают качественную характеристику или указывают на состояние, в них нередко встречаются фразеологические обороты“¹³. А. Г. Руднев само отбелязва, че „именная часть сказуемого может быть выражена несогласованными формами существительного в других косвенных падежах“¹⁴. Л. А. Шрамм¹⁵ се спира на типовете сказуеми в двусъставното изречение, С. А. Хавронина¹⁶ разглежда тричленното именно сказуемо, а Я. И. Рословец отделя внимание на няколко момента: 1) проблеми и неясни въпроси в АГСССР, 2) сказуемото като конструктивно-синтактично понятие, 3) значение и начини за неговото изразяване и др.¹⁷ За класификацията на глаголите-връзки в съвременния руски език се говори в работата на В. И. Чернов, според който „широкое понимание русских связей, представленное в отечественной лингвистической традиции, соответствует структурным особенностям и тенденциям развития синтаксического строя нашего языка“¹⁸. Върху различни страни и особености на съставно-именното сказуемо в руски език се спират и редица други езиковеди.¹⁹

От важно теоретическо значение за нас са изследванията²⁰ и моногра-

¹³ А. Н. Гвоздев, Современный русский литературный язык, ч. 2, Синтаксис, М., 1968, с. 68—69.

¹⁴ А. Г. Руднев, Синтаксис современного русского языка, М., 1968, с. 79.

¹⁵ А. А. Шрамм, Типы сказуемого в двусоставном предложении, РЯШ, 1961, кн. 2, с. 26—31.

¹⁶ С. А. Хавронина, Трёхчленное именное сказуемое в современном русском языке, РЯШ, 1958, кн. 1, с. 16—22.

¹⁷ Я. И. Рословец, О типах сказуемого как главного члена двусоставного предложения, Ученые записки МПИ им. Крупской, т. 197, вып. 13, с. 269—278.

¹⁸ В. И. Чернов, О классификации связочных глаголов современного русского литературного языка, РЯШ, 1971, кн. 2, с. 88.

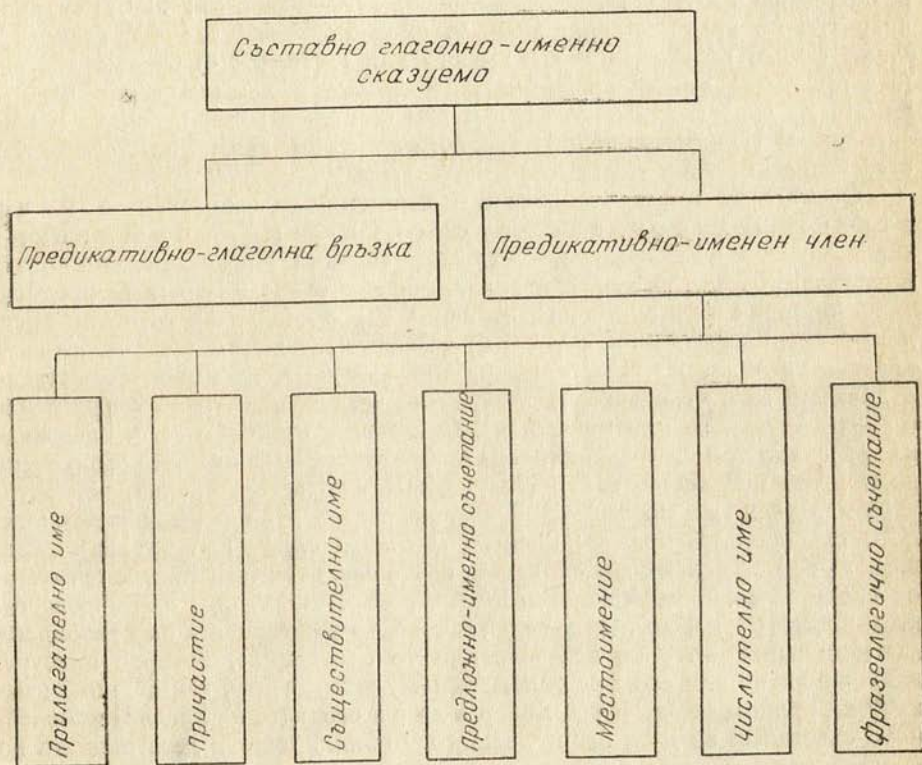
¹⁹ И. П. Распопов, Строение простого предложения в современном русском языке, М., 1970, с. 190; Грамматика русского языка, т. 2, ч. 1, АНСССР, М., 1960; Ю. Н. Кан, Предикативное употребление предложно-падежных сочетаний в современном русском языке, автореферат, М., 1965; П. А. Лекант, Развитие форм сказуемого, сб. Мысли о современном русском языке, М., 1969, с. 140—154; Н. Кřížková, Предикативное определение и структура предложения в современном русском языке, Slavia, 1969, кн. 1; Предикативная функция прилагательных и существительных и структура предложения, Československá rusistika, 1968, кн. 4, с. 210—219; Б. А. Дмитриев, К вопросу о сложном сказуемом, РЯШ, 1964, кн. 2, с. 10—15; А. Болуславский, О кратких и полных формах прилагательных в сказуемом, РЯШ, 1964, кн. 1, с. 16 и др.

²⁰ М. Г. Рожновска, Към характеристиката на глаголите, които се свързват с предикативно определение, БЕЗ, 1962, кн. 6, с. 491—498; Място на прилаголно прилагателно в българското изречение, ЕЗЛ, 1964, кн. 1, с. 31—43; Два типа конструкции

ффията на М. Г. Рожновска²¹. В нея се разглежда предикативната употреба само на прилагателните имена и причастията. Това не е попречило на авторката да определи широкия кръг от пълнозначни глаголи в съвременния български език, при които се употребява предикативното определение. Рожновска доказва, че към тях се отнасят не само непреходни глаголи за движение и състояние, но и много други глаголи за реч, мисловна и емоционална дейност. Тя посочва и употребата на значителен брой преходни глаголи като една от своеобразните черти на съвременния български език в сравнение с руски, но по отношение на южнославянските езици това „своеобразие значително намалява“²².

Съставно-именното (или глаголно-именното) сказуемо в съвременния български език се състои от два компонента: предикативно-глаголна връзка и предикативно-именен член.

„глагол предикативно определение“ в българском языке, Краткие сообщения Института славяноведения, № 43, 1965, с. 68—85.

²¹ М. Г. Рожновска, Синтаксис прилагателного в българском литературном языке, М., 1970, с. 245.

²² М. Деянова, За конструкции с предикативно определение в словенския език в сравнение с българския език, ЕЗЛ, 1972, кн. 1, с. 27.

В зависимост от своето лексикално значение глагольът, който съществува предикативната връзка, може да има формална или неформална употреба, което пък от своя страна определя до известна степен и ролята на предикативно-именния член. Без да се спираме отделно върху характера на предикативната връзка, тъй като задачата ни е друга — предикативната употреба на някои предложно-именни съчетания, ние ще се позоваваме на системата от глаголи във функцията на предикативна връзка най-вече при разкриване синтагматиката на предикативния член. Няколко са основните моменти, на които ще акцентуваме при анализа на отделните предикативно употребени предложно-именни съчетания: 1) Посочване основните диференциални признаци на предикативно употребените предложно-именни съчетания и признаците на предикативните определения, изразени с прилагателни имена, причастия и пр.; 2) Лексикално и обобщено категориално значение на предикативния член, смислова деформация и диференциация, разширяване на лексикалното значение, лексикализация; 3) Семантично покритие на предикативния член, т. е. синонимична съотносителност с други форми на сказуемото — именно или глаголно; 4) Взаимодействие (синтагматика) между предикативната връзка и предикативния член и ролята на синтагматичното обкръжение (контекста) при неговото реаллизиране; 5) Недиференцирани предложно-именни съчетания: обстоятелствено-предикативни и обектно-предикативни.

Обикновено предложно-именните съчетания се използват за качествена (качествено състояние) или същностна характеристика на понятието, именувано с подлога. Предикативната връзка е свързващо звено в смислово-синтактичното отношение между предикативно-именния член и подлога. Общото, което обединява този тип предложно-именни съчетания, е това, че те означават дадена субстанция като признак на подлога — също субстантивирана дума, по начин, съществено отличаващ се от случаите на разкриване чрез предикативно определение (прилагателно име или причастие). Както вече отбелязахме, в оформяне на вътрешната семантична цялост на предикативно-именния член съществена роля играе предлогът, който разграничава или абсолютизира, конкретизира или уточнява значението на пълнозначната дума в предложно-именното съчетание. Например: „Всички сте *като деца*“ (Ем. Станев). „Дюшето на стайката беше *от пръст*, която само тук-таме имаше остатъци от варовита мазилка“ (Чудомир). „Аз, рекъл, кмете, съм *в неутралност по въпроса*“ (Чудомир). Оттук идва и това, че десигнацията или разбираема „сигнификация — это то значение или то содержание, которое присуще данному слову или его фразеологическому эквиваленту, как единице языка“²³ на пълнозначната дума, макар и да е в основата на предложно-именното съчетание, не дава окончателния му облик. Защото десигнацията на предикативно-именния член, т. е. смисълът, който той получава в синтагматичния ред подлог—предикативна връзка—предикативен член, има

²³ Э. М. Медникова, Об основных абстрактных категориях лексикологии, сб. Проблемы современной лингвистики, М., 1968, с. 153.

и де н т и ф и ц и р а щ о съдържание. В този смисъл предикативното предложно-именно съчетание съществено се отличава от предикативните определения (прилагателни и причастия), тъй като не разкрива направо признак, а именува субстанция, която влиза в предикативно отношение със субекта и в зависимост от него посочва някакво качествено състояние, наличност или отсъствие на даден признак, причислява към определена категория, потвърждава или отрича. Например: „Както и да е, пролетта беше в силата си“ (А. Гуляшки). „Младежите я обичат, но те са *от различни категории*“ (Чудомир). Друг най-общ признак на предикативните предложно-именни съчетания е известен м о д а л е н отънък, който е в зависимост както от лексикалния подбор на предикативния член, така и от смисловата същност на субекта.

Предложно-именните съчетания, употребени предикативно, имат структурно значение и изпълняват смислово-синтактична функция, при която разкриват, установяват признак, качество, състояние на назования от подлога предмет, отнасят го към определен клас, или тип. Структурното значение се определя главно от възможността им да се съчетават с определен кръг глаголи. Функционалните различия на предложно-именните съчетания са еднакво зависими и от лексикалното значение на пълнозначната дума, и от предикативно-глаголната връзка. Първият и основен диференциален признак, по който ги противопоставяме, е оформящият предлог.

1. Предложно-именни съчетания с предлога без. Този тип предложно-именни съчетания в ролята на предикативен член в съставно-именното сказуемо означават качествено състояние на субекта в изречението, свързано винаги с отсъствие, лишаваност от някакъв признак. Можем да отделим две семантични групи:

1.1. Предложно-именни съчетания, означаващи външен признак на предмета, именуван с подлога, свързан с отсъствие на някакъв предмет. Пълнозначната дума обикновено е конкретно съществително име, което обаче не се възприема като субстанция, а има по-общо значение за означаване на същностно отсъствие на признак. Ето защо твърде често се употребяват успоредно с предикативни определения, изразени с причастия и прилагателни имена. Например: „Надежда Захарова, навила буйната си черна коса на тежък кок, беше *без шапка*“ (Д. Ангелов). „Бях захвърлил някъде старата и си ходех *гологлав*“ (Чудомир). „Люляково беше останало *без хора (обезлюдено)*“ (Й. Йовков).

1.2. Предложно-именни съчетания, означаващи душевно качество на субекта като последица от емоционално преживяване. Пълнозначната дума главно е абстрактно съществително име, което показва признак, свързан с прояви на дадено лице. Употребените конкретни съществителни имена имат преносно значение и обобщен смисъл. Например: „Аз не бях навършил шестнадесет години, когато се затвори за мене вратата на бащината ми къща — и се озовах *без завет, без залък*“ (П. Яворов). „Ний бдим в нощта *без дъх, с оръжие в ръка*“ (Кр. Пенев). Тези предложно-именни съчетания са синонимни с предикативни определения. Например: „Не всички са *без чест и съвест (безчестни и безсъвестни)* като тебе“ (Д. Ангелов). Преди-

кативната връзка е представена от спомагателния глагол *съм* и глаголи за движение, състояние: „Той се върна в къщи *без настроение*“. „Как; а ние сме *без талант?*“ (Ив. Вазов). „Аз останах в Казалар *без мъж, без средства, без чест*, опозорена, фърлена на улицата“ (Ив. Вазов). От примерите се вижда, че когато са употребени две или повече съчетания, предлогът може да не се повтаря. Една част от предложно-именните съчетания с предлога *без* имат лексикализиран и устойчив характер: „Да оставим тези работи *настрана сега*, те са *без дъно и край*“ (Хр. Ботев).

Недиференцираните предложно-именни съчетания с *без* имат обстоятелствено-предикативно значение²⁴: „Догаря и този ден *без буря*“ (Кр. Пенев). „Като изтекат тези двадесет и шест седмици, болният, който не е оздравял, се изхвърля на улицата *без всякакво по-нататъшно подпомагане и без пенсиониране*“ (Г. Димитров).

2. Предложно-именни съчетания с предлога *в*. Те показват по-голямо семантично разнообразие, изразявайки признак, състояние на субекта. Предлогът в обикновено няма значение на изразител на синтактичното отношение между пълнозначната дума и глагола, а в самото съчетание служи за оформяне на неговата назоваваща функция. Съществуват следните основни семантични групи:

2.1. Съчетания, с които се прави качествена характеристиката на субекта, свързана по-конкретно с най-общ външен изглед, вид, форма. В случая става дума за наричаните в граматичната литература обстоятелства за начин. Терминът не отговаря на смисловото им и синтактично съдържание, защото те не означават обстоятелственост, а са определения на глаголно действие, разкриват негов признак. Тук използваме термина с това прието засега значение. Качествената характеристика на субекта може да бъде както някакъв конкретен признак във връзка с облеклото: „Тя беше сега *във вехта басмена рокля*, с чиста бяла престилка“ (Ив. Вазов). „Тя беше *в черна роклица*“ (Ив. Вазов); така и с по-общо положение на предмета, именуван с подлога: „Се страя стин рал! — гръмна капитан Мушкетов до него *в стегната войнишка стойка*“ (Д. Ангелов). „Когато Милка стигна Шумен, пробуденият град беше вече *в движение*“ (Ив. Вазов); или физическо състояние: „А до самата жарва се търкалят *в кърви* двама души, прободени от стрела“ (Ст. Загорчинов). „Най-послед го оставиха проснаг на пода *в безсъзнание и си излязоха*“ (Д. Ангелов).

2.2. Съчетания, с които се показва качествено състояние на субекта, зависими от: известно емоционално преживяване „Ти беше *в несвят*, не видя каква симпатия ти показа“ (Ив. Вазов). „Евгени влезе в кабинета на Саваков *в много лошо настроение*“ (Д. Ангелов). „Фотина и Касапски бяха *във възторг*“ (Ив. Вазов); от умствена дейност: „Но тогава. . . тогава сте *в голямо заблуждение*“ (Д. Ангелов). „Саваков спря на него *втръченото си око и остана известно време в размисъл*“

²⁴ За обстоятелствено-предикативно и обектно-предикативно значение говори Ж. А. Сергеева в своята статия „Предложения недиференцированной структуры со словом „быть“, сб. Вопросы синтаксиса русского языка, Ростов на Дон, 1971, с. 60—66.

(Д. Ангелов); от някакви обстоятелства, събития, по отношение на които признакът се намира в причинна зависимост: „Днес, когато цялата тая класа е в траур поради многобройните си жертви“ (Г. Димитров). „Анет и цялата група около нея останаха в крайно неловко положение“ (Д. Ангелов). „Ето на, днес аз съм в страшно положение“ (П. Яворов).

Известна модалност имаме при съчетанието с абстрактното съществително име състояние, употребявано твърде често при спомагателния глагол съм в отрицателна форма: „Той не бе в състояние да разсъждава“ (Ив. Вазов). „Професионалните борби на работниците довеждат само до едно временно подобрене на тяхното положение и не са били в състояние да добият трайно увеличение на заплатата“ (Г. Димитров). Съществителното име на предложно-именното съчетание в състояние и се е в повечето случаи синсемантично, не може пълно да характеризира субекта и се нуждае от съгласувано определение: „Обвиняемият твърди, че когато викал из улиците високо, за да може да чуе целият град, бил в нетрезво състояние“ (Д. Ангелов). „Удвоената и утроената надница с това в същност се връща в предишното си реално състояние и често става по-малка“ (Г. Димитров); или от подчинено определително изречение, въведено със съюза да: „Ние знаем от опит, че има много болести, от които страдат хората и които медицината още за съжаление не е в състояние окончателно да унищожи“ (Г. Димитров).

2.3. Съчетания за същностна характеристика на субекта: „Как мога да се подиграя, когато изобщо това не е в природата ми“ (Д. Ангелов). „По това време кибернетиката беше в разцвета си“ (А. Гуляшки); или за посочване на качество на субекта, допълнително уточнено от несъгласувано определение за принадлежност, въведено с предлога на: „То е в интерес на самия Отечествен фронт“ (Г. Димитров). „Това е в техен личен интерес и в интереса на България“ (Г. Димитров). „Помагайте на колебаещите се с постоянно разясняване на правдата, за да разберат верния ход на събитията, който е в полза на народите и против империализма“ (Г. Димитров).

2.4. Значителна група са предложно-именните съчетания, с които се означава превъплъщаване, преминаване на предмета в друга форма, обем или ново състояние. Глаголите, с които те се интегрират, са пълнозначни или с избледняло лексикално значение (*стоя, оставам, превърна се, замра, слушам* и др.). Една част от тях са употребени с ново преносно значение (*преобърна се, застина*). Например: „Вошака извади пистолета си и остана известно време като че в размисъл“ (Д. Ангелов). „Слабият сняг, който през целия ден падеше като из ситно сито, се превърна в едва забележим бял пращец и на светлината на борините не се виждаше“ (Д. Мантов). „Общоделското крило в Партията... искаше да я обърне напълно в една дребнобуржоазна радикална политическа организация за печелене депутатски мандати“ (Г. Димитров).

Съществителните имена в този тип съчетания са главно абстрактни и означават някакво състояние, свързано с положението на човека (*в размисъл, в непосредствен допир, в захлас, в тази гримаса*) или по-

общ процес, явление, форма (*в политически двубой, в сянка, в един червен месец на професионалните съюзи, в битов народен състав и др.*). Конкретните съществителни имена имат преносно значение: „Но върхът, г-да народни представители, на цялата тая кампания от страна на правителството срещу БКП стигна, изрази се, възпъти се *в един документ, който представлява уникум в политическата история на България*“ (Г. Димитров).

2.5. Предложно-именни съчетания, означаващи състояние на предмета, изразен с подлога, с представата за вид материя или вещество: „Голяма част от ливадите са *в сняг*.“ „Целият беше *в кал*.“

Разгледаните семантични групи предложно-именни съчетания с подлога в могат да имат синонимичен еквивалент от: предикативно определение, изразено с причастие: „В сегашния случай той оставаше още *в неизвестност* (неизвестен)“ (Ив. Вазов). „И дълго те гледаха *в захлас* (захласнати)“ (Ив. Вазов); от сказуемо, изразено с лична глаголна форма: „Той се беше превърнал *в мисъл* (мисляше)“ (Ив. Вазов). При предложно-именното съчетание във функцията на предикативно-именен член е очевидна известна стилистична зависимост и подчертан експресивен момент. Това е обусловено както от метафоричната употреба на съществителното име, така и от значението на предложното съчетание, с което се набляга повече върху качествено състояние на субекта, докато при синонимния еквивалент се акцентува върху самия процес. Характерно за тези съчетания е използването им в публицистичния стил за разкриване на по-общи процеси и явления: „С какво право е дадена заповед за арестуването на един депутат. . . и през време, когато камарата е *в сесия*“ (Г. Димитров); и в художествената литература при обрисовката на някои психологически моменти, характеризиращи героя: „Аз бях *в критическо положение*“ (Ив. Вазов).

С подчертана устойчивост и фреквентност се отличават някои съчетания, които са в процес на лексикализация: „Всички се бяхме превърнали *в слух*“ (Раб. дело). „И при него работата не беше *в ред*“ (Д. Димов). „Носеше на гърдите си медал, но що за човек беше *в същност*, никой не знаеше“ (Й. Йовков). „Царят и Сара бяха *в плът и кръв* и сякаш по-други“ (Ст. Загорчинов). „Бай Нончо сигурно си е представял, че ведровските работи са *в ред*“ (А. Гуляшки).

При недиференцираните съчетания спомагателният глагол с ъм не е лишен напълно от свое собствено лексикално значение, поради което в предложното съчетание могат да се преплитат две значения — предикативно и обстоятелствено. В тези случаи спомагателният глагол с ъм е синтактически по-самостоятелен и означава битийност, присъствие, наличие, пребиваване. В зависимост от структурно-семантичната същност на предложното съчетание отделяме две групи:

а) За означаване на временно пребиваване на субекта на определено място — с локално значение. Съществителното име най-често е собствено и именува държава, град, местност. Например: „Ние сме *в някогашния град Преслав*“ (А. Каралийчев). „Аз не съм бил *във Варна*“ (Ив. Вазов). „Тя дотогава не знаеше, че Трайчев е *в София*“ (Ив. Вазов). Ако съществи-

тгелното име е нарицателно, означава ограничено, затворено място: „Той ббе доволен, че тя не е в тяхното купе“ (Ив. Вазов). „Мигар е в някоя гостилница?“ (Ив. Вазов). „Мястото му е в тъмницата“ (Ив. Вазов).; или общество от хора, обединени по някакъв признак, конкретизиран от определение при съществителното име: „Ние се радваме много, че такъв деятел, обществен и политически, е в нашата среда“ (Г. Димитров). „Има вече цигански групи, които работят във фабрики, които са в бригадирското движение“ (Г. Димитров).

б) С темпорално значение, при което съществителното име означава част или период от годината или някакво по-продължително време: „От 1500, колкото бяха в края на юли, сега вече те броят близо 2000“ (Г. Димитров). „В материалистически век сме, бай Тихолов“ (Ив. Вазов). „Да бъде в един срок от 16 седмици“ (Г. Димитров). Както се вижда, в някои от тях доминира синтактически и семантически обстоятелственият признак и те клонят към обстоятелствени пояснения за място и време.

3. Предложно-именните съчетания с предлога за се отличават от разгледаните с две особености: от една страна, по-ограничената им съчетаемост със спомагателния глагол с ъ м и, от друга, изпълняваната функция на второ сказуемно определение. (В работата не се спираме специално на първото и второто сказуемни определения, а употребяваме термините така, както са приети досега в нашата езиковедска литература. За тях ще стане дума в друго изследване.) Основна група глаголи, с които се интегрират, са за м и с л о в н а дейност, констатация, при която предметът (субект или обект на действието) се квалифицира като идентичен с друг предмет или подобен на него. По този начин се получава ново название посредством съществителното име в предложното съчетание, което вече в синтактичната позиция, която заема, има релативно значение, т. е. значението предметност става значение признак, който може да се приписва на друг предмет.

Характерна особеност на употребяваните тук глаголи за мисловна дейност е тяхното несамостоятелно значение, изразяващо се само в представянето, събщаването на предмета, без обаче да се конкретизира, уточнява признакът. Ето защо тук е задължително присъствието на предикативен член, с който се идентифицира субектът или обектът, като му се определя нова форма, вид, функция. Основна група глаголи са: *считам, мисля се, минавам, смятам, приемам, намирам, имам, вземам, помисля* с абстрактно значение, преносно по отношение на основното им.

Предложно-именните съчетания с предлога за в предикативна употреба можем да разделим на следните семантични групи в зависимост от лексикалното значение на съществителното име, ограничено в този смисъл, че предлогът за сигнализира за определен признак, качество, уточнено обаче от някакво определение.

3.1. Предложно-именни съчетания със съществителни имена за лица. Те назовават лицето според неговата професия, занятието или длъжността. Например: „За свещеник също не ме харесаха, въпреки че ядах блажно през поста“ (Чудомир). „Ето един човек, който се е родил за артист, а е станал прокурор“ (Д. Ангелов). „Не съм аз роден за

чиновник“ (Г. Стаматов). „А преди две години аз бях избран за *кмет*“ (Г. Райчев). „Той се подстригал в един манастир за *калугер*“ (Ив. Вазов). Предложно-именното съчетание не само дава ново название на субекта или обекта чрез идентифицирането му с друг предмет, но едновременно с това прави качествена характеристика, която твърде често, особено ако се именува временна, непостоянна дейност, е конкретизирана от съгласувано или несъгласувано определение. Например: „Първо време Вирянов минаваше за *обикновен кавалер*“ (Г. Стаматов). „Тя е определена за *инструктор по подривната дейност на партийните организации и на ремсовите групи*“ (Д. Ангелов). „Христина не желаше да му се отдаде, макар че минаваше за *негова годеница*“ (Ем. Станев). „Избиран ли съм бил за *секретар на организацията на финансовите служители*“ (Чудомир).

3.2. Предложно-именни съчетания, означаващи обществено положение, обществена проява или действие. Например: „Минуваше за *един от местните стълбове* на властващата по онова време партия“ (Т. Влайков). „Люцо минаваше за *най-страхливия войник във взвода*“ (Ив. Петров). „Не ме признаха за *дворянин* и отказаха да ме приемат“ (Чудомир).

3.3. Съчетания с пълнозначна дума съществителното име човек, уточнено от определения. Например: „Селяните го считаха за *прям и честен човек*“ (Д. Ангелов). „Лошото е, че някои наистина го смятат за *добър човек*“ (Д. Ангелов). „Всички по гората за *свой човек* го смятаха“ (О. Василев). „Считай го за *наш човек*“ (А. Гуляшки).

3.4. Предложни съчетания, означаващи проява, отношение към друго лице: „Имаше го *Индже за приятел*“ (Й. Йовков). „Не се разкайвах нито дори когато срещнах явното презрение на ония, които бях смятал за *наши доброжелатели*“ (П. Яворов). „Защото го смятаха за *приятел на кмета*“ (Й. Йовков); или принадлежност към дадена народност, вероизповедание: „Било че ме зеха за *турчин*“ (Ив. Вазов). „Минуваше между еснафа за *протестантин и безбожник*“ (Г. Караславов). „По-рано изкажеш ли едно мнение, не се смятат за *българи*, ако не застанат на противното“ (Чудомир).

3.5. Предложно-именни съчетания с пълнозначна дума съществително име за конкретни предмети, употребени с преносно значение, или абстрактни съществителни за посочване на определено качество. Например: „А роменте смятаха свободните западни земи за *гнездо на бунтовници*“ (Ан. Дончев). „И не напразно го смятат за *стълб на бригадата*“ (Раб. дело). „Всички се бояха от него и той считаше това за *гордост*“ (Г. Райчев). „Тогавата аз не знаех какво значи думата философ и смятах го за *прякор на нещо твърде обидно*“ (Т. Влайков). „Намираше присъствието му за *неприлично*“ (Ем. Станев). „Борбата с плътта и победата над нея се е считало за *най-големия героизъм, който е приближавал човека до бога*“ (Ив. Вазов).

3.6. Значителна група образуват предложно-именните съчетания с пълнозначна дума прилагателно име или причастие, с което се назовава качество или качествено състояние на субекта или

обекта. Обикновено те се схващат като субстантивирани или се мислят като същности. Най-общо посоченото качество се именува с имената *луд*, *мъртъв*, *свободен*, *щастлив*. Например: „И аз се мислех за *свободен*“ (Г. Стаматов). „Но какво би казали хората — ще ме вземат за *луда* или на смях“ (Г. Райчев). „И двамата братя се считаха един друг за *мъртъви*“ (В. Друмев). „И аз се мислех за *щастлива*“ (Г. Стаматов). Приписваните присъщи или временни качества на предмета в повечето случаи са само предполагаеми, несъществуващи реално и имат подчертан модален оттенък: „Сами — рече тя недоволна — знаем те за *умен*, пък приказваш глупости“ (Д. Ангелов). „Има капиталистически държави, които се смятат за *неоправдани* при предишното разпределение на сферите за влияние“ (Г. Димитров). „И тоя ме смята вече за *сгромолясан*“ (А. Гуляшки). Пълнозначната дума в предложното съчетание може да бъде и местоимение: „Шпионинът, казвам, защото общото мнение за *такъв* го смяташе“ (Ив. Вазов). „Нашите селяни не са глупаци, за *каквито* ги смятат някои“ (А. Гуляшки).

Лексикализираните предложно-именни съчетания обикновено имат фразеологичен характер, отличават се с устойчивост и са типични най-вече за разговорната реч: „Доста сме били за *смях на хората*“ (Г. Райчев). „Стана ни къщата за *смях пред хората*“ (П. Тодоров). „Станали сме за *приказ* в устата на хората“ (П. Тодоров).

Недиференцираните съчетания при спомагателния глагол с *съм* имат обектно-предикативно значение, при което спомагателният глагол, запазил битийното си значение, не може самостоятелно да разкрие напълно предикативния признак. Възможността да се поставят въпроси за допълнение (за кого, за що) и за сказуемо определение (какъв) е свидетелство за съществуващото в езика взаимодействие между различни структурни единици. Например: „Политиката е за *царя* и за *министрите*“ (Д. Ангелов). „И земеделци, и „широки социалисти“ бяха за *разтурянето на камарата*“ (Г. Димитров). Предложно-именните съчетания от този тип могат да имат и обстоятелствено-предикативно значение: „Може да е за *Москва*“ (Й. Йовков). „Приходът на обединения съюз е за *16 месеца*, а нашият за *12*“ (Г. Димитров).

4. Предложно-именни съчетания с предложо като. Това са най-често употребяваните предложни съчетания, отличаващи се със свои специфични особености, които зависят от обобщения характер на сравнителната форма.²⁵ Срещат се при:

4.1. Спомагателния глагол *съм* за установяване на предикативна връзка с предмета, именуван с подлога, като се разкрива временно или постоянно качество на базата на сравнението с друг предмет. Например: „Душата е като *агнец смирен* и *покорен* пред съдбата“ (Ем. Станев). „Сега се убедих — любовта е като *всичко наоколо*“ (Г. Стаматов). Признакът, посочен от сравнителната форма, е изграден между сравняването на две предметни понятия, но съществена особеност е неговият образен характер,

²⁵ Хр. Станева, Структура и синтактична функция на сравненията в съвременния български език, автореферат, 1972, В. Търново,

с който се отличава от предикативните определения, изразени с прилагателни имена и причастия. Например: „Животът ми е *като бистър потоак, родил се от снега*“ (Хр. Смирненски). „Ала тия радости бяха *като прелетни птици*“ (Ст. Ц. Даскалов). „В землянката Стоил е *като глава на семейството*“ (Й. Йовков).

Във функцията на предикативен член могат да бъдат сравнителни форми от различни лексико-семантични групи, но с ярка експресивност се отличава употребата на сравнителните форми с пълнозначна дума съществително име за животни. Например: „Машината е *като кон* — мислеше си той“ (А. Гуляшки). „А ний сме прости хора, ний сме *като овце*“ (Й. Йовков). „Но твоята душа е *като птичка*“ (А. Каралийчев). Когаго признакът се нуждае от допълнителни обяснения, сравнителната форма се разширява: „Вълната ѝ беше *като свила и мека, мека като душа*“ (Ил. Волен). „Казвах ли ви, че буржоазията е *като заек* — *хъ хванеш пушката, и клеква!*“ (Ем. Станев). „Защото политиката е *като човешката сянка* — *няма част от деня, в който да не мени формата си*“ (А. Гуляшки).

Чрез предикативно употребеното предложно съчетание—сравнителна форма, може да се изтъква не само отделно качество или признак, а да се разкрива по-пълно същността на предмета чрез сравнение, у п о д о б я в а н е. Например: „Нейната обич беше *като светлина, която огрява душата и нищо не иска*“ (Д. Талев). „В къщи си *като гостенин*“ (Й. Йовков). „Бригадата е *като рота* — *ако всеки от войниците вземе да умрива, каква ще излезе тя*“ (А. Гуляшки). „Съребиваването на господарите с нас е *като мотика, която подкопава корените ни*“ (Ем. Станев); чрез с ъ п о с т а в я н е, о т ъ ж д е с т в я в а н е: „Откровено казано, аз мразя властниците, каквито и да са те, защото са *като уличниците, без тълпата не могат*“ (Ем. Станев). „Всички не са *като Гърдя*, да се споменават с лошо само“ (Й. Йовков). „Николина знаеше вече, че не е същата, че не е *като другите момичета*“ (Г. Райчев). Обикновено преносната употреба на сравнителната форма е стилистически мотивирана: „Пусни го, че ръцете ми са *като под камък*“ (Ем. Станев). „Какво съм направила на този човек, че съм *като трън в очите*“ (Й. Йовков). „Моите ниви, колкото са останали, са за душата ми *като воденичен камък*“ (А. Гуляшки), а след отрицание посоченият признак се засилва: „Че сиромашът не е *като кучето* — *да ти служи вярно и когато имаш, и когато нямаш*“ (Ем. Станев). „Но людетe не са *като хората в планината*“ (Д. Талев). „Микробът не е *като врабче*, тия невидими врагове са навсякъде“ (Й. Йовков).

4.2. Предложно-именните съчетания, с които се разкрива д е й с т в и т е л е н, р е а л е н признак на субекта, се съчетават с глагола *я в я в а м* с е и неговите синоними: *проверявам се, представям се, излизам, играя роля* и др. Например: „С това Вазов се проявяваше *като истински певец*“ (Т. Влайков). При глагола *г о в о р я* в значение, че се съобщава нещо предназначено, отправено към някого (*каж*) или означава произнасяне на реч, разменяне на мисли с някого (*говоря*), може да се означава със сравнителната форма както реален признак на субекта, така и предполагаем, желателен. Пълнозначната дума в съчетанието е най-често съществително име за лице

(*брат, човек, дете, кмет, баща, приятел*). Например: „Ще го кажем *като бащи*, а не *като училищни настоятели*“ (Й. Йовков). „Не ти го казвам *като кмет*, а *като приятел* ти казвам“ (Й. Йовков). „На теб само аз ще кажа *като пред духовник*“ (Й. Йовков). По отношение на предмета-подлог предикативно-именният член изпълнява кваликативно, уподобително отношение. Твърде засилена употреба на този тип предложни съчетания се наблюдава при глагола изглеждам: „Робин изглеждал *като планина*“ (Н. Райнов). Разкриваният признак не е реален, а само предполагаем: „Нагоре, между драките пасат кози, на голия фон те изглеждат *като бели камъни*“ (В. Андреев).

4.3. Предложно-именните съчетания с предлога като във функцията на второ сказуемно определение се срещат при преходни глаголи, с които се означава движение, състояние, мисловен процес. Те поясняват прякото допълнение чрез разкриване на признак, който е типичен и характерен за предмета или явлението от действителността, посочени от пълнозначната дума. Обобщеното значение е „в качеството на какъв“ се явява обектът. Например: „Дуса го обича не само *като брат*, но и *като идеал за мъж*“ (Ем. Станев). „Анастасия го боготвореше *като свой учител по анархизъм*“ (Ем. Станев). „Неговият дар да типизира с няколко черти го сочи *като добър ученик на големите европейски майстори*“ (Т. Влайков).

Недиференцираните предложно-именни съчетания — сравнителни форми, се характеризират с двустранна връзка както със сказуемото, така и с подлога. Те имат обстоятелствено-предикативно значение и се употребяват при глаголи за движение, за преминаване в ново състояние и др. Пълнозначната дума може да бъде освен съществително име и прилагателно или причастие. Например: „Цял ден ходя *като занесен* и мисля (*занесен*)“ (А. Каралийчев). „И към Тошка се носеше *като майка*“ (Г. Караславов). Несъмнено имаме сказуемно определение, когато при отстраняване на предлога като се запазва смислово-синтактичното отношение или имаме еднородни сказуемни определения. Например: „Връщам се изморен, препълнен с нови впечатления и *като замаян (замян)*“ (Т. Влайков).

5. Предложно-именни съчетания с предлога на. Можем да ги разделим на три основни групи:

5.1. Съчетания, с които се разкрива нереален, предполагаем признак на предмета-подлог чрез съпоставянето с друг предмет, явление, същина, възприемани с отделно, типично качество. Те са свързани предикативно с подлога чрез глагола приличам и неговите синоними: *мязам, наумявам, наподобявам, изглеждам*, с които се означава подобие, сходство по външен или вътрешен признак на субекта с името от предложното съчетание. С предлога на не се изразява само компаративно отношение между две същини — подлог и предикативно-именен член, но се осъществява и предикативната връзка между тях. Например: „Той приличаше *на авантюрист, изправен пред необходимостта да търси успеха си другаде*“ (Д. Димов). „Той приличаше *на сомнамбул, който спокойно върви покрай някоя бездна*“ (Й. Йовков).

Трансформирането на конструкцията *приличам* + предложно-именното съчетание в именно сказуемо с предикативно-глаголна връзка *съм* и предикативно-именен член сравнителна форма с предлога *като* показва, че анализираниите предложно-именни съчетания при глагола *приличам* имат несъмнено предикативна употреба в изречението. Например: „Моята сламена шапка, която пазеше главата ми, приличаше на (беше като) *гъба, израснала в ливада*“ (Ел. Пелин). Съществителното име в предикативното предложно-именно съчетание е винаги нечленувано. С него може да се именуват лица, конкретизирани с посочването на отделен признак. Например: „Янаки Драганов, главният директор, приличаше по-скоро *на борец от тежка категория, отколкото на учен*“ (А. Гуляшки). „В това войнствено положение и с голямата брада той прилича *на турски генерал*“ (Ив. Вазов); животни, познати с някаква характерна особеност: „Защото сърцето на сиромасите прилича *на петел*, а сърцето на богатите — *на лисица и на видра*“ (Л. Каравелов). „Работниците приличат *на мравки: пълзят, разминават се*“ (Г. Караславов); или предмети, обикновено съпроводени от съгласувано или несъгласувано определение: „Но тия уши били скрити под гъста и рунтава коса, която приличала *на турска чалма*“ (Л. Каравелов). „Върху тъмното небе месецът приличал *на резен пъпеш*“ (М. Грубешлиева).

Пълнозначната дума в предложно-именното съчетание може да бъде изразена с прилагателно име или причастие: „Той замяза *на подсъдим* при излизане на съдиите от съвещателната стая“ (Г. Стаматов). Ако пълнозначната дума е съществително собствено име или е членувана, имаме косвено допълнение, което в известен смисъл е свързано с подлога, характеризирайки го откъм някаква страна. Например: „Юношата беше станал мъж и на пръв поглед приличаше много *на баща си*“ (А. Гуляшки). „Калугеринът и калугерката — говори той — приличат *на развратните жени, които примамват в обятията си всяка нечистота и които се наслаждават минути*“ (Л. Каравелов).

5.2. Предложно-именни съчетания, с които се прави качествена характеристика, свързана с най-общ външен изглед на предмет, с някакъв признак, който също е предполагаем, вероятен. Те стоят при глагола *преструвам* с е съ значение „придавам си друг вид, друг образ; превръщам се, преобразявам се“²⁶ и неговите синоними: *изглеждам, играя роля, престоря се, правя се* и др. Например: „Две години, хей, две години с две патерици ходи и се *преструва на болен*“ (Чудомир). „Хайде, не се прави *на лош*“ (А. Гуляшки). „Както ще бъде безполезно и ненужно да играе ролята *на наивен*“ (Д. Ангелов). „Ти *наистина ли си наивен*, или се правиш *на наивник*“ (А. Гуляшки). „Дори се *престори на весела*“ (А. Гуляшки).

5.3. Съчетания при предикативно-глаголна връзка спомагателния глагол *съм* за означаване на качествено състояние на субекта, в зависимост от мисловната дейност на определен кръг хора. Например: „*Сега на почит*

²⁶ Български тълковен речник, С., 1963, с. 699.

се Матей“ (Й. Йовков). „Тя е *на почит* и в Института по розата“ (Раб. дело). „...Сега намериха нещо по-популярно за новото време, когато царете не са *на особена почит*“ (Г. Димитров). „Едно време беше *на почит* дядо Моско“ ((Й. Йовков). При този тип съчетания особено ярко е подчертано единството между предлога *на* и пълнозначната дума, намерило израз и в изразяването на едно по-обобщено, абстрактно значение. Тук ще отнесем и предложно-именните съчетания, с които се означават качествени изрази и не е нищо на предмета подлог, свързани с някакво действие. Както и при предходните, пълнозначната дума обикновено е абстрактно съществително име или отглаголно съществително с функционален еквивалент (сказуемо—глагол. Например: „Вечерята беше *на привършване (свършваше)*“ ((Й. Йовков). „Слънцето беше *на заход (зализваше)*“ (Ив. Вазов). „Но физическите сили на големия организатор били *на изчерпване (се изчерпвали)*“ ((От. фронт). С предложно-именното съчетание може да се изразява и временно състояние на лице по отношение на някого: „Не зная да съм бил *напо-щастлив* някога — съм *на ваше разположение*“ (Ив. Вазов).

5.4. Съчетания, с които се означава действителен признак, съществуващ като една реалност. Тъй като се прави качествена характеристика на лице, обикновено функционалният еквивалент е прилагателно име, с което този признак се фиксира направо. Например: „Той беше *набит*, як селянин, *на средна възраст*, с кръгла като любеница глава“ (А. Гуляшки). „Бил съм *на 4—5 (четиригодишен) години*, когато баща ми донесъл една дълга свирка“ (Чудомир).

5.5. Немалка част от предложно-именните съчетания с предлога *на* се отличават с устойчивост, определена стилистична диференцираност и могат да се разглеждат като отделни, самостоятелни лексикални единици. Твърде често е употребата в разговорния и публицистичен стил на съчетания типа: „Нейната интерпретация беше *на високо равнище*“ (Раб. дело). „Въпросът е вече *на дни*“ (Ст. Ц. Даскалов). „Но все пак, съгласете се, че моралът в обществото е *на голяма висота*“ (К. Калчев). „Българските патриоти, обединени в ОФ, са *на прав път*“ (Г. Димитров). „Всички работници са кръвно заинтересувани нашият транспорт да бъде *на голяма висота*“ (Г. Димитров). Други лексикализирани съчетания са от типа на: „Параходът беше вече *на пара*“ (Ив. Вазов). „Почти цял ден съм бил *на крак*“ (Д. Ангелов). „Той не е достоен да бъде *на служба*“ (Ив. Вазов).

Недиференцираните предложни съчетания с предлога *на* имат обстоятелствено-предикативно значение и означават състояние на предмета, свързано с определено място, съдържат качествено-локален смисъл. Например: „Бях *на скеля*“ (Й. Йовков). „Една млада жена я търсила и сега е пак *на улицата*“ (Ив. Вазов). „Работниците са били *на гарата*“ (Г. Димитров); или правят качествено-количествена характеристика и имат темпорален оттенък: „Това беше *на петнайстия ден* от дождането ѝ в попавата къща“ (Ив. Вазов). „*На колко години* е мечката“ (Й. Йовков). „Това беше *на 18 декември 1918 година*“ (Г. Димитров). Обектно-предикативното значение е характерно за съчетанията, с които се съобщава някаква принадлежност: „Тя е *на царица Тамара*“ (Ив. Вазов). „Портретът беше *на млада*

девойка в сватбена премяна“ (Г. Караславов). „Ето, онази къща е на г. Чакалов“ (Ив. Вазов). Синонимни са предикативни определения, изразени с притежателни прилагателни: „Най-крайната къща е *Доньовата*“ (Чудомир).

6. Предложно-именните съчетания с предлога от във функцията на предикативен член в изречението се противопоставят по следните семантични признаци:

6.1. Изразяване на принадлежност към дадена група, към определена категория хора. За предикативна връзка служи обикновено спомагателният глагол *съм*, който има подчертан формален характер. Пълнозначната дума в предложното съчетание може да бъде освен съществително име за лице или абстрактно, но и показателно местоимение и прилагателно име. Например: „Той беше *от тия хора, чийто темперамент веднага избухва на повърхността, когато поемат кормилото в ръцете си*“ (К. Калчев). „Той беше *от пасмината на ония шури и развалени младежи без сърце, които гледат с цинична лекост на живота, на дълга, на добродетелите*“ (Ив. Вазов). „Наша Донка бе *от тях*“ (Ем. Станев). „Аз не съм *от ненаситните*“ (А. Гуляшки). „Зер, не съм *от леките*“ (А. Гуляшки).

6.2. За качествена характеристика на субекта, свързана с изтъкване на определен признак, типичен за пълнозначната дума в предложно-именното съчетание. Употребени преносно, те имат синонимни еквиваленти: „Човек може да е *от желязо*“ (Й. Йовков). „Човек може да е *от камък*“ (Й. Йовков). С конкретни съществителни имена са съчетанията, с които се именува признак, свързан с произхода на субекта по отношение на материя, вещество: „Дюшето на стайчката беше *от пръст*“ (Мих. Георгиев). „Дрехите му бяха *от зелено сукио*“ (Ц. Гинчев). „Тази табакера дали е *от кавказко сребро?*“ (Ал. Константинов). „Покривът на къщичката е *от слама*“ (Д. Димов).

6.3. Предложно-именни съчетания с качествено-определително значение, свързано с по-общ признак, който може да бъде конкретизиран в локален или темпорален план. Например: „Една колона в църквата е *от 996 година* — възкачването на Самуила на престола“ (Хр. Миндов). „Днес колко късно и колко непълно се изпълва едно задължение, което е *от преди 13 години*“ (Г. Димитров). „Той бе *от един тракийски градец*“ (Ив. Вазов). „Тия с абичките са *от големите села*“ (Й. Йовков).

Лексикализираните предложни съчетания имат пълнозначна дума абстрактно съществително име и се употребяват в публицистичния и разговорния стил. Например: „Съвместната работа на Комунистическата партия и Земеделския съюз беше *от решаващо значение за победата в изборите*“ (Г. Димитров). „Трудности има още да се преодоляват, но те са *от друг характер*“ (Г. Димитров). „Той е *от голямо значение* за вас“ (Ем. Станев). „Въпросът е *от голяма важност*“ (Г. Димитров).

7. Предложно-именните съчетания с предлога по имат следните основни значения:

7.1. За разкриване на някаква привычка, особеност на субекта, зависима от определена предметна ситуация. Пълнозначната дума

е конкретно съществително име, употребено с обобщено значение, с което не се назовава отделен признак, а действието, свързано с него. Например: „Благодаря, не съм *по кафетата* — отговори Евгени и седна срещу него“ (Д. Ангелов).

7.2. Със съчетанието се прави качествена характеристика на предмета (субекта), като пълнозначната дума — конкретно или абстрактно съществително име — е употребена с преносно значение. Например: „Тази работа е *по силите само на опитни заварчици*“ (Раб. дело). „От дружните мъжествени гласове, от сърдечния и игрив напев личеше, че тая песен ѝ беше *по сърце*“ (Ст. Загорчинов).

7.3. Предложните съчетания, с които се прави външна характеристика на субекта, свързана главно с обектото. Може да се именува и временно състояние, със синонимен еквивалент предикативно определение, изразено с прилагателно име или причастие. Например: „Момъкът беше *по риза (съблечен)*“ (Ст. Загорчинов). „Славян Дойков посрещна госта си *по риза*, с разкопчана яка“ (Д. Ангелов).

Недиференцираните съчетания имат обстоятелствено-предикативен характер и показват местоположение, състояние на предмета-подлог. Например: „Всички възрастни работници бяха *по бойните полета*“ (Г. Димитров). „Той не е знаел, че беше *по пазаря*“ (Ив. Вазов). Съчетанията с абстрактно съществително име могат да имат обектно-предикативно значение: „Какви са *по характер* и сила конкурентите „обединени синдикати“, показваха най-очевидно изборите за комитетите на труда“ (Г. Димитров).

8. Предложно-именните съчетания с предлога с се употребяват твърде често при пълнозначни глаголи с избледняло лексикално значение и при пълнозначни глаголи за положение, състояние, движение, действие, свързани с най-общии прояви на човека. С тях се прави главно качествена характеристика на предмета, означен с подлога, която показва както външни, така и вътрешни, душевни признаци.

8.1. Съчетания за външна характеристика на субекта, свързана с положение на отделна част от тялото, което е временно и е предизвикано от определена ситуация, обстановка. Външният признак може да има и значение на ускоряване, съвместимост. Пълнозначната дума в предложно-именното съчетание е конкретно съществително име, но почти винаги пояснено от някакво определение, което от своя страна уточнява състоянието му. Несъмнена е предикативната функция на съчетанията в случаите, когато те са употребени заедно с други предикативни определения, изразени с прилагателни и причастия. Например: „Д-р Байлов стоеше зинал, разкрачен, *с ръце на хълбока*“ (Ан. Страшимиров). „Тя постои някое време неподвижна, *с полуотворена уста* и изумени очи“ (А. Гуляшки).

Най-често се употребяват предложни съчетания с пълнозначни думи: съществителните: *лице*: „Милка се показва в коридора *с освежено, заруменело лице*“ (Ив. Вазов). „Брат ѝ стоеше *с лице към прозореца*“ (Л. Дюлов). „Партизаните, *с попукани от жажда усти, с разкаляни лица, задъхани от умора* се събираха около Илич“ (Д. Ангелов); *очи*: „Попита

Годям Борован *с блеснали от сълзи очи*“ (Д. Ангелов). „Лида не е болна, но лежи *с отворени от ужас очи*“ (Г. Стаматов); по г л е д: „Герчо остана за миг *с прикован поглед*“ (Д. Ангелов); у с т а: „Божикин остана *с отворена уста*“ (Д. Ангелов); усмивка, глава, ръце и др.: „Пред очите му се изправи Паладини *с усмивка до портрета на виконтесата*“ (Г. Стаматов). „Поп Деян ги изгледа *с горделива усмивка*“ (Ив. Вазов). „Тя вървеше срещу него *с леко отметната глава*“ (Д. Ангелов). „Застанал прав, *с мушнати в джобовете ръце*, Матьо го слушаше навъсено“ (Д. Ангелов). Синсемантична е употребата на съчетанието с пълнозначна дума съществително име за предмети, пояснени от несъгласувано определение *«в ръка»*: „Той беше застанал прав, *с шиие ракия в ръка*“ (Ан. Страшимиров). „Пред него стоеше *с бастун в ръка* старомодно старче с извехтяло бомбе“ (К. Калчев). „Дядо Андрей застана *с калпак в ръка* и зачака“ (К. Калчев).

Външният изглед на субекта може да бъде свързан с неговото облекло или да показва снабденост с някакъв предмет. Например: „Тези момичета се показваха на улицата *с нальми*, разхождаха се по площада в пъстри рокли“ (Д. Димов). „В голяма компания, *с разкопчана жилетка* седеше циян Паладини“ (Г. Стаматов).

Значителна група са предложните съчетания, с които се посочва постоянно, трайно качество на субекта, което може да бъде и придобито. С тях се прави външна, портретна характеристика на герой от художествено произведение и употребата им е типична с други предикативни определения. Например: „Той беше висок, здрав старец, със сини като метличина очи, *с дълги побелели коси*, небръснат и свършено глух“ (Чудомир). „Беше обаче човек разбран и *с рядко добро сърце*“ (Ив. Вазов). „Той беше *с плешиво теме, с червено и кръгло лице*“ (Д. Димов). „Тя беше едра, мургава, *с ярко начервени устни*“ (А. Гуляшки). „Лицето ѝ беше бяло, пълно, но *с мъжки израз и с черни ключени вежди*“ (Ст. Загорчинов).

8.2. Предложно-именните съчетания, с които се разкриват в ъ т р е и н и признаци на субекта, свързани с някакво душевно преживяване или с други действени състояния и моменти, имат качествено-емоционален характер. Пряко зависими от синтактичното обкръжение в изречението, те имат функционални синоними предикативни определения и се отличават от предходните по лексико-семантичната същност на пълнозначната дума — абстрактно съществително име, употребено с преносно значение. С тях се характеризира вътрешният, душевен облик на субекта: „Човекът беше *с широко сърце*“ (Й. Йовков), но ако се замени *с широко сърце* с прилагителното *добър* „Човекът е *добър*“, изразът обеднява, лишава се от образност. Тези съчетания могат да разкриват и мирогледа на героя: „Той беше човек имотен, добър, разсъдлив, възпитал Христо, но останал *със старите си понятия*“ (Ив. Вазов). „От чорбаджийската фамилия той си бе ослал *с чорбаджийски възрения* по въпроса за избора на жена“ (Ив. Вазов); или временно душевно състояние, като последница от някакво преживяване: „Той напуска болницата *с раздвоени мисли и лошо настроение*“ (Д. Ангелов). „*С разтупано сърце*, запъхтян, той се приближи към тях“ (Ив. В-

злов). „Между толкова весели люде само тя беше тъжна, с разранено сърце“ (Д. Талев). Честа е употребата на фразеологичното съчетание „не е с ума си“ със значение „не владее мисълта си, проявява неблагоприятно“²⁷: „Тоя май не е с ума си“ (Й. Йовков). „Не е твърде с ума си“ (Й. Йовков). Като обща особеност на разглежданите предложни съчетания е тяхната стилстическа диференцираност, т. е. употребата им преди всичко в разговорния стил и художествената литература за външна и вътрешна характеристика на героя.

Недиференцираните предложно-именни съчетания с предлога с имат обстоятелствено-предикативно значение: „И това продължава със седмици“ (От. фронт). „Към тази дата колективът на Института се явява със значителни успехи в своята научноизследователска дейност“ (Раб. дело). „Ето, ще си кажа — аз цяла изгорях в борбата, а той ходи с ръкавици, за да не изцапа малкото си пръстче“ (Д. Ангелов), или обектно-предикативно значение: „Аз не съм с них, но все пак те са наши люде, християни“ (Д. Талев). „На вратата се появи една девойка с куфар в ръка“ (Ив. Вазов). „Една вечер я зърнах на улицата с група другарки“ (Г. Райчев).

От извършения анализ върху предикативната употреба на някои предложно-именни съчетания можем да направим следните изводи:

1. Предикативната употреба на предложно-именните съчетания е едно доказателство за активната употреба на предложно-именните съчетания в съвременния български език, пряк израз на неговия аналитичен строеж.

2. С предложно-именните съчетания се прави същностна и качествена характеристика на субекта, показва се външна и вътрешна изява, определено качествено състояние, разкрива се реален или нереален, предполагаем признак.

3. За една част от предложно-именните съчетания е типична употребата на абстрактни съществителни имена или конкретни съществителни, употребени преносно (например с предлога в), при които процесите на лексикализация са по-активни, докато при друга част (например с предлога за, като) се употребяват главно конкретни съществителни имена.

4. Предикативно употребените предложно-именни съчетания се отличават с известна модалност, в някои случаи имат експресивна стойност и са стилистически мотивирани, като предложните съчетания с предлога в, но са характерни за публицистичния стил, докато предложно-именните съчетания с предлозите като, на, с, за се срещат най-вече в художествения стил.

5. Недиференцираните предложно-именни съчетания имат две основни значения: обстоятелствено-предикативно и обектно-предикативно.

Предложно-именните съчетания във функцията на предикативно-именен член в изречението имат свои специфични лексико-семантични и структурно-синтактични особености, които позволяват разглеждането им както на лексикално и морфологично, така и на синтактично равнище.

²⁷ Български тълковен речник, С., 1963, с. 803.

О ПРЕДИКАТИВНОМ УПОТРЕБЛЕНИИ НЕКОТОРЫХ ПРЕДЛОЖНО-ИМЕННЫХ СОЧЕТАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Христина Станева

Резюме

В статье анализируется предикативное употребление некоторых предложно-именных сочетаний, связанное непосредственно с развитием аналитизма в болгарском языке и отражение его на структуре предложения. В рассматриваемых сочетаниях дается характеристика качества и сущности предмета, выраженного подлежащим или прямым дополнением, показываются внешние или внутренние его выражения, определенное состояние, раскрывается реальный или нереальный признак.

Для некоторых предложно-именных сочетаний характерно употребление абстрактных или конкретных имен, употребленные в переносном значении (например, с предлогом *в*), при которых процессы лексикализации активней, в то время как в другой части (например, с предлогом *за*, *като*) употребляются главным образом конкретные имена существительные.

Предикативное употребление предложно-именных сочетаний отличается известной модальностью, в некоторых случаях они имеют экспрессивную окраску и стилистически мотивированы, сочетания с предлогами *в*, *по* характерны для публицистического стиля, в то время как сочетания с предлогами *като*, *на*, *с*, *за* — чаще всего употребляются в книжном стиле.

Выполняя функцию предикативно-именного члена предложения, предложно-именные сочетания имеют свои специфические лексико-семантические и структурно-синтаксические особенности, которые позволяют рассматривать их как с точки зрения лексики и морфологии, так и с точки зрения синтаксиса.

DE L'EMPLOI PRÉDICATIF DE CERTAINS GROUPES PRÉPOSITION+NOM DANS LA LANGUE BULGARE CONTEMPORAINE

Christina Stanéva

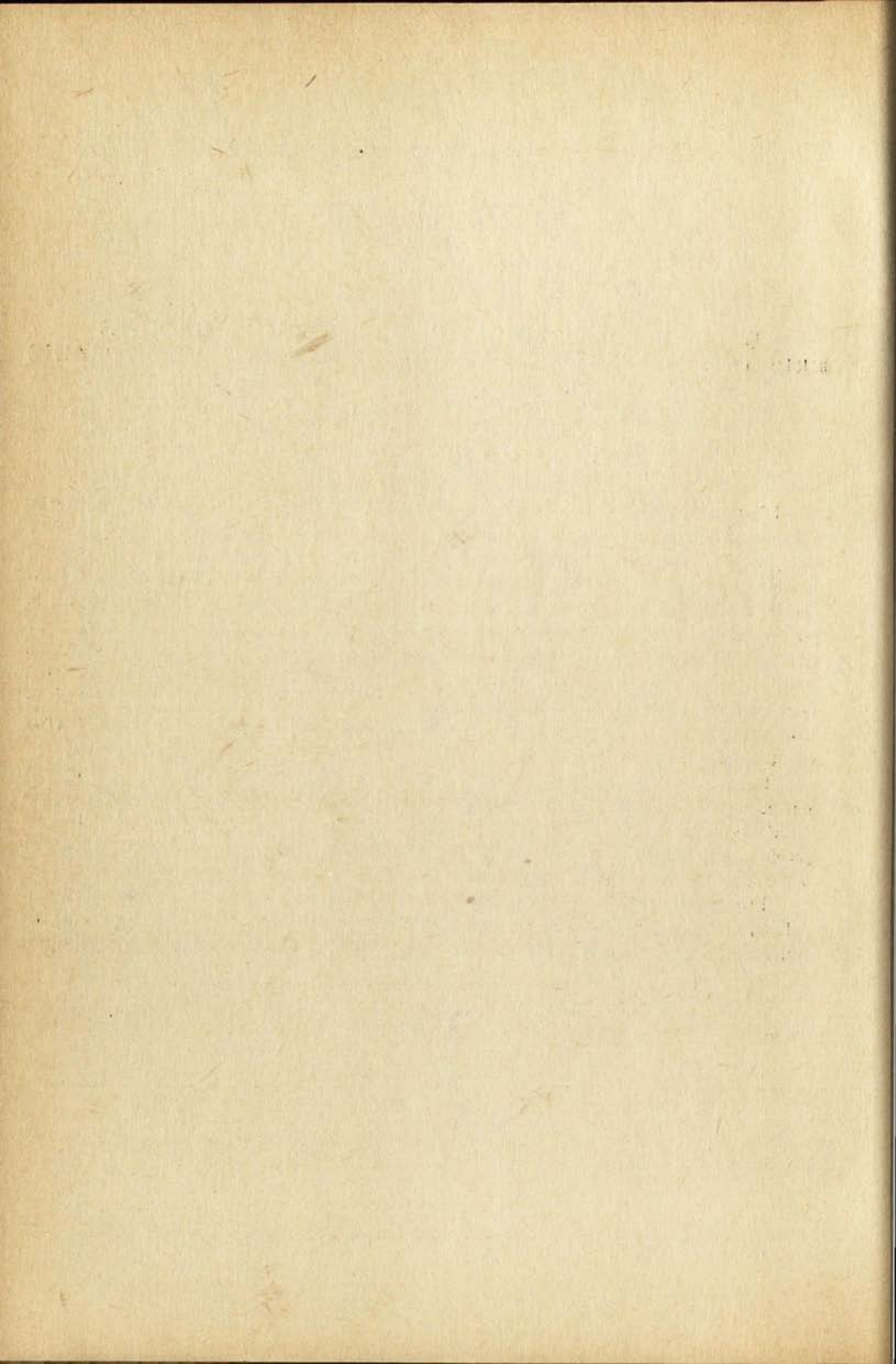
Résumé

L'auteur de la présente étude analyse l'emploi prédicatif de certains groupes **préposition+nom** en soulignant que cet emploi est lié à l'évolution de la langue bulgare vers l'analytisme et que celui-ci influence la structure de la proposition. Les groupes étudiés servent le plus souvent à caractériser, à faire ressortir l'essentiel de l'objet désigné par le sujet ou par le complément d'objet direct; à souligner une manifestation intérieure ou extérieure, un état déterminé; à révéler une qualité soit réelle, irréelle ou supposée. Dans un certain nombre des groupes étudiés l'emploi de noms abstraits et concrets, pris au sens figuré, est typique (par exemple avec la préposition **в**). Dans ces cas-là les procédés de lexicalisation sont plus actifs, dans d'autres (par exemple avec les prépositions **за, като**) on emploie surtout des noms concrets.

Les groupes **préposition+nom** employés prédicativement se distinguent par une certaine modalité, ont parfois une valeur expressive et sont stylistiquement motivés. Les groupes avec les prépositions **в, по** sont propres au style publicitaire, tandis que ceux avec les prépositions **като, на, с, за** s'emploient surtout dans la langue littéraire.

Les groupes **préposition+nom** dont la fonction dans la proposition est celle d'un nom prédicat ont des particularités lexico-sémantiques et syntaxiques qui exigent une analyse du point de vue lexical, morphologique et syntaxique.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
т. X, кн. 1 Филологически факултет 1972/1973
TRAVAUX DE L' UNIVERSITE "CYRILLE ET METHODE" DE V. TIRNOVO
Tome X, Livre 1 Faculté philologique 1972/1973

ЙОРДАНКА МАРИНОВА

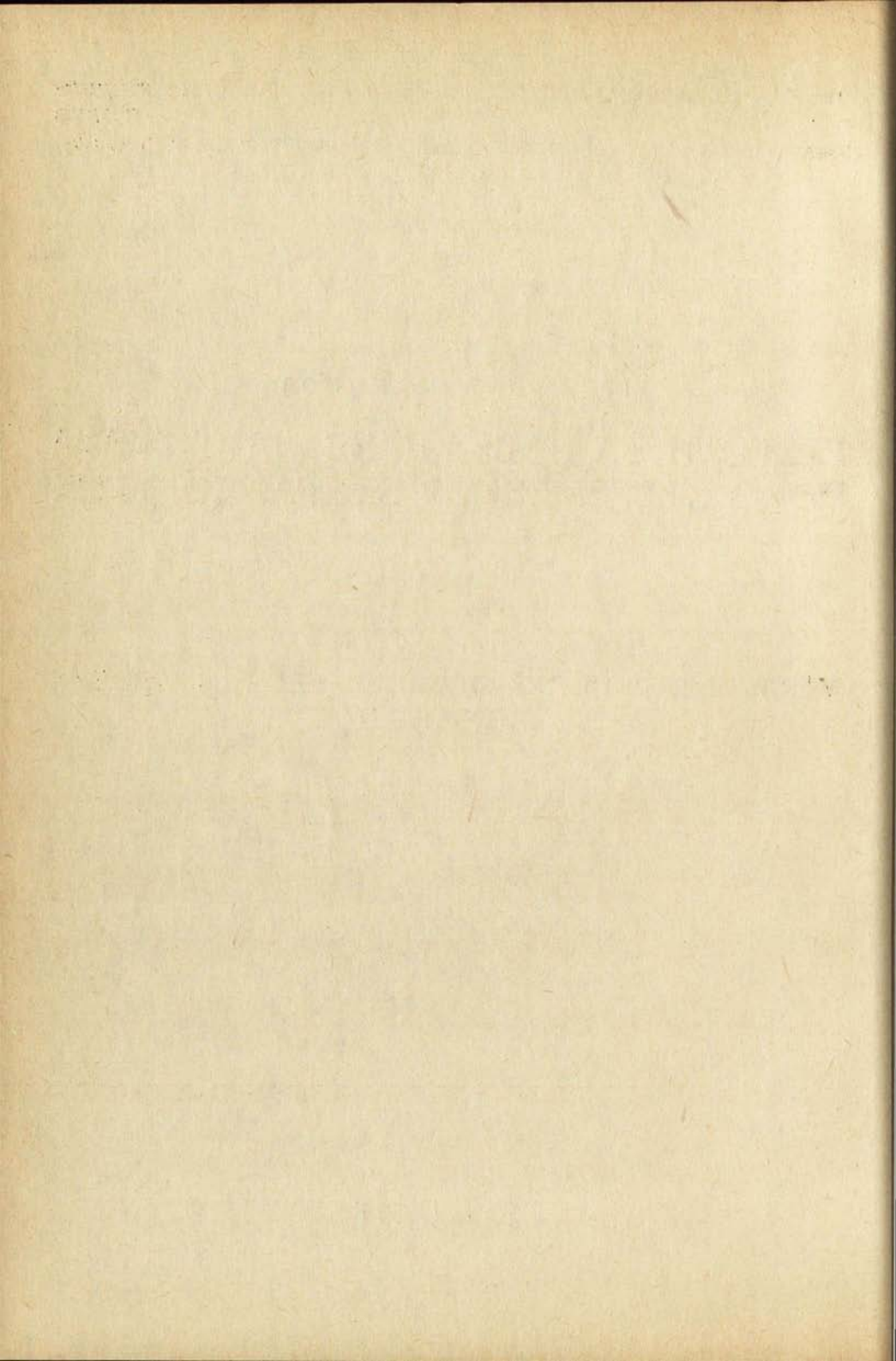
ГЛАГОЛИ ЗА ВЪВЕЖДАНЕ НА ПРЯКАТА
РЕЧ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

YORDANCA MARINOVA
VERBS INTRODUCING DIRECT SPEECH IN MODERN
BULGARIAN

София, 1974

Като структурно завършена синтактична единица конструкциите с пряка реч имат свое свързващо ядро (звено), което обединява двете съставки — авторската реч и чуждата реч. Тази функция изпълняват авторските думи, непосредствено въвеждащи пряката реч. Словесният запас, с който се въвежда пряката реч в съвременния български език, в количествено отношение е доста голям, но лексически не е неограничен, макар че непрекъснато увеличава и изменя своя обем. Тук се поставя задачата да се изучат лексическите групи думи, които въвеждат пряката реч в съвременния български език, тяхната смислова структура и синтактични свойства. В своя труд „Съвременен български език“ К. Попов посочва само някои глаголи за съобщение или реч, след които се употребява пряка реч (*казвам, разправям, обаждам се, отговарям, отвърна, река, питам, викам, изричам, продумам, прошепвам, мъля, прибавям, продължавам, допълвам, избъбря, пошушина, ревна, възкликна, възглася, повторя, обадя се, говоря, съобщавам, обяснявам, разказвам, долагам, заръчвам, уговарям, отричам, отговарям, мисля, заповядам и др.*¹).

Трудно е да се даде напълно точен списък на думите, които са поели посочената функция в нашия език, но събраният материал и направените наблюдения показват, че техният брой надминава 300. Това са предимно глаголи, по-рядко съществителни имена, чиято възможност да функционират като свързващ компонент (звено) в конструкциите с пряка реч е предопределена от тяхното лексикално значение. Всички те по различен начин са свързани с процеса на говорене. Някои от тях направо го назовават или назовават свързаната с него мисловна дейност (*казвам, говоря, съобщавам, викам, шепна, мърморя, крещя, помисля, спомня си, реша и др.*), други опосредовано са свързани с него, защото назовават действия или чувства, които го съпътствуват (*милвам, въздъхна, смея се, изправям се, втурвам се, зарадвам се, ядосам се и др.*), трети означават възприятие, чийто обект е речта (*чуя, слушам и др.*). От друга страна, употребата на една лексикална единица като свързващо звено в конструкциите с пряка реч води до промени в нейното лексикално значение и понякога до закрепване в нея на едно ново лексикално значение, с което тя не съществува в речника на съответния език. Напр. глаголят „обърна се“, в конструкциите с пряка реч може да има значение на глагол за говорене, с което той не фигурира в тълковния речник: — Я ми кажете — *обърна се* той строго към децата, — помислили ли сте, та сте дошли сега да берете, а? (ГК); — Млади

¹ К. Попов, Съвременен български език, Синтаксис, С., 1963, с. 332.

момчета! — *обърна се* той към нас меко и приятелски, като забрави за миг надзирателското си достойнство (ГК). Затова смятаме, че имаме достатъчно основания на съвременния етап от развоя на езика ни да разглеждаме лексикалните единици, които въвеждат пряката реч, като една оформена вече функционална лексикална микросистема, притежаваща своя структура. Казваме „функционална“, защото лексикалните единици в нея са обединени въз основа на своята употреба в езиковата практика. В историята на езика ни тя е претърпяла съществени изменения, свързани с общите тенденции в развитието му. Сега тя е достатъчно богата и сложна и нейното разглеждане, от една страна, е свързано с разкриване на взаимоотношенията между компонентите на конструкциите с пряка реч, а, от друга страна — с изучаване лексикалната страна на една толкова често употребявана част на речта, каквато е глаголят. Поради тази причина ние ще се задоволим с изучаването ѝ в синхронен аспект, макар че и в диахронен тя представя интерес.

Изучаването на една лексикална микросистема, каквато е разглежданата, е свързано с много трудности. Те произтичат от това, че липсва една общоприета методология. Системният характер на лексиката на отделните езици се признава от много изследвачи, но на въпроса именно как трябва да се разчлени лексико-семантичната система на отделни обекти, на отделни подсистеми, за да се вникне по-дълбоко в нейната структура, и как да се анализират тези подсистеми, между езиковедите съществуват сериозни разногласия. Някои езиковеди свързват системния характер на лексиката с обединяването на думите в предметно-тематични групи, други — с групиране в „понятийни“ или „семантични полета“, трети назовават тези подсистеми „лексико-семантични групи“.

Теорията за семантичното поле обикновено се свързва с името на немския лингвист Й. Трир.² Трир смята, че езикът не само отразява националния дух на народа, но формира и неговия мироглед. Всеки език по своему разделя света (действителността) и ние си го представяме такъв, какъвто ни го дава езикът.

Стремейки се да разкрие системните отношения в семантиката, Трир изхожда от „понятийни полета“, които съответствуват на определена сфера понятия. Думите в езика като че ли се наслагват върху тези понятийни полета и подобно на късчета мозайка ги разделят без остатък. Тези думи образуват особено „словесно поле“. Думите получават значение само като част на съответното поле, извън което те са лишени от такова значение. Развитието на значението на думите се състои в ново членение, в ново преразпределение в словесни полета в рамките на строго очертаното понятийно поле.

Възникнала върху традицията на немската философия и по-точно под влияние на идеите на Хердер и В. Хумболт за „вътрешна форма на

² J. Trier, *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes* (1931); *Sprachliche Felder* (Zeitschr. für die Bedeutungslehre, 8, 1932); *Das Sprachliche Feld* (Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung); *Deutsche Bedeutungsforschung* (Germanische Philologie, Festschr. für Otto Behagel Heidelberg, 1934) и др.

езика“, тази теория претърпява развитие и изменение у последователите на Й. Трир — Л. Вайсгербер, Г. Ипсен, В. Порциг и др.³

Л. Вайсгербер разглежда езиковото поле като сектор (участък) на „междинния езиков свят“, който стои между действителността и нашето съзнание. Думите в него са семантически несамостоятелни, тяхното значение се определя от онова единство, в което те участвуват. Той различава „еднослойни“ и „многослойни“ полета в зависимост от броя на признаците, в съответствие с които се извършва членението на полета.

Докато Й. Трир и Л. Вайсгербер свързват понятието „семантично поле“ с отношенията между отделните понятия в рамките на една понятийна група, Г. Ипсен поставя в основата на семантичното поле формален морфологичен признак. Според него една семантична група образуват думите, които в резултат на своята смислова близост са получили и еднакво морфологично оформяне.

В. Порциг обръща внимание на семантичните отношения между глаголите и имената — съществителни и прилагателни. Ядро на „елементарното семантично поле“ могат да бъдат само глаголите и прилагателните имена, защото само тези думи могат да изпълняват „предикативна функция“ (напр. **улавям** предполага **ръце**, **беловлас** — **коса** и т. н.). По този начин последователите на Трир насочват изследванията си към езиковите факти като изходен пункт и връщат семантиката и лексикологията от понятийната област на човешкото мислене към речниковия състав на езика. Семасиологическият подход на В. Порциг, който си поставя задачата да покаже как отделните елементи се обединяват в семантични полета, обаче е по-малко популярен, отколкото ономасиологическият подход на Й. Трир. Терминът „семантично поле“, определен от Трир като „кръг от понятия“, и съществуващия в него механизъм на съотношение и изменение предизвиква сериозна критика от страна на много лингвисти, макар че по думите на О. С. Ахманова „в определен исторически период почти никто не оказвался вполне свободным от его влияния“⁴.

Теорията за „семантичното поле“ се отхвърля и от някои съветски лингвисти главно поради нейната идеалистическа основа (разглеждане на езика като система от интелектуални символи, които не отразяват напълно предметите от реалната действителност). Но всички лингвисти безспорно признават, че Трир и неговите последователи имат несъмнени заслуги в изучаването на конкретния материал. Изследването на семантичните полета разкрива интересни факти на различия между отделните езици и между различни периоди в развитието на един и същ език. Използвайки частните наблюдения на Й. Трир, основаващи се на изучаването на конкретния материал, съветският езиковед Ф. П. Филин съз-

³ L. Weisgerber, Vom Weltbild der deutschen Sprache, Düsseldorf, 1950; G. Ipsen, Der neue Sprachbegriff, „Zeitschrift für Deutschkunde“ 1932, Bd. 46, Hf. 1; W. Porzig, Wesenhafte Bedeutungsfelder, „Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur“, 1934, 58, стр. 70—97.

⁴ О. С. Ахманова, Очерки по общей и русской лексикологии, М., 1957, с. 96.

дава теорията за „лексико-семантичните групи“⁵. „Лексико-семантичните групи слов представляют собой объединения двух, нескольких или многих слов по их лексическим значениям“⁶. Под лексическо значение авторът разбира предметното съдържание на думата, нейната съотнесеност към обективно съществуващия свят на предмети, процеси, явления и др. В основата на лексикалното значение лежи понятието, което обаче не е тъждествено със значението. Филин определя лексико-семантичните групи като чисто езиково явление, продукт на историческото развитие на конкретния език. Между думите в рамките на една семантична група съществуват разнообразни семантични връзки — синонимни, антонимни, всякакъв род уточнения, диференциации и обобщения на близки или едновременно съществуващи значения.

Въпреки критиката на теорията за „семантичното поле“ от страна на много лингвисти (Бетц, Дорнзайф, Шейдвейлер и др.) терминът „семантично поле“ и днес се ползува с голяма популярност. Влагането на ново съдържание в този термин, т. е. поставянето в основата на семантичното поле връзки, съществуващи в самия език, дава възможност да се отстранят непреодолимите трудности на методиката при определяне на неговите граници.

През последните години в семасиологичните изследвания се използват нови методи за анализ на лексиката. В стремежа си да намери обективни критерии за разделяне лексиката на семантични полета Ю. Д. Апресян използва дистрибуцията на думите в определени значения.⁷ Структурните модели и формули, които отразяват съчетателните възможности на думите, са показателни и за тяхното „типично значение“, а последното лежи в основата на семантичното поле.

Сравнително нова е и идеята за разделяне значението на редица компоненти, които показват съотношението между значението на различните думи. Компонентният анализ се използва успешно от американския лингвист Е. Найда при изследване термините за магьосничество в езика „майя“ (Гватемала и Мексико).

Използувайки семасиологическия подход (от думата) на В. Порциг при разделяне лексиката на семантични полета, някои съветски езиковеди в най-ново време успешно разкриват структурата на семантичното поле. Ю. Н. Караулов го нарича „лексико-семантическо поле“⁸. В основата му той поставя отношенията, връзките между отделните значения на думите, които установява също на принципа на компонентния анализ. Това показва, че „семантичното поле“ се разглежда вече като езиково явление. В нашата езиковедска литература възможността да се изпол-

⁵ Ф. П. Филин, О лексико-грамматических группах слов, Сб. Езиковедски изследвания в чест на академ. Ст. Младенов, С., 1957, с. 523—538.

⁶ Ф. П. Филин, Пак там, с. 525.

⁷ Ю. Д. Апресян, Дистрибутивный анализ значений и структурные семантические поля, Лексикографический сборник, Вып. V, М., 1962, с. 61—72.

⁸ Ю. Н. Караулов, Структура лексико-семантического поля, Научные доклады высшей школы, Филологические науки, 1972, 1, с. 57—68.

зува терминът „семантично поле“ днес при анализиране на лексиката е добре обоснована от Р. Мутафчиев в неговата статия „Анализ на лексиката по семантични полета“⁹.

В настоящото изследване ние също ще използваме понятието „лексико-семантично поле“¹⁰, разбирано като обединение от думи, свързани по смисъл, по общност на морфологичните особености и на техните синтактични възможности. Работата не се свежда до термина, защото виждаме, че в съвременната езиковедска литература в термина „семантично поле“ се влага същото съдържание, както в термина „лексико-семантична група“¹¹. При това не бива да се забравя единството между определен брой семантични признаци (семи, семантични множители) и изразителен потенциал, но основното е семантичната структура на полето. За смислова връзка между думите ще говорим в случаите, когато техните значения имат общи признаци, т. е. когато те се намират в синонимни, антонимни, взаимно уточняващи се и други отношения. Но тези смислови отношения в лексико-семантичното поле са изградени в една „семантична плоскост“, затова думите имат еднородни и съпоставими значения.¹² Общността на морфологичните особености предполага принадлежност на думите към една и съща лексико-граматическа категория (част на речта). Някои езиковеди включват в структурата на едно и също лексико-семантично поле и думи, принадлежащи към различни части на речта (ум и мисля, птица и летя, страх и изплаша се).¹³ В зависимост от това, дали думата означава предметност или признак, тя има различни синтактични връзки с другите думи.

Каква методика на изследване сме избрали за анализиране на тази лексикална микросистема, която образуват думите, използвани в езика ни за въвеждане на пряка реч? Като се ръководим от това, че лексикалното значение на думите е предметно (обективно), съотнесено с фактите от реалната действителност, но че то е факт на езика, на неговата система и речева реализация, посочената микросистема се разглежда като съставена от глаголи, принадлежащи към няколко лексико-семантични полета. Те се оформят на основата на един общ (инвариантен) признак, който осигурява съществуването им в езика като отделна лексикална подсистема. По-нататък анализът цели да се разкрие структурата на лексико-семантичното поле. Наред с този признак глаголите от всяко поле са носители и на други допълнителни (второстепенни) признаци, които оправдават наличието на многообразие от думи за едно и също явление, за едно и също действие в различни аспекти на неговото осмисляне и индивидуален

⁹ Р. Мутафчиев, Цит. съч., Език и литература, 1971, 2, с. 27—38.

¹⁰ Термина „лексико-семантично поле“ смятаме по-точен, тъй като той съдържа указания за смислови връзки между компонентите в рамките на определена лексикална подсистема.

¹¹ Вж. Ю. Н. Караулов, „... лексико-семантичским полем называется группа слов одного языка, достаточно тесно связанных друг с другом по смыслу“, Научные доклады высшей школы, Филологические науки, 1972, 1, с. 57.

¹² Р. Мутафчиев, Цит. съч., с. 32.

¹³ Ю. Н. Караулов, Цит. съч., с. 64—65.

начин на изразяване и протичане. Диференциалните признаци са в основата на вътрешното разчленение на дадено семантично поле на вътрешни подполета (микрополета). Те залягат и в основата на синонимната система като израз на присъщите на синонимите различия, като ги осуетяват като дублети или ги правят синоними. Затова в границите на отделните подполета (микрополета) анализът продължава по синонимни и антонимни редове. Синонимният ред започва с основните синоними, наричани „доминанти“, към значението на които се наслояват допълнителни семантични признаци (идеографически и стилистически отгънъци). Откриването на диференциалните семантични признаци става чрез съпоставяне на дадено значение с друго значение (значения) при установяване на известно сходство и противопоставяне между тях. Но най-важното е семантичната структура, която прави възможни тези отношения, важно е структурното взаимоотношение в единството на елементарните семантични признаци.

Следвайки изградената методология за изследване, в очертаната функционална микросистема можем да разграничим няколко лексико-семантични полета: I. Глаголи за говорене. II. Глаголи за мисъл (неизказана реч). III. Глаголи за слухово възприятие. IV. Глаголи, означаващи чувства и душевно състояние. V. Глаголи за движения, придружаващи процеса „говорене“.

I. ГЛАГОЛИ ЗА ГОВОРЕНЕ

На глаголите от това лексико-семантично поле се пада най-голям дял в разглежданата лексикална подсистема. То обхваща около 200 глагола. Не случайно сказуемото, което въвежда чужда реч, често се отъждествява с лексико-семантичната група (поле) на глаголите за говорене. Те означават в широк смисъл действие, което се извършва с помощта на говорния апарат — произнасяне на членоразделни звукове (отделни думи, фрази) в процеса на езиковата практика, на езиковото общуване. Към това структурно-семантично поле се отнасят всички глаголи, които като единици на речта в определен контекст означават процеса говорене. Във всички тези случаи става дума за един и същи процес, за неговите разновидности, за различните му страни. Доколкото те са свързани в практическата дейност на хората, тази връзка между различните страни на човешката реч в самата действителност поражда връзка между лексикалните значения на глаголите за говорене и в лексикалната система на езика. В конструкциите с пряка реч те означават процеса говорене като предикативен признак на лице, чиято реч се съобщава. Следователно глаголите за говорене имат еднородни (съпоставими) значения и това ни дава основание да смятаме, че принадлежат към едно лексико-семантично поле. Използването им за въвеждане на пряка и косвена реч показва, че за разлика от други лексико-семантични полета глаголите за говорене се обединяват и по своите синтактични възможности.

В ядрото на това лексико-семантично поле влизат глаголи с общо значение за речева дейност, които имат най-голяма честота на употреба:

говоря, кажа, казвам, река. Напр.: — Търпение, търпение и търпение! — *говори* той. — А ти се надяваш за мир! (ИЙ); Султана му *каза*. — Що не намериш нягде малко слама да си постелеш, ти все така ли не лежиш в яслите на голи дъски? (ДТ); — Ударил коня свърски — *рече* старата на Райна. — Как не го е било грях (ЕС); — Аз съмтам, че този модел е много хубав, и ви съветвам на него да се спрете — *казваше* Христина, като сочеше едно губерче в бордо с виолетови фигури (ЕС). Глаголите *говоря* и *кажа* означават близки понятия, но не са синоними. Различията в тяхното значение произтичат най-често от видовата разлика. Така напр. възможна е взаимната замяна на глаголите *говоря* и *казвам, кажа* и *река*. Вместо глагола *говоря* в следния пример без промяна в семантиката може да се употреби глаголът *казвам*: — Ей тук са всички — *говори (казва)* той. Тук е и той (ИЙ). Или: — Какво мислиш да правиш сега? — *рече* (вм. *каза*) Фичето. — Де ще я водиш? (ИЙ). Затова като синоними могат да се разглеждат глаголите *говоря* и *казвам*, от една страна, и *кажа* и *река*, от друга.

Глаголът *река* е имал много широка употреба във всички славянски езици. Широка е употребата му и в съвременния български език, но по честота отстъпва на глагола *кажа*.

Глаголите *казвам* и *говоря* са много близки по значение. Макар че глаголът *говоря* винаги се сочи на първо място в лексико-семантичното поле на глаголите за говорене, трябва да отбележим, че във функцията да въвежда пряка реч неговата употреба е ограничена. Дори тази употреба е свързана със специфичен стилистичен похват у някои автори. От анализиранияте художествени произведения глаголът *говоря* се употребява за въвеждане на пряка реч редовно в произведенията на Йовков, рядко у Е. Станев и у Елив Пелин. Тази употреба у Йовков винаги е постпозитивна, т. е. след пряката реч, но всякога се предхожда от авторско изречение, в което се изяснява субектът или обектът на речта и много често други действия, които я придружават: Никола кипва и се скарва. — Стига! — *говори* той. — Оставете момчето! Върви си, върви, момче — остави ги тия (ИЙ); Варенов е само на няколко крачки. Войниците се изправят. — Какво правите? — *говори* той и се спира. — Приказвайте си, нали (ИЙ).

Към всеки от посочените глаголи от ядрото на лексико-семантичното поле се оформят отделни синонимни редове:

говоря — *казвам, думам, разказвам, обяснявам, обаждам се, произнасям, мълявя, шепна, прошепвам, водя разговор, нареждам, бърборя;*
казвам — *говоря, думам, викам (казвам), мълявя, бърборя, мърморя,*
произнасям, заявявам, твърдя, поддържам, уверявам, обаждам се, съобщавам;

кажа — *река, изрека, заговоря, изговоря, проговоря, издумам, подметна, продумам, подхвърля, отсека, изтърся;*

река — *кажа, продумам, изговоря, отговоря.*

Към това лексико-семантично поле се отнасят и глаголи, едно от значенията на които (в определени условия) може да бъде „процес на речта“ като *викам, вия, грача, писна, съскам, започна, подхвана, продължа, при-*

бавям, отсичам, отрежа, пресичам и др., а така също глаголи, които означават някакво действие, чиято външна изява е процесът говорене — *заповодям, поканя, карам се, пожелавам, благославям, рапортувам, извинявам се* и др. Синонимните и антонимните връзки на тези глаголи с други думи от лексикалната система на езика ни разширяват много границите на това лексико-семантично поле.

Като свързващо ядро в конструкциите с пряка реч глаголите за говорене означават целенасочено действие (съобщавам нещо), което се осъществява по определен начин. В едни случаи може да се окаже доминиращ признакът „начин на осъществяване“, в други случаи — „целенасочеността, функцията на съобщението“. В зависимост от това в лексико-семантичното поле на глаголите за говорене могат да се разграничат две основни подполета (микрополета):

I. 1. *Глаголи за означаване самия процес на говорене* (произнасяне). Тази група глаголи съдържат указания за произнасяне на думи и фрази изобщо или за различни страни на този процес — начините на произнасяне и протичане. Такива са глаголите *говоря, казва, река, викам, развикам се, крещя, шепна, шушна, вия, грача, писна, ръмжа, съскам, чурулика, заеквам, пелтеча, избърборя* и др. Напр.: Най-сетне Даринка не изтърпя и сърдито *вика*: — Тони, стига си се глезила! Хайде, защото ямам много време (ЕС); — Ето виждате ли — *мълвеше* тя зарадвана, — чуваш ли какво казва Борко: жив и здрав е, скоро ще си дойде (ГР); Ивана ме дърпа за ръкава: — Дали не е обиск? — *прошепна* тя плахо. — Но Палчев не е комунист. Защо ще го търсят? (ОВ).

I. 2. *Глаголи за означаване целенасочеността, функцията на съобщението*. Тези глаголи също изразяват действието говорене, но те насочват вниманието не към начините на произнасяне и звучене, а към съдържанието на съобщението. Тук в самия глагол покрай процеса говорене се съдържа указание и за някакъв друг процес, който характеризира говоренето по отношение съдържанието и целенасочеността на съобщението. И именно този процес, свързан обикновено с целта и задачите на комуникацията, намира външна изява чрез речевата дейност. Напр. „*помоля*“ означава изразяване на молба чрез думи: — Разкажи ни де! — *помоли се* Сашко (ГК); — Мръсна, отвратителна работа — *прокле* Юлиус и прибра в джоба на широкия си панталон коженте подложки, — днес и господ е против нас. . . (ГК); — Внимавай! — *предупреди* непознатият и подаде ръката си. — Внимавай! (ККч); — Идвам тук с приятели, свиря — *отвърна* Христатиев, угнетен от присъствието ѝ (ЕС); — Стани! Приеми вдясно! — високо *командува* Варенов (ЙЙ); — Че вземи да си купиш едно палто! — *посъди* го строго Еньо. — Все трябва да си изкарал някоя паза. Да си купиш едно палто! (ЙЙ) и др.

В границите на всяко лексико-семантично подполе се разграничават на свой ред определен брой по-малки полета, в състава на които отделните думи се обединяват помежду си по редица допълнителни семантични признаци (семи), които имат по-ниска степен на обобщеност. Разграничаването може да стане и чрез наличието на определен елемент на знае- нието като диференциален признак срещу отсъствието му в други думи.

I. 1. Глаголи за означаване самия процес на говорене (произнасяне). Съпоставяйки глаголите от това лексико-семантично подполе, виждаме, че някои от тях характеризират процеса говорене откъм начина на произнасяне на думите (фразите) или по звучене, а други — откъм протичането му — начало, продължение, прибавяне и т. н. В зависимост от наличието на семантичен признак „произнасяне“ или „протичане“ в рамките на това подполе може да се проведе допълнителна диференциация — микрополе на глаголите за произнасяне (звучене) и микрополе на глаголите за характеризиране протичането на процеса говорене. Има обаче и известен брой глаголи, които имат общо значение за речева дейност (изричане, произнасяне на думи), без да притежават един от посочените допълнителни семантични признаци. Те могат да се обособят като самостоятелно микрополе наред с посочените. Да ги разгледаме по-подробно.

I.1.1. Глаголи за говорене с общо значение за речева дейност. Тук се отнасят най-честотните глаголи за говорене и най-близките до тях синоними, които не съдържат указания нито за начина на произнасяне, нито за начина на протичане на речевата дейност:

к а з в а м — *говоря, думам, викам* (казвам), *обаждам се, мълвя, произнасям, изричам* (повеждам разговор), *държа реч, не мълквам*,¹⁴

к а ж а — *река, заговоря, изговоря, проговоря, издумам, продумам*.
Примери: — Подивява! — *думаше* Кольо отчаян. — Пошурява, шом падне *вика* дядо Георги на близките стопани, които се дигат над лозите и клатят приветливо глави, като отвърщат високо на поздрава (ГК); На няколко крачки отпред той се спря и *заговори* сърдито: — Защо ми крещиш като вешер? Или съм ти отрок, а ти си болярин? . . . (СтЗ).

I.1.2. Глаголи за произнасяне (звучене). Това микрополе обхваща значителен брой глаголи, които притежават и допълнителни семантични признаци — сила на произнасяне, окраска на звучене, яснота и темп на речта. Последните признаци очертават границите на няколко още по-малки полета:

I.1.2.1. Глаголи, означаващи силата на звучене. Глаголите *викам* — *викна* и *шепна* от ядрото на това лексико-семантично микрополе образуват антонимна двойка. Значенията на двата глагола се разграничават едно от друго, като се има пред вид нормата за височина на човешкия говор. На основата на тази норма като диференциален семантичен признак глаголът *викам* означава „говоря високо“, а глаголът *шепна* — „говоря тихо“. Глаголите от синонимните редове, които се образуват към тях, означават различна степен на посочените признаци:

в и к а м — в и к н а, *завикам, подвикна, подвиквам, извикам* (*развикам се, провикна се* (*кряскам, кресна*) *възкликна, изкряскам, креця, изкрещя, рева, изревавам, надавам вой, вия*).

Тук се отнасят и следните устойчиви съчетания: *посрещам с вик, заглуша думите* (на някого), *повишавам тон*.

¹⁴ Към глаголите за въвеждане на пряка реч отнасяме и някои устойчиви съчетания със значение за речева дейност.

шепна — зашепна, зашушукам, пошепна, прошепна — прошепвам (шушита си, изшушина, пошушина, пришушина, прошушина, понижавам тон. Примери: Старецът махна с ръка на Стояна и викна през гърма на чуковете: — Какво искаш, селянче? Трябва ли ти нещо (ДТ); — Белчо, Белчо! шепнех му аз. — Карай напред, крачи по-скоро, отведи ме дома... (ГР) — Ето го! Ето го! — развикаха се децата и се юрнаха към него (ГК); Играчът се изправи, изгледа гордо околните и кресна на момчето: — Свири! Свири! Ситно! По-ситно! Тъй! (ГР); — Нелегален ли си? — повишава тон бакалинът. — Нямах ли никакви документи? (ДА); Па като се наклони на ухото му, пришушина му: — Още малко остая, па или ние тях, или те нас... да се свърши (ИВ).

Още тук трябва да отбележим едно интересно езиково явление. Изхождайки от разбирането за синонимите като думи, съдържащи, а от една страна, общи за тях значения, а, от друга — частни, уточняващи значения, виждаме, че едни и същи глаголи по общо значение се оказват синоними, а по степен на различие, която се определя от частните значения, могат да се окажат антоними. Напр. глаголите *викам* и *шепна* може да се разглеждат като синоними, доколкото и двата глагола означават силата на звучене при произнасяне (говор), но що се отнася до степента на този признак, двата глагола са антоними. Затова М. К. Милых с право заключава, че „на основе анализа глаголов говорения можно утверждать, что антонимия является частным случаем синонимии“¹⁵.

1.1.2.2. *Глаголи за означаване окраската на звучене.* Тези глаголи означават процеса говорене, като го характеризират от емоционална страна. Първично за тях е значението „звучене“, а значението „говорене“ е вторично, преносно и се проявява само при употреба на глаголите в конструкциите с пряка реч, за да се изрази даден начин на говорене. Напр. глаголът *ръмжи* означава „издавам сърдит, проточен звук. Кучето ръмжи. Ръмжи, но не лае“¹⁶. Но в конструкциите с пряка реч същият глагол придобива способността да означава процеса говорене: Но до осем часа освен двамата не идва никой и това го обезпокоява, той *ръмжи* ядосано: — Колко души обещаха да дойдат? (ДА). Сравни също: „Съска като змия. Гъските съска.“ и — Лъжеш — хилиш се! — съска разтреперан от гняв инженерът. — Видях отдалече... От какво си толкова щастлив (ДА). Така че конструкциите с пряка реч играят съществена роля за реализиране значението на глаголите за говорене.

Към това лексико-семантично микрополе се отнасят глаголи, които изразяват различна окраска на звучене и в зависимост от това се оформят следните синонимни редове:

г р а к н а, *изграча*

п и с н а, *пискам, писукам*

п л а ч а, *разплача се, проплача, изплача, рева, изрева, хленча, вия, хленцям, изхливам, хълцам, ридая, стена, скимтя, простенвам.*

¹⁵ М. К. М и л ы х, Конструкции с прямой речью в современном русском языке, автореф. докт. дисертации, Л., 1962.

¹⁶ Тълкуването на значението е по Български тълковен речник, II изд., 1963, с. 801,

с м е я с е, *засмее се, засмивам се, изсмее се, прихна, прихвам, пръхвам.*
с ъ с к а м, *изсъскам, ръмжа, изръмжа*
ч у р у л и к а м, *изчуруликам.*

напр. — Какви неприятности. Ние не сме в стаята — *гракнаха* едновременно няколко души (ККч); — Боже, боже, и тях майка ги е раждала — *простена* старата жена и се прекръсти (МГ); Кажии-и! — *скимтеше* тя. Кажии каква — а съм. . . Проститу-тка, да? (ОВ).

1.1.2.3. *Глаголи за означаване яснотата на произнасяне.* Това микрополе обхваща само няколко глагола, които характеризират процеса говорене откъм яснота на произношението. Като диференциален семантичен признак служи нормата за яснота и отчетливост на човешката реч, изработена в процеса на общуване между хората. Отклоненията от тази норма в изследваните примери са свързани с една особеност на човешката реч — неяснота при произнасянето. Затова всички глаголи образуват един синонимен ред:

з а с к в а м, *пелтеча, мънкам*

Тук се отнася и съчетанието *запреплитам език*. Примери: — Изпрати ни господарят — *заекна* тихо и учтиво по-снажният от хората на владетеля. — Като разбра, че те няма, той ни изпрати да те търсим. . . Ето, носим ти една дреха да не простинеш. . . (ГК); — Ела, ела да се видим и да ти се оплача — *запреплита език* Булийката. . . (Ч).

1.1.2.4. *Глаголи за означаване темпа на речта.* Някои глаголи от това микрополе са много близки по семантика до глаголите от предходното микрополе, защото означават освен признака „бързина“ при произнасяне на речта и „неяснота“. Такива са глаголите *избърря, избърборя, избърдоря*. — Тая песен се пей на повторки, а се играй на поваршулки! — *избърдори* той гръмогласно (ИВ); — Майка му стара — *избърри* самодовошно Боримечката (ИВ).

1.1.2.5. Като самостоятелно микрополе, заемащо по-особено място в лексико-семантичното микрополе на глаголите за произнасяне (за звучене), могат да се обособят глаголите, които означават *разновидности на речева дейност според нейната форма и израз* (устна, писмена):

ч е т а, *зачета, прочета*

п и ш а, *запиша*

п е я, *запея, запявам*

д е к л а м и р а м, *издекламирам*

Общото в семантиката на тези глаголи е способността им да изразяват съобщение (устно или писмено) и това ги сближава с глаголите за говорене. Това прави възможна и употребата им за въвеждане на пряка реч.

Глаголите *чета, зачета, прочета* означават, че възпроизведената реч е фиксирана предварително като писмена реч и чрез посоченото действие получава словесен израз: — Петър Овчаров — *прочете* той нарочно със записване (ИВ). Глаголът *пиша* в разглежданата функция означава, че възпроизведената реч е само писмена: Цанко напљончи молива си и *записа*: „Да се направят чешми в МСдол“ (ККч).

Глаголите *пел* и *декламирам* са свързани с начина на произнасяне на съобщението, но за разлика от други глаголи с близка семантика те означават изработени и утвърдени в жизнената дейност на хората начини за произнасяне на речта, които доставят и естетическа наслада. — Продава се хранен коня в далечен Будим града — *пееше* старецът. Три дни все се продава, но никой се не наема, нито коня да откупи, ош малко да възседне (ГК). Тези глаголи се употребяват за въвеждане на пряка реч и с преносните си значения. Напр. глаголят *издекламирам* в следната конструкция е употребен със значение „изговоря превзето, надуто“: След това, като показва с очи Попов, патетично *издекламира*: — Защото хубавата Олга танцува с друг (МГ).

1.1.3. Семантично поле на глаголите, които характеризират протичането на процеса говорене. Основното значение на тези глаголи не е свързано само с речева дейност, а изобщо с извършването на нещо. Но употребени в конструкциите с пряка реч, те придобиват способността да означават процеса говорене, характеризирайки го едновременно откъм етапите на протичане и изменение — начало, продължителност, възобновяване, прекъсване, повторителност, добавяне и др. Тези значения на глаголите се реализират не само в рамките на конструкциите, въвеждащи чужда реч, но благодарение на връзката между репликите в структурата на диалога или в съчетанията на конструкции с пряка реч. Това семантично микрополе обхваща следните синонимни редове:

п о ч н а, *започна* — *започвам*, *захващам*, *подема*, *подзема*, *подхвана* — за означаване начало на речева дейност или начало на диалог. Брат му *започна* с версиите: — Отби ли се в Златарица? (ЕС); С висок глас като че ли се боеше да не го надвикат, Събо *започна*: — Ех братя, промъкнах се аз тогава в манастира и никой не ме позна и не се уплаши. . . (СтЗ). Тук бихме могли да отнесем и глаголи от други лексико-семантични микрополета, които наред с основния диференциален признак имат ингресивно (начинателно) значение: *заговоря*, *завикам*, *зашепна*, *зашушукам*, *заплача*, *зачуруликам* и др.: — Говориш ми винаги за най-лесното — смръщено *заговори* Велизаров, — ако е въпрос за арестуване, аз мога винаги да направя това, стига да пожелаея. Но не е там работата, да. . . (ККч).

п р о д љ ж а — *продължавам*, *не млъквам* — обикновено въвежда реплика, която е продължение на думите на едно и също лице. Шлосерът сви вестника и *продължи*: — Всички материали, които пристигат за околнята, ти ще ги съхраняваш. И същевременно разпределяш (ККч); Манол мълчаливо зобеше вишните и плюеше костилките в шепата си. — Всичко разгледах и се чудя на ума ти — *продължи* Костадин. — Хайде да речем наново дигнем сградата, ами мястото. . . (ЕС).

п о в т о р я — *повтарям*, *повторя думите* — тези глаголи въвеждат реплики, които изцяло или в отделни свои компоненти се повтарят. — Какво щастие! — Той увисва на шията му, прегръща го, мива го, ридеа, като *повтаря* безсмислено: — Не предполагам. . . такъв мъж. . . Не предполагам. . . такъв мъж. . . (ДА). Очите на стареца блеснаха злобно.

— Светлина — *повтори* той, — светлина. А кой създаде светлината? (СтЗ).

п р е к ъ с н а — *прекъсвам, пресичам, засичам* — глаголите от този синонимен ред означават, че репликата, която те въвеждат, е прибързана реакция на предходната реплика и в едни случаи нарушава словесния състав на предходната реплика, а в други случаи като че ли прекъсва мисловния поток у събеседника. — Казах: — Да отиде и да се обади. . . — Никъде няма да отива! — *прекъсва* го почервенял от гняв Виктор. — Не се е изтръгнал от ноктите им, за да се натика обратно сам! (ДА); — Анархизмът и християнството са като съседни стаи. От едната в другата. — Думи! — рязко го *прекъсна* Анастаси (ЕС); — Крайно време е да се изпише за библиотеката повече английска литература, даже и един англофил. — Немска, немска — *пресича* го привърженик на оста Рим—Берлин (Ч).

п р и б а в я м, притурям, добавям, додам, вметвам — чрез тези глаголи се въвеждат реплики, имащи характер на прибавяне към предходната реплика, която може да принадлежи на същото лице или на събеседника. — Нищо няма — кротко отвръща Стоил. — Не е ударен лишо. Той се обръща към всички и *прибавя* високо: — Вървете по-скоро! (ЙЙ); — Ще останеш, ама ще искаш осемстотин гроша! — повтори Султана и като изви очи в страни *додаде*: — Не може, както досега. Ти си напреднал в работата и. . . И ако е рекъл господ, ще имаме друго дете (ДТ).

и з п р е в а р я, предваря (със значение изпреваря) — тези глаголи разкриват положението на дадена реплика в диалога. — Досети ли се, а? — *предвари* той моето запитване. — Актьор, брате, ще те правим! . . . (ОВ).

Тук можем да отнесем и глаголите *подхвърля, подмятам, отсека*, (със значение казвам нещо), които характеризират процеса говорене не откъм яснота на произнасяне на думите и фразите, а откъм яснота и категоричност на тяхното съдържание.

1.2. Глаголи за означаване целенасочеността (функцията) на съобщението. Целенасочеността на съобщението като основен семантичен признак на глаголите от това лексико-семантично подполе може да бъде свързана с предназначението на съобщението, с определена волева изява на говорещия, с отношение към събеседника. Тези допълнителни семантични признаци са в основата на вътрешната разчлененост на това подполе на вътрешни подповета (микроповета):

1.2.1. Глаголи за означаване на съобщения със специално предназначение при комуникацията. Тук се отнасят следните синонимни редове:

п о ж е л а в а м, поздравявам, благославям — тези глаголи обикновено въвеждат чужда реч, която съдържа пожелание, поздрав.

с ъ о б щ я, предам, казвам (съобщя), разказвам, разправям, преу-преждавам — глаголите от този синонимен ред показват, че въведената реч съдържа някакво известие, новина, което е от решаващо значение за събеседниците.

р а п о р т у в а м, израпортувам, долагам — диференциален семан-

тичен признак на тези глаголи е, че съобщението представя донесение, доклад, обикновено пред по-висшестоящи.

извинявам се, оправдавам се, обяснявам (разказвам, за да се оправдая) — въведената чужда реч съдържа доказателства, че говорещото лице има право.

твърдя, потвърдя, заявявам, поддържам, уверявам — тези глаголи съдържат в семантиката си указания за категоричност в истинността на съобщението, която се поддържа от говорещото лице.

отричам, отказвам, протестирам — доминантата на този синонимен ред е антомим на глагола *твърдя*. Глаголите са с общо значение „отхвърлям това, което се твърди“.

уговарям, увещавам, убеждавам — тези глаголи въвеждат чужда реч, която съдържа доводи, увещания, с които говорещото лице иска да накара събеседника да се съгласи с него.

поръчвам, заръчвам — въведената с тези глаголи чужда реч съдържа възлагане за изпълнение на някаква поръчка.

Примери: Балеоолу носел в пазвата си металическа икона на Дева Мария и почне ли градосването, измъквал я от пазвата си и я потапял във водата, като *благославял*: Хайде и Св. Богородица да е на помощ! (Ч); Колбак приближи до Юлиус и му *събъци* тихичко: — Утре ще си получиш трите крони (ГК); На другия ден им занесли хляб, две печени агнета и майката *предала* на сина си: — Синко, потерите ви търсят все из Балкана и вие хубаво се скрихте тук, но защо не стояхте мирни... (Ч); Един ден Наньо Тиганев почукал пак, влязъл в кабинета на управителя, тропнал с токовете тъй енергично, че ушите му потреперали, и *израпортувал*: — Господин управител, рекъл, позволете *да доложя*: няколко женски искат да влязат при вас (Ч); — Ами ако стане нещо с тебе, сетне нали аз ще отговарям? — *оправда се* с престорена загриженост той (ГК); — Защо пък с голи ръце! — *подкрепя* го Щореца. — За човека, който брани честта и правото си на живот, и тоягата е страшно оръжие! (ДА).

Към това лексико-семантично микрополе можем да отнесем и глаголите, които въвеждат реплики с определено предназначение в диалога — *питам* и *отговарям* и техните синоними:

пита́м, попита́м, разпита́м, продължавам разпита, любопитствувам, интересувам се, заинтригувам се.

отговоря, отговарям, отвърна, отзова се.

Първите глаголи обикновено въвеждат въпросителни реплики, а вторите — отговорни. При среща другоселците *разпитаха*: — Как е волчето ви? Расте ли? (ГР); — Какво зло бре, Ганчо? — *интересува се* тя още повече (ГР); И запитвахме ли случайно някой другар от тях, които бяха в града, бил ли е Драганов при тях, *отвърщиаше* веднага: — През целия ден! (Ч)

Близки до глаголите *питам* и *отговарям* са с преносните си значения глаголите *обърна се* — *обръщам се, посрецна* — *посрецам, спра* — *стирам, застирам, задържам*, които в конструкциите с пряка реч могат да означават не само физически взаимоотношения между събеседниците (положе-

нието им в пространството), а изразяват взаимоотношенията им в диалога (*обърна се, посрещна, спра* и т. н.) някого *с думи*). — Млади момчета! — *обърна се* той към нас меко и приятелски, като забрави за миг надзирателското си достойнство (ГК); Шореча *се обръща* към групата, гласът му е груб, решителен: — Който мисли като това чучело — да се пръждосва (ДА); — Кольо, къде по туй време? — *посрещна го* Филип (ИЙ).

1.2.2. Глаголи за волева изява, която се осъществява чрез процеса говорене. Според значението, на което са носители, глаголите от това лексико-семантично микрополе се групират в следните синонимни редове:

съгласявам се, приемам, одобрявам, подкрепям, подкрепям думите (на някого) — за израз на съгласие от страна на лицето, чиято реч се предава. — Аз питах и подпоручика — *прибави* той. — Искам да ида по-рано. — Добре, добре. Иди! — *съгласява се* Буцов. — Хайде ще дойдем да те слушаме (ИЙ); — Майка ти е права! — *подкрепя думите* ѝ Шореча, като се напъва да говори спокойно, авторитетно. . . (ДА)

възража, опъна се, възропта, оплача се, протестирам, прокълна — диференциалният семантичен признак, който обединява тези глаголи, е, че те изразяват различна степен на недоволство, на несъгласие, затова доминантите на двата синонимни реда могат да се разглеждат като антоними. Напр. — Вземи и Лиляна със себе си. — Ти си луд — *възрази* Илка, — чуваш ли се какво приказваш? (ККч); — Моля ви се, госпожице — *възропта* Монката. — Аз не съм пустинник и умирам от глад (ОВ); — Не — *протестира* Шайшик, — това не е истина. В Русия работниците имат власт в ръцете си и живеят. . . (ГК) — Мръсна, отвратителна работа — *прокле* Юлиус и пирбра в джоба на широкия си панталон кожените подложки, — днес и господ е против нас (ГК).

настоявам, не отстъпвам, натъртя — натъртвам — за израз на наложително искане. — Тя се пее със сладката ракия — *настоя* Никола (ЕС); — Няма къде да ходи — *натърти* Гочо. От нас тя не може да избяга (ГК). За означаване на отстъпка въпреки несъгласието със събеседника се използва глаголет *предам се — предавам се*, който в случая може да се разглежда като антоним на глагола *настоявам*. — На, кучке, вземи ги пусти да опустеят — *предаде се* баба хаджи баба Серафимовица (ДТ)

заповядам, поръчам, нареждам, командувам, изкомандувам. Тези глаголи означават, че в речта на говорещото лице се съдържа нареждане, повеление да се изпълни нещо. — Иди отатък, та си помисли малко. . . после ще се разкайваш. . . — *заповяда му* едноокият (ИВ); — Излез навън! — *нарежда* той (ДА); — Нагоре! — *командува* като адмирал „умственият работник“ — и ние хукваме вкупом! (ГК); — Викайте го да дойде, ако е будно — *поръча* кметът (ГК).

помоля се, примоля се, прося, ударя на молба — този синонимен ред глаголи съдържат указания за друга волева изява на говорещото лице — молба за осъществяване на някакво действие от страна на събеседника. Напр. — Олеле, недей! — *примоли се* тя (ОВ); — Разкажи ми де! — *помоли се* Сашко (ГК); Кметът *удари на молба*: — Йовчо, ще уловя!

човека. За втори път идва. Пет деца има, кой ще ги храни? Ще ти наемем каруца, няма да те оставим да ходиш пеша (ЕС).

к а н я, *поканя*, *подканям*, *подканвам*, *повикам* — диференциалният семантичен признак на тези глаголи е съдържащата се в тяхната семантика подбуда, с която се подтиква събеседникът към някакво действие; — Яж, Балкан, яж, братко! — *кани* го той. — Още има, не бой се (ИИ); — Момчета, я вие викнете някоя стара хайдушка песен, да дойде на място — *покани* ги Цанко (ИВ); Татко се извърна, видя ме и *повика* мама: — Тано, прибери детето да не гледа, като колим свинята, ще премръзне тук (ГР).

1.2.3. Семантично микрополе на глаголите за означаване на емоционално отношение. В семантиката на тези глаголи стои известно отношение към събеседника, свързано с определено чувство. В зависимост от конкретния характер на това чувство се оформят следните синонимни редове:

карам се, *скарам се*, *заяждам се* (*коря*, *мъря*, *сгълча*, *ругая*, *изругая*, *напомням* (права бележка), *посъдя*. Общото у всички синоними е, че изразяват чувство на укор към събеседника, а допълнителният признак, по който се различават помежду си, е различната степен на това чувство. Цанко показал тогава документа, прочел го офицерът и *почнал да им се кара*: — Пуснете човека веднага! Чувате ли? . . . (Ч); — А следващият — *заяжда се* Виктор, като стиска длани, за да намали болката от претъркването. — А по-следващият? (ДА); — Гърлица да ги загърли — *ругаеше* дядо Кънчо и се мъчеше да отбие магарето из една странична пътека — няма да си дигат краката кога бягат, а ги влачат като пребити (Ч); Викнал бях навярна силно, защото неочакваният гост ми *напомни*: — Ако може по-тихо. Напоследък моето име стана доста известно по село (ОВ).

шегувам се, *пошегувам се*, *глумя се*, *подигравам*, *подмятам* — всички глаголи от тоя синонимен ред изразяват добродушно или насмешливо отношение на говорещото лице. Това отношение може да варира от леката закачка, изразена с глаголите *шегувам се*, *пошегувам се* до острата насмешка, изразена с глагола *подигравам*: — Хлапак! — *изправя се* на свой ред и бившият адвокат. После тръсва глава, *почва да се глуми*: — „Ако Хитлер те чуе“ — „готов националист“. . . Че какво лошо има в национализма? (ДА); — Гестапо! — както винаги *го подиграва* Аврамов. — Не личи ли по изисканата външност? (ДА).

заканя се, *заплашвам* — за израз на враждебно отношение към събеседника: — Ще работите, ще работите! — *закани се* баба Гена. — Няма да ви оставя така. Хем каква работа съм ви натъкмила! (ГК); — Ще *фърла* — изведнъж ме *заплаши* детето и замахна пълната си с прах кривачка (ОВ).

Трябва да отбележим, че границите между вътрешните полета в рамките на това лексико-семантично микрополе не са очертани напълно ясно. Това е естествено, защото лексико-семантичните явления не са изолирани едно от друго, а са взаимно свързани и обусловени. Изхождайки от принципа за компонентния анализ, значението на всяка дума може да се представи като множество от диференциални семантични признаци или ком-

поненти на значението.¹⁷ Възможно е по даден диференциален признак думата да попадне в един синонимен ред, а по друг — в друг синонимен ред, дори в друго лексико-семантично поле (микрополе). Така например глаголите от синонимния ред *пожелавам, поздравявам, благославям*, освен че въвеждат специални по съдържание и предназначение съобщения, в същото време представят и волева изява. По този свой признак те биха могли да стоят и в лексико-семантичното микрополе на глаголите за волева изява. Обратно — глаголите от синонимния ред *заповядам, поръчам, нареждам, командувам, изкомандувам*, свързани помежду си благодарение на това, че изразяват особен вид волева изява (заповед, повеление), съдържат указания за предназначението на съобщението (заповедта, командата са особен вид съобщения). Кой е основният диференциален признак, който лежи в основата на класификацията, ще реши микроконтекстът, в който е употребен даденият глагол, т. е. неговото дистрибутивно обкръжение.

Синонимията, която излиза извън пределите на едно-лексико-семантично поле (микрополе), е свързана обикновено с многозначността на думите. Напр. глаголят *обадя се* със значение „казвам нещо, без да ме питат“ е синоним на глаголите *казвам, говоря*: — Искам веднъж да те видя наредена. . . омъжена — *обади се* след късо мълчание майката. — А то следването. . . (МГ). С другото си значение „отговарям на въпрос, на по-викване“ той е синоним на глаголите *отговоря, отвърна* и др.: — Аврамов, ти ли си? — Аз. . . — *обажда се* художникът от тъмното (ДА). Или глаголят *викам* със значение „говоря високо“ е синоним на глаголите *извика, кряскам, крещя*, а със значение „казвам“ е синоним на глаголите *говоря, думам* и т. н.

II. ГЛАГОЛИ ЗА МИСЛЕНЕ

За въвеждане на пряка реч в съвременния български език се използват и думи от лексико-семантичното поле на глаголите за мисловна дейност. Техен общ инвариантен признак е обобщеното значение „дейност на ума“. От всички глаголи, които въвеждат пряка реч в съвременния български език, глаголите за мислене стоят най-близо по семантика до глаголите за говорене. Тази близост произтича от връзката между език и мислене. В същност глаголите за мислене означават неизказана реч. Допълнителни (второстепенни) семантични признаци са в основата на няколко синонимни реда от това поле, които най-често се използват за въвеждане на пряка реч:

м и с л я с и, *помисля си, минава ми през мисълта, спомня си, припомня си, досеща се* — *досещам се*. Тези глаголи са обединени от общ семантичен признак „минава ми през ума, през мисълта“ и взаимно се допълват и уточняват. Гочо ги раздрусва, дръпна им лзгавете, но те не взеха

¹⁷ Ю. Н. Караулов, Структура семантичното поле, Научные доклады высшей школы, Филологические науки, 1972, 1, с. 57.

от това. „Толкова ли пък са заспали! Има право дядо“ — *помисли си Гочо* (ГК); — Че какво да ти кажа, Монка. . . — *спомнях си аз* блажените нощни сънища. — Не знам дали ще мога. Аз наистина обичам театъра, но никога не съм играл на сцена (ОВ); — Трябва да е извел козата на паша — *досети се Гочо* (ГК).

предполагам, *допускам* — различават се от първия синонимен ред по това, че изразяват по-малка степен на увереност в собствените мисли.

реша — решавам, *отсъдя, отсека* — свързани са с процеса мислене, доколкото означават някакъв резултат от мисловна дейност. — Бегом по камионите — *решава* след дълга пауза младият надзирател. — Кажете на шофьорите, че съм наредил да ви откарат в града! Бързо! (ДА); — Натам е! — *реши* тя и като заключи вратата, хвърли се в леглото (ЕС).

Към глаголите за мислене можем да отнесем и някои съчетания на глаголи за говорене с възвратни местоимения (*питам се, говоря си, река си, повтарям на себе си* и др.). Това показва, че глаголите за мислене и за говорене са близки не само по своята употреба, но и в някои свои значения. Напр. . . . той стои, гледа към стария Балкан, побелялата му глава леко потрепва и сякаш *се пита*: — Що пра аз вече тука? (Ч); Скоро в селото се разбра, че у Костадинови има ратай. — Какво стана, Костадин още ли лежи? — *говореха си* селяните, като минаваха покрай Костадиновата къща. — Какъв е тоз човек, дето ходи из двора (ЙЙ); — Чакай, *си рекох*, да позакуся малко, че да вървя вече към театъра (Ч).

III. ГЛАГОЛИ ЗА СЛУХОВО ВЪЗПРИЯТИЕ

Тези глаголи означават „възприятие на звук, глас, шум и др. с помощта на слуха“, т. е. отделен вид възприятие, затова те принадлежат към по-голямото лексико-семантично поле на глаголите за възприятие. Те се употребяват в случаите, когато чуждата реч не се произнася, не се произвежда от действащото лице (или от автора, ако той съвпада с действащото лице), а се възприема от него по сетивен път. Следователно говорещото лице е пасивно спрямо процеса говорене.

От това лексико-семантично поле за въвеждане на пряка реч се използват глаголите от следните синонимни редове:

слушам, *чувам, дочувам, зачувам, вслушвам се, дам (надавам) ухо*, свързани с взаимоотношенията. Напр. Киро се обърна и *се вслуша*: — Чуваш ли ги? Те са (ЙЙ); След малко жената заприказва високо и той *даде ухо*: — . . . Скъпо, всичко скъпо, кръстник Еньо! Какво да купим с две-три яйца, дето ги вземаме сутрин от кокошките? . . . (ЙЙ). За въвеждане на пряка реч се употребява и антонима на глагола *дочуя* — *недочуя*: — Аз ли? Отивам на среща в Братанската пръсойка — *недочу* пак дядо Рачо (Ч).

нося се, *разнасям се* — тези глаголи създават впечатление за пространственото разпространение на съобщението, което се възприема. Пр.: — Царят. . . Царят. . . — *носи се* по насипа (ДА)

б р ъ м ч а, *забръмчавам* — подобно на глаголите за говорене, които характеризират произнасяната реч по окраска на звучене, тези глаголи характеризират възприетата по слухов път реч: Дори насън в ушите му *бръмчи*: — Благодаря за работата! Благодаря за работата (ГК); Изкопът *забръмчава* по цялата си няколкокилометрова дължина: — Инженера знае... — Възложихи са му да отстрани мъжете... — Той ги улеснява... (ДА).

Много често наред с глаголите, означаващи възприятие на чужда реч, се употребява съществително име в ролята на подлог или допълнение, което назовава възприетата реч, а самият глагол изпълнява само предикативна функция (*чу се глас, смях, шепот*); *гръмна смях; прокълтява глас и др.*). Със съществителни имена за реч или мисъл може да се въвежда чужда реч и в случаите, когато във въвеждащите авторски думи стоят и други глаголи (Погледнах момето, което ме канеше, и му *върнах закачката*: — Па ти не си ли още мънинка за седенките?). Това ни дава основание да разглеждаме тези случаи като именно (субстантивно) въвеждане на пряката реч за разлика от глаголното.

Описаните дотук глаголи от трите лексико-семантични полета — глаголи за говорене, глаголи за мисловна дейност и глаголи за слухово възприятие — са твърде близки помежду си в начина, по който въвеждат чуждата реч. Тази близост произтича от един общ семантичен признак, който се проявява при употребата им в посочената синтактична функция — всички глаголи означават реч — произнесена, неизказана или слухово възприета. Различието между тях се поражда от това, че действащото лице е поставено в положението на говорещо, мислещо или слушащо.

Освен разгледаните глаголи в съвременния български език като въвеждащи в конструкциите с пряка реч широко се използват глаголи, които означават придружаващи съобщението (говоренето или мисленето) действия. Интересно е да се проследи историята на тая употреба, но това е проблем, който заслужава специално внимание. Ясно е обаче, че тя е свързана с оня период от развоя на езика ни, по-точно на художествения стил, когато авторските думи не само сигнализират за пряката реч, не само я въвеждат, но я коментират и характеризират. Както вече видяхме, тази характеристика може да се съдържа в самия глагол за говорене (крещя, съскам, бърборя), може да се постигне и чрез употребата на различни обстоятелства или на друг глагол, който означава преживявания или движения, наред с глагола за реч. В такива случаи обаче глаголите за говорене като свързващо звено между пряката и авторската реч могат да се изпускат и глаголите за преживявания и движения покрай характеризиращата функция могат да поемат и тяхната. Обяснение на този въпрос намираме в труда на В. И. Кодухов „Прямая и косвенная речь в современном русском языке“: „Сообщая о движениях и переживаниях героя, автор может специально не обозначать того, что он стал говорить. В таком употреблении глагол „смеяться“ получает значение „говорить смеясь“ или „смеяться говоря“. Такое значение может не закрепляться за глаголом в словарном

составе языка, явялясь лишь особым употреблением, а глагол говорения осознается как пропущенный в данном предложении.¹⁸

По своята семантика тези глаголи също се отличават с голямо разнообразие. Но това, което ги обединява и ги сближава с глаголите от разглежданите лексико-семантични полета, е, че те означават действия, които придружават и съпътствуват речта. Това прави възможна и употребата им в конструкциите с пряка реч.

Глаголите, които означават придружаващи речта действия на основата на техните най-общи семантични признаци, можем да отнесем към две лексико-семантични полета: IV. Глаголи за душевно състояние и V. Глаголи за движение.

IV. ГЛАГОЛИ ЗА ДУШЕВНО СЪСТОЯНИЕ

Тези глаголи обикновено разкриват чувства, усещания, преживявания, които свидетелствуват за вътрешното психическо състояние на говорещия, по-рядко на неговия събеседник. В зависимост от семантични признаци, които имат по-ниска степен на обобщеност, в рамките на това семантично поле могат да се разграничат следните подполета:

IV.1. Семантично микрополе на глаголите за назоваване на преживяното чувство. Отделните синонимни редове конкретизират това чувство като израз на:

— възмущение — *възмутя се* — *възмущавам се*

— възхищение — *възхищавам се*, *удивявам се*, *любвам се*

— радост — *радвам се*, *зарадвам се*, *наслаждавам се*, *възхищавам се*, *забавлявам се*

— изненада — *изненадвам се*, *слисвам се* (разг), *смайвам се*, *учудвам се*

— учудване — *чудя се*, *учудя се*, *учудвам се*, *зачудвам се*, *изненадвам се*, *удивявам се*

— смущение — *смутия се*, *вълнувам се*, *безпокоя се*, *тревожа се*

— яд — *ядосам се*, *ядосвам се*, *кипна* (разг), *разсърдя се*, *тросна се* (*ядосам се* изведнъж), *пламтя* (изпитвам ярост), *разпалвам се*, *беснея*

— ужас — *ужася се*, *изплашвам се*, *изпадам в ужас*

— съмнение — *съмня се*, *усъмня се*

— спокойствие — *успокоявам се* — *успокоя се*, *теша се*, *утешавам се*

В някои синонимни редове могат да се оформят подредове в зависимост от степента на изразяващото чувство.

Както виждаме, с малки изключения глаголите от това лексико-семантично микрополе са предимно непреходни възвратни. Някои от тях съществуват в езика ни само като възвратни. Употребата на тези глаголи е свързана със стремеж не само да се отбележи наличието на чужда реч, но и да се даде качествена (психологическа) характеристика на говорещото лице. Възможностите за това са заложиени в самата семантика на тези

¹⁸ В. И. Кодухов, Цит. съч. Учпедгиз, М., 1957, с. 20.

глаголи. — Но за какъв дявол ми даваш тая глупост? — *възмутих се* аз (ГК); — Какво слънце е напекло — *възхищаваше се* Герган. — Илке, я стопли малко вода да окъпем воловете (ККч); — Гледай го ти! — *изнепада се* Стоил. — Приказвал! Ама че той трябва да има година вече. Какъв ли е смешен! (ИЙ); — Зашо държите тоя човек? — *разсърди се* Джу-пунката. — Нищо няма да плащате, нека го запрат (ЕС); — Какъв ти глад — *пламтеше тя*. — Никой тогава няма да мисли за хляба, както сега не мисли за въздуха... (ОВ).

IV.2. Глаголи, които означават начина на изразяване на преживяното чувство. Тази външна изява може да бъде въздишка, издаване на различни звуци, някакво телодвижение (най-често мимики и жестове), промяна във външния израз на говорещото лице. Тези допълнителни семантични признаци оформят отделни синонимни редове. Те са показателни и за връзката на това лексико-семантично микрополе с глаголите от други семантични полета (микро-полета) — глаголи за звучене, за движение и др. Тук се отнасят следните глаголи и техните синоними:

въздъхна — *въздъхвам*, *пухтя* (пуфтя), *изпухтя* — външна изява на преживяното чувство — яд, умора, досада, скръб или мечта — е изпускането на въздушна струя.

изчервявам се, *пламтя*, *побледнявам* — тези глаголи означават промяна в естествения цвят на лицето като резултат на някакво преживяване.

смея се, *засмея се*, *засмивам се*, *изсмея се* (*прихна*, *прихвам*, *пръхам*), *хия се*, *ухия се* (разг), *усмихна се*, *усмихвам се*, *подсмивам се* — някои глаголи от този синонимен ред най-добре показват, че между думите в лексикалната система на езика съществуват много сложни връзки. Доколкото тези глаголи означават действие, свързано с издаването на глас, звук, те се доближават по този семантичен признак до глаголите за звучене. От друга страна действието, което изразяват, е съпроводено и от движения на лицевите мускули и по този семантичен признак те стоят близо до глаголите за мимики (движения).

плача, *разплача се*, *проплача*, *изплача*, *рева*, *изрева*, *хленча*, *хленчам*, *изхливам*, *хълчам* — с глаголите от предходния синонимен ред ги сближава това, че те изразяват чувство или преживяване, чиято външна изява е издаването на звук (или хълчане).

вайкам се, *тюккам се*, *охкам* — при тези глаголи също по звуков път (чрез междуметия) се изразява емоционалност, експресивност.

Преживяването на силно чувство може да бъде изразено и чрез различни движения. Трябва да отбележим, че тук липсва строго съответствие между вида движение и чувството, което изразява, но в жизнената практика на хората определени видове движения са символ на определено психическо състояние. Към това лексико-семантично микрополе се отнасят предимно глаголи за мимически движения (мимиката се разглежда като средство за изразяване на мисли и чувства чрез движения на лицевите мускули и със съответни жестове). Тук се отнасят следните синонимни редове:

мръщя се, начумеря се (*свия, свъся, смръщя, събирам*) *вежди* — за израз на недоволство.

пуля се, облеця се, ококоря очи — за израз на учудване.

почеша се (*по врата, по главата, по брадата*) — устойчиви съчетания за израз на съмнение.

(*дигам, подигна, свия*) *рамене* — за израз на недоумение, на неосведоменост.

Свидетелство за душевно преживяване са и някои бързи движения на тялото на говорещия, изразени чрез следните глаголи:

трепна, *сепна се*

разтрепера се, *треса се*.

Примери: Анастаси *въздъхна*: — Всяка велика идея е мечта, Кондарев (ЕС); А Кольо все *се смееше*: — Таз зима без страх ще спя — имам си вече вардач на стадото, който смее, нека припари. . . (ГК); — Е, боже! Е, мамке — *хленчяше* права буля Пена и се удряше с две ръце в главата. . . (Ч); — Браво! Браво! — *пуфти* и се възмушава бакалинът. Какви думи доживях да чуя от чедото си (ДА); — Показваш ли му? — *ухилва се* подигравателно, но добродушно той. . . (ДА); Дяно Фурнаджият пък, щом стъпи на прага, ще се изкашля издебело и баба Дона *ококори очи*: — Ти ли си Дяно? Пак ли за тютюн дойде? . . . (Ч); — Не ща те! Не ща те! Аз сама ще ида — *мръщи се* уж Тотка и свива чевръсто към хамбара (Ч); — Туй то! — *сви вежди* Димо. — Детинска работа (ГК); — Сигурно ще ми се смеете — *сепна се* Люба. — Как се разпоектизирах, като гимназистка. . . (МГ); Манол *се разтрепера*: — Ако е за кривак, и той има. А може и подебел. . . (ККЧ).

За принадлежността на тези глаголи към лексико-семантичното поле на глаголите за душевно състояние свидетелствуват и техните морфологични и синтактични особености. Подобно на глаголите, които означават определено чувство, това са предимно непреходни възвратни глаголи.

V. ГЛАГОЛИ ЗА ДВИЖЕНИЯ

За въвеждане на пряка реч от това лексико-семантично поле се използват предимно глаголи, които означават външни прояви, придружаващи речевия и мисловния процес. Доколкото у повечето от тези глаголи на преден план стои признакът „промяна на положението, на състоянието“, а не „местене в определена посока“, те стоят не в ядрото, а в периферията на това лексико-семантично поле и с някои признаци на своето значение показват връзката му с други лексико-семантични полета. Това особено се проявява при глаголите за жестове и мимики. В същност употребата на глаголите за мимики и жестове за въвеждане на пряка реч е напълно естествено. Главната сфера на употреба на пряката реч е диалогът. Доалогът е непосредствена форма на общуване, която от разговорната реч преминава и в книжно-литературния език. Доколко обработеният, литературният диалог се явява отражение на реалния устен, разговорно-битов диалог, той носи до голяма степен и неговите особености. Тъй като

диалогът се осъществява при непосредствено общуване на хората помежду им, голямо значение при него имат мимиките, жестовете, интонацията. При литературно обработения диалог ролята на последните фактори се посочва от самия автор. Затова и много от движенията (мимиките и жестовете), които придружават речта, са израз на някаква реакция на говорещото лице към събеседника. Колко голяма е ролята, която играе отбелязването на придружаващите речта действия в диалога, показва фактът, че е възможно изпускането на цели реплики и заместването им само с посочването на жест или мимика, достатъчни да изразят някаква реакция. Напр. — *Аз няма да дойда утре* — каза Иван. *Петър го изгледа въпросително.*

Освен отбелязаната вече семантична трансформация, т. е. способността на глаголите за движение, както и на глаголите за душевно състояние да поемат функцията и на глагола за говорене, в синтактичното единство на пряка и авторска реч те добиват и една друга способност — да изразяват реакцията на говорещото лице и отношението му към събеседника. На основата на наличието или отсъствието на този семантичен признак се оформят две лексико-семантични микроповета:

Глаголи за назоваване на придружаващи речта движения. Тези глаголи означават раздвижване, промени в положението на говорещото лице, свързани с неговото физическо състояние. Такива са глаголите от следните синонимни редове:

соча, посоча, показвам

надигам се, подигна се, изправя се, изпъча се

тичам, втурвам се, налетя

хвърлям се, мятam се, гърча се

дигна (глава, лице, поглед)

кимна, кимна с глава, клатя глава.

Тези глаголи са лишени от допълнителна семантична натовареност. — Погледни — *сочи ми късчетата*, тук се говори за мир, за любов, за братство, а в Манджурия провокират и прославят новото буржоазно разбойничество (ГК); Най-подир Виктор *се изправя*: — Аврамов, да вървим. . . (ДА); — Тя-я! — *мяташе се* той в ръцете ми. — Тя да се засрами! (ОВ); — *Попей да си спомниш* — *налетяха върху* нея момите (ГК); — *Виждаш ли този светъл прах, дето прилича на слама и дето е поръсен по средата на небето?* — *дигна глава* дядо Георги.

Тук се отнасят и глаголи, които разкриват физически взаимоотношения между събеседниците (положението им в пространството). Напр. *посрещна* (някого), *приблизжа* (н), *залепа се* (до някого), *спра* (н), *заспирам* (н), *задържам* (н), *друсам* (н), *разблъскам* (н), *завъртя се* (край някого), *смушкам* (н), *хвана* (н) *за ревера*. — Ами ти тогава обеща да ни разкажеш още за Ангел войвода — *приблужи го* Сашко (ГК); — Хайде, баби, хайде, *друса ги* полекичка баба Гана — и през деня ще си поспите (ГК); — С малко ще мина, не плачи! — *завъртя се* край нея един от помагачите (ГК); Чернев го *хвана за ревера*: — Какво ме зяпаш? Или искаш тебе да арестувам (ККч).

V.2. Глаголи за движения, чрез които се изра-

заява реакция на говорещото лице и отношение към събеседника. В повечето случаи тези глаголи означават мимики и жестове. Тяхната функция в художественото повествование е не само да покажат кому принадлежи чуждата реч и от какви действия се придружава, но в много случаи тези глаголи са показателни за реакцията на говорещото лице. Тази страна на тяхната семантика обаче се проявява в подходящ контекст, т. е. когато въвеждат реплики в диалогичната реч. Такива са глаголите:

зачумосвам, милвам (някаго) — за израз на отношение към събеседника

(*к л а т я, поклатя, заклатя, завъртя*) *глава, кимна* (*глава, с глава*), *кимам* — за израз на утвърждение или на отрицание

ма х н а (*с ръка*), *махам* — за израз на отстъпка

п о д с к о ч а (като ужилен) — за израз на внезапна реакция и др.

н а м и г н а, смигна — за даване на определен знак при общуване.

Тук с известни уговорки можем да отнесем и глагола *гладам* (някаго) и неговите синоними *изгледам, погледна, поглеждам, стрелвам с очи, споглеждаме се*. Основание за това ни дава фактът, че в конструкциите с пряка реч действието, което означава, не се ограничава със зрителното възприемане на определен обект, а е средство за общуване между събеседниците и начин за изразяване на определено отношение между тях. Погледът като резултат на това действие в конструкциите с пряка реч добива значение на особен вид мимика, подобно на смръщването, ококорването и др.

Дали даден глагол за движение притежава или е лишен от възможността да изразява някаква реакция, както и видът реакция зависят до голяма степен от неговите лексикални и синтактични връзки. Например глаголт *поглеждам* може да изразява *недоумение* (Виктор го *поглежда* слисано, изумено: — Какво лошо има във. . . (ДА); *ненавист* (Бай Сабето го *поглежда* стръвно, с кръвясали от ненавист очи: — Не се шегувам! (ДА) или *недоверие*) — Какво предложение? — *поглежда го* недоверчиво бай Сабето (ДА). Не по-малко важно за значението на глагола може да се окаже и косвеното влияние на репликата, която въвежда. Примери за това влияние могат да се посочат много. Интересен е напр. глаголт *кимам* (*глава, с глава*). В зависимост от репликата, която въвежда, той може да означава *съгласие*: — Да, да, разбирам — *кимаше* вече делово *глава* моята нова позната. . . (ОВ); *повикване*: Мълчахме, Юлиус погледна смръщените мокри лица и ми кимна с глава: — Ела тук! (ГК) или просто за означаване на *придружаващо речта движение*: — Сврака! — *кимна* зад гърба му Юлиус и дигна лопатата (ГК). Изводът, че съчетанието *махам с ръка* изразява отстъпка, се прави въз основа на реплики като следната: Баба Ринка *маха с ръка*: — Правете каквото ви е господ научил, ала мислете, че пред Борка ще отговаряте, когато си дойде. . . (ГК). На влиянието на синтагматичните връзки на думата върху нейната семантика обръща внимание Д. Н. Шмелев, който пише: „Смещение значения слова обусловлено в таком случае тем, что слово воспринимается в составе определенного словосочетания, значение которого так или иначе окрашивает и его соб-

ственное значение.¹⁹ На това явление са обръщали внимание и други езиковеди (М. Бреал, М. М. Покровский).

Тъй като значението на глагола за движение в конструкциите с пряка реч се определя на базата на по-широк контекст, някои езиковеди поддържат концепцията, че в случаите, когато чуждата реч се въвежда не с глагол за реч или мисъл или с близки по смисъл до тях глаголи, имаме т. нар. „описателно въвеждане“. При него за въвеждане на чуждата реч се използват глаголи, означаващи мимики, жестове, бързи движения, съпровождащи речта.

Както се вижда от направения анализ, в българския език много глаголи са способни да въведат пряка реч. Интересен е въпросът, кое обстоятелство прави възможна употребата на глаголите във функцията им на въвеждащи пряката реч. Защо глаголите за преживявания и движения също могат да въведат пряка реч?

Отговорът на последния въпрос е свързан с историята на конструкциите с пряка реч в съвременния български език, когато за въвеждане на чуждата реч са се употребявали изключително глаголи за говорене. Авторските думи са били един предупредителен сигнал и нищо повече, затова не са редки случаите, когато имаме едно безкрайно повторение на глагол със значение за речева дейност. Лишени от качествено-оценъчни думи, те са били стилистически неутрални. Но с навлизане на живата народна реч в литературния език се руши шаблонният строеж на конструкциите с пряка реч. Промена се функцията на авторските думи. Те не само сигнализират за пряката реч, не само я въвеждат, но започват да я характеризират и коментират. Затова като свързващо звено започват да се употребяват глаголи за говорене, които съдържат качествена характеристика на назоващото от тях действие. Със същата цел наред с глаголите за говорене се употребяват глаголи, означаващи съпътстващи изказването действия. Съвременният български език също познава такъв начин за въвеждане на пряката реч — чрез глагол за реч и друг глагол, обикновено със значение за преживяване или за движение: — Христина е заета. Ще идват едни хора да заръчат губери — *рече* той и без да отвърне на Ивановия поздрав, *отмина* с глуха враждебност (ЕС). Тъй като в тези конструкции ролята на глагола се свежда само до това, да отбележи наличието на чужда реч, става възможно неговото изпускане. В същото време неговата функция се поема от глагола, който означава съпътстващо речта действие. В резултат на това обаче към семантиката му се прибавя един нов признак — означаване и на речева дейност. Дългата употреба на даден глагол като свързващо звено между чуждата реч и авторското повествование води до закрепване в значението му на този допълнителен семантичен признак. „При устойчивом, постоянном употреблении слова в одинаковых речевых ситуациях его значение нередко специализируется в определенном направлении. Контекстно обусловленные оттенки значения данного слова

¹⁹ Д. Н. Шмелев, Очерки по семасиологии русского языка, М., 1964, с. 206

обобщаються в сознании говорящих, становясь как бы элементом значения самого слова“ — пише Д. Н. Шмелев.²⁰

Теоретическо обяснение на този процес според нас може да се намери в схващанията на същия автор за „елипсиса“. Д. Н. Шмелев разглежда елипсиса като факт на речта, който се опира на регулярните закономерности за съчетаване на думите. Много важно в неговите схващания е това, че елипсисът е интересен както от гледна точка на граматическите възможности на езика, така и от гледна точка на семантичните особености на функциониране на отделните думи. „... будучи резултатом частого употребления слова, устойчивой речевой ситуации, он (елипсисът — б. м.) может превратиться в фактор, влияющий на собственное лексическое значение данного слова“²¹.

В езика авторът отбелязва много и разнообразни случаи на т. нар. „семантическо стяжение“²². Как се създават условия за това? „... в тех случаях, когда определяемое (в широком смысле) в известной речевой ситуации однозначно предполагает какое-то определение, последнее может быть опущено, причем оно как бы включается в семантику самого определяемого, становится элементом его значения“²³.

Можем да приемем, че в конструкциите с пряка реч употребата на глагол за душевно състояние или за движение като свързващо звено между авторското повествование и чуждата реч също представя един случай на „семантична контракция“, но не на синтагматичен, а на синтактичен уровень. Глаголът за движение или за душевно състояние може да се разглежда като определяемо (в широк смисъл) на глагола за говорене — определение (също в широк смисъл). Но в „устойчивата речева ситуация“, каквато са лексико-семантичните обрати с пряка реч, е възможно изпускането на определението при наличието на определяемото, т. е. изпускането на глагола за речева дейност при наличието на поясняващите тази дейност глаголи за движения и преживявания. Но същият този изпуснат глагол става елемент на тяхната семантика. Именно той ги сближава с глаголите за говорене и прави възможна употребата на тези глаголи за въвеждане на пряка реч.

Случаите на „семантична контракция“ трябва да се различават от случаите на непълнота на авторските думи, когато в тях липсва въвеждащ глагол, но за отсъствието му свидетелствуват думи и форми, с които той се съчетава или наличието му в съседни конструкции с пряка реч (по силата на синтактичния паралелизъм). Напр. Хаджията донесъл една тава, а той *сониато*: — Не тая бре, голямата тава дай, не видиш ли, че едва го нося (Ч); — България! . . . Не, вие не приличате на българин. . . — и след *късо мълчание*: — Аз пък си мислех, че сте непременно французин (ГК); — Срядя. . . Сто и седем — казваше той. — Днес е Свети Влас. Който има волове и добитък, не трябва да работи. Или пък *по-късно*: — Сто двадесет и три. . . Четвъртък. Как минават дните! . . . (ЙЙ).

²⁰ Д. Н. Шмелев, цит. съч., с. 202.

²¹ Пак там, с. 203.

²² Пак там.

²³ Пак там.

Що се касае до втория въпрос — кое обстоятелство обуславя употребата на глаголите за говорене във функцията на въвеждащи пряката реч, смятаме, че в езиковедската литература не съществува задоволителен отговор. Мнозина езиковеди смятат, че въвеждането на конструкциите с пряка реч е форма на реализиране на обектната съчетаемост на глаголите за говорене. Последната може да бъде разнообразна в зависимост от отношенията, които изразява (*говоря нещо; говоря на някого; говоря за нещо; говоря с някого; говоря преди (след) някого* и др.). Пряка реч те въвеждат благодарение на първия тип съчетаемост, която изразява отношение между действието (говорене) и пряк обект съдържанието на изказването и която се осъществява не в рамките на словосъчетанието, а в рамките на изречението. Причините за това според нас са заложи в лексикалното значение на тези глаголи. Лексикалното значение може да разширява или да ограничава граматическите свойства на думите, потенциално присъщи им на основата на тяхната принадлежност към определен лексико-граматичен разред, с други думи — на тяхната лексическа съчетаемост. Наистина по отношение на своята обектна съчетаемост глаголите за говорене се характеризират с широки връзки, но при осъществяването на тези връзки има известни ограничения, които произтичат от собственото им лексикално значение. Напр. при един глагол е възможен пряк обект само със значение за лице (*поздравявам някого*), при други — със значение за лице и за предмет (*назовавам някого, нещо*), при трети — само със значение за предмет (*казвам нещо*). Освен това някои глаголи могат да имат като пряк обект съществително с абстрактно и с конкретно значение (*възпявам някого, нещо*), други — само с абстрактно значение. Тъй като въвеждането на чужда реч в конструкциите с пряка реч е реализация само на един тип обектна съчетаемост на глаголите за говорене, когато пряк обект е съдържанието на изказването, интересува ни само нейното осъществяване в езика. Наблюденията показват, че най-разпространените глаголи за говорене имат като пряк обект със значение съдържанието на изказването само съществителни с абстрактно значение, означаващи понятия, свързани почти винаги с речева (или мисловна) дейност. Напр. *казвам (дума, истината, комплимент* и т. н.). Чрез употребата им в конструкциите с пряка реч това абстрактно значение се конкретизира в самата чужда реч. Така че обектната съчетаемост не е задължителна особеност на глаголите за говорене, които въвеждат пряка реч. Тези глаголи имат нещо обобщаващо в семантиката си, за тях е характерна една вътрешна затвореност, която се конкретизира, уточнява в чуждата реч. Тази черта на тяхната семантика ги сближава с възвратните глаголи, с които много често се въвежда пряка реч. Тук се проявява влиянието на лексическата съчетаемост на глаголите върху тяхната синтактична съчетаемост.²⁴

Разглежданият тип обектна съчетаемост е характерна и за глаголите за мислене и за слухово възприятие, затова те могат да въвеждат пряката

²⁴ За лексическа и синтактична съчетаемост виж: Д. Н. Шмелев, Очерки по семасиологии руского языка, М., 1964, с. 188.

реч по същия начин, както и глаголите за говорене. Тези глаголи също имат пряк обект със значение съдържание на неизказаната или възприетата реч съществителни с абстрактно значение.

Тази черта в семантиката на глаголите за говорене и мислене С. Е. Крючков и Л. Ю. Максимов наричат „смысловая недостаточность“: „Слова, вводящие прямую речь, могут точно обозначать процессы речи или мысли (сказал, думал, приказал, спросил и т. д.). Такие слова нуждаются обычно в обязательном распространении; часть, содержащая прямую речь, восполняет их смысловую недостаточность“²⁵.

Разговорният език се отличава със своя специфика при въвеждане на пряката реч. Това обикновено става чрез двойно указание за наличието на чужда реч — от една страна, тя се въвежда, както обикновено, чрез авторски думи (препозитивни), които съдържат глагол от описаните вече лексико-семантични полета, а, от друга страна, в предаваната чужда реч се включва глагол (*река, казвам* или неизменяемата форма „*кай*,,). Напр. *Иде един от лигата и разправя*: — Извинявайте — казва, — забавихме се с освобождаване на картините ви, защото в документите ви пише, че имате 18 пакета с картини. . . (Ч); *Отива той и след малко се връща*: — Няма го, *кай*, в село. В гората бил (Ч); — А, за ваш Марка ли е думата? — *обадил се* лъжлив Съби, който си купувал оцет. — Той — *рекъл* — е на добро място! Не бой се! Назначен е, *рекъл* — на служба в общината. Глашатай е постъпил, *рекъл*. — Ей сега, като минавах оттам, чух го, като се упражняваше да вика (Ч). По-рядко в чуждата реч се включва същият глагол, който я въвежда: Притекли се писарят, кметът, селяни, заливани с ракия, посипвани със сол и чер пипер, най-сетне чичо му *рекъл*: — Не става — *рекъл* — тъй, ами скоро при баба Дена! (Ч). В други случаи пряката реч се въвежда описателно, чрез по-широк авторски контекст, който пояснява на кого принадлежи чуждата реч и някои обстоятелства, които я съпътствуват, а глаголите *река, казвам, викам* (със значение казвам), *думам*, включени в пряката реч, означават речева дейност и сигнализират за наличието на чужда реч. Напр. Освен тъща си, двете съседки, жена си и първата си годеница, дето го върна, че му бил крив носът, никой не познава, нито го интересува. — Жена ли е, *вика*, бягай настрана от нея. Аз, *вика*, си имам едно чудовище от тая порода в къщи и то ми стига и престага. Не искам да виждам и да зная чуждите чуми, *вика*. Женска вяра ли е — късай та хвърляй. Тя, жената, *вика*, от дявола три дена по-рано е родена — не ми трябва ни медът ѝ, ни жилото (Ч).

Изводи:

1. Като структурно завършена синтактична единица конотрукциите с пряка реч имат свое свързващо звено. Тази функция изпълнява влизащият в състава на авторските думи глагол, който непосредствено въвежда пряката реч.

²⁵С. Е. Крючков и Л. Ю. Максимов, Современный русский язык, Синтаксис сложного предложения, М., 1969, с. 162.

2. Кръгът от глаголи, въвеждащи пряката реч в съвременния български език, е лексически ограничен. По своите най-общи семантични признаци тези глаголи принадлежат към няколко лексико-семантични полета. Смесовата им структура може да бъде представена чрез следната схема:

I. Глаголи за говорене:

I.1. Глаголи за означаване самия процес на говорене:

I.1.1. Глаголи за говорене с общо значение за речева дейност.

I.1.2. Глаголи за произнасяне (звучене):

I.1.2.1. Глаголи за означаване силата на звучене.

I.1.2.2. Глаголи за означаване окраската на звучене.

I.1.2.3. Глаголи за означаване яснотата на произнасяне.

I.1.2.4. Глаголи за означаване темпа на речта.

I.1.2.5. Глаголи за означаване разновидности на речева дейност според нейната форма и израз.

I.1.3. Глаголи за означаване протичането на процеса говорене.

I.2. Глаголи за означаване целенасочеността, функцията на съобщението:

I.2.1. Глаголи за съобщения със специално предназначение при комуникацията.

I.2.2. Глаголи за волева изява.

I.2.3. Глаголи за изразяване на емоционално отношение.

II. Глаголи за мислене.

III. Глаголи за слухово възприятие.

IV. Глаголи за душевно състояние:

IV.1. Глаголи за назоваване на преживяното чувство.

IV.2. Глаголи за означаване начина на изразяване на преживяното чувство.

V. Глаголи за движения:

V.1. Глаголи за назоваване на придружаващи речта движения.

V.2. Глаголи за изразяване реакция на говорещото лице и отношението му към събеседника.

3. В лексикалната микросистема на глаголите, които въвеждат пряката реч в съвременния български език, най-голям дял се пада на глаголите за говорене. Но не бива да се отъждествяват глаголите, въвеждащи пряката реч, с лексико-семантичното поле на глаголите за говорене. Пряката реч могат да въвеждат и глаголи от няколко други лексико-семантични полета, но техният дял в изпълнението на тази функция е значително по-малък.

4. Употребата на глаголите във функцията на въвеждащи пряката реч зависи както от тяхното лексикално значение, така и от техните синтактични особености. Тя е реализация на един тип обектна съчетаемост на глаголите за говорене, когато пряк обект е съдържанието на изказването. Наблюденията показват, че най-разпространените глаголи за говорене имат като пряк обект със значение съдържанието на изказването само съществителни с абстрактно значение. Чрез употребата им в конструкциите с пряка реч това абстрактно значение се конкретизира в самата чужда реч.

Този тип обектна съчетаемост е характерна и за глаголите за мислене и за слухово възприятие, затова те могат да въвеждат пряката реч по същия начин, както глаголите за говорене.

5. Употребата на глаголи за душевно състояние и за движения като въвеждащи в конструкциите с пряка реч представя случай на „семантична контракция“ на синтактичен уровень, благодарение на което те поемат и функцията на глаголите за говорене.

ГЛАГОЛЫ, ВВОДЯЩИЕ ПРЯМУЮ РЕЧЬ В СОВРЕМЕННОМ БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ

Й. Маринова

Резюме

Конструкции с прямой речью, являясь структурно законченной синтаксической единицей, имеют свое связывающее звено. Эту функцию выполняет глагол, входящий в состав авторских слов, который непосредственно вводит прямую речь. Круг этих глаголов в современном болгарском языке лексически ограничен. По своим самым общим семантическим признакам эти глаголы принадлежат к нескольким лексико-семантическим полям: глаголы речи, мышления, слухового восприятия, душевного состояния, движения, сопровождающие процесс „говорения“.

Самую большую группу в лексической микросистеме глаголов, вводящих прямую речь, представляют глаголы речи. Глаголы некоторых других лексико-семантических полей тоже могут вводить прямую речь, но количество этих глаголов ограничено.

Употребление глаголов в функции вводящих прямую речь зависит как от их лексического значения, так и от их синтаксических особенностей. Оно является реализацией одного типа объектной сочетаемости глаголов „говорения“, в то время как прямым объектом является содержания высказывания. Наблюдения показывают, что самые распространенные глаголы речи имеют прямым объектом со значением содержания высказывания только существительные с абстрактным значением. Это абстрактное значение конкретизируется в самой прямой речи. Этот тип объектной сочетаемости характерен и для глаголов мышления и слухового восприятия, поэтому они могут вводить прямую речь таким же способом, как и глаголы говорения.

Употребление глаголов душевного состояния и движения в качестве вводящих прямую речь представляет случай „семантической контракции“ на синтаксическом уровне, благодаря которому они принимают функцию глаголов речи.

VERBS INTRODUCING DIRECT SPEECH IN MODERN BULGARIAN

Yordanka Marinova

S u m m a r y

Being structurally accomplished syntactical units the constructions with direct speech have their own connecting links. This function is performed by the verb immediately introducing the direct speech. The group of such verbs is lexically limited in Modern Bulgarian. By their common semantic characteristics these verbs belong to several lexico-semantic fields: verbs denoting speaking, verbs of thinking, verbs denoting inner state, verbs of audible perceptions, motion verbs accompanying the action of «speaking».

Verbs denoting speaking form the largest group in the lexical microsystem of verbs introducing direct speech in Modern Bulgarian. There are other verbs from some other lexico-semantic fields that can be used as direct speech introducers but their part in this function is considerably smaller.

The use of verbs as direct speech introducers depends both on their lexical meaning and their syntactic characteristics. It is a realization of one type of objective relation of verbs of speaking when the direct object is the content of the statement. Our observation show that the most widely spread verbs of speaking have only abstract nouns as direct object with the meaning of the content of the statement. Through their use in direct speech constructions this abstract meaning is made concrete in the direct speech itself. This type of objective relation is characteristic of verbs of thinking and verbs of audible perceptions that is why they can introduce direct speech in the way verbs of speaking do.

The use of verbs of inner state and motion verbs as direct speech introducers is a case of «semantic contraction» on a syntactic level. This fact makes it possible for them to take the function of verbs denoting speaking.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
т. X, кн. 1 Филологически факултет 1972/1973
TRAVAUX DE L' UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“ DE V. TIRNOVO
Tome X, Livre 1 Faculté philologique 1972/1973

БОЯН БАЙЧЕВ

ВИДОВАТА КОРЕЛАЦИЯ В ГОВОРА
НА с. ГОЛИЦА, ПОМОРИЙСКО

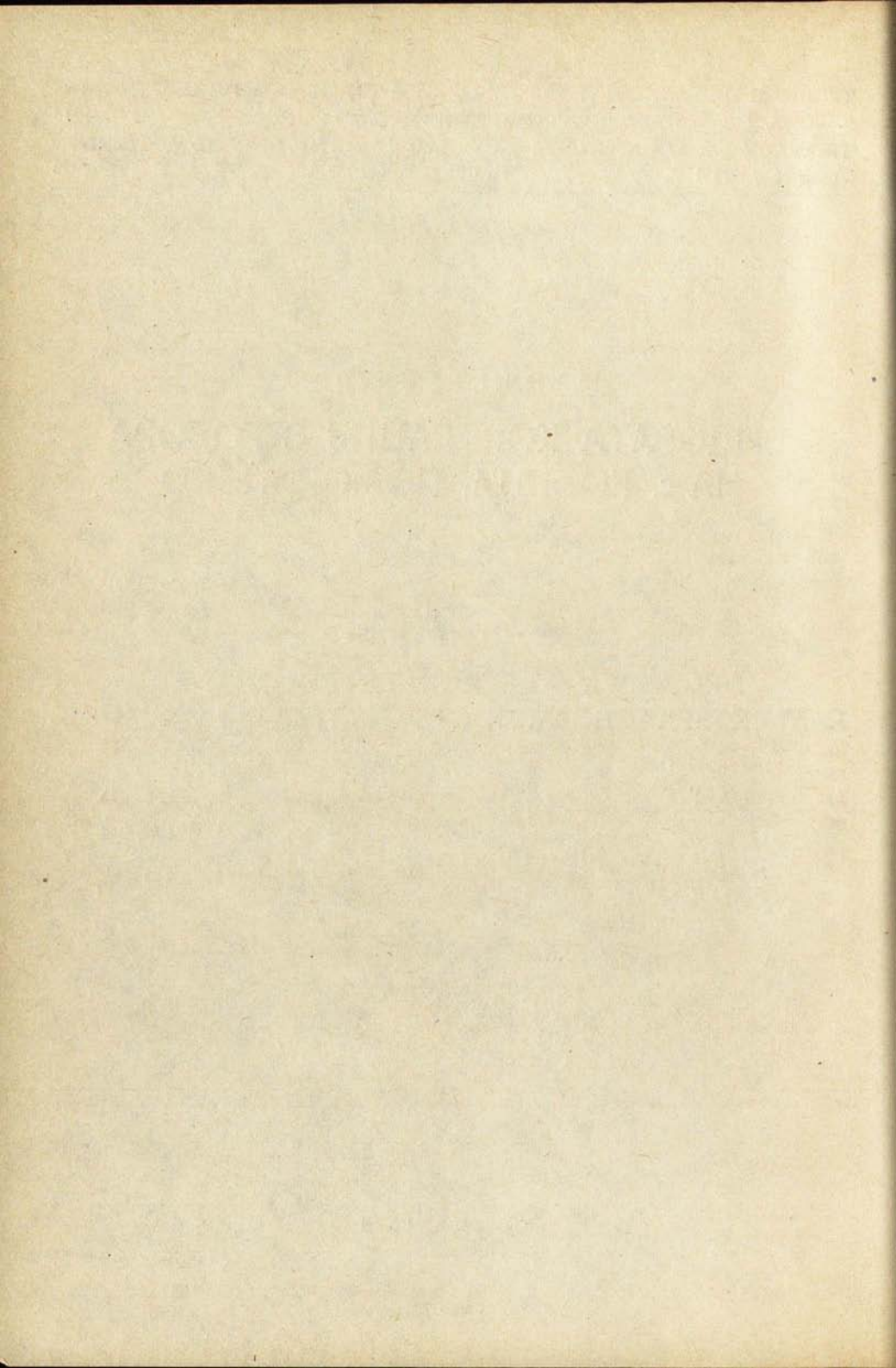

BOYAN BAYTSHEV

DIE ASPEKTALE KORELATION IN DER
DIALEKTSPRACHE IM DORTE GOLITZA BEI—POMORIE

СОФИЯ, 1974

1.1. Село Голица се намира в средния клон на Източна Стара планина. Говорът е известен на българската диалектология отдавна,¹ но специални и нарочни изследвания на този интересен български диалект не са правени. Още през 1902 г. езиково-етнографските особености на голичани са привлекли вниманието на наши езиковеди и етнографи, но проучванията са били насочени предимно към съседното село Еркеч (днес Козичено), което е и център на езиково-етнографския ареал, а по-късно сравнителните наблюдения са позволили към езиковите особености на Еркеч да се отнесе и говорът на Голица и по този начин да се обособи в българската диалектоложка наука т. нар. еркечки говор. Преките ми наблюдения върху морфологията на говора позволяват да се анализира един основен проблем на глаголната система на говора — бинарната видова корелация.

1.2. Глаголите в говора на село Голица са подчинени на видовата корелация свършен-несвършен вид (СВ) (НСВ). Свободни (неутрални) по отношение на опозицията са една малка част от глаголите, които съчетават в една форма граматическите значения на двата члена на опозицията, т. е. те са двувидови, например: **а̀гн'а са, жѐн'а са, жѝжа са, ца̀шкам са, ко̀д'а, лахати са, мрѐ², мрѐзна, ма̀нча** и др. Тук се отнасят и глаголите, които са образувани с наставката **-сам**: **д'ушеди́свам, цурули́свам, канарди́свам** и др. При друга група глаголи обобщаващата степен на корелацията СВ/НСВ е намалена до минимум, защото в глаголните форми е изразен само един член на опозицията, а с това се изключва и възможността за допълнителна семантическа детерминация. Едновидовите глаголи в говора не са разпределени в количествена пропорционалност. По-голяма част са само от несвършен вид, например: **алайи́свам, бе́ркам, билитику́вам, варду́л'асу́ам, га́там, ге́на, гу́ша, дре́нам, д'уведи́свам, д'урмедис́вам, дар'у́уам, у́од'а, урачу́уам, у́лача, у́ал'ам, хайто́свам** и др. Само от свършен вид са няколко глагола: **засо́д'а, надо́да, прѣскунд'а (са)**. При някои глаголи видовата категория е детерминирана семантически. Обикновено неизпроизводните глаголи са от несвършен вид: **бел'ѝа,**

¹ Л. Милети́ч, Старото българско население в Североизточна България, 1902, стр. 38—39; Lj. Miletic, Mundart von Erkeč, Das Ostbulgarische, Wien, 1903, S. 150—157; Г. А. Георгиев, Еркечани и техният говор, Известия на Семинара по славянска филология, кн. II, 1907, стр. 133—200; С т. Стойков, Днешното състояние на еркечкия говор, Известия на Института за български език, кн. 4, 1956, стр. 339—367.

² Поради необходимост транскрипцията е опростена: широко е се означава с курсивно *e*, билабиалните **в** и **ф** се означават с курсивните знакове *v* и *ph*, дължината на ударените гласни не е означена.

бийа, барбър'а, брус'а, бримча, в'ейа, гр'ейа, дир'а, кал'н'е, лежа, нѝса, никна, растѝ, тул'а, фал'а, хѝргам и др. От несвършен вид са също и суфиксните производни глаголи като: брамбѝсѝам, барбуриѝсѝам, бадинѝсѝвам, бѝзвам, з'ѝмням, куленѝчвам, тѝргам, трѝгуам, рѝшѝам и др. Тук се отнасят и една част от суфиксно-префиксните глаголи: зауъл'ам, згѝтвам, излазам, исклавам, исхѝргуам и др. От свършен вид са предимно префиксните глаголи и една част от суфиксните, образувани с морфемата -на/-не,/-н'е: извѝд'а, измитѝ, испийа, издуйѝ, исхѝрл'а, изб'ѝл'а, надир'ѝ, брѝкна, л'ѝчна, чурнѝ. От свършен вид са и някои коренни глаголи: бѝда, вѝрца, рике, пустѝ и др.

2.1. Видообразуване и видотрансформиране

Морфологията на глаголния вид се отличава с някои несвойствени за другите граматически категории вътрешноглаголни формообразователни прийоми, изразени в разширяването на глаголната основа с допълнителни видови граматически показатели или пък с комплексно съчетаване на морфологически, фонетически и акцентни прийоми в рамките на глаголната форма и на нейната видова основа. Тази формообразователна видова специфика позволява да се диференцират глаголните форми при видообразуването по морфологически и фонетически показатели, проявени в съпоставянето на двете видови основи³.

2.1.1. Перфективация

Глаголните форми от свършен вид могат да се образуват чрез перфективация и чрез суфиксация. Префиксното морфемно видообразуване има словообразователен характер, защото заедно с видовата промяна настъпва и семантическа вариативност на глаголната форма — семантическо нюансиране или пък по-силно по степен семантическо трансформиране. В отделни случаи обаче видовата префиксна морфема няма определяща видова стойност, а само допълнително изменя (нюансира) лексикалното значение на глагола, без да го изменя граматически, например: брѝсна — збрѝсна, дрѝсна — здрѝсна, кѝсна — скѝсна, кѝас'а — укѝас'а, трѝсна — стрѝсна и др. Видообразователните перфективни морфемни (и аломорфи) в говора са: ваз- (вас-), за- (з-), из- (ис-), прѝ- (про-), при- (пре-), пе- (пу-), на- (нъ-), раз- (рас-), уд- (ут-), х- (ух-, у-), ду-.

(1) От изходни несвършени основи на глаголи от първо спрежение (тип: дирѝ — надирѝ): бирѝ — збирѝ, будѝ — прапудѝ, набудѝ, забудѝ, убудѝ, гризѝ — загризѝ, нагризѝ, угризѝ, митѝ — замитѝ, прумитѝ и др.

(2) Из изходни несвършени основи на глаголи от второ спрежение (тип: пѝл'ни — напѝл'ни): бѝхти — забѝхти, бѝли — забѝли, набѝли, прабѝли, бранчѝ — забранчѝ, бург'ѝ — избург'ѝ, бисчистѝ — убисчистѝ, б'ѝли — уб'ѝли, заб'ѝли, вѝрци — завѝрци, гѝши — нагѝши, глѝди — заглѝди, гѝби — изгѝби, гѝни — вазгѝни, гѝтви — нагѝтви, дѝфчи — издѝфчи, жѝжи — на-

³ Според Ю. Маслов при видовото съотнасяне „следует исходить не из отдельных „морфем вида“ как таковых, а из определенной комбинации видовых морфем (включая и корневую морфему) в рамках глагольной основы“, Морфология глагольного вида в совр. болгарском литературном языке, М.—Л., 1963, стр. 10.

жижи, жени — нажени, кѣрши — закѣрши, клѣпи — исклѣпи, к'исни — иск'исни, р'ѣжи — зар'ѣжи, изр'ѣжи, пур'ѣжи, рѣши — изрѣни, с'учи — пр'с'учи, ус'учи, нас'учи, такмѣ — пр'такмѣ, затакмѣ, натакмѣ, т'ули — зат'ули, тѣпчи — зат'ѣпчи и др. При тази група глаголи ударението в двете видови основи е постоянно. Отклонение от този акцентен тип има само в няколко форми: гал'чѣи — нагѣл'чѣи, кувичѣи — закувѣичѣи, мучѣи — зам'учѣи. Видовата промяна при глаголите нѣса/нѣс'а и ѱѣд'а е последвана от акцентно-фонетически промени и трансформация на спрежението: нѣси — зашѣ, дунѣ, ѱѣди — заѱѣ.

(3) От изходни несвършени основи на глаголи от трето спрежение (тип: чѣка — начѣка): грѣчка — нагрѣчка, кѣса — накѣса, м'ѣза — зам'ѣза рѣга — зарѣга, сѣрба — насѣрба, пр'сѣрба, скѣка — путскѣка, тр'ѣпа — на' тр'ѣпа, фл'ѣнка — исфл'ѣнка, хѣмка — захѣмка, хѣрга — нахѣрга, тр'ѣпа — на' тр'ѣпа, ч'ѣча — зач'ѣча, чѣпа — начѣпа, ч'ѣка — хч'ѣка, чѣка — начѣка и др. Видовата промяна не е свързана с акцентни промени в двете видови основи.

(4) От изходни основи на несвършени глаголи от четвърто спрежение (тип: в'ей — удв'ей): варшѣй — уваршѣй, гр'ей — угр'ей, дай — удай, зр'ей — узр'ей, купай — закупай, накупай, укупай, л'ул'ей — зал'ул'ей, пол'ул'ей, л'ей — зал'ей, мутай — замутай, намутай, умутай, п'ей — пруп'ей, уп'ей, праи — напраи, рой — зарѣй, с'ей — нас'ей, трий — истрий и др. Акцентът при тези глаголи е постоянен в двете видови основи.

(5) Основна видообразуваща суфиксна морфема с перфективна функция е -ни/-не:

а) От изходни несвършени основи се образуват свършени глаголни форми от второ и от първо спрежение. Перфективни глаголи от второ спрежение са (тип: прѣска — прѣсни): балдѣса — балдѣсни, б'ѣта — б'ѣтни, г'ѣша — г'ѣшни, дѣпка — дѣпни, др'ѣса — др'ѣсни, ж'ѣка — ж'ѣкни, к'ѣса — к'ѣсни, кѣса — кѣсни, кѣла — кѣлни, л'ѣца — л'ѣцни, маа — маани, ѣпа — ѣпни, п'ѣфа — п'ѣфни, пѣри — пѣрни, р'ѣта — р'ѣтни, р'ѣка — р'ѣкни, скѣка — скѣкни, уф-пр'ѣга — уфл'ѣгни, ѱѣл'а — ѱѣлни, шѣба — шѣбни и др. И при тези глаголи видовата промяна не е последвана от акцентни промени. Само някои глаголни форми при видоизменението получават акцентни или фонетични промени, например: бѣрка — брѣкни, гѣлта — глѣтни, дуй — дѣйни, цѣнка — цѣйни, ѱѣка — ѱѣйни, кѣл'ѣца — кл'ѣцни, лижѣи — лѣгни, липѣи — лѣпни, мѣжа — мѣгни, мал'чѣи — млѣкни, пѣрѣ — пѣрни, улѣза — ул'ѣзни и др. Новообразуваните свършени форми от първо спрежение са сравнително малко. При тази група глаголи става предмет на акцента върху видообразователната морфема за свършен вид: бѣба — бѣбнѣ, пѣпа — пѣпнѣ, р'ѣшва — р'ѣшнѣ, рѣпа — рѣпнѣ, распѣна — распѣнѣ и др. Някои глаголи от тази група получават фонетически промени в двете основи: б'ѣца — бацнѣ, дѣрпа — драпнѣ, кѣлѣца — клацнѣ, сѣца — сацнѣ, ч'ѣрка — чурнѣ и др.

(6) Характерна морфологическа особеност при образуването на префигираните глаголи е стремежът към засилена употреба на два, а в спорадически случаи и на три префикса. Склонността към натрупване на префикси е свързана и със семантиката на глаголните форми. Най-често двойните префикси са с ингресивна функция и с количествен или степенуван семантически оттенък, например: (тип: митѣ — замитѣ — пузамитѣ): б'ѣли —

прѣбули — напруѣли, бѣрка — забѣрка — пузабѣрка, пуубѣрка, мажи — замажи — пузамажи, рѣни — пудрѣни — напрудрѣни, шѣта — нашѣта — снашѣта и др. Допълнителният семантически оттенък при някои двойно префигирани глаголи може да означава и разпространяване на действието върху много обекти: глѣда — пуглѣни — испуглѣни, кани — пукани — напукани, крѣчи — пукрѣчи, чѣри — пучѣри, напучѣри, испучѣри и др. Сравнително рядко се срещат глаголни форми, чиято видова трансформация става с три или четири префикса, например: кѣси — укѣси — пуукѣси — испунаукѣси, пичѣ — упичѣ — запичѣ — пузачичѣ, ъдстри — заѡдстри, пузаѡдстри — испузаѡдстри и др. Двойно и тройно префигираните глаголи са с постоянен акцент.

(7) Семантическа класификация на префигираните глаголи

Както беше посочено глаголната перфектизация е пряко свързана с лексикално-семантическото значение на глаголите, защото формално префигиращите показатели (предимно префиксите) имат модификационна функция по отношение на изходните форми. В зависимост от тази модификационно-семантическа функция перфективираният глагол може да означава:

а) Начало на действието (ингресивност): арманѣ — заарманѣ, бл'ѣй — забл'ѣй, бучѣ — забучѣ, бранчѣ — забранчѣ, кѣри — закѣри, кѣра — за кѣра, к'ѣси — зак'ѣси, м'ѣси — зам'ѣси, митѣ — замитѣ, пѣл' — запѣл'ни, с'ѣти — зас'ѣти, с'ѣй — зас'ѣй, сѣхи — засѣхи, хѣрл'а — захѣрли и др.

б) Ограничено действие (делимитативност): жѣни — пужѣни, кѣси — пуукѣси, плѣчи — пуплѣчи, р'ѣжи — пур'ѣжи, рѣни — пурѣни, рѣси — пурѣси, сидѣ — пусидѣ, слѣша — пуслѣша, тѣри — прѣтѣри, тѣчи — прѣтѣчи, ѡща — пуѡща, ѡрди — пуѡрди и др.

в) Пораждане на действието (каузативност): бѣбри — разбѣбри (са), браибѣса — разбраибѣса (са), гл'ѣзи — разгл'ѣзи (са), ѣли са — разѣли са, к'ѣкѣти са — раск'ѣкѣти са, сѣрди са — расѣрди са, цѣпи са — расцѣпи са и др.

г) Завършване на действието

Този вид перфективация е най-разпространен в говора, защото семантическата функция на свършените глаголни форми съответствува на логическия и на граматическия характер на перфективацията. В зависимост от семантическите нюанси, получени от префиксите, резултативната перфективация може да означава довеждане на действието докрай (термитативност) или допълване на завършеното действие (финитивност): вѣри — дувѣри, грѣнчи — дугрѣнчи, мр'ѣжи — думр'ѣжи, пуй — дупуй, чѣпа — дучѣпа и др. Към тази група се отнасят и някои от двойно и тройнопрефигираните форми, образувани от префиксни свършени глаголи: замитѣ — дузамитѣ, замажи — дузамажи, забѣрка — дузабѣрка, пузаѡдстри — дупузаѡдстри, запичѣ — дупузачичѣ и др. С финитивен семантически нюанс са глаголите: грибѣ — удгрибѣ, жѣни — уджѣни, кунѣй — уткупѣй, с'ѣй — утс'ѣй, м'ѣси — утм'ѣси, урѣ — угурѣ и др.

д) Продължителност на действието (сатуративност): дрѣса — надрѣса, игрѣй — наигрѣй (са), лижѣ — налижѣ (са), мѣчи — намѣчи, р'уве — нар'уве (са), см'ѣй са — насм'ѣй са, ѡдзи — наѡдзи, ѡди — наѡди са и др.

е) Определен размер на действието (кумулятивност): в'ей — нав'ей, йарми — найарми, кусй — накусй, кланшй — накланшй, м'ели — нам'ели, с'учи — нас'учи, т'ерга — нат'ерга, ц'ени — нац'ени и др. Някои двойно префигираны глаголи също се отнасят към тази семантическа перфективна група: бий — пунабий, бйчи — пунабйчи, дерё — пунадирё, х'ендри — пунах'ендри и др.

ж) Пространствена обемност на действието (екстензивност): д'уа — разд'уа, л'ей — разл'ей, прустр'е — распрустр'е, пил'ей — распил'ей, садй — рассадй, х'ерли — расх'ерли и др.

з) Отделяне на части (сепаративност): б'уси — удб'уси, в'ей — удв'ей, гриб'е — удгриб'е, г'ата — удг'атни, дуи — уддуи, з'еми — уз'еми, калмук'ани — уткалмук'ани, к'уса — утк'усни, р'ини — удр'ини, р'ежи — удр'ежи, с'учи — ус'учи, сушй — утесушй, цадй — утцадй и др.

и) Повторно действие (репетитивност): б'ёрка — пр'еб'ёрка, б'ели — пр'еб'ели, кат'ури — пр'екат'ури, м'еси — пр'ем'еси, пир'е — пр'ешир'е, с'учи — пр'ес'учи, т'ейчи — пр'ет'ейчи, у'лачи — пр'еу'лачи, цадй — пр'ецадй и др.

й) Посока на действието навътре (инкурсивност): м'ушка — прам'ушка, м'екни — уфм'екни, пр'ага — уфпр'егни, т'егли — ист'егли и др.

к) Посока на действието навън (екскурсивност): д'уа — изд'уа, гр'еба — изгр'еба, мит'е — измит'е, р'ини — изр'ини, с'ипи — исс'ипи и др.

л) Еднократност на действието

При перфективизирането на безпрефиксните несвършени форми една част от свършените глаголи придобиват семантическо значение на еднократност, която от лексикално гледище е индивидуална модификация на изходния несвършен глагол (тип: г'ета — г'етни). Еднократната лексикална перфективация има и стилистическа функция в говора, защото обикновено еднократните по семантика свършени глаголни форми се употребяват при последователно изреждане на действия или на събития, например в следния откъс: Туг'ис син'е ми ск'окна ут к'ешти, т'опна ид'ни к'ешей, г'летна дв'е три г'летк'и в'ину и замиц'а. Тук се отнасят глаголите: буд'е — б'днии, б'ута — б'үтни, вал'и — в'ални, гарм'и — гр'емни, др'уса — др'усни, ц'ули — ц'үлни, з'енка — з'енци з'ёрка — з'ёрни, к'уса — к'усни, к'еса — к'есни, л'ижы — л'изни, м'арка — м'ёрни, р'апа — р'ешни, см'яча — см'екни, ск'ёрца — скр'ецни, с'ёрба — ср'ебни, т'ур'а — т'урни и др.

2.1.2. Итеративност на глаголните форми

Въз основа на релевантната лексикално-морфологическа корелация СВ/НСВ в говора се оформя и противопоставянето еднократност/многократност (итеративност). Касае се за лексикално-формообразователната способност на една част от глаголите, които означават хронологически повтарящи се действия и процеси. Тази семантическа особеност морфологически се постига чрез прибавяне на итеративно-модификационните суфикси -в (-ў, -ув) -уф, у), -ав (-аў) към перфективните глаголни основи. В голишкия говор този процес на итеративация⁴ не е акти-

⁴ В изследванията на славянския глагол проблемът за перфективацията, имперфективацията и итеративацията (т. н. процес Aktionsart) не е убедително разрешен. За различните тълкувания на явленията вж. Ю. М а с л о в, Глагольный вид в совр. болг

вен, а е пасивен лексикално-семантически модел. Например еквилолентната лексикално-граматическа опозиция СВ/НСВ е изразена с две самостоятелни, необусловени от контекстовата ситуация форми **заурѐ** — **заўйрам**, докато итеративизираната с модификационната морфема **-ав** глаголна форма **заўр'авам** не се включва непосредствено в корелацията СВ/НСВ, а заема по-особено място спрямо бинарното противопоставяне на СВ/НСВ и се отнася семантически към маркирания свършен корелат на корелацията. Ако се съобразим и приложим постановката на Св. Иванчев, това означава, че итеративната форма **заўр'авам** е „семантически перфектива тантум, съвпадащ по начин на действие със свършения вид. . . и има като негова форма само различна граматическа употреба“⁵. Нещо повече, итеративизацията (неограничената краткост по Св. Иванчев) оформя ново, частично, привативно противопоставяне, което е само морфологически омоним на морфологическо-семантическата опозиция СВ/НСВ. Или, казано с други думи, итеративната форма е само модификационен вариант на маркирания (СВ) член на основната видова корелация СВ/НСВ. Посочихме вече, че итеративната форма е обусловена от контекста и се проявява граматически и семантически само в определено изказване. Итеративните форми се употребяват в говора сравнително рядко, което, както посочихме, означава, че итеративизацията е пасивен лексикално-граматически модел в речта на голичани. Итеративизираните форми изпъкват най-отчетливо в преднамерено повтарян разказ в плана на неактуалното сегашно време: **Искаш да знаш как прайм улигден' с'ака гудина ли? Напр'ѐт, ух пѐтак, жѐнѐ сўарўат си йац'ата, у'ашцўат йац'ата де, ух сѐбута си напичѐўат кравайѐте, ух нид'ѐл'а разнѐсват вѐк'и пу крѐсником, пу баби, пу свикѐрви. На фтѐрийа ден' прав'ат хурѐ. Туг'йс мѐмните занѐсўат кравайѐте на буй'анец. . . Ами га туп'ѐ мас, пѐрву ух кѐтли р'ѐжим сланината. Сѐтн'а йа пуд'вар'ами. Ни сѐ туп'ѐт сички парчѐта. Ас сѐ си з'ѐмўам уд цум'ѐрк'ите га туп'ѐ начи мас.**

2.1.3. Имперфективизация

Формални средства за имперфективизация са суфиксацията и акцентно-фонетическите промени във видовете глаголни основи. По форма имперфективизацията е два вида — първична и вторична. Основен тип в говора е вторичната имперфективизация, при която несвършените глаголни форми се образуват от перфективни префиксни глаголи. Изходна основа на първичната имперфективизация са безпрефиксните глаголи от свършен вид.

(1) Първична имперфективизация

Видообразуването в говора не е подчинено на първичната имперфективизация, защото по-голяма част от безпрефиксните глаголи са от несвършен вид. Несвършените глаголи се образуват от изходни безпрефиксни глаголи

лит. языке (значение и употреба), Сб. Вопросы грамматики совр. болг. лит. языка, М., 1956; А. V. Jsačenko, Die russische Sprache der Gegenwart, 1968, S. 385—396; H. Mulisch, Einführung in die Morphologie der russischen Gegenwärtssprache, Berlin 1967, S. 148. В по-ново време сполучливи наблюдения направи и Св. Иванчев "Проблеми на актуалността в славянските езици, С., 1971.

⁵ Пос. съч., стр. 66.

с промяна на тематическата гласна и в а, а заедно с това се трансформира формата от второ в трето спрежение (тип: сипи — сипа): гѣни — гѣна, з'ѣми — з'ѣма, кѣпи — кѣпа, л'ѣшни — л'ѣшна, с'ѣмни — с'ѣмна, сѣрши — сѣрша, тѣрти — тѣрта и др. Имперфективацията при тези глаголи не е свързана с акцентни промени. Към тази група се отнасят и глаголите, чиято видова промяна е последвана от фонетически промени (редувания) в рамките на двете основи: редуване на широко е и и на л' и л: сл'ѣзи — слѣза (ул'ѣзи — улѣза); редуване на о и а: скѣчи — скѣча; редуване на ц и с: вѣрши — вѣрса; редуване на л и л' хѣрли — хѣрл'а; редуване на групите сн и ск: дрѣсни — дрѣска, прѣсни — прѣска; редуване на сн и ск и на широко е и а: бл'ѣсни — бл'ѣска, трѣ'сни — тр'ѣска, фр'ѣсни — фр'ѣска и др. Някои глаголи се имперфективират, като се замени тематическата гласна и с а и перфективната основа се съкращава. И при тези форми е налице редуване на широко е с а: др'ѣмни — др'ама, жѣйѣкни — жѣяка, ѣр'ѣкни — ур'ака. Без фонетически промени са формите кѣсни — кѣсна (кѣса). Свършените глаголи от първо спрежение турнѣ и смитѣ се имперфективират, като се замени тематическата гласна е с а и се промени акцентът, например: турнѣ — тѣрна, смитѣ — смѣта. От глагола дам се образува имперфективно съответствие с нова имперфективна основа и с промяна на акцента: дадѣ — дѣва.

(2) Вторична имперфективация

Показатели за вторична имперфективация на свършени префигирани глаголи са суфиксите: -ѣ/-в, -ав/аѣ, -ув/-уф/-уф/, -г, както и фонетическите и акцентните промени в рамките на двете видови основи.

а) Имперфективация чрез суфикса -ѣ/-в (тип: дуѣѣзи — дуѣѣзѣа): забѣли — забѣлва, загѣши — загѣшва, загѣни — загѣнва, задѣгни — задѣгнѣа, задѣри — задѣрва, закѣли — закѣлва, затѣли — затѣлва, захѣни — захѣнѣа, изгѣни — изгѣнѣа, испрѣшти — испрѣштва, искѣли — искѣлва, набѣли — набѣлва, налѣзи — налѣзва, начѣсти — начѣства, накѣпи — накѣпва, прѣбѣли — прѣбѣлва, прѣскѣнди — прѣскѣндѣа, спрѣшти — спрѣштва, ужѣржи — ужѣржѣа, урѣси — урѣсѣа, упѣли — упѣлва, урѣшни — урѣшва, угѣни — угѣнѣа, укѣр — укѣршѣа и др. Вторичната имперфективация при някои глаголи е последвана от фонетически редувания в двете основи: редуване на ж и з: залѣжи — залѣзва, накаѣжи — накаѣзва, намаѣжи — намаѣзва, умаѣжи — умаѣзва; редуване на ж и г: излѣжи — излѣгѣа, устрѣжи — устрѣгѣа; редуване на ц и с: увѣрши — увѣрсѣа; редуване на ш и с: упѣши — упѣсва; редуване на ч и к: прѣпр'ѣчи — прѣпр'ѣква. С двойни редувания (вокални и консонантни) са глаголите: изм'ѣчи — изм'ѣкѣа, нар'ѣжи — нар'ѣзва, прѣр'ѣжи — прѣр'ѣзва, уч'ѣши — уч'ѣсѣа, ум'ѣши — ум'ѣсѣа и др. С редуване на меки и твърди съгласни са глаголите: напѣл'ни — напѣлѣа, закѣл'ни — закѣлѣа и др. С редуване на коренни гласни са глаголите: зам'ѣси — зам'ѣсѣа, изм'ѣри — изм'ѣрѣа, изб'ѣли — изб'ѣлѣа и др. Видовата трансформация при някои глаголи е свързана със съкращаване на перфективната основа (редуване на консонант с в несвършената форма): зашѣбни — зашѣбѣа, иссѣхни — иссѣхѣа, изникни — изникѣа, путрѣгни — путрѣгѣа, удрѣни — удрѣва, уткѣсни — уткѣсѣа, утѣкни — утѣк а, фст'ѣши — фст'ѣва

и др. С редуване на коренните гласни и с премет на ударението се имперфективират глаголите: **залипй** — **залепѷа**, **насмигѣ** — **насмѣгѷа**. Само с премет на ударението е формата **надимй** — **надѣмва**.

От изходни свършени основи на глаголите от четвърто спрежение се образуват имперфективирани форми със суфикса **-в/-ѷ**, като едновременно с това се променя и спрежението на глагола. Новообразуваните глаголни форми от трето спрежение са без акцентни промени по отношение на изходната форма. Към тази група се отнасят глаголите: **запий** — **запѣва**, **набий** — **набѣва**, **намутай** — **намутѣва**, **наругай** — **наругѣва**, **надѷй** — **надѣва**, **пузнай** — **пузнава**, **пудѷй** — **пудѣва** и др. В основите на някои глаголи стават фонетически промени: редуване на широко е и а: **зас'ѣй** — **зас'ѣва**, **зав'ѣй** — **зав'ѣва**, **забл'ѣй** — **забл'ѣва**, **пуп'ѣй** — **пуп'ѣва**, **уварш'ѣй** — **уварш'ѣва**; редуване на е и у: **пузал'ѣй** — **пузал'ѷѷа**; редуване на и и и у: **заший** — **зашѷѷа**, **набий** — **наб'ѷѷа**; редуване на е и и и на л' и л: **нал'ѣй** — **налѣва**, **ул'ѣй** — **улѣва** и др.

Изходните свършени основи на глаголите от трето спрежение не са продуктивен имперфективиращ тип основи. Акцентни и фонетически промени във видовите основи не настъпват. Тук се отнасят глаголите: **арѣса** — **арѣсѷа**, **билѣса** — **билѣсѷа**, **цурулѣса** — **цурулѣсѷа**, **надѷма** — **надѷмѷа**, **натѣрга** — **натѣргѷа**, **учѣпа** — **учѣпѷа** и др. Като факултативен вариант с фонетическа промяна се среща само дублетната форма на глагола **начаргѣса** — **начаргѣсѷа** — **начарг'ѣсѷа**.

От изходни основи на свършени глаголи от първо спрежение се образуват значително малко имперфективни форми. Характерно за тази група е, че в двете видови основи винаги настъпват акцентни и фонетически промени: **згрибѣ** — **згрибѷа**, **надирѣ** — **надѣрѷа**, **дуѷзѣ** — **дуѷѣзѷа**, **устрижѣ** — **устрижѷа** и др.

б) Имперфективация чрез суфикса **-ав/аѷ** (тип: **издувѣ** — **издув'ѣва**). Имперфективните глаголи със суфикса **-ав/-аѷ** се образуват от свършените основи на глаголите от първо, второ и четвърто спрежение. Видовата промяна при тази група глаголи е свързана с фонетически и акцентни промени. Ударението е с премет от тематическия показател на свършената форма върху имперфективирания суфикс. Когато изходният глагол е от второ спрежение, видотрансформирането е последвано от фонетически редувания на краесловните коренни съгласни: **натакмй** — **натакм'ѣва**, **надармунй** — **надармун'ѣва**, **насуарй** — **насуар'ѣва**, **нарапй** — **нарап'ѣва**, **наспурй** — **наспур'ѣва**, **пустувй** — **пустув'ѣва**, **пръкадй** — **пръка'дѣва**, **пудмладй** — **пудмлад'ѣва**, **улувй** — **улув'ѣва** и др. Без фонетически промени са глаголите: **иструшй** — **иструшѣва**, **исушй** — **исушѣва**, **измучй** — **измучѣва** и др. Изходните свършени основи на глаголите от първо спрежение не са продуктивен имперфективиращ тип. И тук се запазва фонетическата особеност за редуване на твърда и мека крайна коренна съгласна: **запустѣ** — **запуст'ѣва**, **забулѣ** — **забул'ѣва**, **изурѣ** — **изур'ѣва**, **пузапрѣ** — **пузапр'ѣва** и др. Производните имперфективни форми от свършени основи на глаголите от четвърто спрежение са също ограничен тип видотрансформиране. При тези форми е налице фонетическото редуване на широко е и а: **запуст'ѣй** —

запуст'ава, зал'ул'ей — зал'ул'а̀уа, зажедн'ей — зажедн'а̀ва, замил'ей — замил'а̀ва и др.

в) Имперфективация чрез суфикса **-ув/-ув, -уѝ/,** тип: **зашѝби** — **зашѝбува**. Суфиксът **-ув** и фонетическите варианти **-ув** и **-уѝ** не са активно продуктивни видообразователни морфемии в говора. От изходни свършени основи на глаголите от второ спрежение се образуват имперфективни съответствия с фонетически и с акцентни промени, например: **закѝпи** — **закѝпу̀ва**, **зацѝгни** — **зацѝгну̀ва**, **натѝтри** — **натѝтр'у̀уа**, **пудб'егни** — **пудб'а̀гну̀ва**, **уѝпр'егни** — **уѝпр'а̀гну̀ва** и др. Само чрез суфиксация, без фонетически или акцентни промени в двете основи, са формите: **замрѝкни** — **замрѝкнѝва**, **замрѝзни** — **замрѝзнѝва**, **зашѝби** — **зашѝбиу̀уа** и др. В глаголната форма **пукрѝст'а** настъпва двойно фонетическо редуване и промяна на акцента: **пукрѝсти** — **пукрашѝту̀ва**. От изходни свършени основи на глаголи от първо спрежение се образуват имперфективни форми по същия модел — с премет на ударението: **заминѝ** — **заминѝ̀ва**, **пу̀хпахѝнѝ** — **пу̀хпахѝну̀уа**, а с фонетическа промяна е формата **замр'ѝжи** — **замр'а̀жѝ̀ва** (спорадически и **замр'а̀зу̀уа**). От изходни основи на глаголи от трето спрежение се образуват имперфективни съответствия обикновено без фонетически и акцентни промени: **изб'а̀га** — **изб'а̀гу̀а**, **удблѝска** — **удблѝскѝ̀уа** и др.

г) Имперфективация чрез суфикса **-г** (тип: **раствѝри** — **раствѝрга**). Суфиксът **-г** е модификация на суфикса **-в**, но няма аломорфен характер, защото не е в свободна, взаимнозаменяема позиция по отношение на суфикса **-в** при имперфективното видово трансформиране. Със суфикса **-г** се имперфективират глаголи, които са образувани само от изходни основи на форми от второ спрежение. При няколко глагола става съкращаване на изходната перфективна основа: **напѝлни** — **напѝлѝга**, **прѝхѝрли**, **прѝхѝрга**, **расхѝрли** — **расхѝрга** и др. С фонетически редувания на **о** и **а**, широко **е** и **я** са глаголите: **раствѝри** — **раствѝрга**, **утѝри** — **утѝрга**, **нам'ѝри** — **нам'ѝрга** и др. Акцентна промяна настъпва само при глагола **насѝари** — **насѝарѝга**. Със запазено фонетическо и акцентно единство в двете форми е глаголът **увѝли** — **увѝлга**.

г) Безсуфиксна имперфективация (тип: **истѝча** — **истѝча**)

Показател за безсуфиксна имперфективация на свършени глаголи е промяната на тематическата гласна и акцентно-фонетическите изменения в рамките на двете основи. От изходни основи на свършени глаголи от второ спрежение се образуват имперфективирани форми чрез промяна на тематическата гласна **и** в **а** и някои допълнителни акцентни или фонетически показатели. Една част от глаголите се имперфективират без промяна на акцента, но с фонетически редувания в рамките на двете основи: редуване на **о** и **а**: **искѝчи** — **искѝча**, **пукѝчи** — **пукѝча** (**пукѝка**), **утѝчи** — **утѝча**; редуване на **д** и **жд**: **загѝди** — **загѝжда**, **извѝди** — **извѝжда**, **испѝди** — **испѝжда**, **развѝди** — **развѝжда**; редуване на **д** и **д'**: **дугѝди** — **дугѝд'а** (**дугѝда**), **наутѝди** — **наутѝд'а**; редуване на **л** и **л'**: **уб'ѝли** — **уб'ѝл'а**, **ужѝли** — **ужѝл'а**, **убѝли** — **убѝл'а**, **уѝхѝрли** — **уѝхѝрл'а**; редуване на **р** и **р'**: **заѝари** — **заѝар'а**, **прѝѝари** — **прѝѝар'а**, **утѝтри** — **утѝтр'а**; редуване на **т** и **т'**: **набѝхти** — **набѝхт'а**; редуване на **п** и **п'**: **расц'ѝпи** — **расц'ѝп'а**; редуване на

т и шт: засѣти — засѣшта, занѣти — занѣшта; редуване на ф и ф': натрѹѣби — натрѹѣѣа; редуване на групите си и ск: заѹѣсти — заѹѣска, надрѹѣни — надрѹѣска, убрѣни — убрѣска. С акцентни и с фонетически промени се имперфективират глаголните форми: редуване на д и жд: исцадѣи — исцаѣжда, насадѣи — насаѣжда, пусадѣи — пусаѣжда; редуване на л и л': натаркулѣи — натаркал'а, упили — упил'а. Имперфективацията при някои глаголи е без акцентни промени, но е последвана от редуване на твърд и на мек консонант и на вокалите о и а: духѣди — духад'а, разнѣси — разнѣс'а. При други глаголи видовата промяна е последвана от претмет на ударението и двойно редуване — на твърд и мек консонант и на вокалите: у и а: забѣкули — забѣкал'а, изгурѣи — изгар'а; и и а: изнивири — изнив'ара; и и е: залипи — залѣп'а и др. Видовата промяна при няколко глагола е свързана с морфологическа модификация на имперфективната основа и с редуване на групите ер и ре: изуѣрни — изурѣшта, убѣрни — убгрѣшта, прѣбѣрни — прѣбрѣшта и др. Само с промяна на акцента се видотрансформират глаголите: дукачѣи — дукача, накачѣи — накача. Без фонетически и акцентни промени се имперфективират глаголните форми: задѣгни — задѣгна, нагѣтни — нагѣтна, нажѣни — нажѣна, нак'ѣти — нак'ѣта, пухѣрни — пухѣрна, уѣпрѣмчи — уѣпрѣмча, ухѣни — ухѣна и др.

От изходни основи на свършени глаголи от първо спрежение се образуват имперфективни съответствия чрез промяна на тематическата гласна е в а. Всички глаголни форми от тази група при имперфективирането се подвеждат под един акцентен модел — ударението в перфективната форма е върху тематическата гласна, а в имперфективната върху коренната гласна: збирѣ — збѣра, задрѣ — задѣра, истачѣ — истача, наричѣ — нарича, насмитѣ — насмѣта, наричѣ — нарича, напридѣ — наприда, прѣсичѣ — прѣсѣча, пустилѣ — пустилѣ, пугрибѣ — пугриба, прѣпичѣ — прѣпѣча, распинѣ — распина, умитѣ — умѣта, удирѣ — удѣра и др. При някои глаголи имперфективирането е последвано от фонетически промени — редуване на коренните гласни: редуване на и и о: дунисѣ — дунѣса, разнисѣ — разнѣса; редуване на ъ и и: наурѣ — наурѣа, прѣзрѣ — прѣзѣра. С двойно редуване са глаголите: редувана на ъ и е, д и жд: дуудѣ — дуудѣжда, наудѣ — наудѣжда, пуудѣ — пуудѣжда; редуване на и и а, р и р': напридѣ — вапр'ада; редуване на и и о, д и д': хувидѣ — хувѣд'а; редуване на о и ъ, ц и с': дунѣ — дунѣс'а и др.

Анализираният езиков материал показва, че в говора на село Голица видовата корелация свършен/несвършен вид по структура не се отклонява съществено от книжовното видообразуване и видотрансформиране. В частност обаче в говора е налице богатата морфологическа вариативност при видообразуването и видотрансформирането, която е подчинена на фономорфологически причини, върху които е построена в последователен ред системата на видовата бинарна лексикално-морфологическа корелация СВ/НСВ.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
т. X, кн. 1
Филологически факултет
1972/1973

TRAVAUX DE L' UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“ DE V. TIRNOVO
Tome X, Livre 1
Faculté philologique
1972/1973

ПАИСИЙ ХРИСТОВ
ГЛАГОЛНИТЕ ПРЕДСТАВКИ
С ПРОСТРАНСТВЕНО ЗНАЧЕНИЕ
В БЪЛГАРСКИ И ВЪВ
ФРЕНСКИ ЕЗИК

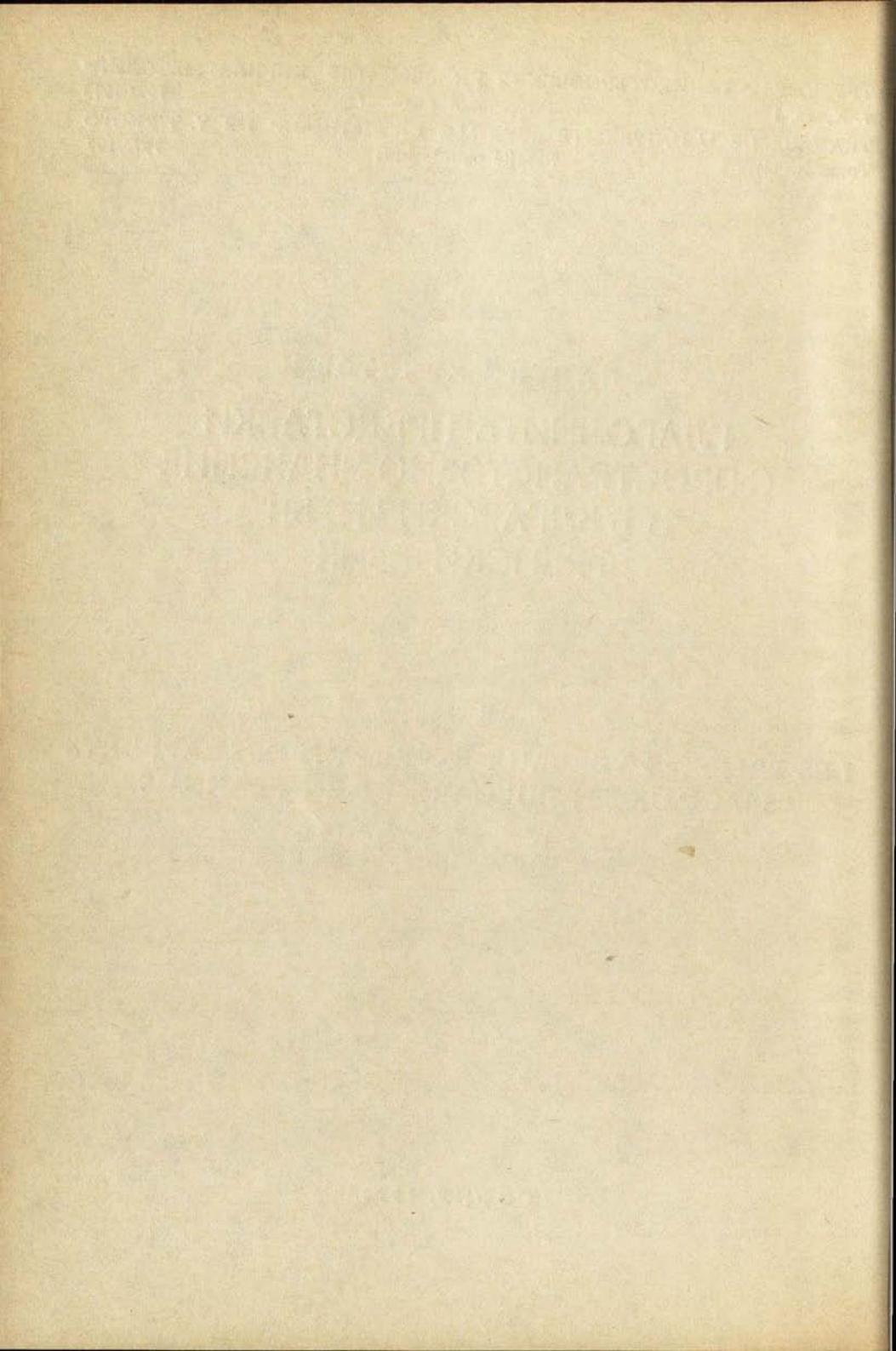

P. CHRISTOV

LES PREFIXES VERBAUX EXPRIMANT DES RAPPORTS
SPACIAUX EN BULGARE ET EN FRANCAIS

СОФИЯ, 1973

I. ОСОБЕНОСТИ НА ГЛАГОЛНАТА ПРЕФИКСАЦИЯ

Проучването на езиковите явления в междуезиков план има тази отличителна черта, че материалът от един език, вместо да се описва с изразните средства на същия език, се отразява в системата на другия език и по този начин по-добре изпъкват съответствията и несъответствията между двата езика. „Да се сравняват два езика означава да се търси общ модел и да се изтъкват различията при неговото реализиране.“¹ Преди да пристъпим към конкретното разглеждане на въпроса, необходимо е да установим онези особености на глаголната префиксация, които ще ни позволят да намерим общ модел на двата езика, който ще ни служи за база за сравнение.

Глаголи като *чета, пиша, вода, нося, porter, mener* от гледна точка на словообразуването са прости или първични, непроеизводни.² На френски език те се наричат *simples* или *non-construits*. Непроизводните глаголи назовават явлението (действие, състояние и пр.), без да го конкретизират. Те не го свързват с пространствени, временни или количествени отношения, не уточняват начина, по който се върши действието, обектно-субектните и обстоятелствените отношения понякога са само загатнати, а тяхната реализация се осъществява едва в синтагматичен план. Връзката между глагола-сказуемо и останалите части на изречението се осъществява по различни начини. Допълнението (пряко или косвено) зависи от рекцията на глагола-сказуемо. Обстоятелствените пояснения обикновено (естествено не винаги) се въвеждат от предлози, които им осигуряват не само граматическа, но и тясна логическа връзка със сказуемото. В предлога „се пресича по особен начин семантиката на двете пълнозначни думи...“, предлогът съотнася лексикалното значение на пълнозначните думи, в което се изразява и неговата пряка контактна роля“³. Префиксацията е също от особено значение за синтаксическите връзки между глагола-сказуемо и останалите части на изречението. Тя влияе както на вида и на управлението на глагола, така и на неговата семантика.

Както в български език, така и във френски представките произлизат от предлози, а в някои случаи от наречия. Малко са представките в български език, на които не съответствуват от сегашно гледище предлози

¹ Р. Чагаудеау, *L'analyse lexico-sémantique*, P., 1969, с. 67.

² Ст. Стоянов, *Граматика на българския книжовен език*, 1964, с. 302.

³ Ст. Георгиев, *Предлозите с компонента из- и някои въпроси от състава и значението на сложните предлози*, ИИБЕ, т. XIX, с. 327.

Във френски език по фонетични причини съответствието между представките и предлозите донякъде е нарушено. Само на префиксите от народен произход *a-, contre-, par-, pour-, sous-, sur-* отговарят съответни предлози, а другите префикси, за които ще стане въпрос по-долу, нямат съответствие в системата на предлозите.

Първичните значения на представките са пространствените. Това се подчертава от почти всички изследвачи на префиксацията.⁴ „Бидейки първоначални предлози, представките са запазили в много случаи и днес първоначалното си пространствено значение (*впиша, възнеса, докарам, заведе, извадя. . .*), но твърде често те са развили и нови — преносни и отвлечени значения, например *помисля, напоя, избия, прекроя* и др.“⁵ Ш. Бали подчертава, че префиксалните, както и суфиксалните образувания са възникнали от предишни словосъчетания или от синтаксически съчетания в резултат на обобщаване на изразяваните от тях понятия.⁶ Така вместо конкретизацията на глаголното действие да става по описателен начин, с перифраза, тя се осъществява чрез представки. Естествено тази конкретизация стеснява възможностите за съчетаемост на производния глагол в сравнение с изходния. Съществува един вид семантична атракция и избирателност между представките и изходната глаголна основа. „Особеност на словообразувания афикс (на граматическата морфема) се явява фактът, че в болшинството от случаите той не може да бъде използван напълно самостоятелно, а трябва да бъде някак си привързан или придаден към строго определена (морфологически и лексически) глаголна основа, в зависимост от която се намира и неговото значение. Правилата на свързването зависят от фономорфологически и лексикосемантически условия.“⁷ На тази взаимозависимост почиват и различните словообразователни модели.

Преди да се спрем на термина словообразователен модел, ще хвърлим бегъл поглед на определенията, които се дават на термина „поле“ в морфосемантичен, лексикален аспект. Пиер Гиро в своята „Семантика“ определя твърде широко термина „морфосемантично поле“: „Аз предложих да наричаме морфосемантично поле комплекса от връзки, от форми и значения, образуван от един кръг думи.“⁸

В областта на словообразуването се налага терминът „поле“ да бъде стеснен. О. Г. Ревзина разглежда суфиксалното образуване при имената и определя словообразователното поле от гледна точка на суфиксите като „сбор от суфикси, свързани с определени парадигматически отношения“.⁹

⁴ Вж. Др. Матеев, Семантика на глаголните представки. . . ИИБЕ, кн. 1, 1952, с. 65—91. Ш. Бали, Общая лингвистика и вопросы французского языка, М, 1955, с. 244.

⁵ Л. Андрейчин, Основна българска граматика, 1944, с. 165.

⁶ Ш. Бали, цит. произв., с. 260.

⁷ В. В. Виноградов, Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии, Сб. Вопросы теории и истории языка, АН СССР, М., 1952, с. 99—152.

⁸ P. Guiraud, La Sémantique, PUF, P., 1969, с. 89.

⁹ О. Г. Ревзина, Структура словообразовательных полей в славянских языках, 1969, с. 12.

Жан Дюбуа разграничава суфиксално и лексикално поле. За него суфиксалното поле е „съставено от сбор лексически единици, които в синхронен план са образувани с идентичен суфикс (*activité, passivité, bonté* etc.). Тази идентичност се проявява както по отношение на формата, така и по отношение на съдържанието. . . Лексикалното поле в тесния смисъл на думата. . . е образувано от всички термини, които съдържат един и същ корен, разпознаван и идентифициран от говорещия.¹⁰ Дефиницията на Дюбуа за суфиксалното поле може да бъде приложена и при префиксацията. Пример на префиксално поле ще представлява парадигмата *отведа, отнеса, отгоня, отхвърля* и т. н., а лексикалното поле може да се илюстрира с *отведа, доведа, заведа* и т. н.

Някои езиковеди говорят за структурен или за словообразователен модел. „Структурен модел наричаме онази формула, която лежи в основата на построяването на думите, създадени по определен начин на словообразуване.“¹¹ Н. Д. Арутюнова подчертава, че префиксалното словообразуване се реализира, като се следва определен активен модел, а не по пътя на постепенното синтезиране на производните думи в тъканта на речта.¹²

Тъй като термините „поле“ и „модел“ ще бъдат крайъгълен камък за сравнително проучване на префиксацията в двата езика, то необходимо е те да бъдат дефинирани по-ясно. Под лексико-семантично поле при производните глаголи ще разбираме сбор от производни глаголи, чиито префикси изразяват определено отношение. Така например в български език пространственото отношение за отдалечаване може да бъде изразено както с представката *от-*, така и с представката *из-*: *откарвам, отлитам, отвеждам, отплувам; изкарвам, излитам, извеждам, изплувам*. Сборът от всички производни, изразяващи отдалечаване, образуват едно лексико-семантично поле. Друг пример за такова поле са производните, означаващи, че обектът е покрит или запълнен с нещо: *набрашявам, навлажнявам, наводнявам, заснежавам, залесявам, заоблачавам, зарибявам, оливам, омокрям, окалвам, опръсквам* и т. н. Във френски език производните, образувани лексико-семантичното поле за отдалечаване и отделяне, се конструират с представките *dé-* и *é-*: *ébraiser, ébrancher, écorner, débraiser, décorner, dégîter, déterrer*.

Под структурен словообразователен модел ще разбираме формулата, според която дадена представка се комбинира с определен кръг изходни основи, за да изрази само едно отношение. Представката *в-* в производни като *вбивам, вграждам, впитам, впридам, врязвам, впръсквам* изразява проникване на едно нещо в друго. Този модел може да се изрази с формулата **в-+глагол** и със семантичната перифраза „правя едно нещо да проникне, да навлезе в друго“. Структурната формула и семантичната пе-

¹⁰ J. Dubois, *Etude sur la dérivation suffixale*, P., 1962, с. 2.

¹¹ И. А. Малахова, Об одном способе глаголообразования в современном французском языке, Уч. записки № 201, М., 1967, с. 51.

¹² Н. Д. Арутюнова, Очерки по словообразованию, М., 1961, с. 4—5.

рифраза са двата компонента на структурния модел.¹³ Току-що посоченият модел не бива да се смесва с модела, образуван от производни като *внедрявам*, където имаме същата семантическа перифраза, но друга формула, а именно *в-+съществително+-я/-вам*.

От посочените по-горе примери се вижда, че основните единици при префиксалното глаголообразуване са префиксът и изходната глаголна основа, а при парасинтетичното образуване — префиксът, именната форма (съществително, прилагателно и пр.) и наставката. „Представките са основно средство за образуване на нови лексикални значения и отсенки.“¹⁴ Но не бива да се смята, че семантиката на производната дума е прост сбор от семантиката на префикса и на изходната основа. Както префиксите, така и изходните основи са в повечето случаи многозначни. Отделните значения на префиксите се реализират само в комбинация със съответна изходна основа, която от своя страна конкретизира семантиката си, тъй като двата елемента действуват като семантични ограничители един спрямо друг. Впрочем това е основно правило, характеризиращо синтагматическите отношения. „При създаването на една фраза говорещият тръгва от едно начално положение, изказва първата дума от фразата и по този начин минава в друго положение, което ограничава избора на втората дума и т. н.“¹⁵

Структурният модел може да се разгледа като резултат от една стриктно действаща аналогия. „Дадена аналогична форма се създава по образа на една или на повече други форми според определено правило.“¹⁶ „В действителност идеята извиква не една форма, а цяла една латентна система, благодарение на която се стига до необходимите за оформянето на знака позиции.“¹⁷

Производната дума представлява пресечната линия на едно префиксално и на едно лексикално поле (по терминологията на Жан Дюбуа), характеристиките на които са заложени в нашето подсъзнание и с които ние винаги можем да разполагаме. Така от пресичането на префиксалната парадигма *доведа*, *донеса*, *достигна* и т. н. и на лексикалната парадигма *отмъкна*, *примъкна*, *замъкна* се получава производният глагол *домъкна*. По-нагледно това може да се представи така:

до-мъкна	
<i>до-веда</i>	<i>от-мъкна</i>
<i>до-неса</i>	<i>за-мъкна</i>
<i>до-стигна</i>	<i>при-мъкна</i>

Н. Д. Арутюнова цитира Е. Пишон, който в една от своите работи по история на словообразуването (E. Pichon, *Les Principes*, с. 68) нарича

¹³ О. Г. Ревзина, цит. произв., с. 6.

¹⁴ К. Бабов, Зависимост между представки и предлози при глаголните съюсъчетания в руски и български език, ГСУ, Фил. ф-т, т. 57, кн. 2, 1963, с. 476.

¹⁵ N. Chomsky, *Structures syntaxiques*, P., 1969, с. 23.

¹⁶ F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, P., 1922, с. 221.

¹⁷ F. de Saussure, *ibid.*, с. 179.

„механизма, който води мисълта от произвождащата основа към производната дума, *démarrage psychologique* (т. е. психологическо отделяне, отправяне). Действието на това устройство според Пишон ни позволява да създаваме нови думи. Механизмът, водещ мисълта от производната дума към произвождащата основа, Е. Пишон нарича *amarrage psychologique* (т. е. психологическо сцепление, присъединение). Действието на този апарат на мисълта позволява да разбираме думите даже ако никога по-рано не сме ги чували.¹⁸

Жан Дюбуа, като говори за суфиксалното словообразуване, подчертава: „Как може да се разграничат основата и суфиксът, ако не чрез двойни замествания (комутации). Да се определи суфиксалната система в даден момент от историята на езика, това означава да се анализират производните думи в светлината на възпроизвеждането по аналогия.“¹⁹

От казаното за словообразователните модели следва съвсем естествено, че те се отличават с лексическа мотивираност. Тая мотивираност може да се проявява в два варианта в зависимост от това, дали моделът е продуктивен, т. е. дали в настоящия момент той може да служи за образуване на нови производни, или не. В случай че моделът е продуктивен, говорещият може да създава нови лексически единици и да бъде разбран от събеседника. Когато моделът не е продуктивен, той може все пак да бъде жив, ако смисловата връзка на компонентите на производната дума е ясна в синхронен план. Когато само диахронното проучване може да групира в един модел определен брой производни, тогава този модел може да се окачестви като мъртъв.²⁰ Понякога в едно лексикосемантично поле влизат производни, които не можем да причислим към определен модел. На този факт могат да се дадат две обяснения: или останалите аналогични образувания са изчезнали и затова моделът не може да се схване от сегашно гледище, или пък някаква особена употреба на думата се е лексикализирала, а другите значения са отпаднали.

II. ПРОСТРАНСТВЕНИ ОТНОШЕНИЯ И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИ МОДЕЛИ

Пространството има три измерения. В езиковата практика обаче пространствените отношения са много повече, тъй като „координатите“ на говорещия не отговарят на физико-математическата координатна система. Тук движението става не само по отношение на вертикалната ос (слизам, качвам се) и на хоризонталните оси (разширявам, продължавам, стеснявам, скъсявам), а също така по отношение на говорещия, по отношение на субекта или на обекта, по отношение на повърхността на предметите и пр. Пространствените отношения ще се дефинират именно по отношение на тези фактори. В случая се говори за отношение, тъй като движението

¹⁸ Н. Д. Аругюнова, цит. произв., с. 44.

¹⁹ J. Dubois, цит. произв., с. 2.

²⁰ Н. Д. Аругюнова, цит. произв., с. 43 и 51.

или състоянието на даден субект или обект са в зависимост от положението на друг субект или обект. Основните пространствени отношения са: отдалечаване и приближаване, проникване в нещо и излизане от нещо, движение нагоре и движение надолу, движение (или положение) зад и пред нещо, движение (или положение) над и под нещо, движение в различни посоки, действие, обхващащо цялата повърхност на обекта, и пр. Производните глаголи, изразяващи дадено пространствено отношение, образуват съответното семантично поле, което се реализира чрез един или няколко модела.

„Характерно за повечето пространствени отношения е, че те се схващат както във финален, така и в статичен аспект. По какъв начин ще се възприемат тези отношения, е в зависимост от това, дали са мислими във връзка с направление, посока на определено действие, движение, или се схващат статично като положение, състояние. . . Тази разновидност на пространствените отношения е в зависимост от възможността на предлозите да определят връзките на имената с глаголи за движение (финални глаголи) и с глаголи за състояние (статични глаголи).“²¹

Тази особеност на пространствените отношения, изразявани с предлог, е характерна и за префиксите с пространствено значение. *Доведа* и *примъкна* предполагат посока, направление на движението, защото изходните глаголи *водя* и *мъкна* са финални; *отстоя* и *приседна* означават положение, състояние, тъй като *стоя* и *седя* са статични глаголи. Трябва да се отбележи, че при парасинтетично образуваните глаголи, т. е. онези, които имат в основата си именна форма, представката изразява не само пространствено отношение, но и самото движение, а именната основа сочи мястото на действието (внедря), обекта на действието (*ébraiser, décrotter*) или средството, с което се върши действието (заснежаване, *enneiger*).

Глаголите за движение не притежават еднаква словообразователна валентност, т. е. не всеки от тях може да се съчетае с изразяващите пространствени отношения представки, за да изрази горепосочените отношения. Валентността на тези глаголи зависи от тяхната семантическа характеристика. В. Г. Гак разглежда три смислови категории при глаголите за движение: „независимост/зависимост на движението А; направление на движението В и способ за предвижването С. . . Категорията независимост/зависимост на движението образува опозиция на две подкатегории: А₁ означава, че субстанцията се движи самостоятелно, А₂ показва, че нейното преместване е резултат от въздействието на друга субстанция. Глаголите А₂ винаги са преходни, а А₁ в по-голямата си част са непреходни.“²²

Ако разгледаме глаголите *нося* и *вървя* и тяхната способност да се съчетават с представки, ще видим, че *нося*, който означава несамостоятелно движение, може да се комбинира с голям брой представки, за да изрази

²¹ С. Спасова-Михайлова, Финална и статична употреба на предлога *с* в български език. . . ИИБЕ, т. XI, 1964, с. 287, а също Една особеност във функцията на пространствените предлози в български език. . . БЕз., 1964, с. 350.

²² В. Г. Гак, цит. произв., с. 148.

пространствени отношения (*отнеса, донеса, принеса, разнеса, пренеса, изнеса, понеса, занеса* и т. н., а *вървя* изразява пространствени отношения само с *из-, на-, про-*. Би било прибрзано, ако заключим, че глаголи, които означават несамостоятелно движение, имат по-голяма словообразователна валентност. Глаголът *летя*, макар че означава самостоятелно движение, може да изразява сравнително голям брой пространствени отношения с представките *от-, до-, при-, през-, из-, про-*. Обяснението ще трябва да се търси другаде. Глаголът *вървя* може да се разгледа като средна фаза между *тръгна* и (*при*)*стигна*. Той не образува производни със значение за отделяне или за достигане на някакъв предел, тъй като неговата семантика изключва началния момент на отделяне и крайния момент на достигане. Глаголът *летя* няма друга възможност да изрази посочените два момента освен чрез префиксацията с *от-* и *до-*. Този пример показва, че е трудно да се намери критерий за една строга класификация на глаголите според словообразователната им валентност.

А. Привативни отношения.

1. Отношение за отделяне и отдалечаване.

Семантическото поле на производните глаголи, изразяващи отделяне и отдалечаване, се реализира в няколко варианта на основния модел *от-*+глагол.

а) Най-обикновена форма на отделяне и отдалечаване наблюдаваме при *отбутам, отбягам, отведа, отзвуча* (тук отдалечаването на звука естествено включва и постепенното му затихване), *отлетя, отмина, отмъкна, отнеса, отскоча, отхвърля, оттека се*. Виждаме, че префиксацията се отразява понякога на граматическата форма: глаголът *тека* след префиксацията става възвратен (*водата тече — водата се оттича*). При повечето от тези глаголи префиксът *от-* се противопоставя на префикса *до-*, който в пространствено отношение означава достигане до някакъв предел.

Във френски език този семантичен нюанс се изразява обикновено с модела *em-/en-*: + глагол: *emmener, emporter, s'enfuir, enlever, s'envoler*, или с модела *re-* + глагол: *repousser, rejeter, rebondir*. В тези производни представката *re-* има и подсилващо значение. От броя на примерите се вижда, че двата френски модела са по-непродуктивни от българския модел.

Останалите глаголи с този нюанс нямат производни съответки във френски език. Те се предават с прост глагол, с перифраза или с производен глагол с по-широко значение, например: *отзвучавам — cesser (s'arrêter) de sonner (de tinter), se perdre*. (*Звънът отзвучава — Le tintement se tut (se perdit)*); *отминавам — dépasser* (в този случай *dé-*+*passer* не представлява словообразователен модел, понеже няма аналогични производни; освен това *dépasser* означава още *надминавам, изпреварвам*), *отмъквам — traîner, entraîner* (обикновено следвани от някакво обстоятелствено пояснение).

Интересна е съпоставката на простите глаголи *вода, нося, бягам* в съчетание с предлога *от*, от една страна, и производните глаголи с представката *от-*, от друга, във връзка с изходната и крайната точка на движението. С предлога от глаголите *вода* и *нося* често предполагат движение към мястото на говоренето: *Той носи вода от извора; Ти водиш детето от училище*.

Производните глаголи *отнеса* и *отведа* означават отдалечаване от мястото на говоренето: *Тоя отнися водата; Ти отведе детето.*

Иначе стои въпросът с глагола *бягам*. Както *бягам от*, така и *отбягам (от)* означават отдалечаване от нещо (опасност, враг и пр.). Тук не съществува това противопоставяне, което видяхме при *водя от — отведа, нося от — отнеса*, защото простият глагол *бягам* съдържа в семантиката си идеята за отдалечаване, а *нося* и *водя* са неутрални в това отношение.

б) Глаголите *отгреба*, *отсипя*, *отлея*, *отпия*, *отмеря* (в израза „*Продавачът ми отмери два килограма сирене*“) означават, че от определено количество се взема една част. От тези глаголи само *отлея* и *отсипя* влизат в опозиция с *доляя* и *досипя*.

Във френски език няма структурен модел, който да отговаря на *отлея* и *отсипя*, затова тази идея се предава описателно: *boire un peu de quelque chose, verser un peu, mesurer un peu, peser une certaine quantité.*

Интересно е да се проникне в семантиката на глагола *отлея*, като се сравни с глаголите *отгреба* и *отпия*. Тъй като и трите глагола означават вземане на известно количество, прехвърлянето му от едно място на друго, между тях съществува известно съответствие, например: *Отлях две чаши вода от каната. Отгреби три крини жито от чувала.* В този случай глаголите са количествено определени. Ако липсва количественото определение на тези глаголи, несвършените им форми *отливам*, *отгребвам*, *отпивам* могат да се разглеждат като изразяващи непрекъснати процеси, които имат за граници съответно *изливам*, *изгребвам*, *изпивам*. Между *отливам*, от една страна, и *отгребвам*, *отпивам*, от друга, има известна разлика и тя се проявява в извята на привативното значение на *от-*. При *отлея/отливам* значението на *от-* най-добре е подчертано, тъй като производният глагол се противопоставя на *лея*, *налея*, *наливам*, *доливам*. Простите глаголи *греба* и *пия* сами по себе си изразяват отделяне, вземане и условно тяхното значение можем да означим като отрицателно по отношение на *сипвам*, *пълня*. Тук става събиране на два отрицателно насочени компонента и затова семантиката на *от-* се проявява по-слабо. На това се дължи и фактът, че *отливам* се противопоставя на *доливам*, а *догребвам*, *допивам* се явяват синоними на *изгребвам*, *изпивам*, т. е. *от-* не се противопоставя на *до-*. Нагледно това може да се представи така:

отливам + отливам + отливам. . . $\xrightarrow{\text{клонни към}}$ *изливам*
отпивам + отпивам + отпивам. . . $\xrightarrow{\text{клонни към}}$ *изпивам/допивам*

Глаголът *доливам* ще има за граница *пълня*:

доливам + доливам + доливам. . . $\xrightarrow{\text{клонни към}}$ *пълня*

От- се противопоставя на *за-* при глаголи като *откопая*, *отлея*, *отпиша*. Тук над идеята за отделяне преобладава идеята за извършване на действие, противно на действието, изразено с изходния глагол или с производен глагол на *за-*. В този случай *от-* се явява отрицание на *за-*. Подобна е картината във френски език, където *dé-*, както *от-* в български език, изразява не само отделяне, но и противопоставяне: *décoller, déterrer* (по-

следният глагол е образуван парасинтетично). *Отписвам* няма точна съответка във френски език и най-често се предава с *raier, biffer quelqu'un d'une liste*.

Поставянето на глаголи като *отведа, отнеса, отмъкна*, от една страна, и *откопая, отлепя, откача*, от друга, в две различни групи може да се обясни и с проследяването по логически път на хронологията на съответните действия, на което отговарят и различни опозиции: *отведа, отнеса, отмъкна* се противопоставят на *доведа, донеса, домъкна*, а *откопая, отлепя, откача* — на *закопая, залепя, закача*. Да вземем глаголите *отведа* и *откача*. *Откача* предполага предварително извършване на действието закачване и по този начин се явява негово отрицание. *Отвеждам* не предполага предварително извършване на действието довеждане, т. е. глаголт *отвеждам* е независим по отношение на това, което предшества, не се явява отрицание на *довеждам*: *Майката отведе детето си при лекаря*.

При *отвеждам* — *довеждам* пространствената опозиция е много по-ярка и се проявява в отношението между местонахождението на говорещия и посоката на извършване на действието. Пространствената опозиция между *откачвам* и *закачвам* се смесва с отрицанието на първото действие от второто. Тук трябва да се отбележи, че *закачвам* предполага и *не закачвам*, което се явява анулиране на действието още в мисълта на субекта.

г) В глаголите *отдам, откося, откупя* значението за отделяне е изbledняло и те се употребяват с по-особен смисъл, което личи и от начина на предаването им на френски език. *Отдавам* се превежда с безпрефиксните *donner, sacrifier* и сам *отдавам се на (удоволствия)* има за съответка префигурирания глагол *s'adonner (aux plaisirs)*. На *откося* във френски език съответствува простият глагол *faucher*, а на *откупя* — *racheter*, който означава „купувам нещо, което съм продал“, а възвратната форма *se racheter* отговаря на *откупувам се*, когато става дума за военна повинност и пр.

д) Парасинтетичните образувания се срещат рядко с представката *от-*. За пример на такъв вид производни може да служи глаголт *отдалечавам (от- + наречие + наставка)*.

е) За изразяване на отделяне и отдалечаване във френски език освен модела *en-/em-/ + глагол* съществува и моделът *ab- + глагол*.²³ Българските съответки²⁴ на френските глаголи с *ab-* не се подчиняват на строга класификация, затова ще цитираме само някои случаи: *abaliéner* — *отстъпвам (имот)*, *abdiquer* — *отказвам се от висок пост, от чин, от върховна власт*, *abjurer* — *отричам се тържествено от вяра, мнение, учение и т. н.*, *abluer* — *промивам*, *s'absenter* — *отсъствавам*, *absorber* — *всмуквам*, *s'abstenir* — *въздържам се* и пр.

Глаголи като *бродя, вървя, видя, движа, дупча, куцам, седя* не могат

²³ В настоящото изследване са проучени глаголните префикси във френски език от латински произход. Префиксите от латински произход могат да се разделят на народни префикси (тези, които при преминаването си от латински във френски език са подложени на фонетични изменения) и учени префикси (тези, които не са подложени на фонетични изменения). Вж. T. H. S. T h o m o v, Morphologie du français moderne, S., 1960, с. 33.

²⁴ Те са по Френско-български речник, С., 1964 г.

да образуват с представката *от-* производни, означаващи отдалечаване, защото те са семантически несъвместими с тази идея. Доказателство за това е фактът, че в съчетание с този префикс някои от тях изразяват задоволството или незадоволството от едно многократно действие в миналото или в бъдещето. Те са несъвместими с реално сегашно време: *Отвървях си. Отбродих си по чужбина. Когато станеш кондуктор, ще си отдупчиш билети.* Глаголът *отседя*, освен че притежава значението на току-що дадените примери, има и една преходна употреба: *Този ден го отседях (Je suis resté assis toute la journée, c'est-à-dire, à ne rien faire).*

Глаголът *видя* изобщо не се комбинира с *от-*.

2. Производни глаголи с представката *из-*, означаващи *излизане от някакъв обект.* „Представката *из-* означава насочване на действието навън (или нагоре) в пряк или преносен смисъл.“²⁵

Два са основните модели с представката *из-*.

а) *из-*+глагол: *избутам, избягам, изведа, излетя, измъкна, изнеса, изтека, изтегля, изхвърля, изгреба, излея, излека, изкопая* и др.

Съответният модел във френски език е *é-* (*ex-*)+глагол. По броя на производните във френски език, следващи този модел, може да се заключи, че френски език дава по-малки възможности за образуване на отглаголни производни (*expulser* — *изблъсквам*, *épuiser* — *изчерпвам*, *exporter* — *изнасям*, *extraire* — *извличам*, *expirer* — *издишам*, *exposer* — *излагам*).

Онези български глаголи на *из-*, които нямат във френски език съответки на *é-/ex-*, могат да се предават или с производни, следващи друг модел (*излитам* — *s'envoler*, *избягам* — *s'enfuir*), или описателно (*извеждам* — *mener dehors, faire sortir*). Глаголът *éconduire* означава по-скоро „отпращам“.

Производните глаголи с *из-* могат да бъдат както преходни (*избутам, изведа, измъкна, изнеса*), така и непреходни (*излетя, изтека, избягам*). При съпоставката между представката *из-* при тези глаголи и предлога *из*, употребен с простите изходни глаголи, констатираме, че предлогът *из* има интралокално значение (*вода из града, бягам из полето*). Предлогът *из* възвръща привативното си значение при удвояването си с представката *из-*: *Извеждам из стаята. Излитам из клетката*.²⁶

От пространствените значения са се развили и преносни. Ето как Др. Матеев обяснява значението на глагола *измисля*: „... в днешния глагол *измисля* представката, употребена преносно, означава пак, както в *изнеса*, че вада нещо из мисълта си, и бележи момент, в който това нещо излиза из мисълта ми.“²⁷

б) *из-*+име+наставка. На този модел във френски език отговарят два модела: *dé-*+име+наставка и *é-/ex-*+име+наставка. Трябва веднага да отбележим, че парасинтетичните модели във френски език са много по-продуктивни от тези в български език. В. Г. Гак, който сравнява руски и френски език, заключава: „Ако образуването на глаголи от глаголи във

²⁶ Вж. К. Бабов, цит. произв.

²⁷ Др. Матеев, цит. произв., с. 68—69.

френски език с помощта на префикси е представено по-слабо, отколкото в руски, то префиксалното образуване на глаголи от именни основи в него е развито значително по-силно.²⁸

В. Г. Гак разделя привативните глаголи, образувани по парасинтетичен начин, според значението им на две групи:

„а) глаголи с вътрешна обектна връзка, показващи отдалечаване, извличане на това, което е означено с именната основа“: *ébraiser, échanvrer, écrêter, décarboniser*.

„б) глаголи с вътрешна локална връзка, означаващи отделяне от мястото, изразено с именната основа“²⁹: *déboîter*.

Бернар Потие³⁰ също разглежда този начин на словообразуване. Вътрешната обектна връзка (по терминологията на В. Г. Гак) Потие нарича външна парасинтеза (*dégoudronner — ôter le goudron, désoxyder — ôter l'oxyde*), а вътрешната локална връзка — вътрешна парасинтеза: *dépoter — ôter du pot, dénicher — ôter de la niche*.

Ние ще възприемем терминологията на В. Г. Гак, тъй като тя е по-конкретна, по-точна.

Двамата автори обаче не посочват, че това подразделение засяга не само привативните, а и атрибутивните глаголи, по-точно тези, които означават проникване, навлизане в нещо.

Ето някои примери на парасинтеза в български език и техните съответствия във френски език: *издънвам — défoncer, изключвам* (тук значението за отделяне съвсем е избледняло и *из-* има негативен смисъл; такъв е смисълът и на френската съответка) — *débrancher, изкоренявам — déraciner, извървям — déficeler*.

Тъй като френският материал е по-обилен от българския, той позволява да бъде систематизиран според структурните модели и според двата вида парасинтеза.

Парасинтеза с вътрешна обектна връзка.

Модели:

é-+име+*-er*: 1. *ébarber*, 2. *écrêter*, 3. *écumer*, 4. *édenter*, 5. *efficeler*, 6. *effruiter*, 7. *ébourgeonner*, 8. *ébraiser*.

Съответните значения на български език се предават с: 1. *подстригвам брадата*, 2. *отрязвам гребена*, 3. *обирам пиятата*, 4. *изваждам, изронвам зъби*, 5. *късам листа*, 6. *обирам плодовете*, 7. *почиствам дърво, кастря*, 8. *махам, отстранявам жарта*.

Тези парасинтетични образувания, така характерни за френски език, нямат съответствие в български език. Те се предават с перифраза, първият член на която е глагол, означаващ отделяне, отнемане, а вторият е име, употребено като допълнение, и съответствува на именната форма на френския модел. Само в редки случаи в български език има глагол със значение, близко до френското, но не по същия модел: *изцеждам — égoutter*.

²⁸ В. Г. Гак, цит. произв., с. 50.

²⁹ Пак там, с. 51.

³⁰ В. Pottier, *Systématique des éléments de relation*, P., 1962, с. 241.

dé-+име+*-er*: *débraiser, défibrer, décorner, déganter*.

На френската представка в български език отговарят глаголи, изразяващи изваждане, отделяне, премахване, а на именната част — име в службата на пряко допълнение. Възможни са и други съответствия (*déboîter* — *изкълчвам*), но те се срещат рядко.

Парасинтеза с вътрешна локална връзка.

Модели:

é-(ex-)+име+er. От този модел има само няколко примера във френски език: *émerger* — *излизам от морето*, *excentrer* — *отдалечавам от центъра*.

dé-+име+*-er*: 1. *dégîter*, 2. *dégainer*, 3. *découver*, 4. *dépoter*. Съответните на български език са: 1. *изпъждам от леговицето*, 2. *изваждам от ножницата*, 3. *преткам (вино)*, 4. *изваждам от гърнето*. Вижда се, че френската представка *dé-* в български език отговаря на глагол със значение *премахвам, изваждам*, а именната част — на обстоятелствено пояснение за място, предхождано от предлога *от*. Някои парасинтетично образувани глаголи от този модел се употребяват с преносно значение: *dénicher* — *откривам, намирам*, *dégorger* — *повръщам* (но и *преливам*).

От горните примери се вижда, че *é-* и *dé-* имат еднакъв семантичен заряд, но различна дистрибуция. Не са редки случаите, когато един и същ прост глагол се комбинира и с *é-*, и с *dé-*, а производните имат еднакво или близко значение: *ébraiser* — *débraiser*, *écorner* — *décorner*, *écimer* — *décimer*.

Във френски език има още един случай на парасинтеза, отнасящ се до същото семантично поле, но по друг модел: *é-*+adv.+*-er*: *éloigner*.

Б. Атрибутивни отношения. В това семантично поле влизат четири подгрупи производни глаголи: 1. глаголи, които означават посока, цел или местопредназначение на действието; 2. глаголи, които показват достигане до някакъв предел в пространството; 3. глаголи, означаващи извършване на действие в близост до нещо или привличане, приобщаване към нещо, и 4. глаголи, които означават навлизане, проникване в някаква среда.

1. Глаголи, означаващи **посока, цел, местопредназначение** на действието. В семантическо отношение тези глаголи заемат средно положение между глаголите, означаващи отделяне, отдалечаване (по модела *от-*+глагол), и глаголите със значение за достигане до някакъв предел (по модела *до-*+глагол). В български език тези глаголи се образуват по модела *за-*+глагол: *заведа, закарвам, занеса, завлека, замина, замъкна*. И тук сравняването на представките *от-* и *за-* ще стане не изобщо, не абстрактно, а на едно по-високо комбинаторно ниво, а именно на нивото на производните с пространствено значение. *Отведа, откарвам, отнеса* наблягат на началния момент, на момента на отделянето, при това отдалечаването става в повечето случаи по отношение местонахождението на говорещия. *Заведа, закарвам, занеса* посочват посоката на процеса, без да изразяват отношение към началното положение. В сравнение с простите глаголни форми *водя, карам, нося* тук насочеността на движението се чувствава по-силно. Показателно е обяснението, което дава Български тълковен речник на тези

глаголи: „*заведа* — вода някого някъде. . . — *Заведи децата на разходка*“, „*закарам* — карам хора или животни някъде. — *Закарай воловете в обор*“, „*занеса* — нося на определено място. — *Занесе ли хляба на фурната?*“

На модела *за-*+глагол на френски език отговаря *em-(en-)+*глагол, т. е. същият модел, който отговаря и на *от-*+глагол: *emmener, exporter, entraîner*, а в много случаи се употребява проста глаголна форма: *Vodačът ще ви заведе дотам. — Le guide vous mènera jusque là. Занесете му плодове. — Portez-lui des fruits.*

Възвратната форма на глагола *acheminer* (*упътвам, вода*) — *s'acheminer*, отговаря на българския глагол *запътвам се* и означава именно посоката на движението.

Освен горепосочените глаголи в български език ще посочим още употребата на: *забягвам* (*Забягнал от село и станал партизанин*), *захвърлям* (*Това е гнило, захвърлете го*). Тези глаголи обаче не само че не сочат целта на движението, но съдържат идеята за неизвестност, за локална неопределеност.

2. Глаголи, означаващи *доближаване, достигане до някакъв предел в пространството*. Модел *до-*+глагол.

Представката *до-* е обект на проучване за много български автори. Л. Андрейчин най-общо формулира терминативното значение на представката *до-*: „довеждане на действието до неговата граница (достигане до определен предмет или изчерпване докрай)“³¹. В. Константинова проучва подробно семантиката на предлога *до* и на представката *до-*, както и тяхното удвояване.³² Тя посочва, че „нейната (на представката *до-* — бел. авт.) основна функция е да маркира граница. . . Този признак на представката *до-* е в най-ясна връзка и зависимост от финалното значение на глагола, с който влиза в съчетание“³³.

На характерното за представката *до-* удвояване с предлог *до* и на съответствието между тях освен В. Константинова се спира също така и К. Бабов. „За означаване на предел или граница на действието (в пространство, време и степен) в руски и български език се употребяват глаголи с представка *до-*, която съответствува на предлога *до*.“³⁴

Посочените автори не разглеждат действието по отношение на мястото на говоренето. А това е един важен компонент от семантиката на представката *до-*. Този компонент не винаги е ясно изразен, тъй като понякога контекстът влияе на значението на отделната дума (*С последни усилия доплувах до отсрещния бряг*), но в повечето случаи той е отличителният белег, противопоставящ производните с *до-* на производните със *за-*: *заведа* — *доведа*, *закарам* — *докарам*, *занеса* — *донеса*. В това отношение Български тълковен речник е особено прецизен. Ето как са обяснени

³¹ Л. Андрейчин, цит. произв., с. 166.

³² В. Константинова, Удвояване на предлог *до* и представка *до-* в съвременния книжовен език, Б. ез., 1966, кн. 6, с. 545—555.

³³ В. Константинова, Семантични функции на предлог *до* и представка *до-*, Б. ез., 1966 г., кн. 3, с. 224—236.

³⁴ К. Бабов, цит. произв., с. 510.

в него някои представъчни глаголи с *до-*: *довеждам* — *вода, докарвам нещо по посока на говорителя (Доведоха при мене болното дете), докарам — карам до това място — до лицето, което говори или на което се говори (Ще ви докарам две кола дърва).*

Простите глаголи, които се префигират с представката *до-*, могат да бъдат както преходни (*вода, гоня, карам*), тъй и непреходни (*летя, ходя, пълзя, тичам*). След префиксацията те запазват своя характер. Преносните употреби на тези глаголи са в пряка връзка с идеята за крайно положение, за предел: *довеждам (докарвам) до просълика тояга*. Френският еквивалент *réduire à la mendicité* е също фразеологично съчетание, означаващо предел в социално отношение.

Най-често на *до-* глагол във френски език отговаря *a-(ad-)+Verbe: amener, apporter, attraper, arriver, adjoindre, accourir*. Обаче не всички български производни глаголи имат точни съответки във френски език и се налага те да бъдат предавани с перифраза или със синонимен глагол: *довея — apporter par le vent; долетя — arriver en volant, домъкна — traîner jusqu'à. . .; доплувам — arriver en nageant, допълзявам — arriver en rampant*.

Заслужава внимание съответствието *доближавам — approcher*. В основата на българския глагол стои наречието *близо*, а в основата на френския — прилагателното *proche*.

От посочените примери се вижда, че френски език предлага много по-малко производни глаголи със значение за достигане до определен предел.

Във френски език има една група глаголи, образувани с представката *re-*, които означават действие или движение в обратна посока на действието или движението, което е предшествувало: *repartir — заминавам оттам, където съм пристигнал преди това, revenir — връщам се, reporter — занаям на старото място, renvoyer — изпращам обратно, reconduire — водя обратно, rapatrier — връщам в родината, ramener — довеждам обратно*. Този модел няма съответствие в български език. При описателното му предаване на френския предлог *re-* най-често отговаря наречието *обратно*. Това значение на *re-* се отбелязва и от други изследвачи. „Само един френски приглаголен префикс няма съответка в руски език: това е *re-* със значение за обратна посока на действието. Неведнъж е отбелязвана поразителната продуктивност на този префикс, особено в просторечието.“³⁵ „Като граматически елемент *re-* служи, за да изрази идеята за повтаряне или за връщане назад.“³⁶

Глаголната идея за движение ни предлага още една особеност, този път в български език. Глаголът *разминавам се* означава, че две лица (или два предмета) или две групи (от лица или предмети) се движат едни срещу други, срещат се и продължават движението си. Тази особена семантика на *раз-* няма странствена съответка във френски език. Може да се долови само частично съответствие между *разминавам се* и *разменям (пода-*

³⁵ В. Г. Гак, цит. произв., с. 49.

³⁶ L. Guilbert, J. Dubois, Formation du système préfixal intensif en français moderne, Le Français moderne, 1961, с. 87.

ръци, мисли) — *échanger (des cadeaux, des idées)*, доколкото тези глаголи предполагат два или повече обекти, които се „разминават“, които сменят притежателите си, за да установят една взаимност между тях.

3. Глаголи, означаващи **приближаване, привличане, приобщаване** към нещо или действие, което се върши в близост до някакъв обект. Моделите са съответно *при-*+глагол за български език и *a-(ad-)*+глагол за френски език. Тук френски език предлага един от най-богатите случаи на комбинаторни варианти на префикса *ad-* вследствие асимилацията на *d* под влияние на следващата съгласна: *affluer, allécher, appendre, assembler, attrouper, attribuer*.

Е. С. Кубрякова отбелязва следното във връзка с комбинаторните варианти: „Създаването на един или друг словообразователен ред може да бъде затруднено от фактори от фонетичен порядък, т. е. от звуковата несъвместимост на отделните компоненти на сложната дума. Такива явления като образуване на различни варианти на един и същ суфикс или префикс могат да бъдат обусловени от чисто фонологически причини.“³⁷

Някои от глаголните основи са свързани, т. е. те не съществуват самостоятелно (*astreindre, attribuer*).

Както българският, тъй и френският модел се отличават с относително голяма продуктивност. Естествено невъзможно е при всички случаи те да си съответствуват, но случаите на съответствие не са малко: *прикачвам (вагони) — accrocher, прикляквам — s'accroupir* (българският глагол има един произведен нюанс — *клякам за малко време до...*), *привличам, притеглям — attirer, привързвам — attacher, примамвам — allécher, присъединявам — adjoindre* и т. н.

Когато на българския модел не отговаря френски произведен глагол, употребява се перифраза, в състава на която влиза име или глагол, означаващи прибавяне, приближаване, съседство и пр.: *притурям — ajouter, mettre en plus, причислявам — ajouter, mettre quelqu'un au nombre de, пристраивам — bâtir une annexe, призовавам — faire venir, appeler, прилазвам — arriver à quelque chose en rampant, прилетявам — arriver en volant*.

Понякога простият глагол във френски език е достатъчен, за да изрази същата идея: *приковавам — clouer, fixer, прикрепвам — fixer*.

Този модел в български език не е единственият за изразяване на идеята за действие в непосредствена близост до някакъв обект. Тук се проявява синонимията между *до-*, *за-*, *на-*, *при-*: *приближавам, наближавам, доближавам; забождам, прибождам; заковавам, приковавам; закрепвам, прикрепвам; завързвам, привързвам*. Тези глаголи са синоними, но понякога се различават по дистрибуцията си. Глаголите *приближавам* и *наближавам* за разлика от *доближавам* имат симетрични употреби³⁸, например: *Наближаваме зимата — Зимата наближава; Приближаваме до селото — Ваканцията приближава*. Глаголът *доближавам* има само конкретно пространствено значение и не може да влезе в темпорален контекст.

³⁷ Е. С. Кубрякова, Что такое словообразование, М., 1965, с. 19.

³⁸ J. Dubois, Grammaire structurale, P., 1967, с. 83.

Във френски език за изразяване на идеята за приближаване, за действие, което става в близост до нещо, си съперничат два модела: *a-(ad-)+глагол* и *a-(ad-)+име+наставка*. Освен посочените по-горе съответки на българските производни глаголи от модела *при+глагол* ще цитираме още няколко примера по първия френски модел. В тези примери ще забележим, че семантиката на префикса е поизбледняла, че неговото значение е станало по-широко. На това се дължи фактът, че на български език съответните производни са образувани с различни префикси: *об-* за означаване, че действието обхваща обекта от всички страни (*assaillir — обсаждам, napadam, assiéger — обсаждам*), *с-(съ-)* за означаване на съвместност (*allier — свързвам, assembler — събирам*), *за-* за означаване на захващане, прикрепване към нещо (*appendre — закачвам*), *при-* с чисто атрибутивно значение (*apposer — прилагам*).

Вторият модел във френски език е парасинтетичен. Той също е доста продуктивен. Именната част на този вид производни глаголи показва към какво е насочено движението, в близост до кой предмет се върши действието. Производните глаголи приемат в повечето случаи наставката *-er*: *accoler (cou) — прегръщам, accoster (costa — côte) — доближавам се до брега, акостувам, s'accouder (coude) — облягам се на лакът, облакътявам се, s'adosser (dos) — облягам се (на гръб), attrouper (troupe) — натрупвам, струпвам, atterrer (om terre) във френски език съществува и глаголят *terrer — загрълям*, както и *se terrer — скривам се*, но *atterrer* не произхожда от *terrer*) — повалям, *amonceler (monceau) — натрупвам*. От горните примери се вижда, че с изключение на *s'accouder — облакътявам се*, в български език липсват парасинтетични съответки от този род и затова идеята се предава описателно.*

По-малко са засега глаголите от този род, които във френски език завършват на *-ir*, но в замяна на това този модел е активен, т. е. по него и днес се създават производни глаголи. Тук особена роля има калкирането. Техническият прогрес слага своя отпечатък върху езика не само в страната, където е станало важно събитие от научно гледище, а и върху всички цивилизовани езици. Така след *atterrir — приземявам се*, идва *amérir (amerir) — приводнявам се*, за да се стигне до *alunir — прилунявам се*. Бъдещето ще покаже какви нови производни ще се употребяват, за да се изрази *кацам на Венера или на Марс*. На *-ir* завършва и френският глагол *aboutir (bout) — стигам до*, който няма точен словообразователен еквивалент в български език.

Приближаването може да се разглежда не само като движение към една неподвижна точка, но и като две насочени едно към друго движения. В този случай могат да се различат два варианта: 1. глаголи, изразяващи несамостоятелно движение, и 2. глаголи, изразяващи самостоятелно движение. При първия случай на български език представката *с-* изразява идеята за съвместност. Нейната съответка във френски език е *co- (con-, com-)*: *coaliser — съюзявам, confronter — съпоставям, conjindre — съчетавам, concentrer — съсредоточавам, concillier — помирявам*. Разбира се, не винаги има пълно съответствие, защото различни са понякога изходните основи

и различен е пътят на мисълта в български и във френски език: *сближавам* — *rapprocher*, *скачвам* — *joindre*, *rattacher*.

При втория случай — когато между лицата или предметите има взаимодействие — в български език семантиката на *с-* се допълва от значението на възвратната форма на глагола, която е задължителна. Понякога даже представката *с-* липсва. Във френски език на тази конструкция отговарят два варианта: единият с възвратна форма на глагол, който не винаги започва с *co-* (*con-*, *com-*) (*сближавам се* — *se rapprocher*, *свързвам се* — *se relier*, *сгрупувам се* (или *групирам се*) — *se grouper*, *съюзявам се* — *s'allier*). Вторият френски вариант няма нужда от възвратна форма на глагола. Представката *co-* (*con-*, *com-*) сама изразява идеята за съвместност: *confluer* — *вливам се*, *сливат се две реки една в друга*, *convenir*, *consentir* — *съгласявам се*, *consister* — *състоя се*. От последните два примера, пък и от много други (*collaborer* — *сътруднича*, *cohabiter* — *съжителствувам*, *combattre* — *сражавам се*, *confondre* — *смесвам*, *conjuré* — *съзаклятничка*) се вижда, че *с-* (*co-*, *con-*, *com-*) освен в съчетание с глагол за движение и за състояние се свързват и с други глаголи и идеята за съвместност се разширява до една по-обща идея за взаимност.

4. Производни глаголи, означаващи **навлизане, проникване, внасяне** в някаква среда. След приближаването и достигането до обекта възможно е да се проникне в него. *В-* е основната представка, която изразява това пространствено отношение и има за съответка *in-* (*en-*, *em-*) във френски език.

Л. Андрейчин отбелязва като първо значение на *в-* „насочване на действието към вътрешността на предмета (в пряк или преносен смисъл)“³⁹. К. Бабов подчертава, че за изразяване на тази идея в руски и български език „се употребява словосъчетание от глагол с представката *в-* и име с предлога *в*, например *входитъ в комнату* — *влизам в стаята*“⁴⁰.

Основният модел в български език е *в-*+глагол. И той е много продуктивен. Много малко са парасинтетичните производни от този род и те изразяват вътрешна локална връзка с представката *в-* или със *за-*: *внедрявам*, *заклецавам*.

Глаголът *зарибявам* изразява вътрешна обектна връзка.

Въпросът за префиксалните глаголи с пространствено значение, следващи модела *в-*+глагол, е подробно проучен от К. Бабов⁴¹. От гледище на семантиката той разделя тези глаголи на три групи: 1. непреходни глаголи (*влезя*, *влетя*, *встъпя*, *вникна*). 2. преходни глаголи, които образуват тричленни словосъчетания (*вдявам конец в изла*, *въвеждам гостите в стаята*). 3. префиксални глаголи, които винаги се употребяват във възвратна форма (*вглеждам се*, *взирам се*, *вживявам се*).

„В редица случаи представката *в-* е изместена от представките *на-* и *за-*, които са разширили своето значение и могат да означават проникване в предмет или в някаква среда. Например: *набивам*, *наблъсквам*, *на-*

³⁹ Л. Андрейчин, цит. произв., с. 165.

⁴⁰ К. Бабов, цит. произв. с. 481.

⁴¹ Пак там с. 481–487.

вирам, навлизам. . . , забивам, забождам, забучвам, загнездвам, заравям, затъвам, затъквам⁴².

Трябва да добавим, че представката *pro-* също може да изрази тази идея: *прониквам, прогизвам, промокрям, промъквам се* (в случаи като „неприятел се е промъкнал в редиците ни“).

Както при предишните модели, тъй и тук френските отглаголни производни са по-малко на брой от българските. Има редица случаи на съответствие между *v-* глагол и *in-* (*en-*) + *V*. *вписвам* — *inscrire*, *внедрявам* — *implanter*, *вбивам* — *enfoncer*. При други глаголи на *v-* съответствува *entre-* или *intro-*: *въвеждам* — *introduire*, *вплитам* — *entrelacer*, *вмесвам* — *entremêler*, *втъквам* — *entretisser*. Два са основните перифрастични начини за предаване на тази идея там, където липсва съответка във френски език. Употребява се или прост глагол, следван от предложно словосъчетание, показващо средата, в която се прониква (*вковавам* — *clouer quelque chose dans une autre chose*, *вкопавам* — *creuser*, *метне в земята* — *mettre en terre*, *вшивам* — *coudre dans la couture*), или чрез фактитивния глагол *faire*: *въвеждам, въвличам, вмъквам, вкарвам, включвам*, могат да се предадат с много общия френски израз *faire entrer*.

С представката *in-* се образуват голям брой парасинтетични глаголи, които, както беше вече отбелязано, са характерни за френски език. Техният брой е много по-голям от броя на отглаголните производни.

Съвсем естествено е, че броят на парасинтетичните глаголи с вътрешна обектна връзка, образувани с представката *in-*, е ограничен. *In-* служи да въведе в средата, в която се прониква, и затова трудно може да се комбинира с име, означаващо лицето или предмета, който прониква. Френският глагол *inonder* би могъл да се анализира двустранно: от една страна, *onde* (*вълна, вода*) може да се разглежда като обект, проникващ в нещо (къщи, поле и т. н.), което би ни позволило да го разглеждаме като глагол с вътрешна обектна връзка, а, от друга страна, и това изглежда по-правдоподобно, водата е средата, в която са погълнати къщите, полята и пр. Следващите няколко примера също могат да имат двойна интерпретация: *ennuager* — *заоблачавам*, *s'enraciner* — *вкоренявам се*, *emmieller* — *подслаждам с мед*, *empailler* — *оплитам със слама*, *enfariner* — *посивям с брашно*, *embrumer* — *замъглявам*.

Във връзка с тези примери налага се да отбележим, че в български език има един продуктивен парасинтетичен модел, на който не е отредено специално място, защото семантиката на *за-* в случая е в много тясна връзка със семантиката на именната форма, т. е. именната форма придава различни нюанси на представката *за-*, която не се ползува с голяма конкретност. Все пак, ако трябва да се посочи семантичната перифраза на този модел, то тя ще бъде следната: *покривам с. . . , потъвам с. . . , действувам с. . .* Този модел може да бъде наречен инструментален, понеже показва с какво се върши действието: *завирявам* — *remplir d'eau*, *заснежавам* — *enneiger*, *задимявам* — *enfumer*, *закотвям* — *ancrer*, *закрилям* — *protéger*,

⁴² К. Бабов, цит. произв. с. 481.

залесявам — *boiser*, закачулвам — *encapuchonner*, зашумвам — *couvrir de feuilles*, небето се заоблачава — *le ciel se couvre de nuages*.

Представките *о-* и *на-* в някои случаи от този род могат да бъдат синоними на *за-*: *оснежавам*, *одимявам*, *набрашнвам*, *навлажнявам*.

Френските парасинтетични глаголи с вътрешна локална връзка по модела *in-*+име+*er* се предават на български език, в който те нямат точни съответки, обикновено с глаголи като *слагам*, *поставям*, *турям*, които отговарят на семантиката на представката *in-* (*en-*, *em-*), следвани от съществително, отговарящо на именната част на френския глагол: *encadrer* — *слагам в рамка*, *encager* — *слагам в клетка*, *encaver* — *слагам в зимник*, *emballer* — *товаря на кораб*, *enfourner* — *поставям в пещ*, *ensacher* — *наситвам в чували*.

По този модел могат да се образуват и глаголи с непространствено значение: *endécher* — *докарвам до голяма мизерия*, *endetter* — *отрупвам с дългове*. В български език има глаголи, които отговарят по смисъл на френските, но те не са парасинтетично образувани: *embouteiller* — *бутилирам*, *emmailloter* — *повивам*, *immerger* — *потопям*, *emballer* — *опаковам* и др.

В. Производни глаголи, означаващи **преминаване през някаква среда, преодоляване на някакво препятствие, на известна дистанция.**

1. Глаголи, означаващи **преминаване през някаква среда, правене на отвор в дадена среда.** В български език моделът е *про-*+глагол.

Според своята семантика глаголите от този модел могат да се разделят на две групи:

а) Глаголи, които образуват двучленни словосъчетания (сказуемо + +пряко допълнение) и означават начина, по който се прави отвор или дупка в обекта, означен чрез име в ролята на пряко допълнение. Идеята за пробиване се изразява чрез представката *про-*, а начинът, по който то става — чрез изходната глаголна форма: *прояждам*, *прогизвам* — *ronger, faire des trous à quelque chose en le rongant*, *прогарям* — *brûler, faire des trous à quelque chose en le brûlant*, *подирям* — *déchirer*, *подупчвам* — *trouer, perforer, пробощдам* — *percer, transpercer*.

Този модел няма съответка във френски език (изключение *perforer, transpercer*) и се предава или с прост глагол (*ronger, brûler, trouer*), или с перифраза *faire un (des) trou(s) dans quelque chose*, следвана от герундивна конструкция, показваща начина на действието: *J'ai fait un trou à mon pantalon en le brûlant avec ma cigarette*.

б) Глаголи, които образуват тричленни словосъчетания от типа *про-* *вирам* *ръката си през дупката* — *passer son bras par le trou*, *прокопавам канал през полето* — *creuser un canal dans le champ*, *просичам път в гората* — *tracer un chemin dans la forêt*.

Семантичният еквивалент на представката *про-* във френски език е: *faire passer par (à travers) quelque chose*. Явно е, че при това предаване става чувствителна загуба на семантика. *Пробутвам*, *провеждам*, *промъквам*, *провирам* — всички тези глаголи могат да се предадат с *faire passer*. Понякога за компенсация се прибавя и герундивна конструкция, както в предходния случай, или се употребява прост глагол: *пробутвам* — *pousser*, *прокопавам* — *creuser*.

Интерес представлява българският глагол *прозирам*. Той е непреходен за разлика от досега разгледаните и се превежда на френски език обикновено със *se faire voir à peine* (*През зелените храсти прозираше реката. — La rivière se faisait à peine voir à travers les buissons verts.*

2. Глаголи, изразяващи **преодоляване на известно разстояние**, често пъти свързано с препятствия, с трудности. Модел *пре-*+глагол. Тези глаголи ще разделим на две групи в зависимост от това, какво допълнение изискват. Това се налага от начина, по който те се предават на френски език.

а) Преходни глаголи, които имат за допълнение име, означаващо обекта на движението: *превеждам — conduire à travers*, *превличам — traîner à travers*, *прекарвам — faire passer par*, *пrenaсам — transporter*, *предавам — remettre*, *прекачвам (свалям от едно място, за да кача на друго) — transporter, transborder.*

Идеята за преодоляване на разстояние или препятствие във френски език се предава освен описателно, както това се вижда от преводите на българските примери, и с производни по модела *trans-*+глагол: *transposer — премествам*, *transvaser — преливам*, *transvider — пренпазвам*, *transférer — прехвърлям*, *пrenaсям, transfuser — преливам*, *transmettre — предавам*, *transgresser la loi — престапвам закона* и др.

б) Преходни глаголи, които имат за допълнение име, означаващо преодоляно разстояние: *прегазвам реката — traverser la rivière à gué*, *преплувам канала — passer le canal à la nage*. Той бързо пребяга останалата част от пътя — *Il a vite fait le reste du chemin*. Той премича през улицата — *Il a traversé la rue en courant.*

Представките *про-* и *из-* могат също да имат такова значение. *Пропътувах толкова страни — J'ai parcouru tant de pays*. *изброя — traverser de long en large, faire le tour de...* От горните примери се вижда, че основните глаголи във френски език, които изразяват идеята за преодоляване на известно разстояние, са: *passer, traverser, parcourir, faire.*

Идеята за преодоляване на разстояние, на трудности, изразявана с представките *про-* и *из-*, е в основата на производни глаголи с особена семантика, каквито не се срещат във френски език. Става дума за съчетаването на тия представки с глаголи като *пия, играя, пуша, спя* и др., за да се означава, че обектът на действието е изгубен, пропилян съответно поради пиене, игра, пушене, спане и пр.

Опозицията *спях моя ден* и *проспях моя ден* на френски език се изразява синтактично: *J'ai dormi ce jour-là, — Je l'ai dormi ce jour-là*. Това е доказателство, че смисловата страна на езика не е свързана само с лексиката, че на една лексическа категория от даден език може да отговаря граматически обрат от друг език. Семантичката перифраза на този модел е „губя, пропилявам (в пиене, в игра и т. н.) — perdre, gaspiller (au bistrot, au jeu).

В един свой превод от немски език П. П. Славейков дава много сполучлив пример на употреба на този модел, който за него е дори активен (срв. *просвирвам живота си*):

Те ме научиха тройна наука.
Тоя безсмислен живот на света
Как се *просвирва, пропушва, проспива*,
гордо, с презрителен смях на уста.⁴³

Г. Глаголи, означаващи действие или състояние по отношение на някакъв обект в пространството. Тук влизат:

1. Глаголи, означаващи действие или състояние на преден план по отношение на някакъв обект в пространството или действие, насочено напред. Това пространствено значение е в много тясна връзка с временните значения. Доказателство за това са примерите с глаголи като *предполагам* — *supposer*, *предстоя* — *avoir lieu (au futur)*, *предписвам* — *prescrire*, *предлагам* — *proposer*, *предшествувам* — *précéder*, *предразполагам* — *prédisposer*, *предвождам* — *guider*, компонентите на които са с чисто пространствен характер, но значението на производната единица има отношение към времето или пък се е отклонило в някакъв друг преносен смисъл. От примерите се вижда, че моделът за изразяване на това отношение е *пред-*+глагол. Обаче само глаголят *предшествувам* — *précéder*, може да се схване в пространствен аспект. Аналогичен е случаят във френски език, където изразяването на положение или движение напред става с представките *pro-* (*pour-*), *pré-*: *promener* — *разхождам*, *propager* — *разпространявам*, *promouvoir* — *повишавам*, *promettre* — *обецавам*, *proposer* — *предлагам*, *propulser* — *движа напред*, *progresser* — *напредвам*, *projeter* — *хвърлям напред*, *procéder* — *произхождам*. От българските преводи на френските глаголи се вижда, че нюансите варират и затова няма словообразователно съответствие между двете групи глаголи. Ето как биха могли да се анализират семантически френските глаголи *procéder* и *projeter*. *Procéder* означава, че субектът се намира напред по отношение на изходната точка. *Projeter* означава в конкретен смисъл „хвърляне напред“, а в преносен — „гледане напред, правене на планове за бъдещето“. Не е трудно да се открие едно особено семантично противоречие между *procéder* и *précéder*. Това е противоречието между „*пред*“ и „*напред*“, между това, което предшествува, и това, което предстои. Тук не може да не си послужим с оста на времето, тъй като *пред-*, *pré-*, *pro-* са представки с чувствително преобладаващо временно значение. В едни случаи *пред-*, *pré-* означават „*преди*“, а в други — „*след*“ (т. е. „*напред*“). Само с тази омонимия може да се обясни един такъв интересен случай като *предстоя* (глагол, ориентиран към бъдещето) и *предхождам* (глагол, ориентиран към миналото).

2. Глаголи, означаващи движение или положение зад, оттъък някакъв обект в пространството. Оскъдни са примерите с подобно значение. На български език представката *за-* само в няколко случая се употребява, за да изрази движение, насочено зад, отвъд нещо⁴⁴: *залеза, зайда, заходя*. Значението на глагола *задминавам* може да се изведе от значението на предлога *зад* само чрез перифразата *оставям зад себе си*. В *задминавам зад-*

⁴³ П. П. Славейков, Събрани съчинения, т. 7, С., 1959, с. 166.

⁴⁴ Л. Андрейчин, цит. произв., с. 165.

е по-скоро синоним на *над-*: *надминавам*. Тази идея на френски език се предава с представката *tré-*, но се реализира само в *trépasser* — *умирам* (т. е. отивам отгатак, на она свят).

Наречието *outré* (*оттатък, отвъд*) се употребява като глаголна представка, но не с пространствено значение, а със значение за степен: *outrépasser ses pouvoirs* — *превишавам правата си*, *outrécuidier* — *имам голямо мнение за себе си*.

3. Идеята за **положение или движение над някакъв обект в пространството** може да се разглежда в няколко аспекта:

а) Движение с хоризонтална насоченост над някакъв предмет. Във френски език само глаголите *survoler* и *surmonter* (по-често в преносен смисъл) могат да имат това пространствено значение: *survoler la ville* — *прелитам над града*, *surmonter un obstacle* — *преодолявам преграда*. В български език можем да цитираме още *прехвърквам*, *прехвърлям*, *прескачам*. Глаголите *прелитам* и *прехвърквам* могат да се употребят с обстоятелствено пояснение за място, въведено с предлога *над* (*Прелетяхме над Стара планина. Над къщата прехвъркват гълъби.*), или без такова пояснение и тогава движението става по отношение на говорещото лице: *Прелетяха гълъби. Прескачам и прехвърлям* се конструират със съществително — пряко допълнение, означаващо обекта, който се преодолява (*Когато прехвърлихме баира, се откри чудна гледка*). *Прехвърлям* може да има още една употреба — да се конструира с пряко допълнение, назоваващо предмета, който се движи: *Прехвърлих топката през оградата*.

б) Глаголи, означаващи положение над нещо. Моделите за изразяване на това отношение си съответствуват в двата езика: *над-*+глагол и *sur-*+глагол (*надвисвам* — *surplomber*, *надзиравам* — *surveiller*). Ето няколко случая на несъответствие: *надписвам адреса върху плика* — *écrire l'adresse sur l'enveloppe*, *надсвивам се* — *se moquer de*, *surglacer* — *гледжосвам втори път*, *surnager* — *изплувам*.

в) Глаголи, означаващи движение отгоре надолу. За изразяване на тази идея на българския модел *с-*+глагол не съответствува словообразователен модел във френски език, а описателното ѝ предаване не винаги е съвсем точно: *свалям, смъквам куфарите* — *descendre les valises*, *смъквам палтото* — *enlever le manteau*, *свличам* — *faire glisser*, *снемам* — *enlever, ôter*, *стичам се* — *couler*. Интересна е семантичната структура на глагола *стovarя*. Тя проличава най-добре при сравняване с останалите глаголи, например със *свлека*. Ако приемем, че *влека* означава най-общо движение в хоризонтален план, то *с-* в *свличам* променя само посоката на това движение (*Влека дърва по пътя* — *Свличам дърва по склона*). В глагола *стovarя* *с-* показва не само движение надолу, а има и отрицателно значение — *стovarя* е антоним на *товаря*, както *décharger* на *charger*. *Стovarя* е синоним на *разтоваря*, което показва, че в изолирани случаи може да се получи синонимия на два префикса с коренно различно значение (сравни *съединя* — *разединя*).

Представката *на-* в глагола *навеждам* също означава движение отгоре надолу и е синоним на *с-* в *свеждам*.

г) За означаване на действие, насочено нагоре, в български език се употребяват производни глаголи по не особено продуктивния модел *въз-*+глагол. Глаголите *възкачвам се*, *възлизам*, *възнасям (се)*, *възправям (се)*, *възхождам* са синоними и на френски език могат да се предадат с глагол, съответстващ на изходния глагол в български език, тъй като няма съответен модел (*monter, élever, hausser, redresser*).

Трябва да се отбележи, че представката *въз-* с това си значение може да има за синоним *из-* (*изкачвам, излизам, изправям*), и производните глаголи с *из-*, и тези с *въз-* означават движение отдолу нагоре, но различна е гледната точка, от която се представя движението. При глаголите на *из-* то е представено с оглед на отправната точка, а при тези на *въз-* — като резултат, като достигане на желаната цел. На базата на това конкретно значение са и производните значения на глаголите *възпя*, *възхваля*, *възбуда*.

Представките *въз-* и *върх-* влизат в производни за означаване на действие върху обекта: *въздействувам*, *възсядам*, *върхлитам*.

4. Производни глаголи, означаващи **действие или положение под определено ниво**. На българския модел *под-*+глагол във френски език съответствува *sous-* (*sub-*) +глагол. Но съответствието между двата модела не означава винаги съответствие между самите производни: *подвявам* — *souffler de dessous*, *подковавам* — *ferrer*, *подмокрям* — *mouiller au-dessous*, *подписвам* — *souscrire, soussigner*, *подкъсявам* — *raccourcir*; *soutirer* — *измъквам*, *soustraire* — *изтеглям*. Само в редки парасинтетични производни се изразява указание за това, под какъв именно обект се върши действието: *submerger* — *номаням се* (т. е. под морското ниво), *подбращдам* — *poser une coiffe sous le menton*.

От това пространствено значение водят началото си някои глаголи с преносен смисъл за означаване действие, целещо да поддържа обекта на дадено ниво, да окаже подкрепа, съдействие. Тук може да се констатира известна насоченост отдолу нагоре. Глаголите *подтирам*, *подкрепям*, *поддържам* са синоними и се предават на френски език с глагола *soutenir*. Непространствено е значението и на глаголите *subjuguier, soumettre, subordonner*, на които в български език съответствува *подчинявам*.

Д. Глаголи, изразяващи **пространствена опозиция**.

Вече стана въпрос за представката *re-* във френски език, която изразява действие, насочено по посока, обратна на действието, което е предшествувало. Тук ще споменем само няколко примера, в които още личи пространственият произход на производни, употребявани сега почти винаги с преносен смисъл. В български език тези производни се въвеждат с *против-*: *противопоставям се* — *s'opposer*, *противостоя* — *résister*, *противодействувам* — *réagir*. Във френски език има две представки за изразяване на това значение: *contre-* (*contre-attaquer, contre-bouter* — *подтирам стена*, *contre-indiquer* — *давам противоположни указания*, *contredire* — *противореча*) и *re-* (*refouler* — *отблъсквам*, *réfracter* — *отразявам*, *se rebiffer* — *противя се*).

Е. Глаголи с **разпределително значение**. Моделите са: *раз-*+глагол и *dis-*+глагол. Това значение предполага центробежно действие. В зависимост от това, дали глаголт е преходен (т. е. дали означеното действие

е несамостоятелно) или непреходен (т. е. дали действието е самостоятелно), се различават два случая.

1. При непреходните глаголи има сумарен субект на действието. Съставящите субекта единици се движат центробежно от едно място, което може да се вземе условно като център. За подлог на тези глаголи може да служи име в множествено число или ако е в единствено число, то трябва да е събирателно: *Децата се разблягаха. Народът се разотиде. Хорото се разнесе. Карфиците се разпиляха.* Всички тези глаголи са синоними и имат за еквивалент във френски език глаголи във възвратна форма по модела *dis-*+глагол: *se disperser, se dissiper.*

2. При преходните глаголи обектът обикновено е сумарен. Когато е компактен, той се раздробява, разпада под външното въздействие: *dis-séminer* — *разпръсквам, dissiper* — *разсейвам, distribuer* — *разпределям.* На българските разпределителни глаголи не винаги има съответствие във френски език: *разблъсквам* — *разбутвам* — *pousser des coudes, разгонвам* — *mettre en fuite, faire fuir, разквартирувам* — *loger, installer, разсаждам* — *repiquer.*

Ж. За изразяване на **повсеместност** на български език се употребява моделът *pre-*+глагол, който няма съответка във френски език и се предава обикновено с прост глагол в съчетание с наречието *partout*: *пребарвам, претърсвам, пребърквам, преравам* — *chercher, fouiller partout.*

Моделите *za-*+глагол и *o-* (*ob-*)+глагол могат да имат значение, близко до това на предходния модел. Те означават действие, което обхваща обекта от всички страни: *загъвам* — *envelopper, завивам* — *couvrir, застилам (леглото)* — *faire le lit, застроявам* — *bâtir un terrain vague, оковавам (във вериги)* — *enchaîner, обковавам* — *ferrer, latter.*

В български език *o-* (*ob-*)+глагол може да означава още кръгово движение около обекта: *обхождам, обикалям* — *faire le tour de, contourner, ограничавам* — *délimiter.* Във френски език подобно значение имат производните *circonscrire* — *описвам (фигура), circonvenir* — *оплитам, омотавам.*

3. За означаване на **междино положение** френски език образува производни с префикса *inter-* (*entre-*): *intercaler* — *вмъквам, interligner* — *ниша между линиите.*

11. Кратки изводи.

За да можем да направим по-нагледна съпоставка между български и френски език, ще подредим основните словообразователни модели в две групи;

1. Словообразователни модели с по-голяма продуктивност в български език и тяхното предаване във френски език.

<i>от-</i> +глагол (<i>отвеждам</i>)	— <i>em-</i> +V (<i>emmener</i>)
(<i>отлея</i>)	— БСМ ⁴⁵ (<i>verser un peu</i>)
(<i>отлепя</i>)	— <i>dé-</i> +V (<i>décoller</i>)
(<i>отказвам се от престол</i>)	— <i>ab-</i> +V (<i>abdiquer</i>)

⁴⁵ БСМ — без съответен модел.

из-+глагол (изчерпвам)	— é-+V (épuiser)
(излагам)	— ex-+V (exposer)
за-+глагол (занеса)	— em- (en-)+V (emporter)
до-+глагол (донеса)	— a- (ad-)+V (apporter)
при-+глагол (привекла)	— a- (ad-)+V (attirer)
с- (съ-) +глагол	
(съсредоточавам)	— con-+V (concentrer)
в-+глагол (вписвам)	— in-+V (inscrire)
про-+глагол (продупчвам)	— per-+V (perforer)
(прогарям)	— БСМ (faire un trou en...)
(провирам)	— БСМ (faire passer par...)
пре-+глагол (пренеса)	— trans-+V (transporter)
(прекарвам)	— БСМ (faire passer par...)
про-+глагол (проигравам)	— БСМ (perdre au jeu)
пред-+глагол (предшествувам)	— pré-+V (précéder)
(предлагам)	— pro-+V (proposer)
за-+глагол (залязвам)	— БСМ (se coucher)
пре-+глагол (прелитам)	— sur-+V (survoler)
над-+глагол (надзиравам)	— sur-+V (surveiller)
с-+глагол (смъквам)	— БСМ (descendre)
въз-+глагол (възхождам)	— БСМ (monter, s'élever)
под-+глагол (подпирам)	— sous-+V (soutenir)
раз-+глагол (разпилявам)	— dis-+V (dissiper)
пре-+глагол (претърсвам)	— БСМ (chercher partout)

2. Словообразователни модели с по-голяма продуктивност във френски език и тяхното предаване в български език.

dé-+Nom+suff. (déraciner)	— БСМ (изкоренявам)
(ébarber)	— БСМ (подрязвам брада)
re-+V (repartir)	— БСМ (тръгвам обратно, отново)
ad-+Nom+suff. (atterrer)	— БСМ (повалям на земята)
in-+Nom+suff. (enneiger)	— за-+име+наст. (заснежавам)
(enfumer)	— о-+име+наст. (опушвам)
(enfariner)	— на-+име+наст. (набрашявам)
(encager)	— БСМ (слагам в клетка)
contre-+V (contredire)	— против-+глагол (противореча)

От направената съпоставка можем да направим следните основни изводи:

1. Отглаголните производни преобладават в български език, а парасинтетичните — във френски език.

2. Там, където няма съответствие между моделите в двата езика, идеята се предава описателно, което означава, че на една морфема от единия език може да съответствува дума, израз, а понякога даже особена синтаксическа структура в другия език.

А. Доза⁴⁶ отбелязва, че деривацията е била особено богата в народния латински език и че тя е станала по-бедна в съвременния френски език. Това навярно се дължи на факта, че словообразователният потенциал на френските представки в сравнение с българските се чувствава много по-слабо. Конкретното значение на българските представки се е запазило по-добре, тъй като те в повечето случаи отговарят на предлози и мотивираността на значението на производните думи е по-явна.

---

⁴⁶ А. D a u z a t, L'appauvrissement de la dérivation en français. . . , Le Français dans le monde, 1937, N 4, с. 289—300.

ГЛАГОЛЬНЫЕ ПРИСТАВКИ С ПРОСТРАНСТВЕННЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В БОЛГАРСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Паисий Христов

Резюме

Первичное значение приставок — пространственное, так как приставки ведут свое начало от пространственных предлогов. Основными элементами при префиксальном образовании глаголов являются префикс и исходная основа. Когда исходной основой является глагол, тогда говорим о глагольных производных, особенно характерных для болгарского языка. Но если исходной основой служит имя, за которым следует суффикс, производные парасинтетичные и являются характерной особенностью французского языка.

Префиксы в сочетании с соответствующими глаголами могут выражать различные пространственные отношения: привативные (отделение, удаление), атрибутивные (направленность, приближение или достижение чего-то, проникновение во что-то), положение или движение по отношению к предмету в пространстве, дистрибуция и так далее.

В статье рассматриваются соответствия и несоответствия в словообразовательных моделях в обоих языках, выражающие эти отношения.

LES PREFIXES VERBAUX EXPRIMANT DES RAPPORTS SPACIAUX EN BULGARE ET EN FRANÇAIS

P. Christov

R é s u m é

Comme les préfixes proviennent de prépositions spaciales, ils expriment, en premier lieu, des rapports spaciaux. Les éléments de base lors de la formation préfixale des verbes sont le préfixe et le radical. Quand le radical est un verbe, il est question de dérivés déverbaux, très répandus en bulgare. Si le radical est un nom, suivi d'un suffixe verbal, on parle alors de dérivés parasynthétiques qui caractérisent le français.

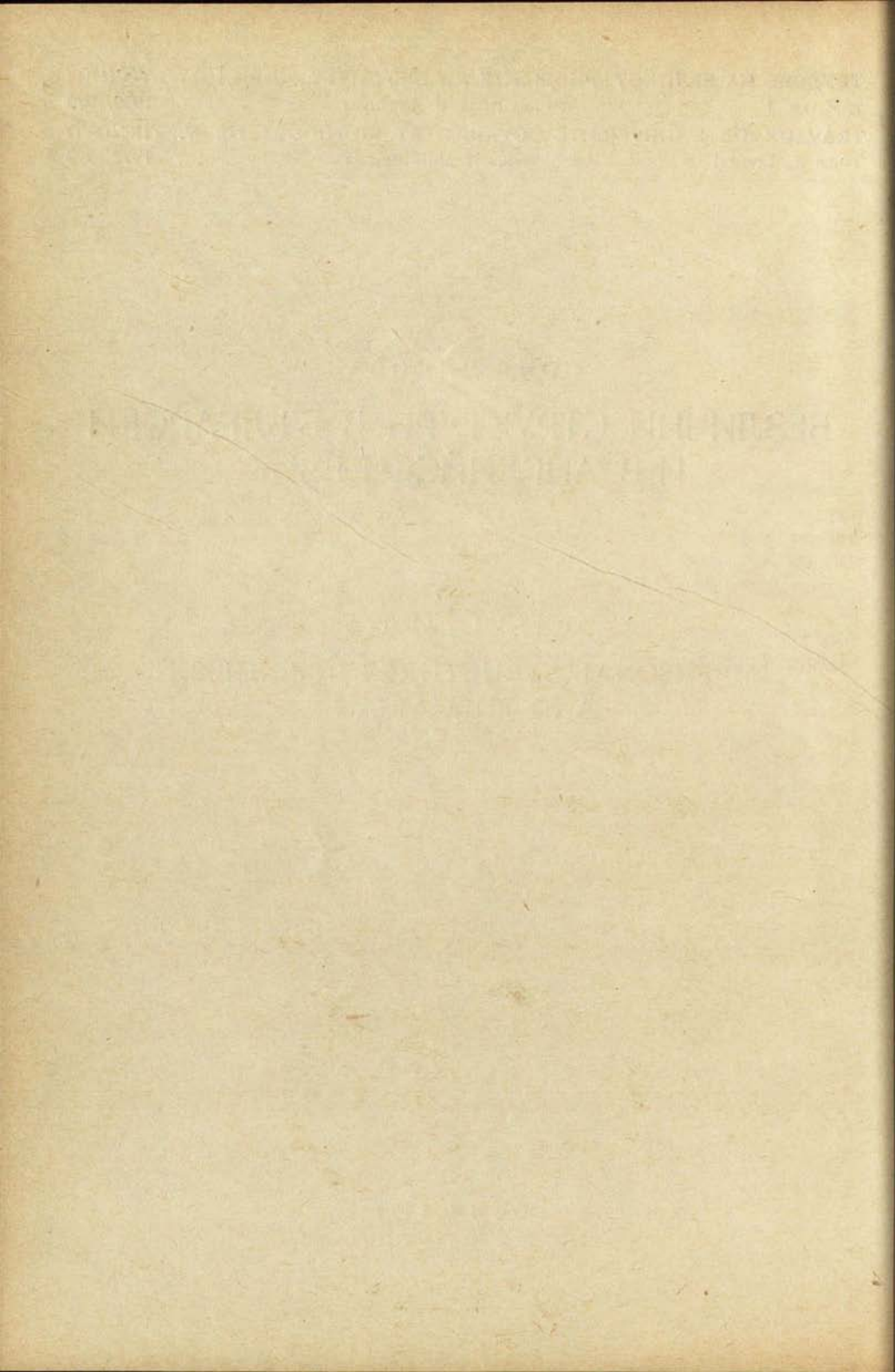
Les préfixes en combinaison avec des verbes correspondants peuvent exprimer des rapports spaciaux différents: privatifs (la séparation, l'éloignement), attributifs (la destination, l'approche, l'aboutissement, la pénétration), le passage par un milieu, la situation ou le mouvement par rapport à un objet dans l'espace (au-dessus, au-dessous, devant, derrière, au milieu), la distribution, etc.

Dans le présent article on passe en revue les correspondances et les non-correspondances entre les modèles dérivatifs des deux langues, exprimant les rapports ci-dessus.

Обикновено се отбелязва, че подлогът на изречението се изразява със съществително име или с негов еквивалент. Най-обикновеният тип подлог е именната фраза,² която се отличава с голямо структурно разнообразие. Именната фраза може да се състои или само от едно съществително, или от едно и повече съществителни с техните определения, които могат да бъдат отделни думи или цели определителни изречения. Тъй като местоименията могат да реализират именната фраза, те също се употребяват често като подлог. Местоименията реализират именната фраза, която граматически определя субекта на действието. Според В. Г. Гак, Е. Б. Ройзенблит в зависимост от характера на субекта, схващан като логико-граматическа категория, в синтактичен план се явява опозицията определено-лично изречение и безлично изречение. Членовете на тази опозиция предствляват началната и крайната точка на един процес на обобщаване на лицето, в който средно място между определено-личните и безличните изречения заемат обобщено-личните и неопределено-личните изречения.³

Несъмнено в двата сравнявани езика безличните структури се употребяват като синтактично средство. Въпросът за наличието на субект в такива изречения е предизвиквал редица противоречиви схващания. Според някои⁴ автори те са безсубектни, а според други⁵ наличието на субект в безличните изречения не може категорично да се отрече. Според Балан вършителят „е определен, та стои вън от самото вършене, или е неопределен, та стои вътре в самото вършене; тогава се казва, че в първия случай глаголт прави изречение лично (лични глагол), а във втория прави изречение безлично (безлични глагол.)“. Някои автори категорично изказват мнение за наличието на субект в такива изречения. „... субектът неизменно присъства, в една или друга степен, в комуникативната логико-граматична основа на всяко изречение независимо от специфичните начини на формалното си изразяване.“⁶ Това си схващане авторът базира на така наречената субектна

¹ Терминът структура се употребява като сполучлив изразител на основната и дължителна черта на изречението — неговата структура. Виж. Н. А. Gleason, *Linguistics and English Grammar*, New York, 1965, 91 p.

² Приемам този термин от английската лингвистична литература, за да означа групата на подлога, изразена със субстантивна част.

³ В. Г. Гак, Е. Р. Ройзенблит, *Очерки по сопоставителному изучению французского и русского языков*, М., 1965, с. 40.

⁴ А. М. Пешковски, *Русский синтаксис в научном освещении*, Изд. 6-е, М., 1938, с. 318; В. Г. Гак, цит. пр., с. 40.

⁵ А. Т.-Балан, *Нова българска граматика*, С., 1940, с. 406.

⁶ И. Георгиев, *Един случай на функционална ограниченост на подлога...*, *Български език*, кн. 4, 1971, БАН, С., с. 322.

обремененост на глагола-сказуемо. В такава връзка А. Бънков отбелязва: „Не са изключени случаи, когато отделни части на сказуемото изразяват и граматичния субект или част от него.“⁷

Безличните структури като синтактическо средство се използват и в двата съпоставяни езика, но се характеризират с редица сходства и различия. От морфологично гледище те представляват глаголни изрази, които не са свързани с именни фрази във функция на подлог. И в двата езика тяхното предназначение е да съобщят за действие или състояние при неизвестен субект, да обърнат внимание към една дейност, без да се намират в отношение с вършителя или причинителя на базата на предикативността. Структурата им обаче и в двата езика е различна и се определя от морфологичните и синтактични особености на съответния език.

Безличните форми в български език се отличават с голямо структурно разнообразие. „В съвременната граматическа литература те се класифицират главно с оглед на сказуемото или на групата на сказуемото, от която се състои безличното изречение.“⁸ Въз основа на сказуемото и връзките му с второстепенните части на изречението Константин Попов определя редица структурно-семантични типа безлични изречения в съвременния български език. Главни особености на безличните форми в съвременния български език са: невъзможна употреба на подлог и своеобразна употреба на сказуемото.⁹ Тази своеобразна употреба на сказуемото се проявява структурно във връзката му с второстепенните части на изречението.

В съвременния английски език основната тенденция да се използва синтактическата структура S—V—O е обхванала и безличните форми независимо от това, че тази структура се намира в логическо противоречие със семантиката им. Така че от граматическо гледище безличните форми в съвременния английски език са винаги двусъставни,¹⁰ докато в българския език те са едносъставни.¹¹

Тъй като характерна черта на английското изречение е задължителната употреба на подлог (с малки изключения: *Come with me. Serves him right!*) винаги и безличните форми в съвременния английски език се употребяват с формален подлог. На структурното многообразие на безличните форми в съвременния български език отговаря задължителната еднотипна структурна особеност на безличните форми в съвременния английски език — тяхната двусъставност, която се постига с употребата на формалния елемент *it*. Всички безлични форми в английски език се въвеждат с формалния елемент *it*, обаче структурното различие между двата езика не се дължи само на опозицията едносъставност на българските безлични структури и двусъставност на английските структури, а и на връзките на българското сказуемо с второстепенните части на изречението.

⁷ А. Бънков, Мислене и език, София, 1960, с. 261.

⁸ К. Попов, Съвременен български език, Синтаксис, С., 1962, с. 69.

⁹ К. Попов, цит. произв., с. 69.

¹⁰ Макар че подлогът е семантически празен в английските безлични структури, те могат да се разглеждат от формално-граматическо гледище като двусъставни.

¹¹ К. Попов, пак там.

It обикновено се смята в граматическата литература за местоимение, но то притежава някои особености, които не са характерни за местоименията. Обикновено се смята, че местоименията заместват именни фрази, но формалният елемент *it* в безличните форми няма подобна употреба. Самият произход на *it* показва, че тази дума е един формален елемент¹² на изречението, който се е появил в развитието на езика като формално граматическо средство за запазване на съществуващите в езика безлични конструкции. В Готски, най-стария германски език, думата *it* не се е употребявала в безлични форми като *it rained jesterday*. Глаголът *rain* не е имал формален подлог изобщо. Такива глаголи в готски език са били само няколко, но в староанглийски техният брой се е увеличил. По-честата им употреба обаче била съпроводена с известни трудности, тъй като в повечето случаи тези безлични глаголи въвеждали изречението. Но тази начална позиция на глагола в изречението е започвала да става характерна за структурата на въпроси, които изискват *yes=da* или *no=ne* като отговор. Именно при тези условия — да се избегне сходството със структурата на въпросителните изречения и да се осъществи установената тенденция за свързване на глагола с граматически подлог — думата *it* е била въведена като формално-граматичен подлог на безлични форми.¹³ Тъй като *it* не посочва определен или неопределен човек или предмет, то е практически лишено от значение. Поради това някои автори го наричат празен подлог — *empty subject*.

В съвременния английски език, в сравнение със староанглийски език, в много случаи се предпочита определената, лична структура пред безличната. Редица безлични структури от староанглийски са били превърнати в лични, като допълнението на безличната структура е станало подлог на личната, напр.: *him happeth to — he happened to. . . him chanst to — he chanced to. . . me thinks — I think etc.* Ото Есперсън посочва следните причини за появата на такива лични структури в съвременния английски език: 1. По-голям интерес към лицата, отколкото към нещата, който е довел до употребата на името на лицето пред глагола. 2. Уеднаквяване на падежните форми на съществителните и някои местоимения.¹⁴

Макар че личните структури са заместили голяма част от безличните форми, то те все още се срещат в много случаи в английски език, тъй като са едно удобно и ценно езиково средство. Цел на настоящото изследване е да се разгледат и сравнят структурните и семантични особености на безличните форми в съвременните английски и български езици.

Съпоставителният анализ на безличните форми в двата езика е извършен въз основа на схващането за субекта като логико-граматическа категория. Субектът е реалният изпълнител на действието или носител на състоянието. Изразен като постоянен член на предикацията, той представлява логико-синтактическа категория, свързана със „смислово-синтактичния състав на изречението, разглеждан като междинно звено в езиковата реал-

¹² Историческите факти са според О. Сурме, *MEG, Syntax*, 1938, р. 8.

¹³ Виж Б. А. Ильиш, *История английского языка*, М., 1968, с. 148.

¹⁴ Otto Jespersen, *A Modern English Grammar*, London, 1965, III, 208 p.

лизация на мисълта¹⁵. „Логическият характер на тази категория се проявява в нейната независимост от конкретното ѝ изразяване (субектът може да бъде изразен както с отделна дума, така и с глаголна флексия). Синтактическият ѝ характер се проявява в това, че тя е свързана със структурата на изречението, а не само с реалната субстанция.“¹⁶ Със структурата на изречението тя е свързана главно чрез подлога. Подлогът е формално граматическа категория, различна от субекта, макар че в много изречения подлогът и логико-граматическият субект съвпадат. Такова различие между двете категории може да се наблюдава и в единия, и в другия сравнявани езици. В българския език в изречения като *Аз искам* и *Искам* логико-граматическият субект е един и същ, но подлогът в първото изречение е изразен с *аз*, а във второто той отсъства. От друга страна, в английския език в изречения от типа *it rains* *it* е формален подлог, а субектът е съвсем неясен, наричан от някои автори „неопределим“ субект¹⁷.

В някои случаи в междуезиков план субектът на една смислова категория може да бъде изразен чрез лични и безлични структури. Например: *I am sad* — *тъжно ми е*. Тези различни начини на синтактично изразяване могат да се разглеждат като трансформиращи се структури, които се характеризират със семантическа еквивалентност. Въвеждането на термина трансформация¹⁸ налага неговото определяне и уточняване, тъй като този термин се употребява с различно значение в лингвистичната литература. Това се налага и от съпоставителния характер на настоящия анализ. В двата езика една смислова категория може да бъде изразена с редица паралелни структури, които могат да се разглеждат като преобразования (трансформации), ако едната структура се приеме за основна. Възможността за една смислова категория да бъде изразена чрез няколко трансформиращи се структури в междуезиков план се дължи на факта, че в езика съществуват дълбоки синтактични връзки (*deep structure*), които преминават и се проявяват по различен синтактичен начин на повърхността (*surface structure*). Тези връзки са известни като трансформационни отношения. Резултат на трансформационните отношения са трансформациите. Много от трансформационните отношения в един език са добре познати на традиционната граматика (пасивната трансформация напр.). В новата лингвистична литература тези трансформационни отношения са били предмет на различни обяснения. Нашата цел не е да ги излагаме, а да уточним значението, с което терминът трансформация ще бъде използван в настоящия анализ. Трансформацията според Ив. Леков „предполага принципа на еквивалентност на дадената и производната структура, на трансформата и елементите, от които тя се получава. Това понятие включва в себе си както транспозицията, така и конверсията, при което първата има словореден характер,

¹⁵ И. Георгиев, цит. произв., с. 320.

¹⁶ В. Г. Гак, Е. Б. Ройзенблит, цит. произв., с. 38.

¹⁷ Ив. Леков, *Особености на синтактичния тип на славянските езици*, С., БАН, 1972, с. 28.

¹⁸ Приемам термина трансформация условно за изразяване на синтактични отношения в междуезиков план.

а втората граматично-категориален изменителен характер.¹⁹ В. Г. Гак обаче разграничава трансформацията от транспозицията. Според него транспозицията е „Преобразование, при което се изменя морфологическата структура на начина за изразяване, но характерът на синтактическите отношения остава неизменен . . .“, а трансформацията е „Преобразование, при което се изменя самият характер на синтактическите отношения, т. е. един член на изречението се заменя с друг. . .“²⁰

За целите на настоящия сравнителен анализ ще приемем и прилагаме термина трансформация като преобразование, при което на един член от изречението от едната структура отговаря друг член от изречението от другата структура, като се запазва семантическата еквивалентност на двете структури. В такъв случай като преобразование, което се извършва на синтактично ниво, трансформацията изключва транспозицията и конверсията, които са преобразования, извършвани на морфологично ниво. В тези рамки, които се налагат от целите на настоящото изследване, трансформацията ще се използва в първата част на анализа като основно средство за изследване на безличните структури в български и английски език. Така в настоящия анализ трансформацията като средство за езиково описание ще бъде използвана за разкриване на възможни семантични еквивалентни трансформирани се структури за изразяване на определена смислова категория. Тези преобразуващи се структури се базират на превода от единия език на другия. Това са трансформации, които се извършват от преводача, основани върху „условната представа за колективна интуиция относно това, що е правилно и неправилно в граматичен и логичен смисъл“²¹.

Анализът на нашия материал показва, че разликите в междуезиков план между езиковите средства за изразяване на „неопределения“ субект в безличните форми са много често свързани с трансформации на структурите на тези безлични форми. При тях обикновено на подлога на личната структура отговаря второстепенна част на безличната структура, напр.: *I feel sorry — домилява ми*. Такъв вид трансформации са възможни не само в междуезиков план, а и в даден език. Понякога безличните структури се явяват като паралелни средства на синтаксиса заедно с други структури, например: *страх ме е — страхувам се, it dawns — the day is dawning*. Във връзка с разгледаните особености на субекта като логико-граматическа категория и подлога като синтактическа категория можем да посочим следните наблюдения относно безличните структури в двата езика.

1. В зависимост от характера на субекта и начините на изразяването му и в двата съпоставяни езика съществуват лични и безлични структури.

2. Безличните структури в български език са винаги формално едносъставни, а в английски език те са формално двусъставни, въведени с формалния елемент *it*.

3. Употребата на безличните структури в двата езика обикновено не съвпада. Много често на безлична конструкция в български език съответ-

¹⁹ Ив. Леков, цит. произв., с. 96.

²⁰ В. Г. Гак, цит. произв., с. 13.

²¹ Ив. Леков, цит. произв., с. 96.

ствува лична конструкция в английски език и обратно. Това ни дава възможност да ги анализираме като трансформиращи се структури на определени трансформации. Структурните сходства и различия на безличните форми в двата езика ще бъдат разгледани в следния план:

I. Когато на безлична структура в единия език отговаря лична структура в другия. Трансформация — безлична структура = лична структура.

II. Когато и в двата езика се употребяват безлични структури. Модели — безлична структура — безлична структура.

Трансформации—безлична структура=лична структура

Направените наблюдения показват, че много често на безлични структури в български език отговарят лични структури в английски език. На подлога на личната структура в английски език отговаря някаква второстепенна част от безличната структура в български език. Този вид трансформационни отношения в междуезиков план можем да представим чрез следните седем трансформации:

1. $S = O_{id}$. Подлогът на английската структура е непряко допълнение в българската структура, например: *I feel sorry for*—*дъжالياва ми*, *I feel angry*—*докиява ми*, *I feel hurt*—*докривява ми*, *I feel sorry for*—*домилява ми*, *I feel sad*—*домъчнява ми*, *I get bored*—*доскучава ми*, *I get over it*—*минава ми*, *I am lucky*—*върви ми*, *I keep having (sth)*—*върви ми (на нещо)*, *I faint*—*припада ми*, *I feel faint (with)*—*призвява ми*, *I am tired of*—*омръзва ми*, *I get fed up with*—*втръсва ми*, *I feel hungry*—*пригладнява ми*, *I feel faint with*—*прилошава ми*, *I pass out*—*причернява ми*, *I feel the draught*—*духа ми*, *I (can) smell*—*мирише ми* и други.

*The man took Cathy up: she was sick; ... Слугата вдигна Катю. Беше ѝ прилошало...*²² (E. Br. 90 /49); *Gradman! I don't like the condition of the country; ... Не ми харесва положението на държавата, Градман; ...* (Gals. 154 /147).

При тази трансформация субектът е представен граматически чрез личен подлог в английската структура, а чрез косвено допълнение в българската. Личната английска структура е формално двусъставна, а безличната българска структура — едносъставна. Двусъставната английска структура се състои от подлог — именна фраза, и сказуемо. Сказуемото е обикновено именно. Глаголната му част в повечето случаи е представена от глаголите *feel*, *be*, *get*. В по-редки случаи сказуемото е глаголно, например: *I faint*—*припада ми*, *I pass out*—*причернява ми*, *I miss (somebody)*—*домилява ми*.

Този вид трансформация обикновено изразява отношение между глаголно действие и лице. Лицето, както бе вече отбелязано, формално е изразено чрез личен подлог в английски език, а косвено допълнение в българската структура. Освен с лице глаголното действие може да бъде свързано и с предмет. Когато двете субстанции, свързани с глаголното действие, са формално изразени, английският език също използва лична структура. В такива случаи съществителното, което означава неодушевления предмет, е подлог, а съществителното, което означава лицето — определение на

²² Българските примери са взети от преводи на произведенията с посочена страница (втората цифра). Виж в края на статията.

подлога. Така двете субстанции, свързани с глаголното действие в английски език, се изразяват чрез подлога — именна фраза. В български език в такива случаи обикновено се срещат безлични структури, но в някои случаи се срещат и лични структури паралелно с безличните, напр.:

my eyes smart — лют ми на очите, очите ми лютят.

my ears ring — бучи ми в ушите, ушите ми бучат.

За някои безлични структури в български език английският език предлага лични структури с подлог, изразен чрез съществително, което означава неодоушевен предмет, например: *a weight falls from my heart* — олеква ми, *sth is hot* — лют ми и други.

That was no burden to me — *I was glad to touch that clean and noble animal's silky skin and trim body.* — Не ми те жеше — радвах се, че се допирам до копринената кожа и стегнатата снага на това чисто и благородно животно. (A. D. 251 /258). *But you've caught cold; I saw you shivering, and you must have some gruel to drive it out* — Вие обаче сте настинали, видях, че треперете; и трябва да хапнете малко овесена каша, за да ви мине. (E. Br. 76/36).

Подобни трансформационни отношения се наблюдават и когато българската безлична форма се употребява с възвратното местоимение *се*: — плаче ми се, иска ми се. И тук личната структура в английски език обикновено има именно казуемо с глаголна част *feel, be* или *get*, например: *I felt like weeping at all these horrors.* (A. D. 76 (94)).

Сказуемото в личната структура може да бъде и глаголно, например: *иска ми се* — *I want, I wish* и други: *I wanted to caress, slowly, with rapture, . . .* — Искаше ми се да милвам бавно, с упоение, . . . (A. D. 190 /207). *I wanted to relax in a woman's lap.* — Искаше ми се да се отпусна на женски скут (A. D. 109 /207). — *I did wish Mr. Heathcliff would remove her, and then we might have been together again.* — Тъй ми се искаше господин Хийтклиф да я отстрани и тогава двете с нея можехме пак да се съберем (E. Br. 75 /35). *I wanted to turn when Karabrahim's servant dragged himself up to me.* — Искаше ми се да се обърна, когато слугата на Карабрахим се довлече до мене (A. D. 195 /212).

Модално-волевото значение в такива случаи се изразява с лични структури в английски език с глаголно казуемо (модален глагол или някакво устойчиво словосъчетание), например: *I would have made a few comments and requested a short history of the place from the surly owner, but his attitude at the door appeared to demand my speedy entrance* (E. Br. 47 /7). — *Искаше ми се да направя някоя и друга забележка и да замоля навъсеня собственик да ми разкаже накратко историята на жилището, неговото държане пред портата сякаш повеляваше или да вляза на часа или веднага да се махна. . .* — *wet me hope, my constitution is almost peculiar: . . .* — Ще ми се да вярвам, че като мен едва ли има. (E. Br. 7 /9); *He could almost have wished the bomb had finished him.* — Сега почти му се искаше бомбата да го бе довършила в оная вечер. (To Let. 37 /38); — *I had half a mind to spend it by my study fire, . . .* — Дошя ми се да прекарам времето край огнището в работната си стая. . . (E. Br. 51/51).

От направения дотук преглед се вижда, че тази трансформация е резултат на трансформационни отношения между безлични структури в български език и лични структури в английски език и има следния вид: $S = O_{id}$. 2. $S = PredW + O_{id}$. Подлогът на английската структура е непряко допълнение на българската структура, например: *I don't feel well (I feel bad)* — лошо ми е; *I feel sad* — мъчно ми е; *I feel homesick* — мъчно ми е за дома; *I feel miserable* — тежко ми е; *I am cold* — студено ми е; *I feel sorry* — става ми мъчно; *I feel ill* — става ми лошо; *I get warm* — става ми топло и др.

Семантически структурите на тази трансформация изразяват някакво чувство или усещане. Субстанцията — лице, свързано с това чувство или усещане — е морфологически изразена по различен начин в двата съпоставяни езика. В безличната структура тя е изразена чрез лично местоимение в дателен падеж, във функция на непряко допълнение, а в личната структура — чрез лично местоимение в именителен падеж, във функция на подлог. По тази структурно-синтактична особеност трансформацията прилича на трансформация № 1 от нашия анализ, но съществуват някои допълнителни черти, които ни дават право да я разглеждаме отделно. В тази връзка трябва да отбележим; че в български език съществуват допълнително две задължителни лексически средства, които позволяват да се оформи като косвено допълнение субстанцията — лице: 1. Безлично-предикативна дума на -о. 2. Глагол, който изразява състояние или проява на състоянието, като *съм*, *ставам*.

Личната структура в английски език съдържа именно сказуемо. Глаголната му част е обикновено представена от глаголите *be*, *feel*, *get*. Сказуемното му определение отговаря лексически на безлично-предикативната дума на -о в безличната структура в български език. Възможни са и случаи, когато сказуемното е просто глаголно, но то винаги е изразено с глагол от семантическия клас за чувство, например: *неприятно ми е* — *I hate*.

3. $S = O_{dr}$. Подлогът на английската структура е пряко допълнение на българската структура например: *I feel feverish* — *вмпуца ме*; *I feel angry* — *догневява ме*; *I feel ashamed* — *досрамява ме*; *I feel frightened* — *досстрашава ме*; *I get angry* — *доядява ме*; *I feel angry to* — *домързява ме*; *I feel restless (fidgety)* — *не ме свърта* и др.: *Little by little I grew afraid* — *Полека ме доостраша* (А. Д. 192/209). *I followed it to kill it, but when I passed the sack with its spilled load, I was ashamed* — *Тръгнах подире му, за да го убия, ала като минах край разпиления чувал, видях хляба и ме досрамя* (А. Д. 286 /292).

Семантически тези структури изразяват проява на чувство или усещане. В български език синтактически тя е изразена с безлична структура, която слага ударение на действието или състоянието, предизвикани от това чувство или усещане. Субстанцията, свързана с това действие, тук изпълнява функция на пряко допълнение (О), докато в английски език същата субстанция е формално изразена чрез подлога. В английската структура глаголното действие е изразено чрез именно сказуемо (Р), което обикновено се състои от глагол за чувство или състояние и сказуемо определение, което изразява характера на това чувство или състояние.

В по-редки случаи на безличната структура от разглеждания модел в български език отговаря безлична структура в английски език, напр.: *it itches—сърби (ме), it hurts—боли (ме)*. (Виж модел I, стр. 22.)

4. S—AdvM. Подлогът на английската структура е обстоятелствено пояснение на българската структура, например: *The barrel leaks—nod бъчвата кане, the ceiling leaks—от покрива кане, my eyes are blinded with light—в очите ми светлее* и др.

Тази трансформация също може да се смята за структурно обобщение, което, макар и в по-малък брой случаи, посочва различните синтактични начини, чрез които една и съща субстанция от определена смислова категория може да бъде изразена в междуезиков план. В български език като паралелно езиково средство на синтаксиса са възможни и лични структури, например: *бъчвата кане, покривът кане, очите ми светлеят* и др.

Като вариант на тази трансформация можем да разгледаме следните случаи: *this house has been lived in—в тази къща е живяно; this bed has been slept in—в това легло е спано; the place has been searched—тук е търсено* и др.

В този случай субстанцията, свързана с глаголното действие, изразена със съществително, което означава неодушевен предмет, може да се разглежда синтактически като подлог в английската структура и като обстоятелствено пояснение в българската структура. Този вариант обаче има една допълнителна структурно-морфологична особеност — в българската структура действието е изразено с глаголна форма в страдателно-безличен залог.²³

И в двата съпоставяни езика трансформиращите се структури от този вариант съществуват като езиково средство заедно с други лексично-синонимични структури, при които глаголното действие е свързано с допълнителна субстанция, а именно с извършителя на действието, който формално-граматически е представен като подлог, изразен чрез неопределително местоимение, например: *This house has been lived in—В тази къща е живяно; Somebody has lived in this house—Някой е живял в тази къща*.

Във вътрешноезиков план тази трансформация илюстрира употребата на различни субстанции — лице или неодушевен предмет — като подлог на изречението. В междуезиков план при тази трансформация подлогът на английската структура е обстоятелствено пояснение в българската като субстанцията — извършител на действието — не е изразена формално-граматически. Характерно за личната английска структура е, че подлогът е представен от съществително, което означава неодушевен предмет.²⁴

5. S+Pr=P_{imp} + се подлог + казуемо = безлична форма + се.

²³ Виж К. Попов, цит. произв., с. 96.

²⁴ Тук употребата на „неодушевен“ подлог в личната английска структура не е единичен езиков факт. Той е във връзка със структурно-синтактичните особености на английския език — в английски език много по-често, отколкото в български език, се срещат случаи на свързване на „неодушевен“ подлог със казуемо, което означава действие, характерно за лица. Тази особеност на английския език се дължи на основната тенденция на езика да поддържа последователността подлог — казуемо в структурата на изречението. На тази тенденция се дължат и други структури, характерни за английски език и различни от български език като: *The doctor was sent for. He was given an apple. The year saw many political reforms.*

Тази трансформация засяга структури, които са семантически близки и принадлежат към едно семантично поле. Това са структури, които изразяват природни явления, явления, които са свързани с времето, като мръкване, съмване, сдрачаване и други, например: *the night is falling—све-чрява се; the day is dawning—развиделява (се); the day is breaking—раз-съмва (се); dusk is falling—здрачава (се); spring is coming (setting in)—запролетява (се); autumn is coming—заесенява (се)* и др.

Българската структура е безлична и изразява само глаголното дей-ствие, което не е свързано с никаква субстанция, а английската е лична — с подлог и глаголно сказуемо. В някои случаи и двата съпоставяни езика могат да предложат и обратни структури с такава семантика. Така напри-мер в български език е възможна и употребата на лични структури като: *зозори се—зората пукна, свечери се—нощта падна*, а в английски език па-ралелно с личните структури съществуват и някои безлични структури, въведени с формалния елемент *it*, напр.: *it is growing dark—dusk is falling—здрачава се—нощта пада, it dawns—the day is dawning—зозорява се—зо-рата се пука* и др.

В някои случаи английски език не предлага лична структура, а само безлична. Това са обикновено структури, свързани с промяна.

За разлика от по-горе описаните семантически близки структури, които също изразяват природни явления, те изразяват главно промяна на окол-ната среда, а не настъпване на ден, нощ, пролет, лято, зима, есен и др. Именно тази семантическа разлика лежи в основата на употребата на лични структури в единия случай и безлични в другия в английски език. *it is growing dark; it is growing warm; it is lightening; it thunders; It was growing dark and foggy and beginning to rain to. (Ch. D. 114). It had perceptibly dar-kened. (G. Gals. In Ch.); Towards noon the sun was burning, and it grew very hot (Yovkov, 96). It grew so cold and wet that they brought the oxen into the stable (Yovkov 4); And now lead us on, for it will soon be dark. (A. D.); It was not quite dark yet (A. D. 32 34).*

6. S=Od (Oid). Подлогът на английската структура е пряко или не-пряко допълнение на българската структура, например: *to be ashamed—срам ме е, to be afraid—спах ме е to feel like laughing—смах ме е, to feel sad—мъка ми е* и др.

Семантически структурите и на тази трансформация изразяват чув-ства, усещания. И тук на безличната българска структура отговаря лична структура в английски език. Субстанцията лице на глаголното действие е граматически представена в българската структура чрез винителни или дателни допълнения, а в английската структура чрез подлог. Сказуемото на личната английска структура е именно сказуемо. Така структурите на тази трансформация имат следния вид:

$$S + P_n = \text{Pred}N_{\text{imp}} + O + V_1(\text{be})$$

Граматическите условия, които правят възможна употребата на без-личната структура в български език, са следните: 1. Задължителна употреба на дателни и винителни допълнения, изразени чрез местоименни форми.

2. Безлично-предикативна дума — съществително име, което лексически отговаря на сказуемното определение от именното сказуемо в английската структура. Характерно за българската структура е това, че „лексическият кръг на предикативните думи, с помощта на които се образуват тези безлични изречения, е ограничен“²⁵. Тази структура обикновено съществува като паралелно езиково средство с други безлични структури и с лични структури, например: *страх ме е — дострашава ме — страхувам се, срам ме е — досрамява ме — срамувам се* и др.

В английски език обратната тенденция — безлична структура в такива случаи се среща рядко (*it sickens me — гнус ме е*), но като паралелно езиково средство може да се срещне и друг вид лични структури, например:

смях ме е + I feel like laughing
Sth. makes me laugh

В тези структури глаголното действие е свързано с две субстанции — лицето — носител на чувството или състоянието, и причинителя. Във вътрешноезиков план тези две структури се намират в следните трансформационни отношения: $S=O_{dr}$.

7. **Pred=S.** Сказуемното определение на английската структура е подлог на българската структура, например. I. *It wants only a few minutes to six = O с т а в а т още няколко минути до шест часа; i t i s six o'clock — Ч а с ъ т е шест; I t i s Monday today — Д н е с е понеделник; I t w a s a long time before I got hold of him — Д ъ л го време м и н а, докато го намеря; I t w a s long since young Jolion's ascaped — there was danger of a tradition again arizing that people in their position never cross the hedge to pluck that flower that one could reckon on having love like measles, once in due season (M. Pr. 137/160) — М н о г о в р е м е б е м и н а л о, откакто Джолиан млади бе прескочил пета; и съществуваше опасност да се установи отново традицията, че хора от техния ранг никога не прескачат пета, за да откъснат тоя цветец; че от любов, като от шарка човек заболява само веднаж, на определена възраст; I t was sometime before he raised his head (109/132) — Д о с т а в р е м е м и н а, преди да вдигне глава; I t was a time since I first saw Mr. Timothy (To Let 154/149) — Г о д и н и м и н а х а, откакто го видях за пръв път; I t was a long time before she became at all reconciled to the idea of so unsuitable a match (J. Aust. 140/148) — Д ъ л го време мина, докато се примири с мисълта за такъв неподходящ брак.*

Семантичката характеристика на тези структури е изразяване на време. Глаголното действие на безличната структура в английски език е изразено формално-граматически чрез именно сказуемо с глаголна част *to be*. Предикативната дума принадлежи към семантичното поле за време — *a long time, a few minutes, long, sometime* и др. В личната структура в български език тази дума обикновено формално-граматически изпълнява функцията на подлог — *няколко минути, много време, доста време, часът* и др. В английски език думата *it*, която оформя безличната структура формално-граматически, обикновено се отнася до определен момент във времето или до даден период от време. В рамките на сложното изречение този момент

или период от време винаги е определен от подчинено изречение, въведено от служебни думи за време като — *since* — *откакто*, *before* — *преди*.

БЕЗЛИЧНА СТРУКТУРА — БЕЗЛИЧНА СТРУКТУРА

И двата сравнявани езика използват безлични структури като езиково средство. На базата на общия граматически признак безличност е възможно едно съпоставяне на тези структури в семантичен и структурен план. Безличността е синтактико-граматически признак, който се проявява в отсъствието на подлог в изречението, за да се изрази действие или състояние, „които възникват и съществуват независимо от производителя на действието и носителя на признака“²⁶. В първата част на нашето изследване съпоставяхме безличността в двата езика чрез трансформации, тъй като при разгледаните случаи се извършва преобразуване (трансформиране) на членовете на структурите. Тук обаче ще говорим не за трансформации, а за структурни модели, тъй като разглежданите структури са безлични и в двата сравнявани езика. Нашата цел е да разгледаме и сравним тези безлични структурни модели, да посочим тяхната продуктивност и семантическа обусловеност в съответния език. Необходимо е да припомним споменатия вече факт, че в съвременния английски език поради основната езикова тенденция, според която личните форми се употребяват обикновено с подлог, безличните структури съдържат винаги формалния елемент *it*, употребен на мястото на подлог, или това формално, служебно *it* се явява като опора на глаголната форма в английски език, където глаголт обикновено заема средно място в изречението между подлога и допълнението. Тази синтактична особеност важи за всички безлични структури в английски език.

Съществуват следните структурни безлични модели в съвременния английски и български език:

I. $it + P_{imp} = P_{imp}$

it rains — вали

it drizzles — ръми

it is pouring down — вали силно

it is lightning — святка (се); *it is clearing up* — изясня (се); *it hurts* —

it darkens — стъмнява (се)

it thunders — гърми (се)

it dawns — зазорява (се)

²⁵ К. Попов, цит. произв., с. 79.

²⁶ В. В. Бабайцева, Односоставные предложения в современном русском языке, М., „Просвещение“, 1968, с. 28.

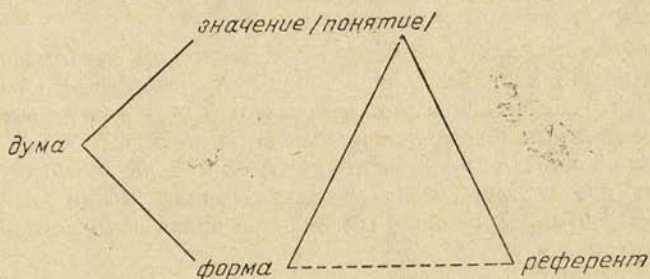
боли; *it itches* — сърби; *it smells* — мирише; *it appears* — личи и др. Срв. *Scratch where it itches* (Hornby) — Почешу се където те сърби; *It smells of lilac* — Мирише на люляк; *It is clearing up* — Изясня се

Основната част на тези безлични структури в двата езика е глагол. И в двата езика морфологически той е изразен с форма за 3 л. ед. ч. — вали — *it rains*, но тази форма не е свързана с подлог. В английски език тази морфологическа особеност е подкрепена и от синтактическа особеност — употребата на *it* на мястото на подлога. Някои автори определят *it* като служебен, формален елемент, а други изразяват схващането, че то е свързано с някакъв макар и много общ субект. Според Ото Иесперсън *it* в такива структури представлява среден, понятиен род (conceptional), който изразява природата изобщо. „Первое применение того неуточненного (conceptional) или понятийного среднего рода мы видим в таких предложениях, как англ. *it rains* „идет дожд“, нем. *es regnet*, дат. *det regner*, франц. *il pleut*, далее: *it snows* „идет снег“, *it thunders* „гремун гром“ и т. п., где очень трудно или даже невозможно определить, что означает *it*: если хотите, имеется в виду все состояние атмосферы, но во всяком случае, то, что подразумевается, мыслится в той же степени определенно, как и при определении определенного артикля в предложениях *The weather is fine* „Погода хорошая“, *The day is bright* „День ясный“.²⁷ Това възможно тълкуване той подкрепя със сполучливо подобрания пример: *It only began to rain in earnest just as we got to the gate. Very thoughtful of it I am sure*.²⁸ Разбира се, въпросът, дали *it* в такива безлични структури се отнася до него, или е само едно формално-граматическо средство, не може да бъде решен въз основа на единични случаи на употреба. Наистина в някои от тези безлични структури (главно тези, които означават природни явления (лексическият референт²⁹ на *it* е по-ясен, отколкото в други) *it itches* — сърби, *it appears* — личи). В подкрепа на схващането, че *it* все пак се отнася до нещо, се явява и морфологическата особеност на тези структури — задължител-

²⁷ Ото Иесперсън, *Философия на граматиката*, М., 1958, с. 281.

²⁸ Пак там, с. 282.

²⁹ Терминът референт се използва със значението, което има в така наречения семиотичен триъгълник:

Виж John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, 1969, 404 p.

ната употреба на глагола в 3 л. ед. ч. Тази комуникативна особеност важи и за българската безлична структура. Макар че формално-граматически тези структури са без подлог, тяхната морфологическа характеристика ги определя до известна степен. „Безличните глаголи нямат определен, познат, известен субект на глаголното действие. Тяхната форма е третолична. И при тях обаче може да се мисли някакъв най-общ и неопределен субект на действието, който се изразява чрез личното местоимение за 3 л. ед. ч. ср. р. то, например: *To се е мръкнало. То било ваяло* и под.“³⁰

Българската безлична структура може да има като структурен вариант употребата на възвратното местоимение *се*. В някои случаи тази структура се употребява паралелно със структурата без *се*, например: *святка — святка се (it is lightening); гърми (се) — it thunders*. В редки случаи безличната структура със *се* е единствена — *стъмнява се — it is getting dark; изясня се — it is clearing*.

В английски език този модел може да се оформи и с помощта на възвеждащо *there* — *There + be + N* например *there is a smell — мирисе, there was a slight wind — новея слабо, there was a lightening — светна*.

Семантичката характеристика на този вид структури е следната:

1.1. Да изразят природни явления. С такова значение те се срещат и в двата езика и представяват основната група на този модел, например: *It had just rained and everything looked quite different* (Йовков, 101/45); — *Току-що бе ваяло и всичко изглеждаше различно; Once, when it was raining Uncle Mitoush and Ago were sitting in the stable hall — Веднаж, когато валеше, чичо Митиш и Аго седяха в обора* (Йовков, 93/103); *There was thunder over there* (Йовков, 47/89) — *Наматък гърмеше; It had thundered during the day, and it promised more thunder* (Stevenson, *The Merry Men*, London, 1896, 102 p.) — *Беше гърмяло през деня и обещаваше още да гърми*.

1.2. Да изразят усещане или чувство, например: *it hurts — боли; it itches — сърби; it smells — мирисе; it appears — личи*.

В български език това, което вали, може да се оформи синтактически като подлог на лична структура, например: *It was still raining* (Йовков, 94/78) — *Дъждът все валеше; It snowed all day* (Hornby) — *Вале сняг цял ден; It hailed during the morning* (Hornby) — *Вале град сутринта*.

В английски език лични структури с такъв подлог са възможни, но само когато глаголната част не е представена от безличните глаголи *rains, snows, hails*, а от лични глаголи, например: *The rain poured down in torrents — Дъждът валеше като из ведро* (Йовков, 47/296); *A slight shower of rain had fallen in the night, and on the damp dust the tracks of the horses' hooves were clearly visible...* (Йовков, 59/156) — *А през нощта беше паднал слаб дъжд и върху изравнената пепел ясно личаха дирите на конете...*

³⁰ Ст. Стоянов, Граматика на българския книжовен език, С., 1964, с. 317.

В български език съществуват примери, които противоречат на твърдението, че разглежданите структури са лични, например: *True, it had begun to rain, and no threshing could be done* (Йовков, 51/123). *И наистина заваляло беше дъжд и не можеше да се вършее*. Особеността на такива случаи е, че глаголната част не се съгласува с именната. Липсата на съгласуване между това, което смятаме подлог, и сказуемото ни кара да търсим друго обяснение. Може би правилно би било такива структури да се разглеждат като резултат на възможната паралелна употреба на лични — *дъжд вали* — и безлични — *(то) вали* — структури и да се определят като разширени безлични структури. Разширението не е задължително — *заваляло беше* и *заваляло беше дъжд*. Подобна структура в английски език не съществува, тъй като категорията граматически род не е отразена в морфологическата характеристика на английския глагол. За български език Л. Андрейчин разглежда изречения от типа *Наваляло е много сняг* като доказателство за това, че някога такива изречения като *Вали сняг* са били безлични. „... формата за среден род на сказуемото показва, че *сняг* не е първоначален подлог, а допълнение.“³¹

Широка употреба и в двата езика имат структури, които съдържат предикативна дума и глаголна част, представена главно от глагола *be* — *съм* или други глаголи на именно сказуемо като *get, become, grow* — *ставам*, и др. И в двата езика тези структури се оформят по еднакъв начин — предикативна дума и глагол-връзка. Различават се по наличието на *it* в английската структура. Такива структури имат следния модел:

II. $it + V_1 + \text{PredW} - \text{PredW}_{\text{imp}} + V_1$

Предикативната дума на такива структури обикновено изразява състояние (на живи същества или на околната среда) или задължение, необходимост, възможност. Като такава тя се явява главен член на безличната структура, който е носител на лексическото ѝ съдържание, а глаголната част носител на граматическите категории време, наклонение, напр.: *But for the sweetness of family gossip, it must indeed have been lonely here* (M. of Pr. 136/159). — *Ако не са приятни фамилните клюки, там би било наистина скучно*. Някои автори наричат този вид структури именни безлични структури поради характера на сказуемото им (именно сказуемо).³²

В български език предикативната дума може да бъде безлично-предикативна дума на *-о* и *-е*, която е съотносителна с прилагателни и наречия или съществително име. В английски език предикативната дума е съотносителна с прилагателно име или (макар и по-рядко) същ. име, напр.:

<i>it is late</i> — късно е	<i>it is a shame</i> — срамота е
<i>it is close</i> — задушно е	<i>it is a sin</i> — грехота е
<i>it is pleasant</i> — приятно е	<i>it is a fact</i> — факт е
<i>it is warm</i> — топло е	<i>it is an honour</i> — чест е

³¹ Л. Андрейчин, Основна българска граматика, С., 1944, с. 451.

³² К. А. Рогова, Односоставные предложения, Л., 1971, с. 23.

A high wind blustered round the house and roared in the chimney; it sounded wild and stormy, yet it was not cold... (E. V., 84/43) — Силен вятър брулеше къщата и виеше в комина, като че истинска буря се извишаваше навън, но все пак не беше студено, *And I recognized Manol, although it was not near, and I saw the child Mircho beside him.* (A. D., 266/274) — И познах Манол, макар че не беше близо и видях детето Мирчо до него; — *It was true: there was no black kerchief on her head, and her hair shone gold uncovered.* (A. D., 26/27) — Вярно излезе, че на главата ѝ нямаше черен ръченик и русата ѝ коса златееше открито; *I thought, if I had caused the cloud, it was my duty to make an effort to dispel it* (E. V., 54/15) — Реших, че ако аз съм причината за мъгостното настроение, мои дълг е да се опитам да го разсея; *Let us hope this was not true, otherwise it would be a great sin* (A. D., 284/345) — Дано не е вярно, иначе би било голям грях; *It is time for people not to repeat one and the same mistake a hundred times...* (A. D., 187/203) — Време е хората да не повтарят сто пъти едни и същи грешки...; *What daring is it to do something that can be done;* (A. D., 288/295) — Каква смелост е то да се стори нещо, което може да се стори?; *Is it an honour for me to wreak vengeance on a monk, who is not even a man any longer?* (A. D., 279/285) — Чест ли е за мене да мъстя на един калугер, който дори вече не е мъж?

Семантичката характеристика на структурата на този модел е изразяване на някакво състояние. Общото в двете сравнявани структури е, че съдържат глагол за състояние *be* — съм, или промяна в състоянието *get* — ставам, и др. + предикативна дума. И в двата езика тези структури могат да се употребяват 1) като прости безлични изречения и 2) свързани с подложни изречения в структурата на сложното изречение, напр.:
 1) *It is quite wonderful in there, she said dreamily to Holly* (To Let, 70/71) — В градината е чудно — каза замечтано тя на Холи; *I am going to be rather beastly to you; it is safer* (To Let, 75/73) — Ще се държа почти отврапателно към вас — така ще е побезопасно; *How stuffy it is here! she said; ...* (M. of Pr., 116/139) — Колко е задушно тук! — каза тя — *It was pitiful and humiliating* (A. D., 191/208) — Беше жалко и унижително;
 2) ... *it was easy to see from that anxious, rapt expression, whence Soames derived the handicapped look which sometimes came upon his face* (To Let, 141/164) — ... можеше лесно да се разбере откъде Сомс бе получил стеснителността, която се появяваше понякога на лицето му; *And that is true too: it's no easy job taking care of sick people, is it?* (Йовков, 51/153) — Пък и право е: болни хора да гледаш, лесно ли е?

И в двата случая употребата на тези структури се характеризира с голяма фреквентност и структурно разнообразие и в двата сравнявани езика. Всред това разнообразие внимание заслужават следните особености:

1.1. Като структурен вариант на първия случай (в рамките на простото изречение) се явява възможната употреба на предикативната дума като

самостоятелно изречение и в двата езика, напр.: *You have been second al-ways. Tragical?* (Ezra Pound); *Long have we lived, joy'd, caress'd to-gether; Delightful! — now separation — Good-bye my Fancy.* (Walt Whitman, Good bye my Fancy); *Тихо. Само ветрец веи* (П. П. Славейков); *Тежко, тежко!*... (Хр. Ботев)

Връзката на такива изречения с контекста е много силна. Смесово-комуникативно те са свързани с друго изречение. „Като самостоятелни изречения безлично-предикативните думи са обикновено част от една комуникативна цялост, която включва две синтактични структурно обособени части, две самостоятелни изречения: едното, просто или сложно (размерът и видът не са ограничени), което съобщава за едно действие, разкрива дадено съдържание; другото — изречение предикативна дума, която изразява отношението към това съобщение.“³³ Синтактически такива изречения са непълни, или по-точно граматически непълни, което значи, че тяхното изграждане като пълни изречения е обусловено от контекста.³⁴ Както се вижда, в такива случаи глаголът-връзка е изпуснат. Той може да се изпуска обаче дори и когато такава безлична структура се употребява в рамките на сложно съчинено изречение, например: *Useless, but not too kind* (M. of Pr., 136 159) — *Напразно и немного любезно от тяхна страна; Rather extreme at your age, sir you lose control* (To Let, 153/148) — *Малко прибързано на вашата възраст, сър; изпускате контрола из ръцете си.*

1.2. Тези безлични структури могат да се разширяват. В български език: „Когато изразяват състояние на лицата и живите същества, те обикновено се разширяват с дателни и винителни форми на личните местоимения или с предложни съчетания. . .“³⁵ В английски език в такива случаи разширяването става само чрез предложни съчетания, например: *It was repugnant to him to make use of it, but it might have to* (To Let, 159/154) — *Противно му беше да го използва, но можеше и да се наложи.*

Разширяване на безлични изречения чрез обектни форми на личните местоимения в английски език не е възможно. Както бе отбелязано в първата част на изследването (стр. 14), когато е необходимо да се означа субстанцията — носител на състоянието, в английски език много често се използват лични форми — трансформация № 5. Българските безлични структури от типа *тежко ми е, студено му е* можем да разглеждаме като разширение на безличните структури от типа *тежко е, студено е*. Разширените структури „се появяват само тогава, когато трябва да се означа носителят на състоянието“³⁶. Така съществуващата и в двата езика безлична структура от типа предикативна дума + глагол-връзка в български език

³³ Йорданка Маринова, Към въпроса за безличните изречения в съвременния български език, Известия на института за български език, XIX, 1969, с. 237.

³⁴ По въпроса за граматическа и контекстна завършеност на изреченията, виж Джон Лайънс, цит. пр., с. 174.

³⁵ Йорданка Маринова, пак там.

³⁶ Н. Ю. Шведова, Съществуват ли все-таки детерминанти как самостоятелни распространители предложения, „Вопросы языкознания“, 1968, кн. II, стр. 44.

може да бъде разширена чрез винителни и дателни форми на личните местоимения или предложни съчетания, а в английски език се използват главно лични структури или разширение само чрез предложни съчетания.

1.3. При втория случай, когато тези структури са свързани с подложни изречения в рамките на по-големи структури, можем да отбележим следните структурни и семантични особености:

В английски език след именното сказуемо на безличната структура може да следва инфинитив, герундий и подчинено изречение. Инфинитивът може да бъде самостоятелен, в инфинитивно глаголно словосъчетание или инфинитив на глагола *to be* + именна част, например: а) *It was strange to be hated* (J. Gals.) — *Беше странно да ме мразят*; б) *It was necessary to fill in a form at the door and give it to a military policeman* (G. Greene) — *Необходимо бе да се попълни бланка (разписка) и да се даде на военния полицаи*; в) *It is easy to be truthful at twenty* (D. Lessing) — *Лесно е да бъдеш доверчив на двадесет години*.

Моделите на тези структури могат да се представят по следния начин:

а) *it be PredW to V — PredW + V₁ + да + V*;

б) *it be PredW to VP — PredW + V₁ + да + VP*;

в) *it be PredW to be NP — PredW + V₁ + да + съм + NP*.

В български език на тези модели обикновено отговарят модели с *да* — конструкции. Инфинитивната форма в английски език, както и *да* — конструкцията в български език придават съответен модален оттенък на глаголното действие в зависимост от семантиката на предикативната дума. Характерно за тези модели и в двата езика е, че те представят глаголното действие на подложното изречение като обобщено, неопределенолично с модален оттенък. Когато е необходимо да се свърже това действие с определено лице, да се представи като определенолично, в английски език това става чрез съответни структурно-синтактични промени, а в български език — чрез морфологични промени на глагола в подложното изречение. Така поради липса на глаголни флексии в английски език лицето се въвежда чрез предлога *for*³⁷ + съществително име или лично местоимение, а в български език лицето може да се съдържа в личните флексии на глаголната част на подложното изречение, например:

me

It is hard for *you to get used to this life*

him

a

Трудно беше да свикн *еш с този живот.*

e

И в двата езика тези структури могат да се преобразуват в структури,

³⁷ В много редки случаи вместо предлога *for* инфинитивният некус може да бъде въведен и с предлога *to*. Виж Ото Иесперсън, цит. пр., том V, с. 308.

където конструкцията с предлога *for* или *да*-конструкцията могат да се разглеждат като подлог на сложното изречение:

For ^{me} *you to get used to this life was hard.*
_{him}

Да свики ^a *еш с този живот беше трудно.*
_e

Така в съвременния английски език предлогът *for* е станал структурно граматически знак — средство за въвеждане на подлога на инфинитивния некус.

В английски език освен инфинитив подложното изречение може да съдържа и герундий. И в този случай, както при инфинитива, герундият може да бъде самостоятелен, в глаголно словосъчетание или герундивна форма на глагола-връзка *to be* + именна част, например:

а) *It is awfully hard work doing it* — Ужасно трудно е да се направи. б) *It's old-fashioned, of course, coming to fathers eir st, but I thought you'd forgive that.* (То Let, 159/154) — Старомодно е, разбира се, да се отнесе човек най-напред към бащата, но предполагам да ми простите в) *It is wonderful being young* — Чудесно е да си млад. Моделите на тези структури са следните:

it be PredWV_{ing} — PredW + V₁ + да + V,

it be PredWV_{ing} P — PredW + V₁ + да + VP,

it be PredW being N — PredW + V₁ + да + съм + NP.

Субектът на герундивния некус се въвежда обикновено чрез съществително или местоимение в номинатив или генитив, например: а) *There is no use her listening at keyholes* — Няма полза от нейното подслушване (да подслушва, че подслушва). б) *It is no use your applying if your hair is light red* — Не е необходимо да го употребяваш, ако косата ти е светло-червена. в) *It is no use your coming to Cleopatra* — Няма смисъл да идваш при Клеопатра. г) *It is such a nuisance everything being shut today* — Толкова е неприятно, че всичко е затворено днес. д) *It is so queer you and he being brothers* — Толкова е странно, че ти и той сте братя. В английски език тези структури могат да представят глаголното действие и като реален факт, и със съответен модален оттенък. В български език обаче на тези структури отговарят съответно структури, въведени със съюза *че*, за да изразят действието като реален факт (примери „е“ и „д“) и структури, въведени със съюза *да*, за да се предаде някакъв модален оттенък на глаголното действие (примери „а“, „б“, „в“).

Безличните структури могат да бъдат свързани и с подложни изречения, въведени в английски език с *that, if, whether, how, when*, а в български език с — *дали, че, ако, как, когато*, например: *It's funny they should be there, and not a crumb, since Mr. Timothy took to not coming*

down, just before the War. (To Let, 44/42) — Чудно как са могли да се завъдят там, дето няма нито трохичка, защото още преди войната мистър Тимоти престана да слиза; — It was not important whether she was fat or not? (A. D., 196/214) — Ала важно ли беше дали е дебела или не; It is strange how custom can mould our tastes and ideas... (E. V., 54/15) — Странно е как навикът оформя вкусовете и мислите ни; It is strange people should be so greedy, when they are alone in the world! (E. V., 75/35) — Чудно е колко алчни могат да бъдат някои хора, макар и останали сами на света и други.

И така, както в английски, така и в български език след безлично главно изречение от разглеждания структурен модел, чиято най-обща семантическа характеристика е да изрази оценка на някакво действие или състояние, могат да се употребяват подложни подчинени изречения, които и в двата езика могат да бъдат подлог на трансформираща структура. Както се вижда от приведените по-горе примери (стр. 30), когато в английски език тази част е изразена с инфинитивна фраза или герундивна фраза в български език обикновено се употребяват така наречените „да-изречения“. Като се има пред вид, че изчезналият инфинитив в български език е заменен с „да-изречения“, общите черти на тази част на изречението в двата езика са несъмнени. Многообразният характер на тези подчинени изречения в синтактичен план е бил обект на различни тълкувания, които колкото и да са различни, се допълват едно с друго, като разкриват различни негови черти, без да го определят точно и напълно.

В английския език, където такива подчинени изречения са свързани с формалния елемент *it* в главното изречение, който има основания (позиция, морфология и връзка със сказуемото) да се смята подлог на изречението, такива подложни изречения като че ли синтактически се ориентират едновременно и към подлога, и към сказуемото на изречението. Именно поради това характерът на такива подчинени изречения е бил тълкуван по различен начин. Тези тълкувания могат да се сведат до две основни положения: някои граматични свързват тази част на изречението с групата на подлога, а други — с групата на сказуемото. Това се дължи на двустранния ѝ характер. Особено в английски език, където има граматически изразен подлог (*it*) на главното изречение (макар и семантически празен формален), такива подложни изречения като че ли представят семантически пълнеж на този празен подлог. От друга страна, тази част на изречението е ясно свързана и със сказуемото поради семантически непълнозначния характер на глагола-връзка в главното изречение. В български език, където „да-изречението“ притежава морфологическа характеристика за лице, определянето на тази част към групата на сказуемото идва като логическа последица. Така например М. Г. Рожновская определя „да-изреченията“ като част на сложно сказуемо. „Безлично-предикативное слово на -о может употребляться вместе с так называемым „да-изречением“. В этом случае образуется сложное сказуемое, где безлично-предикативное слово

выполняет функцию вспомогательной части. „Да-изречение“ является основной частью сказуемого. Глагол „да-изречения“ выступает в форме одного из трех лиц.³⁸

В английския език, пак поради тясната връзка на такива изречения с формалния елемент *it*, някои автори определят такива подчинени изречения като приложения към подлога. Б. А. Ильиш изказва мнение, че такива изречения изпълняват ролята на приложение към подлога, изразен с *it*. Според него те се отнасят към сумата *it*, разкривайки нейното значение, и не са зависими от предикативния член, въпреки че следват след него и позиционно са отделени от определяемата дума *it*.³⁹ Поради толкова разнообразния характер на тази част на изречението някои автори прибягват до въвеждането на нов термин за нея, който да я отдели от другите части на изречението, на които тя прилича, но не съвпада напълно. „Но като обхваща чертите на четирите части на изречението (подлог, допълнение, сказуемно определение и приложение), тя естествено не може да бъде нито една от тях. Това явление може да се обясни само с факта, че тази част на изречението не се отнася напълно нито до подлога, нито до сказуемото, но до двете заедно, и допълва общата ситуация, изразена от групата „подлог + сказуемо“. Така тя е специална част на изречението, която поради липса на по-добър термин ще наречем ситуационно допълнение“ (situational complement).⁴⁰

1.4. В много случаи английската структура с инфинитивен некус може да се трансформира в структура с личен подлог, който отговаря на прякото или предложното допълнение на безличната структура, например:

the path is easy to find = it is easy to find the path

the wall is hard to climb = it is hard to climb the wall

the river is dangerous to bathe in = it is dangerous to bathe in the river

he is hard to please = it is hard to please him

*he is easy to deceive = it is easy to deceive him*⁴¹

Подобна трансформация в български език не е невъзможна, обаче тук оказва влияние признакът одушевеност, който ограничава нейната употреба. Такава трансформация $O = S$ е възможна само когато субстанцията, синтактически изразена чрез $O = S$, е неодушевен предмет, например:

Лесно е да намерим пътеката = пътеката е лесна за намиране

Трудно е да изкачим стената = стената е трудна за изкачване

Опасно е да се къпем в реката = реката е опасна за къпане

Когато обаче тази субстанция е одушевен предмет, тази трансформация не е възможна в български език, например:

he is hard to deceive = it is hard to deceive him

= трудно е да го излъжеш.

³⁸ М. Г. Рожновская, Безличные предложения в современном болгарском литературном языке, Вопросы грамматики болг. лит. языка, М., 1959, с. 426.

³⁹ Б. А. Ильиш, Современный английский язык, М., 1948, с. 206.

⁴⁰ N. A. Cobrina, E. A. Корнеева, An Outline of Modern English Syntax, М., 1965, р. 39.

⁴¹ Примерите са взети от Ото Есперсън, цит. пр., т. III, с. 217.

1.5. В български език „след всички предикативни наречия освен след тези, които съдържат ясно изразен модален елемент (*нужно, необходимо, желателно* и др.), да-конструкция може да се трансформира в подложно изречение, въведено от съюза *че*“⁴² Такива трансформации са възможни и в английски език със същия семантичен ефект, например: *Жалко е да не си хубав = Жалко е, че не е хубав. It is a pity not to be handsome. It is a pity (that) he is not handsome.* Признаците модалност и реалност в такива случаи се изразяват чрез употребата на съответен съюз — съюзът *да* в бълг. ез. и *to* + инфинитив в англ. ез. обикновено изразяват модалност, а съюзът *че* се използва, за да представи действието като реален факт.

III. $it + P_{imp} + (O_{pr}) - P_{imp} + O_{id} + се$

it seems (to me), it appears (to me) — струва ми се (изглежда ми); it happens (to me), it chances — случва (ми) се.

И в двата сравнявани езика структурите на този модел се отличават с голяма фреквентност на употреба. Общото в тези структури е, че те съдържат безлични глаголи, които могат да имат съответно и лична употреба, например: *For a moment it seemed to me that it was empty, and my heart was emptied* (A. D., 290/207) — „За миг ми се стори, че тя е празна. И сърцето ми се изпразни; *I had come to the people at the pass to ask for food, and it so happened that I saw Manol's death* (A. D., 283/289) — Дошъл бях при хората от превала да искам храна и така се случи, че видях смъртта на Манол; *One Sunday evening, it chanced that they were banished from the sitting room, for making a noise. . .* (E. B., 87/46) — Случи се така, че привечер в един неделен ден, те бяха изгонени от ежедневната стая затова, че бяха вдигнали много шум. . . ; *She hoped desperately that something would happen to make running away unnecessary* (O. Y. M. E. G., V, 319) — Тя се надяваше отчаяно, че нещо ще се случи, което ще направи бягството ѝ ненужно: *He seemed gay and softened to me* (A. D., 253/260) — Стори ми се весели омокнал.

Когато субстанцията лице е изразена граматически, английски език използва предложно допълнение, а български език — дателни форми на личните местоимения, например: *It seemed to me that even the forest fell silent* (A. D., 284/291) — Стори ми се, че и гората се смълча.

В английски език в много случаи, когато се очаква употребата на *it*, се среща лична употреба на тези глаголи. Такива случаи се характеризират с редица особености. Ото Есперсън ги разглежда като случаи на преминаване от безлична в лична конструкция. Той отбелязва, че такива конструкции се срещат особено често пред допълнителни, подчинени изречения, въведени с *as if, as though*: *He seemed as if he was going to say something. I read and seem as if⁴³ I heard thee speak.* Такава лична употреба обаче е възможна и пред инфинитив. Когато инфинитивът означава едновременно

⁴² Зара Геннадиева-Мутафчиева, Подчинителният съюз *да* в съвременния български език, С., 1970, с. 142.

⁴³ Otto Jespersen, M. E. G. III, p. 214.

действие с глаголното действие в главното изречение, формата му е индифинит (неопределен) инфинитив, а при предходно действие — перфектен инфинитив, например: „*He seemed not to care*“ (A. D., 195/213) — *Изглежда да му беше безразлично*. б) *Then his interest seemed to fade*“ (A. C., 15/25) — *После, изглежда интересът му отслабна*. в) *He seemed, indeed, to have heard of it...* (M. of Pr., 161/138) — *Струваше му се наистина, че е чувал такава дума*. г) *Don't get the expression of a vicious cur that appears to know the kicks it gets are its desert* (E. V. 98/56). Този вид лични структури се различават от личните структури на същите глаголи, посочени на стр. 34. Структурните особености на тези лични конструкции са тези, че те обикновено се срещат пред инфинитив или подчинени изречения, въведени с *as if, as though*. Тях Ото Иесперсън разглежда като случаи на *split subject (разделен подлог)*, където естественият въпрос би бил не *who seemed*, а *what seemed* и отговорът — *he...not to care*.⁴⁴ Когато е пред инфинитив, подлогът не се схваща като синтактическа единица, която предхожда сказуемото, както е в личните структури на стр. 33 (*he seems, he appears*), а като съставен от две части — личния подлог и инфинитив. Такива лични структури не могат да се използват пред подчинени изречения, въведени със съюза *that — че*, докато съответните безлични структури на тези глаголи в повечето случаи се употребяват пред подчинени изречения, въведени с *that — че*. Този вид лични структури обикновено отговарят на безлични структури в български език (примери а, б, в, г).

Структурно-семантичката диференциация, която български език прави между употребата на *че* и *да* след такива безлични глаголи, съществува в английски език само частично. Както бе посочено (стр. 27) в български език, когато действието на подчиненото изречение се схваща като несигурно, съмнително, се употребява *да*-конструкция, а при действие като реален факт се употребява съюзът *че*. *Не ми се струва да е истина* (едновр. несиг). *Струва ми се, че е прав* (реал).⁴⁵ В английски език инфинитивът, подобно на *да*-конструкция в български език, представя действието като по-обобщено и несигурно в сравнение с индикатива на подчиненото изречение, въведено със съюза *that — че*, където действието се схваща като по-реално. В тази връзка една друга синтактическа особеност на английски език заслужава да бъде отбелязана. Обикновено когато безлични глаголи като *seem, look, appear* са разширени с предложно допълнение в главни изречения, за да се изрази лицето на глаголното действие по-често се употребяват подчинени изречения, въведени със съюза *that — че, it seemed to me that*. Този факт е свързан пак с морфологическите особености на английския глагол — липса на флексии — които създават необходимостта от задължителна употреба на подлог. Подчиненото изречение, въведено с *that — че*, създава това необходимо условие — *Струва ми се, че е прав — It seems to me that he is right*, докато инфинитивът поради неличния си характер

⁴⁴ Ото Иесперсън, Съвременна английска граматика, том V, стр. 319.

⁴⁵ Зара Геннадиева-Мутафчиева, цит. произв., с. 140.

е неудобна форма в такива структури. Тази допълнителна особеност на английските структури се компенсира от възможната лична употреба на тези глаголи (*he seems, he appears*). Когато е необходимо да се представи действието като по-несигурно, а не като реален факт, английският език предлага структури като: *he seems to + inf.; he appears to + inf.*

Съществуват някои структурни различия между тези модели в междуезиков план. В английски език глаголите *seem, look* и *appear* могат да се употребяват и с подложно допълнение, за да се означа субстанцията лице на глаголното действие и без него. Така че употребата на второстепенни части с тези безлични глаголи в английски език е факултативна. В български език обаче безличният глагол *стори се* се употребява само задължително с дателно допълнение. В това отношение той стои сам в български език и се различава и от безличния глагол *случва се*, чиято употреба с дателно местоимение не е задължителна. Особеното място, което безличният глагол *стори се* заема в системата на българския език в структурен и семантичен план, е отбелязано и от М. Г. Рожновска. Тя определя този глагол като спомагателен наравно със спомагателните глаголи *е* и *става* — *стане*. „В предложениях с безлично-предикативными словами на -о в качестве вспомогательных глаголов в большинстве случаев выступают два глагола: *е* и *става* — *стане*. Однако возможны и другие вспомогательные глаголы. Например: „... подхвърли безучастно някаква дума. *Стори му се* глупаво и мустана неловко.“ (Е. П.); „Не ми се вижда опасно“ (Л. Стоян.)...“⁴⁶ Включването обаче на глагола *стори се* към групата на спомагателните глаголи налага редица допълнителни забележки за неговите отличителни черти. Фактът, че глаголят *стори се* се характеризира със задължителна употреба на дателно допълнение, не трябва да се обяснява само като характерна особеност на безличните изречения, а да се отчита като структурна и семантична особеност на самия глагол. Ако трябва да включим в една група глаголите *е* и *струва се*, то непременно трябва да посочим, че глаголят *струва се* се употребява задължително с дателно допълнение, което е свързано непосредствено с глагола, за разлика от факултативната му употреба с глагола *е*, където не съществува тази непосредствена, задължителна връзка. По тази си структурно-семантична особеност безличният глагол *стори се* прилича на други безлични глаголи, които се характеризират със задължителна употреба на дателни и винителни местоимения. Така че този глагол по своите семантико-синтактически особености може да се разглежда като спомагателен глагол или по-точно глагол-връзка, а по структурно-семантическите си особености — като безличен глагол със задължителна употреба на дателно допълнение.

И в двата езика съществуват структури, които съдържат безлични глаголи в състава на сложното сказуемо.⁴⁷ Тук ще бъдат разгледани в междуезиков план само паралелни безлични модели, които имат следната структура:

⁴⁶ М. Г. Рожновска, цит., произв., с. 428.

⁴⁷ Под сложно сказуемо разбираме глаголен израз, който съдържа повече от една дума. За български език виж М. Г. Рожновска, цит. пр., с. 404.

$it + V_m + V_{passinf} - V_m + da$ -изречения

Общото в структурите на този модел е, че и в двата езика сказуемото им се състои от два задължителни компонента — спомагателна част и основна част на сказуемото. Първият компонент — спомагателната част и в двата езика е представена от модален глагол, който е носител на граматическите категории време и наклонение. Вторият компонент е изразен в английски език със страдателен инфинитив, а в българския език с *da*-изречение. Спомагателният характер на първия компонент е очевиден. Именно въз основа на него някои автори наричат такива глаголи — думи, въвеждащи сказуемото (predicate introducers).⁴⁸ Освен тази важна структурна характеристика те притежават и друга особеност. Всеки от тези глаголи има свое специфично значение или редица значения. Тези две особености на първия компонент — структурна и семантична, са свързани с редица особености на сложното сказуемо като цяло, които ще бъдат разгледани по-нататък.

В българския език характерна структурна черта на безличните изречения със сложно глаголно сказуемо се явява употребата или неупотребата на *се*. „В современном болгарском языке элемент *се*, помимо других значений, имеет и безличное значение. Личная форма глагола в 3-м лице единственного числа путем прибавления элемента *се* изменяется в безличную форму, которая обозначает действие как протекающее независимо от воли действующего лица.“⁴⁹ Безличният характер на безличното сложно глаголно сказуемо може да се обуславя и от безличен глагол, който влиза в състава на сложното сказуемо. Възможно е или единият от компонентите да е безличен (*оставаше само да я моли*), или двата⁵⁰ (*трябва да има, може да няма*).

В английските структури безличният характер на сложното сказуемо се обуславя от безличната употреба на модалния глагол и от самия безличен характер на страдателния инфинитив, който е задължителен втори компонент на сложното сказуемо.

По отношение на признака безличност ефектът, който в български език се постига чрез элемента *се* в основната част на сложното сказуемо, в английския език се постига чрез самата форма на тази част на сказуемото. Така в българския език признакът безличност може да е изразен със специален елемент (*се*) в структурата на сказуемото, докато в английския език той се съдържа в самата форма на сказуемото.

Безличните структури от разглеждания модел обикновено съдържат като спомагателна част модални глаголи със значение на възможност, необходимост, желателност. В българския език това са глаголите *може, трябва, бива*. В английския език групата на глаголите с подобни значения и структурни особености е по-голяма: *can, may, might, must, ought, will — would, shall — should, have to, be to, could*. По-големият им брой от една страна създава условия за по-голяма структурна и семантична диферен-

⁴⁸ Н. А. Gleason, *Linguistics and English Grammar*, New York, 1965, p. 320.

⁴⁹ Виж Рожновска, пак там, с. 405.

⁵⁰ М. Г. Рожновска, цит. пр., с. 406.

циация, при която, от друга страна, много често тънките различия се губят или се покриват. Това се потвърждава от факта, че в много случаи употребата на един или друг модален глагол е обусловена не толкова от неговото лексическо значение, колкото от стремежа да се избегне повторението на един и същ глагол в безличното изречение, например: *It should also be observed that the participants in a situation of utterance not only assume the role of speaker and hearer. . .* (J. Lyons, 276); *The Atistotelian distinction of „matter“ and „form“, it will be observed, is very similar to the distinction drawn by de Sawssure between „substance and „form“.* (J. Lyon, 234); *It must be remarked that. . . ; It ought to be particularly remarked that. . . ; Finally it should be mentioned that. . . ; It can be noted. . . ; It may be remarked. . .*

В горните примери изборът на един или друг от употребените синонимични глаголи е обусловен главно от стремежа на говорещия да избегне повторението на един и същ глагол в безличното изречение.

Най-общата семантическа характеристика на глаголите, които представяват основната част на сложното сказуемо, е, че те изразяват действия, характерни за човека.⁵¹ Това обстоятелство е свързано с факта, че тези глаголи се оформят структурно като основна част на сказуемото с помощта на модални глаголи, чиято семантическа характеристика изразява в най-общи линии отношение на говорещия към глаголното действие.

В рамките на сложното изречение безличното сложно глаголно сказуемо може да бъде или в главното изречение, или в подчинено изречение, например: 1. *It should be ascertained whether. . .* — трябва да се изясни дали. . . 2. *He is paler than might be expected. . .* — Той е по-блед, отколкото може да се очаква. Изследваният материал показва, че на българските безлични изречения със сложно глаголно сказуемо, употребени като главни изречения, в английски език също отговарят безлични изречения със сложно глаголно сказуемо или пък неопределено-лични със сложно сказуемо, например: *It should be ascertained whether there have been anoxic spells (Nadas)* — Трябва да се изясни дали демето е имало аноксия. . . ; *One ought to ascertain the number and severity of sore throats, (Nadas)* — Трябва да се уточнят броят и тежестта на ангините. . . ; *It might be noted that he never looked at Holly without he knowing of it, but that she looked at him sometimes unawares.* (52/51, То Let) — Трябва да се подчертае, че той не можеше да я погледне, без тя да забележи, но Холи често го наблюдаваше, без той да усети; *In my opinion, one should rather say — to become a brute.* (254/261 А. Д.) — Според мене трябва да се каже — да станеш звяр.

В междуезиков план разглежданите безлични структури, употребени в подчинени изречения, се отличават със следните структурни особености — те се срещат главно или във въвеждащи изречения със съюза *as* — както, или в подчинени сравнителни изречения след съюза *than* — отколкото. Структурните им модели в такива случаи са следните:

⁵¹ М. Г. Рожновска, цит. пр., с. 121.

$as + V_m + V_{passinf}$ — както + $V_m + da$ -изречение.
 $than + V_m + V_{passinf}$ — отколкото + $V_m + V_{passinf}$
 $as may be observed... —$ както може да се види; ... $than might be$
 $expected — ...$ отколкото може да се очаква.

В английския език по-големият брой на модалните глаголи в състава на разглежданите структури, както бе вече отбелязано (стр. 41), е свързан с по-голяма структурна и семантична диференциация, отколкото в съвременния български език, където същите модални значения на желателност, необходимост и възможност в безлични структури със сложно глаголно сказуемо се предават главно от трите модални глагола — *може, бива, трябва*. Така например глаголите *may* и *can* обикновено се употребяват в безлични изречения в съчетания с глаголи като *to see, to show, to demonstrate, to say, to state, to suppose, to assume, to conclude, to imagine* и изразяват възможност или вероятност. Глаголът *can* обаче е диференциран с употребата си в отрицателни изречения в съчетание с наречия като *hardly, scarcely* или с глаголи за отрицание или съмнение като *to deny, to dispute, to doubt, to say*. От друга страна, глаголите *might* и *will* проявяват предпочитание за употреба главно в утвърдителни безлични изречения, а *to be* се употребява както в положителни, така и в отрицателни изречения.

В направения съпоставителен анализ на някои от безличните структури в английски и български език са посочени и разгледани седем трансформации и четири безлични модела.

Общо трансформациите показват, че съответствието подлог в лична структура и второстепенна част в безлична структура се наблюдава главно при прехода от английски език на български език. Такова съответствие е отбелязано в пет (1, 2, 3, 5, 6) от разглежданите трансформации, обратното съответствие — в една (7), и съответствието лична структура в английски език = безлична структура + *се* в български език в една (4).

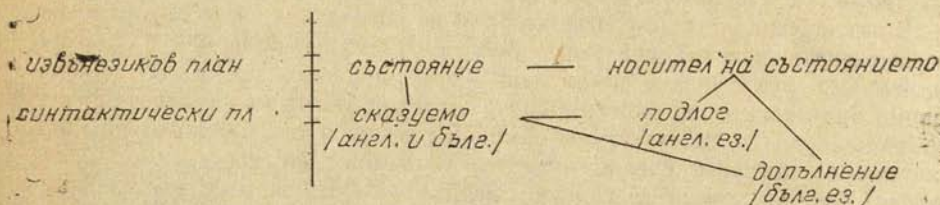
Подлогът в личната структура се схваща като активен производител на действието (трансформации 3, 4) или носител на състоянието (1, 2, 5, 6), а второстепенната част означава също носителя на състоянието, изразен по различен начин в синтактичен план. Понятието 'глаголно действие' се използва в по-широк смисъл като включващо състояние, отношение и др.

Всред лексико-семантическите средства в български език, които позволяват да се оформи субстанцията, носител на глаголното действие като второстепенен член на структурата, можем да отбележим следните: 1) Глаголи, които означават някакво чувство или психическо състояние на живи същества (*дожелява ми, докривява ми, доядява ме, домързва ме* и други).⁵² Характерна черта на тези глаголи е тяхната обектна съчетаемост (вземат пряко и непряко допълнение), докато глаголите в личната английска структура се характеризират с непреходност. Така извън езиковото отношение състояние — носител на състоянието в английски език се изразява чрез

⁵² Една част от тези глаголи в морфологичен план се характеризира с общата представка *до-*, която семантически се схваща като словообразователен елемент със значение на *става* — *дожелява ми* — *става ми жално, доскучава ми* — *става ми скучно, домъчнява ми* — *става ми мъчно* и др.

синтактичното отношение между глагол-сказуемо и подлог, а в български език със синтактичното отношение между глагол-сказуемо и допълнение. Тези отношения можем да изразим със следната схема:

2) Глаголи, които са свързани с промени на окръжаващата среда като *запролетява, заесенява, здрачава, разсъмва, свечерява* и др. Тези глаголи се характеризират с невъзможността си да се съчетават с личен граматически подлог (разсъмвам, запролетявам и др.). В това отношение те се различават от някои от разгледаните по-горе (1) глаголи, които освен безлична употреба — *дожлява ми, докривява ми, доскучава ми* — могат да имат и лична — *дожлявам някому, докривявам някому, доскучавам някому* и др. Такава лична употреба могат да имат обаче не всички, а само някои безлични глаголи, които се разширяват с дателни местоимения. В словообразователната структура на тези глаголи обикновено съществува корен, означаващ съществително, което съответно е подлог в личната структура на английски език — например: *свечерява* — *вечер*, *разсъмва* — *съмване, здрачава* — *зрач*, *запролетява* — *пролет* и др. Както и в английски език, тези съществителни могат да участвуват в лични структури и в български език, които са синонимични с безличните, например: *the night is falling* — *нощта пада*, *spring is coming* — *пролетта идва*, *the day is breaking* — *денят се пука* и др. Така разглежданите тук безлични глаголи са едно допълнително езиково средство в български език в сравнение с английски език, което придава по-голяма експресивност на езика. 3) Безлично-предикативна дума на -о. Морфологическата характеристика на безлично-предикативната дума на -о, която я съотнася с наречия и среден род на прилагателни, я прави удобно средство за изразяване на психическо (*тежко, лошо, мъчно*) и физическо (*топло, студено*) състояние, свързано със субстанцията — носител на това състояние. Когато не е необходимо да се изрази тази субстанция, и двата езика използват безлични модели, например: *студено е* — *it is cold*, *тъжно е* — *it is sad* и др. Различия в граматическите средства на двата езика в синтактичен план се появяват, когато тази субстанция е изразена, например: *I feel sad* — *мъчно ми е*, *I am cold* — *студено ми е* и др. Съществуването на такива безлични структури в български език се улеснява от следните граматически особености на езика: а) Незадължителна употреба на подлог със сказуемо. б) Съотнесеността на предикативната дума със среден род на прилагателното допуска свързването ѝ в изречението с един макар и най-общ и неопределен подлог (*то*). в) Съотнесеността на безлично-предикативната дума с наречие улеснява употребата ѝ за изразяване на състояние.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

- S — Подлог
 Pr — сказуемо
 P_{imp} — безлично сказуемо
 P_n — именно сказуемо
 Pred — сказуемно определение
 Pred W — предикативна дума
 PrW_{imp} — безлично-предикативна дума
 O_{dr} — пряко допълнение
 O_{id} — непряко допълнение
 O_{pr} — предложно допълнение
 Ad M — обстоятелствено пояснение
 V — глагол
 V₁ — глагол-връзка
 VP — глаголна фраза
 V_{ing} — -ing-форма на глагола
 NP — именна фраза

- E. B. — Wuthering Heights, Emily Bronte (превод 1957 г.)
 M. of Pr. — Man of Property, John Galsworthy (превод 1965 г.)
 In Ch. — In Chancery, John Galsworthy (превод 1966 г.)
 Gals. — John Galsworthy (превод 1966 г.)
 J. Aust. — Pride and Prejudice, Jane Austen.
 A. D. — Time of Parting, Anton Donchev (превод 1968 г.)

БЕЗЛИЧНЫЕ СТРУКТУРЫ В АНГЛИЙСКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

София Дякова

Резюме

В студии рассматриваются сходство и различия безличных структур в английском и болгарском языках. Этот сравнительный анализ проводится по следующему плану:

I. Безличная структура — Личная структура

II. Безличная структура — Безличная структура

В первой части основного языкового описания и сравнения используется трансформация двух трансформирующих структур — безличная и личная. Здесь рассматривается способность языка выразить логический субъект с помощью личной или безличной структур. Каждая из рассмотренных семи трансформаций $S = O_{dr}$, $S = O_{id}$, $S = AdvM$, $S + Pr = Imp\ form + ce$, $S = O_{dr}$ or O_{id} , $Pred = S$ представляет трансформационные отношения между двумя семантически эквивалентными трансформирующими структурами, которые представляют различную синтаксическую реализацию одной и той же смысловой категории. В настоящем анализе это синтаксическое различие выражается отношением подлежащего и второстепенной части — обычно подлежащему в одной из двух структур трансформации отвечает второстепенная часть в другой.

Во второй части в качестве средства языкового описания и сравнения используются структурные модели. В студии рассматриваются следующие модели: $it + P_{imp} - P_{imp}$; $it + V_1 + PredW - Pred_{imp}W + V_1$; $it + P_{imp} + (O_{pr}) - P_{imp} + O_{id} + ce$; $it + (V_m) + V_{passinf} - (V_m) + да-изреч.$

IMPERSONAL STRUCTURES IN ENGLISH AND BULGARIAN

Sonya Dyakova

S u m m a r y

The paper deals with the differences and similarities of impersonal sentences in English and Bulgarian. The general framework within which this comparative analysis proceeds is the following:

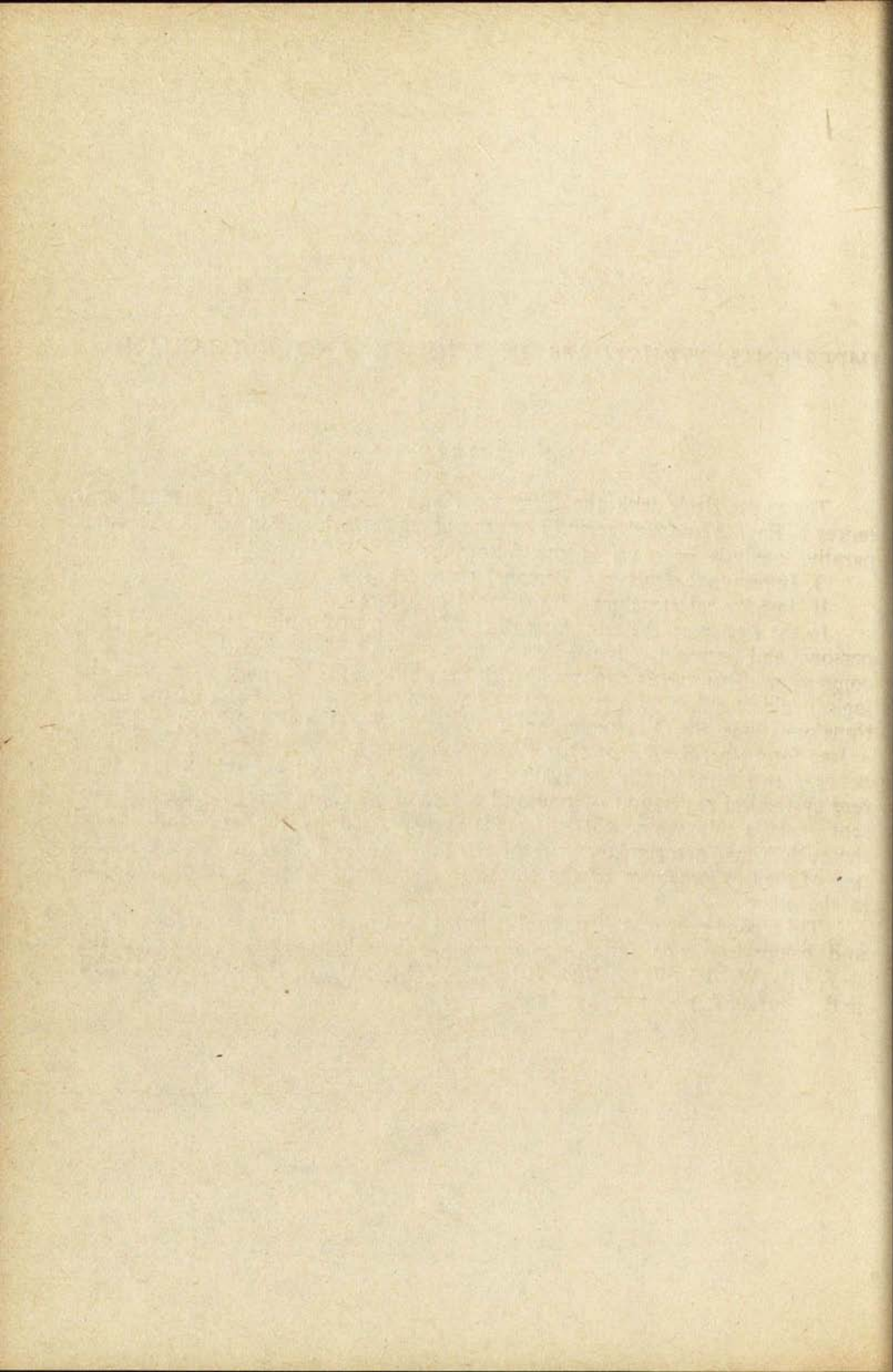
I. Impersonal structure—Personal structure

II. Impersonal structure—Impersonal structure

In the first part the transformation of two transforming structures — impersonal and personal — is used as a main means of language description and comparison. This part is concerned with the ability of a language to express the logical subject either by a personal or impersonal structure. Each of the seven transformations $S=O_{dr}$ (including a variant); $S=O_{dr}$; $S+AdvM$; $S+Pr=Imp\ form+ce$; $S=O_{dr}$ or O_{id} ; $Pred=S$ represents the transforming relations between two semantically equivalent transforming structures which are different syntactical realization of one and the same meaning category. In the present analysis this syntactical difference is expressed by the relation between the subject and a secondary part of the sentence — usually to the subject in one of the two structures of the transformation corresponds a secondary part in the other.

The second part uses structural patterns as a means of language description and comparison. The following patterns are investigated: $it+P_{imp}-P_{imp}$; $it+V_1+P_{red}W-P_{red}W_{imp}+V_1$; $it+P_{imp}+(O_{pr})-O_{imp}+P_d+ce$; $it+(V_m)+P_{pass}\ inf-(V_m)+\text{да-изречения}$.

ТАМАРА МАХРОВА

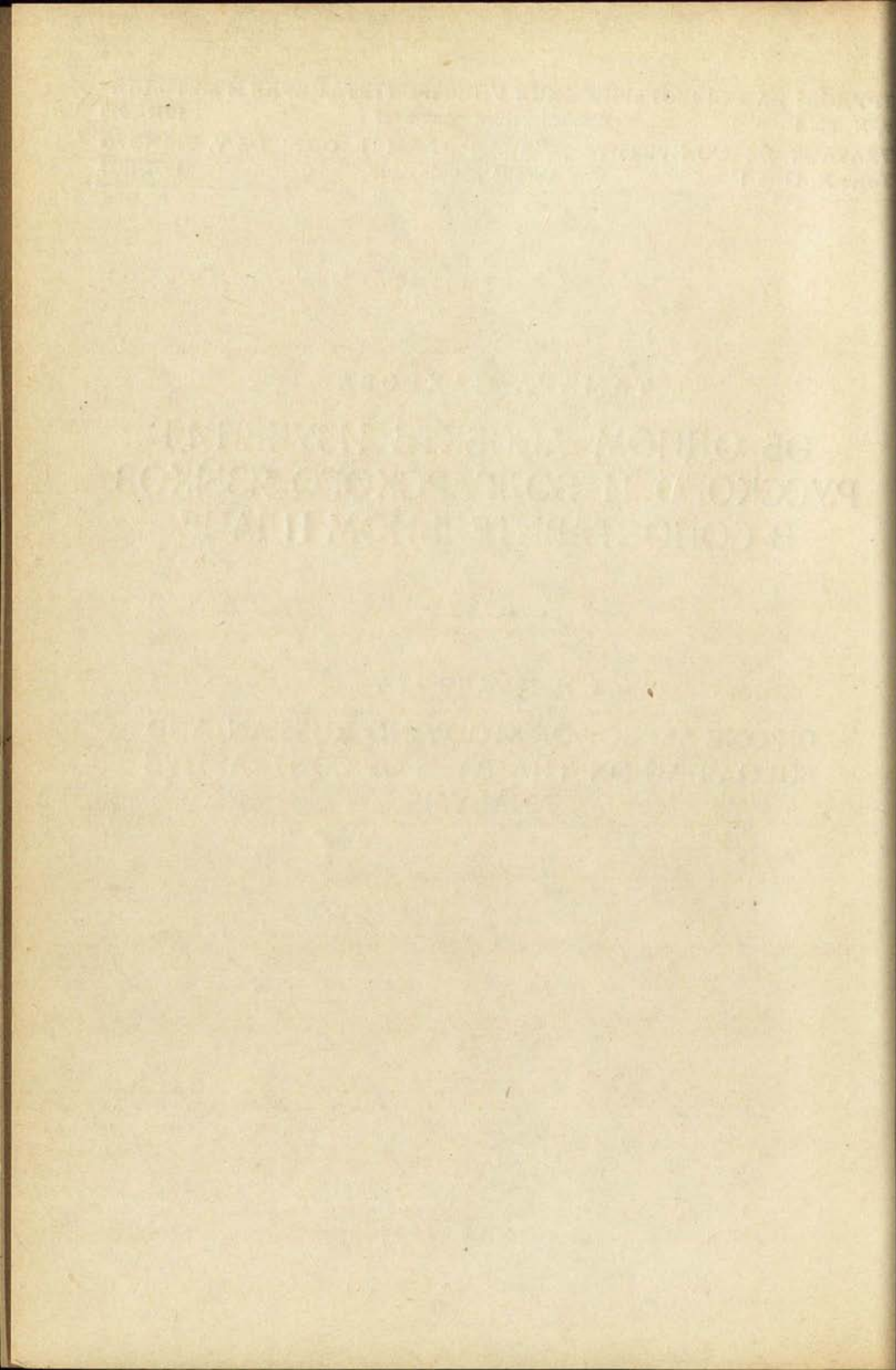
ОБ ОДНОМ АСПЕКТЕ ИЗУЧЕНИЯ
РУССКОГО И БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКОВ
В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ПЛАНЕ

T. N. MAKHOVA

ON ONE ASPECT OF STUDYING RUSSIAN AND
BULGARIAN ON THE BASIS OF CONTRASTIVE
ANALYSIS

Сопоставительный анализ языков с различных точек зрения (фонетической, лексической, морфологической и др.) продолжает оставаться основным направлением типологических исследований. Наиболее распространено в языкознании сопоставление двух языков (реже — нескольких). Сопоставление двух языков может проводиться на материале и с позиций обоих языков с целью определения их места в типологической классификации языков. Однако в современной типологии широко применяется метод сопоставления языков на основе признаков данного языка и сопоставляемого с ним на различных уровнях. Так, много исследований посвящено сопоставлению западных языков с русским с точки зрения западного. Результаты таких исследований обычно имеют и практическое значение, в преподавании западных языков русским. Есть сопоставления и с точки зрения русского языка. Для этого отбирается другой языковой материал и, следовательно, меняется все направление анализа: проверяется отношение соответствующего западного и русского языков к данному русскому эталону. Выводы таких исследований также используются в практике, в преподавании русского языка иностранцам.

Сопоставление на всех уровнях русского и болгарского, этих двух близкородственных, но разных по структуре языков, затрагивают важные проблемы типологии языков. Одним из уровней, на котором может проводиться сопоставление русского языка с болгарским, является их анализ с точки зрения однозначности—многозначности лексико-грамматического состава предложения в его взаимодействии с интонацией (в понятие лексико-грамматического состава предложения входит и порядок слов). Этот новый подход к изучению интонации уже осуществляется по отношению к русскому языку: в статье Е. А. Брызгуновой „О смысло-различительных возможностях русской интонации“ („Вопросы языкознания“, 1971, № 4) описаны конкретные типы многозначных лексико-грамматических составов предложений и способы их взаимодействия с интонацией.

Для русского языка чрезвычайно характерна многозначность лексико-грамматического состава предложения. Например, лексико-грамматический состав *Завтра понедельник* является многозначным. Его конкретизация осуществляется при наложении различных интонаций: сообщения, вопроса, переспроса, восклицания, припоминания и т. д. *Завтра понедельник*, *Завтра понедельник?* *Завтра понедельник!* (а ты еще не сдал отчет). *Завтра понедельник!* (наконец-то! я с нетерпением жду этого дня!).

Можно продолжить список возможных значений этого лексико-грамматического состава при его взаимодействии с интонацией. Мы лишь проиллюстрировали, как один и тот же лексико-грамматический состав используется в коммуникации с разными значениями. Русский язык очень богат подобными составами, и эту его характерную особенность надо учитывать при сопоставлении с другими языками. В русском языке есть и однозначные лексико-грамматические составы: *Ведь завтра уже понедельник!* Введение частицы и наречия превращает данный лексико-грамматический состав в неоднозначный. Проблема заключается в соотношении многозначных и однозначных лексико-грамматических составов в данном языке и по отношению к другому языку, в нашем случае — болгарскому. Какова частотность многозначных лексико-грамматических составов, и как они функционируют?

Болгарская интонация не изучена в такой степени, чтобы можно было ставить общие вопросы ее взаимодействия с лексико-грамматическим составом предложения. Все еще не определены типичные интонационные конструкции, функционирующие в языке как большие или меньшие фонетические различители смысла. Но русист, работающий над проблемами русского и болгарского языков, может проследить те отличительные признаки болгарской интонации, которые проявляются в интонационных ошибках болгар, изучающих русский язык. „Язык тем и отличается от любого другого учебного материала, что он, как специфический учебный материал, усваивается на определенной психолингвистической базе владения родным языком, т. е. на основе уже имеющихся специфических навыков. Можно допустить, что зная закономерности владения, а вернее, зная характер взаимодействия этих закономерностей с учебным материалом (вторым языком), можно точно определить как облегчающие, так и затрудняющие моменты в усвоении второго языка“¹. Русист может обнаружить те или иные особенности болгарского языкового мышления на уровне синтаксиса, интонации, семантической системы. „Ввиду того, что одна и та же реальность (ситуация) может быть обозначена разными языковыми средствами, нельзя говорить на языке, зная только его систему, — нужно знать нормы применения этой системы, согласно ситуациям и контекстам“². Анализ интонационных ошибок болгар со стороны проблематики русской интонации — один из путей сопоставления двух близкородственных языков.

Ошибки болгар в русской интонации бывают чисто фонетическими, когда говорящий не умеет произнести тот или иной тип русской интонационной конструкции. Например, если ИК-2 произносится с повышением тона в конце:

Когда придет ваши гости? или *Когда придут ваши гости?*

¹ Б. Ф. Воронин, Ошибки в устной речи иностранца как психолингвистическая проблема (к постановке вопроса), сб. „Психология грамматики“, М., 1968, стр. 167.

² В. Г. Гак, Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания, сб. „Семантическая структура слова“, М., 1971, стр. 79.

(надо отметить наличие в конструкции как бы двух интонационных центров), то фонетические признаки русского вопроса искажаются или полностью подменяются болгарскими. Но все-таки признаков вопросительности достаточно, чтобы воспринять это предложение как вопрос. Такие ошибки не затрагивают смысла.

Большой интерес представляют ошибки в русских предложениях следующего типа, произнесенных болгарскими: *Вы сделали всё?* *Все будем отвечать?* *Он написал красиво?* *До сих пор нас учили, а теперь мы будем учить.* *Вместо того, чтобы угодить всем, он делал плохо* (примеры взяты из разговорной русской речи болгар). Ясно, что подобные ошибки невозможно объяснить с точки зрения чисто фонетической. Это ошибки другого уровня. К ним еще не привлекалось внимание специалистов. Эти ошибки связаны с трудностями, вызванными языковыми привычками говорящих, и в их основе лежат структурные особенности двух языков, а именно: особенности строения диалога, наличие той или иной семантики противопоставления слова, роль интонации при конкретизации многозначного лексико-грамматического состава и др.

Русист должен объяснять эти ошибки на уровне семантической структуры предложения. Надо определить, какими типами семантики противопоставления обладают слова в предложении и, в соответствии с этим, обосновать выбор центра ИК. В данном лексико-грамматическом составе *Вы сделали всё* слово *сделали* обладает только одним видом семантики противопоставления: „да“ или „нет“, а два других слова — двумя и даже тремя типами семантики противопоставления³. Наиболее типичным является такой случай, когда подобный лексико-грамматический состав конкретизируется как вопрос с центром на *всё*. Центр на слове *вы* создает условия для усиленного противопоставления по ряду *вы—он—она* и т. д., которое в данной ситуации было бы излишним. В двух следующих предложениях центр ИК должен быть на слове *все* и слове *красиво*, как на словах, обладающих семантикой более сильного противопоставления по сравнению с другими словами в предложении. Кроме того, на выбор центра ИК в предложениях с местоимением *всё* может влиять и степень субстантивации местоимений в русском и болгарском языках. Ср. *Наравихте ли всичко?* и *Вы сделали всё это?*

Как частный случай, ошибкой можно считать и нетипичный порядок слов: *вы сделали всё*, хотя в русском языке (при подвижности порядка слов) возможен и такой вариант, но при правильном центре ИК. В речи болгар эти две неточности — порядок слов и неверный центр ИК — приводят к ошибке.

Русист может искать причину появления подобных ошибок путем сопоставления русского языка с болгарским, ставя перед собой для решения круг вопросов с теоретических позиций учения о русской инто-

³ См. Е. А. Брызгунова, О смысловозначительных возможностях русской интонации, „Вопросы языкознания“, 1971, № 4, стр. 46.

нации. Эти вопросы можно назвать уже сейчас: есть ли в болгарском языке такие лексико-грамматические составы, которые могут выступать в разных значениях? Если есть, то каковы средства ограничения подобной многозначности? Какова в этом явлении роль интонации? Характерно ли для болгарского предложения передвижение интонационно-смыслового центра и что может ограничивать это передвижение? Каковы особенности взаимодействия интонации и смысла предложения? Какими типами семантики противопоставления обладают конкретные болгарские слова, выступающие в диалоге?

Все эти и другие, связанные с ними задачи должны решаться на широком материале, с привлечением в первую очередь переводов с русского языка на болгарский и с болгарского на русский. „Цель процесса перевода заключается в передаче наибольшего количества вневингвистической, лингвистической и эмоционально-экспрессивной информации, содержащихся первоначально в тексте оригинала. Чем больше информации удалось сохранить переводчику, тем лучше и высококачественней перевод.

... Чем сильнее различия в структуре языков, тем больше потери и избыточность лингвистической информации. Однако потери и избыточность лингвистической информации существуют только с точки зрения носителя языков оригинала⁴ (последнее замечание важно и при определении ошибок иностранца). При использовании перевода в целях сопоставления языков возникает ряд вопросов, которые не возникли бы по отношению к каждому из этих языков в отдельности и анализ которых позволяет лучше выявить специфические особенности каждого из них.

Для решения указанных выше списком вопросов надо привлечь еще и картотеку ошибок в русской речи болгар на интонационно-смысловом уровне и использовать магнитофонные записи болгарской устной речи.

И с теоретической, и с практической точек зрения важно выяснить вопрос о тех постоянных ошибках русского и болгарского языка, которые при передаче их на другом языке будут вызывать трудности различного характера. Эти трудности проявятся и на семантическом и на интонационном уровне, о которых идет речь в данной статье. Выше мы назвали некоторые из ошибок болгар, связанные с особенностями языкового мышления. Уместно привести здесь мысль Б. В. Беляева о владении иностранным языком: „Смысловое содержание различных языков не всегда совпадает, поэтому какую-либо мысль всегда удобнее и легче выразить средствами какого-либо одного языка. При пользовании другим языком эта мысль обязательно становится несколько иной, вследствие чего трудности перевода сводятся к трудностям точного выражения той же самой мы-

⁴ А. Н. Сильников, Передача информации и переводимость, сб. „Система и уровни языка“, Москва, 1969, стр. 223.

сли. . . При владении иностранным языком мышление человека по своему конкретному содержанию становится несколько иным⁵.

В своей статье мы ограничиваемся лишь постановкой вопроса о различиях языкового мышления и проявлениях этих различий на уровне предложения и интонации.

Для решения вышеназванных проблем и для постановки более детальных вопросов сопоставительного анализа русского и болгарского языков с точки зрения русского должна быть проведена большая работа.

Целью данной статьи является перечисление проблем в области взаимодействия лексико-грамматического состава предложения с интонацией и их иллюстрация на узком материале русского и болгарского языков: был использован роман И. Вазова „Под игом“⁶ и его перевод на русский язык⁷.

Яркими примерами многозначности лексико-грамматического состава в болгарском языке являются вопросительные предложения без вопросительного слова. Известно, что использование частицы *ли* является наиболее частотным средством образования болгарского вопроса без вопросительных местоименных слов. Однако уже предварительный анализ художественных произведений и разговорной речи показывает, что хотя в болгарском языке вопросительные предложения без вопросительного слова встречаются гораздо реже, чем в русском языке, они все-таки встречаются довольно часто, чаще, чем об этом принято думать. Например, в романе „Под игом“ 316 вопросительных предложений с частицей *ли* и 219 вопросительных предложений без *ли*. Такие лексико-грамматические составы будут конкретизироваться в речи как сообщение или вопрос средствами интонации: *Ти разбираш. ? Ти отиваш. ? Вие знаете, коя река е Лета. ? Ти тръгваш пак. ? Тя знае. ? Той е тукашен. ?* Анализ болгарских предложений без *ли* показывает, что чаще всего это переспросы (в романе „Под игом“ их 25). В интонационном и функциональном отношении они совпадают с подобными им русскими.

Примеры: — *Според мене, един е виновникът само!*

— *Един е, и той е при нас. . .*

— *При нас?*

— *Да, правият виновник на смъртта му (стр. 226).*

— *Какви българи? Какво месии?*

— *Пексимет, тате.*

— *Пексимет?*

— *Ами че! Нали трябва? (стр. 229).*

⁵ Каспарова М. Г. и Зимняя И. А., „О взглядах Б. В. Беляева на психологию обучения иностранным языкам“ (об „Очерках по психологии обучения иностранным языкам“), сб. „Психология грамматики“, М., 1968, стр. 116.

⁶ Иван Вазов, „Под игото“, Библиотека за ученика, Бълг. писател, 1968.

⁷ Иван Вазов, „Под игом“, перевод с болгарского, Москва, 1970, серия Библиотека всемирной литературы.

⁸ Знаки. ? показывают различную конкретизацию того или иного лексико-грамматического состава в разных ситуациях.

Вопросы с другими оттенками смысла отличаются от русских тем, что чаще всего в них снижена степень вопросительности. Нейтральные с точки зрения модальности и эмоций, т. е. чистые вопросы, в болгарском языке в основном строятся с помощью частицы *ли* (если это не вопрос с местоименным словом типа *как, колко* и т. п., которые, безусловно, будут „самыми чистыми“). Частица *ли* выделяет предикат вопроса: *Ще ходиш ли на кино? Тя знае ли? Той тука ли е?* Ср. с подобными русскими, в большинстве ситуаций, чистыми вопросами: *Ты пойдешь в кино? Она знает? Он здесь?*

Чистые болгарские вопросы без *ли* встречаются значительно реже: — *Аз обичам Лала.*

— *Тя знае?* (стр. 131).

— *Той е тукашен?*

— *Тукашен, но...* (стр. 318).

Чаще всего, как мы уже сказали, степень вопросительности в болгарских вопросительных предложениях без *ли* снижена. В одних случаях они фактически повторяют содержание жеста собеседника:

— *Де е Рада?* — *попита той.*

Тя зина, но от запъхтяване не можа да проговори.

Тя само му посочи с ръка към града.

— *У вас?*

— *Там, там, скоро...* — *едвам избябля тя* (стр. 376).

Еще примеры: — *Страдаш, брате?* (стр. 432) или — *Отиваш си?* (стр. 133).

В других случаях это больше догадка, чем вопрос, возникающая из очевидности ситуации или предыдущей реплики собеседника:

— *Та ти даскалък ли захвана?*

— *Официално — даскалък, тайно — стария занаят.*

— *Апостолство?*

— *Да, революция* (стр.99).

Или пример из диалога Кандова с доктором:

— *Има една немска повест, която бях чел някога във Виена — каза докторът, като се почеса зад ухото, за да си науми; — там се разправя за подобна една любов...*

— *Гетевият Вертер?* — *попита живо студентът.*

— *Да, от Гете романът — припомни си докторът* (стр. 319).

Из того же диалога:

— *Вие сериозно ли говорите това, господин докторе?*

— *Не щете това?* — *продължаваше да се смее лекарят.*

Снижена степень вопросительности в особых случаях эмоциональной насыщенности ситуации в предложениях с *и* при перемещении центра вопроса:

— *И тя те спаси?*

— *Да, Бойчо* (стр. 422).

Другие примеры: — *Знаеш и не ми обаждаш?* (стр. 238). — *И той се не сети за примката?* (стр. 136). — *И тебе никой не позна?* (стр. 279). Из диалога Огнянова с Соколовым:

— *Бойчо, ти да не си имал спречкване с Кандова в Клисура?*

— *До смърт.*

— *И за Рада?*

Огнянов се навъси (стр. 424).

Употребление указательных местоименных или наречных слов, как и в русском языке, снижают степень вопросительности болгарских вопросительных предложений без *ли*: — *Ти тръгваш тѣй скоро?* (с. 280). — *И ти тѣй излезе из Бяла черква?* (стр. 416). — *Но ти с тая дреха?* (стр. 422). — *Та сега ти, булѣ Лиловице, пак си остана саминка?* (стр. 323).

Болгарское наречие *пак* может быть безударным, как, например, в диалоге:

— *Видя ли хубаво?*

— *Там са, у Бейзадето.*

— *В градината пак?*

— *Не, дъждовно е, в зимника са* (стр. 236).

Подобные лексико-синтаксические способы снижения вопросительности возможны и в русском языке. Ср. *Вы согласились туда ехать?* и *И вы согласились туда ехать?* Во втором предложении союз *и* и центр ИК-3 являются формальными показателями усиления степени известности.

Еще пример: *Она опоздала?* и *Она опять опоздала?* Но в болгарском языке эти средства являются одним из условий возникновения вопросительных предложений без *ли*, способных допускать более одного способа их использования в коммуникации.

Из приведенных выше примеров (напоминаем, что наш анализ проводится на узком материале) видно, что многозначность лексико-грамматического состава предложения, конкретизирующаяся средствами интонации как сообщение или вопрос, по характеру совпадает с русским. Но соотношение их в двух языках будет различным. Так, большинству болгарских вопросительных предложений с *ли* соответствуют в переводе русские вопросительные предложения без вопросительного слова. С другой стороны, русские вопросительные предложения без вопросительного слова обычно переводятся на болгарский с *ли* или с другими вопросительными частицами. Так, например, 97 русским вопросительным предложениям без вопросительного слова и усилительных частиц в переводе соответствует 62 болгарских вопросительных предложения с *ли* — этот подсчет был проведен по рассказам А. П. Чехова „Хамелеон“, „Унтер Пришибеев“, „Мальчики“, „Каштанка“, „Степь“, „Тоска“, „Беглец“ и „Лошадиная фамилия“⁹.

Очевидным фактом в болгарском языке является употребление многозначного лексико-грамматического состава типа *Каква грешка?!*, т. е. в предложениях с вопросительными словами типа *как*, *какъв*, *колко*, *къде* и т. п. При наложении различной интонации происходит конкретизация

⁹ Для подсчета использовалась книга: А. П. Чехов, Избрани разкази, София, 1955.

смысла: *Колко време се държа?* и *Колко време се държа! Какъв българин?* и *Какъв българин!* Как и в русском языке, одним из ограничителей многозначности таких лексико-грамматических составов может быть оценочное слово: *Каква голяма грешка!* *Какъв благороден българин!* *Колко дълго време се държа!*

Надо отметить, что есть переходные случаи, когда вопросительное предложение содержит еще и восклицание, удивление. На письме же дан только вопросительный знак. Интонация в конкретной ситуации покажет, чего больше в предложении: вопроса или восклицания. При переводе на русский язык письменного текста, однако, вопросительный знак может подвести переводчика. Вот, например, такой случай неправильно понятого переводчиком предложения:

(Огнянов) — *Как, ти? Откъде?*

(Муратлийски) — *Аз? . . . Ами ти де беше, а де те виждам?* (стр. 98).

Смысл такой: *что, мол, меня спрашиваешь! сам-то где был, а где очутился!* В переводе же читаем:

(Огн.) — *Как ты очутился здесь? Откуда ты?*

(Мур.) — *Я? А ты где был и как сюда попал?* (стр. 94).

Это эпизод встречи Огнянова с Муратлийским, который не отвечает на вопросы удивленного Огнянова — Кралича, так как сам удивлен еще больше тем, как это Кралич, заключенный в Диарбекирскую крепость, оказался в Бяла-Черкве!

Болгарскому языку свойственна также многозначность лексико-грамматического состава предложения, проявляющаяся в выделении различных компонентов вопросительного и повествовательного предложения. Противопоставление может возникнуть из контекста:

Баба Петковица им думаше:

— *Идете си, баби, у вас, на се сговаряйте веке, не вярвайте на тия проклети голосовци. . .*

— *Проклета си ти — изфуча зад нея господин Фратювата майка* (стр. 115).

(В переводе): — *Сама ты проклятая!* (стр. 109).

Другой пример: — *Аз трябваше да ги убия. — Я был вынужден их убить* (стр. 86).

Иногда в болгарском тексте только интонация должна выделить центр противопоставления, а в русском переводе интонация дублирует лексико-синтаксические средства противопоставления, что часто используется в письменной речи: „именно это, а не то“, „не это, а то“, т. е. противопоставление оформлено не только интонацией, чего было бы уже достаточно, но и оборотом „а не. . .“ (при указании на интонационные особенности письменного текста мы имеем в виду то, что особенности содержания, строения текста, характер и членение предложений вынуждают читателя мысленно озвучивать текст, придавая этому тексту то или иное интонационное оформление). Вот пример, когда в болгарском тексте при озвучивании проявится интонация противопоставления, в то время как в русском переводе интонационные средства ослаблены добавлением лексико-синтаксических средств. „Тя (баба Иваница — Т. М.)

гордо разказваше, че тази чудесна зография била изписана от прадыда ѝ, отца хаджи Арсения, с **крак** — уверение, което никой не мислеше да опровергава — тъй беше убедително то“ (стр. 38). — „Бабка Иваница с гордостта разказывала, что эту замечательную икону писал ее прадед, отец хаджи Арсений, причем — не рукой, а ногой, и никому не приходило в голову опровергать слова старушки, — так убедительно они звучали“ (стр. 38).

Типичным для болгарского языка является выражение противопоставления особым однозначным лексико-грамматическим составом. Например, с употреблением избыточного для подобных конструкций личного местоимения, которое произносится с усилением словесной напряженности: „Или ще береш **ти** на доктора грижата?“ (стр. 49). „Помогни ми **ти** да се сетя!“ (стр. 67). Кой ви пита **вас**? (стр. 112). Или особой конструкцией с да: „Чакай, чакай, **аз** да ти чета! В переводе: — *Послушай, послушай, дай я тебе прочитаю!*“ (стр. 87). Другой пример:

— *Полицията ще узнае.*

— *Вашата полиция не струва ни бодка. . . Аз да ти кажа кой е. Да ти кажа ли?* (стр. 73).

В переводе:—*Ваша полиция гроша ломаного не стоит. Лучше я тебе сама скажу — кто. Сказать?*“ (стр. 70).

Как и в русском языке, в болгарском довольно часто встречается противопоставление, основанное на семантике отождествления, которая связана с употреблением союза *и*. Такой семантикой чаще всего обладают имена, реже — глаголы. Ср.

— *Но аз не съм крал!*

— *И аз не бях убивал!* (стр. 266).

Другие примеры: „А мръдне ли Сърбия, то ще бутне и **нас**“ (стр. 120).

„— Да работим щете ли? — С това намерение съм **и аз**, отче Викентий“ (стр. 36). „В тази килия съм крил **и Левски**“ (стр. 36).

Из примеров видно, что условием для возникновения семантики противопоставления данного типа является наличие ряда сопоставляемых слов (например, *я—ты—он*), а также нахождение центра интонации сразу же после союза *и*. В других случаях, с передвинутым центром интонации, семантика отождествления нарушается:—*И той не се сети за примката?* (стр. 136) — в этом предложении интонационными средствами выражена большая степень известности факта для спрашивающего.

В отличие от русских болгарские предложения с противопоставлением, выраженным с отрицанием *не*, как правило, имеют интонационный центр на этом отрицании:

„— Чакай, ти видиш сега червените бузки на Милка Тодоричкина.

— *Не е то. Аз тях по мога да ги ухапя — не да ги видя*“ (стр. 95).

Другие примеры: „— Ти разлуди света и сега всеки ден имаме музика. . . пред манастира. . . тая охота ще молепса дори и мъртвите — **не мене**, стар грешник“ (стр. 102). „Да, Радке, бунтовник, и **не на слова**, но който мисли да готви въстание“ (стр. 85).

Безударное *не* также изменяет интонационный рисунок в болгарском предложении. Ср. — *Твои ли са тия книги? — Не ги познавам* (стр. 65).

Краткое местоимение после отрицания в болгарском языке обычно перетягивает на себя центр интонации¹⁰. В подобных случаях русский слышит противопоставление, которое воспринимает как нелогичность. Ср. еще пример из разговорной речи: *Не ми давай тия книги!* Такое выделение местоимения, очень типичное для болгарского языка, в русском может проявляться только при наличии сопоставительного ряда, например, таких противопоставлений: *его—ее—их, ему—ей—мне* и т. п. Например: *Эти книги дай не мне, а ей*. Так же нелогично для русского звучит болгарское предложение с интонационным центром на глаголе после *не*: „— „Геновева“ *не беше комедия, а трагедия — забележи господин Фратю* (стр. 126). — „Геновева“ *не е комедия, а трагедия — забележи пак строго господин Фратю*“ (стр. 127). Надо сказать, что в болгарском языке, как и в русском, этот глагол не обладает семантикой противопоставления типа „именно это, а не то“. Однако, как это было показано, налицо интонационные различия в двух языках.

Болгары, изучающие русский язык, нередко допускают ошибки на уровне подобных противопоставлений: их русские предложения нелогичны из-за неправильной постановки интонационных центров. „Наряду с „невидимо присутствующими“ есть и противопоставления, „постоянно сопутствующие“ значению некоторых слов. Носитель языка и этих противопоставлений не осознает, пока действует способ семантически правильного употребления слов“¹¹. То же самое происходит и на уровне интонации: когда иностранец правильно выделяет тот или иной логический центр в русском предложении, русский не осознает тех противопоставлений, которые заложены в словах, не обозначенных интонационным ударением. Как только в произношении иностранца наблюдается смещение интонационных центров, русский слышит нелогичность, различные противоречия по контексту. Например, *До сих пор нас учили, | а теперь мы будем учить*. Если в первой синтагме центр интонации будет на слове *учили*, как это было произнесено иностранцем, то содержание второй синтагмы по логике должно быть другим: *До сих пор нас учили, | а теперь будут проверять*. Если же подчеркивается, что теперь „именно мы“ будем учить, как это сделано иностранцем при произношении второй синтагмы, то центр интонации в первой синтагме должен падать на слово *нас*. Возникает естественный ряд противопоставлений *мы — нас, они — их* и т. д. Всё предложение правильно должно звучать следующим образом: *До сих пор нас учили, | а теперь мы будем учить*. Вот еще пример неправильной интонации в русском предложении в произношении болгар: *Вместо того, чтобы угодить всем, он делал плохо*. Болгарин не почувствовал сопоставление, данное лексической парой в двух синтагмах: *угодить — делать плохо, не угодить*. Именно эти слова должны нести центр интонации в

¹⁰ Л. Андрейчин, М. Иванов, К. Попов, Съвременен български език, част II, София, 1957, стр. 316.

¹¹ А. А. Брудный, Значение слова и психология противопоставления, сб. „Семантическая структура слова“, М., 1971, стр. 20.

двух синтагмах. В вышеуказанном варианте, когда в первой синтагме центр интонации падает на слово *всем*, вторая синтагма должна звучать по-другому, например, так: *Вместо того, чтобы угодить ³всем, он угожил ¹только знакомым*. Таким образом интонация и логика будут приведены в соответствие. Такие ошибки объясняются неумением болгар под влиянием родного языка находить ту пару слов в двусинтагменном предложении, на котором основан противопоставительный смысл предложения. Выше мы показали, как оформляются подобные болгарские предложения интонационно. Эти интонационные различия обусловлены особенностями структуры русского и болгарского языков: особенностями порядка слов, формами личных местоимений, функционированием вспомогательного глагола в настоящем времени, общими закономерностями интонации в двух языках.

Сопоставление русского и болгарского языков с точки зрения выражения категории определенности—неопределенности выявляет значительное расхождение в двух языках. Отличительной особенностью болгарского языка является употребление особых членных форм имен и местоимений. Функции членных форм в болгарском языке в общих чертах совпадают с функциями определенного артикля в западноевропейских языках. В русском же языке отсутствие артикля (или членной формы) компенсируется флексивными средствами, лексическими средствами, а также средствами интонации и синтаксиса¹².

Мы остановимся лишь на некоторых моментах передачи в русском языке категории определенности—неопределенности, связанных с многозначностью лексико-грамматического состава предложения, возникающей при переводе. „... довольно часто встречается такое положение, когда функции артикля в условиях замкнутого узкого контекста, например, в заглавиях с их характерной краткостью, остается невоспроизведенной. Так, например, заглавие романа Т. Драйзера „An American Tragedy“ именно с помощью неопределенного артикля подчеркивает типичность для Америки трагических событий, изображенных автором, подчеркивает то обстоятельство, что это — одна из многих таких же трагедий, постоянно разыгрывающихся в Америке, а русский перевод этого заглавия, пожалуй, стилистически единственно возможный, — таков: „Американская трагедия“: то, что в подлиннике подчеркивается уже заглавием, в переводе выявится только из содержания всего произведения в целом“¹³. То же самое часто происходит и при переводе на русский язык болгарских заглавий художественных произведений и кинофильмов: „Под игото“ — „Под игом“, „Козият рог“ — „Козий рог“ и др. В болгарском заглавии выражена мысль, что речь идет о всем или кому-то известном событии, предмете. Русское же заглавие по содержанию многозначно. В некоторых

¹² См. Н. С. Поспелов, О синтаксическом выражении категории определенности—неопределенности в русском языке, сб. „Исследования по современному русскому языку“, М., 1970, стр. 182.

¹³ А. В. Федоров, Основы общей теории перевода, М., 1968, стр. 216.

случаях в более распространенных предложениях для передачи определенности, выраженной в болгарском заглавии с помощью членной формы, используется особый порядок слов: „И дойде денят“ и „И день настал“ (роман В. Акьова).

В других случаях, однако, в двусинтагменном предложении в качестве ограничителей многозначности при передаче определенности—неопределенности могут выступать и порядок слов, и интонация: *Реката шумеше под краката им — Река шумела у их ног.*

С точки зрения взаимодействия интонации и лексико-грамматического состава предложения, особыми отношениями будут обладать части сложного предложения. Употребление интонации завершенности в главной и в придаточной части создает относительную самостоятельность обеих частей, так как таким образом обе части осознаются как самостоятельное „новое“, например: *Под моим окном шумели березки, которые посадил еще мой отец*¹⁴. В болгарском переводе эти отношения передаются путем употребления словоформы *брезички* без артикля: *Под прозореца ми шумяха брезички, които беше посадил още баща ми.* Осмысление главной части как состава „данного“ передается интонацией незавершенности (ИК-3 или ИК-4) в русском языке и использованием членной формы в

болгарском: *Под моим окном шумели березки, которые посадил еще мой отец—Под прозореца ми шумяха брезичките, които беше посадил още баща ми.*

При переводе с болгарского языка на русский смысловые отношения между частями сложного предложения конкретизируются порядком слов и интонацией: „Служилата отиваше при чучурчето, дето изстиваше руйното вино...“ — „Служанка ишла к ручью, в котором охлаждалось искристое вино...“ (стр. 19, стр. 17).

Однако, надо сказать, что эти отдельные наблюдения над двумя языками, безусловно, не исчерпывают всего многообразия и сложности отношений при передаче категории определенности—неопределенности в русском и болгарском языках.

Говоря о многозначности, „проявляющейся в возможности использования различных семантико-синтаксических связей слов на границе членения“¹⁵, надо сразу отметить слабую изученность этого вопроса (т. е. вопроса о смысловозначительной роли синтагматического членения) в болгарском синтаксисе. Сравнивая русский язык с болгарским, можно обнаружить большую возможность разного членения на границе глагола и постпозитивного наречия в болгарском языке: „Соколов като домашен доктор на Сараfoва и приятел още решил да опита щастие то си и напосока почукал“ (приятел още — още решил).

Как и в русском языке, смысловозначительную роль играют синтагматическое членение и интонация в лексико-грамматическом составе со словами *как*, *где* и др.: „Как! Той е тука запрял?“ (стр. 98) — *Как той е*

¹⁴ Пример взят из книги Е. А. Брызгуновой „Звуки и интонация русской речи“, М., 1968, стр. 159.

¹⁵ Е. А. Брызгунова, указ. статья.

тука запряна?“ „Как той е излязъл тоз път по-рано?“—Как? Той е излязъл тоз път по-рано?“ (стр. 272). При более подробном анализе с привлечением широкого материала, очевидно, можно будет привести большее количество разнообразных примеров многозначности этого типа в болгарском языке.

Относительно многозначности лексико-грамматического состава предложения, возникающей при наличии слова, выступающего в своем лексическом или служебном значении, можно сказать, что она также встречается. В качестве примеров можно привести следующие предложения: *Вървете направо през гората. Дай ми още мляко.* Но количество таких слов ограничено, их можно назвать списком: *просто, само, един* и др. При изучении этого вопроса подробнее список может быть продолжен.

Итак, в данной статье мы попытались наметить и проиллюстрировать пути сопоставительного анализа русского и болгарского языков с точки зрения смысловых различительных возможностей интонации в конкретизации лексико-грамматических составов в двух языках. Характерно, что проблематика этого анализа ставится с точки зрения русского языка. В дальнейшем можно поставить вопрос о том, что представляет собой для русского болгарское устное или письменное сообщение, и наоборот, русский текст для болгарина. Почему при переводе оказывается, что для соблюдения логики событий, для выражения различных смысловых оттенков в предложении, выраженных особыми средствами, на другом языке дается целый оборот из поясняющих слов. Например: (болг.) „Тук е Емексиз Пехливан“ (стр. 27) и (рус.) „Не иначе, как это Эмексиз Пехливан“ (стр. 29). Встает вопрос о таком явлении, как лексическая недосказанность текста, полное осмысление которого иногда остается за пределами чужезыкового сознания иностранца. Об этом уже шла речь в лингвистической литературе. Так, А. Н. Сильников в статье „Передача информации и переводимость“ пишет: „В изолированных словах и словосочетаниях информация содержится в номинативной функции. . .

... в контексте сумма информации всех слов не равна информации всего высказывания, что обусловлено появлением добавочных контекстуальных значений слов, возникающих частично из-за того, что слова в сообщении не являются простой суммой, а соединены при помощи особых языковых средств, не несущих вневингвистической информации.“¹⁶ Далее, рассматривая проблему переводимости, А. Н. Сильников пишет: „При изучении переводимости следует, очевидно, главное внимание обращать не на отдельные трудности при переводе, а на переводимость лингвистических единиц и подсистем языка, рассматривая их как изолированно, так и в их совокупности как системы, в то же время дифференцируя это исследование по уровням — лексическому, грамматическому и т. д.“¹⁷

Затрагиваемая нами проблема многозначности—однозначности лексико-грамматического состава предложения важна в плане решения общего вопроса о соотношении между средствами выражения и выражаемым в типологическом сопоставлении языков.

¹⁶ А. Н. Сильников, Передача информации и переводимость, сб. Система и уровни языка, М., 1969, стр. 221.

¹⁷ Там же, стр. 229.

ЗА ЕДИН АСПЕКТ НА ИЗУЧАВАНЕ НА РУСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В СЪПОСТАВИТЕЛЕН ПЛАН

Т. Н. Махрова

Резюме

Съпоставянето на руски език с български във всички области засяга важни проблеми на типологията. Тия два близкородствени езика безусловно имат много общи черти. Обаче различията в структурите на руския и българския език са причина за такива особености, които обуславят значителни различия в техните типологии. В предлаганата на читателя статия се илюстрира съпоставяне на българския и руски език на равнището на интонацията със съпоставянето и с лексико-граматическия състав на изречението. Тук става дума за наличието в езика на многозначни лексико-граматически състави, които потенциално допускат повече от един начин на използване в комуникацията. Различните значения на един и същ лексико-граматически състав се конкретизират от интонацията.

В българския език, както и в руския, съществуват основни типове многозначност на лексико-граматическия състав, които се конкретизират като съобщение или въпрос: *Тя знае?* или като възклицание или въпрос: *Какъв българин!* или като една или две синтагми: *Как (!) оставяш мене?* и др.

В статията е заложена проблематика за голяма изследователска работа в дадената област.

ON ONE ASPECT OF STUDYING RUSSIAN AND BULGARIAN ON THE BASIS OF CONTRASTIVE ANALYSIS

T. N. Makhrova

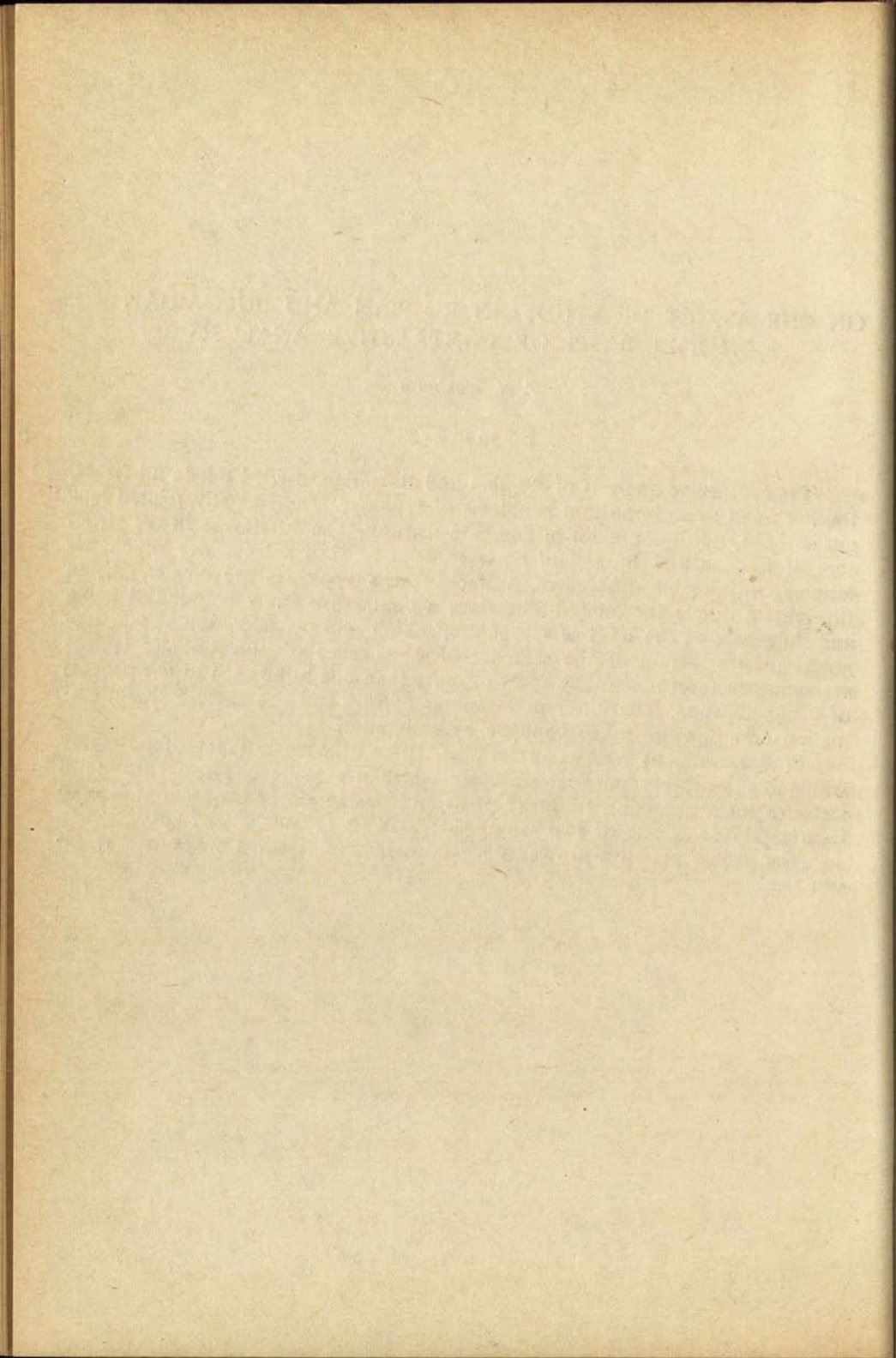
S u m m a r y

The contrastive analysis of Russian and Bulgarian, carried out in all fields, touches upon some important problems of typology. These closely related languages have, no doubt, a lot of common features. The differences in the structure of Russian and Bulgarian, however, lead to such peculiarities which determine considerable differences, as far as their typologies are concerned. In the present article the analyst illustrates a contrastive study between Russian and Bulgarian on the level of intonation, taking into consideration the lexico-grammatical structure of the sentence. The existence of polysemantic lexico-semantic structures potentially allow of more than one to be used in the process of communication. The different meanings of one and the same lexico-grammatical structure are made concrete by intonation.

In Bulgarian, as well as in Russian, there exist basic types of polysemy within the lexico-grammatical structure which are made concrete through a statement or a question: Тя знае? or as an exclamation or a question: Какъв българин!? or as one or two syntagmas: Как (!) оставяше ме? etc.

The article presents problems for considerable research work in the given field.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
т. X, кн. 1 Филологически факултет 1972/1973
TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“ DE V. TIRNOVO
Tome X, Livre 1 Faculté philologique 1972/1973

ПЕТЪР ДЖАМБАЗОВ

О НОВЫХ ГЛАГОЛАХ С СУФФИКСОМ-ОВА-
В РУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ И ОБ
ИХ БОЛГАРСКИХ СООТВЕТСТВИЯХ

P. N. DJAMBAZOV

ON THE NEWLY COINED VERBS BY MEANS OF THE
SUFFIX -OBA- IN MODERN RUSSIAN AND THEIR
BULGARIAN EQUIVALENTS

СОФИЯ, 1974

1877
1878
1879

OFFICE OF THE
STATE COMMISSIONER OF
LANDS AND MINES

DEPARTMENT OF THE
INTERIOR

Настоящей статьей автор ставит перед собой задачу рассмотреть в синхронном плане некоторые вопросы словообразовательной семантики новых глаголов с суффиксами *-ова* [-*ева*-], *-ирова* [-*изирова*-] *-изова*-, *-ствова*-¹, сопоставляя их с их болгарскими параллелями.

Русские глаголы с суффиксом *-ова*- (так будем называть их для краткости), которые вместе с восьмью простыми глаголами (*блевать*, *жевать*, *клевать*, *ковать*, *основать*, *плевать*, *снывать*, *совать*) составляют третий продуктивный класс по академической Грамматике русского языка и второй словоизменяемый тип по классификации Грамматики современного русского литературного языка, издания 1970 г., обстоятельно и углубленно изучены советскими и иностранными лингвистами. Они исследуются в учебниках современного русского языка, в монографиях, посвященных русскому глаголу и отдельным его категориям, в работах о русской лексике иноязычного происхождения и о новых словах в русском языке. Ряд исследований специально посвящены русским глаголам с суффиксом *-ова*-².

В своем преобладающем большинстве болгарские параллели русских глаголов на *-ова*[ть] оформлены суффиксами *-ува* [-*ва*-], *-ова*-, *-ира* [-*изира*-], *-фицира*-], *-ствува*-. Эти глаголы рассматриваются в грамматиках болгарского литературного языка, в монографических исследованиях болгарского глагола³, в отдельных работах, специально посвященных им⁴.

¹ Автор раздела „Словообразование глаголов“ грамматики АН СССР 1970 г. И. С. У л у х а н о в говорит о суф. *-ова*- орфографически [-*ева*-]/*-изова*-]/*-ирова*-]/*-изирова*-. Отдельным суффиксом он признает *-ствова*/ествова-.

Другого мнения по этому вопросу Н. С. А в и л о в а. В статье „Глаголы с суффиксом *-ова*- и его вариантами *-ирова*-, *-изирова*-, *-изова*- в русском языке (см. сноску 2) Авилова говорит о суффиксе *-ова*- и о его вариантах *-ствова*-, *-ирова*-, *изирова*- и *-изова*-. В ее книге „Слова интернационального происхождения в русском литературном языке нового времени“, М., 1967 г. читаем: „Зайствованные глаголы оформляются в современном русском языке при помощи суф. *-ова*-, *-ирова*-, *-фицирова*-, *-изирова*- и варианта последнего суф. *-изова*- (стр. 20).

2. Перечислим только некоторые из работ Н. С. А в и л о в о й, в которых дается и библиография по вопросу: „Вопросы глагольного суффиксального словообразования в современном русском литературном языке. Глаголы с суффиксом *-ова*-“ (кандидатская диссертация), М., 1953 г. „Глаголы с суффиксом *-ова*- и его вариантами *-ирова*-, *-изирова*-, *-изова*- в русском языке“, В. кн. „Исследования по грамматике русского литературного языка“, М., 1955, стр. 52—72. „Слова интернационального происхождения...“ (см. сноску 1) и др.

³ В качестве примера укажем на одну работу советского и на одну болгарского автора: Ю. С. М а с л о в. Морфология глагольного вида в современном литературном болгарском языке. М.—Л., 1963; П е т ъ р П а ш о в, Българският глагол, С., 1966.

⁴ См., например: Л ю б о м и р В а н к о в. Към историята на глаголия суфикс

До сих пор остаются недостаточно изученными словообразовательные гнезда русских глаголов на *-ова[ть]*, а словообразовательные гнезда их болгарских параллелей вообще не были объектом специального исследования.

Многовековые тесные контакты между близкородственными языками, болгарским и русским, особенно активные в наше время, являются достаточным обоснованием необходимости изучать отдельные факты и явления в этих языках в сопоставительном плане.

Важная научная проблема словообразовательных гнезд русских глаголов с суффиксом *-ова-* и болгарских с суффиксом *-ува-* (так будем называть их условно) вряд ли может получить удовлетворительное решение при все еще недостаточной разработанности теории словообразовательного гнезда в общелингвистическом плане. На некоторые ее вопросы, однако, уже сейчас можно ответить, изучая словообразовательную мотивацию этих глаголов и соотносительных с ними имен⁵.

Наша задача ограничивается описанием некоторых уже вошедших в общелитературный русский язык глаголов на *-ова[ть]* и их болгарских параллелей и наблюдениями над их деривационным рядом: мотивирующее имя — мотивированный глагол на *-ова[ть]*, *-увам* — мотивированные им приставочные глаголы.

Возражения может вызвать выбор языкового материала, ставшего объектом нашего исследования. Хотя в наше время уже нетрудно не согласиться с теми, кто сомневается в надежности новой лексики как объекта лингвистического исследования, надо указать на основные причины этого недооценивания. Их, по нашему мнению, надо искать прежде всего в том, что эта лексика чрезвычайно пестра и неоднородна по составу. Неологизмы отличаются друг от друга по экстралингвистическим причинам, вызвавшим их к жизни, по источникам, из которых они пришли в речь или язык, по словообразовательной и семантической структуре, по стилистической отмеченности, по сфере функционирования и т. п.

Отсюда и разные критерии, применяемые отдельными учеными при определении самого понятия „неологизм“.

Слишком узко понимает термин „неологизм“, например, советский лексиколог А. В. Калинин. Он пишет: „Неологизм буквально значит „новое слово“. . . Однако в лингвистической литературе этим термином называют не просто новое, а очень новое, новенькое, совсем недавно появившееся слово, новизна и свежесть которого ощущается говорящими. . .

-ирам- в болгарски. В сб. Езиковедски изследвания в чест на акад. Ст. Младенов. София, 1957, стр. 141—155; М о с к о М о с к о в, За една неотбелязана в граматиките глаголна наставка. Български език, 1962, кн. 1—2, стр. 107 (суф. *-ова-*); Л. А н д р е й ч и н. Български глаголи на *-овам*, „Български език“, 1971, кн. 2—3, стр. 154—158.

⁵ См. по этому вопросу: И. С. У л у х а н о в, Словообразовательная мотивация и ее виды. „Известия Академии наук СССР“, серия литературы и языка, том XXX, выпуск I, М., 1971, стр. 37—46, а также соответствующий раздел Грамматики современного русского литературного языка, М., 1970 г.

Единственный критерий, видимо, — ощущение необычности, свежести слова всеми говорящими⁶.

Автору цитированных строк можно возразить хотя бы следующими фактами. Во-первых, „новизна“ многих новых слов с высокой употребительностью (ср. глагол *программировать*) очень быстро стирается, во-вторых, в каждом развитом языке есть окказионализмы, для которых новизна является обязательной и постоянной.

Для других авторов критерием определения нового слова является его вхождение или невхождение в язык⁷.

Наиболее распространенным является хронологический критерий определения новых слов.

Этот критерий в наше время, когда в язык, как говорит К. И. Чуковский о русском языке 50—60-х годов, „... нахлынуло больше новых понятий и слов, чем... за последние два с половиной столетия“⁸, представляется единственно надежным.

Определение времени появления новых слов и новых значений старых слов дает возможность изучать в узких хронологических границах изменения в системах отдельных языков, вызываемых активным пополнением их словаря неологизмами.

Параллельно с быстрым увеличением числа новых слов в русском языке в Советском Союзе возрос и интерес к их активному изучению. Появился целый ряд обстоятельных исследований, посвященных новой лексике и изменениям в системе русского языка, вызванные ею (в этом отношении болгаристика отстает от науки о русском языке).

Д. Н. Шмелев пишет: „В чем именно заключается механизм лексических инноваций, какова собственно лингвистическая значимость той особенности лексики, которая характеризуется как ее способность непосредственно реагировать на внеязыковые события, насколько и каким образом пополнение словаря обозначениями новых реалий затрагивает общий его строй—все эти вопросы не получили вполне удовлетворительных ответов“⁹. Соглашаясь с этой мыслью Д. Н. Шмелева, мы должны отметить, что в области изучения новой лексики в русском языке уже сделано многое: подробно описаны способы образования новых слов, описано много фактов, сделаны важные выводы и обобщения. Достижения советской лингвистики, особенно в области исследования новейшего хронологического среза русского языка, служит убедительным доказательством необходимости изучать новую лексику.

Известно, что словарный запас литературного языка обогащается за счет заимствований из иностранных языков и отдельных диалектов, за счет получающих широкую известность профессионализмов и терминов, но главным образом, — путем словопроизводства.

⁶ А. В. Калинин, Лексика русского языка. М., 1966, стр. 116—117.

⁷ Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. Современный русский язык. М., 1957, стр. 75—76.

⁸ К. И. Чуковский. Живой как жизнь. М., 1966, стр. 9.

⁹ Д. Н. Шмелев. Проблемы семантического анализа лексики (автореферат докторской диссертации), М., 1969, стр. 21.

Известно также, что в системах современных развитых языков происходят изменения, вызванные значительными семантическими сдвигами, происходящими в их лексике. Эти сдвиги вызваны непрерывным обогащением и осложнением контекстов, обуславливающих отдельные значения слов.

В состав лексики входят индивидуальные авторские новообразования (включая окказионализмы)¹⁰, потенциальные слова, новые термины, слова, получившие широкое употребление. Индивидуальные авторские новообразования сравнительно редко получают всеобщее признание и входят в общелитературный язык, потенциальные слова употребляются только при особой необходимости, окказионализмы функционируют только в сфере речи. Подсистемы терминологии в наше время являются той сферой языка, в которой начинает свое функционирование преобладающая часть новых слов и словосочетаний, новых значений старых слов. Из этой сферы многие неологизмы (иногда очень быстро) переходят в общелитературный язык. Этому переходу способствуют два основных фактора: быстрое распространение многих достижений науки, их широкое применение в жизни и быстрое повышение научной квалификации и культурного уровня носителей языка.

Ярким показателем того, что отдельный неологизм уже входит в общелитературный язык, служит его употребление в газетах и научно-популярных журналах.

Именно на материалах периодической печати и художественной литературы составлен словарь-справочник „Новые слова и значения“¹¹, из которого мы взяли глаголы на *-ова[ть]*, ставшие объектом нашего исследования.

Примеры с болгарскими параллелями этих русских глаголов (за некоторыми исключениями) выписаны нами из словарной картотеки Института болгарского языка при БАН. Была использована также дополнительная картотека автора. Тщательный подбор языкового материала был необходим потому, что мы должны были провести свои наблюдения над глаголами, уже вошедшими в общелитературный язык.

Известно, что второй словоизменительный тип русских глаголов отличается исключительно большой продуктивностью. Это подтверждается многочисленными примерами с отсутствующими в толковых словарях русского языка новыми глаголами на *-ова[ть]*, приводимыми почти во всех лингвистических исследованиях, посвященных новой или иноязычной лексике русского языка. Иллюстрацией этой продуктивности могут послужить и следующие данные.

В упомянутый выше словарь-справочник включены 132 новых глагола. 79 из них образованы при помощи суффикса с компонентом *-ова-*

¹⁰ Об основных признаках окказионализма см.: А. Г. Лыков. Окказиональные слова как лексическая единица речи. Научные доклады высшей школы. Филологические науки. 1971, № 5, стр. 70—81.

¹¹ Новые слова и значения. Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 60-х годов. М., 1971.

[-ева-]. Иная картина раскрывается при подсчете старых глаголов, получивших новые значения. Из 56 глаголов с новыми значениями только 9 входят во второй словоизменительный тип. Этот факт можно объяснить подчеркнутой терминологичностью и экспрессивной неотмененностью большинства из глаголов на *-овать*, образованных от иноязычной основы. Надо отметить, что из 79 новых глаголов в нашем случае от исконно славянской основы образовано только семь.

Интерес представляют также новые причастные образования от глаголов с суффиксом *-ова-*, но мы в приведенных цифрах и вообще в своих наблюдениях ограничились глаголами, представленными в словаре новых слов неопределенной формой.

Высокой продуктивностью обладают и болгарские глаголы с суффиксом *-ува-*, но большинство новых глаголов с этим суффиксом не зарегистрированы толковыми словарями болгарского языка и словарями иностранных слов. В третьем издании словаря иностранных слов Милева, Браткова и Николова, вышедшем в 1970 году, находим всего десять новых глаголов, не зарегистрированных вторым изданием этого словаря и толковыми словарями болгарского языка. Девять из них оформлены суффиксом *-ира-* и один его вариантом *-изира-* (*бонифицирам*, *депресирам*, *дриблирам*, *каландрирам*, *кородирам*, *куплирам*, *меланжирам*, *тупирам*, и *травматизирам*). У шести глаголов (тоже на *-ирам*) отмечены новые значения.

Многие новые глаголы на *-увам*, *-ирам* зарегистрированы богатой словарной картотеккой Института болгарского языка при БАН. Некоторые из примеров, выписанных из этой картотеки, мы приводим в отдельных структурно-семантических типах разбираемых нами глаголов. При распределении глаголов по типам был использован метод подстановок¹². От соответствующих типов глаголов на *-ова[ть]* в последнем разделе книги Н. С. Авиловой (см. сноску 1) наши структурно-семантические типы отличаются тем, что глаголы в них подаются в алфавитном порядке независимо от того, каким суффиксом они оформлены. Приставочные глаголы включены в те типы, к которым были бы отнесены мотивирующие их приставочные. К соответствующим типам отнесены и проиллюстрированные примерами болгарские глаголы. В каждом типе даются и деривационные ряды отдельных глаголов. В этих рядах старые слова выделены курсивом, а новые напечатаны курсивом вразрядку. Знак * перед словом сверху обозначает, что слово не встречено автором, но о его наличии в языке сигнализируют соотносительные с ним и мотивированные им слова. Тот же самый знак после слова обозначает, что речь идет о новом значении старого слова. Пустая ячейка в деривационном ряду (отсутствующее слово) отмечается знаком →. Отношения мотивации отмечаются тире. Отношения взаимной мотивации обозначены знаком ↔.

¹² Об этом методе см.: З. М. Волоцкая. Семантическая классификация и способы образования отыменных глаголов. В книге «Структурная типология языков», М., 1968, стр. 165—180.

Обратная мотивация обозначена обратной стрелкой ←. Считаем целесообразным объяснить некоторые из используемых нами терминов.

Линией мотивации является структурно-семантическая соотнесенность производного слова с его производящей основой. При синхронном исследовании эта соотнесенность иногда меняет свое генетическое направление. По мнению И. С. Улуханова (см. сноску 5), существительные на *-ия* (типа *мелиорация*) мотивируются соответствующими глаголами на *-ировать* (в данном случае *мелиорировать*). В русском языке существительные и глаголы указанного типа и их параллели в болгарском очень часто появляются независимо друг от друга и даже приходят из различных языков или одно из этих слов заимствовано, а второе образовано на почве русского (болгарского) языка.

В большинстве случаев, однако, каждое из этих слов мотивирует второе не только семантически, но и как модель. Обычно существительное на *-ия* „обзаводится“ соответствующим глаголом на *-ировать* (*-ирам*). Ср. *мелиорация* (старое слово) — *мелиорировать* (недавно появившееся в русском языке); *эскалация*¹³ — *эскалирам („...трудно могат да се съгледат разговорите за мир с *эскалирането* на войната във Виетнам“ — передача по Софийскому радио в 7,30 утра 28 сентября 1972 г.).

Заслуживает внимания и тот факт, что очень часто в толковых словарях значение глагола на *-ировать* раскрывается при помощи существительного на *-ия* и наоборот. Ср. толкование глаголов *азировать*, *мелиорировать*, *телемеханизировать* и др. в словаре новых слов. Кроме того, существительное и глагол указанного типа обладают одинаковой структурной сложностью.

Все это дает нам основания называть соотнесенность указанного типа взаимной мотивацией.

Об обратной мотивации мы говорим в тех случаях, когда генетически производное слово в наше время воспринимается как мотивирующее. Ср. *Я учительствовал много лет. Мне нравится учительство*. Мотивирующим в данном случае является производный глагол, а не производящее существительное.

Первый тип

Деривационное значение „заниматься чем, действовать в соответствии с чем“.

Глиссировать, рую, руешь, несов., неперех., Скользить по воде.

Десантировать, рую, руешь, несов. и сов., перех. Высаживать (высадить) в качестве воздушного десанта.

Десантироваться, руюсь, руешься, несов. и сов. Высаживаться (высадиться) в качестве воздушного десанта.

Реванишироваться, руюсь, руешься, сов. Взять реванш за проигрыш.

Спуртовать, стую, стуешь, сов. и несов., неперех. Сделать (делать) спурт.

Твистовать, стую, стуешь, несов., неперех. Танцевать твист.

¹³ О слове *эскалация* см. заметку В. Г. Костомарова в сборнике „Вопросы культуры речи“, 1967, вып. 8, стр. 208—215.

Фарцевать, цую, цуешь, несов., неперех. Заниматься фарцовкой (в разгов. речи).

Приставочные глаголы

Зафонтировать, рует, сов., неперех. Начать фонтанировать.
Отреагировать, руо, руешь, сов., неперех. Ответить; откликнуться.
Среагировать, руо, руешь, сов., неперех. Поступить каким-либо образом в ответ на что-либо (в разговорной речи).

Приставка *за-* придала глаголу *зафонтировать* значение „начать действие“. Приставки *от-* и *с-* в данном случае являются чистовидовыми. Приставка *с-*, кроме перфективного значения, вносит в глагол и стилистическую окрашенность.

Болгарскими словарями и словарной картотекой при БАН не зарегистрирован глагол, мотивированный существительным *глицер (глицьор)*. Из архива БАН, однако, нами выписан пример с прилагательным *глицажен*, которое опосредствованно мотивировано потенциально возможным глаголом *глицирам. „Върху долната повърхност на метала, допиращи се до студентите *глицажени* шини, остават лошо нагreti тъмни петна, поради което...“ (В. Баум и др., *Металургични пеци*, 1958, стр. 872).

Русскому глаголу *десантировать* в болгарском языке соответствует описательное выражение „*права десант*“.

Болгарский глагол *реваниширам се* не является новым для болгарского языка. Он полисемантический и двувидовой.

Нам не встретился глагол, мотивированный болгарским существительным *спурт*.

Глаголу *твистовать* соответствует описательное выражение „танцувам (играя) *туист*“.

Глагол *фарцевать* не имеет параллели в болгарском языке.

Глагол *фонтанировать* обычно переводится на болгарский язык следующим образом: 1. Извирам на фонтан. 2. Водя работа по петролни или артезиански кладенци (РБПС)¹⁴, но в картотеке БАН зарегистрирован и глагол *фонтанирам*. „В Нова Зеландия цели десетки гейзери *фонтанират* в долината Войкато...“ (Н. Неиков и др., *Безценното съкровище*, 1963, стр. 21). Зарегистрированы также причастие *фонтаниращ* и отглагольное существительное *фонтаниране*. Приставочного глагола от этой основы мы не встретили.

В болгарском языке невозможны образования от глагола *реагирам* с префиксами *с-* и *от-*.

Деривационные ряды русских глаголов первого типа

Глицер ← *Глицировать*

Десант — *десантировать*

Ревани — *реванировать* — *реванишироваться*

¹⁴ Русско-болгарский политехнический словарь, М., 1965.

Спурт — *спуртовать*
Твист — *твистовать*
Фарцовка ← *фарцевать*
Фонтан — *фонтанировать* — *зафонтанировать*
Реакция ↔ *реагировать* $\left\{ \begin{array}{l} \text{отреагировать} \\ \text{среагировать} \end{array} \right.$

Деривационные ряды болгарских глаголов
Глисер (*гдисьор*) ← *глицирам
Ревани — *реванираме*
Фонтан — *фонтанираме*

Второй тип

Деривационное значение: „Заниматься тем, что свойственно кому (чему)“
Бригадирствовать, *ствую*, *ствуешь*, несов., неперех. Быть бригадиром.
Секундировать, *рую*, *руешь*, несов., перех. Быть секундантом (спорт).
Судействовать, *ствую*, *ствуешь*, несов., неперех. Заниматься спортивным судейством.

В исследуемой нами литературе нам не встретились употребляемые в болгарской разговорной речи глаголы *бригадирствувам* и *бригадирувам*.

Глагол *секундирам* не является новым для болгарского языка. Он прочно укрепился в литературном языке и употребляется в трех значениях: 1. Испылнявам длъжността на секундант. 2. перен. Подпомагам, подкрепям. 3. муз. Пея или свира втори глас (РЧДБЕ)¹⁵. Приведем пример, заимствованный из картотеки БАН. „Американските империалистически тръстови магнати, *секундирани* от Чърчиловци. . . не се спират пред нищо. . .“ (В. Коларов, С перо и слово за българо-съветската дружба“, стр. 263).

Глагол *судействовать* не имеет параллели, зарегистрированной болгарскими словарями и картотекой БАН, но можно утверждать, что в болгарском языке существует глагол *съдийствувам*, тем более, что он образован по исключительно продуктивной (правда, в разговорной речи) модели.

Деривационные ряды русских глаголов второго типа

<i>Бригадир</i>	└─┬─┘	<i>Бригадирствовать</i>
<i>Бригадирство</i>		
<i>Секундант</i>	└─┬─┘	<i>Секундантствовать</i>
<i>Судья</i>		<i>Секундировать</i>
<i>Судейство</i>	└─┬─┘	<i>Судействовать</i>

¹⁵ А. л. Милевидр. „Речник на чуждите думи в българския език“, София, 1970

Как видно, глаголы *бригадирствовать* и *судействовать* имеют по две непосредственные мотивации.

Мотивированное существительное *секундант* осуществляет неисходные мотивации двух глаголов.

Деривационные ряды болгарских глаголов

<i>Бригадир</i>		<i>Бригадирствувам</i>
<i>Бригадирство</i>		<i>Бригадирувам</i>
<i>Секундант</i>		<i>Секундирам</i>
<i>Съдия</i>		<i>Съдийствувам</i>
<i>Съдийство</i>		

Немотивированное существительное *бригадир* и мотивированное *бригадирство* мотивируют два глагола. Мотивации вторым существительным являются неисходными.

Отсутствие в словарях приставочных образований от перечисленных русских и болгарских глаголов надо объяснять не тем, что такие образования невозможно, а наоборот, тем, что такие глаголы при необходимости очень легко можно образовать. Ср. *забригадирствовать*, *да посекундирам*

Третий тип

Деривационное значение „находиться в каком состоянии“.

Вакуумировать, *рую*, *руеешь*, несов. и сов., перех. Получать (получить) вакуум.

Гриповать, *пую*, *пуеешь*, несов., неперех. Болеть гриппом (в разг. речи).
Сцинтиллировать, *рует*, несов. и сов., неперех. Вспыхивать на короткое время под действием ионизирующих частиц.

Приставочные глаголы

Загриповать, *тую*, *туеешь*, сов., неперех. Заболеть гриппом (в разгов. речи).

Глагол *гриповать* и его производный *загриповать* стилистически отмечен, потому что в строго литературном языке употребляется выражение „болеть (заболеть) гриппом“. Приставка *за-* придает глаголу значение „начать действие“.

В РБПС¹⁴ находим болгарское отглагольное существительное *вакуумиране*, а в архиве БАН есть примеры также с глаголами *вакуумирам*, *вакуумирам се*. „15 кг захар се сваряват и *вакуумират* като за дъвчащи бонбони“ (Б. Банков и др. Витамини и витаминизиране на хранителни продукти, 1958, стр.121).

Глаголам *гриповать*, *загриповать* в болгарском языке соответствуют выражения „боледувам (да забелея) от грип“.

В РЧДБЕ¹⁵ зарегистрировано слово *сцинтилация*, которое находится с потенциально возможным глаголом на *-ирам-* во взаимной мотивации.

Деривационные ряды русских глаголов

Вакуум — *вакуумировать*

Грипп — *грипповать* — *загрипповать*

Сцинтилляция ↔ *сцинтиллировать*

Деривационные ряды болгарских глаголов

Вакуум — *вакууирам* — *вакууирам се*

Четвертый тип

Деривационное значение „превращать во что“.

Агрегатироваться, руется, несов. и сов. Соединяться (соединиться) в агрегат.

Брикетироваться, руется, несов. Подвергаться брикетированию.

Букетировать, руо, руеишь, несов., перех. Производить букетировку (прореживание с разбивкой на отдельные группы, букеты) пропашных культур (в проф. речи).

Кольцеваться, цуется, несов. Объединяться в единую систему.

В нашей картотеке нет приставочного глагола, который можно было бы отнести к данному типу. В него мы включаем сложный глагол, образованный при помощи лексико-морфемы¹⁶ *микро-*.

Микрофильмировать, руо, руеишь, несов. и сов., перех. Изготавливать (изготовить) микрофильмы.

Глагол *агрегатировать* не отмечен словарями русского языка, но он зарегистрирован в книге Н. С. Авиловой (см. сноску 1). В РБПС¹⁴ находим производное от этого глагола существительное *агрегатирование*.

Упомянутым словарем и картотекой БАН зарегистрировано болгарское отглагольное существительное *агрегатиране*, сигнализирующее о наличии глагола. „Да внедрим почина на сливенските текстилни работници в селското стопанство за най-евтина и качествена продукция чрез навременна и качествена обработка и торене, чрез правилно *агрегатиране* и експлоатация на машинния парк“ („Работническо дело“ от 22. II. 1960 г., стр. 1).

Глагол *брикетирам се* тоже зарегистрирован картотекой БАН. „Част от въглицата *се брикетирам*“ („Наука и техника за младежта“, кн. 12, стр. 17, 1961).

В этой картотеке находим также глагол *букетирам се*. „За да има двупосочно окопаване, ще се наложи царевичата да *се букетира*“ („Вечерни новини“ от 23. II. 1960 г., стр. 2).

Русский глагол *кольцевать* как электротехнический термин переводится на болгарский язык описательно „включвам в електрификационен пръстен с високо напрежение“¹⁴. В архиве БАН, однако, нам встретились

¹⁶ Термин „лексико-морфема“ заимствован нами из работы С. И. Ожегова „Основные черты развития русского языка в советскую эпоху“, Известия АН СССР, ОЛЯ, 1951, т. X, вып. I, стр. 35.

усизмы *колуван*, *колуване* в другом значении: „Ако се остави *колува-ото* клонче на дървото две-три години. . .“ (Ботаника за V и VI клас, 1951, стр. 61). „Ако пък рано напролет изрежем във вид на пръстен, широк един-два сантиметра (*колуване*), кората на една клонка. . .“ (А. Коцев др., Ботаника за VI кл., 1965, стр. 42).

Глагол *микрофилмирам в болгарском языке можно образовать без атяжки.

Деривационные ряды русских глаголов

Агрегат — *агрегатировать* — *агрегатироваться*

Брикет — *брикетировать* — *брикетироваться*

Букет — *букетировать*

Кольцо — *кольцевать* — *кольцеваться*

Микрофильм — *микрофильмировать*

Деривационные ряды болгарских глаголов

Агрегат — *агрегатирам*

Брикет — *брикетирам* — *брикетирам се*

Букет — *букетирам* — *букетирам се*

Пятый тип

Деривационное значение „воздействовать на объект чем“.

Аммонизировать, *рую*, *руешь*, несов. и сов., перех. Насыщать (насытить) аммонием.

Газировать, *рую*, *руешь*, несов. и сов., перех. Умерщвлять (умертвить) газом.

Катапультировать, *рую*, *руешь*, несов. и сов., перех. и неперех. 1. Перех. Выбрасывать (выбросить) из летательного аппарата при помощи автоматического устройства.

2. Неперех. То же, что катапультироваться (см.).

Катапультироваться, *руюсь*, *руешься*, несов. и сов. Выбрасываться (выброситься) из летательного аппарата при помощи автоматического устройства.

Сканировать, *рует*, несов., неперех. Последовательно просматривать путем перемещения луча зрения или радиолуча.

Фторировать, *рую*, *руешь*, несов. и сов., перех. Насыщать (насытить) фтором.

Новых приставочных глаголов, которые можно было бы отнести к данному типу, в словаре новых слов нет.

В этом словаре приведенный нами глагол *газировать* дан как новое значение глагола *газировать* („насыщать жидкость газом“). По нашему мнению, в данном случае мы имеем дело с новым глаголом, омонимичным старому. Свое утверждение мы подкрепим следующей мыслью Д. Н. Шмелева: „Если попытаться схематически изобразить отличия полисемии и омонимии, можно сказать, что между значениями многознач-

ного слова существуют отношения не взаимоисключающей дизъюнкции: аVbVa. в, в то время как значения слов-омонимов взаимно исключают друг друга: аVā“ (см. сноску 9, стр. 8).

Н. С. Авилова включила глагол *катапультировать* в структурно-семантический тип со значением „заниматься тем, действовать в соответствии с тем, что названо соотносительным именем существительным“ (см. сноску 1, стр. 182).

Глаголов, являющихся параллелями русских глаголов *аммонизировать*, *газировать* (в его новом значении) и *сканировать*, болгарскими словарями и словарной картотекой БАН не зарегистрировано.

Глаголы *катапултирам*, *катапултирам се* мы проиллюстрируем примером из архива БАН: „... летецът трябва рязко да намали скоростта и тогава да катапултира“ (В. Радулов, От Икар до Гагарин, 1965, стр. 88). „Освен това той (космонавтът — П. Д.) има възможност да напусне космическия кораб с помощта на кресло, което се катапултира, и да кацне със своя парашут“ („Работническо дело“ от 20. VI. 1963, стр. 3).

Потенциально возможный глагол *флуорирам не отмечен болгарскими словарями, но о его наличии в болгарском языке свидетельствует мотивированное им существительное *флуориране* (РБПС)¹⁴. Ср. также: „Бромирането, йодирането и флуорирането се прилагат в определен брой случаи...“ (Д. Димитров, Обща химична технология, ч. II, 1959, стр. 235).

Деривационные ряды русских глаголов

Аммоний — *аммонизировать*

Газ — *газировать*

Катапульта — *катапультировать* — *катапультироваться*

Фтор — *фторировать*

Глагол *сканировать* немотивированный.

Деривационные ряды болгарских глаголов

Катапулта — *катапултирам* — *катапултирам се*

Флуор — *флуорирам

Шестой тип

Деривационное значение „осуществлять действие при помощи чего“.

Кодироваться, *руется*, несов. Подвергаться кодированию.

Термостатировать, *рую*, *руешь*, несов. и сов., перех. Обеспечивать (обеспечить) строго определенную температуру.

Приставочные глаголы

Закартографировать, *рую*, *руешь*, сов., перех. Нанести что-либо на карту (в проф. речи).

Закодировать, *рую*, *руешь*, сов., перех. 1. Представить смысловое содер-

вание и информации посредством кода. 2. Закодированный, ая, ое, ван, а, о, перен. Зашифрованный.

Перекодировать, рую, руеешь, сов., перех. Закодировать снова, иначе.

Пристыковаться, куюсь, куешься, сов. Приблизиться вплотную, сомкнуть-ся с чем-либо.

Расконвоировать, рую, руеешь, сов., перех. Снять конвой с кого-либо (в проф. речи).

Расстыковаться, куюсь, куешься, сов. Разъединиться.

Снивелировать, рую, руеешь, сов., перех. Уравнять с чем-либо, пренебрегая различиями (в разг. речи).

Состыковать, кую, куешь, сов., перех. Соединить встык.

Состыковаться, куется, сов. Соединиться встык.

Стрелевать, люю, люешь, сов., перех. Подтащить, подвезти спиленный лес с места заготовки к проезжей дороге.

Приставка *за-* в глаголах *закартографировать* и *закодировать* имеет значение „довести до результата“. *Пере-* в *перекодировать* передает значение „снова, иначе совершить действие“. Приставка *рас-* в *расконвоировать* и *расстыковаться* указывает на уничтожение результата. *При-* в *пристыковаться* и *со-* в *состыковаться* и *состыковать* имеют значение соединения. *С-* в *снивелировать*, *стрелевать* является чистовидовым префиксом.

Болгарский глагол *кодирам* отмечен в БРПС¹⁷ и в картотеке БАН. В картотеке БАН есть пример и с глаголом *кодирам се*. „Вместо буква может да се използват цифри, като всяка буква се заменя (*се кодира*). Например с номера си в азбуката“ (Л. Бунева-Недялкова и др. Алгебра и стереометрия за X кл., 1965, стр. 49).

Болгарских параллелей глаголов *стрелевать* и *термостатировать* в используемых нами источниках не отмечено.

Из приведенных приставочных глаголов этого типа только *закартографировать* имеет зарегистрированное в картотеке БАН соответствие. Зарегистрировано также существительное *прекодиране*, мотивирующееся потенциально возможным глаголом *прекодирам. Ср.: „За да допълни картата, Стефан Бончев *закартирва* няколко области и по на изток...“ (И. Борисов. Нашите първи геолози. 1963, стр. 38). „Да, той се свежда до проблема за *кодиране* и *прекодиране* от един език на друг“ (ж. „Космос“, 1963, кн. 8, стр. 11). Следует отметить, что приставочный глагол *закартирам* образован от менее употребительного в болгарском языке глагола *картирам*, мотивированного существительным *карта*. Чаще в этом значении употребляется соотносительный с существительным *картография* глагол *картографирам*.

Деривационные ряды русских глаголов

код — кодировать } $\begin{matrix} \longleftarrow \\ \longleftarrow \\ \longleftarrow \end{matrix}$ { закодировать
кодироваться
перекодировать

¹⁷ Болгарско-русский политехнический словарь, М., 1968.

К этому типу относятся три новых русских глагола, оформленных соответственно лексико-морфемами *микро-*, *само-* и *теле-*.

Микроминиатюризоваться, *руется*, несов. и сов. Подвергаться (подвергнуться) предельному уменьшению (об аппаратах).

Самоизолироваться, *руюсь*, *руешься*, сов. и несов. Изолировать самого (самих) себя.

Телемеханизировать, *рую*, *руешь*, сов. и несов., перех. Внедрять—внедрить телемеханизацию.

Приставочные глаголы

Десегрегировать, *рую*, *руешь*, сов. и несов., перех. Ликвидировать сегрегацию.

Загерметизировать, *рую*, *руешь*, сов., перех. Герметически закрыть.

Заорганизовать, *зую*, *зуюшь*, сов., перех. Перегрузить организационными мерами (в разг. речи, неодобрительно).

Откорректировать, *рую*, *руешь*, сов. перех. Исправить, уточнить что-либо.

Разгерметизировать, *рую*, *руешь*, сов., перех. Нарушить герметичность чего-либо.

Разгерметизироваться, *руется*, сов. Утратить герметичность.

Глагол с иноязычной приставкой *де-* имеет значение „совершить противоположное действие“. *За-* в *загерметизировать* придает значение „достичь результата“. В глаголе *заорганизовать* эта приставка имеет значение „довести до нежелательного состояния“. Глаголы *разгерметизировать* и *разгерметизироваться* имеют значение „аннулировать результат“.

В картотеке БАН зарегистрирован глагол *анихилирам*: „Показва се, че протоните действително *анихилират* с антипротоните. . .“ (г. Вечерни новини от 13. XII. 1958 г., стр. 4). Зарегистрированы также слова *аериран*, *аериране* и *аерация*. „(Валякът) Той е *аериран* и малко прозрачен, докато основното течение почти не съдържа мехурчета от въздух“ (Ст. Станчев. Хидравлика, стр. 322). „*Аериране* (проветряване) на сметаната“ (Н. Димов и др., Технология на млякото, 1965, стр. 26).

Болгарский глагол *дефектирам* мы проиллюстрируем следующим примером: „ . . . че електронното чудовище ще бъде в състояние да работи само 1—2 секунди, след което някой от 14-те милиарда елементи *ще дефектира*“ (Ц. Цанев и др., Човекът пресъздава себе си, 1970, стр. 172). Из приведенного примера видно, что болгарский глагол *дефектирам* обладает значением, отличающимся от значения русского глагола *дефектовать*.

Глаголы *комиссовать* и *комиссоваться* в болгарском языке имеют расчлененные соответствия.

Глагол *корумпирам* не является новым для болгарского языка.

О наличии глагола *мелиорирам* свидетельствует производное от него существительное *мелиориране*. В архиве БАН есть следующий пример: „(с неутрални соли) Затова при двата типа на засоляване *мелиорирането* им изисква внасяне на калий“ (П. Боянов, Почвоведение, 1959, стр. 442).

Глагол *трансплантирам* проиллюстрируем примером из того же

архива: „Преди това за опити върху рака се използваха така наречените присадени или *трансплантирани* тумори“ (Р. Райчев, Необикновени клетъчни деления, 1961, стр. 102). В БРПС¹⁷ дано отглагольное существительное *трансплантиране*.

Потенциально возможный болгарский глагол **микроминиатюризирам* (*се*) отсутствует в нашей картотеке, но из картотеки БАН мы выписали пример с существительным *микроминиатюризация*, с которым глагол **микроминиатюризирам* (*се*) находится во взаимной мотивации.

Глагол *самоизолирам* *се* встречается еще в политическом отчете Георгия Димитрова Пятому съезду БКП. „Партията издигна самостоятелното действие в догма. . . и по такъв начин фактически *се самоизолира*“ (стр. 14—15).

Параллели нового русского глагола *телемеханизировать* нами не отмечено.

Из болгарских приставочных глаголов этого типа возможны, но отсутствуют в словарях и в исследуемой нами литературе *десегрегирам и *разгерметизирам. Из словообразовательного ряда последнего глагола словарной картотекой БАН отмечены существительные *разгерметизация* и *разгерметизиране*.

Деривационные ряды русских глаголов

Аннигиляция ↔ *аннигилировать*

Аэрация ↔ *аэрировать*

Дефект — *дефектовать*

Комиссия — *комиссовать* — *комиссоваться*

Коррупция ↔ *коррумпировать*

Мелиорация ↔ *мелиорировать*

Трансплантация ↔ *трансплантировать*

Микроминиатюризация ↔ **микроминиатюризировать* — *микроминиатюризоваться*

Самоизоляция ↔ *самоизолировать*

Телемеханизация ↔ *телемеханизировать*

Десегрегация ↔ *десегрегировать*

Герметизация — *герметизировать*
— *разгерметизация*

— *загерметизировать*

— *разгерметизировать* — *разгерметизироваться*

Организация ↔ *организовать* — *заорганизовать*

Корректурa ↔ *корректировать* — *откорректировать*

Деривационные ряды болгарских глаголов

Аниhilация ↔ *анихилирам*

Аерация ↔ *аерирам*

Дефект — д е ф е к т и р а м

Корупция ↔ корумпирам

Мелиорация ↔ *мелиорирам

Трансплантация ↔ трансплантирам

Самоизоляция ↔ самоизолирам се

Херметизация ↔ х е р м е т и з и р а м
 х е р м е т и з и р а м ↔ р а з х е р м е т и з а ц и я ↔ р а з -

Девятый тип

Деривационное значение „достигать результата“.

В этом типе нет бесприставочных глаголов.

Забуртовать, *тую*, *туеши*, сов., перех. Заложить корнеплоды в бурт.

Задублировать, *рую*, *руеши*, сов., перех. Установить аналогичное параллельное устройство (в проф. речи).

Перепрофилировать, *рую*, *руеши*, сов., перех. Изменить профиль.

Раскадровать, *рую*, *руеши*, сов., перех. Разбить эпизоды фильма на отдельные кадры.

Расфокусировать, *рую*, *руеши*, перех. Сместить фокус.

Расфокусироваться, *руется*, несов. Утратить фокусировку.

Сдулировать, *рую*, *руеши*, сов. перех. Соединить вместе два или более текстильных материала.

Смакетировать, *рую*, *руеши*, сов., перех. Подготовить макет будущего номера газеты, журнала и т. п. (в проф. речи).

Сориентировать, *рую*, *руеши*, сов., перех. 1. Откорректировать движение, расположение чего-либо по ориентирам. 2. Помочь кому-либо разобраться в обстановке, обстоятельствах.

Приставочные глаголы *забуртовать* и *задублировать* имеют деривационное значение „совершить действие“. Глагол *задублировать*, в отличие от мотивирующего его бесприставочного, обладает только одним, причем узкоспециализированным значением. Приставка *пере-* в глаголе *перепрофилировать* имеет значение „сделать снова, иначе“. *Рас-* в *раскадровать* имеет распределительное значение, а в *расфокусировать*, *расфокусироваться* значение „аннулировать результат“. Приставка *с-* в глаголах *смакетировать*, *сориентироваться* является носителем значения „достичь результата“ и перфективного значения. Значение глагола *смакетировать* узкоспециализированное.

Из перечисленных русских глаголов только два (*раскадровать* и *расфокусировать*) имеют болгарские приставочные параллели. Глагол *разфокусирам* и производное от него существительное *разфокусировка* зарегистрированы БРПС¹⁷. В архиве БАН нам встретился пример с существительным *разфокусиране*. Глагол *разкадровам* мы проиллюстрируем примером из картотеки БАН. „Когато е правил режисьорския си сценарий, когато е *разкадровал* филми и е навлязъл в стадия на техниката, Петър Б. Василев е трябвало да запази поезията“ (г. „Народна култура“ № 2 за 1958 г., стр. 6).

Деривационные ряды русских глаголов

- *Оптимальный → оптимизироваться
 *Синхронный — синхронизовать
 Регулярный — регулировать $\left\{ \begin{array}{l} \text{зарегулировать} \\ \text{разрегулировать} \end{array} \right.$

Деривационные ряды болгарских глаголов

- *Синхронен — синхронизирам
 *Регулярен — регулирам — разрегулирам

Одиннадцатый тип

Деривационное значение „быть каким“.

В этот тип мы включили только один новый русский глагол, не имеющий соответствия в болгарском языке.

Распсиховаться, психуюсь, психуешься, сов. Разнервничаться (в просторечии).

Деривационный ряд глагола

Психический — псих — психовать → распсиховаться

Двенадцатый тип

Деривационное значение „Помещать куда“.

Бункероваться, руется, несов. Пополнять запасы топлива.

Сактировать, рую, руешь, сов., перех. Списать по акту (в проф. речи).

Глагол *бункероваться* имеет лексическое значение, отошедшее от лексического значения глагола *бункеровать*. Глагол *сактировать* имеет деривационное значение „достичь результата“.

В болгарском языке этим двум русским глаголам соответствуют отдельные выражения.

Деривационные ряды глаголов

Бункер — бункеровать — бункероваться

Акт — активировать — сактировать

В данной работе не был затронут важный вопрос о способах образования отдельных глаголов. Специального внимания заслуживают такие глаголы, как *раскадровать*. Надо ли считать, что этот глагол образован одновременным присоединением к основе префикса и суффикса, или он является префиксальным образованием потенциально возможного, но отсутствующего в языке глагола *кадровать*? Решение этого вопроса нужно для определения характера мотиваций между глаголами указанного типа и соотносительными с ними словами.

Мы не описали и чередования, произошедшие в производящих основах в процессе словообразования глаголов на *-ова*.

За пределами нашего исследования остались также дистрибуция, внутренняя валентность, семантическая структура, стилистическая характеристика глаголов, ставших объектом нашего исследования. Все эти задачи мы считаем актуальными и предстоящими.

Из сделанного описания и проведенного анализа исследуемого нами языкового материала целесообразно сделать следующие выводы.

1. Бросается в глаза неполнота деривационных рядов некоторых новых глаголов на *-ова*. Число таких рядов резко увеличится при исследовании словарных гнезд соотносительных с этими глаголами слов, в которых отсутствуют сами глаголы. Эта неполнота вызвана структурными причинами, столкновением синонимов и т. п., но чаще всего действием аналогии, которая дает возможность заимствовать или создавать при необходимости слова по образцу уже существующих.

Особенно характерна неполнота для деривационных рядов болгарских глаголов на *-увам*, *-ирам*, потому что болгарский язык активно заимствует нужные ему слова из русского языка. Создано, конечно, и много новых слов по аналогии на болгарской почве. Ср. „Въпросът е как да се урбанизира населението от селата, без да отива в града...“ (г. „Отечествен фронт“ от 9. IX. 1972 г., стр. 4). „Бутилирани компоти“ (в киножурнале). „Но в духа на новата политика, насочена към нигеризация на икономиката...“ („Отечествен фронт“ от 1. X. 1972 г., стр. 4). „Те съобщават, че в някой болници смъртността на хероинизираните кърмачета е 90 на 100“ („Отечествен фронт“ от 30. IX. 1972 г. — „Жените по света“). „Вчера правителството на Уганда съобщи, че е взело нови мерки за ускоряване на експулсирането на азиатците с британски паспорт от страната“ („Отечествен фронт“ от 27. IX. 1972 г., стр. 3).

2. Известно, что редко какое-нибудь слово одного языка вполне адекватно по своему смысловому содержанию с соответствующим словом из другого языка. Этот факт подтверждается и нашими наблюдениями, несмотря на то, что большинство из исследуемых нами слов отмечено подчеркнутой терминологичностью. Ср. рус. *дефектовать* и болг. *дефектирам*, рус. *секундировать* и болг. *секундирам*.

3. Заслуживают внимания также семантические расхождения новых глаголов с их базовыми основами. Ср. *дублировать* и *задублировать*, *бункеровать* и *бункероваться* и др.

4. Специального исследования требует вопрос о префиксальном словообразовании новых русских и болгарских двувидовых глаголов.

Известно, что в болгарском языке сравнительно слабо развиты количественно-временные и чистовидовые функции приставок. Это одна из причин „сопротивляемости“ болгарских двувидовых глаголов префиксации. Пристального внимания исследователя заслуживает и влияние в этой области русского языка на болгарский. Ср. такие глаголы, как *отредактирам*, *запрограмирам*, *отремонтирам*, *прекодирам* и др.

Влияние русского языка на болгарский иллюстрируют и глаголы на *-овам*, ср. глагол *разкадровам*.

ЗА НОВИТЕ ГЛАГОЛИ С НАСТАВКАТА -ОВА- В РУСКИЯ КНИЖОВЕН ЕЗИК И ЗА ТЕХНИТЕ БЪЛГАРСКИ СЪОТВЕТСТВИЯ

П. Н. Джамбазов

Резюме

В предлаганата на читателя студия се описват влезлите в руския книжовен език нови глаголи с наставката -ова- и техните български паралели, като се проследява тяхната словообразователна семантика.

В началото на работата е формулирана задачата, която авторът си е поставил, и се правят нужните теоретически обосновки и разяснения.

Изследваните от автора нови руски глаголи и техните български съответствия са разпределени на 12 структурно-семантични типа. Във всеки тип се описват съответните руски глаголи и техните български паралели в азбучен ред и се правят съответните коментарии. Към всеки структурно-семантичен тип се дават словообразователните редове на руските и българските глаголи.

В края на студията са поставени въпроси за бъдещи изследвания и са направени изводи от направения анализ.

ON THE NEWLY COINED VERBS BY MEANS OF THE SUFFIX -OBA IN MODERN RUSSIAN AND THEIR BULGARIAN EQUIVALENTS

P. N. Djambazov

S u m m a r y

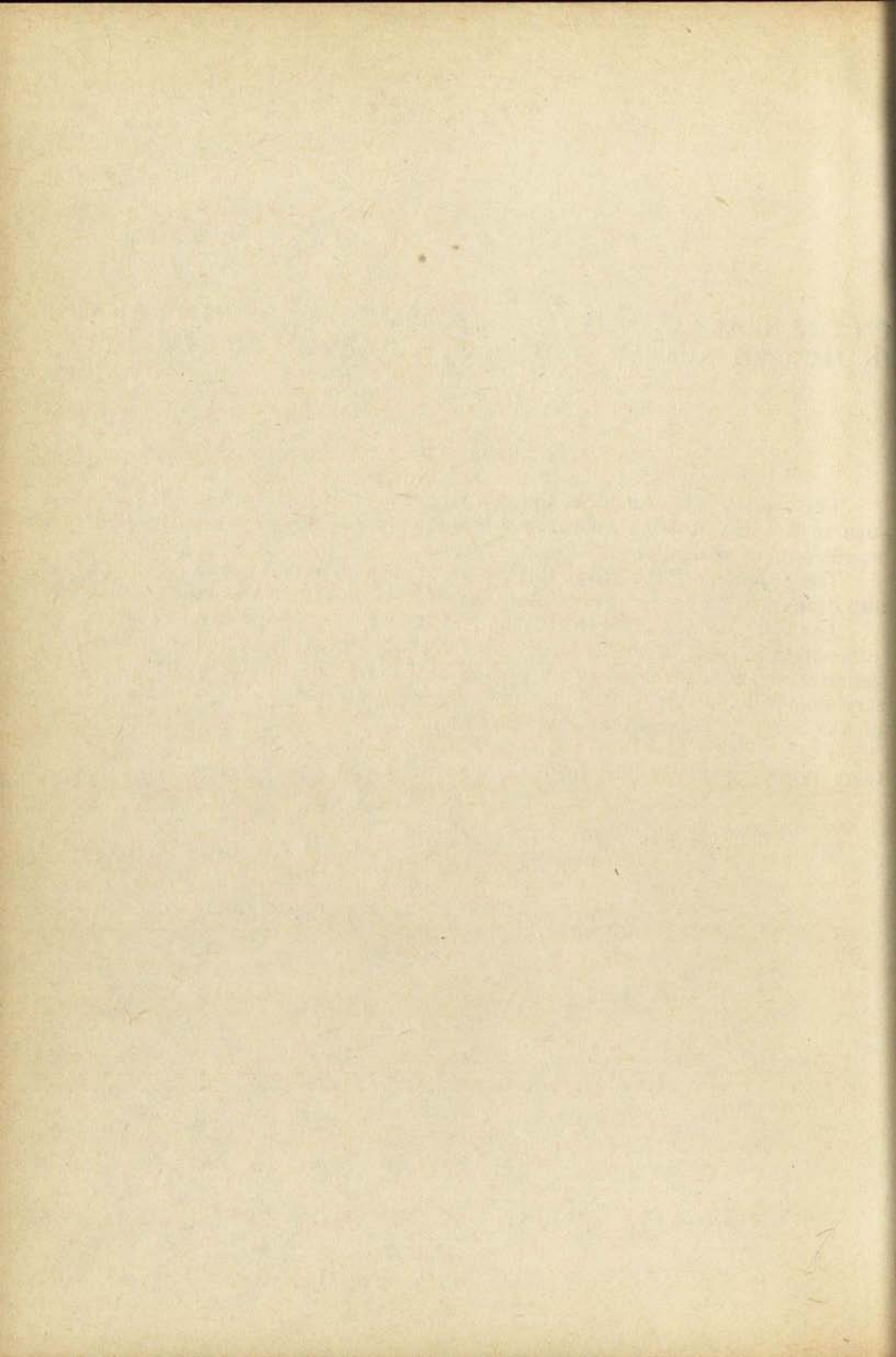
The present study describes the newly coined verbs by means of the suffix -oba in Modern Russian and their Bulgarian equivalents, by analyzing their word-forming semantics.

The beginning of the article sets the task which its author has to fulfill and also it offers to the reader the necessary theoretical motivations and explanations.

The newly coined verbs in Russian and Bulgarian are grouped in 12 structural-semantic types. Every type describes the verbs in Russian and their Bulgarian equivalents arranged in an alphabetical order and including the necessary comments. Every structural-semantic type gives the word-forming rows of the verbs in Russian and in Bulgarian.

The end of the study sets problems for further investigations and also draws there respective conclusions from the material under discussion.

ЛЮДВИГ СЕЛИМСКИ

ОТГЛАГОЛНАТА ФУНКЦИЯ
НА ПРИЛАГАТЕЛНАТА НАСТАВКА -ЕН
(ж.р. -НА) ≤ -ЪНЪ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
НА ОБЩОСЛАВЯНСКИ ФОН

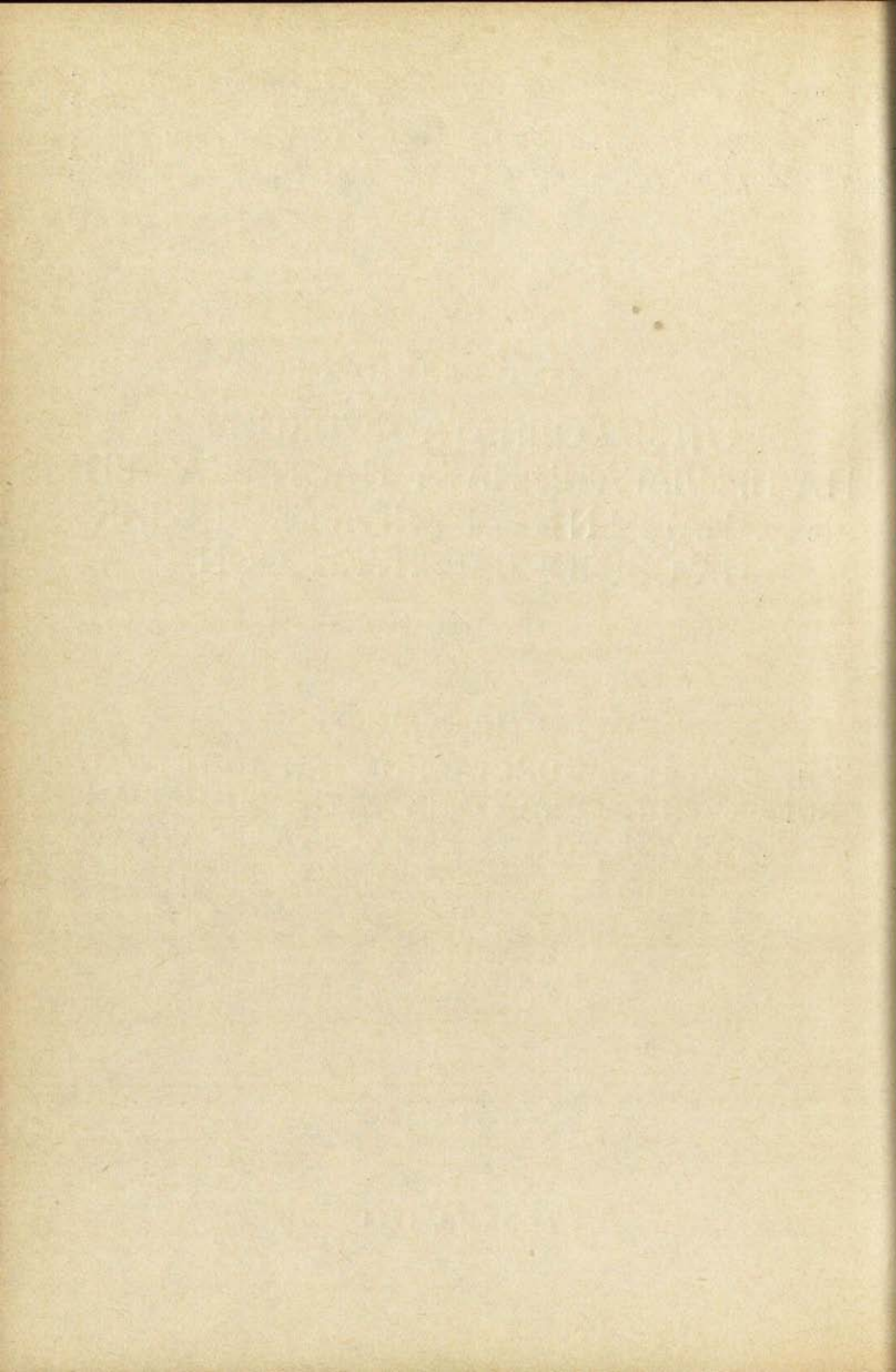

LYUDVIG SELIMSKI

THE DEVERBAL FUNCTION OF THE ADJECTIVAL
SUFFIX -ЕН (fem. -НА) ≤ -ЪНЪ IN THE BULGARIAN
LANGUAGE ON THE BASIS OF ALL-SLAVIC

СОФИЯ, 1974

1. Тази все още продуктивна — и в българския и в другите славянски езици — наставка има балтославянско и индоевропейско потекло. Освен точното структурно-семантично съответствие между слав. *-ьнъ* и лит. *-inas* поразяват целолексемните съответствия като лит. *bėginas* 'бягаш' (Otrębski 184) и сч. *b(j)ėžan*, словен. *bėžen*, ст. пол. *bieżny*, (ст.) чеш. и словаш. *běžný* (срв. още бълг. *из-бежен*, *центро-бежен*) ≤ *běžьнъ; лит. *nešinis* 'носещ' (Leskien 398) и словен. *nesna* '(за кокошка) к. носи'; лит. *tėkinas* (Skardžius 239) и бълг. *течен* ≤ *tečьнъ и др., които имат шансове да бъдат наследство от балтославянската епоха.

Отдавна е известно наличието на отглаголни прилагателни на *-ьнъ* в славянските езици² и съответствието на *-ьнъ* с идентичната структурно-семантична наставка в балтийските езици¹. Отглаголната функция на *-ьнъ* в отделни славянски езици се разглежда и в някои по-нови изследвания.³ Все пак може да се каже, че след Мейе и Вондрак има известно недоверие в продуктивността на този тип прилагателни, особено що се отнася до праславянската епоха.

За уточняване представата ни за отглаголната функция на *-ьнъ* в праславянския голямо значение имат фактите на отделните славянски езици. Що се отнася до българския, може да се каже, че в него тя е слабо изучена. Едни граматика изобщо игнорират този тип прилагателни, други го илюстрират с малко примери, без да обръщат особено внимание на словообра-

¹ A. Leskien, Die Bildung der Nomina im Litauischen, Leipzig, 1891, с. 397—9; P. S k a r d ž i u s, Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius, 1943, с. 239. J. Otrębski, Gramatyka języka litewskiego, t. II., Warszawa, 1965, с. 184—5.

² F. Miklosich, Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Stammbildungslehre. Wien 1875, с. 145—54; A. Meillet, Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave, t. I—II, Paris, 1902—5, с. 441; W. V o n d r a k, Vergleichende slavische Grammatik, t. I, Goettingen 1924², с. 533—4; J. Ł o s, Gramatyka polska. Cz. II. Słowotwórstwo. L.—W.—K., 1925, с. 28.

³ A. В а ј е с, Besedotvorje slovenskega jezika, II—III, Ljubljana, 1952, с. 35—36; F. T r a v n i č e k, Mluvnice spisovné češtiny. T. I. Praha, 1947, с. 338—48; H. K u r k o w s k a, Struktura słowotwórcza przymiotników polskich. PrJęzyk. 1. Wrocław 1954 с. 11—66. A. S i e c z k o w s k i, Struktura słowotwórcza przymiotników czeskich i polskich. PrJęzyk. 12. Wrocław, 1957, с. 60—65; J. H o r e c k ý, Slovtvorná sústava slovenčiny. Bratislava 1959, с. 156, 158—60, 163, 170, 173; M. B r o d o w s k a-H o n o w s k a, Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. MonSlaw. 2. K.—W.—W. 1960, с. 80—139; S. В а б и ć, Sufiksalna tvorba pridjeva u suvremenom hrvatskom književnom jeziku. Rad JA, knj. 344. Zagreb, 1966, с. 146—8; V. Š m i l a u e r, Novočeské tvoření slov. Praha, 1971, с. 134—41.

зователните основи и значението на формациите.⁴ Стоянов⁶ споменава между качествените прилагателни с *-ен* „предимно от абстрактни съществителни“ *траен*, което е несъмнено отглаголно, а при относителните изброява *плувен*, *приспивен*, без пояснение за отглаголния им произход. По-добре я разглежда Андрейчин⁷, който забелязва, че с тази функция наставката *-ен* се среща по-често в сложни прилагателни. Шимански⁸ открива няколко отглаголни прилагателни с *-ен* в паметник от края на XVIII в. и заключава, че, както в днешния език (позовава се на Андрейчин), те са представени само от малобройни примери и „не принадлежат към актуалната деривационна система на езика на Свищовския дамаскин“.

Тук, въз основа на обширен лексикален материал от книжовния език, народните говори и техническата терминология, разглеждам отглаголната функция на *-ен* ≤ *-въ* преди всичко в българския език. Опирайки се на изследвания върху материал от старобългарски и другите славянски езици, опитвам се също така да изясня въпроса за отглаголната функция на *-въ* и в праславянския език.

2. Материала излагам в 4 групи според словообразователните основи:

I. От непрефигирани глаголи.

II. От префигирани глаголи.

III. От глаголи в отрицателна форма.

IV. От глаголни словосъчетания.

При всяка група в отделна рубрика се представя материалът от:

A. книжовния език (по „Български тълковен речник“ София 1963);

Б. народните говори (с локализация и библиографска документация);

В. техническата терминология (по Б. Прошек, Българо-чешки и чешко-български технически речник, София, 1958);

Г (и следващи букви) други.

I. ОТ НЕПРЕФИГИРАНИ ГЛАГОЛИ

A. *Бавен*, *боен*, *буден*, *бъден*, *виден* (БЕР I 143 от *вид*, Honowska 95 от *вндъ* или *вндъѣти*) потенциално 'к. се вижда, к. може да се види' (сложи го на видно място), *вреден* 'к. вреди', *гнусен*||*гнушен* (Sławski I 305 от **gnusz*||**gnesz*, Honowska 101 от *гнушати сѧ*, *гнушати сѧ*), *годен* (БЕР I 260, Цыганенко 104, Sławski I 306 от *год*; Kurkowska 19 *godny* от *godzić się* 'подходящ', т. е. 'к. се *годи, к. е пригоден (добре става за някоя работа)', *грозен* (Sławski I 354 от име, Trávníček I 346 от глагол), *деен* (Miklosich 146 от *дѣн*), *дивен* (БЕР I 385 от ие. **deiw-ino-s*, Meillet 438 от *днѣз*, Kurkowska 19, Sławski I 209—10 от **diviti*), *доен*, *дребен* (от *дробя* с др. отгл. ст., срв. пол. диал. *dremen*, Sławski I 167), *душен* 'к. души (затруднява дишането), *жаден*||*жеден* (обл.)|| *жъден*, *жалееен* напр. '(за срок)

⁴ П. Ст. Калканджиев, Българска граматика. Пловдив—София 1938² с. 274, 276; А. Т. Балац, Нова българска граматика. София, 1940, с. 149.

⁶ Ст. Стоянов, Граматика на бълг. книжовен език. София, 1964, с. 236—8.

⁷ Л. Андрейчин, Основна българска граматика. София, 1944, с. 334—6.

⁸ T. Szumanski, Przymiotniki z sufiksem *-en* (fem. *-na*) w Damaskinie swiszowskim. Rocznik Slawistyczny, t. XXIV, cz. I. 1965 с. 72—78.

през к. се жалее', *жален* 'к. жали', *желен* (обл.) 'к. силно желя(е) нщ', *жребна* '(за кобила) к. ще се жреби', *иден*, *квасен* (Slawski III 469—70 от *kvasъ, но добавя, че в някои слав. езици личи влияние на глаг. *kvasiti) '(за мляко) к. се кваси, (за гъбички) к. квасят', *копирен* 'к. служи да се копира с нг', *котна* 'к. ще се коти' — от този тип това е най-старинната формация, отнася се за различни животни, а с *котка* е свързано вторично (вж. Slawski II 315, 313), та по този образец възникват и други, *кучна* '(за кучка, вълчица, лисица) к. ще се кучи', *ловен*, *кръшен* (за танц, снага, прен. за смях), *лъкатушен*, *морен*, *мерен* 'равномерен, к. служи за измерване', *мътен*, *обичен* 'к. има качества да бъде обичан', *орен* (за земя), *плувен* 'с предназначение да се плува в нг', *поен*, *прасна* '(за свиня) к. ще се праси', *работен* (Hopowska 92 от име, Андрейчин 334 от глаг.), *роден*, *свиден*, *си-яен*||*сяен*, *смотрен* (обл.) 'съобразителен, т. е. к. се *смотря* (постъпва прилично)', *смаден* 'к. смърди' или, както Hopowska 94 от име, *спорен* 'к. върви леко (т. е. спори); за к. (може да) се спори', *стижен* 'на к. стигат материалните средства', *страдаен* 'к. си няма нщ' (срв. чеш. *postrádati* 'нямам нщ, к. желая', *строен* 'добре построен', *струен* 'к. (се) струи' (срв. сложн. *огнеструен* '(от) к. (се) струи огън, а не *огнеоструен, т. е. 'к. тече на огнени струи', *таен*, *телна* '(за крава) к. ще се тели', *течен*, *траен*, *трапен* 'несъвзел се още от сън, вълнение, удар, болест и др.; замаян', срв. чеш. *trápný* 'мъчителен', т. е. 'к. *трапи (чеш. *trápi*)=измъчва (каузативно), т. е. кара нкг да търпи', та е етимологически идентично с *тръпен* от *тръпна*, а то от итеративната форма *тръпя* (Леков ЕЛ VI 444, Machek 653), *тръшен* (обл. 'изморен' (като *морен*), а за цел „троишни пари“ 'за трошене (харчене)', *тръпен*, *ударен* 'усърден, прилежен, работлив' (у Геров 'к. се удря, заляга да работи'), *хабен* '(за сечиво) неостро, тъпо'.

Б. *Броден* (без данни за значението БЕР I 80 от *брод*) ако се отнася за вода, място, би било 'к. (може да) се (пре)броди' (срв. сх. *бродан*, *бродив*), *бучна* 'к. е с къса, рошава коса (та бучи)' Самок ИИБЕ IV 298, *ваен* 'не-чист, мръсен' Врач П 44, Ботевгр. БД I 188, *дѣбен* '(да куче) к. деби (дебне)' Банско БЕР I 329, *кончна* 'жребна, к. ще се кончи' Шум, *копно* '(за място) к. (може да) се копае' ЗапБ, СБНУ XII 289; 'издигнато и припечно място, дето снегът се е стопил или изобщо се стапя по-рано Пирд БД IV 112, Род БД II 190; '(за сняг) к. е започнал да се топи, да копнее' Тетев СБНУ XXXI 287; *литна* (за роса в пес.: „Легнала мома, заспала/ . . . ситна я роса избела, /ситна, литна като дъждец. . .“ Г III 15) от *литам* '(за коса, листе, плод) капя, падам, окапвам' или от *лея* с -т- като в *кръвопро-литна*; *личен* 'хубав' от *личам* '(не в обикновения говор) обявявам, разгласявам' Велес СБНУ XX 36, *можен* 'к. може' Г III 77, мушно 'к. мушка (за говедо)' Сф БД I 255, *посен* '(за дреха) що се носи всеки ден' Г III 281, *рушна* неделя 'седмица, в к. няма постни дни' Пирд БД IV 139, срв. *рушница* 'седмица, през к. се руши (не говеят в сряда и петък)', т. е. в к. (може да) се н а р у ш а в а поста, Тетев СБНУ XXXI 336, *свѣтен* 'светъл' Г V 141, *требен* 'нужен, необходим' Ихт БД III 179, Велес СБНУ 74, *фатни* '(за ръце) к. лесно хващат' Велес СБНУ XX 79, *хилен* 'загрижен, тъжен' Г V 516 || *илен* Сф БД I 250 от *хиля се* 'кривя, се, сгъвам се, търбя се' > 'тъжен съм, унил, наведен' (Slawski I 95).

В. *Визирен* 'к. служи да се визира с нг' (има и същ. *визир*).

Г. Тук принадлежат генетически група прилагателни, безспорно старинни общославянски девербативи, които в значението си пазят от вербалността, но за днешния говорител не се опират на съответен глагол, тъй като той или е излязъл от употреба, или се е отдалечил поради фонетична еволюция. Такива са: *алчен* от *алкати*, срв. изчезналото *алча-еш* (Младенов БТР 70), *болен* от *болѣти*, *блуден* от ч. сл. (рус.), в стб. от *блѣдъ* или *блѣднѣ* (Honowska 94), съответното в полски се смята за отглаголно, впоследствие еволюирало смислово към отименно (Kirkowska 18), *муден* от *мудѣти* 'бавя се, забавям се', а у Г III 105 *мѣден* 'что хваща полека, бавно' от *мѣдѣти*, *скѣден*//*скуден* 'беден, недостатъчен' от *скѣдѣти* и усп. форма с - оу- вм. -ж- 'изчерпвам, правя нщ да стане оскъдно', *стрѣмен* от *stryměti Machek 589, *хищен* от *хытити* 'хвана, по х и т я'.

Д. С тези прилагателни образуват една система и заетите от руски: *важен* 'к. важи', *гребен* '(за спорт) к. става с гребане', '(за витло) к. гребен', *звучен*, *плавен*, *спешен* (намира опора в обл. *спеша* 'бързам, върша нщ бързо', *ударен* (срв. го с това в т. 2. I. А.)

II. ОТ ПРЕФИГИРАНИ ГЛАГОЛИ

А. *Възвратен*, *въвозможен* 'к. (се) може' в ТрД „шо съм възмож'нъ азъ нефѣльный чл(овѣ)къ таквѣ/зи работа до сторж“ от *въвозмоѣ* „амй да се потрѣдъ и азъ колкото въз/возмоѣ“ (ТрД 33, 159), *допирен*, *досаден*, *забавен* к. (умее да) забавлява', *завиден*, *задушен* 'в к. можеш да се задушиш', *заходен* (обл.) '(за ерген или мома) позастарял', *защитен*, *изборен* (Honowska 101), *изкупен*, *измамен*, *износен* 'к. изнася, отговаря на интереса на нкг', *израстен* (от израста или израст), *изричен*, *наемен*, *налетен* (обл.) 'к. налита, настоятелен, лаком', *наливен*, *наsipен*, *обаен*, *обвивен*, *обиден* 'к. обижда', *обиколен*, *обривен*, *окопен*, *омаен*, *омразен*, *опорен* напр. „опорна точка“ 'в к. се опира', *оправен*, *отговорен*, *отличен*, *отровен*, *отходен*, *победен* (Honowska 124 допуска двойк произход), *повторен*, *погрешен*, *подвижен*, *подемен*, *подкупен*, *подпорен*, *подривен* (ако не е русизъм), *подходен*, *поемен*, *покоен*, *покорен*, *покривен*, *поливен*, *послушен*, *потаен*, *потресен*, *похвален*, *почетен*, *почивен*, *превъзходен*, *прегледен*, *преграден*, *предпазен*, *преживен*, *преклонен*, *прелетен*, *преливен*, *преходен*, *престъпен*, *привиден*, *пригоден*, *приемен*, *приказен*, *прилежен*, *приличен* (иначе Цыганенко 370—71), *приложен*, *пристивен*, *прицелен*, *пробивен*, *прозирен*, *производен*, *прокобен*, *проливен*, *просторен*, *проходен* (може и от *проход*), *разблуден*, *разводен*, *разговорен* (обл.) 'к. предразполага към разговор', *разделен* '(за билка) к. разделя (причинява разделяла)', *разказен* '(грам.) начин, с к. се разказва', *разменен*, *размерен*, *размирен*, *разносен*, *разплоден*, *сговорен*, *сгоден*, *склопен*, *скупна* (обл.) 'кучна', *смѣтен*, *сносен* (може би рус.) 'к. може да се търпи, *спрасна* (обл.) 'прасна', *сроден*, *стелна* (обл.) 'телна', *съставен*, *увивен*, *угоден*, *угледен*, *уемен*, *укорен*, *упоен*, *упорен*, *уреден*, *устремен*, *ухватен*.

Б. *Добивно* 'за време) когато ражда жена' Севл Тр Тетев БД I 179

додумен 'сговорен, к. се догажда' Г I 314, *досетен* 'к. се досеща' Г I 353
затулен 'к. не е на видно място' Тетев СБНУ XXXI 271, *избеген* 'що може
да се избегне' Тн СБНУ XVI—XVII (II) 393, *издавен* 'шедър' Сф БД I 250,
изтребен '(ирон.) потребен' Пирд БД IV 107, *изяден* 'що отваря охота и
лесно се яде' Тетев СБНУ XXXI 278, *наёмен* 'заможен, богат' Странджа
БД I 115, *наметни* '(за очи) к. имат особена чаровна сила' от *намятам*,
наметна, *наметнувам* 'хвърлям очарователен поглед върху нкг' Тетев
СБНУ XXXI 302, *настояен* 'настоятелен' Г III 224, *обесен* 'що (може да)
служи за обесване' в пес.: „Гороле, горо зелена//... Имаш ли дърво обесно/
имаш ли трева отровна“ П 232, *обиден* 'хубав, угледен' Сливнишко от
**об(в)идя* БЕР I 145, *обиен* '(за камъни) дете се събират два брода' Берк
П 232, *огледно* '(за място) к. открива широк хоризонт' Род БД II 223, *ос-
мадна* '(за работа) неприятна' Ботевгр Сф СБНУ XLIV 532, *отреден* 'уре-
ден' Г III 425, *отстъпен* 'възрастен' Хаск БД V 83, *оттечно* '(за място)
наведено, та водата се оттича' Г III 428, *отцедно* Сф БД I 258//*оцядно* Ихт
БД III 129 '(за място) на к. водата се оттича бързо', *повлечен* 'тежък, хал-
тав, развлачничав' Г IV 63, *потулен* 'потаен' Г IV 236, *прекарен* 'преходен'
Сф БД I 262, *претурен* '(за път) неравен, по к. кола лесно се претурят' Ихт
БД III 146, *прибѝрен* БЕР I 43, *привратен* 'стръмен' Странджа БД I 130,
придебно '(за място) самодивско', *прикладен* 'общителен' от *приклаждам*
се 'бързо и лесно се сдружавам' Пирд БД IV 136, *прилепен* 'к. се прилепя,
придобива симпатии' Тетев СБНУ XXXI 328, *пробирен* БЕР I 43, *прокарен*
'възкиселичък, действащ разслабително (к. прокара)' Самок БД III 267,
протечен 'що тече' Г IV 315, *разбоен* (камък) 'метеорически' Г V 8, *разборен*
'к. се разбира' БЕР I 43, *разбуден* 'хитър, очоваден' Тетев СБНУ XXXI
331, *разгледен* 'просторен' Дедеагач БД V 237, Тетев XXXI 331, *разковно*
'(биле) к. отваря брави и кофари, преправя желязо на злато' Г V 29, *раз-
лютна* '(за рана) възпалена' Кукуш БД III 334, *разметна* '(за аба) с една
нишка в гребена' Род БД II 256, *разметен* '(за понеделник) след светлата
неделя, Томин понеделник' от *размятам* 'гледам кому колко ще се падне
пай', срв. и *размет* 'делене нщ на видове по качество' Г V 38, *разставен*
'широк, голям' от *разставям* 'отделям едно нщ от друго' Г V 57, *раз-
тръсен* 'широк (за сукман)' Род БД II 258, 'небрежен към облеклото си'
Род БД V 205, *свърно* (биле) 'с к. може да се преправят, обръщат нещата'
БЕР I), *скотна* 'котна' Ихт БД III 166, *скутен*//*скѝтен* 'скрит, скритен,
потаен' Г V 182, срв. *кутам*, *кътам* 'скривам', *скучна* 'кучна' Ихт БД III
166, Михгр СБНУ XLI 258, Самок ИИБЕ IV 324, *сложен* 'полегат' Г IV
152, 'равен, нисък; тих, добър' Ихт БД III 167, *смаpren*, *смачна* 'котна'
Сф БД II 105, Самок ИИБЕ IV 325, *спогоден* Г V 229, *справен* 'приготвен,
натъкмен' Г V 233, *спрасна* Самок ИИБЕ IV 325, *спретен* 'работен, уреден'
Прилеп, Тетев СБНУ XXXI 342, *спулна* 'что носи пуле (за магарица)' Г V
236, *стелна* 'телна' Самок ИИБЕ IV 326, *сягна* ≤ *сягниъна '(за овца) к. ще
се ягни' Сф БД II 104, Ихт БД III 165, Род БД V 206, *убоен* '(за камък) обиен'
Кюст БЕР I 52, *уморен* 'морен' Г V 438, *ухилен*//*увилен* Г V 467, 409//*уфилен*
Велес П 316//*уулан* Кюст СБНУ XLI 258, Сф БД I 270, Ихт БД III 182, СтДим
СБНУ XLII 'тъжен, загрижен' прен. от 'наведен' (вж. Sławski I 95).

В. От ексцерпираните около 50 прилагателни от речника на Прошек тук представям само тези, които не са поместени в БТР (П.А): *забойна* машина, *заточна* м. 'с к. се заточва', *извивен* момент, *извозна* шахта, *изливен* отвор, *навивен* барабан, *нагревна* повърхнина, *опънна* армировка, *отбивен* бент, *отводна* тръба, *отсевно* сито, *подливно* колело, *подложен* слой, *подшивна* м., *привижни* релси, *прикачна* верига, *притривна* м., *протезна* м., *развивен* барабан, *разсейно* отражение, *разтоварна* гара, *разточна* м., *сменен* 'сменяем', *убежна* точка, *увивна* хартия.

Г. От руски: *отправен*, *привичен*, *сходен*.

III. ОТ ГЛАГОЛИ В ОТРИЦАТЕЛНА ФОРМА

От отрицателна форма на глаголите са образувани малко прилагателни. Обикновено те нямат антоними без *не-*, т. е. не са образувани чрез просто прибавяне на *не-* към готови прилагателни, което би било префиксация, а при разглежданите тук словообразователният способ е суфиксация.

А. *Недогледен*, *неизброден*, *неизгледен*, *неизменен*, *ненагледен*, *ненадеен*, *ненаситен*, *неотемен*, *неотложен*, *неотлъчен*, *неотстъпен*, *непрестанен*, *непрогледен*, *неразделен* 'когото не можеш раздели' (срв. *разделно* биле — активно), *неразлъчен*, *неръкотворен*, *несметен*, *неспирен*, *несъобразен*, *неуморен*, *неусетен*, *неутешен*, *нехаен*.

Б. *Небъден* Лов БЕР I 96, *невъздържан* Г III 259, *недогледен*, *неослабен* Г III 263—4, *неповртен* 'неподвижен, несръчен' Тетев СБНУ XXXI 306, *неподобен* 'что не подобава да се каже' Г III 264, *непривиен* 'невъзприемчив' Сф БД I 256, *непрестаен* Г III 265. Тетев СБНУ XXXI 306, *неситен* 'ненаситен', *несмислен* 'к. не смисля, не премисля, кога прави ниц' Г III 267.

IV. ОТГЛАГОЛНИ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ

Това са произведения от книжовен характер, често създавани по чуждозикови образци. Словообразователна основа тук е най-често глаголно обектно словосъчетание, а словообразователният способ суфиксация с композиция. Представям само тези, на които втората част не е отбелязана самостоятелно или има друго значение.

А. *-бежен* (центро-), *-биен* (оче-), *-борен* (рато-), *-ваден* (оче-), *-верен* (леко- 'к. леко вярва', срв. *верен* 'комуто може да се вярва'), *-воден* (сметко-), *-въден* (животно-, рибо-, свине-, ското-), *-губен* (душе-), *-давен* (меро-), *-даен* (старинно или руско: масло-, месо-, млеко-), *-думен* (зло-, сладко-), *-значен* (равно-) срв. чеш. *značný*, пол. *znaszny*, *-зreen* (рано-, скоро-), *-летен* (мимо-) срв. пол. *lotny* 'летящ', *-ломен* (веро-, камено-), *-лочен* (кръво-), *-любен* (друже-, госто-), *-носен* (бедо-, буре-, вредо-, дъждо-, злато-, каучуко-, кръво-, лавро-, лихво-, медо-, мино-, мълние-, огне-, плодо-, победо-, прихода-, рудо-, смърто-, съдбо-, цвето-) срв. пол. *nośny* 'носещ', *-обемен* (все-), *-пасен* (трево-), *-получен* (зло-), *-стоен* (равно-, само-), *-сторен* (зло-), *-стрелен* (огне-) срв. чеш. *stříelný*, *-творен* (зло-, плодо-, ползо-, само-, чудо-), *-ходен* (бързо-, само-) срв. пол. *chodny* '(за кобила) к. добре върви',

-*чнен* (благо-) срв. пол. *szynny* 'деен', -*яден* (месо-, мършо-, насекомо-, плодо-, плъто-, трево-).

Б. -*дерен* (очо-) Самок БД III 255, -*летен* (плодо-) Дедеагач БД V 235.

В. Неотбелязани в БТР: -*варен* (пиво-), -*гарен* (димогарни тръби), -*емен* (влаго-), -*копна* (земе- машина), -*резна* (винто- машина).

Г. Руски: -*виден* (активно: дално- 'к. вижда далече'), -*воден* (счето-), -*гонен* (моче-), -*отдаен* (все-).

= + =

3. Функцията на наставката -*ьнъ* е преди всичко общоструктурна (синтактично-транспозитивна⁹) — превръща една част на речта (глагол или отглаголно име) в друга (прилагателно). Такава е тя в прилагателните за означаване на „качество, възникнало от действието, извършвана от подлога, или от състоянието, в което той се намира“¹⁰; *буен*, *можен*, *мътен*, *течен* и пр. Тази функция е по всяка вероятност и първична генетично. По значение отглаголните прилагателни с -*ьнъ* почти съвпадат с причастията. За прилагателните е характерно безразличието към категорията време. *Пойна* птичка означава „птичка, к. изобщо пее“, а не „к. сега пее (пееща), или е пяла“.

Освен това наставката -*ьнъ* може да бъде носител и на особено значение, което може да се определи най-общо като потенциалност. То е възникнало и се е утвърждавало едновременно с диференцирането на отглаголните атрибутивни имена на прилагателни и причастия. Благодарение тъкмо на потенциалния отгънък в значението им, отглаголните прилагателни са могли да получат самостоятелност на прилагателни и да се отделят от близките им по строеж страдателни причастия на -*енъ*. По този път на семантично диференциране от причастията първата крачка е била промяната по залог — освен с пасивно, възниквали и прилагателни с активно значение.¹¹

Отглаголните прилагателни за потенциалност могат да имат активно значение („такъв, к. извършва някакво действие“ > „такъв, к. може да извършва някакво действие“), напр. *пойни* птички 'к. пее' > 'к. изобщо (могат да) пее', или пасивно значение („такъв, над к. е извършено някакво действие“ > „такъв, над к. може да бъде извършено някакво действие“), напр. *виден*, *подкупен* и пр. Но тази подялба не е алтернативна, тя допуска и неутрален тип и колебание между двата типа — едни и същи деривати могат да имат и пасивно и активно значение: *работна* площ 'к. (може, трябва да) се работи' и *работен* човек; *разделно* биле 'к. разделя' и *неразделни* другари 'к. не могат да бъдат разделени'¹². Активното значение е особено характерно за прилагателните от глаголни слово-

⁹ M. Brodowska-Honowska, Zarys klasyfikacji polskich derywatów. Pr. Kom. Jęz 10. W.—W.—K., 1967, с. 27.

¹⁰ Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Splawiński, S. Urbańczyk, Gramatyka historyczna języka polskiego, Warszawa, 1965, с. 230.

¹¹ M. B. Honowska, Słowotwórstwo..., с. 122—3.

¹² Срв. J. Horecký, ib., с. 158; A. Sieczkowski, ib., с. 63.

съчетания.¹³ При този тип пасивно значение имат само образуваните от отрицателна форма на глаголите, като *неръкотворен*, при които, както изобщо при деривациите от отрицателна форма, отнекът потенциалност изпъква най-ярко.

Значенията активно и пасивно са абстрахирани въз основа на една доста широка гама оттенъци на значението потенциалност:

а) склонност, наклонност: *дебно* куче, *досетен*, *мушно* добиче, *поко-рен* човек, *преживно* животно;

б) (не)възможност: *котно* място, (не)*преклонен*, (не)*подкупен*;

в) цел, предназначение: *дойна* крава, *орна* земя, *увивна* хартия;

г) начин на извършване на действието: *наливно* вино, *наситна* захар, *плавно* движение, *разсейно* отражение;

д) състояние, характеризирано с предстоящо извършване на действие: (с)*котна*, *смачна*, (с)*кучна*, (с)*прасна*, (с)*пулна*, (с)*телна*.

4. Словообразователната мотивираност на някои от разглежданите прилагателни може да бъде двойка: освен глаголи, срещат се и *nomina agentis*, *actionis* или *acti*, които също така биха могли да бъдат слоогообразователна основа за съответните вербални прилагателни. В такива случаи понякога е трудно да се реши въпросът дали дадено прилагателно е девербално или деноминално. Вж. напр. колко противоречиво се обясняват *виден*, *гнусен*, *годен*, *грозен*, *деен*, *виден* (т. 2. I. А). В някои изследвания този въпрос се заобикаля, като се допуска изобщо двойк произход¹⁴, в други двойк произход се допуска само за известна част от формациите¹⁵, а в някои случаи въпросът се счита за не много важен¹⁶, тъй като значението е глаголно и в единия и в другия случай. Би могло да се каже, че, общо взето, след *Мейе* и *Вондрак*, етимолозите са склонни да допускат по-често отглаголно-именен произход, а в изследванията по словообразуване — където се оперира с по-голям брой формации — по-често се допуска пряк отглаголен произход.

Въпреки че, както се посочи в увода, отглаголната функция на *-ьль* била известна още на *Миклошич* и *Лескин*, след *Мейе* и *Вондрак* се явява съмнение от една страна в продуктивността на типа, а от друга — в неговата старинност. Така напр. според *Х. Улашин* в полския суфиксът *-пу<ьль>* „образува <...> също така прилагателни от глаголи, но неговата продуктивност в този кръг е относително малка“¹⁷. *Ф. Славски* пише: „*-ьль* образува прилагателни преди всичко от именни основи <...>, порядко (поне в най-стари времена) от глаголни“¹⁸. А според *Ж. Ж. Варбот* отглаголната функция на *-ьль* е вторична, а отименната — първична. Тя пише: „Опосредствуваната зависимост от глаголите (чрез коренните

¹³ M. B. H o n o w s k a, *Słowótwoństwo...*, с. 110—111.

¹⁴ Грамматика русского языка. Москва, т. I. 1960 с. 350.

¹⁵ F. Trávniček, *ib.*, с. 339; A. Bajec, *ib.*, с. 36; S. Babić, *ib.*, с. 146.

¹⁶ F. Trávniček, *ib.*, с. 338—9; H. Kurkowska, *ib.*, с. 41.

¹⁷ Цит. по H. Kurkowska, *ib.*, с. 8.

¹⁸ F. Sławski, *Ślady prasłowiańskiego prefiksu vy- w języku bułgarskim. Studia Linguistica Slavico-baltica Canuto-Olavо Falk. Lundae MCMLXVI*, с. 240.

имена) е най-древният тип връзка между прилагателните на -ен- и глаголите¹⁹; впоследствие на базата на тази опосредствувана зависимост се оказало възможно образуването на прилагателни на -ен- и непосредствено от глаголи.¹⁹

В продуктивността на отглаголните прилагателни на -ен- не бива да има съмнение. Многобройни формации от този тип се откриват и в старобългарския и във всички славянски езици. Освен многобройността на формациите заслужава да се отбележи, че с -ен- все още продължават да се образуват прилагателни, макар и вече само за нуждите на техническата терминология.²⁰

Мейе по принцип признава отглаголната функция на -ен-, но допуска пряк отглаголен произход само в случай на липса на съответно отглаголно име. Според него в потенциалните прилагателни -ен- ≤ ие. *-^oно-, а не *-^{ino}-, както при деноминалните (Meillet 440).

В ондрак освен „прилагателни с -ено-, които могат да се образуват само от имена“, различава „една друга група“ прилагателни, „които изразяват възможност“ и които „са от друг произход“ (цит. съч., с. 533).

Така според Мейе и Вондрак -ен- има двояк произход: от ие. *-^{ino}- при деноминалните деривации и от ие. *-^oно- при девербалните. Поради това те виждат преди всичко отименните и остават с впечатление, че отглаголната деривация е рядко явление. Обаче, както изтъква М. Б.-Хоновска, за генетично противопоставяне на -ен- на славянска почва няма основания²¹, неоснователно е то и на балтославянска почва. Наличието в литовски на -inas = -ен- и в деноминална и в девербална функция, както и посочените в увода целолексемни балтославянски съответствия (или паралелни формации), според мен, говорят, че девербална функция (покрай деноминалната) суфиксът -ен- е имал още в праславянски. За някои от разглежданите прилагателни вече е изразявано предположение, че са наследство от праславянската епоха: *зamoжен*, *таен*, *буен*, *гнушен*, *дребен*, *(за)душен*²², *dojънъ*, *grěšънъ*, *grozънъ*, *možънъ*, *pokorънъ*, *(sъ)kotъна*, *(sъ)telъна*, *važънъ*, *věrnъ*, *žędnъ*²³. Общославянските формации от този тип са многобройни, но тъй като нищо не пречи те да бъдат считани за паралелни, vznikнали след разпадането на праславянската езикова общност, тук се ограничавам само с предположението за старинност на самия словообразователен тип, към който се отнасят, за старинност на отглаголната функция на -ен-, а не вторичност, каквато предполага Ж. Ж. Варбот.

Отименният произход на подобни формации според Варбот е „особено очевиден в онези случаи, в които тъждествената степен на коренния вока-

¹⁹ Ж. Ж. Варбот, Древнерус. именное словообразование. М., 1969, с. 155-

²⁰ Срв. F. Buffa, Deverbativne adjektiva v terminologii. Slovenské odborné naz. voslovie, III, 1955 с. 259.

²¹ М. В.-Хоновска, Słowotwórstwo... с. 133-8.

²² S. Radewa, Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie bułgarskim. Studia z filol. pol. i słow., t. IV, 1963, с. 171-99.

²³ Základní všeslovanská slovní zásoba. Brno, 1964.

лизъм в еднокоренните глаголи отсъства (но е представен в коренните имена): срв. *мовный* (*мовь* и *мыти*)...²⁴ В някои от приведените примери обаче се касае за отсъствие на тъждествен вокализъм в инфинитивната, но не и в спрегаемите форми на глагола, напр. *мыти*, но *мою*, а освен това има примери, за които изобщо са характерни апофонични отношения между мотивиращия глагол и производното прилагателно²⁵, еднакво по вокализъм със съответното съществително. Напр. *поен*: *пея*, пътн (апофония), или *поен*: *поля*, рус. *пою* (тъждество с вокализма на финитните форми).

Вербалността в значението на изброените прилагателни, макар обяснима и при отглаголноименна деривация, все пак, според мен, говори по-скоро за пряк отглаголен произход. Самата семантична схема на прилагателното става по-ясна като се вземе пред вид тъкмо пряк отглаголен произход. Така напр. *звучен* е не 'к. се отнася до звук', а 'к. з в у ч и (приятно)', срв. *звучни песни* и *звукова промяна* 'к. се отнася до звук'. Има случаи, в които алтернативата се решава не само по съображения от семантичен характер, а въз основа на структурни белези. В чешки такъв белег може да бъде квантитетът. Ако на префигирано прилагателно с квантитет на префикса съответства префигирано съществително също с квантитет на префикса, който в съответния глагол липсва, прилагателното се приема за отглаголноименно: *přípravný, únavný* от *příprava, únava*, а не от съответните глаголи²⁶. Показателен може да бъде квантитетът и на коренната гласна при непрефигираните: *hrůzný : hrůza*, но *hrozný : hroziti*²⁷.

В български подобен показател може да бъде ударението. В крайно редки случаи то е след наставката *-ен* (т. е. на окончанието), никога не е върху самата наставка. Остават две възможности: да пада върху коренната гласна, или върху гласната на префикса при префигираните. При глаголите по правило пада не върху префикса, а при отглаголните имена може да бъде не на префикса, или на префикса. Когато се явява разлика по място на ударението между глагола и съществителното, мястото на ударението на съответното прилагателно може да ни насочи към отименен произход при съвпадение с името (пробитен, показан), или към отглаголен произход при съвпадение с глагола: *добивен, допирен, достъпен, задъшен, наемен, обривен, отговорен, подкупен, прегледен, пробивен, проливен*. За отбелязване е, че прилагателните от глаголи от отрицателна форма, при които е изключен отименен произход, имат ударение не на префикса. А за случаите с двойно ударение следва да допуснем двояк произход: *побкривен* (гредоред, материал) от *побкрив* (преведено на чешки *krytinový, střešní*), но *покривно* (стъкло) от *покривам* (на чешки *krucí sklíčko*) (Прошек, 110, 180).

5. Въз основа на представения материал и анализа му могат да се направят следните изводи:

а) С наставката *-ль* в българския и другите славянски езици са обра-

²⁴ Ж. Ж. Варбот, Пак там, с. 155.

²⁵ М. В. Ноповска, *Słowotworstwo...*, с. 201.

²⁶ А. Sieczkowski, *ib.*, с. 55.

²⁷ F. Trávníček, *ib.*, с. 345—6.

зувани многобройни формации със структурно значение (близко до това на причастията), или с потенциално значение, развито вторично и проявяващо се в различни нюансировки;

б) С наставката *-ънъ* все още се образуват нови прилагателни за нуждите на техническата терминология;

в) С наставката *-ънъ* са възникнали прилагателни от глаголни основи още в праславянската епоха.

СЪКРАЩЕНИЯ НА ИЗДАНИЯ

БД Българска диалектология

БЕР Вл. Георгиев и др., Български етимологичен речник, София 1962—71

БТР Л. Андрейчин и др., Български тълковен речник, София, 1963²

Г. Н. Геров, Речникъ на българскый языкъ... , Пловдив, 1895—1904

ЕЛ Език и литература

ИИБЕ Известия на Института за български език

Млд БТР Ст. Младенов, Български тълковен речник с оглед на народните говори, София 1951

П Т. Панчев, Допълнение на българския речникъ от Н. Геров, Пд 1908

СБНУ Сборник за народни умотворения

Трд А. Иванова, Троянският дамаскин. Български паметник от XVII в., София 1967

Цыганенко Г. П. Цыганенко, Этимологический словарь русского языка, Киев 1970

Hopowska M. Brodowska-Hopowska, Słowotwórstwo... вж. отпратка 3.

Ślawski F. Ślawski, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków 1952—1971

Machek V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého, Praha 1968²

СЪКРАЩЕНИЯ НА ГЕОГРАФСКИ ПОНЯТИЯ

Берк Берковишко

Ботевгр Ботевградско

Врач Врачанско

ЗапБ Западна България

Ихт Ихтиманско

Кюст Кюстендилско

Лов Ловешко

Пирд Пирдопско

Род Родопи

Самок Самоковско

Севл Севлиево

Соф Софийско

Тетев Тетевенско

Тн Великотърновско

Тр Троянско

Шум Шуменско

Други съкращения:

к. който, която, което, които

нкг някого

нг него

нщ нещо, нищо

ОТГЛАГОЛЬНАЯ ФУНКЦИЯ СУФФИКСА ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО *-ЕН*
(Ж. Р. *-НА*) ≤ *-ЬНЪ* В БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКЕ НА ОБЩЕСЛАВЯНСКОМ
ФОНЕ

Людвиг Селимский

Резюме

В статье рассматриваются прилагательные, образованные при помощи суффикса *-ен* ≤ *-ьнъ* (-лит. *-inas*) от глагольных основ. На основе многочисленных примеров из литературного болгарского языка и народных говоров, а также на основе исследований в области словообразования древнеболгарского и других славянских языков, делаются выводы, что 1) суффикс *-ьнъ* имел отглагольную функцию, наряду с отыменной, еще в праславянском языке и 2) с его помощью все еще образуются, хотя только для нужд технической терминологии, новые прилагательные, по значению близкие к действительным причастиям настоящего времени.

Устанавливается также, что в некоторых случаях вопрос об отглагольном или отыменном происхождении прилагательных на *-ен* может решаться в зависимости от места ударения в прилагательном, в соответствующем отглагольном бессуффиксном существительном и в самом глаголе.

THE DEVERBAL FUNCTION OF THE ADJECTIVAL SUFFIX *-EH*
(fem. *-HA*) $\leq$ *BNB* IN THE BULGARIAN LANGUAGE ON THE BASIS
OF ALL-SLAVIC

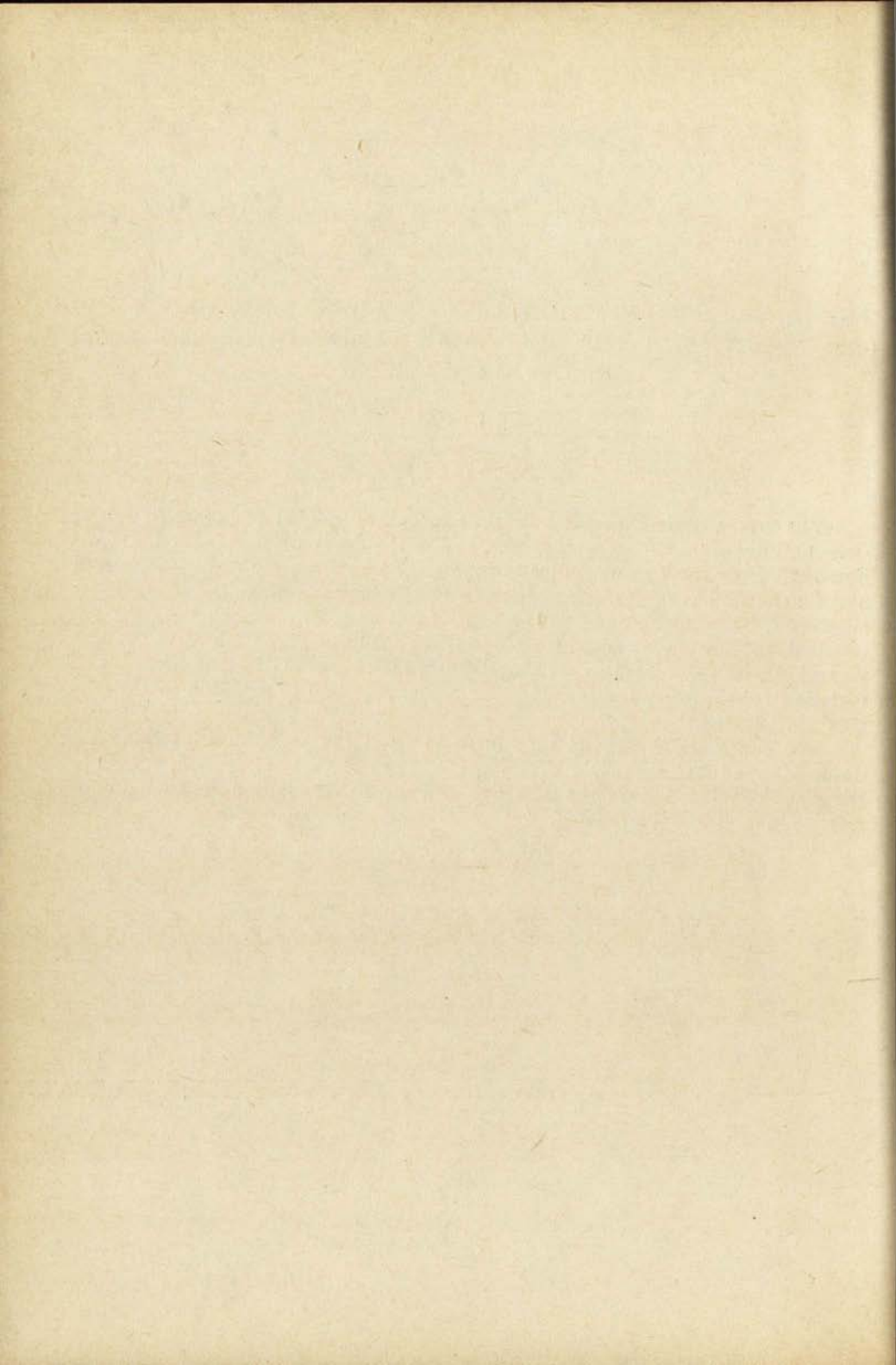
Lyudvig Selinski

S u m m a r y

The article deals with the adjectives formed by the aid of the suffix *-eh* $\leq$ *-bnb* (=Lith. *-inas*) from verbal stems. On the basis of numerous examples borrowed from the literary Bulgarian language and from the different dialects, and on the studies of word-formation in Old Bulgarian and in the other Slavic languages, the author comes to the conclusions that: 1) alongside with the adnominal, the suffix *-bnb* had also a deverbal function as far back as in Pre-Slavic, and 2) it is still used in word-formation although only for the demands of technical terminology, for forming new adjectives close in meaning to the present participles.

The observations proved that in some cases the problem concerning the deverbal or adnominal origin of adjectives in *-eh* can be solved with regard to the place of stress within the adjective and the corresponding deverbal suffixless noun and the verb itself.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
т. X, кн. 1 Филологически факултет 1972/1973
TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“ DE V. TIRNOVO
Tome X, Livre 1 Faculté philologique 1972/1973

ЛЮБЕН БУМБАЛОВ

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ТИПОЛОГИЯТА
НА БЪЛГАРСКИЯ РОМАН
РЕАЛИСТИЧЕН МОДЕЛ

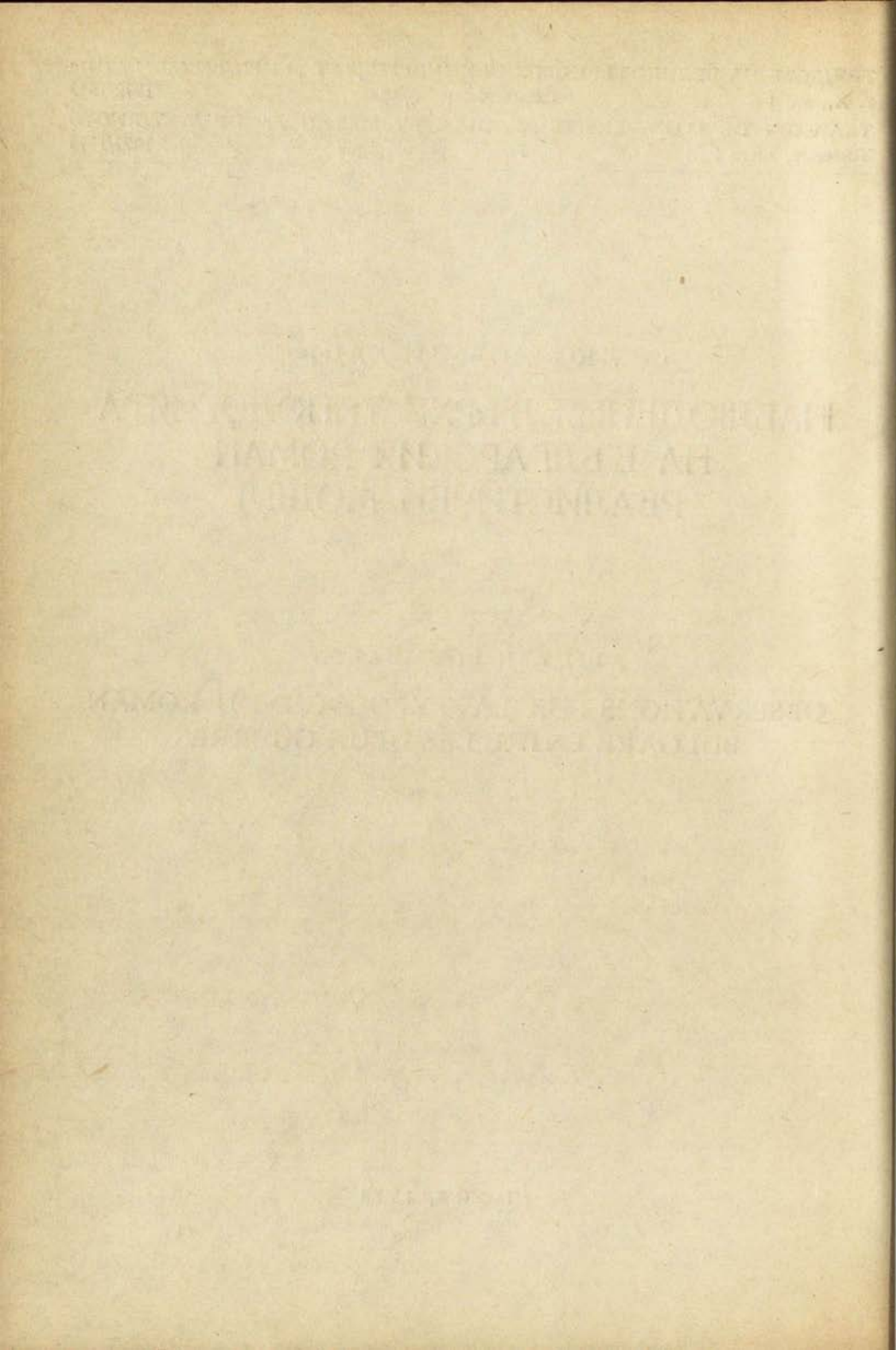

LIUBEN BOUMBALOV

OBSERVATIONS SUR LA TYPOLOGIE DU ROMAN
BULGARE ENTRE LES DEUX GUERRES

СОФИЯ, 1974

ОБЩА ПОСТАНОВКА

В своите философски съчинения Хегел, като обобщава теоретическия опит на естетиката и на литературната наука, в светлината на обективно-идеалистическото си схващане поставя и разглежда проблемата за родовете и видовете като частна и обща характеристика на художествените произведения. В неговите възгледи романът за разлика от епопеята, която има синкретична естетическа природа, защото отразява историческия синкретизъм на древните общества, преди да се наложи като идейна проява на буржоазията, е бил вече с оформени жанрови характеристики. Без да прави опит за една конкретна класификация на структурно-формалните и структурно-съдържателните особености на този литературен вид, немският философ спира вниманието си главно върху отговора на въпроса, доколко романът отразява в себе си общественото и историческото реализиране на абсолютната идея. В това именно се състои приносът на Хегел в изясняване типологията на романа. Независимо от това, че откъсва типологията на романа от идеологическите стойности на действителността, той не само внася система в изследването на този литературен вид, но и разглежда неговото формиране като един постоянен исторически обусловен процес.

Възприемайки диалектическия момент в типологообразуването на романа, великият руски критик В. Белински се насочва изцяло към анализиране на социологичната същност на неговите идейни и художествени особености. Според Белински романът се явява не само един постоянно развиващ се, но и зависим от обществените закони феномен, който в най-пълна форма представя социалните, нравствените, естетическите и пр. стойности на времето, в което се изявява. В своята статия «Делението на поезията на родове и видове», като не си поставя за основна цел изследването на романа, той говори за две основни прояви в «големия епически вид». Първата «взема за свое съдържание историческо събитие и в неговата сфера развива някакво частно събитие, както е в епоса: различието е в характера на развитието и на изобразяването»¹. Втората проява руският критик търси в контакта на романа с актуалните проблеми на епохата, с конкретно историческото течение на времето («романът може да вземе живота в неговата положителна действителност, в неговото сегашно състояние» — с. 259). Така той разграничава два типа романи — истори-

¹ В. Г. Белински, „Избрани произведения“, БКП, 1955 г., с. 259.

чески и съвременен, като не разбира историческата проблематика в нейното жанрово тълкувание, а в принципността на философско-естетическата ѝ постановка. Затова, когато разглежда тези два аспекта на тогавашния руски роман, Белински се стреми да открие преди всичко вътрешната зависимост на видовата проява от същността на епическия тип на отражение. Като не откъсва метафизически литературното произведение, респ. романа, от неговата социално-художествена функция, която има и е задължена да изпълнява, руският критик уточнява, че своеобразието на тези два типа романи се крие в различните посоки, които обаче водят към една и съща цел — историческото съдържание на обективните обществени събития, тяхното идейно тълкувание и всичко останало, което откриваме отразено в типове и характерите. Ето защо според него «задачата на романа като художествено произведение е да смъкне всичко случайно от всекидневния живот и от историческите събития, да проникне до тяхното съкровено сърце — до животворната идея, да направи външното и разпокъсаното вместилище на духа и разума. От дълбочината на основната идея и силата, с която тя се организира в отделни особености, зависи по-голямата или по-малката художественост на романа».²

Оттук Белински тръгва към общото, което обединява двете посоки в развитието на руския роман и което определя в същото време своеобразието на всяка една от тях. Общото в същност е в самата природа на художественото отражение, както и във възможностите, които носи в себе си този литературен вид — да открива света в неговото постоянно движение и изменение, в неговата вътрешна и външна противоречивост. В този смисъл руският критик открива една и съща цел, която стои и пред «историческото», и пред «съвременното» повествование, и че тази цел се определя от идеята на времето, в което е създадено произведението. Това методологическо уточняване на особеностите на романа е важно за нас, защото то не само внася яснота в представата за типологичната определеност на романа, но и подпомага идейно-естетическото усвояване на такива проблеми като вътрешното взаимодействие между историческия и съвременния сюжет и тяхното художествено обособяване в структурата на романа, динамичното единство между романната и обществената действителност и пр.

Директен и нетърпящ никакви възражения при постановката и разрешаването на тези проблеми, Белински става много предпазлив, когато трябва да определи спецификата на двата типа прояви в руския роман. Ясно е, че неговата основна задача е била преди всичко философско-естетическата природа, а не видовото своеобразие на романа. Но тук именно и откриваме един интересен абзац, който насочва мисълта към оригинални и верни изводи, и затова ще спра вниманието си върху него. Говорейки за историческия роман, Белински подчертава, че този роман е «сякаш точка, в която историята като наука се слива с изкуството; той е допълнение на историята, друга нейна страна». Тази мисъл нас ни интересува именно

² В. Г. Белински, „Избрани произведения“, БКП, 1955 г., с. 259.

като опит да се квалифицират видовете прояви на романа. Великият руски критик прави този опит върху основата на фабулното изграждане на романа, което означава, че определящото за отделните прояви е историческото събитие, като под историческо събитие той разбира обществено явление с определени координати във времето и в социалното развитие на човека. Или, с други думи, типологическата характеристика на романа според Белински трябва да се търси в самата природа на художественото отражение, т. е. в онова, което е същностното, обединяващото за двете прояви в романа. Значи руският критик открива различията на романа още в онова, което ги обединява. А това, от една страна, ни насочва пряко към връзката на художественото произведение с действителността: типологията се определя не само от развитието на литературния род, но най-вече от жизнения материал, който е отразен: той е в крайна сметка определящият посоките на развитие.

От друга страна, тази социална детерминираност на литературния вид, без тя да се абсолютизира, се разглежда в органическото ѝ взаимодействие с автономните закони на литературната форма и литературното съдържание. Художественост и обществен живот — две страни от една и съща действителност, взета в нейното историческо битие. Животът, а не затвореното в себе си, иманентно развитие на духа, както го разбира Хегел, е източникът на различните типологични прояви на романа. Като излиза от естетиката на немския философ, Белински отива далеч по-напред: възприема диалектичната закономерност в нейната социална, конкретно историческа релация. В този именно смисъл «историческата» и «съвременната» проява на романа прозвучава още по-убедително като опит за типологизиране на този литературен вид.

«Историческата» проява хваща света в неговата перспектива чрез измерване на разстоянието между онова, което е било, и онова, което е сега («сега» — това е времето, в което се създава романът и от чиито позиции се разрешават проблемите).

«Съвременната» проява хваща също света в неговата перспектива, но тази перспектива се опoетизира като незавършен момент или, по-точно казано, като активизирано отношение към причинно-следствените връзки на постоянно развиващия се обществен процес. При единия случай се отговаря на въпросите «кога е било» и «защо е било», а при другия — «защо именно сега» и «кои са причините за това?». Общото, което свързва двата случая, е, че се интересуват от причините, възможностите и посоките на общественото развитие. Различни са обаче тяхната естетическа позиция, характерът на изобразяваната действителност и средствата, които са използвани от тях. Така според възгледите на Белински, за да се пристъпи към уточняване типологията на романа, е необходимо в романа да са се обособили както структурно-организиращите елементи, така и идейно-естетическите функции на художествения метод, мирогледа и стила.

Сериозни доказателства за една такава постановка откриваме и в статията «Герой на нашето време. Съчинение на М. Лермонтов».³ В тях Бе-

³ В. Г. Белински, „Избрани произведения“, БКП, 1955 г., с. 140.

лински изказва няколко особено интересни мисли за характера, в чийто подтекст не е никак трудно да открием гениалните догадки на руския критик за типологията на романа.

а. «Когато съдим за човека, трябва да имаме пред вид обстоятелствата на неговото развитие и жизнената сфера, в която съдбата го е поставила» (с. 141).

б. «За да изобразим вярно даден характер, трябва да се отдалечим напълно от него, да гледаме на него като на нещо завършено» (145).

Вижда се, че своеобразието на един герой, както и неговата жизнена и естетическа цялост според Белински зависи от обстановката, в която той се формира. Обстановката е тази, която определя неговите движения, преживяванията му, реакциите му. И при това тя има точно определени исторически и социални измерения, произтича от времето, което отразява, като чрез събитията изразява протяжността на индивидуалния и обществения живот⁴, т. е. както обстановката, така и художественият герой имат свои вътрешни и външни исторически и социални граници. Така, като стига по свой оригинален път до класическото определение на Енгелс за реализма (изобразяване на типични характери при типични обстоятелства), великият руски критик синтезира в общи линии реалистичния модел на романа.

Но има и нещо друго. На даден характер Белински гледа като на нещо завършено, което авторът следи от страни; казано другояче, героят представлява художествена реализация на едно определено в своето историческо битие естетическо единство. В степента именно на тази реализация и в откритата величина на дистанцията между изобразяваното и изобразяващия руският критик открива отличието между идейно-естетическите елементи и стойности на реалистичния и романтичния роман. В реалистичния роман по думите на Белински преобладава единството на мислите, а при романтичния — единството на усещанията.

В своето обширно изследване «Еволюцията на родовете в историята на литературата» известният френски литературен историк Ф. Брюнетер отделя значително място за романа, като неговият анализ се ограничава с уточняване тематичната диференцираност на този литературен вид. Като проследява развитието на френския роман, той се интересува преди всичко от измененията във фабулата и чрез тях очертава типологическите граници на романа. В това развитие Брюнетер определя няколко етапа:

а. Повествование с характер на епопея, създадена върху действително станали събития. Това са така наречените *Chansons de Geste*, които представляват «почти история».

б. Повествование, което започва да се изправва от своята историческа същност, от точните описания и да предоставя по-големи възможности на измислицата. Това са в същност романите на приключението.

в. Повествование, при което «неправдоподобността на приключе-

⁴ В споменатата вече статия „Деление на поезията на родове и видове“ пише: „... вътрешното и външното не се виждат отделно едно от друго, а в непосредствена съвкупност представляват определена затворена в самата себе си реалност — събитие“ (с. 226).

нията», «недействителността на лицата» е заменена от «сходството със съвременния живот».⁵

Проследявайки историческия развой на тези три типа романи, Брюнетьер се интересува изключително от това, как се възприема съдържанието — като история, като приключение или като съвременно събитие. Ясно е, че той акцентува върху социално-естетическите качества на повествованието, отразени във фабулата, и в тях търси зараждането и изкристализирането на типологичните закономерности. Това самоограничаване, дължащо се на историческия метод на автора, го е довело до неправилното възприемане на тематичния критерий като единствен при определяне типологията на романа. И при това, интересувайки се от спецификата и контаминирането на фабулното изграждане, той отбягва да се занимава с въпроси, които отвеждат изследователя до метода и мисловния поглед на романиста. Положителното в неговия опит си остава защитата на художественото съдържание като основа на типологическото формиране на романа.

Интересни наблюдения върху типологията на романа прави и руският литератор К. Тиандер. В своя обширен труд, посветен специално на този проблем, Тиандер, след като в исторически аспект проследява проявите на приключенския, рицарския, плутовския, пастирски роман и романа утопия, отбелязва в духа на Брюнетьер, че в тях «се отразяват различни моменти — както фантастиката на източните приказки, така и реализъмът на Овидий и Петроний, както сантименталността на буколическата поезия, така и мистицизмът на Питагор и на египетската религия, но едно се отделя в случая най-отчетливо — това е желанието на автора да изобрази борбата на първичната (животинска) природа на човека с идеалната негова страна, при това последната остава победителка». «Тази постановка на въпроса — продължава руският изследовател — е много характерна за епоха, която се оказва възприемчива за християнското учение. Езичеството в крайна сметка в пределите на Римската империя прямо е вървяло срещу християнството. Очевидно е, че нито един от оформените дотогава видове романи не би удовлетворил такива идейни търсения...»⁶

Позволих си да цитирам един толкова дълъг абзац, защото той в пълна степен отразява принципите на изследване при този автор. Не само тематиката е предмет на неговия анализ, но и «вътрешната концепция» на всеки един роман. Така например за психологическия роман според него е характерно проследяването биографията на чувствата, разкрита във формите на Ich-повествование; при летописния роман «писателят се стреми да развлече фантазията на читателя», а при така наречения битов роман (Zeitroman) целта е «да се закрепят въглите на живота в литературното произведение колкото по-непосредствено, толкова по-добре». К. Тиандер се спира и върху историческия роман, който се развива в зависимост от по-

⁵ Ф. Брюнетьер, „Еволюция на родовете в историята на литературата“, 1897 г.

⁶ К. Тиандер, „Морфология романа“, сб. „Вопросы теории и психологии творчества“, т. II, 1909 г.

стиженията на историческите науки, добили към края на ХІІІ в. обществено значение. Освен това говори и за съвременен роман с неговите подвидове — фабричен, казармен и селски роман.

В своето изследване К. Тиандер прави опит не само да проследи развитието на европейския роман, но и да организира този литературен вид в няколко типологични групи, които ни интересуват не само защото се прави за първи път, но и заради принципите на моделиране. Руският учен определя четири типа:

- а. Роман-забава (рицарски роман).
- б. Роман-приключение с демократически тенденции.
- в. Роман-утопия (пастирски роман).
- г. Психологически роман (роман на възпитанието, автобиографичен роман, селски роман, градски роман, фабричен и казармен роман).

Тая схема според Тиандер отразява развитието на романа до ХІХ в., като от нея през и след ХІХ в. отпадат само рицарският и пастирският роман, които са тясно свързани с феодализма. Ядрото, около което се организира тази система, се оказва, както и при Брюнетер, фабулата. Но тук откриваме един нов момент, който ни предоставя вече не само исторически, но и естетико-социологически подход към проблема. Когато определя отделните типологически групи, Тиандер проследява техния исторически живот в зависимост от общественото развитие. Нещо повече: той разглежда романа не само като отражение на социално-битовото и нравствено-етичното развитие на човека, т. е. не само като цел на неговата, на човека, дейност, но и като средство за постигане на обществени цели. Романът е следствие от общественото развитие, детерминирано е от диалектико-историческите закони на това развитие и в същото време импулсира индивидуалното и общественото битие. Така разглеждана, естетическата природа на романа вече означава, че за основен критерий се издига социалната, философската, художествената и пр. функция, която изпълнява един или друг роман в живота. За съжаление обаче тази постановка не се извежда докрай от Тиандер поради неговия стихийно материалистически възглед.

Пак върху основата на фабулната характерност известният литературовед Б. В. Томашевски предлага типологизация на романа, която има много общи черти с тая на Брюнетер и Тиандер. В своята книга «Теория литературы» (1925 г.) той разделя романа на няколко основни типологически групи: авантюристически, исторически, психологически, пародически, сатирически, фантастически, публицистичен и безсюжетен роман. Според него обаче, когато се определя типологията на романа, трябва да се имат пред вид две неща: вътрешното преливане на темата във фабулата и всички ония специфични елементи в конструкцията на отделните жанрови прояви при романа. Това съзнателно генерализиране на формообразователния принцип личи най-вече в последователната защита на мисълта за контаминираната структура на романа, мисъл, която Виктор Шкловски в книгата си «Стилистика и стихосложение» развива в предлаганата от него типология на романа: роман с пръстеневидна, стъпаловидна и паралелна конструкция. Както Томашевски, така и В. Шкловски свеждат типологията на романа до организацията на структурно-формалните компоненти.

В една оригинално написана студия от 1928 г. руският теоретик В. Дибелиус, като приема основните типологични групи на романа, които Тиандер разглежда в споменатото вече изследване, предлага и два нови типа: сатиричен роман (съсловна сатира — отправена против определени професионални групи, етнографска сатира — има работа с национални особености, класова сатира — нападаща цели обществени слоеве, политическа сатира — против държавата в цялост) и роман на характерите, при който сюжетът не играе никаква значителна роля, а изцяло се занимава с детайлната разработка на психологията, с безусловното преодоляване на обективното изложение; действието при него е слабо разчленено, дидактиката замества сатирата, патосът и трагизма — хумора⁷.

Спецификата на художественото отражение и спецификата на образната система като определящи типологичните отлики в романа е новото, което се внася в теорията на този литературен вид. Но необходимо е да се отбележи, че както Дибелиус, така и всички разгледани преди него автори излизат изцяло от формалните и съдържателните особености на фабулата. Догадката, че формалните и съдържателни особености на характера също играят определена и немаловажна роля, остава неразрешена.

Върху съвсем друга принципна основа изграждат своите наблюдения полският учен Юлиан Кржановски и немският литературовед Волфганг Кайзер. Кржановски прави разделението върху темпоралната определеност на действието и темата и фиксира три основни типа: минал, сегашен и бъдещ. Действително и тук тази характеристика излиза от фабулата, но същественото според автора вече не е нейната зависимост от интригата, както и художествената или обективната ѝ обусловеност от идеята, която организира сюжета на произведението, а преди всичко от *времето*, в което се извършва едно или друго действие. Романът може да интерпретира адюлтерна или приключенска интрига, той може да носи в себе си особеностите на публицистичното повествование, на битовото описание, на задълбочения психологически анализ и пак да не може да бъде наречен семеен, приключенски, публицистичен, битов или психологически, защото елементите на всеки един от тях се срещат в другия и с развитието на романистиката става все по-трудно да се направи това разчленение. Литературоведът според Кржановски трябва да се интересува от естетическата обработка на времето, което е в същност и изворът както на проблемите, така и на тенденциите при тяхното разрешаване.⁸

Формулировката на своя работен принцип полският литератор дава твърде общо, но тя е интересна с желанието да се потърсят в съотношението обективно (реално) време — романистическо (художествено) време различията между отделните прояви на романа. Тя отхвърля и конкретната класификация с цел да се създадат възможности на изследователя да разглежда например един приключенски роман като повествование с предимствата на психологическия жанр. Но за нас е ясно, че съотношението между

⁷ В. Дибелиус, „Морфология романа“, сб. Проблемы литературных форм, Academia, Ленинград, 1928 г.

⁸ U. I. K r ž a n o v s k i, „Teorija literatury“, 1957.

двете прояви на времето не може да обхване нито спецификата, нито общността на романа, защото именно темата, персонажът, идеята и фабулата в своята органическа зависимост от обективната действителност не могат да се ограничат само в сферата на времето и затова налагат други, по-богати принципи на типологизиране.

Това е почувствувал немският литературовед В. Кайзер и като отбягва темпоралния критерий, предлага друга систематизация, която се базира изключително върху структурните промени *вътре* в художествената материя. Той говори за роман-случка (Geschehnis-roman), роман-картина (Figuren-roman) и роман-пространство (Raum-roman).⁹ Критерият за типологическото очертаване на романа в случая е комплексен, но и едно-странчив. Излизайки от правилната постановка за литературата като авторитарен свят на герои, действия и проблеми, немският автор се ограничава в «затвореното» анализиране на романната структура с нейните три аспекта: протяжност, дълбочина и обхватност на действието. Така според него особеностите на романа чрез тяхната вертикална и хоризонтална обособеност могат да открият в синтезиран вид причините за външното, междуджанрово взаимодействие и за вътрешното, в рамките на самия роман преобладаване на елементите от един жанр над друг.

В романа-случка основното е събитието, което става съдържание на фабулата. Авторът на такова произведение се интересува предимно от перипетиите на героите, от тяхното разположение и продължителност, а по-малко от психологическия ракурс. В този смисъл това, което бе за някои автори приключенският роман, за Кайзер е роман-случка. Но случката го интересува не в нейните социално-исторически и нравствено-естетически измерения, а откъм формалната ѝ особеност — тя е затворена в самозадоволяващата се сфера на приключението, което може да бъде изчерпаемо или неизчерпаемо, така както може да бъде изчерпаемо или неизчерпаемо въображението, подкрепяно от богатата асоциативност на художествената мисъл и от факта, че всеки завършен епизод по своята жизнена и естетическа природа носи в себе си възможностите поне най-малко на още два. Така Кайзер, като излиза от вътрешната структурна определеност на романа, отбягва да търси контактите му с конкретно историческата действителност, от която в същност получава обработвания от творческото съзнание жизнен материал, а остава в територията на романното съдържание, като го приема за иманентно по своята природа. Случката в светлината на това схващане престава да бъде отразена действителност, а се разглежда като самоиндуцирана релация, която се заражда, развива и загива в самата себе си. Тя, изградила се в своята художествена определеност, изгубва значението си на случка, т.е. като момент от реалния свят, и идва като формообразуващ материал, чрез който романът усвоява своите собствени принципи и мотиви на развитие. Или, с други думи, както типологическата характеристика на романа-случка, така и причините и законите на неговото развитие са изцяло от *формално* естество.

⁹ W. Kaiser, Die Typologie des Romans, 1961.

За втория тип, романа-картина, В. Кайзер открива друга перспектива, която излиза и се връща в характера. Не случайно той го нарича още роман-характер, защото *характерът* става основата на неговото откровение. Според Кайзер при създаването на такъв роман писателят се интересува най-вече от структурата в нейния психологически аспект, което ще рече, че организацията, стилът, цялото съдържание се определят от характера, който се разкрива в своето самонаблюдение или в наблюдението на другите. Това според мене не е нищо друго освен психологически роман, но в случая структурният принцип е насочил вниманието на немския литературовед към формалната страна на проблема — да се търси в характера, в неговата психография същността на романа; цялото негово съдържание се приема като картина на интуитивното човешко самосъзнание. Този именно идеализъм, зад който прозират постулатите на Бергсон, се опитва да изчисти югославският литературен критик и теоретик Александър Флакер, като приема в цялост предлаганата от Кайзер типология на романа за най-удобна и с най-богати възможности за обединяване.¹⁰ Но в същото време прави уговорката, че така, както разбира Кайзер романа-картина, респ. романа-характер, не биха могли да се изяснят такива проблеми като историческото своеобразие на една или друга индивидуалност, формите, които налага конкретната действителност за своето изображение и т. н. Затова внася една по-голяма конкретност в организацията на този тип роман, разглеждайки като негови отделни прояви епистоларния роман, романа за «излишния човек» и романа-символ, в който героят добива значението на обществена норма — както е например при «Какво да се прави?» от Чернишевски.

А. Флакер подчинява също така фабулата при този роман на характера, но при него това произтича от социално-психологическата мотивировка на изложението и се изразява най-често във формите на вътрешния монолог и диаложката ситуация. Така разглеждано обаче, взаимодействието между фабулата и характера насочва към един съществен момент, който не може да се пренебрегва — жизнените епизоди, които стават източник на романното действие, налагат и границите на това взаимодействие. Ето защо Флакер предлага и още един тип роман, който произтича от идейно-естетическата природа на романа-картина, който тип нарича роман-време. Основна особеност на романа-време е зависимостта на всеки изобразяван епизод от времето, в което се реализира той. Епизодът не трябва да бъде нито по-малък, нито по-голям, така че в края да е адекватен на цялостната представа за историческото, обективно даденото време. За да бъде пояснен, ще добавя, че характерът в този смисъл може да се развива само до толкова, доколкото е определена *временната* продължителност на епизодите, в които участва. Не се ли спази този принцип, героят излиза пред читателя с качества, които нито са убедителни, нито пък правдоподобни.

¹⁰ А. л. Флакер, „За типологията на романа“, четено на заседанието на комисията за поезика и стилистика на международния славистичен комитет във Варшава и отпечатано в целия си текст в сп. *Umetnosti ricci, časopis za nauku o Knizevnosti, Zagreb*, 1968 г., 3.

Според Флакър решаващото при тези два типа романи е логиката на характера, а не логиката на събитието, която впрочем не е изолирана от първата, но не играе първостепенна роля, както е, да речем, при романа-случка. «Характерът — ни убеждава авторът — играе определена роля по отношение на социално-историческото време.» Но точно каква? — не отговаря. Дали форма, в която то се изявява, или позиция, от която се утвърждава? Дали подчиняващ на себе си всичко останало от структурата на романа или е само една част от нея? Ето защо на него му е доста трудно да обясни особеностите на романа-хроника, която той свежда под влиянието на Кайзер до своеобразно композиционно организиране на фрагментите (отрязъците от времето, както ги разбира Флакър), които характерите спояват *в* и *чрез* себе си в едно цялостно повествование.

Колкото и убедително да звучат констатациите, които Флакър прави, аз не бих могъл да се съглася с него, защото метафизичното откъсване на фабулата от характера или пък тяхното изкуствено противопоставяне не може да бъде най-верният път към типологията на романа независимо от това, че фабулата и характерът са нейни съществени звена.

В тълкуването на Кайзер романът-пространство ни открива една своя, оформена в дългия исторически опит на този тип повествование обхватност на изобразяваните събития, която се интересува преди всичко от богатството на персонажа и на епизодите. За него са характерни мащабността на изобразяването и разположението на отделните моменти, които са задължени да следват в един последователен ред. Тук решаващото е логиката на действието, на която се подчинява развитието на героите. По своята природа един такъв роман може да изглежда незавършен, защото структурата му остава отворена, а не защото проблемите не са решени. Ясно е, че в случая, като откъсва формата от съдържанието, идеята от темата на произведението, Кайзер представя механичeskото комплектуване на отделните епизоди и персонажа, свързан с тях, за главен критерий при типологообразуването на романа-пространство. Този методологически еkleктизм разглежда художественото произведение не като отражение на обществената действителност в цялостния ѝ исторически комплекс, а като абсолютна авторитарна система, която се изгражда по закони, независими от законите на диалектико-историческото развитие на човешкото битие. Един принцип, който произтича именно от буржоазната теория за идеологическата незаангажираност на литературата.

Проблемата за типологията на романа живо интересува и съвременната съветска литературна наука. Тя прие като наследство гениалните прозрения на Белински, задълбочените изследвания на редица литературни историци и теоретици, които в различна степен правеха опит за едно цялостно представяне на типологията на романа и нейното развитие в контекста на световния литературен процес. С консолидиране позициите на социалистическо-реалистичния метод, с новаторския характер на неговите търсения, а заедно с това и новите явления, които обхващаха световната литература, пред съветското литературознание застана задачата не само да обобщи натрупания опит, но и да потърси нови пътища в раз-

решаването на въпроса за типологията на романа. Трудовете, посветени на тази тема, могат да се представят с една трицифрена сбирка на заглавията и поради това, като не се спирам върху изследванията на отделни автори, ще се опитам да предам в синтезиран вид онова, което в същност представлява новият момент в тая област.

Излизайки от една обща, единна методология, изградена изцяло върху диалектико-историческото концептиране на обществения и литературния процес, съветските литературни изследователи градят типологията на романа върху идейно-философското своеобразие на художествения характер, в неговата социална и историческа връзка с обективната действителност. В техните трудове се очертават две основни линии, по талвега на които се формират идейно-естетическите особености на романа: реалистична и романтична. Но и оттук започва именно известно разногласие при разрешаване на въпроса, какво трябва да се разбира под *тип* роман: дали онова, което се определя като литературен жанр, т. е. за критерий да се използва «специфическото използване от даден писател на общите свойства на този или онзи вид и жанр»¹¹, или романният тип да се определя от идейно-естетическия комплекс на проблемите, които по един или друг начин авторите разрешават в своето произведение. Привържениците на първата постановка (Овчаренко, Абрамович, Тимофеев и др.), като приемат художествения метод за определящ главните посоки в развитието на романа, говорят за *психологическо* повествование, за което е характерно «разширеният» психологически анализ, разкрит като цялостен психологически процес; за *философско* повествование — с неговата открита в дълбочина история на характера, който се формира в сложно взаимодействие на общественото и индивидуалното, на «Аз» и «не-Аз»; за *романтическо* повествование с изразения му афинитет към следене «безграничните полети» на човешкото въображение.

В предлаганите от тях типологични групи ясно личат модифицираните системи на Брюнетер, Дибелиус и др. с тая методологическа разлика, че тук принципът за обединяване не е фабулна обособеност, а идейно-естетическите особености на характера. Или, с други думи, в своите постановки, като съчетаваха принципите на различни автори, като уточняваха идеологически техните позиции, те се опитаха не да създават нова терминология, а да внесат ново съдържание в нея.

Други автори, като Бахтин, Л. Ершов, Шкловски и др., правят опит за «стягане» обхвата на тази система, като романите се ограничават в два типа прояви: когато предмет на изображението е «деянието на героя» и когато предмет на изображението е «страданието на героя», т. е. критерият се извлича от *характера* на мисловно-емоционалното състояние, в което се намира героят — дали съзерцава и преживява, или действа и преживява. Тези две прояви се изследват като следствие от историческото развитие на условно наречените «затворен» и «отворен» роман, като под «затворен» се разбира романът, трактуващ проблемите на бита и семей-

¹¹ Г. Абрамович. Введение в литературоведение, 1969 г., с. 267.

ството, а «отворен» — проблемите на цялото общество. При това в първия случай героят не се стреми да определи своето обществено положение, а се ограничава в съзерцаване на личното си битие и съзерцавайки го, преживява. За втория случай е характерен постоянният стремеж към изменение на собственото и на общественото състояние. Според изследователите «затвореният» роман е вече история в развитието на този литературен вид, докато «отвореният» е негово минало, но е негово настояще. Процесът, започнал с произведенията на Достоевски и Толстой, е означен като съзнателен и целенасочен отказ от формите на семейно-битовия роман, който е и най-висшата изява на «затвореното» повествование и има своя връх в произведенията на френския роман от началото на XIX в. и най-вече у Тургенев. От този момент вече частният живот на личността се насища с многообхватното съдържание на обществената проблематика и структурата на романа започва да отразява не организацията и особеностите на семейството, а историческия живот на една класа, на едно обществено съзнание. Тези тенденции изискват нов строй на повествование, ново взаимодействие между психологическите и фабулните детайли. Това пък от своя страна налага и ново отношение към изобразяваната действителност. Но в този процес още при самото му зараждане се очертават други две прояви, които произтичат от творческото своеобразие на двамата гениални писатели. Толстой идва със своя исторически подход към човека и неговото общество, с опита да се разреши спотаенят в социалното ежедневие на руската държава проблем за мястото на личността и на народните маси в живота. Достоевски се налага с диалектичното уточняване същността на личността, която, раздирана от вътрешни противоречия, постоянно се движи от себе си към обществото и обратно — от обществото към себе си, като издига в култ индивидуалната човешка свобода.

Изяснявайки идейно-естетическата същност на отношението време — личност — общество, двамата вървят по различни пътища, които ни убеждават, че в момента, в който един литературовед направи опит да ги обедини в една типологична характеристика (каквото е случаят с типа «отворен» роман), трябва да ги разграничи с друга типологична характеристика, която да фиксира различията в художествения метод и в стила. Ето точно тука се докосваме и до тая постоянна трудност, която е съпътствувала изследователите в опита им да създадат една единна и цялостна типология на романа. Там, където авторът си постави за цел да направи това, той е задължен да подбере съществения признак за предлаганата от него типология, но се оказва, че признаците, а оттук и самите типологии са пропорционални на броя на изследователите. Ние видяхме вече какво «богатство» от типологии може да съществува в историята на този литературен вид. И може ли в действителност да се даде една точна рецепта за това? Защото терминологията, вместо да ни подпомага в разрешаването на този въпрос, става все по-неустановена и с доста променливи естетически координати. Ако определим например «Престъпление и наказание» като психологически роман, то не можем ли да гледаме на него и като на философски роман; ако приемем «Снаха» за социален роман, то какво ни пречи да го

анализираме като психологически. Или ето да вземем един такъв пример: Отпреди десет години в съветското и в нашето литературознание започна да се говори за роман-епопея, като се имаше пред вид широтата на изобразението, както и въвличането на народните маси в колозата на революционния обществен процес. Но за романи-епопеи се приемаха произведения, създадени по два различни метода, като «Война и мир» и «Тихият Дон», или «Железният светилник». Ясно става, че в своеобразието на един роман, в неговата типологическа обособеност трябва да участва както методът, така и стилът, както проблемите и темите, така и сюжетът и композицията, както художествените характери, така и художествените типове, а в не по-малка степен и самият мироглед на автора. Защото типологията представлява и е задължена да представлява един комплекс, в който да се обглежда цялата сложност и характерност на романа като епическо отражение на действителността. И погрешно е от методологическа гледна точка жанрът да се отъждествява с типа-роман или пък методът да се явява като единствен критерий за неговото, на типа, формиране.

Но има и нещо друго. Краткият преглед на по-главните схващания за типологията на романа ни убеждава в едно постоянно обогатяване и в същото време в стремеж към уточняване на признаците, които определят отделните типове. Хегел загатва, че в типологията трябва да лежи един основен принцип — *доколко* един роман разрешава въпроса за реализирането на абсолютната идея. Белински гениално прозря, че принципите трябва да бъдат не един, а няколко: *з а в и с и м о с т т а* на художественото съдържание от действителността, *с ъ о б р а ж е н и е* с вътрешните закони на художественото произведение и най-главното — *п о з и ц и я т а*, от която се анализират героите и тяхната среда, т. е. художественият метод. Френският литературен историк пък приема един друг признак, по който трябва да се организират романите: измененията на фабулата и нейното взаимодействие с темата. Тиандер гледа на фабулата откъм нейната конкретно историческа обусловеност и предлага типология на романа, в която присъствието на писателя и степента на изразеното от него отношение към действителността става също организиращ принцип. Своеобразието на типологията, която предлагат останалите автори, се определя от известното уточняване в начина, по който фабулата се използва като критерий, или какъвто е случаят с Томашевски, Кайзер и Кржановски — във включването на структурата на романа като изходна позиция при определяне на неговата типология. Съветското съвременно литературознание, като възприе някои позитивни моменти от миналото, определи в крайна сметка характера като ядро на типологията и в същото време гледаше на характера като на форма, в която напълно се отразяват особеностите на метода, мирогледа и стила на автора, защото характерът беше тяхна непосредствена действителност. Но все още неин основен недостатък си остава неуточнената терминология, както и неразрешеният въпрос, какво трябва да се разбира под типология на романа.

Мисля, че пътят на моето изследване, което ще има за предмет типологията на българския роман между двете световни войни, трябва да из-

лиза от онова, което съдържат догадките на Хегел и Белински, да минава през съжденията на разгледаните автори и като се опира върху съвременната марксистическа методология, за която литературата е художествено отражение на обективната действителност и формите на отражения са в същност форми на обществената действителност, да се определи от неговото историческо развитие. Като обаче не се игнорира един от основните закони на литературния процес, а именно законът за естетическата устойчивост на литературните форми.

В началото на своето изследване (в първата, уводната глава) аз се спрях по-подробно върху това, какво разбирам под понятията модел, тип, жанрови особености. Мисля, че след историческото проследяване на схващанията за типологията на романа е необходимо да направя някои уточнения в светлината на казаното дотук.

Моделът на романа, респ. на българския роман, така както аз го разбирам, се гради върху трите основни елемента на художественото творчество — метод, мироглед и стил. Той се осъществява в непосредствената действителност на сюжетно-тематичната определеност на романа. По точно казано, моделът на романа открива не само възпроизвеждането на художествения феномен, но и представата за предполагаемите процеси, които стават в действителния живот на изкуството. В този смисъл на него трябва да се гледа като на една конвенционална система от «художествени елементи», всеки един от които е свързан с най-съществените особености на литературния процес, в случая — с развитието на романа. Но не трябва да се забравя, че той не е всеобхватен, защото не е самата действителност, а само «възстановяване на определени съществени страни, връзки и функции на предмета на изследване»¹², като по този начин ни насочва към пропорциите на типологията на романа.

Моделът на романа изяснява образната система в нейната социално-естетическа зависимост от действията, в които участвуват героите, т. е. разрешаването на темата, нейното композиционно разпределение става в единния поток от събития, включени във фабулата. От друга страна обаче, моделът включва и познанието за структурата на литературното произведение, като трябва да поясня, че под структура аз не разбирам формата, а преди всичко диалектичното взаимодействие между формата и съдържанието, което означава, че моделът открива именно това взаимодействие като един постоянен процес на преливане съдържанието във формата, като една непосредствена изява на формата чрез съдържанието. Затова, когато се разглежда образната система, която в същност става и ядро на модела, аз приемам предварително, че това е както самозадоволяваща се система, която вътре в себе си търси нови структурни решения, продиктувани от онова, което отразява, и от начина, по който го прави, т. е. нейното своеобразие, респ. своеобразието на модела, зависи от антиномите вътре в романа, така и една транспонирана действителност, която продължава да поддържа връзките си с обективния свят, от който е извлечена. Не по-малко важно е, че моделът открива в себе си скритите прояви на

¹² Философският словарь, 1970 г.

закономерност, по силата на която качествата на един род могат да преминават в друг. Такъв е случаят например с романите на Достоевски, оказал голямо въздействие върху формирането на нашия роман. При тях принципите на трагедията са намерили удобно «естетическо убежище», което е довело до възникване на нови романни структури.

Необходимо е да се знае, че в конвенционалността на предлаганите модели на романа съществена роля играе художественият метод. Нека обаче уточня, че развитието на моделите на българския роман в този смисъл ще се определя не като борба между реализма и антиреализма (разб. романтизма), принцип, изведен от някои литературоведи по аналогия с борбата между идеализма и материализма, а като едно постоянно взаимодействие, при което конкретно за българския роман определяща роля играе преди всичко реализмът. Акцентът на анализиране и синтезиране ще бъде поставен върху реалистичния модел и това е напълно обяснимо. Историята на нашата литература ни дава правото да твърдим, че отношението на българския писател към романа винаги е произтичало от отношението му към социално-политическата обстановка. Това отношение, от една страна, уточнява определящата роля на реалистичния модел в развитието на българския роман между двете световни войни, а, от друга, своеобразието на идейно-естетическата плоскост, върху която става взаимодействието между реалистичния и романтичния модел.

Що се отнася до понятията тип на романа и жанрови особености на романа, ще припомня следното: Типологията на романа е необходима система, в която се изявяват реалистичният и романтичния модел. В нея се сливат индивидуалните черти, жанровите особености на романа с всеобщите признаци на двата модела. Ето защо типът роман се отнася към модела така, както *особеното* към *общото*. Той е форма за съществуване на модела и като такъв представлява по думите на Енгелс «вътрешна завършеност и заедно с това и една безкрайност, т. е. съединение на много крайни вещи в безкрайното»¹³.

Типът на романа се явява, най-общо казано, непосредствената действителност на модела. При това, дължа да отбележа, типологията за мене не ще бъде класификация по определен признак (тематичен, фабулен, характерологичен, структурен и пр.), а ще представлява конкретна реализация на един или друг комплекс от признаци.

На пръв поглед подходът на изследване, който съм избрал, изключва точността както във формулировките, така и в анализа на романите, които са обединени от нещо общо, от нещо, което ги свързва и ги налага като явление в развитието на литературата през определен период. Освен това говори се за тип роман, за типология на романа, а в същност не се отбелязва какъв е този тип и каква е тази типология. Нещо повече, при вто-

¹³ Ф. Енгелс, К. Маркс, Собр. соч., т. 16, с. 549.

рата глава, която впрочем представлява само част от едно обширно изследване, в конкретния си анализ използвам такива определения като фашистки роман, като социално-битов, социално-психологически, семейно-любовен, философски и пр. романи, което в схващанията на разглежданите автори представлява именно романен тип.

Аз вече казах, че една конкретна класификация върху основата на един принцип не може да определи спецификата и същността на типологията на романа. Да се закове един или друг роман във формулата социално-психологически още не изчерпва въпроса за неговата типология. Ето защо за мене типологията не ще означава класификация, а откриване на ония особености в изявата на литературния вид, които очертават както отделните тенденции в неговото формиране и развитие, така и взаимодействието между ония признаци, които и определят типологическата характеристика. Накратко казано, типологията не е класификация, а взаимодействие, което откроява типа роман съобразно присъщата за него закономерност и перспектива на това взаимодействие. Точно онова, което разбира Енгелс под «съединение на много крайни вещи в безкрайното».

Типологията на романа, ако е, както казах, необходима система, в която се изявява реалистичният и романтичният модел, ако е конкретна реализация на един или друг комплекс от признаци, то тя не е кристализация, краен, окончателен резултат на извършващите се по законите на естетиката взаимодействия, а един постоянен процес както в рамките на отделното вече написано произведение, така и в непрекъснатостта на самото литературно развитие. Именно в този смисъл определението фашистки роман ще бъде не класифициране на романа, а уточняване на неговата обществена функция. А останалите определения, като социално-битов, социално-психологически, полифоничен, семейно-любовен и пр., ще фиксират ония признаци, които насочват към процесите, ставащи вътре в самия литературен вид (роман) или в неговите контакти с действителността, явяваща се негово съдържание. Ето защо точността във формулировките и в анализа ще се определя изцяло от долавяне координатите на взаимодействието вътре в самия роман и в цялостния литературен процес.

Жанровите особености това са ония страни, свойства, връзки, които обособяват отделното явление, отделната, относително самостоятелна проява на различните типове романи. Те в същност носят в себе си познанието за диалектичното взаимодействие между структурно-формалните и структурно-съдържателните качества на отделните литературни родове, които в един определен момент от битието на романа преминават един в друг. Явление, характерно за българския роман между двете световни войни.

¹⁴ Под жанрови особености авторът разбира особеностите на литературния род.

РЕАЛИСТИЧЕН МОДЕЛ НА БЪЛГАРСКИЯ РОМАН МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ

Основен принцип на реализма е изображението на действителността във формите на самата действителност. Развитието и подемот на българския роман ни убеждават, че със своите добри възможности да проникне дълбоко във вътрешния свят на човека, да обхване в широта обществената действителност в нейното многообразие, този епически вид е органически свързан с реалистичното направление в нашата литература.

От Освобождението до Първата световна война у нас излизат само няколко заглавия, като от тях един-два са с качествата на значителни постижения. И ако в разказа и повестта нашата литература вече има натрупан богат художествен и идеен опит, то романът е с все още неукрепнали позиции. Това може да се обясни с ред причини от исторически и литературен характер. Времето на първоначалното натрупване на капитала оголи истинската същност на зараждащата се българска буржоазия, която nemá време да култивира в себе си трайни философско-естетически интереси, защото не красотата я стимулираше в общественото ѝ битие, а най-груби утилитаристични цели. Прогресивният български писател—от една страна, свързаните с възрожденските традиции автори, а, от друга, миналите през школовката на социалистическата идейност—трябваше директно и оперативно да отговаря на така остро изявените политически и икономически ламтежи на българската буржоазия. Те бяха не само свидетели, но и непосредствени участници в тази напрегната действителност. Ето защо краткият белетристичен вид като разказа, фейлетона и повестта бе най-добре нагласен да откликне на обществено-историческите събития. Единствено А. Страшимиров, Вела Благоева, Д. Страшимиров и отчасти Вазов се опитаха да въвлекат романа в актуалния свят на политическите идеи, но това ставаше за сметка на качеството, и то не защото романът не можеше да повествува за *ставащи* политически събития, не защото бе неспособен по своята природа да отразява текущия момент, а защото на българския романист, макар и да имаше пред себе си постиженията на руската и западноевропейската литература, все още му липсваха собствен опит, собствени образци, национална традиция в тази област. Значителни постижения като «Под игото» се възприемаха в техния патриотично-възрожденски смисъл като възхваля на отминала героична епоха, а не като решаване на съвременни проблеми.

Освен това по ред обективни причини от началото на ХХ в. докъм Първата световна война преобладаващ литературен род в нашата лите-

ратура бе лириката, а при това в нея вече се бяха активизирали привнесените откъм и реализирани по собствен начин модернистични принципи на символизма. Наред със символизма българският разказвач и лирик се увличаше в диаволизма и в нашумялото «човековедчество» на фройдиизма, в спонтанността на немския експресионизъм и в морално-естетическата корозия на неустановения идейно и обществено индивидуализъм. Художественият талант на българския писател се изпробваше в създаване на произведения, в които героите се въртяха като в един омагьосан кръг или издаваха явно идеологическия привкус на дребнобуржоазната психика и философия.

Но в същото време къде инстинктивно, къде под влияние на започналото вече революционно израстване на народа или под влияние на войните българският писател осъзнаваше, че неговата сила е в близостта до масата, в отражение на обществената действителност. Още в самото начало на този, ако мога така да го нарека, отрезвителен процес патриархът на нашата литература почувствува опасността от тези увлечения и затова в предговора си към «Легенди за Царевец» в почти апелативна форма писа: «Млади поети, бъдете българи и синове на своя народ. Чувствайте и пишете по български. Черпете вдъхновение не от чуждите души, а от българската, от богатата и здрава българска душа. И разкрийте ни я, осветлете ни я. Засявайте в девствената ѝ почва заедно любов към родното и благородните семена за любов към доброто, към истината, към човека, и тя ще ви се отзове с благодарност.» Разбира се, този призив не можа да спре нито символизма, нито и някои други модернистични екскурсии на нашия писател, защото причините бяха много по-сложни, отколкото можеше да си представи възрожденското съзнание на Вазов. Литературното ни развитие минаваше не само през здравата твърдина на реалистичния усет на българина и грешките бяха необходимото чистилище, защото увлеченията също по свой начин утвърждаваха истината и смисъла на творчеството.

Поражението от двете войни — Балканската и Първата световна война, отрезви изцяло ония, които търсеха изворите на своето вдъхновение в далечните оазиси на един чужд нему свят. И което е най-голямото достойнство на нашата литература от този период и от периода между световните войни (а за това голяма заслуга се пада и на романа), е, че обществено-политическата разруха на капиталистическа България не бе началото на един социално-етичен и философско-естетически песимизъм. Обратното, българският писател с изключителна, но не и изненадваща духовна енергия се насочи към създаване на талантиливи и въздействащи със своята правдивост и художественост произведения. И не е случаен исторически факт например богатото многообразие на литературните видове и жанрове. Не единствена, но главна причина за това си остава социалната и политическата заангажираност на българския писател между двете световни войни. Именно като резултат от тази заангажираност се наложи и романът в развитието на нашата литература в този период. Защото причината е не само в натрупания художествен опит, а най-вече в самата об-

ществено-историческа обстановка. Романът се оказва, че е най-сполучливата форма за реална преоценка и критика в дълбочина и ширина на изминатото и предстоящото, форма, която пълноценно да открива философската и гражданската позиция на твореца.

Удобен пример за това се оказва творческата биография на Антон Страшимиров, за когото често ще става дума в това изследване. Неговата плодovitост в областта на романа се обяснява преди всичко с директния му контакт с действителността, с непосредственото участие в социалните и политически борби. Всички негови романи са посветени на обществени теми, творческото му внимание е насочено към човека, към неговото постоянно търсене на своето право, на своята истина. Вярно е, както ще видим по-нататък, че реализмът на Страшимиров, като водеше читателите от познанието на единичното към стойности на общото, не успя да стигне до идеологическата същност на времето. Причините за това се крият не само в метода, но и в подвижността на критическия поглед, който поради бързата смяна на позиции и наблюдавани явления нямаше време да стигне в дълбочината на разглежданите проблеми. Цитирам случая с А. Страшимиров, защото той в значителна степен отразява началото в оформянето и в развитието на реалистичния модел на нашия роман.

Какво преди всичко се изявява като типично за този етап, което в същност си остава докрай и основна особеност на реалистичния роман? И в романите на Страшимиров, в «Казаларската царица» на Вазов, в «Чифликът край границата» на Йовков, а по-късно в романите на Г. Караславов, Г. Белев, Кр. Белев, К. Петканов, Ст. Чилингиров и др. — в по-значителните постижения на българския роман — изключително внимание се отделя на художествения детайл. И аз ще се спра съзнателно върху него, защото той като атомно ядро носи в себе си качествата и проявите на цялото произведение; защото, както находчиво се изразява Балзак, «ако персонажът е измислен, изкуството на романиста се заключава в правдоподобността на всички детайли»¹⁵.

В романите на писателите реалисти детайлът играе решаваща роля в сюжетно-композиционното и идейното развитие на повествованието. На него до такава степен се отделя внимание, че често пъти в стремежа си да изгради образа на едно събитие, да стигне бързо до неговото познание, както и до познанието на героите, които участвуват в това събитие, авторът натрупва прекомерно детайли, които не само утежняват композицията, но и «раздуват» тенденцията на романа. В романа си «Роби», едно действително постижение, Страшимиров се интересува най-вече от идеята за всеотдайността и силата на личността, която има пред себе си една ясна и хуманна велика идея, тя го прави красив и не само променя хората, но и ги кара да приемат като нещо много близко чуждата преди това борба за независимост (мис Стоун). Тази идея изисква предимно психологическо транспониране на повествованието, един засилен интерес към душевната структура на героите — нещо, което и определя жанро-

¹⁵ О н о р е Балзак, Собр. соч., т. 15, Москва, 1955 г., с. 299.

вите особености на романа, произтичащи от психологическия реализъм на изображението. И авторът натрупва преди всичко психологически мотиви и обстоятелствени доказателства, които ще изяснят личността в нейното отношение към тази идея. Тук психологическият детайл произтича от необходимостта на реалистичното уточняване на същността, социалната природа на интересите на героите, тяхната идеологическа характеристика. Един момент, който внася известна яснота в разрешаването на въпроса за метода, с който е писано това произведение.

Както Страшимиров, така и повечето писатели реалисти гледат на детайла като на част от един сложен процес, като проява на общото, на същностното и именно като такъв е посока към познанието за света и неговото обществено състояние. От друга страна, художественият детайл открива своеобразното съотношение между светлината и сянката, бързите преходи от анализа на определено действие, състояние, преживяване към синтезиране на онова, което ги свързва; чрез него се стига по най-прекия път до доминантата на характера, до обективното и психологическото разкритие на индивида в неговите разнообразни контакти със света. Вътрешните асоциативни звена в този смисъл идват не толкова от преднамереното драматизиране на душевната същност на героя, както е при *романтичния модел*, а от богатството на действия и преживявания, възприятия и размисли в тяхното жизнено покритие. Между другото с това можем и да си обясним динамичното развитие на реалистичните типове на българския роман между двете световни войни. Както общественно-политическата обстановка, така и потребностите от литература, близка до живота и в същото време способна в разгърнатата форма и с дълбочина, която не познава никой друг литературен вид, импулсират създаването на реалистични романи в този период. Защото по думите на Белински романът «е най-удобен за поетическото представяне на човека, разглеждан в отношението му към обективния му живот»¹⁶.

Вниманието към чувствата на героите е съществен момент на реалистичния модел, но то произтича от активното отношение на романиста към действителността, а не от предвзетите теории за иманентността на човешката душевност, за тайнствеността и неподдаващите се на организация и контролиране човешки емоции и мисли. Ето защо психо-физиологическата основа на човешките преживявания е тясно свързана със социалния им еквивалент, без обаче тази връзка да стига до оная вулгаризация, която правеше детайлт в «експерименталния роман» на Зола натурализиран, т. е. почти такъв, какъвто се среща като жизнено съответствие. Страшимиров с «Вихър» и «Роби», Кр. Белев с «Пробивът» и «Мирът», Ст. Чингингров в «Хляб наш насущний» и др. понякога се увличат в подобно «натурализиране» на детайла, но определящото в крайна сметка си остава сполучливото съхраняване на местния колорит в изобразените нрави, действия, преживявания, както и на точно възпроизведената индивидуалност. В произведенията на повечето романисти от този период детайлт

¹⁶ В. Г. Белински, Избрани произведения, БКП, 1955 г., с. 280.

открива едно умело поддържано равновесие между представата за положителните и отрицателните стойности и тяхното изображение в системата на образа, на който се гледа като на едно историческо явление, което произтича и се връща в социално-психологическото битие на персонажа. Някои литературоведи, като анализират тези особености на детайла, определят романите за социално-психологически с преимуществата на идейното обобщение; други ги възприемат като «романи на нравите» с директно изявената оценка на политическото съзнание. В същност тук става дума само за роман от реалистичен тип, в който активизираната функция на детайла хваща света откъм различни негови страни. А това се дължи преди всичко на засиления интерес на писателя реалист към частните явления на живота, към онова незабележимо и незначително, което се проявява в човека и в заобикалящата го среда, в обществените събития и в историческите факти, зад които се крие същността на цялото, истината за типичното.

Проблемът за художествения детайл се оказва и особено важен и в теоретическата защита на реалистичния роман. Да вземем например един такъв случай: Някога Оскар Уайлд разглеждаше реализма като метод, който е «напълно несъстоятелен». Според него «изкуството е по-скоро покров, отколкото огледало», а «животът подражава на изкуството много повече, отколкото изкуството — на живота». Идеалистическите философски рецепции на Уайлд го извеждат до разбирането, че «великият художник създава известен тип, а животът се мъчи да го копира, да го възпроизведе в популярни форми като някой предприемчив издател». Крайният солисизъм на тези схващания личи особено в отношението към природата. «Природата — пише Уайлд — съвсем не е наша велика прамайка. Тя самата е наше създание. В нашия мозък тя зрее за живот. Предметите съществуват, защото ги виждаме — зависи от това, как ни е повлияло изкуството. Да гледаш един предмет съвсем не значи, че го виждаш. Предметът не може да се види, додето не се види неговата красота. Тогава и само тогава той започва да съществува. В днешно време хората виждат мъглите не защото ги има в природата, а защото поетите и художниците им показваха тайнствената красота на тия ефекти.»¹⁷

Защитата на изкуство, което не изразява нито «характера на неговата епоха, духа на времето», нито «окръжаващите го етически и социални условия», е явление, показателно за времето на двете войни — Балканската и Първата световна война, — а дори и по-късно. В статиите на сп. Хиерион, Везни и Златорог естетстващите литератори често се връщаха към Уайлд, подкрепяха се с теоретическите опити на немските експресионисти, с философските «открития» на Бергсон, Шопенхауер, Фройд и др.¹⁸ Списание «Златорог» например въпреки своята постоянно афиширана защита на реализма с неговите «безкрайни ценности», които обаче ставаха доста ограничени в оценките на автори като Вл. Василев, Й. Бадев, Сп. Казанджиев, Ат. Илиев и др., при всичките свои обещания за кри-

¹⁷ Оскар Уайлд, „Упадък на лъжата“, сп. Везни, кн. 4, с. 171.

¹⁸ Почти всички теоретически статии в тези списания са посветени на подобни теми.

тическа и философска обективност защитаваше онова изкуство, което н^е трябваше да има нищо общо с обществения и политическия живот, изкуство, способно единствено да определя естетическия смисъл «на всичко, което съществува независимо от това, каква идея изразява и каква е неговата социална полза»¹⁹. Точно в този смисъл проблемът за отношението на нашите романисти към художествения детайл се оказва решаващ за победата на реализма над модернистичните увлечения и над опитите на българската буржоазия да си присвои правото на единствен съдник в литературното ни развитие.

Но нека бъда разбиран правилно: аз не абсолютизирам ролята, която изигра художественият детайл в нашата литература, аз не се отнасям към неговата функция нито еклектически, нито пък го приемам в неговия метафизически смисъл. Но се оказа, че в историята на нашия роман, а доколкото познавам и световния роман — и там положението е същото, вниманието към отделните жизнени звена, към съществуващите връзки между тях стана един от главните критерии за социалната, естетическата и философска позиция на един или друг автор; дори често пъти извеждаше някои автори от тяхното «поетическо опиянение» или «отваряше очите» на други за социално-политическата истина, какъвто беше случаят с К. Петканов и неговия роман «Морава звезда, кървава», създава, както ще видим, прекрасни моменти в някой много слаб роман.

Коя е причината за всичко това? Казахме вече, че структурата на реалистичния роман е наситена с детайли, отразяващи връзката, взаимоотношението между личния живот на човека със социалните и философските тенденции на времето. Детайлът по своята природа носи в себе си възможността да обработва обективния факт и като извлича от него същественото, главното, да го открие сред многообразието на реалния свят и така да ни въведе в един нов свят, който е различен от съществуващия, но произтича от него. Ето защо психологическият и обстоятелственият анализ, които имат за цел значение на едно или друго преживяване и обстановката, възбуждаща това преживяване, както и да отговори на въпросите, какво се крие зад жеста и действието на героите, в техните монолози и диалози и от какво естество са силите, които изменят посоките на фабулата, утвърждават у писателя реалист представата за света не като реализация на една идея, не като даденост, която съществува именно защото човекът я възприема, защото той я създава в своето съзнание и своите чувства. За реалиста светът съществува в подробностите на социалното битие и природата; той има очи за всичко, което е видимо, а умът му не признава нищо непознаваемо и непочувствувано. Облакът за него е облак именно като част от една природна картина, която съществува независимо дали искаш, или не искаш това. И че главното в случая е как ти ще видиш тази част, какво значение ще откриеш в нея, за да стане тя убедителна и въздействена в произведението. Защото, ако се закове грубо в деликатната тъкан на творбата,

¹⁹ В. л. Василев, „Между сектанството и демагогията“, сп. Златорог, г. IV 1923, кн. 2.

тя ще крещи със своята ненужност. В художественото произведение облакът престава да бъде само облак, той е и нещо друго. Така детайлът обогатява общия смисъл на романа, като чрез собственото си познание пренася и познанието за замисъла, за връзките между различните вещи, за идеята. За романтика детайлът се слива с емоционалната подбуда *отделно* да се претопи в *общата представа* за едно състояние или в категоричността на едно сравнение, което в своята експресивност, в своята изключителна напрегнатост да търси близостта, дори да се отъждествява с грандиозното, с великото. Докато при реалиста съотношението между действителност и художествено пресътвореното не се измерва със степените на приблизителност, защото *отделно* не се подчинява нито на идеята за божественото, нито пък на идеята за неговата абсолютна независимост. Ето защо Уайлд мразеше реализма, ето защо апологетите на идеалистическата естетика игнорираха художествения детайл. Той просто ги потискаше с обществената и естетическа убедителност на своята вътрешна и външна детерминираност. И ако в стихотворението, в импресията, в един малък лирически разказ или в диаболчните разходки на безпочвената фантазия художникът «можеше» да се освободи от тази зависимост, романът със своите закони и със своите възможности за изображение не само че не си поставяше подобни цели, но и постоянно се бореше против тяхното реализиране. Нека си припомним някои от романите на Чавдар Мутафов и Владимир Полянов, за да се убедим, че в романа художественият детайл, за който толкова много вече говорим, насочва писателя не към откъсване от живота и от природата, а, обратното, към откриването на органическата връзка между човека, обществения живот и природата.

Но да не бъдем голословни. Нека разгледаме описанието на природна картина и нейната художествена функция в един от романите на К. Петканов — «Иде от равнината»²⁰. Темата на това произведение са духовните лутания на селския интелегент, неговата морална и политическа чистота. Главното желание на Петканов е да потърси изворите за преобразителната сила на любовта в душите на героите, всеки един от които носи в себе си по нещо красиво, отъждествяващо се във философията на автора с доброто. Единственият критерий и тук, както и в останалите романи, е отношението на човека към земята и към труда — те са изворът на истинската любов, смисълът на човешкото съществуване, неговата свобода или, както се изразява бащата на главните герои Слав и Владимир: «Свобода! Празни приказки! . . . Една свобода признавам аз — трудът!». Книгата не е едно от най-добрите произведения на Петканов — в нея много ясно личат противоречията в миросгледа на автора. В образите например на един Шишков или Здравков, към които авторът няма определено положително отно-

²⁰ Съзнателно подбрах този роман, защото в него К. Петканов проявява добър развит усет за красотата и за душевните терзания на човека. Нищо не ми струваше да анализирам пример от по-висок в художествено и в идейно отношение роман. Но може би точно такива моменти ни убеждават каква сила може да има успешно овладеният детайл, когато идеите на един автор са объркани и неговата представа за идеологическата същност на обществените противоречия е смътна.

шение, трудно бихме могли да отделим анархизма от национализма, анархизма и социализма от ницшеанството — една учудваща с политическото си късогледство амалгама от възгледи. Силата на Петканов е другаде — в познаването на тая дълбока и всеотдайна привързаност на човека, на селянина към земята, в разкриването на неговата с нищо неизмерима любов към труда и природата, където човек открива истински себе си. Тук авторът е и добър психолог, и добър художник. Тук е истински реалист.

Сполука в това отношение е образът на по-младия брат Слав. Петканов ни го представя като поетична и с нежна душа личност, която се вълнува от всичко, докосващо неговото съзнание. Изграден интеллигент, Слав си остава селянин по душа и това го прави по-непосредствен и с развито чувство за естественото; по начало героите на Петканов са с изключителна сенсабилност и това най-силно се проявява в досега им с природата. Картината на съприкосновението с природата е наситена с богат лиризъм в този роман. Тук може би, както никъде другаде, авторът е успял да улови своеобразието на душевността у тракиеца — човека от равнината, който не съзерцава, а изживява природата. «Лазо извади от дисагата малка коса и отиде да коси. Слав остана да лежи върху тревата. Наблюдаваше калинките, великденчетата и нищо определено не мислеше. Преди два дни бе валило дъжд и сега равнината бе спретната, чиста, облечена в злато и зелена коприна. Птиците се нуркаха из бисерното небе и пееха, викаха до насита. Под него земята се отпущаше, тръпнеше под слънцето. Долепи ухо до корените, престана да диша, за да долови лекия пукот на земната кора. Забеляза цяла китка коренчета, преплетени едно в друго, и между тях една малка калинка. Не беше ли излязла да го посрещне и поздрави? Взе я, сложи я върху стрък трева и я остави сама да хвъркне. — Много здраве!...

Слав прати поздрав на равнината. Почувствува нужда да разговаря с някого. Вътре в него се обадиха дълбоки гласове и искаха да бликнат, да се разлеят нашироко. Две жълтурчета паднаха върху дивата круша и мълкнаха. Той искаше да им извика, да ги смуги, но викът му се изгуби в меката ласка на въздуха. Косата на Лазо се удари в камък и звънна. Стори му се, че от тоя звън се поклатиха цветчетата на срамничето. Подигна глава да каже нещо на Лазо, но не намери смешни думи. Не бе това, що диреше път в него. Сега той разбра, че силата, която диреше път да излезе от сърцето му, бе толкова чиста и нежна, че само птиците и калинките можеха да ѝ се радват.

Слав се изправи, погледна гърбовете на нивята, зърна като босилкова китка единствения орех сред равнината и се усмихна. Изведнъж почувствува нужда да направи нещо. Ако от някое коренче сълзеше водица, той би разровил земята с пръсти и би изградил чудесно изворче. Хрумна му да напише писмо до близък човек. Веднага прегледа джебовеите си и намери една съвсем малка тетрадка. Изтегли се по корем, пригответи се да пише, но веднага дигна глава. — Дали птиците не приветствуват жената, която е тръгнала да го дири из нивята? Хвърли още един поглед към небето, проследи пътя на бързокрила птичка и затвори очи, за да може да види невидимото. Много отдалече долетя тънък глас — свиреха малки мушички, играеха

в една слънчева пътека. Пшеничената нива въздъхна и лекото съскане на класовете погълна тънкия глас. Някой минаваше под нивите. Слав си помисли:

— Любовта минава през равнината!»

Още в самото описание на природната картина не е трудно да се открие скритата персонификация, онова невидимо и деликатно очовечаване на предметите около героя, един дълбоко психологизиран процес, в който природата е не само фон, но и атмосфера, герой и духовен катализатор. Защото тук не откриваме само една природна картина, а в същност зад подробните описания, зад последователното следене на природата с нейния видим и невидим свят се долавя движението на една душевност, направлявана от нещо чисто, което е способно да даде живот на всичко около себе си.

Петканов разказва спокойно и последователно за всичко, което забикаля Слав; подробностите не се ограничават във видимото, а търсят своето значение и в онова, което е невидимо за очите. Героят не само *вижда*, но и *усеща* движението на природата, неговите чувства се докосват до скрития пулс на земята, рефлексията му долавя почти инстинктивно съответствието между онова, което е в душата му, и онова, което е в природата. Той *осъзнава* голямата близост между себе си и нея, чрез нея стига до истината за своите чувства. Така тази картина не е съставена от отделни моменти в природата, не тяхното описание определя нейната естетическа стойност. Всичко е видно през очите и сърцето на героя; със своята дълбока чувствителност Слав стига до откриването на човешкото в природата и природното в човека: в неговите възприятия и усещания «равнината става спретната и чиста», «земята се отпуща тръпнеца и отгмаляла под слънцето». Именно тук, като спасява автора от пасторалното описание, художественият детайл прониква в самата нравствено-психологическа същност на герой.

Несъмнено е майсторството на Петканов да тръгне от детайла, да го насити с такова богатство от асоциации и живи сокове и да ни даде представата за цялото, за това органическо цяло, в което се изявяват човекът и природата. Така детайлът в реалистичната тъкан на романа въпреки своята метафоричност представя една действителна и убедителна със своята пълнота и точност кардиограма на човешките преживявания, лутания и стремежи. Пътят на Слав към познанието за природата, към откриването на дълбокото си родство с нея минава през любовта, която го прави по-спонтанен в израза на своето състояние. Детайлът е този, който импулсира към бързите преходи, към динамизираните възприятия на героя. Именно от това динамизиране, а не от пантеистичните рецепции оживява природата. Така детайлът става в същото време и носител на Петкановия стилен мироглед, като избистря авторовото схващане за природата. Затова в реалистичния модел на романа било при природната картина, било при душевното разкритие или при социалната дисекция той играе важна, ако не решаваща роля. Защото се изявява като върна посока към цялото, към типичното.

Литературната теория ни доказва, че ако се абсолютизират ролята и мястото на художествения детайл в повествованието, то това винаги води

до вулгаризиране на неговите естетически стойности, нещо, което е характерно за натуралистичния роман. В българската литература между двете световни войни не битува в такъв вид натуралистичният роман, в какъвто можем да го открием в някои от западноевропейските литератури. По същността на своите социално-естетически позиции натуралистичният роман, или, както Зола го нарече, експериментален, се включва в реалистичния тип на повествование. За него са характерни преди всичко точното описание, възпроизвеждане на обекта с изчерпваща пълнота в болшинството на нейните аспекти, постоянно и съзнателно поддържаният маниер на автора да стои настрана от описваните епизоди, като се използва обективният тон на разказване, желание да се изхвърли от произведението всичко необичайно, изключително, романтическо приповдигнато. Вниманието на писателя натуралист е насочено специално към страшната и жестока сила на собствеността, чиято опустошителност в душата на човека се следи в най-малките подробности; вроденият егоцентризъм, абсолютизираната роля на нагона и обстоятелствата, които често пъти стават доминиращи в цялостното идейно звучене на произведенията.²¹ Тези качества, които ни са известни от развитието на световния експериментален роман, в своята комплексност трудно биха се включили в характеристиката на написаните от нашите романисти произведения. Може определено да се каже, че онова, което бе ръководен принцип за западния роман, от нашите белетристи се възприемаше като един от похватите. Забелязаните отклонения трябва да се възприемат не като формиране на самостоятелен със свои граници и постижения роман в реалистичния модел, а преди всичко като творческо сондиране. Елементите на натуралистичност, които все пак не бяха чужди на някои от нашите писатели (А. Страшимиров, Вл. Полянов, Д. Немиров, Д. Димов), се явяват не като апология на фройдизма или като влияние на една или друга литературна мода, а изцяло като търсене на нови пътища, като стремеж за обогатяване на реалистичния ни роман. Затова, преди да пристъпя към конкретния анализ на някои произведения, трябва да подчертая, че известна заслуга за това има оформилният се вече в нашата литература социалистическо-реалистичен метод, който затвърди в един от основните принципи откритието на реализма: в отношението към единичното, към частното и в диалектическата му връзка с общото трябва да се търсят посоките към истината за човека и за неговото време. Постигнатието на нашия романист в този смисъл се определя от факта, че съумя да открие в художествения детайл един от най-убедителните носители на цялостния идеен смисъл на отразяваната действителност.

И още нещо. В практиката на нашия роман се оказва, че ако един писател поиска съзнателно да *натурализира* своето описание на дадено събитие или преживяване, художественият детайл е този, който директно му противодейства. И това е така, защото детайлът, взет сам за себе си, е не само «снета» действителност, както се изразява Ленин, но и оценка за нейните стойности, които са реални чрез своите обществено-исторически

²¹ E. Zola, „Le roman experimental“, 1910, Paris.

измерения, имат определен идеен политически, нравствен, естетически и пр. климат и в същото време си имат своя вътрешна логика. Натуралистът снема факта такъв, какъвто е и по този начин се опитва да отнеме от художествения детайл неговата специфика, като представя стойността на реалното за стойност на художественото. Но това не му се удава, защото всяка материя се съпротивява на всичко, което не се пасва с нейната закономерност, с нейното вътрешно движение. Подобно конфронтиране на детайла спрямо предпоставената цел на автора личи най-често в производения, където художественото отражение е заменено с философските опити, естетическият усет с амбицията да се утвърдиш като убедителен защитник на някаква теза. И там, където писателят пише със самочувствието на теоретик, на философ, той е неубедителен; остави ли се на художествения си усет да го води по талвега на изобразяването — тогава производението става вълнуващо и правдоподобно. Случаят с нашия известен романист А. Страшимиров е убедителен.

Наложил се като талантлив разказвач и драматург още в началото на нашия век, Страшимиров завоюва име на романист независимо от опитите, които прави преди това, едва след войните. Тогава той пише и своите най-добри романи: «Вихър», «Хоро» и «Роби».

В предисловието на своя първи антивоенен роман «Вихър» Страшимиров пише, че «предлаганите страници са само истински преживелици от похода срещу турците през 1912 година». Това обяснение открива желанието на автора да бъде верен на жизнения факт, да го постави в художествената тъкан с неговото естествено значение, с формите на самия живот. Композицията е напълно подчинена на тази амбиция. Започнала с мобилизацията, отбелязало и най-малките подробности в преживяванията и състоянието на различни по душевност и социално положение хора, повествованието изпълва в по-голямата си част времето на походите и на военните действия. Но Страшимиров не се интересува толкова от хода на военните сражения (в книгата откриваме само две баталистични картини, и то нахвърляни и твърде инцидентни в цялото действие), колкото от състоянието на човека. Неговият поглед е насочен постоянно към взаимоотношенията между войниците, изучава техните навици, слабостите и силата им. За писателя интересното не е екстазното състояние на атаките, а цялата тая удивителна човешка простота на саможертвата, на истинското другарство, на вътрешното преустройство в света на обикновения човек. Това обаче съвсем не означава, че средата, обстановката, в която се намират героите, е на втори план в този роман. Именно в сполучливото съчетание на обективния със субективния план се крият главните достойнства на романа. Оная слабост, която бе характерна за първите романи, по-сетне и за романите «Над пропаст», «Бена» и «Без път», а именно ограничаването на детайлите в обстановката от подробностите в психическото състояние, тяхното изкуствено противопоставяне с цел да се убеди писателят, че едните погубват другите, че личността се задушавя в «мътилката на живота», но главна вина за това има страшната зависимост от живота (по принцип вярно положение!) и най-верният път да се излезе от

трагичното състояние е скъсането на всякакви ангажменти с обществото (ярка проява на идейния волунтаризъм!), в този роман е преодоляна. Интересувайки се от подробностите в обективната среда във «Вихър», Страшимиров търси техния психологически еквивалент. Широкото място, което се отделя за описанието на заминаващите на фронта, на най-незначителните дори епизоди от трудните походи са подчинени, по-точно са впрегнати в бавния и невидим преход от първоначалното въодушевление към нарушената душевна устойчивост. В това взаимодействие между обективната картина и вътрешното състояние се изразява и идеологическото трансформиране на чувствата в образа на една социално-политическа присъда; в тая диалектика на взаимодействие се отразява диалектиката на обществения живот. И тук въпросът за *художествения детайл прераства в друг, по-сложен проблем за психологическото и за художественото въобще майсторство на автора.*

Страшимиров се интересува изключително от ежедневието, от съвсем обикновената страна на войната, защото според него именно в това обикновено трябва да се търси необикновеността на човека, неговото морално достойнство и силата на волята и характера. Героят — писателят Големан — преминава почти всички перипетии на тази война, изживява всички възможни етапи от аklamацията до трезвото и остро критичното отношение към социалната действителност. Своеобразието в този смисъл на повествованието се налага както от начина, по който се води в рамките на композицията, така и това постоянно преливане на обективизирания детайл в психологически. Всичко, което става плът на сюжета — образи, обстановка, фабула, колизия и интрига, е видно през очите на главния герой Големан, минало е през неговите възприятия и така той поставя върху всичко отпечатъка на своята душевност, на своите възгледи. В целия строй на мислене, в покритието на някои жизнени факти Големан представя една автобиографическа реализация. Оттук в голяма степен идва и надделяването в някои моменти на субективния тон: личните наблюдения са тия, които внасят известен колорит в описанията и темпоралното уточняване на събитията. И което е най-интересното: в един такъв роман например като «Бена», където авторът се е прикрил умело зад героите си, гледа на тях като на марионетки, в същност субективизмът е този, който руши безпоощадно реализма на изобразението, както и истинността на философско-етичните и социално-естетическите стойности; въпреки своето старание за обективизъм той е успял да постигне това само външно. Каква голяма разлика стои между този роман и «Пропаст»! От първата до последната страница, като никога не се стреми към обективизъм, авторът го постига успешно и най-често успешно му съдейства за това постоянното психологическо разтълкуване на героите и на техните действия и състояния. Страшимиров присъествува в романа, той не крие това от читателя, дори и подсказва своето присъствие било с ремарки или художествени анотации и в същото време в цялата атмосфера е вплетен и един определено обективен тон, който и в същност дава вътрешната кондиция на фабулата, включва се в оценките, в самото изобразение на герои и събития, в по-

хватите на това изображение. Но писателят не разказва за събитието, а оставя героят сам да наблюдава и анализира ставащото и все пак той художествено се конфронтира с него. Големан е «говорител», но и нещо самостоятелно, което има свои позиции и своя гледна точка за света и хората, които го заобикалят.

След дългите и изнурителни походи, след първите кървави сражения Големан започва постепенно и в дълбочина да осъзнава смисъла на всичко, което се случва с него и което наблюдава около себе си. Този процес на установяване истинските стойности на войната не се открива само чрез преживяванията и размислите, а, както вече казах, в отделни моменти авторът анализира сам епизодите, състоянието, в което се намира този герой или останалият персонаж. «Големан бавно вникваше в преживяванията и с растяща скръб постигаше някаква истина. Та това тука беше наистина един мъничък пъкъл, напомнящ чистилищата на Данте. . . Но какви страшни прегрешения изкупуваха неизвестните стотици бедни хора там, в тия пкълени мъки? Наистина не е ли за предпочитане да се дадат сега няколко тайнствени изстрели: ще забие веднага тревога, хората ще се приберат и ще изоставят затыналите оръдия, които те и така не ще могат да извлекат до утре от тая кал?»

Уморената душа на писателя възприемаше в момента само човешките страдания и не мислеше какво ги движи в тия страдания. А после и сам той се изплаши от това, което допусна: огледа плахо оловено тежката нощ и пак изпадна в униние. Наистина какъв ужас бе вселило ето тук появяването и на най-малкото неприятелско отделение. Слава, героизъм, някаква идеология — за бога, та там в тая кал навярно никой от хората вече не се помни като човек: впрегнати са, затыпени, измъчени и не знаят у кого е камшикът, кой ги кара към всичко това. . . А след десет, след двадесет години ще се вдигнат паметници и ще се величае съзнанието на героите бащи. . . Хубаво съзнание!»

Пътят, който изминават възприятията и оценките на Големан открива пред читателя едно невидимо трансформиране на въодушевляването в пълно и категорично отричане на войната. Сам героят още трудно схваща точните посоки на това движение, на чувствата в себе си; той сам се изненадва на бързината, с която става то. Твърде остро и изведнъж войната въвлича героя в сферата на ония проблеми, които в началото или не е забелязал, или не са го вълнували. Всичко това е едно своеобразно «разчистване на сметките» със собственото си увлечение, едно широко отваряне на очите към света, в което и откриваме личните, на Страшимиров лутания между измамата на психозата и истините на самия живот. Но успоредно с това авторът се опитва да уточни цялата тая сложност, в която е въвличен героят му, поставя го в широкия и необхватен поток на времето, търси го от различни страни на действителността и в отношенията му към всичко, което го заобикаля, както и в отношенията на другите към него. В контекста на цялото действие, на онова, което представлява като социален феномен героя, писателят търси историческия смисъл на такива понятия като героизъм, патриотизъм, омраза към врага, политическо късо-

гледство и пр. И всичко това през разстоянието и времето на индивидуалната и обществена равностметка. Защото, макар и като сюжетна канава на романа да служи дневникът, който си е водил авторът, автентичните материали, използвани при един или друг случай, цялата структура е организирана от съзнание, дистанцирано по отношение на събитията, за които се повествува.

Големан става ключ към истината за света и за неговите исторически, както се изразява Страшимиров, странности. Пред него минава животът, военните действия, но и той самият се изяснява като част от тях, една «прашинка, която всеки момент може да бъде погълната от калта, от кървавата кал на живота».

Този непрекъснат преход от субективен към обективен план на изobraжение, което най-често се изразява чрез невидимото преливане на вътрешния монолог в авторовата реч, създава впечатлението за двустранно откриване на действия и състояния — веднъж през спомена на героя и веднъж през наблюденията и неутралните ремарки на автора. Действителността е видяна отвътре — през възприятията на Големан, както и на останалите герои, и отвън — през разстоянието между действащите лица и точния, но в никакъв случай не безпристрастен наблюдател. Своеобразно съчетание на непосредствената реакция с опосредствуваната представа за същността; дублиране на двата гласа в изложението — все качества, които не само обогатяват структурата на произведението, неговата идейна насоченост, но и откриват нови възможности пред развиващия се роман у нас. Впечатленията са взети от натура, художествените факти са такива, каквито са били в живота, без всякакво разкрасяване, и в същото време те не са фотография, нито пък са една натурализирана действителност, а, както се изразява още в самото начало на романа авторът, «изживяна действителност». Основната причина за това се крие най-вече в това «пре-сътворяване» на жизнения детайл в психологически, в способността на автора да прави от вещите един верен изразител на човешката душевност и най-вече в успешното контролиране на вътрешното състояние на героите, техните действия и саморазкрития и по необходимост на отделните художествени епизоди да измести съзнанието и постъпките на героите, за да включи действителността в нейните подробности, сред които един велосипед, едно писмо, една манерка дори могат да ни разкажат толкова, колкото десетки описания или психологически анализи.

В повествованието на този роман, а това се среща в почти всички произведения на Страшимиров, характерно е и за повечето романи от двайсетте и трийсетте години, събитието е обективна плоскост, върху която се уточняват моралните скрупули и идейните формулировки на епохата. Страшимиров постоянно търси координатите на социалната правда, стреми се да се домогне до ония скрити движения на човешката душевност, които в своята пулсация откриват общественото и конкретно историческото разрешение на основните проблеми. «Грозно, грозно нещо е войната — изповядва в своето писмо до семейството си капитан Рашев. — Мъчно ще мога да понеса тия ужаси и ако волята на всемогъщия бог е да се върна

жив и здрав при своите мили, аз все пак ще бъда душевно разбит завинаги. Нищо не е в състояние да изглади от паметта и душата ми тия дълбоки бразди, напоени с ужаса на настоящите изпитания.»

Или в непосредствено уловения разговор между двамата селяни!

«— Луда работа, ете: вървим ка слепи!

— Явно, брате, че ни причака турчина и че ни изтепа.

— Че си изяде главата тоя Фердинанд.»

Така в разпръснатите от този род реплики, уж случайно вмъкнати в тъканта на произведението, авторът оформя един определен образ на идейния критерий за ставашото, за исторически реализираните събития. И психологизмът в случая няма ограничаваната цел да анализира локални, затворени в личността отношения, нейните себични лутания и стремежи. Той отива далече зад субективните, личностните очертания на възприетото и търси неговия идейно-социален и нравствен еквивалент. Ето защо тук Страшимиров открива пред българската романистика добри възможности за разтваряне на личността в изображения свят, но разтваряне, в което да се съберат като във фокус социалните посоки и историческите измерения на времето. Органическото единство на характера, което открива своя връх в «Хоро» и «Роби» след толкова дълга пауза от «Под игото» на Вазов, сега в този роман доказва убедително, че може да замени дифузирането на художествения герой, неговата децентрализация, разпадането на неговата същност на отделни качества, които да задоволят обществено-естетическия вкус на автора и на читателя. Може определено да се каже, че, за първи път след Вазов личността представя в нашия роман, от една страна, *емоционалния тонус на обективно съществуващи събития, а, от друга, остро, стигащо до натурализиране, без крайностите обаче на «експерименталния роман» насочване към детерминираната природа на човека*, която не се открива за жалост откъм своята идеологическа пълнота и последователност. Както мирогледната неустойчивост, така и структурната аморфност на някои епизоди, а също и увлеченията на писателя да открие «тайниците на българската душа», попречиха на Страшимиров да открие изцяло възможностите на художествения детайл, на неговите обективни и психологически превъплъщения и най-сетне на този подход към обществената действителност. Но той вече беше дал пример и след него идваше цяла една плеяда романисти със своите проблеми, със своето време, със своя мироглед, усвоили «до капка гражданската дързост и съвест» на този творец. И в романите на автори като Орлин Василев, Г. Караславов, Гьончо Белев, Кръстьо Белев и мн. други личното изцяло прераства в общото, изравнява се до неговото историческо звучене. Художественият герой не е локално възпроизвеждане на субекта, такъв, какъвто го откриваме в западния роман, с точното описание на физиологичното или с увлеченията по психологическите силогизми, а форма, в която се вместиват органическото взаимодействие на външния ход на историческите събития с постъпките на индивида, неговият напрегнат вътрешен живот в мисловните и емоционални рефлексии на социалния характер.

И което е най-същественото: Страшимиров убедително доказва, че

психологизмът в един роман не трябва да се задоволява само с изследване на индивидуалното, а да се интересува и от «отворените отношения», от връзките на личността с обществото и със своето време. Преживяванията на Големан, на войниците, които са около него, станаха за писателя по-соката към същността на епохата, на войната, сполучливо средство за дисекция на обществения организъм. Това е в крайна сметка качеството, което направи нашият *натуралистичен роман* не аклиматизация на психоаналитически концепции за потайните кътчета на душата, за тая «фатална» за човека борба между «Аз» и «То», а социално-антимилитаристично, антифашистко, демократическо в своята идейна природа повествование с всички преимущества на социално-психологическия и социално-философския роман, който има за цел анализирането на историческите конфигурации в отношението личност—общество. Като заключение мога определено да кажа, че романът «Вихър» е първият у нас антивоенен роман, последван след това от произведенията на Кр. Белев, К. Петканов, Л. Стоянов, Ст. Чилингиров и др. Роман, от който обаче излизат и посоките на много други типове романо повествование.

* * *

Друга проява на все по-задълбочаващата се психологическа тенденция в реалистичния модел на българския роман между двете световни войни се изявява чрез срещата се в почти всички излезли произведения, своеобразна дискриминация на авторовото присъствие. По своята естетическа природа психологическият роман е не само анализ на едно или друго съзнание, на определен във времето и пространството на художественото действие менталитет, а и постоянно пулсиране на «друго съзнание», което невидимо изучава изобразяваното. Това съзнание на твореца, на психолога, търсейки познанието за създавания от него свят, «търси себе си» и в определена степен изразява своя характер, своя мисловен и емоционален комплекс, своите наблюдения и оценки за живота. Именно в това присъствие на автобиографичния елемент трябва да търсим една от причините за устойчиветта на реалистичната традиция. Защото за повечето наши романисти може да отнесем онова, което казва за себе си Йовков: «Не съм написал нито една работа, в основата на която да не стои действително преживяване. Имам добра памет, помня всичко. Почти всеки мотив отнасям в пейзаж, дето съм бил, в тая среда, в която съм живял и която познавам. Вън от тях не бих могъл нищо да напиша.»²¹

Чрез автобиографичния елемент, изложен в различна степен от романистите, пълнокръвно навлиза действителността с всички нейни исторически и социални особености. И като допълним, че и самите теми, които се разработват през този период, са тясно свързани с живота, произтичат от него, ще разберем, че реалистичният ни роман има своите корени преди всичко в общественото битие на нашия народ. Ние вече се убедихме, че у Страшимиров наличието на силния експресивен момент, това дълбоко проникване на лиризма в епическата тъкан на романа, произтича от това по-

²¹ Сб. Йовков в спомена на съвременниците, 1968 г., с. 472.

стоянно скъсяване на дистанцията между повествователя и художественото действие с героите, които участвуват в него. Активното отношение към онова, което се изобразява, е може би едно от най-характерните качества на този писател, което той със своя войнствуващ темперамент успя да наложи като традиция у нас. Истина е, че съзнанието за една лична изповед, с което се представя даден роман, не е нещо ново за българската литература. Това ние откриваме още в недрата на нашето художническо развитие, синтезира своя пълноценен образ в романите на Вазов, но със Страшимиров начева стремежът на писателя да се конфронтира с времето не само социално-естетически, не само нравствено-философски, но и идеологически, като в образната система и въобще в цялата структура се вплита политическата интерпретация на проблемите. Отношението към света се възприема вече като форма, в която се вмества движението в човека, движението в обществото. Точно този назрял и ясно изразен революционен порив на народните маси наложи един нов аспект на отношение към всичко, което е действителност, наложи в крайна сметка нейното изобразяване като процес, в който всеки трябва да определи своето място. Така както автобиографичното се възприемаше от възрожденския писател като осъзнаване на собствената си личност в нейните контакти с времето и с влеченията на своята душевност и своите социални предпочитания, в периода между двете световни войни българският романист, като утвърждава тази традиция, включва нови моменти в нея. В личното присъствие било чрез собствените наблюдения върху себе си или върху познати прототипи, било като прави художествен сюжет от своята биография, писателят през този период открива възможности за директно включване, за постоянно поддържано отношение към социално-политическата обстановка. И именно присъствието на този автобиографичен момент в романа подпомага естетическата трансформация на публицистичното в художествено, което обаче запазва както нерва, така и острата изобличителна лапидарност на социологическия анализ. Това, което в «Нова земя» Вазов представи като първи опит, при Страшимиров и при останалите автори вече се утвърждава като необходима идейно-естетическа позиция, от която трябва да се изобразява действителността.

В този активизиран контакт с онова, което се изобразява, според мене трябва да се търси една от причините за присъствието в голяма част от романите на субективизъм, който води, както ще видим, до идейни увлечения, ако мирогледът на автора е еклектичен по своята природа. Но там, където има установени идейно-философски позиции, ясен и точно определен мироглед, автобиографизмът, такъв, какъвто е при Г. Караславов, Кр. Велков, Ор. Василев (без «Тор») и Г. Белев, носи в себе си всеобхватно политическо дискрептиране на проблемите на историческите събития.

Психологизмът на българския реалистичен роман не остава в моноструктурата на отделната личност, не се задоволява с изследване само на субективното A3, на отделните звена от вътрешния и външния интериор на човека с неговия свят и среда; не се ограничава с дешифриране извивките на собствените и това на своите герои съзнание, а излиза на широкия

обществен друм, като потърси историческата истина с нейните социални, морални, юридически, естетически и пр. особености. Затова и в най-добрите постижения («Хоро», «Вихър» и «Роби» на Страшимиров, романите на Г. Белев, Кр. Белев, М. Грубешлиева, Г. Караславов, Ор. Василев, Ст. Загорчинов и др.) детайлите в обстановката, в психологията на героите, в слога, анализа на отделните моменти в общественото битие на личността не са плод на авторовата интуиция, а произтичат от талантливото усвояване на идеята, по-точно казано, дължат се на правилното идеологическо рецептиране на темите, на конкретно историческото време, на революционния процес. Дори и в такива романи, където опитът да се потърсят нови, модерни пътища за художествена интерпретация се съчетава с увлечения по диаволизма и експресионизма, като например романите на Вл. Полянов, Ч. Мутафов, колективния роман на К. Константинов и Св. Минков «Сърцето в картонената кутия», или увлеченията по фройдизма в някои от произведенията на Ст. Чилингиров или в романа на Г. Райчев «Господинът и момичето», *психологизмът е впрегнат в разрешиване на идеологически проблеми*. Героите навсякъде в крайна сметка се оказват зависими не толкова от тъмните сили, които бушуват в тях, а от обстоятелствата, в които попадат, т. е. животът е този, който определя тяхната съдба и тяхното обществено и индивидуално битие.

Може определено да се каже, че детерминираността на личността, а оттук и спецификата на психологическия анализ в романите на българския писател не се възприемат като фаталистична зависимост, а се гледа на тях като на резултат от закономерния ход на събитията, на дълбоката връзка, която съществува между човека и обществото. И ако в повечето случаи основната цел на българския писател реалист се явява личността, то тя се разглежда като част от един широк поток, нейната индивидуалност се търси в контекста на идейно-философския и социално-политическия патос на епохата. Ето защо психологизмът на нашия роман между двете световни войни трябва да се определя преди всичко като обществено-идеологически. Трябва обаче веднага да допълня, че не можем и не трябва да говорим за отделни обособени в себе си групи на социално-психологическия роман, което е възможно например за руския и западноевропейския роман. За нашия писател психологизмът не се налага като принцип за постигане на единичното, на онова, което при натуралистите ще се нарече «физиология на човека», а при сюрреалистите «примитива на човека», нито пък принцип, чрез който се утвърждава пълното дезангажиране, дехуманизиране, дегероизиране на художествената литература. Онова, което вече завладяваше западната литература между двете войни, намерило най-ярък израз във философско-естетическите концепции на Хосе Ортега-и-Гасет, в екстазното аплодиране постулатите на Юнг за «пещерната психика», в романите на Вирджиния Уулф, Кафка, Джойс, Пруст и др., оставаше чуждо за нашия романист, и то не защото той не беше запознат с тях, а защото му бяха чужди. Психологизмът се оказа най-верният път към усвояване на видимите и невидимите връзки на личността с историческата епоха. Че е така, най-категорично доказателство представляват неприкритите:

тенденции, които са вплетени в художествената тъкан на голяма част от романите. Като се започне от романите на Вазов, на В. Благоева, Д. Страшимиров и се стигне до заглавията, излезли до 9. IX, всички те търсят политическия смисъл на индивидуално-психологическото, обществения смисъл на човешкото преживяване. Разбира се, в идеологическо отношение различията бяха големи и това бе естествено за историческия период. Но там, където стоеше върху марксистически позиции, и там, където грешеше, подведен от недостатъците на собствения си мироглед или увлечен по буржоазния елитизъм, българският романист винаги гледа на себе си като на *заангажиран творец*, който не може и не трябва да се затваря в локалността на една психологическа операция, а постоянно да се търси в изобразяваното присъствие на живота, на общественно-политическата действителност.

Тази тенденция се развива в две посоки: едната търси в идейния свят на героите тяхното социално и естетическо утвърждаване и оттук към историческата правда. Тя се изявява най-силно в произведения като «Село Борово» от Кр. Велков, «Хоро» от Страшимиров, романите на Ор. Василев и Г. Караславов, на Г. Белев и Ст. Загорчинов. Обществено-политическата проблематика не се внася изкуствено в повествованието на тези произведения, а се налага като естествено следствие от постъпките, целите и идеалите на героите.

Другата посока открива преднамерено отношение, импулсирано от дребнобуржоазния манталитет на някои писатели, към революционната борба, към социалните и политическите интереси на пролетариата и бедното селячество. Героите на тези романи или са ренегати, които в своята идейна обърканост най-често стигат до политическото предателство («Градът е същият» и «Пет момичета» на Ана Каменова, «Великата жажда» на Ем. Коралов и др.) или пък празнословни фразьори, които постоянно обсъждат проблеми, чиято идеологическа същност не познават, но си дават вид на революционери, готови да извършат онова, което в същност тяхната социално-философска същност отрича. При тези романи не е трудно да се открие ярко очерганата мимикрия на фашизма («Кръв» на К. Константинов, «На завой» на Д. Талев, «Слънцето изгряло» на Т. Ив. Костов) или опитът да се дискредитира комунистическата идеология («Вълнолом» на К. Петканов, «Третото поколение» на Е. Коралов, «Разказание» на Ана Карима).

Ако спрем вниманието си върху имената на ония писатели, свързани в една или друга степен с фашисткия роман, ще ни направи впечатление, че това са все автори, изявили качества си на реалисти и на добри психолози. И, което е още по-важно, това *отклонение* си остава само епизод в тяхното творческо развитие.

Къде се крие причината за всичко това? Ясно е, че причината трябва да се търси преди всичко във философско-естетическия и в идейно-обществения кодекс на отделния автор, както и в политическата устойчивост на тяхната гражданска съвест. За това е писано много в изследванията на Г. Цанев, П. Зарев, Р. Ликова и др. Ето защо аз искам да се спра върху

един друг момент, който също така е особено важен при разглеждането на проблема и е свързан с някои типологически особености на романа между двете световни войни, който в един период се оказва податлив на фашистката идеология, която, трябва категорично да подчертая, остава несполделена от споменатите автори.

Било под въздействието на западния и руския роман, било поради естеството на отразяваните сфери на обществения живот у нас българският писател в преобладаващата си част изявява определен интерес към моралната проблематика, към семейството като територия, в която се откриват всички истини за обществото. В основата на интригата и на фабулата лягат отношенията в едно семейство; семейството се явява отражение преди всичко на бита в неговите социално-идеологически размествания. Именно като такова то изяснява в историческия смисъл на думата своеобразието и сложността на общественото битие. В това прекомерно натоваарване на семейството със социални и политически функции мисля, че трябва да се търсят неудачите на някои наши писатели. Те не успяват да надмогнат ограниченията на семейно-любовния роман, затворен в тривиалните рамки на дребнобуржоазния морал: този роман, който по думите на Щедрин «е станал в европейската и руската литература на XIX в. самозадоволяваща се литературна форма, неспособна да излезе зад пределите на дреболията»²². Не едно широко и правдоподобно изображение на действителността в нейното революционно развитие, не изграждане на художествени образи, които се налагат убедително като реално и пълнозвучно отражение на социално-историческата обстановка, са предимствата на този роман. Писателят в този случай остава при локалното, при ограниченото морално дискредитиране на буржоазното общество. Не случайно в повечето от споменатите произведения сложното общество събитие се изразжда в сладникава лична драма, в пароксични депресии, които обаче не стигат по-далече от «незаконното забременяване» или «поругането с честта на героинята», която между другото се описва с чертите на жената от началото на XIX век.

Опитът да се потърсят «отворените отношения», да се определят мястото и общественият смисъл на семейството и на личността с нейните морални и социални ангажменти се обезсилва от консервативното отношение на някои автори към постоянна изменящата се и обогатяваща се структура на романа, структура, която, без да бъде тясно зависима от социалните процеси, отразяваше диалектико-историческите промени в обществото. Историческото битие на нашия народ между двете световни войни е твърде сложен, за да може да се въведе в тесните рамки на този тип роман. И ако си припомним правилото, че усетът към формата не е нищо друго освен усет към съдържанието, ще разберем къде се крият причините за този консерватизъм, който е обусловен не само от естетическото, но и от идеологическото несъвършенство на метода и на мирогледа при

²² В. Кириленко, „Типология руского романа“, сп. Вопросы литературы, 1965, кн. 7, с. 105.

един или друг автор. Ето защо в тези романи е обезценен както естетико-философският, така и социално-политическият дух на времето.

Така стои въпросът и с образа на революционера, който е изкуствен, фалшив и не надхвърля идеологическите ограничения на своя създател. В една своя рецензия, посветена на романа «Кръв» от К. Константинов, Георги Караславов дава пълна характеристика на фашисткия роман: «Говори се — пише той — за «пролетариата», за «пролетарската революция», а пролетариатът, работничеството не се вижда никъде. И какви са тези «крвожадни конспиратори» и представители на пролетарската класа? Безспорно тяхната «идеология» не може да надхвърли политическите схващания на автора, изсмукани от политическите комюникета и мерзките измишльотини за разни комунистически размирици.»²³

Характерно доказателство за това «идеологическо разминаване» с духа на времето представя например творческият път на Ана Каменова, в който в същност се обглеждат и останалите автори. Ана Каменова още с първия си опит — романа «Харитининият грях» — се налага като писател с усет към психологическия детайл, към оригиналното композиране на художествения материал, както и със стремежа си да стои близо до живота и хората. Преди всичко обаче тя изяви категорично предпочитанията си към морално-етичната проблематика. Това е произведение, което открива в себе си възможностите на реалистичния подход към обикновеното, човешкото преживяване, като в същото време подчертава и националния характер на този подход, който въвежда някои романтични прийоми в художественото изображение. Но съдържанието на романа, зрителната точка, от която са видени героите, показва, че писателката се интересува преди всичко, бих уточнил, изцяло от един по-затворен човешки и обществен интериор, анализът ѝ е насочен в значителна степен към бита, който носи романтичните измерения на патриархалното, а оттам и своеобразието в художествената интерпретация на идеята за обичта и доверието, която се ограничава в психологическия ракурс на преживяното, без да се търси социалният еквивалент на сложилите се взаимоотношения. Затова, когато погледът на писателката се насочи към актуалната проблематика на съвременieto, идейно-естетическата позиция веднага проявява своите недостатъци, неспособността си да долови същността на времето. Следващите два романа — «Градът е същият» (1933 г.) и «Пет момичета» — могат спокойно да се разглеждат като типични буржоазно-любовни романи.

Нравствено-етичната тема в «Градът е същият» носи в себе си измеренията на дребнобуржоазния идеал за едно общество, в което няма да съществува класова борба, в което богатите ще бъдат щедри, а бедните — послушни и добри. Стремешът на авторката да заинтригува читателя я подтиква да приеме във фабулата на своето произведение драматичните моменти от социалната борба. Но, от друга страна, тя търси и възможни пътища и средства да изрази своето отношение към всичко, което се из-

²³ Г. Караславов, „За фашисткия роман „Кръв“, сп. Звезда, 1933—34, кн. 4, с. 619.

вършва в обществената действителност на нейните герои. Още в началото два образа, които ще си останат въпреки активната намеса на А. Каменова фалшиви, се натрапват с тази преднамерено наложена тенденция. Таско, млад работник и революционер, иска да се скрие при бившата си съдейница, селската учителка Минка. Нейните думи, с които посреща младежа («Аз не съм вече от вашите, Таско, а и по-рано не знам дали съм била от вашите!»), отправят читателя към идейната позиция на художествения анализ и по своето разположение се възприемат като епиграф на целия роман. Действието на «Градът е същият» се върти около изграждането на една мина, за която героинята ще убеждава селяните, че «има ли я, ще има и хляб за всички».

Освен това образите, както и особеното внимание към някои от тях (към Тоската, дядо Темелко, Калчев и Гаврилов) определено издават стремежа на авторката да дискредитира качествата на работническия организатор, на партийния работник и в съответствие със своите социално-етически принципи да извиси представата си за идеалния ръководител и съзнателния работник. Ето защо най-голям интерес тя проявява към Калчев, бивш социалист, сега резоньор на филантропа Гаврилов. Колко обаче е изкуствен и колко преднамерено е уточняването на неговата стойност, как трудно се моделират същностите на един нереален, плод само на личната илюзия образ, убедително личи от разговора, който инж. Калчев води с дядо Темелко:

«— Когато тръгне големият гатер на директора...

— Нашият ли гатер?

— Нашият, да речем — каза инженерът и се усмихна, а в бузите му се вдълбаха две трапчинки. — Като запее гатерът с дебелия си глас, тук всички ще се зарадват. Но песента на малките чаркове ще заглъхне. Тридесет чарка ще отпуснат жилите си, ще престанат да дишат и ще спрат. Тридесет семейства ще останат на пътя. Без работа ще останат.

— Без работа ли? Няма работа за този, който не иска да работи. Едно време в нашето село ходеха с каруци чак до Цариград. Бавеха се някога по шест месеца, там престояваха с каруците. И там превозваха. Когато тръгна тренът, казахме си всички: свърши се хлябът за нас. А после едни почнаха земеделие, аз каменарство и си казахме: бре, че то сега било похубаво. У дома си стоиш и пак изкарваш хляба. Който няма работа, да дойде при нас, на мината.

Други неща беше чел Калчев и другояче му се представяха те. Но спокойно изречените думи на дядо Темелко в този миг му се сториха убедителни. Пръснаха се всички букви от прочетените книги по зелената ливада и се загубиха в тревата. Не можеш ги намери. Не може Калчев да ги събере.»

Това вътрешно противопоставяне на Калчев, неговите резерви по отношение на дядовите Темелкови думи са в същност едно привидно реагиране, което в схващанията на А. Каменова се обезсилва от «социалната перспектива» на желанията и «пълните» с етичен смисъл планове на капиталиста Гаврилов. С това можем да си обясним и тая така бърза пр-

мяна в отношенията на героя към Таската, на когото в началото симпатизира, а след това под влиянието както на развиващите се събития, така и на дядо Темелко гледа с недоверие и едва ли не с омраза. Едно съзнателно привличане на образа на дядо Темелко при разрешаването на идейните противоречия у Галчев не е случайно за писателката. Тя несъмнено гледа на този герой не просто като на епизодичен образ, който ѝ служи да уточни една или друга ситуация. Композиционно старецът не изпълнява никаква обединителна функция, нещо, което е характерно за близкия по звучене до него образ на Минка, но в идейно-тематичното си разрешение той се оказва едва ли не централен герой; той става критерий за стойността на онова, което се извършва през цялото действие с героите. Той влияе не само със своето присъствие върху вътрешните промени у тях, но и активно се включва по желание на авторката — и поради това доста тенденциозно — в идеологическото концептиране на ситуацията, действията, жестовите и мислите на персонажа.

Най-често идеята на една книга се налага чрез отношенията на героите към нея. И ако мирогледът на автора е с неустановени социално-политически контури, ако талантът не се подхранва от историческото усещане на общественото битие, тогава връзката между героите и онова, което цели психологът и художникът, се разрушава, в най-добрия случай нейното поддържане струва художествената убедителност на изобразяването. Героите в един такъв роман се движат, говорят, чувствуват, мислят, но всичко е толкова фалшиво и в крайна сметка сочи и идеологически деформираната позиция, от която се гледа на човека, на света, който го заобикаля. От друга страна, неправилно поставената цел постоянно подхранва слабите моменти в мирогледа на твореца, той се увлича по нейните случайни извивки и идейно-естетическата същност на героите, вместо да уточнява тази идея в духа на характерното за времето революционно съзнание на народа, започва да тиранизира художествената инвенция, както и цялостната атмосфера на произведението. Ето защо Ана Каменова се сковава в тези свои романи, не може да излезе извън локалността на изобразяването, да открие света в неговото действително, историческо своеобразие. Тя просто се спасява, ако мога така да се изразя, в леснодостъпни любовни отношения и не ѝ достигат сили, за да обобщи наблюдаваното, да се промъкне в тайните — социални и психологически — на неговата индивидуална неповторимост, зад която в същност стои познанието за общото, исторически типологичното. Така реалното се унищожава, за да отстъпи място на политически ограничената алтернатива, която не признава революционния процес, а се стреми на всяка цена да убеди читателя, че обективната истина е една обикновена човешка истина, но ограничена както в отделното чувство или в семейството, така и най-вече в гражданското примирение, в позиращата аполитичност, която не е нищо друго освен една зле прикрита фашистка идеология. По силата на своята позиция, по необходимостта на подхода си към обществената действителност и на художествената структура, в който се реализира той, Ана Каменова, както и останалите автори, не могат да дадат ярна

представа за времето, в което живеят и творят. Ето защо повествованието не отива по-далече от изображението на идиличните взаимоотношения между господари и работници, а революционната борба е предадена в такъв окарикатурен вид, в който борецът за социална и политическа свобода се оказва един обикновен разрушител, изнудвач, станал причина за нещастieto и гибелта на много хора.

Както А. Каменова, така и споменатите автори почти по един и същ начин се стремят да дискредитират водачите на работниците. Те са преди всичко личности, които не знаят какво искат или са в постоянен конфликт със социалните предпочитания на народа. Позитивното винаги се защитава в действията на диаметрално противоположни герои. Симпатиите на А. Каменова например към хора като Гавраилов са определили измисления, критерия към личности като Таско и инж. Калчев, който в същност се явява най-добър пример за историческата несъстоятелност на един измислен образ, на една невярна представа за характера и стойностите на народната борба. Някои сполучливи моменти, като например срещата на Таско с другия свят «на белите ръце и на белите покривки, на обилната и вкусна храна» от международния влак «Конвенционал» не могат да изменят това впечатление, защото самият епизод се налага преди всичко по силата на нравствено-етичната постановка на проблемите. Отстраняването от романа на ясната социална тенденция, заместване анализа на жизнения детайл с едностранчив психологически ракурс довеждат до неправилното интерпретиране на някои моменти от социалистическото движение у нас.

В същата книга се намира образът на кондуктора Петър Ясенов, който е особено показателен за отношението на някои наши писатели с изразен дребнобуржоазен манталитет към социализма и социалистическата идеология. Този човек, който получава съветски романи и явно е свързан с революционната борба, разсъждава така: «Аз не обичам всички буржоа. Напротив, има едни такива гъртеи, неподвижни егоисти, лишени от всяко обществено чувство. Тях мразя, но не и самите тях — какво ме интересуват тези никому ненужни хора, мразя ги, защото излагат понятието буржоа. Те не са многобройни, във всеки град има по двама-трима, не повече, но са достатъчни, за да може покрай «наш Никола да се намрази и св. Никола». Мен какво ме засяга? Който ще да управлява, аз ще си остана кондуктор или надзирател. Но вярвам в буржоазния строй. Аз мразя всеки режим, който чрез идеята за равенство иска да издигне простациите, макар и до средното ниво, дето да снизи умните и даровитите. Преди всичко хората не са еднакви. Сравни мен и директора Гаврилов.»

Не е трудно да се открие в този абзац позицията, от която героят разсъждава за буржоазията и за управлението на една държава. Не е и трудно да се открие истинската природа на ренегатството, което се утвърждава в открита пропаганда на буржоазната елитарна теория за силната личност и в крайна сметка — една напълно объркана представа за структурата на капиталистическото общество и историческата целесъобразност на фашизма, чийто апологет съзнателно или несъзнателно са някои от

писателите. Книгата е категорично доказателство за резултатите, до които може да доведе романиста едно игнориране на правдоподобността в социалния анализ, както и идеологическото претоварване на семейно-любовния роман.

Желанието на А. Каменова и на споменатите автори да излязат от рамките на този тип роман и да потърсят скритите сили, които тласкат човека към обществено действие, се оказва несполучливо, защото, изменйки на жизнената правда и губейки точната представа за взаимоотношенията в капиталистическото общество, те стигат до открита пропаганда, груба в своята тенденциозност, на идеи, които нямат абсолютно никаква перспектива във време на наизрекли условия за социалистическа революция. Като мислят, че техните произведения стоят близо до пулса на общественото развитие, в същност всичко идва да ни убеди, че както по своите позиции, така и по художествените си средства А. Каменова, Е. Коралов, Т. Костов, Д. Талев, Ор. Василев и др., всеки по свой път, първо — не успяват да се доберат до идейно-социалния еквивалент на личност и общество, остават в плен на своя дребнобуржоазен мироглед (Д. Талев, Е. Коралов, А. Каменова), отстъпват от позициите на диалектико-материалистическия мироглед (Ор. Василев, Ив. Мартинов) или ни убеждават в ненакърнимостта на своя фашистки манталитет (Тодор Ив. Костов). В т о р о, напразно се стремят да реставрират типа роман такъв, какъвто го познава XIX век; реалистичното изображение на личността се нарушава от предварителното прекрояване на жизнената правда и се въвежда в пространството и времето на произведението, като се дава превес изключително на морално-етичния комплекс, който при това излиза от талвега на правдоподобното синтезиране на исторически характерното и сяло се подчинява на идеологически корумпирани възгледи. Ренегатът и идеалният образ на силната личност влизат изцяло в дълбоко противоречие с истинското състояние на нещата. Защото времето, в което се създават тези романи, е време на скрито, но осезаемо прегрупирание на революционните сили, на консолидиране на партията и нейната организирана работа сред масите. Историята е убедителна в това — иначе как бихме си обяснили фактът, че само след три-четири години Партията и пролетариатът са вече готови за решителна борба срещу добре организиания и силен в политическо и икономическо отношение фашизъм. Именно поради това ренегатът не може да бъде художественият тип, в който се отразява същността на социалната борба, а революционерът, комунистът от нов, ленински тип.²⁴

Слабата художествена инвенция, неуравновесеното идейно-естетическо виждане при автори като Е. Коралов, дребнобуржоазната уплаха пред решителността на революционните маси, пред техните социално-политически амбиции, исторически подхранвани от марксистическото познание за обществения процес на автори като К. Константинов и Д. Талев

²⁴ Върху този проблем сега не ще се спра, защото е предмет на изследване в отделна глава — „Социалистическият реализъм и българският роман“.

и пр., не можа да се замени с един цялостен и последователен идеен поглед върху субективния и социалния свят на човека. Нещо повече, извращавайки, изопачавайки жизнената правда, основавайки се на предубедени тези за обществото и неговата политическа действителност, тези романисти волю-неволю стигнаха до позициите, както вече писах, на фашистката идеология. Този процес в своя житейски смисъл има едно обяснение, което трябва да се търси преди всичко в гражданската лабилност на техния менталитет. Но когато той трябва да се свърже с художествената практика на реалистичния модел, с реализма в нашата романистика всички особености произтичат от типологическата природа на романа, която в същност отразява в себе си особеностите — характерни и същностни — на самия литературен процес.

В рамките на едно отклонение искам да кажа следното: Реализмът като метод означава преди всичко виждането на света в неговото движение, движение, което очертава социалните, нравствените, естетическите, юридическите, политическите и идейните граници на епохата и на събитията, ставащи в нея. За писателя реалист основната задача е да долови именно този процес на конкретно историческото обобществяване и да го предаде в художествени типове, които в своята индивидуалност трябва да отразяват видимите и невидимите тенденции на развитието. Героят за реалиста е не само огледало, в което се оглежда животът с неговото многообразие, но и едно постоянно развисящо се познание за социалните сили в тяхната историческа определеност. И ако Енгелс с право утвърждаваше, че в произведенията на Балзак може да се научи повече, отколкото във всичко писано от историци, икономисти и т. н., то не по-малко вярно звучи и мисълта, че писателят е задължен да търси нови, непознати пътища към познанието, както и средства, които да утвърдят историческата истина по най-убедителен начин. Това има валидност най-вече в епическото повествование, което създава възможности на реалиста, а и не само на него, да хване живота в неговата комплексност, да «снее» по израза на Ленин, обществената закономерност чрез диалектическите форми на самия живот и вътрешната логика на образната система и самата структура на романа.

Тази органическа връзка между живота и художествеността в умален вид ни представя взаимодействието вътре в литературния процес, но в същото време и в историческите отношения. И при това тази връзка е особено важна за писателя реалист. Вярно е, че тя е доста трудно усвоима, съпротивява се често на художника със своята «обективна разлатост», с богатството от жизненни детайли, с на пръв поглед стихийната си процесуалност. Именно тук в най-силна степен се изявява диалектиката на художественото творчество, стимулирана от генетическата връзка между миросглед и художествен метод. Реалистичният модел в този смисъл изцяло се налага в нашето съзнание като идейно-естетически образ на това взаимодействие между художествена и обществена действителност, между миросглед и метод.

Ето защо оценката на типологическите превъплъщения на романа

трябва да бъде изведена както от социално-идейните, така и от художествените — с формалните и съдържателните стойности — особености реалистичния модел. Ние говорим за исторически подход към литературното явление, но тази историчност не означава безкритична реабилитация. Тази историчност е преди всичко идеологически осъзната и ние не трябва да забравяме това било когато се прави исторически очерк на един литературен период, било когато се търсят някои теоретически моменти в него. Пълзящият позитивизъм никога не се е изявявал като добър съветник. Дълбоко съм уверен, че реабилитация в художественото творчество не е имало и няма да има — голямото си е било и ще бъде голямо, истинското — истинско. Малкото, фалшивото с каквито и аршини да се мери, каквито и естетически напъни да се правят, все ще си остане малко.

Далече от реализма, използвайки само реалистични форми на изображение, някои автори връщат назад типологическото развитие на романа и разрешават актуални задачи изцяло в духа на буржоазната естетика и философия. Каквито и претенции да имат техните романи, каквито и микроепизоди с положително значение да се изравят от тяхната художествена и идеологическа аморфност, те не само че не са достижение, но и в един определен момент разрушават идейната устойчивост на реалистичния ни роман. Не е никак случайно това остро критическо реагиране на нашата марксистическа литературна критика през този период на страниците на легалния и нелегалния комунистически печат. Защото зад типологическото «свиване» на художественото повествование в рамките на нравствената проблематика, респ. в структурата на семейно-любовния роман, се долавя невидимата корозия на миросгледа, отстъплението на гражданската съвест, приспособяване към политическата конюнктура. Между прочем нашият социалистическо-реалистичен роман израства и се утвърждава именно в борба идейна и художествена срещу опитите на фашизираната буржоазия да определя тона на литературната изява.

Такава е в общи линии картината на буржоазния роман. Противоположно на нея както по своята тенденция и естетическа интерпретация на обществените събития, така и по спецификата на своята типологическа реализация е посоката, по която се развива прогресивният реалистичен роман, антифашистки по историческата си същност, чийто връх се явява социалистическореалистичното отражение на действителността. Литературната история ни убеждава, че тази посока е определяща за цялостния литературен процес, и то не само защото в количествено отношение произведенията са много повече, но и поради достойнствата и способностите си, които и утвърждават романа като първостепенен жанр през този период.

Могат да се вземат много заглавия при коментара на тази посока, но аз съзнателно ще се спра по-подробно върху двата романа на Кр. Белев «Пробивът» и «Мирът», защото те, без да са най-доброто постижение на прогресивната ни романистика, отразяват в себе си може би най-пълно онова, което трябва да се каже в светлината на разглеждания проблем.

В романите «Пробивът» и «Мирът» също така се излиза от територията на семейните отношения. В основата на тяхното сюжетно внимание

е семейството, чрез което се внася точно определен социално-етичен комплекс. Но за разлика от разгледаните автори Кр. Белев не затваря художественото действие в сферата на нравствената проблематика и не търси нейната конюнктурно-политическа зависимост. Реализмът на Белев е наситен с живителните сокове на непосредственото наблюдение на точния и верен анализ; фабулата правдоподобно отразява действителни, социално нюансирани и идейно изяснени взаимоотношения и действия. Това определя композиционно раздвижената структура на двата романа, особено в «Пробивът», която се обогатява от многообхватната и съдържателна, точно доловена и изградена образна система.

Вниманието на автора е раздвоено в няколко посоки, които имат амбицията да обхванат историческия процес — времето на Първата световна война, както и индивидуалните стойности на човека от народа, на експлоататора, на обикновеното човешко щастие и на хищническия ламтеж за забогатяване. Отворената композиция в този смисъл създава прекрасни възможности за автора да се откъсне от сковаващата гравитация на «затворената» семейна проблематика, на локализираното любовно чувство и да включи достатъчно събития, чрез които да се разреши избраната тема. Не случайно Кр. Белев започва първия си роман с разказа за приема на богатия турски паша Юсеин ефенди. Самото заглавие («В дворците на жълтата смърт») насочва читателя както към похватите на художественото изображение, които при този автор се изразяват в контрастното съпоставяне на двата свята — тоя на бедните и на богатите, — така също и към главната цел, която въпреки острата си, почти публицистична постановка не се налага тенденциозно, а обхваща невидимо с магията на умело повествувания епизод, нахвърляния образ на експлоататорското общество.

Така, преди да влезе в семейството на главния герой Стоян, авторът в общ план представя същността на истинските виновници за трагедията на народа — това са полковник Карамилев, фон Шахт и Юсеин паша. Прави впечатление още в началото желанието на Кръстьо Белев да акцентува идеологическия смисъл на своята тема, която, и това е едно от достойнствата на неговото творчество, той не оголва, а я търси в нейните конкретни жизненни прояви. Така противопоставянето на двата свята става невидимо, както е почти незабелязано преливането на двете сюжетни картини в първата глава на «Пробивът» — приемът и след това непосилният труд на Мария и Стоян на тютюневата нива. Репликата в този случай на военния лекар Маринов (една интересна със своите податки личност, но неизползувана напълно от автора, а оставена само епизодично да уточнява идеята на романа), с която той отговаря на младотуреца Али бей: «Хм. . . наистина важно е какво мечтаят царете и господарите и към какво се стремят управляващите обществени групи, но най-важното е как при последна сметка ще се реши тоя въпрос под каскетите, под калпаците и фуражките на народите», не само ни отправя към идейното ядро на романа, но и композиционно свързва споменатите два епизода. Контрастът се налага и в това вътрешно контрапунктиране на сюжета с материалния факт — жълтото злато, което е центърът на всички разговори, хитрува-

ния, лукавства и перфидна жестокост на хората от салона на Юсеин паша, и в същото време отразява непосилното социално бреме на хората от народа. Кръстьо Белев притежава дарбата с няколко замаха да предаде атмосферата и най-вече една точна представа, почти зрителна за обстановката и за героите.

Изразеният социален подход към темата личи и в природните картини, в които авторът търси нарушената хармония. «Лека сива мъгла пълзеше над полето. Крайпътните храсти и тревата бяха поръсени с лека роса, блестяща от слънцето. По перестите клони на смокините и вечно сивите шапки на маслините чуруликаха птички, повечето от които оставаха да зимуват в тоя край. Тук-там групи жени копаеха в дълги редици нивята или мъкнеха оголените стъбла на тютюнищата. Стар турчин, впрегнат заедно с едно кадънче в хомота на ралото и подкарани като добитък от едно дете при калешника, дълбаеха стърнището.

Стоян бе навел глава и не обръщаше внимание наоколо. Той мислеше за своя живот, за своето семейство, за жена си, която утре или в друг ден ще остане сама.» В социалното неравенство, в отчайващата бедност на хората изчезва националното различие; шовинизмът, патриотарството тук се заглушават от «зловецкия шепот на жълтите тютюневи листа» и от «продължителната, раздиращата гърдите кашлица». Но същото това «жълто злато» събират турчина Юсеин паша и българинът полковник Карамилев. Парите нямат мирис и бедността няма цвят. Тази социална констатация извежда Кр. Белев от локалното описание на семейния бит, на индивидуалните взаимоотношения. Тук сюжетният и психологическият детайл са подчинени именно на тази цел. И поради това авторът понякога се увлича в търсенето на по-въздействени моменти, утвърждаващи силата на социалното противоречие, и изпада в натурализъм, какъвто е случаят с описанието на склада, където се ниже тютюнът, или на бомбардировката на тютюневата фабрика с подробната картина на убитите.

Впрочем активизираното внимание към външните подробности, тая изразена обстоятелственост, която е характерна за почти всички романи от разглежданата група, се явява като следствие от стремежа на автора да улови света в неговата естественост, в ежедневието на социалното му битие. Личи ясно амбицията на Кр. Белев да обхване в широки сюжетни линии, и при това подробно картината на историческото състояние на нашия народ. И писателят винаги тръгва от човека, от неговия вътрешен свят, от семейната характеристика, където е най-истинен и най-индивидуален, и стига обществената същност на неговите действия, мислите и чувствата му. Интересувайки се от семействата на Стоян и Мария, на Петър и Невяна, на Сираков и Гинка, от различните социално-битови и морални измерения на техните взаимоотношения, на промените у тях Белев винаги тълкува идейно-естетически обществено-историческата им природа, генетическата им връзка със ставащите събития. Трагедията на Стоян и Мария отправя към трагедията на тютюноработника, а оттам към перфидността и хищническата същност на капиталиста. Положението, в което се намира семейството на селянина Петър, се определя от алч-

ността и ненаситността на чорбаджията хаджи Станко. Моралното падение на Ганка, душевният драматизъм на Сираков откриват другата страна на реалността, в която се търсят причините за деградацията, за опустошението на човешката личност, но не в затворените отношения на половите желания, на неудовлетвореното, свикнало на удоволствия тяло, а преди всичко в самата същност на обществото, чиито жертви стават героите. Така аморалността се схваща не само като деформация на индивидуалното съзнание, но и като деформирано съзнание на цяла една класа. И при това тази вътрешна атрофия не е плод на незаконни любовни връзки, провокиращи семейната чистота — главната тема на буржоазния роман, а изяснява в умален вид израждането на обществения морал, обезценяване стойностите на класата, която се саморазрушава и бива разрушавана. Тук именно се открива и материализмът на автора — не само в залегналите противоречия на самата експлоататорска класа трябва да се търси причината за нейното загиване, а и в онова «велико и страшно негодувание, което се заражда в недрата на народа» и избухва с въстанието на войнишките маси. В същност това е и особеното, с което се явява типологията на прогресивния роман, което вече се налага като тенденция в литературния процес между двете световни войни.

В целта на Кр. Белев се обглежда напълно основната задача, която си поставя през този период българският писател, а именно да потърси и обясни същността и на двете посоки в това историческо разрушаване. И ако например в локалността, в относителната камерност на личните взаимоотношения той открива самата природа на буржоазията, неспособна да създаде нещо ново, да гради бъдещето на своята нация, а, напротив, разрушавайки моралните си устои, тя унищожава социалната си перспектива, то в конфронтацията на обществено-политическите сили, в идеологическото осмисляне на събития и преживявания, над които стои не дребно-буржоазният манталитет, а способността да се види «блясъкът на далечните пожари», могат уверено да се доловят истинските причини за «пробива» в традиционната типология на нашия роман. В неговата структура пълноправно навлиза общественият живот, но все още не това е новото, което уточнява своеобразието на прогресивния роман, защото го откриваме и преди това в романите на Вазов, Д. Страшимиров, Ан. Страшимиров и дори в разглежданите реакционни произведения — то е преди всичко в идейната позиция, от която се гледа на света и на човека; то е в тая естетически осмислена диалектика на индивидуалното и социалното, на временното и историческото; то е в крайна сметка, колкото и художествено все още да е изразено, в утвърждаването на истинските ценности на реалистичния модел, а именно неговата способност да улови и предаде субективната и социално-политическата действителност като един непрекъснат процес, процес на остра класова борба.

Бъв втория си роман — «Мирът», който се явява продължение на «Пробивът», Кр. Белев наново използва семейството като територия, в която има възможност да определи границите на времето. Освен това романът показва, че българският писател се стреми вече към социалната

панорама, към един по-широк исторически обхват. Такива са например романите на Г. Белев, произведенията на Г. Караславов. Ясно личи подчертаният историзъм на прогресивния български писател, който намира своето обяснение както в утвърдените позиции на социалистическия реализъм, така и в мощното влияние на М. Горки през този период. Именно чрез хрониката, чрез откриването в дълбочина и в ширина на историческото битие нашият писател се добира до обхватността на социално-философския анализ, до опоестизиране на диалектическите закони, по които се развива човешкото общество, до сложните социално-идеологически и психологически промени в човека и в неговото време.

През всички недостатъци на романа също така се налага и публицистичната острота на позицията, която внася нови нюанси в реалистичната структура на произведението. Споровете, които водят героите, проблемите, които ги вълнуват, насищането на човешките и обществените взаимоотношения със стойностите на политическите категории отразяват, както казах вече, активната заангажираност на писателя с процесите, които стават във неговото време. Той се чувства като част от този процес. Но за разлика от писатели като А. Каменова, К. Константинов, Д. Талев и др. прогресивният творец се стреми да разбере историческия смисъл на обществените явления, да утвърди положителното в тях и най-вече мястото и ролята на революционните народни маси.

В творчеството на Г. Караславов, Кр. Белев, Г. Белев и др. освен това се долавя и вътрешният спор с нашата традиция, от една страна, а, от друга — острата естетическа реакция срещу модернистичните веяния, които са успели да завоюват позиции в късите жанрове. Интересът на нашия писател към семейството като към територия, в която се откриват обществените конфликти, се определя както от вниманието към социалната проблематика на времето, така и към нейния политически аспект. Този интерес към семейството, към неговия нравствено-етически потенциал, различен по своята философско-естетическа природа от автори като Каравелов, Вазов, Влайков, М. Георгиев, дава цялостна представа за идейно-политическите тенденции на епохата. Интерпретацията на сюжета, своеобразна за всеки един от прогресивните български романисти в периода между двете световни войни, е наистина *пълноценно изображение на бита, но не в неговата локалност, във вътрешната му консумативност, а в постоянните му социално-идеологически размествания*. Ето един пример: Елин Пелин, който стои най-близо до традицията на Вазов, Влайков и М. Георгиев, се интересува от семейството в неговите морални и икономически деформации, от разпадането на патриархалните взаимоотношения и тяхната чистота, като оттук стига до деградацията на капиталистическото общество, но при всичката си критичност и правдивост той не успява да се домогне до цялостната представа за политическия квалитет на обществените пластове.

Докато авторите, които споменах по-горе, с успех разтълкуват политическата характеристика на индивидуалното и обществено битие и при това, без да се самоограничават в сферата на конюнктурата, а в едно

или друго събитие, в скритите процеси, които се извършват в недрата на най-малката обществена единица — семейството, откриват историческия и идеологическия смисъл на тази характеристика. И в това отношение романът между двете световни войни може да се похвали с многообразието на своите прояви, както и с постиженията си от художествено и естетическо естество.

Ето защо да се изгради един правдоподобен и обстоен образ на реалистичния модел на романа между двете световни войни — когато с успех и когато с неуспех защитава своите идейно-естетически позиции — означава преди всичко уточняване на неговата политическа и идеологическа определеност, но не в смисъл към коя партия принадлежи един или друг писател (разбира се, това също има значение!), а какво е неговото отношение към основни идейно-социални тенденции на времето, към историческите събития, към революционната борба.

И така нека да обобща казаното досега: От активизираното отношение на българския писател към жизнения детайл — неговото художествено трансформиране в психологически или във фабулен, от засиления интерес към душевната структура на човека личи стремежът да се улови животът в неговата процесуалност, а оттук — социалното и политическото формиране на индивидуалните и на обществените категории. Именно тази политическа заангажираност на твореца е и най-характерният елемент на реалистичния роман в периода между двете световни войни. В нея трябва да се търсят причините за успехите и неуспехите, защото, най-грубо казано, в отношението си към нещо човек открива в пълнота особеностите на своя манталитет, на своя мироглед и ако е творец — на своя метод. В нея също така мисля, че трябва да се търсят и причините, които в условията на конкретно историческата обстановка подпомагат реалистичният роман да надмогне ограниченията на семейно-любовния и на социално-битовия роман с тяхното локализиране на повествованието и да се издигне до задълбочени идеологически обобщения.

От друга страна, реалистичният роман в този период, като се включва активно в обществения живот, подхранва своите възможности от традицията на родната и на световната литература. Явление, което се представя на изследователя пак откъм своята диалектична страна. Защото в единия случай откриваме безкритическо възприемане на онова, което е завещало миналото, и тогава опитът да се обяснят политически и идеологически явления отклонява писателя от неговия път. А при другия случай от традицията се взема всичко, което може да се впрегне в подкрепа на прогресивните тенденции. Този исторически критицизъм е в същност началото на опита за формирането на една нова типология, респ. очертаването перспективите и възможностите на реалистичния модел, процес, в който активно се включват мирогледът и гражданската позиция и в който в крайна сметка, както ще видим, се развива социалистическо-реалистичният роман у нас.

Тесният контакт на нашия романист с обществения живот на народа, с политическите събития обогатява и определя принципите на художе-

ственото отражение, създава възможност да се домогне до скритите закономерности в обществото, а така също и в самото творчество. И когато жизненият детайл, психологията на личността, нейното семейно битие се възприемат като част от общия исторически поток, тогава в тях се откриват в «снета» форма социалният драматизъм, психологическите метаморфози на личността, детерминирани от нейното политическо битие. Това обуславя типологическото своеобразие на изображението, което представя органическо взаимодействие между формите на романа и формите на самия живот, между идейно-тематичната основа на този литературен вид и съдържанието на исторически достоверното събитие, обективно протекло в пространството и времето на един или повече епизоди от човешкото битие. Отстъпи ли от тези позиции, хлътне ли в падината на самоцелни политически игрословици, в тяхното предпоставено разрешаване, остане ли в моралната сфера на семейните взаимоотношения или се опита да открие обществения еквивалент в самозадоволяващата се структура на художествения детайл, на затвореното психологическо състояние в името на едно съмнително преклонение пред идилията на вътрешната хармония, изчистена от обществените противоречия, тогава писателят стига до сладникавата мелодрама. Нещо повече — до загубването на идейното равновесие, до открита фашистка проповед, до съзнателно деформиране образите на комуниста; инвенцията отстъпва място на идеологическата депресия и на една социална резигнация, която руши и съпротивителните сили, и вярата в бъдещето.

Разбира се, все още тези наблюдения не дават цялостна представа за процесите, които се извършват в реалистичния модел на българския роман между двете световни войни. Но за това — в следващите части на изследването.

НАБЛЮДЕНИЯ НАД ТИПОЛОГИЕЙ БОЛГАРСКОГО РОМАНА В ПЕРИОД МЕЖДУ ДВУМЯ МИРОВЫМИ ВОЙНАМИ

Любен Бумбалов

Резюме

Исследование имеет основной задачей наблюдение над типологическим формированием и развитием болгарского романа в период между двумя мировыми войнами. В начальной части «Общая постановка» делается синтезированный исторический и теоретический обзор точек зрения о типологии романа и этот обзор убеждает в одном постоянном обогащении и уточнении признаков, на базе которых оформляются отдельные типы. Цель этой части фиксировать этапы в восприятии и разрешении проблемы о типологии романа. Поэтому автор, не анализируя подробно и всеобъемлюще все известные исследования, подобрал тех литературоведов, которые очерчивают основные принципы и позиции типологизации. Из этого обзора становится ясным исключительное многообразие типологизирования, что заставляет автора, не отбрасывая некоторые из них, объединить свои наблюдения в рамках двух моделей — реалистической и романтической.

Модель романа, так как ее понимает автор, строится на трех основных элементах художественного творчества — метода, мировоззрения и стиля — и осуществляется в непосредственной действительности сюжетно-тематической определенности романа. При этом в модели открывается не только воссоздание художественного феномена, но и представление о предполагаемых процессах, которые протекают в действительной жизни искусства. В этом смысле на него надо смотреть как на конвенциональную систему «художественных элементов», каждый из которых связан с самыми существенными особенностями литературного процесса, в случае — с развитием романа. Но нельзя забывать, что модель не всеобъемлюща, потому что это не сама действительность, а только восстановление определенных свойственных сторон, связей и функций предмета исследования и таким образом направляет наше внимание к пропорциям типологии романа

OBSERVATIONS SUR LA TYPOLOGIE DU ROMAN BULGARE ENTRE LES DEUX GUERRES

Liuben Boumbalov

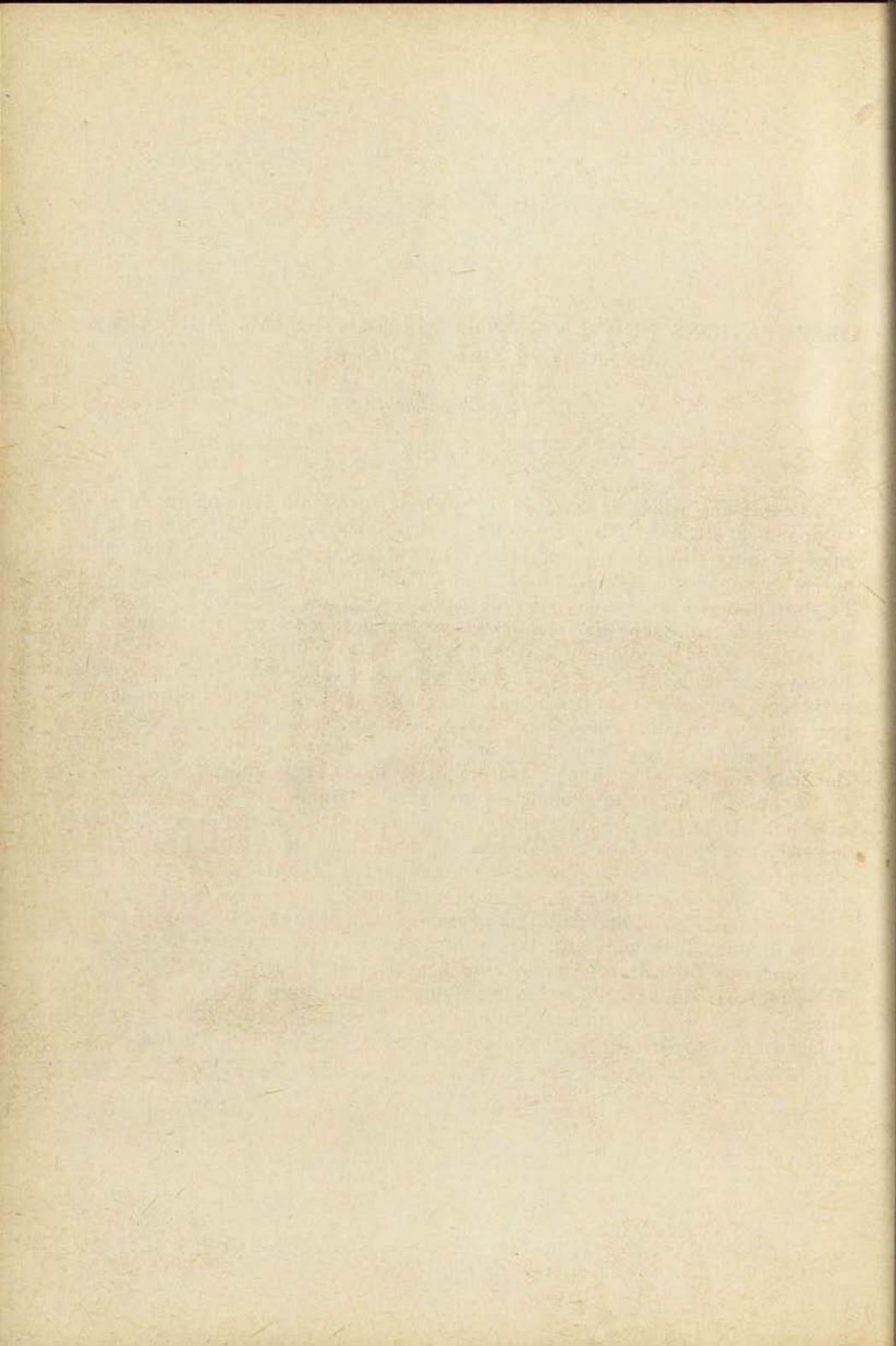
R é s u m é

Le présent article se propose d'étudier la formation typologique et le développement du roman bulgare entre les deux guerres mondiales. Dans le premier chapitre, intitulé «Généralités», l'auteur passe en revue les conceptions sur la typologie du roman qui témoignent d'un enrichissement incessant dans l'élaboration des différents types de romans et d'une précision toujours plus grande. L'auteur tâche de fixer les étapes par lesquelles passe la solution des problèmes de la typologie du roman. Aussi, sans entrer très en détails dans l'analyse de toutes les études sur ce problème, l'auteur n'a-t-il choisi que les recherches qui tracent les principes de la typologie. Cette revue historique nous présente une grande variété dans la typologie du roman. Sans rejeter les avis de certains chercheurs, l'auteur se borne à réunir ses observations dans les cadres de deux modèles — le modèle réaliste et le modèle romantique.

D'après l'auteur, le modèle du roman s'échafaude sur les trois éléments essentiels de la création littéraire — la méthode, la conception du monde et le style et se réalise dans la réalité même de la fable du roman. Le modèle reproduit non seulement le phénomène artistique; il découvre aussi les processus supposés qui sous-tendent la création artistique.

C'est de ce point de vue qu'on peut considérer le modèle comme un système conventionnel d'éléments esthétiques dont chacun est en rapport avec l'essence du processus littéraire et, dans notre cas, avec le développement du roman. Il ne faut pas oublier que le modèle n'implique pas toute la réalité de l'œuvre littéraire, car il n'est qu'une reproduction de certains côtés caractéristiques, de certains rapports et de certaines fonctions de l'objet de l'étude.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
т. X, кн. 1 Филологически факултет 1972/1973
TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CIRILLE ET METHODE“ DE V. TIRNOVO
Tome X, Livre 1 Faculté philologique 1972/1973

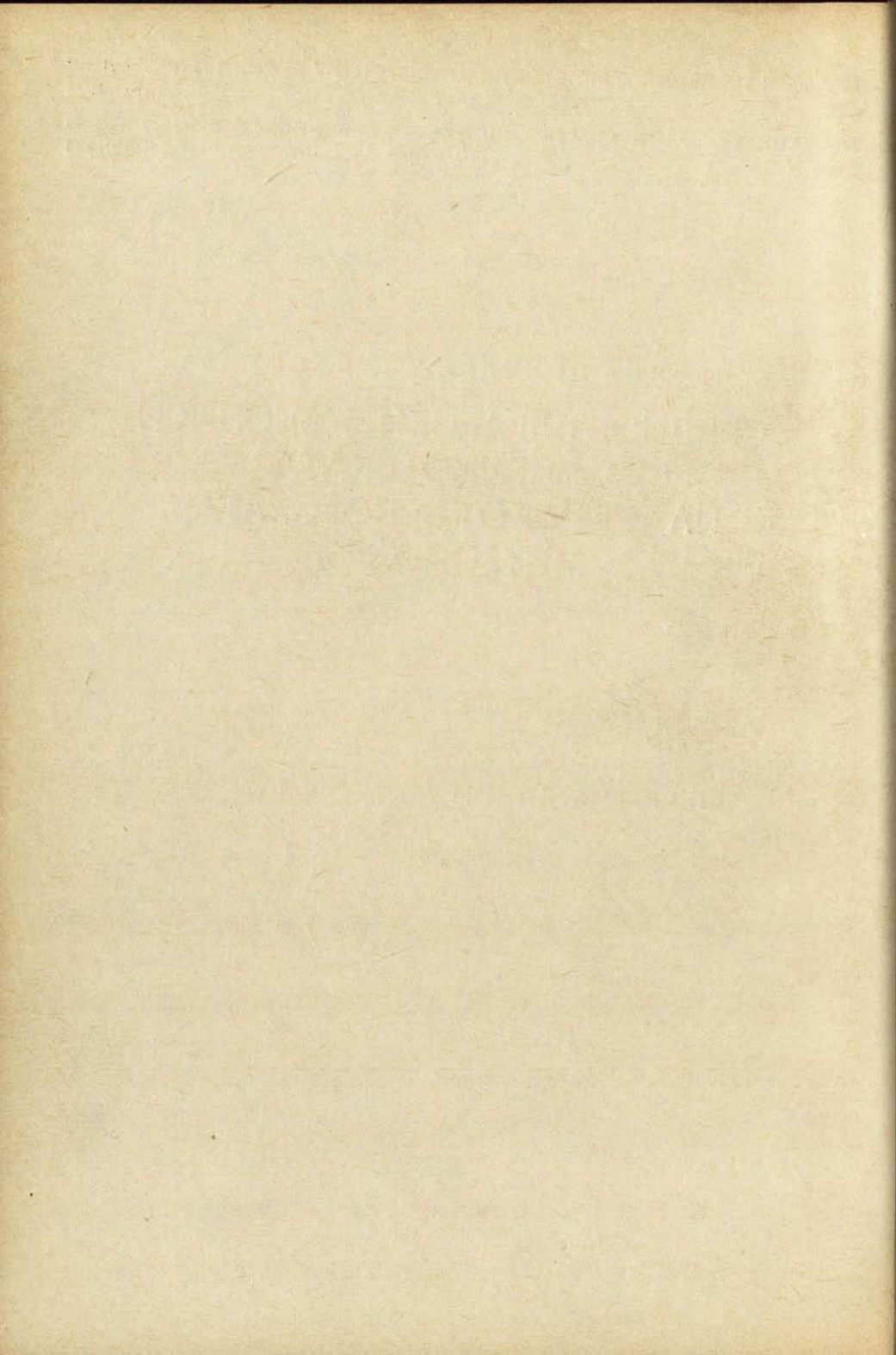
НЕВЯНА ДОНЧЕВА — ПАНАЙОТОВА
СРЕДНОБЪЛГАРСКИ РЪКОПИСИ
В БИБЛИОТЕКАТА
НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКАТА
МИТРОПОЛИЯ

NEVYANA DONTCHEVA — PANAYOTOVA
MANUSCRITE MOYENAGEUX BULGARES DANS LA
BIBLIOTHEQUE DU METROPOLITE DE
BELIKO TIRNOVO

СОФИЯ, 1974

Интересът на филологическата наука към българските и славянски ръкописи от епохата на средновековието има вече близо двувековна история. Тяхното издирване, съхранение, обнародване и проучване е била и продължава да бъде една от централните задачи на медиевистите. Българските и редица чуждестранни книгохранилища пазят едно огромно количество старобългарски и среднобългарски ръкописи, голяма част от които са описани и известни на специалистите. Въпреки това не може да се смята, че всички оцелели през бурите на столетията старобългарски паметници днес са издирени и познати на науката.

В редицата на културните институти, читалищата, митрополитските и манастирски библиотеки, които пазят ценни старобългарски и среднобългарски ръкописи, трябва да се постави и библиотеката на Великотърновската митрополия. Сред огромния ѝ книжовен фонд почетно място заемат няколко изключително интересни и ценни за науката среднобългарски ръкописни книги, които, макар и малко на брой, представляват едно голямо богатство. Гордост за библиотеката са и няколкото стотици старопечатни книги, по чиито страници се намират множество любопитни приписки и бележки.

Настоящата работа има за цел да направи достойние на науката само ръкописите, които и със своя времепроизход, и с художественото си оформление, и със съдържанието си представят изключителен интерес. При описване на тези ръкописи са спазени в общи линии принципите на съществуващата засега у нас и в чужбина практика при работа от подобен род. Датирането на паметниците е извършено въз основа на водните знаци, на особеностите на писмото и езика, на правописа и пр. Определянето на водните знаци е направено по албума на Всеволод Николаев, Водяные знаки Оттоманской империи, I, София, 1954. При описване на всеки ръкопис е спазен следният ред: външно описание на подвързията и хартията, габаритни размери, особености на писмото, украса, съдържание, правопис, приписки и бележки. Накрая са приложени фототипни снимки на всички миниатюри, които се съдържат в първия описан ръкопис, на проложното житие на Петка Търновска, поместено като синаксарно четиво във втория описан ръкопис.

1. ПРАЗНИЧЕН МИНЕЙ ОТ XVII ВЕК, ПИСАН И ИЛЮСТРИРАН ОТ ДАСКАЛ ФИЛИП В СЕЛО ХАДЖАР

Ръкописът съдържа 274 листа, 20×30 см, по 20 реда на страница. Пагинацията е по коли, като писачът отбелязва в средата на долното бяло поле с букви началото и края на колата. При пагинирането е допусната грешка — в края на 36 кола е отбелязано $k\tilde{s}$ (26) вместо $\tilde{l}s$ (36). След това обаче пагинирането продължава правилно. Последната означена кола е $\tilde{l}$ (38). Това означава, че от ръкописа са загубени около 30 листа. Липсват листи в началото и извътре.

Хартия — дебела и груба. Воден знак — корона със звезда и полумесец отгоре (у Вс. Николаев са посочени няколко типа все от XVII век).

Подвързия — дъски, обвити с кожа, която е повредена от влага и разкъсана в горния край. Началните 7 коли съвсем са изпаднали от подшивката и много от листите им са се изгубили, а останалите листи на същите коли са съвсем разнебитени — орфани, подгънати и окъсани наполовина. Тези окъсани листи съдържат службите за Рождество Богородично (8 септември) и Кръстовден (14 септември). Листите, на които се намират рисунките за двата празника, обаче са сравнително цели. Останалите 30 коли на ръкописа са добре запазени. Горната част на целия ръкопис е пострадала от някаква влага, поради което текстът се е позамазал, но буквите все още личат и текстът е четлив.

Писмото е среден полуустав, издържан и правилен, доста обработен. Писачът навсякъде поставя ударения и придихания.

Украса. Ръкописът се отличава с изящна украса, която му придава и най-голяма стойност. Заглавията са писани с червено и зелено мастило с орнаментирано писмо. Повечето главни букви са стилизирани и изработени с по няколко цвята — черно, червено, зелено, жълто, кафяво, оранжево; други главни букви са украсени с клонки и листенца. Съставителят на минея, същевременно и отличен художник, е илюстрирал богато всички служби за избраните празници. Пред службата за всеки празник в голяма (понякога на цяла страница) добре оформена рамка се намира цветна рисунка, придружена с обяснителен текст, която изобразява или чествувания светец, или сцена от неговия живот. Някои от тези рисунки поразяват както с художественото си изпълнение, така и с многообразието от цветове, които времето ни най-малко не е повредило. Трябва да се отбележи, че такова илюстриране на старобългарски ръкописи е оригинално и много рядко срещано явление в средновековната практика.

Изключителен интерес представят и светските рисунки, които се намират на белите полета встрани от рисунките, илюстриращи службите. И светските, и религиозните рисунки са рисувани в едно и също време и са дело на един и същ художник, тъй като боите, с които са рисувани, са абсолютно едни и същи.

На л. 1486 се намира светска рисунка, която изпълва цялото бяло поле:

на лявата страна на листа, встрани от текста и рисунката, изобразяваща св. Атанасий. Тази цветна рисунка е изключително интересна и като замисъл, и като изпълнение. Тя изобразява известната притча за еднорога от повестта «Варлаам и Йоасаф». Нарисувано е голямо дърво, в чиято клонеста корона е разположен човек. Около него е изписано с микроскопично писмо члкъ. Ръката му е посегнала към китка цветчета, между които е вписано тъ са грѣхъ. До стеблото на дървото пак с микроскопично писмо е написано Дръво е живото. В корените на дървото са нарисувани две мишки — бяла и черна. Над бялата е написано дънь, а над черната — нощъ. Под корените на дървото е нарисувана ламя със зейнала уста към дървото, от която излиза пламък. До нея е написано адъна уста. Над короната на дървото, в която е разположен човекът, е нарисуван еднорог, над който е написано ннорог смъртъ. Цялата рисунка представя своя автор като много добър и рядък художник. Той е разкрил смисъла на тази рисунка в един тайнопис, който се чете само в огледало. Тайнописът е поместен на три реда под рисунката, изобразяваща св. Атанасий. Към неговото разчитане насочва ситно изписаното упътване в долния край на листа, което гласи: отгрѣни ѡвѣтъ лнстѣто н бгѡдн егѡ на здрѣ н чѣти.

Тайнописът, четен в огледалото, гласи: Ннорокъ е смъртъ дръво е живото члкъмъ нмѣже дръжым' се мыш'кн е бѣла дѣнь а чрѣна нощъ нмѣже е нзрасло при члкъмъ е грѣхъ (табл. IX).

Друга светска рисунка, която няма нищо общо с чествувания празник, се намира на л. 160б встрани от рисунката, която илюстрира службата за празника Сретение Господне. Тя изобразява приклеknал ловец с насочена пушка към бягащ заек. Интересно е, че ловецът е с потури и с навои (табл. X).

На л. 193а вдясно от правоъгълника, в който е нарисуван св. Георги, пробождащ с копието си стълкания в нозете на коня му дракон, се намира още една забележителна светска рисунка. Тя изобразява ловец, насочил пушка по два гълъба, кацнали на дърво. Ловецът е облечен по чисто български обичай — с потури, с цървули и навои, с елек и пояс. Гологлав е, а шапката му е в подножието на дървото. Тук се намира един микропис, който разкрива името на художника — даскал Филип — и мястото на рисуването — село Хаджар. В самата рисунка с едва забележимо микроскопично писмо е написано следното, което може да се прочете само при много голямо увеличение: тѣфѣѡа оне гълъбе на дръвѡто та сѣ е вѣставнаъ шапкъата ѡт ѣ дано ги оулвн нспнса сѣ тѣфѣѡа Филппъ даскалъ ѡу село Ха-
чаръ (табл. XII и табл. XIII).

Всички светски рисунки са рисувани по един и същ маниер, с едни и същи бои. При това повечето изобразяват ловни сцени (стрелба по заек, по гълъби). От своя страна пък светските рисунки издават близост с религиозните най-вече по боите. Това означава, че едните и другите са дело на едно и също лице, именно скрития в микрописа даскал Филип. Като се

сравни почеркът на основния текст с почерка на приписките — обяснения към светските рисунки (посочения по-горе тайнопис и микропис тук), може да се направи изводът, че даскал Филип е не само илюстратор-художник на ръкописа, но и негов автор, преписвач и съставител. От друга страна, черното, червеното и зеленото, които авторът е използвал за писане на основния текст и заглавията, са използвани и за рисунките, макар че при тях са използвани и други бои — жълта, синя. Това също подкрепя тезата, че и рисунките, и писаният текст са излезли изпод ръката на едно и също лице. Въз основа на всичко това може да се заключи, че целият миней е дело на даскал Филип, затова може да се нарече и Даскал Филипов празничен миней. Въз основа на посочената приписка трябва да се приеме, че той е писан и илюстриран в село Хаджар.

СЪДЪРЖАНИЕ

Книгата е празничен миней. Съдържа служби за най-големите празници в църковната година. Няма синаксарни четива. От славянските светци е застъпена само Петка Търновска. Поместени са следните служби:

Л. 16—146. Миць септєврѣа $\tilde{\text{И}}$. Рождество $\tilde{\text{вѣн}}$. Рисунок — 15×17 (табл. I).

Л. 15а—286. Мица септєврѣа $\tilde{\text{Д}}$. Въздвѣженіе $\tilde{\text{чтн}}$ аго и животворещаго $\tilde{\text{крѣ}}$ а. Горният край на рисунката липсва (табл. II).

Л. 29а—43а. Мица $\tilde{\text{вктовѣ}}$ рѣа $\tilde{\text{Д}}$. Прѣбѣніи $\tilde{\text{мѣ}}$ ре $\tilde{\text{на}}$ ше $\tilde{\text{пѣт}}$ 'кы. Рисунок — $12,5 \times 15$. В правоъгълник над заглавието, в който е нарисован образът на св. Петка, с червено мастило от двете страни на образа авторът е изписал следния текст: $\tilde{\text{стѣ}}$ $\tilde{\text{пѣт}}$ ка $\tilde{\text{быв}}$ 'ши $\tilde{\text{прѣ}}$ бсти $\tilde{\text{род}}$ ителен $\tilde{\text{и}}$ $\tilde{\text{град}}$ а $\tilde{\text{кланкратн}}$. $\tilde{\text{првнѣ}}$ сенн $\tilde{\text{сѣ}}$ тъ $\tilde{\text{мо}}$ щн $\tilde{\text{и}}$ е $\tilde{\text{въ}}$ $\tilde{\text{град}}$ $\tilde{\text{трьнов}}$ $\tilde{\text{е}}$ же $\tilde{\text{е}}$ $\tilde{\text{трапѣз}}$ и $\tilde{\text{вльгд}}$ 'скѣ $\tilde{\text{зѣ}}$ млн $\tilde{\text{въ}}$ $\tilde{\text{лѣ}}$ то $\tilde{\text{по}}$ $\tilde{\text{х}}$ а $\tilde{\text{асл}}$ ѣ (1239) (табл. III).

Л. 44а—566. Мица $\tilde{\text{вктовѣ}}$ рѣа $\tilde{\text{К}}$ Ѣ $\tilde{\text{стѣ}}$ го $\tilde{\text{вел}}$ комнѣнѣа $\tilde{\text{дн}}$ митрѣа. Рисунок — $12,5 \times 13$. В рамката на рисунката, която изобразява св. Димитър на кон, пробождащ с копнето си Лий, е изписан следният текст: $\tilde{\text{стѣ}}$ го $\tilde{\text{мн}}$ нѣа $\tilde{\text{дн}}$ митрѣа $\tilde{\text{и}}$ же $\tilde{\text{мн}}$ ѣ $\tilde{\text{быв}}$ по $\tilde{\text{х}}$ а $\tilde{\text{въ}}$ $\tilde{\text{лѣ}}$ то $\tilde{\text{т}}$ Ѣ (304). Срещу смачкания в нозете на коня човек е отбелязано; $\tilde{\text{окадн}}$ н $\tilde{\text{лѣ}}$ а (табл. IV).

Л. 57а—72а. Миць $\tilde{\text{ноѣврѣ}}$ а $\tilde{\text{И}}$. Съборъ $\tilde{\text{арха}}$ ггѣа $\tilde{\text{мн}}$ хѣа $\tilde{\text{и}}$ $\tilde{\text{прѣ}}$ вѣ $\tilde{\text{и}}$ хъ $\tilde{\text{веспѣ}}$ тъ- $\tilde{\text{ных}}$ $\tilde{\text{сн}}$ а.

Рисунок — $12,5 \times 10,5$ (табл. V).

Л. 726—906. Миць $\tilde{\text{ноѣврѣ}}$ а $\tilde{\text{К}}$ Ѣ. Въведеніе $\tilde{\text{вѣн}}$ въ $\tilde{\text{цр}}$ ковъ. Рисунок — 13×19 (табл. VI).

Л. 906—1106. Миць $\tilde{\text{декѣврѣ}}$ а $\tilde{\text{С}}$. $\tilde{\text{Н}}$ же $\tilde{\text{въ}}$ $\tilde{\text{стѣ}}$ хъ $\tilde{\text{оц}}$ а $\tilde{\text{на}}$ шего $\tilde{\text{Н}}$ икѣла. Рисунок — $12,5 \times 14,5$. В рамката на рисунката, изобразяваща св. Ни-

колай, е написано: стын николае њже пожнве по хѣ въ лѣто Т̃ (300) въ црѣво дѣвкѣнтѣана (табл. VII).

Л. 111а—124б. Мѣць дѣкѣврѣа Кѣ. Рожѣство хѣво.

Тѣй като краят на предходната служба за св. Николай е загубен, с него е изчезнала и рисунката, илюстрираща Рождество Христово.

Л. 125а—138б. Мѣць генѣрѣа Ш̃. Стѣе вѣговезлѣненѣ гѣ бѣ на̀шего Іѵ хѣ.

Няма рисунка пред службата. Навярно се е загубила с края на предходната служба.

Л. 139а—148б. Мѣць генѣрѣа З̃. Сѣвѣръ Іѵана крѣтѣа.

Рисунка — 12,5×11 (табл. VIII).

Л. 149а—160а. Мѣць генѣрѣа Њ̃. Ыже въ стѣх оца̀ на̀шего а̀фанѣста великаго.

На предната страница се намира рисунка (12,5×14), изобразяваща св. Атанасий, със следния текст: стѣ а̀фанѣсе њже бѣ на прѣво сѣвѣръ епѣпство дръжа лѣ MS. прѣстѣан се въ лѣ ТОВ̃ въ црѣво валѣнтѣнѣана н валѣнѣса (табл. IX).

Л. 160б—170б. Мѣць фѣрѣарѣа В̃. Сѣвѣтенѣ гѣ на̀шего Іѵ хѣ. Рисунка —

12,5×5,5 (табл. X).

Л. 171а—179б. Липсва началото. От този лист започва службата на св. 40 мъченици (9 март).

Л. 180а—192б. Мѣць марѣе Кѣ. Стѣе вѣговѣщенѣе прѣвѣтые вѣе.

Рисунка — 7×7 (табл. XI).

Л. 193а—207а. Мѣць апрѣлѣа КГ̃. Стѣго велѣнко мѣника геѣврѣга. Над за

главието в голям правоъгълник (11,5×14) е нарисован св. Георги, пробождащ с копие то си стѣпкания в нозете на коня му дракон. За отбелязване е, че по същия начин се рисува св. Георги и по иконите. В самата рамка е написано: стын геѣврѣге н постѣа̀ въ лѣ СП̃ (280) въ црѣво дѣвкѣнтѣана. (табл. XII).

Л. 207 б—223а. Мѣць юѣнѣа Кѣ. Стѣо а̀пла пѣтра н пѣвѣла. Рисунка —

13,5×13 (табл. XIV).

Л. 223б—231б. Мѣць юѣла К̃. Стѣго прѣрка Іана.

Рисунка — 13×13. Текст в нея: бѣ ѡ плѣмени дрѣне снѣз сѣвѣковѣ прѣвѣтѣварѣ рѣ хѣво ѡсѣ (816). (табл. XV).

Л. 232а—247а. Мѣць авгѣсть Ш̃. Стѣе прѣвѣвѣженѣе хѣво.

Рисунка — 7×7 (табл. XVI).

Л. 247б—261б. Мѣць авгѣсть Ш̃. Оуспѣнѣе прѣвѣтые вѣе.

Рисунка — 13×17 (табл. XVII).

На л. 261б с червено мастило е написано: конѣцѣ Вѣмѣ мѣцѣмѣ.

Следват Фалми извѣрѣннѣ на прѣзѣннкы по полнаѣн.

Правопис — ресавски, но неиздържан. Употребява се њ. У се изписва повече с њ и по-рядко с џ. Среца се африкат њ. Ударението е последователно и правилно.

БЕЛЕЖКИ

Освен цитираните вече тайнопис и микропис в ръкописа могат да се прочетат и следните бележки:

На началната дървена корица е залепен лист, твърде скъсан, на който в по-късно време е написано:

~ Поменн гдн ѡсопшн рѣв... ерѣ... ерѣ нванъ ерѣ петко ерѣ лѣзаръ ерен сн-монъ ерен петко ерен петръ. След това с букви и с цифри е изписана годината лѣвѣ — 1805.

Отдолу друга бележка:

Петкѡ пѣдвѣзѣлъ тѣзн кнѣга на сенѣ лѣвѣ (1805).

Не е известно по какви пътища минеят се е озовал в библиотеката на Великотърновската митрополия.

Издазаната мисъл, че авторът на този празничен миней даскал Филип от село Хаджар е вѣщ книжовник с твърде обиграно перо и много добър художник-миниатюрист, се потвърждава и от факта, че под неговата ръка са излезли още два интересни ръкописа. Те са: Требник на даскал Филип от 1685 год. и известният в науката Ханджарски дамаскин.

Споменатият требник днес се съхранява в ръкописния отдел на Народната библиотека «Кирил и Методий». (За него вж. Маньо Стоянов, Христо Кодов, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. III, София, 1964, с. 123—124.) Право за идентифициране на автора на този требник с автора на Великотърновския празничен миней ми дават следните съображения:

1. Еднаквост на имената и професията — даскал Филип.
2. Двата ръкописа възникват в границата на едно и също време — втората половина на XVII век; требникът е писан според приписката в него през 1685 година, а празничният миней е писан на хартия, чийто воден знак е от средата на XVII век.
3. Почеркът на двата ръкописа е абсолютно един и същ.
4. И в требника на даскал Филип от 1685 год е налице познатата склонност на даскал Филип от празничния миней да илюстрира ръкописите си с портрети на различни светии. В требника на л. 1б и 2а са изписани образите на Василий Велики и Йоан Златоуст, изработени както и образите на светците в минея, тънко и сполучливо, оцветени в синьо, жълто и черно, поставени в богато орнаментирани и оцветени рамки.
5. Като доказателство за идентичността на двамата автори може да се приведе дори и хартията, чийто воден знак и в двата ръкописа е един и същ — корона със звезда и полумесец над нея.

Освен на описания празничен миней от Великотърновската митрополия и на требника от 1685 год., които според мен без съмнение принадлежат на един и същ автор — даскал Филип, последният със сигурност е единият от авторите и на известния в науката Ханджарски дамаскин. Той е описан от И. И. Срезневский, Разбор сочинения К. Невоструева. Отчет о 15-ом присуждени наград графа Уварова, СПб., 1874, с. 227—229. Сега се пази в библиотеката на Съветската академия на науките в Ленинград, ръкописна сбирка на Срезневски, № 24.4.32. (Най-обща характеристика на Ханджарския дамаскин вж. у Донка Петканова-Тотева, Дамаскините в българската литература, БАН, 1965, с. 238.) Този дамаскин е писан през 1686 год. от даскал Недялко и син му Филип в «село Ханджар». Тъй като и в микрописната приписка в празничния миней от Великотърновската митрополия за място на преписването се сочи същото село Ханджар, а за автор — даскал Филип, имаме пълно основание да твърдим, че се касае за един и същ книжовник, тъй като малко вероятно е в едно и също време, в едно и също село да живеят двама книжовници с еднакви имена и с еднакви професии.

И така физиономията на даскал Филип от село Ханджар, творил през втората половина на XVII век, като вещь книжовник и отличен художник-миниатюрист се очертава засега от три известни на науката ръкописа: Празничен миней, съхраняван в библиотеката на Великотърновската митрополия, Требник от 1685 год., пазен в Софийската народна библиотека, и Ханджарския дамаскин, намиращ се в Ленинград. Безспорно челно място между тях по своето художествено оформление заема първият ръкопис. Комплексното по-пълно и по-задълбочено проучване и съпоставяне на трите ръкописа, което ще очертае по-многогранно облика на този виден български книжовник и миниатюрист от XVII век, ще бъде предмет на друга публикация. Не е изключено в бъдеще да се намерят и нови ръкописи, принадлежащи на талантливото перо на даскал Филип.

Тук прилагам фототипни снимки на всички рисунки от неговия празничен миней, пазен във библиотеката на Великотърновската митрополия.

2. ПРАЗНИЧЕН МИНЕЙ И ПЕНТИКОСТАР ОТ XV ВЕК

Ръкописът съдържа 570 листа (568+2) с размери 21×27 см. Книгата е пагинирана от автора в горния десен ъгъл на всеки лист с букви. На предпоследния лист той е отбелязал фзч (568), като извън пагинацията е останал последният лист с приписките и един лист в началото също с приписки. Книгата е сравнително добре запазена. Повредени са малко първите 4 листа и последният непагиниран лист.

Хартия — дебела и грапава.

Подвързията е от дебели дъски (дебелина 1,2 см), обвити с орнаментирана кожа. Личат остатъци от закопчалки. Подвързията е добре запазена, благодарение на която и цялата книга е достигнала до наши дни в

много добър вид. Прави впечатление още с размерите си: 1040 красиво изписани страници, дебела е 14 см и тежи 6 кг.

Украса. В началото на минея на л. 9а има голяма плетеница (16 × 15,5), изкусно начертана и боядисана с шест цвята: червено, синьо, зелено, жълто, кафяво и охра (табл. XVIII). Плетеници и винетки се срещат и на други места. Заглавията са орнаментирани.

Писмо — среден полуустав, доста правилен и последователен, по 30 реда на страница, с надредни знаци и ударения. Заглавията, заглавните букви и означенията по полетата са писани с червено мастило, а тук-там и със зелено.

СЪДЪРЖАНИЕ

От началото до л. 274б книгата е празничен миней. Съдържа служби за избрани празници през годината. При всички служби след шестата песен на канона са поместени синаксарни четива, а когато празникът е посветен на няколко светии, са поместени по няколко синаксара. От славянските светци е застъпена само Петка Търновска. На л. 51б—52б като синаксарно четиво е поместено нейното проложно житие.

Л. 9а—22б. Съ бгѣмъ починемъ миней прѣимъе слоужвоу въ сего лѣта. стѣмъ и нарочитѣ празникѣ. Мѣа септември и ендикѣ сынѣ новъ лѣтѣ. и паметь прѣобнаго оца нашего сивейна стѣпника. и стѣхъ Мъ жень. и амона дѣакна.

Л. 22б—32б. Мѣа того Н. Рожьство прѣстыа вѣща наша вѣа.

Л. 32б—42а. Мѣа того Дѣ. Вселенное възвнженіе чѣнаго и животворещаго крѣа.

Л. 42а—67а. Мѣа ѡк'тѡвриа Дѣ. Паме прѣобновнѣ мѣре наше петкы. и стѣхъ мннѣ. назрѣа. гервасѣа. прѡтасѣа. и келсѣа.

На л. 51б—52б след шестата песен на канона като синаксарно четиво е поместено проложното житие на Петка Търновска. Последната е една от най-популярните светици, затова и посветените ѝ произведения са твърде много. Проложното житие на Петка Търновска е познато по много преписи. За тях вж. Б. Ст. Ангелов, Старобългарски текстове, IV, Проложно житие на Петка Търновска, в Известия на Архивния институт при БАН, кн. I (1957), с. 290—292. Тук той го публикува по препис, поместен в Дамяновия пролог от XIV—XV век на л. 76а—76б; за него вж. и Хр. Кодов, Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките София, 1969, № 74, с. 148. За попълване на липсващите места Б. Ст. Ангелов използва и препис, поместен в пролог от втората половина на XIV век. За този пролог вж. Хр. Кодов, пос. съч., с. 139.

Тук публикувам текста на Проложното житие на Петка Търновска по преписа му от празничния миней, пазен в библиотеката на Великотърновската митрополия, което, въпреки че съдържа важни вести от историята

на българския народ, и то предимно свързани с Търново и цар Иван-Асен II, е издавано само веднъж у нас (пос. публикация на Б. Ст. Ангелов). При това проф. Б. Ст. Ангелов го сбнародва не по един-единствен, изцяло запазен препис, а по един непълен препис, като допълва липсващите места по друг препис. Тъй като тези два преписа са от XIV в., а тук предлаганият текст е по препис от XVII в., съвсем естествено се явяват някои лексикални, стилни и редакционни различия, които отбелязвам под линия като разночетения. Графичните, фонетичните и морфологичните различия не отбелязвам, тъй като те са налице почти при всяка дума. Фотокопия на текста вж. на табл. XIX, XX и XXI.

Мѣца ѿтѣрѣа Дѣ. память стѣа н прѣбѣны Параскевын, оутолнь себе възрѣ, жакѣмъ н трѣудн, Параскевын прѣнде без трѣуда.¹

Са стѣа н прѣбѣна Параскевын въ ѿ весн Епневти нарнчеме, ѿ града Кланкратѣ, дѣци елѣвтрнѣ родѣтелеу, ни числѣмъ богатѣн², ни же пакы ницетож стражѣн. Сѣ же до свършенѣго възраста достигши н помысль оутвърдѣвшн³ родителеи н дрѣугыи н етса яже сѣтъ въ мнрѣ н послѣдова Хоу.⁴ Н добродѣтелни сѣе възгнрѣвшн. Н възрѣвшн въ поустынѣж прѣбывааше тамо, безмълвно житѣе посакаелѣши. Житѣе⁵ тѣло оудрѣжажши. Н не вѣше въ неи ендѣти ястѣа ни питѣа. Нж брашно н пица⁶ еи вѣше слѣзы н непрѣстанныж мѣтвы. Тако въсе житѣе прѣважажши. Н въ тон странѣ добродѣтелни прѣсвѣтѣше сѣ, доелѣствѣнѣ прѣбывши н оумъ н чкестео въ сѣбѣ съмѣшенѣ н съвѣоупленѣи нмѣши. Н ениж горѣ прѣбыважщѣ. Ни едннѣго ѿ земльнн то н прѣдѣлаѣти сѣ. Нж прѣбывааше въсѣ къ вѣ възгнрѣши сѣ, вѣстрн н жестокии пжтышкестѣа.

Н сѣе прѣстѣеленѣе оувѣдѣвшн, вѣстѣелѣветъ поустынѣж н ходнтѣ⁸ въ Црнгрѣ⁹ н стѣа мѣста⁹ вѣвѣшн. Н тоу мало прѣбывши н до¹⁰ своего ѿчѣствѣа Кланкратѣ дошѣши. Тоу¹¹ прѣдѣ елѣженыи свои дѣхъ въ рѣцѣ вѣ жнѣв. Н почѣсти вѣнца нѣснаго възпрѣтѣ.

¹ У Б. Ст. Ангелов заглавието е по-кратко: въ тѣжд' днѣ стѣа прѣбѣныа Параскева.

² Пак там е прибавено: ни властни нмѣ цнх'.

³ Пак там е прибавено: н поревноваелѣши житѣю аггѣльскомѣ. Н оставнѣши еднтѣа.

⁴ Там: послѣдовахоу.

⁵ Там е прибавено: рѣци въ истинѣ аггѣльское, пощенѣмъ н бдѣнѣм'.

⁶ Там: пица н брашно.

⁷ Там: липсва.

⁸ Там: прнходнтѣ.

⁹ Там: липсва.

¹⁰ Там: липсва.

¹¹ Там: Н тоу.

Оудачи же се въ то врѣ корабничку нѣкоемъ болѣвшѣ лютыи недѣгѣ. Н оумеръ¹² погребень бы бансь стапѣ. Н тако смрадъ нсходещѣ ѿ гроба того, яко нинкомъ мощи минжти пжтемь тѣмь. Н тоу стапничку сжшѣ понжжень бы нз стапѣпа нзыти н троупа оногѣ глѣбоче въ зѣман погребсти, яко да вода нз глѣбыни не нсходанть. Нны¹³ же слышавше н ѿ поуѣа троупѣ въземше, банз стапѣа стѣла погребоша. Тѣло же то цѣло ендѣвше само оукреплено съвршешно н здраво ендѣвше са¹⁴. Н ѿ сего разоумѣвше, яко аще бы сто было тѣло сѣе, бѣ ѿкрыл бы чюддешн, Н въ томѣже мѣствѣ оставше стѣе тѣло, ѿндоша. Н се нѣкы¹⁵ ѿ нн, нменѣ Гевѣге, ендѣвѣ сынъ таковь чюдень н оужасень. Црцѣ нѣкжжъ сѣдещѣ на престолѣ н чиноѣ множества обьстоюще ен. Нх же ендѣвѣ¹⁶ авѣе страхѣ одрѣжнмь бы. Н ннцѣ паде еднн же ѿ онехъ мжжѣ свѣтлыи емь за рѣкж, възвнже его. Н гла къ немъ: «Члче, не бошиш ли са ты¹⁷ бѣ, яко сѣ тѣло сто ѣ? Н како сѣа тѣло гннло н смрдеюще съ снмь тѣло рабѣ бжѣ¹⁸ Параскевын погребосте? Нж ндн тннѣ наскорѣ н елсѣмь възвѣсти да ѿ толнка смрада нзбавнт ма. Аще ли сего не сътвориши, въ истннѣ¹⁹ познаван яко ѿ бѣ нматѣ огнѣ²⁰ погыбнжти. Нво н дзѣѣ ѿ члкъ съмь н ѿчѣство²¹ мн ѣ спнватѣ».

Въ тжжѣ ноцѣ нѣкаа жена, нменѣмь Ефнмѣа, тожѣ ендѣвѣ²². Н ѿба на оутруѣ елсѣмь възвѣстнша. Слыкаше же елсн, прѣмша²³ свѣще, прнтекоше на тѣло стѣла. Н нземше тѣло, положиша н въ рацѣ, н несше положиша въ цркви стѣнѣ апѣль, нже н цѣлѣы точнтѣ до сего днѣ. Бѣсны цѣлѣы прѣмлетѣ²⁴.

Слышав же велнкын црѣ Іуаннѣ Асень, снѣ же велнкаго н старѣго Асень црѣа, о чюдѣсѣ стѣла н желанѣемь възелѣвѣ, елсхотѣ прѣнести стѣла тѣло въ свѣа сн.

¹² Там: Н прѣстави са.

¹³ Там: Н ннн же.

¹⁴ Там: днешн са.

¹⁵ Там: етерѣ.

¹⁶ Там: Нх же н ендѣвѣ.

¹⁷ Там: липсѣа.

¹⁸ Там: бжѣа раѣы.

¹⁹ Там: понстннѣ.

²⁰ Там: яко огнѣмь нматѣ ѿ бѣ.

²¹ Там: ѿчннна.

²² Там: ендѣвѣ ендѣ.

²³ Там: н прѣмше.

²⁴ Там: е добавено: слѣпн прѣзрѣнѣ, хроми н хождение н елсѣкымн различнымн недѣжы ѿбѣдѣ зжннн цѣлѣы прѣмлетѣ.

Тогда²⁵ фругѣ Црѣгѣ дръжешимъ и данн дажимъ великомъ црѣ Асению²⁶. Он же не трѣвока ни сребро, ни злато, ни камене многоценное. Нѣ трудѣ любезно²⁷ подвиг са, пренесе стѣа тело въ свои славыни црѣгѣ Тръновъ. Н оустъ съ патрѣархѣ и съ възъмъ причтѣ и народомъ, съ свѣщамн и каднѣмъ и съ възсѣкож чѣстѣ положиша въ чѣстѣн цркви. Ежже мѣамн да сподобѣт ни гѣ црѣтею своемъ. Амѣнь.

Л. 676—736. Мѣа ноемвриѣ А. Егѣ днѣ стѣнъ вѣсрѣбрънникъ козмн и дѣмѣана.

Л. 74а—81а. Мѣа того Н. Съкмъ вѣсплѣтнѣ стѣнъ аггѣлѣ дръхѣстратѣнга мнхѣна и гаврѣлѣ, и прочѣн вѣсплѣтнѣ снѣб.

Л. 81а—92а. Мѣа того КА. Възвѣнѣ прѣвѣтѣе вѣчѣце нашѣ вѣце.

Л. 92а—1066. Мѣа дѣврѣн С. Нѣже въ стѣнъ оцѣ нашѣго Никѣолн.

Л. 1066—118а. Мѣа тогоже КЕ. Ежже по плѣтн рѣжѣство гѣ вѣ и сѣса нашѣго Івѣ хѣ.

Л. 118а—129а. Мѣа генѣварѣн въ А днѣ. Ежже по плѣтн обрѣзанѣ гѣ и вѣ и сѣса нашѣго Івѣ хѣ, и пѣмѣтъ нѣже въ стѣнъ оцѣ нашѣго вѣснѣла вѣлнѣкаго дръхѣпѣкѣпа, кѣсарѣ кападокѣнскѣа.

Л. 129б—141б. Мѣа того С. Стѣе вѣгѣавѣленѣе гѣ и вѣ и сѣса нашѣго Івѣ хѣ

Л. 141б—146б. Мѣа того З. Съвѣрѣ стѣго и славаѣнаго прѣрка и прѣче и крѣтѣ Івѣанна.

Л. 146б—154а. Мѣа фѣврѣварѣ В днѣ. Срѣтенѣе гѣ и вѣ и сѣса нашѣго Івѣ хѣ.

Л. 154б—163б. Мѣа того КА. Оустѣненѣе чѣтнѣе главѣ стѣго и славаѣнаго прѣрка прѣче и крѣтѣ Івѣанна.

Л. 163б—171б. Мѣа того Ф. Стѣмъ М мннѣкѣ нѣже въ сѣвѣстѣн.

Л. 171б—180б. Мѣа того КЕ. Благовѣщенѣе прѣвѣтѣе вѣж.

Л. 180б—192а. Мѣа апрѣлѣ КГ. Стѣго и славаѣнаго вѣлнѣко мннѣка гѣвѣтѣа.

Л. 192б—199б. Мѣа маѣ В. Нѣже въ стѣнъ оцѣ нашѣго аѣанѣста дръхѣпѣкѣпа аѣезандрѣскаго вѣлнѣкаго.

²⁵ Там: тогда бо.

²⁶ Там: Іванъ Асению.

²⁷ Там: трудолюбиво.

- Л. 1996—2096. Мѣца ѿуѣна КѢ. Рожѣство стго ѿуѣнна прѣчла.
 Л. 2096—220а. Мѣца того КѢ. Стѣнъ нъ врѣховныѣ аплѣ петра нъ павла.
 Л. 220а—2276. Мѣца ѿуѣна КѢ. Стго прѣрка наѣж.
 Л. 2276—2346. Мѣца августѣ въ ѿ. Стѣнъ ѿ мнѣ макавенъ нъ ѿчитѣла нъ
 блѣзѣра нъ мѣре нъ солонѣж.
 Л. 2346—2436. Мѣца того ѿ. Стго прѣвбраженѣ га нъ ба нъ спа нашего
 ѿ ха.

- Л. 2436—252а. Мѣца тогоже ѿ. Оуспѣнѣ прѣстыа елѣца наѣ а бѣца.
 Л. 252а—2646. Мѣца того КѢ. Оусѣбновенѣ чѣтныѣ главы стго нъ сааенъ
 прѣрка нъ кѣтѣ ѿуѣнна.

- Л. 265а—274а. Мѣца того ѿ. Стго спѣфанѣа спѣпа кѣрѣскаго нъ стго гер-
 мана архѣпѣпа константина гра.

От л. 275а до л. 5566 е поместен Пентикостар, т. е. цветен триод, който започва от Лазарова събота. Няма специално заглавие. На л. 275а под красива плетеница започва направо:

Въ пѣ ѿ не вѣ на гнъ възва.

Съдържа служби за всички дни през Петдесетницата — от Лазарова събота до неделя на всички светии. Всички служби съдържат синаксариен четива.

На л. 5566—5646 са поместени фалмы ѿзерѣнны.

От л. 5646 до л. 5656 са поместени:

Припѣла гѣспѣскыѣ ѿзбранныѣ прѣзѣнныѣ на рожѣство бѣнъ нъ на всѣа прѣзѣнныѣ бѣнъ.

От л. 566 до края са поместени синаксарни четива за ония празници, които авторът не е поместил в съответните служби, но отправя към тях с бележка в бялото поле: а прѣла ѿци на прѣ накраѣ книѣвъ.

БЕЛЕЖКИ

На листа, който е залепен на предната дъска от подвързията, се намират следните бележки:

а а сѣ пописа много грѣшныѣ въ чловецѣ ерѣ велько ѿ обѣсти никопольскыѣ ѿ село надрѣдемай мечка нъ проводнъ во гнѣвъ скон на свою тедръ загоре по дѣнаѣв скак... рмон жнеоть... во ѿ мира лѣтъ ѿ хнааднъ нъ Р нъ деведесетѣ е Н лѣтъ (7198—5508=1690) нъ фѣторн реть проводнъ во пакн гнѣвъ скон скакальцн въ лѣто ѿти нъ ѿ нъ ѿ (7219—5508=1711) нъ беше всѣнано на хрѣстѣанѣ ѿ агарѣне че беше харачъ тежакъ на мало нъ на голѣмо по ѿ грѣ. нъ беше цѣрь мѣхметъ нъ хвѣнъ.

ага беше харачаръ . . . каднааци Ѡ лѣтъ. и тоѡа ми бе слово и развѣмъ въ вѣки амниѣ.

Отдолу друга ръка е написала бележка, която наполовина липсва, тъй като ъгълът на листа е откъснат. От нея може да се прочете:

. . . въ човецѣ граматникъ тодоръ Ѡ областъ . . . мечка при мѡи жнзѣтъ . . . де-
вѣста КН лѣтъ . . . въ лѣто Ѡ мнра девѣста КЗ.

Встрани от тези приписки по дължината на листа е написано:

Сѣе книга на стаго прѣрка наѣя въ село Севанюв. писѡ азь грѣшини Анко да скалъ.
На последния бял лист се четат следните бележки:

писѡ ерѣ велько Ѡ село мечка.

Срещу това вертикално е написано:
поменн и мене.

Друга бележка на долния край на листа:

да се знаѣ какъ сме дохѡиѣ нѣе да скалъ рѡ и стоѡ Ѡ вѣшого гра трѡновъ
въ инн страѡни некопѡлскомѡ областѣю въ вѡхранимѡ село мечка въ домъ кѡре ерен ве-
лько въ лето Ѡ вѡтѡа З и С и КГ (7223—5508 = 1715) крѡ с В. лѡ КЕ и пѡта
Д. Фемелевнѡ С злѡбъ число Е литра пасѡлѡа ѡ ерею дѡ спомене и мене стѡиѡнѡ
граматникъ в лѣто ЗС і КГ (7223—5508 = 1715).

На л. 2746 се намира приписка от по-късно време:

да са знан кѣгатѡ ходѡи морѡ чѡлеская снречѡ чѡмата проводѡи вѡгъ гневѡ
евон на землю по всѣденѡа на сене даѡид (1814). На тѡсъ годѡнна вѡмрѣ Янко да-
скалъ на Севанюв той вѡше Ѡ село рекомн Тетевенѡ а родомъ незнаѡнѡи мѡа марта
С денѡ въ четвѡртокъ средѡпостни по іѡ часа. Подписѡхъ азь много грѣшини в'
чѡвѣцѣ по Пенчо Ѡ братъ Севанюв сѡн Днѡо на сене даѡид (1814) мѡа апрѡль
ѡѡ денѡ.

3. ПЕНТИКОСТАР ОТ XVII ВЕК.

Ръкописът съдържа 378 листа 18 × 29 см. Оригинална пагинация няма. Колите са означени с букви в долното поле само в началото. Пентикостарът е използван при богослужение, за което говорят многото восьмични капки. Липсват листи в началото и в края. Като цяло книгата е добре запазена. Имало е повредени листи, които в най-ново време са укрепени. Много листи в долния край са пострадали от влага.

Хартия твърде различна. Един вид — дебела, грапава и лошокачествена с воден знак два кръга, пресечени с кръстовище (у Briquet няколко типа все от XIV век). Това е характерен пример за използване на залежала хартия. За същото говори и другият вид хартия с воден знак еленова глава (по Briquet също от XIV век). Третият вид хартия е много бяла и гладка

с воден знак три полумесеца (у Вс. Николаев — няколко образца все от XVII век).

Подвързия — кожена, правена през 1957 год. във Велико Търново.

Украса. На няколко места се намират хубави плетеници, изработени или с един цвят (л. 1176) пред службата за Великата събота, или с няколко цвята (жълто, зелено, кафяво и червено) на л. 214а пред службата за четвъртата неделя след Пасха. Цветни плетеници има и на л. 272а под формата на кръст, и на л. 273а.

Писмо — късен устав с червенослов. Редовете са разположени много нагъсто. Всяка страница съдържа по 26—28, а някъде и по 32 реда. Писано е с черно и червено мастило, което не е едно и също открай докрай — на места е по-тъмно, другде — по-светло. Пентикостарът е дело на няколко ръце, които са се редували. В долния край на всяка страница е изнесена думата, с която започва следващата страница.

СЪДЪРЖАНИЕ

Книгата е цветен триод, т. е. пентикостар. Съдържа службите за празниците и неделите от Великден до неделата на всички светии.

Правопис — непоследователен.

БЕЛЕЖКИ

На л. 213а има приписка от ръката на един от преписвачите:

ръка грѣнаа много грѣшнаго и недостоннаго мнхала до грѣкаго данала мѣста ка-
раха, васнаѣ того сина, пнсѣ рокою елаіною ꙗꙗ хѣво ꙗꙗ хмз (1647) мѣца мѣта дна Кѣ.

На л. 213б се намира следната по-късна приписка от друга ръка:

ꙗꙗ да се знаѣ како поврѣзѣ азъ по Гѣргн сѣю книгѣ глѣмн пендикоста въ лѣто
ѡ вѣтѣа — азъ тнсѣ — и ꙗꙗ (7209—5508=1701) ꙗꙗ ꙗꙗ хѣво ꙗꙗ ꙗꙗ (1802). —
Понѣ ѡквѣпю кю Днѣмо за бащинѣ дѣш и за матерѣнѣ — и приложн ꙗꙗ въ црковѣ
хрѣ стго архангѣла да работн за дѣш бащинѣ и матерѣнѣ и за неговѣ дѣш. И
пакы аще кто поквѣнт се да ꙗꙗ посвѣн или вкрадет ю да ꙗꙗ проклѣтъ ѡ Т и ꙗꙗ
сты и ꙗꙗ въсе стыхъ и да има злочѣстѣ ꙗꙗко Юда.

Посочената година от сътворението и от Рождество не е една и съща. Явно в един от двата случая е допусната грешка.

Ръкописът е открит през 1954 год. при ремонт на черковния покрив в Килифаревския манастир заедно с още четири ръкописни и пет старопечатни богослужбни книги. За това откритие пръв съобщи Тодор Д. Пловчев: Новооткрити старобългарски ръкописи в Килифаревския манастир. Известия на Института за българска литература, 1958, кн. VI, с. 277—279. От петте ръкописни «килифаревски» книги този пентикостар и по-долу описаният псалтир са останали в библиотеката на Великотърновската

митрополия, а другите три — октоих, напестолно евангелие и апостол — са предадени на съхранение в Окръжния държавен архив във Велико Търново.

4. ПСАЛТИР ОТ XIV—XV ВЕК.

Ръкописът съдържа 145 листа $10 \times 14,5$ см. Няма никаква пагинация. Съвсем разнебитен. Всичките листи са изпаднали от подвързията.

Хартия целулозна, която от времето се е разрушила и продължава да се руши.

Подвързия кожена, красиво орнаментирана, със запазени закопчалки, проядена тук-таме от червеи и разкъсана по средата на мястото на прегването.

Писмо — въздребен късен устав, с редки ударения и надредни знаци. Липсват шпации между думите. Всяка страница съдържа по 15 изписани реда.

Правопис — едноеров. Нередовна употреба на носовките ж и љ. Йотация непослователна. Среща се африкат s. Пише се ъ. И-то се изписва с Н навсякъде. Ударенията са нередовни и безразборни.

Ето част от 78 псалм за илюстрация:

Бѣ приидоши ѳзыцнѣ доиѣ твоѣ, оскверниши цркви стлаа твоа, положиши
 тебѣма тако ѳвоцно ѣ храннаце, положиши трѹпѣа рабѣ твоѣ, брѣшно птицамѣ
 несннмѣ пльти прѣпобни твоихѣ свѣтъ...

Този ръкопис също е от килифаревското откритие от 1954 год., за което съобщава Тодор Д. Плочев в посочената публикация.

Описаните ръкописи от библиотеката на Великотърновската митрополия представят навярно само част от ръкописите, които все още могат да се открият в някои търновски църкви и манастири.*

* За настоящата работа изказвам сърдечна благодарност на библиотекаря на Великотърновската митрополия Асен Петков, който с готовност ми предостави ръкописите и подпомогна със съветите си изготвянето ѝ.

НА ФКТО ВЪН ПЪСЕТЪ ВЪЛКО
 ДѢЛЪ ДѢЛЪ ПРЪМЪТЪ СЪВЪ ПРЪМЪ
 СЪВЪ СЪВЪ МОРЪ МОРЪ ПЪСЕТЪ
 ПЪСЕТЪ СЪВЪ ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ
 ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ
 ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ
 ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ ПЪСЕТЪ

Табл. VI

Ркп. № 1, л. 726

МЪТОНЬЪ СЪВЪСІВІНА

крѣпкѣмъ вѣръ неспѣлѣсѣмъ наги въ
 горахъ пошави стѣри ѿ илюмъ стѣри
 прѣдъ нѣмъ глѣ хъ. Прѣсѣдѣнѣмъ ѿмѣ
 со прѣсѣдѣнѣмъ вѣсѣнѣмъ вѣсѣ
 вѣсѣнѣмъ прѣдѣ прѣдѣмъ крѣпѣнѣмъ
 рѣдѣнѣмъ дѣнѣмъ илѣнѣмъ рѣдѣнѣмъ
 пошѣдѣнѣмъ ѿ ѿмѣнѣмъ лѣдѣмъ . сѣ

МЪ ФОРФАНЪ ВЪ КТО НЕ

нашиго вѣдѣна, на гласици въ рини сѣмъ
сѣмъ мѣрѣти, на гнъ къ вѣдѣ по с. и

гма
б

амъ мѣрѣти кѣго носни на рѣти, къ
рѣти рѣти, гнѣмъ гнѣмъ и гнѣмъ.

амъ мѣрѣти гнѣмъ гнѣмъ сѣмъ мѣрѣти, сѣмъ
гнѣмъ рѣти, сѣмъ гнѣмъ къ слово, вѣмъ

гнѣмъ и гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ.

Прѣмъ гнѣмъ, гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ.
гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ

гнѣмъ гнѣмъ, гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ, сѣмъ
гнѣмъ гнѣмъ, сѣмъ гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ

гнѣмъ, гнѣмъ гнѣмъ и гнѣмъ гнѣмъ гнѣмъ.

ЖИВУЩИИ СТОЯЩИ ПЕ

ТРА И ПАВЛА. НАВЛИЦУ И ВЪРНИША
 СЛЪВЕН МАРИТА НАГЪ КЪ КЪ ПОВЕДЪ
 И. И ПОВЕДЪ СТРЪ ГЪ Ж. ПЪ КЪ МЪ И

КЪ МЪ ПОХВАЛНИИИ ВЪЩИ. ОДЪ МЪ
 ПЕТРА И ПАВЛА. РАДЪ МЪ И ТЪ МЪ
 ИЗЪ ДЪ МЪ ПАНЪ МЪ ДЪ МЪ. КЪ ПЪ МЪ
 ВЪ ДЪ МЪ ПЪ МЪ МЪ МЪ. ОДЪ МЪ МЪ

МЪЛЮЛІА КЪСТО ПЪКЪМІА

КЪТО КЪСЪА ПО ГИРА С. ПАЧІА ПО ПЪЧНАМА
 КЪТО ДЪКЪКЪТЪНАМА КЪТО ПЪСЪГЪНАМА
 КЪТО ПЪСЪГЪНАМА КЪТО ПЪСЪГЪНАМА
 КЪТО ПЪСЪГЪНАМА КЪТО ПЪСЪГЪНАМА
 КЪТО ПЪСЪГЪНАМА КЪТО ПЪСЪГЪНАМА

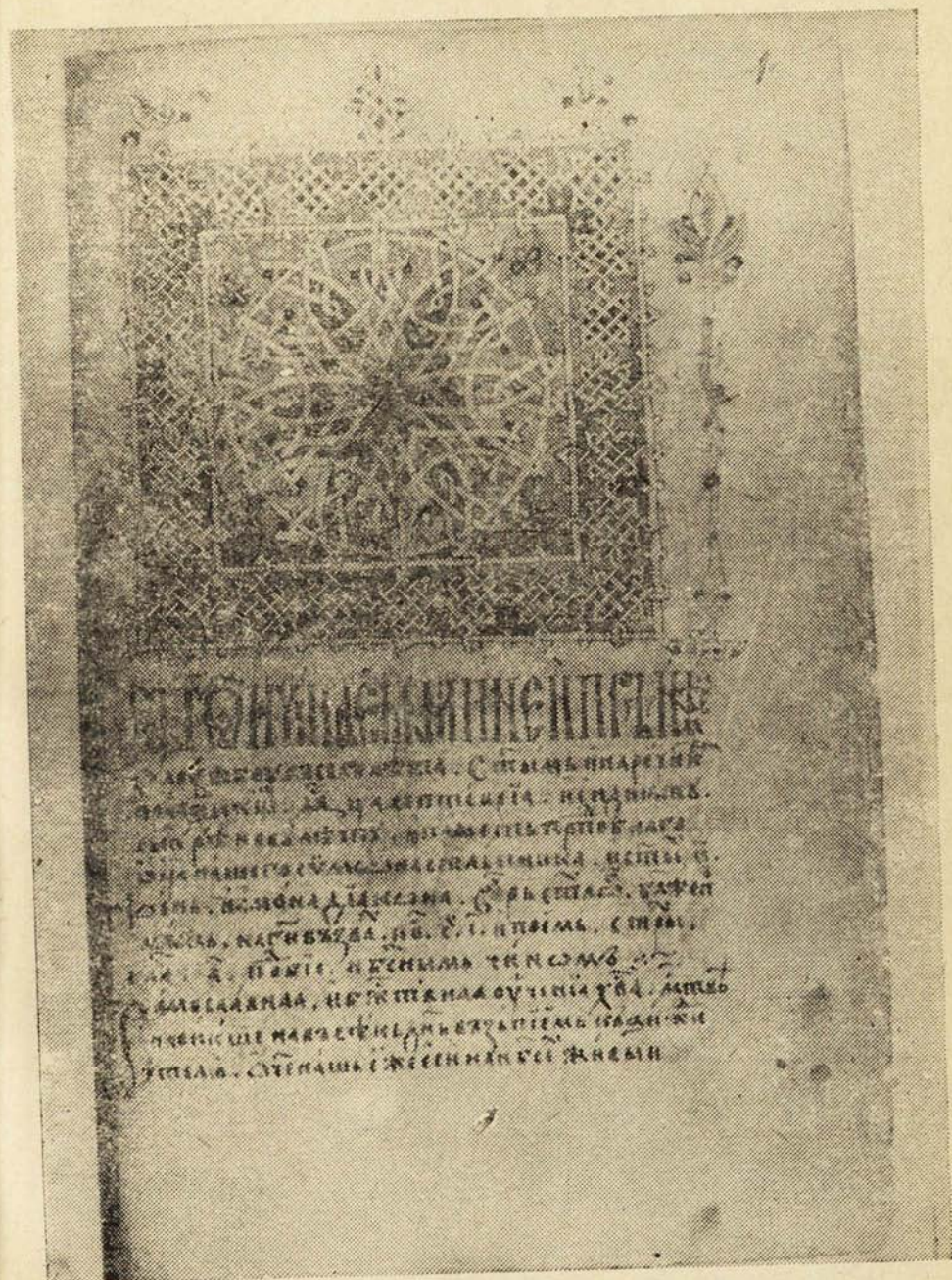

Оуспити удема кагша вжила в ас виема
 Оуа с Оуава и, палити сша и прореша
 паша и в аи. Оутио и нове сь в аи да жадиема
 ии, оуи, парасисови и рь и дк еу проуда
 иа сша и прот паша парасисови, сь и дк и сш
 вати и парити сь, шг оуа в аи сша и сь, даши
 с оуа в аи р а д и н а с о, ии ии с а и в о а т и и,
 ии ии п а с и ии сш с а с ш а д а ж а ии, с ш к е
 д о с а р а ии н а с о а з у р а с ш а д o s t i n i s h i, ии
 м а с а о у и н о р а ии с ш а o i n t e r a i n i, оу т и и
 н о s a i n t e r a i n i s a, с а и н о i n t e r a i n i d e u a z o, и
 с о s o z i t o r a i n i s e k i s o t t e r i a i n i, в а i n i s h i
 с а n o u s t i n a t e r e k a d a s h e i n a z a, с т р а м а i n i
 ии i s n o u a d a i n i, i n i n i s t e r o u e r a s h e
 ии s e t i n a t e r e n s a d a t e i n i n i, ии i n i n i
 п а б р а d i n o i n i n i s a i n i s h i s a z a i n e t a, k e s
 ии i d a m a i n i s a, i n i s o v a s t i n o i n i p r o d a t a i n i
 иа s t o i s t r a n e d o s t o u i n i s a i n i s o s a s t i
 ии s a d o b a s t i n i s t e r e i n i, н о u a
 ии t o s t i s a d a s e i n s o s a s t i n e i n i s a i n i p a i n i
 иа i n i, ии n a g o r i p r o f e d a s h e, ии i n
 н о r o s o u a s a i n i n o i n i p r a t r a i n i s a, иа
 ии t e r a i n i s a s e k i s a s a i n i s h i s a, ии i n
 ии i n i n i s a i n i s a i n i s h i s a, ии i n i n i s a
 e a i n i s u a d a i n i, ии i n a s e i n i p r o u s a i n i
 ии o z i n i s a i n i n i s a, ии i n a s e i n i s a i n i
 ии o u a l a s o i n i s h i, ии i n a s e i n i s a i n i
 иа i n i r a i n i d a i n i s a, ии i n i n i s a i n i
 ии o u a s e i n i s a i n i s a, ии i n i n i s a i n i
 ии t o a t o s e i n i s a, ии i n i n i s a i n i

СРЕДНЕБОЛГАРСКИЕ РУКОПИСИ В БИБЛИОТЕКЕ ВЕЛИКОТЫРНОВСКОЙ МИТРОПОЛИИ

Резюме

В огромном книжном фонде библиотеки Великотырновской митрополии почетное место занимают несколько исключительно интересных и ценных для науки среднеболгарских рукописных книг, представляющих собой, несмотря на свою немногочисленность, большое богатство.

Настоящая работа имеет целью сделать достоянием науки те рукописи, которые по времени своего происхождения, по художественному оформлению и по своему содержанию представляют исключительный интерес. Опись содержит палеографические и текстологические сведения о следующих рукописях:

1. Праздничный миней XVII в., написанный и иллюстрированный учителем Филиппом в селе Хаджар.

2. Праздничный миней и пентикостар XVII века.

3. Пентикостар XVII века.

4. Псалтырь XIV—XV веков.

К описи приложены фотоснимки всех миниатюр, которые содержатся в первой рукописи, и прологового жития св. Петки, помещенного в качестве синаксарского четива во второй рукописи.

MANUSCRITS MOYENAGEUX BULGARES DANS LA BIBLIOTHEQUE DU METROPOLITE DE VELIKO TIRNOVO

par Névéna Dontchéva-Panaïotova

R é s u m é

Dans le fonds de livres très riche de la bibliothèque du métropolite de Véliko Tirnovo la place d'honneur est attribuée à quelques livres manuscrits médiévaux présentant un intérêt particulier pour la science. Ces livres manuscrits, quoique peu nombreux, sont d'une très grande valeur.

Le présent article a pour but de faire connaître à la science ces manuscrits qui par leur origine, présentation artistique et contenu présentent un intérêt exceptionnel. L'inventaire contient des renseignements paléologiques et textologiques pour les manuscrits suivants:

1. Mynéi de fête de XVIIe s. écrit et illustré par le maître d'école Philippe du village Hadgar.

2. Mynéi de fête et Penticostare de XVIe s.

3. Penticostare de XVIIe s.

4. Psautier de XIV — XVe s.

A la fin de l'inventaire sont jointes des photocopies de toutes les miniatures du premier manuscrit, ainsi que celles de «L'Hagiographie de la Sainte Pétka» insérée dans le deuxième manuscrit.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
т. X, кн. 1 Филологически факултет 1972/1973
TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CIRILLE ET METHODE“ DE V. TIRNOVO
Tome X, Livre 1 Faculté philologique 1972/1973

МАРГАРИТА КАНАЗИРСКА
ХУДОЖЕСТВЕНО СВОЕОБРАЗИЕ
НА РАННИТЕ ПОВЕСТИ
НА ЛЕСНИД ЛЕОНОВ

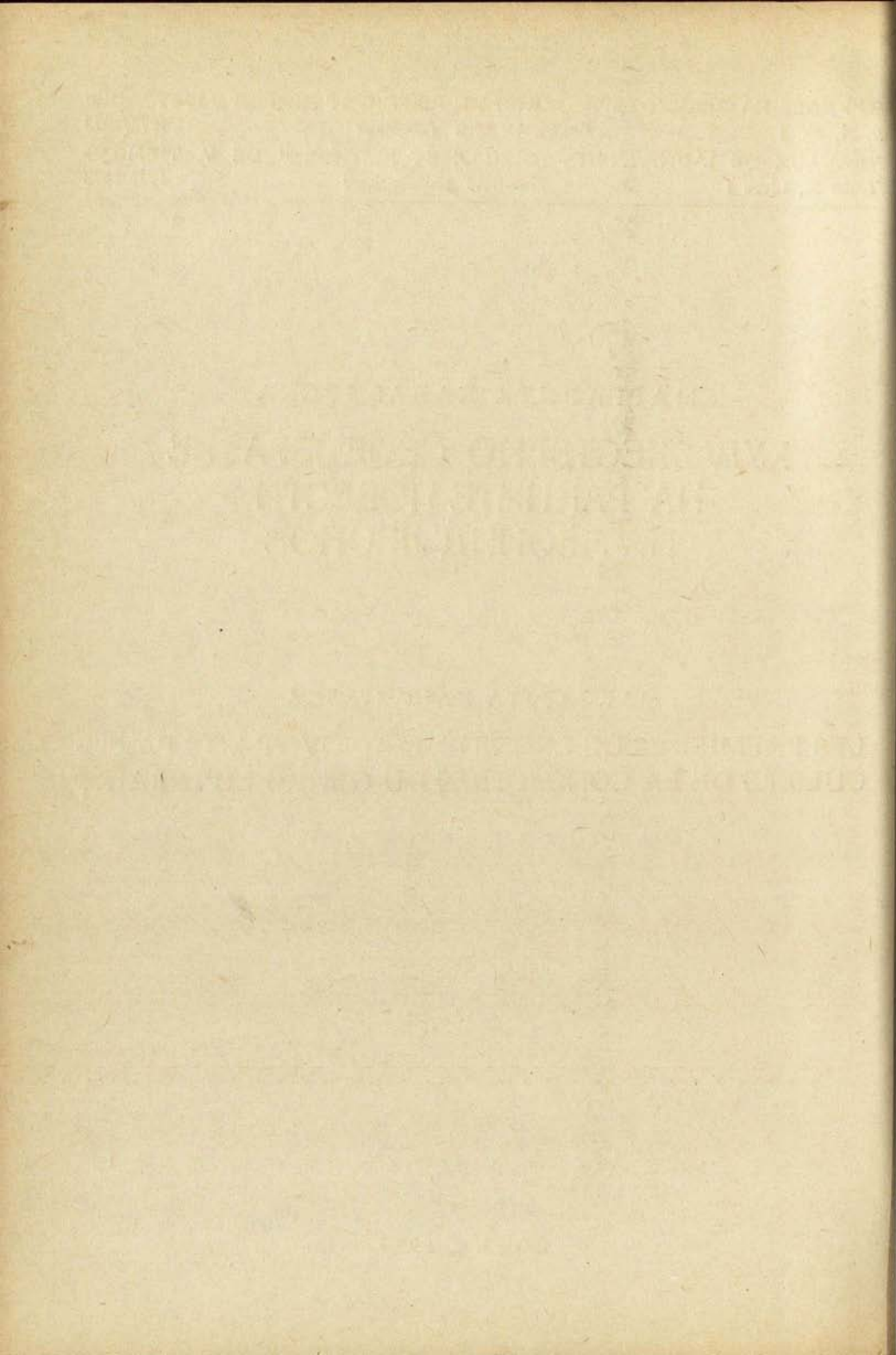

MARGARITA KANAZIRSKA

LES PREMIERES DE LEONIDE LEONOV TRAITS PARTI-
CULIERS DE LA CONCEPTION DU GENRE LITTERAIRE

СОФИЯ, 1974

Леонид Леонов излиза на писателското поприще и започва творческия си път едва снел от раменете си прашния от фронтите на гражданската война войнишки шинел. През 1922 година той публикува първия си разказ («Бурига») и за кратък период (1921—1923) създава твърде различни по жанр, стил, интонации и багри произведения — от разказа и повестта до романа.

Неговите ранни разкази — «Бурига», «Вале каро», «Дървената кралица», «Гибелта на Егорушка», «Туатамур», «Халил», «Отплуването на Ной» и др. — са изцяло издържани в романтичен тон, изпъстрени с екзотични сюжети и образи, чието място на действие е испанското графство или древноизточното ханство, хладният Север или въображаемата Америка, а жанровата форма се движи от романтичната приказка за любовта на мечтателния Халил до епичната песен за храбрия воин Туатамур или библейската легенда за Ной. И все пак има едно вътрешно родство в тези романтични видения на писателя, в които зад капризно избродираната шевица на екзотичното, пестроцветното, легендарното се крие размисъл на младия автор за човека, за сложните му връзки с обкръжаващия го свят.

Какво от това, че обвивката е романтична? Точно тя заблуди злополучните критици на Леонов в началото на 20-те години, сякаш хвърляйки им прах в очите, и те не можаха да видят нищо повече в ранните разкази освен реминисценции от Ремизов* или Замятин, не можаха да проникнат в романтичната тъкан, за да прозрат къде по-дълбоките идеи на начеващия автор, които правят чест за един литературен дебют. Те просто забравиха или не взеха пред вид, че първите романтични разкази на Леонов не са просто плод на една книжна литературна или фолклорна традиция. В тях се крие богатство на впечатления, идеи и размисли, породени от станалите исторически събития, зашифровани между прочем във «втория план» на условните романтични образи. Нека си спомним как започва младият Горки. В своя знаменит «Макар Чудра», в «Легенда за Марко», «За мал-

* Работата е част от дисертационен труд «Повестите на Леонид Леонов. Проблемът за жанра».

* По повод на Ремизов по-късно Леонов така се изказва: «Попадна ми само една негова книга, не помня как се наричаше. Прочетох една такава сцена: покойница в ковчег и смрад от трупа, мирис, но не оня мирис, с който вонеше Зосима, не философски, а натуралистично предаден до отвращение, и аз затворих книгата. Битува митът за нашата близост. Това, разбира се, е невярно.» Из изказването на Леонов на научна конференция в Московския пед. институт «В. И. Ленин», направено на 14 май 1969 г. Цит. по М. Н. Лебедева. Незабъваемо. О встрече с Л. М. Леоновым, «Смена», Йошкар-Ола, 20 юни 1969. В кн. Русский советский рассказ, изд. «Наука», Л., 1970, стр. 56.

ката фея и младия овчар», в приказката «Девојката и смъртта» и др. той не просто преосмисля фолклорния сюжет, а създава свой, който само външно прилича на вече известния, вливайки в него своя плът, своя концепция за човека и света, плод на собствените му впечатления от босяшкото скитане из необятна Русия.

Така е и с младия Леонов. Но той е много по-мисловен, по-интелектуален. Затова и романтичното в неговите разкази е обвивка на едно философско обобщение на «вечните проблеми». Когато се вглеждаме днес — от разстоянието на времето — в първите Леонови произведения, можем да доловим, че в романтичния изблик има една доста ясно очертана концепция, на която писателят остава верен до наши дни независимо от някои изменения и нюанси на различни етапи от творческия му път. Не случайно писателят неизменно включва в събрани съчинения тези разкази. Тук не става дума само за това да се покаже откъде започва художникът. Самокритичното чувство на Леонов е толкова силно, че той едва ли би позволил «опитите» да стоят в началото на първи том на «Събрани съчинения». И до ден днешен в писателския архив лежат непубликувани две ранни повести, за които той смята, че не трябва да видят бял свят, сравнявайки ги с дърво, което е дало дребни плодове.¹

Такова отношение на Леонов към собствените му творения идва да ни покаже строгостта и вискателността на автора към самия себе си. В същото време то подчертава доколко писателят настоява на ценността на своите първи разкази, които някои съвременни историци с неоправдано пренебрежение отминават в своите изследвания.² Доброто чувство за хумор у Леонов позволява сам да ги нарече «първи литературни ръкоделия», но това съвсем не означава отказ от първоизпятата песен. Обратно. Именно в тези ранни произведения писателят формулира някои основни страни на своето естетическо кредо.³ Още в тях той размишлява за човека и неговата отговорност пред историята, за сложните връзки на личността с общество, народ, родина, природа. В печалния емигрантски живот на горското същество Буряга се набелязва една бъдеща основна тема в творчеството на писателя: трагичната съдба на човека, който по една или друга причина се намира далеч от родината. В образа на ханския предводител Туатамур се развенчава разрушителната пагубна страст на човека, насочена срещу света и хората. В оригиналната форма на мъчителна изповед героят сам стига до собствената си присъда: на гибел е обречен всеки, който дръзне да руши. Смъртта на Егорушка е причинена от грубите, зли хора, изпълнени с дребнави стремежи.

¹ Из личната ми беседа с Л. М. Леонов през декември 1971 г.

² Вж. Е. Старикова. Творческий путь Л. Леонова. Предговор към „Собрание сочинений“ в 9 т., М., 1960, т. I, стр. 104—108; Л. Финк. Драматургия Леонида Леонова, изд. „Сов. писатель“, М., 1962, с. 167.

³ В настояще време критиката в основни линии изясни правилно връзката на ранните разкази със зрялото творчество на писателя. Вж. В. А. Ковалев. Творчество Леонида Леонова. К характеристике творческой индивидуальности, изд. „Наука“ М.—Л., 1962, стр. 105—106; А. М. Стрцева. Ранняя проза (О характере философской концепции) в кн. Творчество Леонида Леонова. Исследования и сообщения, изд. „Наука“, Л., 1969, стр. 152—571.

Една особеност на ранните разкази е тяхната трагична обаятелност — трагичното е заложено не само в героя, но и в обкръжаващия го свят

Най-забележимото качество на таланта на Леонов в тези първи произведения, което впоследствие ще стане характерологично за неговия напълно като писател, е «проникновеното изследване на духовния мир на личността»⁴.

Романтичните характери, романтичната условност на ситуациите обаче стесняват, не дават пълна възможност на младия писател за истински художествен израз на неговите естетически и философски концепции. Затова Леонов обръща поглед към съвременността, към живата действителност, към руската земя, която току-що е пребродил от Архангелск до Перекоп и Сиваш; към руския човек, разтърсен до дъното на душата си от великото събитие на века — Октомврийската революция. Той повече няма да се върне към художествения маниер на първите си разкази и по-късно открито ще заяви, че това увлечение е изживяно, «защото всеки нов ден иска нови теми и нови подходи»⁵.

В същата година, в която излизат първите разкази на Леонов (1922), в писателския архив лежат готови и първите две ранни повести — «Петушихинският пролом» и «Край на малкия човек», а в 1923 година е завършена и третата повест от този период — «Записки на някои епизоди, направени в града Гогульов от Андрей Петрович Ковякин».

И трите повести, толкова различни по теми, сюжети и образи, начин на повествование, интонации и ритъм, са вътрешно близки не само по време на създаване, но преди всичко по общността на третирания проблем «човек и общество».

Проблемът «човек и общество», крайгълен в историята и социологията, във философията и естетиката, намира отражение във всички видове изкуства, в частност в литературата — пред него се спира и по своему го решава всеки голям творец.

В проблема «човек и общество» закономерно се отразява възприемането на света от художника, обществото и човека, в него се преплитат мирогледни и философски концепции. От това, как ще гледа писателят на човека, се определя и характерът на хуманистичните му търсения, основните принципи на изображението на човека. Или, както сам казва Леонов, «осъществяването на прекрасната и безсмъртна човешка тема е мярката за гения на художника»⁶.

Леонов пристъпва към човека с шекспировска мащабност и психологическа сложност на изображението, внушени от онай висота, на която Шекспир го поставя — венец на мирозданието. Той не следва едностранчивата екзистенциалистична теза за личността като микрокосмос и за света като механичен сбор от индивиди. Подобна изолираност, затвореност,

⁴ Н. А. Грознова. Рассказ первых лет революции. В кн. Русский советский рассказ, изд. „Наука“, Л., 1970, стр. 140.

⁵ Л. М. Леонов. Моя первая вещь, в. Вечерняя Москва, 27. IX. 1928, № 277.

⁶ Л. М. Леонов. Литература и время. Избранная публицистика, изд. „Молодая гвардия“, М., 1964, стр. 346.

усамотеност на човека, която го отдалечава и прави душевно глух за обществено-историческите въпроси, е чужда на Леонов. В неговия хуманизъм откриваме не оправдание на екзистенциалистичната отчужденост, а утвърждаване на активното начало у човека и неговото действено отношение към обществото, историята, времето, епохата. Личността се разкрива в многообразието от връзки със света, като пресечна точка на много силови линии. Не случайно предпочитаното от Леонов определение при изображението на човека е думата «координати». В колкото по-сложни и многостранни връзки художникът вижда човека, толкова по-пълнокръвно е неговото изображение в творчеството на писателя.

В своите хуманистични дирения Леонов наследява една богата традиция. В началото на творческия си път младият автор има пред себе си изображението на човека в творчеството на такива забележителни художници като Пушкин, Гогол, Достоевски, Толстой, Чехов, Горки. Трудно е да се каже кой фермент играе доминираща роля. Талантът така претопява пушкинското, гоголевското, достоевското, толстоевското, чеховското, горкиевското начало, за да се слейт с първозданното, оригиналното, «леоновското», та Горки още в 1927 година, само пет години след творческия дебют, проникателно и пророчески да открие в лицето на Леонов писателя «със своя песен».

Естествено проблемът «човек и общество» на различни етапи от художническата зрелост на твореца получава свое идейно-естетическо, тематическо и емоционално осмисляне, а изображението на човека — различни нюанси. Конкретната реализация на този проблем от времето на неговите ранни повести (1921—1923) е свързана с онези исторически промени в руската действителност, които настъпват след революционната буря на Октомври.

В същото време повестите на Леонов от тези години отразяват много от онези сложности и противоречия, които са свойствени на развитието на младата съветска проза, поставила си като задача пресъздаването на новите обществени отношения, изображението на новия човек.

«Човекът и революцията», «човекът в революцията» — ето най-вълнуващата тема в ранната съветска проза, чието решение се изисква от времето и задълго ще остане животрептящ момент в нея. Тази тема е душевно близка, вътрешно органична за цяла фаланга млади писатели, родени от революцията, доскоро сражавали се на барикадите или фронтовете на гражданската война. Вс. Иванов, Д. Фурманов, Л. Сейфулина, А. Фадеев, И. Бабел, Л. Леонов, К. Федин не са просто свидетели, а участници във великото раждане на новия свят и новия човек, в разбуненото движение на масите, за пръв път не само усетили, но трансформирали в грандиозно действие своята колосална класова енергия. Затова изображението на новия човек, на героя от революцията и гражданската война всеки писател чувствава като своя съкровена задача. Необичайният жизнен материал, богатството от впечатления, многообразието на краски и звукове често се преплитат с литературната неопитност на творците.

Две са основните и най-общии тенденции в развитието на съветската

проза в началото на 20-те години при изображението на човека. В първата се отразява стремежът на писателите да разкрият обобщения облик на масата, най-често в романтично приповдигнат тон («Падането на Даир» на Малишкин, «Партизански повести» на Вс. Иванов, «Железният поток» на А. Серафимович); във втората се чувства тежнение към индивидуалната съдба на човека от масата («Виринея» на Л. Сейфулина, «Чапаев» на Д. Фурманов, «Разгром» на Фадеев).

Може да изглежда странно, но Леонов в ранните си повести не поставя като център «героя» на епохата. Пълнен с впечатления, носещ в себе си все още горещия дъх на ожесточените сражения край Перекоп и Сиваш, изпитал до болка умората от напрегнатата публицистична работа на фронта, той не подхваща темата за революцията и гражданската война, както много свои съвременници, като че ли остава «равнодушен» към човека, който е изявил във върхна степен своята революционна неукротимост.

Към изображението на революционната действителност писателят пристъпва по своему оригинално, избирайки свой ъгъл на зрение върху конфликтите на епохата, намирайки своя отправна точка в решението на проблема «човек и общество», «човек и революция». Значително по-късно Леонов сам така обяснява тази своя необичайна позиция: «Нали писателят често не е свободен в избора на фона и материала, той преди всичко се подчинява на идеите и проблемите, които не му дават спокойно да живее. Разбирате ли, за мене не документът е важен, не самият натурален живот, а неговото отражение в личността на художника.»⁷

Тези мисли на писателя могат да бъдат ключ не само към неговото ранно творчество. Те стават художествен и естетически принцип на цялостния му творчески път. Именно своеобразното отражение на света в личността на художника носи в себе си печата на оригиналното и неповторимото у младия художник.

В естетическия кодекс на писателя човекът творец е отделен от «мъртвия» нетворчески човек, изолиран от историческата активност на масите. Маркс и Енгелс подчертават, че «действителното духовно богатство на индивида всецяло зависи от богатството на неговите обществени отношения»⁸. Животът на еснафа, неговата духовна ограниченост и социално поведение, изключващо близостта до злободневните въпроси на времето, стават повод младият Леонов да размишлява по такъв значителен обществено-исторически проблем, станал проблем и на литературата, като «човек и общество». Еснафството като психология и морал, като обществено поведение, еснафството «в стереоскопичен» разрез Леонов показва в цялата му непригледност — чуждо тяло в организма на революционната действителност.

И в същност своята концепция за утвърждаването на творческия човек писателят започва с отрицанието на еснафството. За него кристали-

⁷ Сб. Творчество Леонида Леонова. Материали и исследования, изд. „Наука“, Л., 1969, стр. 493.

⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения, т. 3, стр. 36.

зирането на истинската човешка ценност се гради върху безпощадното изтръгване на всичко, което е плевел. Безапелационността на неговото отряпване се проектира в едно вертикално изследване на еснафския свят от патриархално-селската среда («Петушихинският пролом») през провинциалното затънтено градче Гогульов («Записките на Ковякин») до столичния интелегентски кръг («Краят на малкия човек»).

И така в ранните повести на Леонов няма да открием човека във водовъртежа на историческите събития. Героят е показан на фона на онова «множество», което не е в центъра на революционния поток. Върху такъв жизнен материал, станал естетическа реалност на ранните повести, се проектира възгледите на младия автор върху «философските теми на руската история».⁹ Писателят с изключителна сериозност поставя въпроса за отговорността на човека пред времето. В повестите е изобразена «драмата» на личността в повратни исторически моменти. Душата на човека става пресечна точка на идейно-философски и нравствени устремления. Авторът изследва кризисни душевни състояния. Така изображението на човека не е самоцел, а един от художествените принципи на Леонов—чрез вътрешните противоречия на личността да отрази реалните конфликти на действителността.

Оригиналността на естетическата концепция намира израз и в оригиналното образно мислене на писателя, което от своя страна се отразява на художествените структури и стила на ранните повести. Последните са съвършено неподходящи една на друга. Различията се определят не само от обекта на изображение, но и от намерението на автора от различни страни да погледне изобразяваното явление, от различен ъгъл да проникне в личността на човека в момент на революционни изменения. Патриархалният селянин, провинциалният еснаф, столичният интелегент изискват свой подход при разкриване на основния конфликт между личност и общество, строго подчинен на идейните търсения и светоусещането на автора спрямо третираните проблеми.

1

„А не знаеше Пафнютин, че на мястото на съзлите ще стане велик пролом не в едно човешко сърце.“

(„Петушихинският пролом“)

С излизането си на бял свят (1923) първата повест на Леонов «Петушихинският пролом» веднага привлича вниманието на критиката по силата на едно важно обстоятелство — след романтичните, екзотични и пишно украсени в словесно-образната тъкан разкази писателят се обръща с лице към сюжетите, родени от самата действителност. Именно след тази повест критиците единодушно признават несъмнения свеж талант и «първо-

⁹ Из личната ми беседа с писателя.

класно дарование» (Лвов-Рогачевски) у Леонов, започват да говорят за «леоновско» начало (Ю. Соболев) в развитието на младата съветска проза.

Действително по своето идейно съдържание, теми, образи и художествена изразителност повестта «Петушихинският пролом» е образец на дъхава и сочна проза. На младия писател се удава да предаде колорита, тъмните и светлите тонове, трагичните и мажорните интонации, дъха и духа на патриархална селска Рус, столетия наред оставала далечна за световните проблеми. Художествената задача на автора в повестта е да разкрие облика на тази първозданна селска целина, чиято вековна тишина и инертност за пръв път са нарушени из основи от знаменателни събития. Писателят търси не прякото изображение на събитията, а резонанса от тях, не океана на революцията, а отражението в капката вода, не революционния призив, а ехото от него в душата на селския «мальк» човек, твърде ограничен, затворен в своя тесен патриархален свят. Леонов се интересува от душевността на селянина, от неговата психология, която пречупва в себе си новите обществени процеси в руската действителност.

Тази тематика е характерна не само за Леонов и повестта «Петушихинският пролом» носи печата на онези особености и търсения, които представляват една от тенденциите в развитието на ранната съветска проза от началото на 20-те години. Художественото изследване на духовния облик на тази патриархална Русия е характерна черта за «селските епопеи» на редица писатели. Вс. Иванов, Л. Сейфулина, А. Неверов, А. Вельоли и др. проникателно се вглеждат в човека от народните низини — как той мисли, чувствава, действа и говори, как възприема гигантските исторически изменения, какво отражение намират в неговото съзнание конфликтите на епохата, в каква посока се развива богатството на разкрепостения от революцията народен характер. За тези явления всеки писател предлага свой маниер на художествено преосмисляне, нерядко съчетан в тези години с експеримент, най-вече в областта на стила. «Стильт, по-точно множеството различни стилове, сочни, играещи със самовитото народно слово, трябва да задържат, да закрепят влязлото в произведението многообразно, не напълно преляло се в характерни съдържание — да закрепят всички онези събрани от писателите «частици от историята», отломъците от човешка материя, стихията на битието» — пише съветската изследователка Н. Драгомирецкая по повод стилевите особености на ранната съветска проза.¹⁰

Леонов не прави изключение в тези търсения и все пак в неговите ранни повести се откроява едно самобитно виждане по отношение на поставената проблематика (не тематика!) и тясно свързаните с нея художествени структури и стил.

Главният идеен интерес на Леонов в «Петушихинския пролом» е насочен към превратностите в съдбата на селския човек, към онези сблъсъци в неговото съзнание, родени от патриархалната затвореност и религиозна ограниченост, от една страна, и новите явления на революционната съвре-

¹⁰ Н. В. Драгомирецкая. Силевые искания в ранней советской прозе. В кн. Теория литературы. Стил. Произведение. Литературное развитие, изд. «Наука», М., 1965, стр. 135.

менност — от друга. Идеята за «великия пролом» в душите и сърцата на хората пронизва цялото произведение.

Своеобразието на авторския подход в претворяването на тази идея се състои в това, че Леонов остава чужд на обективното повествование. Той се стреми сякаш по-отблизо да разгледа вътрешните процеси на руското село. Това определя и основното структурно начало в повестта «Петушихинският пролом» — повествованието се води от разказвач, съпричастен към съдбата на тази патриархална Русия. Субективността на повествователния тон естествено ограничава, но независимо от това авторът съумява да разкрие редица нравствено-социални характерологични страни в облика на селската маса.

Образът на повествователя се оказва нужен на писателя, за да погледне с очите на човек от онази социална среда, към която е насочено неговото внимание, т. е. за младия художник става значима и народната гледна точка спрямо настъпилите обществени изменения. Чрез погледа на повествователя той се стреми да проникне в «подводното течение» на живота, да покаже човека от народните низини, неговите чувства, вълнения, преживявания и по този начин да се докосне до глобални промени в неговата психология. Сам разказвачът, субект на повествованието, става обект на изображението като част от същата социална среда, като явление от обективния свят. Оттук и двойната функция на неговия образ в структурата на произведението.

Чрез разказвача Леонов долавя ситуации и картини, типични за живота на Русия след революцията. Неговото внимание е съсредоточено върху един отдалечен селски кът. Животът на малкото планинско селце Петушиха с пчелина и манастира край него е раздвижен; привичното вековно равновесие, еснафска затвореност и студенина, пиянството и тъжните от побищата веселби по панаирите, малките радости по празниците са вдигнати във въздуха от грохота на събитията: войната, революцията, интервенцията и новите хора, които нахлуват тук, за да разсекат с решителен жест застоялата тишина, за да разплискат блатото на домостроевските нрави, за да изтласкат религиозната мистика.

Избирайки като изходен момент в повествованието гледната точка на детерминирана исторически и нравствено-психологически личност, авторът подчинява всички структурни елементи на произведението на логиката на този характер, като в същото време неотстъпно следва и своята художествена идея за «великия пролом» в социално-етичния свят на селянина под въздействие на революционната действителност.

Кого представя личността на разказвача? Повествованието не се води от първо лице, но по начина, по който се разказва за живота в Петушиха, манастира и пчелина край него, по маниера на експресивно-словесния израз («сказовата» реч) не е трудно да се открие в образа на разказвача човек с патриархални възгледи, ограничени представи, който стои близо или участва в описваните събития. В неговия разказ легендарното, приказното, фантастичното, мистичното и тайнственото се преплитат с реалистичното, без всякакви украси изображение на селския живот и бит, из-

пълнен със студенина и жестокост. Той с искрена наивност разказва легендата за св. Пафнутий, по чиято воля възникват Петушиха, манастирът на Мелхиседек и пчелинът на дядо Савосиян преди двеста и тридесет години.

Своеобразието на художествената изразителност на сюжета на повестта се състои в това, че включва отделни сцени, зарисовки, картини, предадени като сменящи се едно след друго впечатления на разказвача, разпокъсани, «мозаични», външно несвързани помежду си. Тази «разпокъсаност» обаче е само външно впечатление от сюжета. Във вътрешен план, в подтекста епизодите са споени не само от образа на повествователя — единството на неговите мисли, чувства и интонации, но и от единството на художествения замисъл — процеса на духовното прераждане на селската маса.

Така в сюжета разказвачът подхваща три нишки на повествование, определящи мястото и времето на действие — селцето Петушиха, манастира и пчелина, край него в един период, твърде съдбовен в историята на Русия — навечерието на Първата световна война, революцията и трудните години на интервенцията. Погледът на разказвача се движи «кинематографично» и пред читателя «кадър след кадър» се възправя «панорамният образ» на селска патриархална Рус.

Със същия принцип на «панорамност» и «кинематографичност» Леонов разкрива човешките характери, по-точно образа на масата. Въпреки че «множеството» е разчленено на Васил Лукичи, Петрухи, Анушки, Митрохи и пр., индивидуалният характер и съдба на нито един от тях не се издига до висотата на пълнокръвен образ, отразяващ типичните черти на този социален слой. Обратно. Шрихите в портретите на Васил Лукич, Петруха, Анушка, Митроха, Альоша, Талаган, Савосиян и др. съставят социално характерологичното и типичното в психологията на «множеството», не станало пряк участник в революционните събития. Както много други писатели от началото на 20-те години, Леонов се стреми да нарисува обобщения лик на масата, общите реакции и емоционални усещания, въпреки че у него още в тази първа повест се забелязва определена склонност към вътрешния свят на личността и психологичност на изображението. Индивидуалният характер е стеснен до минимум и доколкото съществува (образите на Мелхиседек, Альоша, Талаган), той е функционално подчинен на изображението на селската маса.

Затова мястото на действие не е камерно. Последното е изнесено на улицата, площада, селското сбирнище, панаира, където ще бъде пестроцветната тълпа от хора. В раздвижените жанрови зарисовки и картини със сочни и точни мазки на четката, с добро чувство за пространство и верен усет за светлосенките и полутоновете Леонов съумява да нахвърли портрета на селския човек, на селска Русия, чиито социални пластове са размесени от революцията.

Построявайки сюжета върху няколко епизода и картини от народния живот, авторът избягва външната последователност на събитията, въвеждането на битови подробности в онази степен, в която може да се допусне, че трябва да присъствуват тук. Той приближава до погледа на читателя

«събирателния образ» на селянина, за да открие в «крупен план» типичните според авторското виждане черти от неговия социално-нравствен и духовен портрет.

«Епизодичността» на сюжета е свързана главно с психологическото начало в изображението, а отсъствието на занимателна фабула съсредоточва вниманието на читателя върху вътрешната логика на образа, характера на селския човек и противоречията в неговия вътрешен свят. Всяка сцена, може да се каже, е един кулминационен момент в портрета на селските хора, в която пронизващо начало остава емоционалната реакция към революцията и историческите събития.

В експозицията на произведението, а това е експозиция и на «събирателния образ», авторът нахвърля няколко характеристични детайла, в които се оглежда «людското сърце» на Петушиха. Студени и зли са хората от селцето, корави са техните души към ближния човек:

«... а помоли под прозорчето за водица, същата Анушка ще каже на умирация:

— Не знам нищичко. Пи един тъдява, ама ведрото отъмкна.

Ще каже Талаган:

— Ех, ти, несъобразителни човече! Аз спя, а ти напрасно ме тревожиш!...

Ще надникне от прозорчето Пелагея със сънливи като на свиня очи, Лукичовата жена:

— Пръждосвай се на кладенеца, пък се налочи. Виж го ти, залепил се, барабан войнишки!

Върви, че разбери тук вълчето им родство: бягат ли вълците на глутница, всички са приятели, подхлъзне ли се някой — ще го изядат.»¹¹

В контраст на равнодушието и безсърдечността на петушихинци е патриархалното очарование и мъдро благородство, които витаят в пчелина на дядо Савосиян, подсилвани от детската чистота и невинност на неговия внук Альоша.

И като завършък още един съществен шрих в «събирателния образ» — непоколебимата «мужишка» вяра в чародейната сила на светеца Пафнутий. Манастирът край Петушиха събира човешката мъка по света, болката в сърцата и разказвачът с искрена горчивина възкликва: «О, колко пъти протяхте вие на Пафнутий грапавите си тежки длани, копейките на вашите души...» (I, 183).

Тези три страни в характера на «събирателния образ» — еснафската враждебност, идиличната патриархална смиреност и безмерната вяра във всевишния, постепенно се изтеглят, разширяват в хода на сюжетното движение като основни, синтезират се по-малко или повече в определени образи в зависимост от намерението на автора да у с и л и, х и п е р б о л и з и р а някои общи типични черти на селското «множество».

¹¹ Л. Леонов. Собрание сочинений в 10-и тома. Том первый. Повести и рассказы, изд. „Худ. литература“, М., 1969, стр. 178—179. По-нататък цитатите от тази повест са по това издание. В текста посочваме том и страница.

В привидно пълната с веселба селска картинка на Илинденския панаир има много багри, битов колорит, създаден от шарените грънци по сергиите, пъстрочветните шамповани басми по тезгяхите, дъхавите краваи и пишялките. Нозад този пъстър свят Леонов откроява дивите нрави, жестокостта, социалните контрасти. До смърт е пребит крадецът Талаган. С неистово чувство за кръв и разрушение тълпата се нахвърля върху него и не жали юмруци, лакти и лъскави ботуши за това «обществено» дело, както се изразява селският първенец на Петушиха Васил Лукич. Безразличието към умиращия за вода човек (от по-горната сцена) се съединява със зле насочената стихия на вътрешната енергия. Нещо диво, свирепо се чете в очите на озверялата тълпа, която с методична точност нанася ударите по лицето, гърдите, корема на Талаган. Може би това е отдушникът на отдавна накупяла социална неволя? Авторът не го казва направо, но някъде на първите страници на повестта вмъква такъв лаконичен детайл: «Изтънели бяха силно петушихинските къщици от есенните ветрове и зъбатите напасти.» Или: «Пристига тук (в Петушиха — б. м.) господар с кокарда, изедник с аршин, търговец с кесия и построяват те кирпичен завод. . . Печената глина на тукашната земя върху мужишките талиги започват към железната линия да возят» (I, 179).

В картината на селския панаир Леонов не отминава и социалните контрасти. С изразителен оценъчен детайл той рисува дребния търговец Мироха, селските първенци, които «до насита се наливат с китайски чай», «плюскат, изпотяват се и пак пият». Край тях се носи протяжната песен на слепите просяци, тръгнали за милостиня по белия свят, и весело-тъжната мелодия на хармониста Тимошка:

Ах, дома нечево кусать,
Сухари да корки.
Па-ашла плясать, —
Скидивай опорки! . . .

Селските дечурлига — Митки, Никитки, Васятки — прехласнато гледат медените питки и разсъждават: «Ех, да бях господар, цял век щях да ям» (I, 184).

Леонов не задълбочава контрастите в социален конфликт. Той само нахвърля детайлите, като търси общата емоционална тоналност, която споява картината в едно цяло. Патосът на автора се чувствава не в пряко изказаните характеристики, а в експресията, пречупена в един или друг образ, или в словесно-художествената изобразителност. Когато тълпата неудържимо бие Талаган («изръмжа многоглавото сборище, като се юрна напред и нещо хрянса сурово»), внукът на дядо Савосиян пада в несвяст, разтърсен от подобна зверска жестокост, която нормалният човек не може да гледа спокойно. Над жестокостта на този свят авторът лаконично произнася присъда чрез психологическия паралелизъм в пейзажа: «А небето се застла с облаци като черги от край до край. Буреносният вятър оголи изведнъж слънцето за минута — то беше изпълнено с гняв. После отново преднощна тишина. . . И там някъде се удари тичешком бурята в ковчез-

ните дъски на облаците. Мълнии преминаха надлъж, осветиха синьо и илинденският порой рукна надолу» (I, 188).

С този метафоричен образ — «слънце, изпълнено с гняв», — с цялата тоналност и нажеженост на атмосферата в природата Леонов не приема цял един свят. И веселбата на панаира става безкрайно тъжна, ярките багри помръкват не само от черните облаци, които се появяват по «синята степ» на небето. Детските очи на свестилия се Альоша са «издраскани със сълзи», които даже глиненото конче с фигурата на свети Георги, с преливащото се синьо и червено на щита и копието не може да развесели. Дядо Савосиян бърза да отведе своя внук в глухия планински овраг, далеч от нелюбовността на хората, без да може да разбере, че осемнадесетте версти до пчелина не са бог знай какво далечно разстояние, че човек не може да се скрие от «пияната, крещяща округа», че причината за злото в душите на петушихинци се крие много по-дълбоко — в социалното неустойчиво на този свят.

Битовата «тоналност» отстъпва пред трагичното «зърно» на «събирателния образ». Битовото, съчетано с трагичното, създава впечатление за нещо неустойчиво, нетрайно, което трябва да си отиде, и в същото време съдържа в художествен план потенциална възможност за изменение и преобразяване на този свят (Талаган, Альоша).

В сцената на Илинденския панаир у Леонов се набелязва един чисто живописен подход при разкриване образа на селското «множество», който ще присъства до края на повестта. Младият прозаик умее да предаде движението в картината, да изобрази хората поотделно — с характерните щрихи и жестове. Неговият рисунък напomnia живописното майсторство на холандеца Питър Брьогел (1530—1569) в картините му «Холандски пословици» и «Битката на Великден с Великия пост».

В средата на XVI век Брьогел в «Холандски пословици» (1559) образно внушава на своите съвременници, че светът е неустроен, отворителен с човешката си безнравственост, жестокост, студенина и алчност, несъвместим с неподправената красота на природата. «Преобърнатият» свят на художника е също така ярък, пъстър, привлекателен по багри и цветни петна, но струва си да се вгледаш в изобразените сценки, за да откриеш зад яркостта, която превзема очите, същата грозота и безсмисленост на човешките действия, каквато открива и Леонов в своя Илинденски панаир.

Брьогел познава народния живот, народните обичаи и празници. В неговите картини действителността се претворява в реалните ѝ измерения. Творбите му с народни сюжети са претрупани с хора, дадени в динамичен ракурс. Но Брьогел не е чисто битов художник. Селският мотив или народният празник например в «Битката на Великден с Великия пост» (1559) са философски осмислени. Зад веселието се открива светът на «малките» хора, колкото заети със себе си, толкова и нищожни, в такава степен жизнени, колкото и гротескови.¹²

В такива измерения се откриват и селските люде на Леонов в сцената

¹² Всеобщая история искусств в 6 т., изд. „Искусство“, М., 1962, т. III, стр. 361

на Илинденския панаир. Както за Брьогел, така и за младия прозаик е характерна представата за човечеството «като величествено множество от нищожно малки величини, които изразяват своята енергия в стихийността»¹³ на градския (Брьогел) или селския (Леонов) народен живот. Осъждането на човешкото безумие, алчността и жестокостта и у двамата художници, които живеят в коренно различни, но еднакво тревожни за човека епохи,* прераства в следващите им произведения в дълбок размисъл за съдбата на хората.

След картината на панаира повествованието не се връща към локално битовото. То разширява своите рамки и онова трагично «зърно», което прозираше в образа на масата, получава по-определени очертания. Авторът въвежда нови шрихи в образа, по-плътнo приближаващи го до неговата основна художествена задача.

Във втория «опорен» епизод на сюжета Леонов «мозаично» нахвърля психологическите акценти от големите исторически събития — Първата световна война и революцията — върху човека. Структурното начало в повестта — образът на разказвача — ограничава и не дава възможност за епичност на изображението. Но чрез него писателят продължава да «изследва» емоционалната реакция в душата на селянина, породена от знаменателните исторически промени. Описанието тук отстъпва на живия селски диалог, твърде наивен и в същото време дълбоко правдив:

«После минаха веднъж войници през Петушиха — весело им беше да жвакат под звуците на хармониката в есенната кал. Поспирваха се край кладенеца да починат.

— Накъде, дечица, е вашият път? С кого искате да воювате?

— Не знаем, с ерманеца, казват. Попът по вестника казваше, че уж ерманецът земята ще отнеме, а мужиците в Сибир ще прогони.

— Ка-ак, в Сибир. . . Глей ти-и! (I, 195).

Или за революциите от 1917 година през погледа на разказвача:

«Разбира се, че царят повече не е цар, а вместо цар — епутати. Говореше се, че уж поповете вече не са нужни и бог не е нужен, тъй като в същност се оказало, че бог няма, а вместо бог просто дупка в нищото. Мирошка, петушихинският, лукаво подметна за това:

— Хм, епутати, — да не би с далегогледи по небето да са лазили и да не са намерили никого?

Скоро след това — приближаваше тъжното време на големите студове — пристигналите отдалеч разказваха, че епутатите са ги изгонили напреки през вратата, а вместо тях незнaйни засега хора, болшаки. . .» (I, 196).

В този епизод сякаш се съдържа завръзката в композицията на «събирателния образ», т. е. първото сблъскване на ограниченото патриархално мислене с новите явления и новите хора. В «тайната, остра насмешка» в очите на Талаган, завърнал се като болшевик от войната, селяните чувствуват нещо загадъчно, неразбираемо, недостижимо за тях.

¹³ Вж. цит. Всеобщая история искусств. . . , стр. 361.

* Вж. С. Львов. Питер Брейгель, изд. „Искусство“, М., 1971.

Животът в Петушиха съществено се изменя, в него се промъква тревогата от неизвестното, в душата на човека се загнездва съмнението, мисълта как трябва да се живее по-нататък. Досега вътрешният свят на селянина е бил изпълнен с вярата в светеца Пафнутий, а ето, че болшевиките се канят да разкрият неговите мощи.

И в същност сцената в манастира става идеен и кулминационен център на повестта, в художествения замисъл на автора. Мястото на действие се премества от селския празник с външното фолклорно очарование и калната улица с колоритните разговори в манастира, години наред «обработвал» съзнанието на селските хора. Сега втората нишка в сюжета получава първостепенно значение. Авторът я изнася на преден план, защото тя се докосва до най-съкровеното в душата на селянина — религиозното убеждение.

Сцената в манастира се разгръща в три «действия» и всяко от тях представя нов момент в емоционалното напрежение. В първото «действие» се разкрива въздействието на мълвата за разкриване на мощите върху игумена Мелхиседек. Това е един от малкото по-широко обрисувани характери в повестта. Единствено неговата предистория още в експозицията на произведението се набелязва с повече подробности. Авторът намеква за бъдещата важна художествена функция на този образ в осмисляне на идеята за «великия пролом».

Тайнствено и загадъчно някогашният търговец, пияница и пройдоха Митроха Плешивият уж по волята на свети Пафнутий се преобразява в монаха, а после игумена на манастира Мелхиседек. Мотивът за «прелом» в повестта започва с «прелом» в душата на игумена, мотивът за развенчаната вяра във всевишния започва със служителя на бога на земята.

Мелхиседек налага епитимия на един монах и очаква да се случи чудо. И когато чувствава, че неговата душа се е издигнала до бог, когато, изтощен, изпохапал език от предани молитви, очаква да избухне мълният, «да мине тъмна бръчка по Пафнутиевия лик», чудото не става. Тогава настъпва «големият прелом» в съзнанието на игумена — бог няма, душата му се превръща в камък, «вместо сърце дърво и това дърво със свинска четина обрасва».

Разказвачът отделя «прелома» на Мелхиседек от бъдещия «пролом» в душите на петушихинци, Савосиян, Альоша. Предано вярващият манастирски пастир се преражда в попски лицемер и търгаш на «копейките на човешките души». Ироничната оценка е двойна. Разказвачът фиксира промените във външния портрет («от този момент зальщяха бузите на Мелхиседек, гласът му стана звънък, походката натежа от пълнотата на тялото»), а селяните с насмешка наблюдават как «горчивият елей на монашеството се е преобразил в сладкото вино на уединението».

Сега Мелхиседек лице с лице се сблъсква с новите хора, дошли в Петушиха. Слухът за разкриване на мощите го помрачава, гласът му става глух, обзема го тревогата за края на измамата и вековната лъжа на хората.

За да се разкрие дълбочината на зародилия се вече и д е н конфликт —

конфликта между старото и новото, между религиозната измама и правдата на новото време, който в следващото «действие» на сцената ще се разрази със страшна сила, нужно е да се набележат някои черти и от образа на новия човек, появил се в Петушиха.

Още във втория епизод на сюжета — за войната и революцията, — където беше и завръзката на сюжетното действие, авторът въвежда образа на работника-болшевик, дошъл в селцето да пропагандира новия обществен строй, «кожания човек», виден през очите на селяните и разказвача. Тук образът е съвършено епизодичен, писателят не акцентува върху него, защото се интересува изключително от емоционалната реакция на селската маса, извикана от неговите думи.

Във второто «действие» на кулминационната сцена в манастира болшевикът е наричан по-релефно във връзка с откритата форма на конфликта. Авторът откроява образите на Арсен Петров, Якайтис и Устин Петухов, идейно-политически преродилия се местен жител и някогашен крадец на коне Талаган.

В обрисването на новия човек обаче Леонов е ограничен от гледната точка на разказвача. Следвайки цеговата логика, авторът трудно може да проникне в дълбочина в психологическия свят на новия «герой», защото той е чужд, непонятен, непознат на повествователя. Затова писателят отново прибегва към живописния похват на изобразяване, използвайки експресивния колорит със символичен подтекст. Така той съблюдава закона за логичното изграждане на характера на разказвача, от една страна, а, от друга, осъществява до известна степен втората си задача: нахвърля щрихи от портрета на новия човек. Ето външния облик на болшевика Арсен: «Той беше висок човек, целият син: тъмносини очи, бледата синева на басмяната му риза поглеждаше от разкопаната шуба и даже немногото думи, които произнасяше тихо, с настойчив по женски тон, преливаха в синьо, и даже на слепоочието жилките изглеждаха сини, прорязани от син белег. Тази синева на Арсен Петров идеше от желязото» (I, 202).

Синият цвят във всички негови отблясъци става характеристичен детайл при разкриване образа на болшевика. Той засяга не само външния портрет, но и характера и интелекта на революционера — желязната воля и простата, но понятна и убедителна човешка мисъл («Но синият човек вече се обърна, като криеше внезапната насмешка в морската синева на очите си, и думите излизаха в него прости, грапави, мужишки, неоформени като цепеници»). Серафимович, когато рисуваше портрета на «железния» командир Кожух, също потърси детайла във външния портрет: стоманено стиснати челюсти и сивосините очи, които постепенно «железният поток» от хора забелязва, че са сини и добри.

Синият цвят в повестта става символ на светлото начало в революцията. Тази цветна символика свързва произведението с някои особености на младата съветска проза от началото на 20-те години, която тогава често използва каноните на символизма. Това придава приповдигнатост на изображението, понякога несъответстващо на реалистичния сюжет и

характери. Нека припомним цветната гама в романтичната поема на Блок «Дванадесетте». Във финала ѝ белият и червеният цвят поетът превърна в символи на революцията.

Ако образът на болшевика Арсен олицетворява готовия изграден характер, то образът на Талаган — Устин Петухов — е динамичен. Последният се появява успоредно с този на Мелхиседек, Савосиян и Альоша още в експозицията на повестта. Селският хубавец, изкусен певец и танцьор, крадецът на коне Талаган е волното си чувство и дързост в очите напомня Горкиевият Лойко Зобар от разказа «Макар Чудра». Неговата красота заставя да тръпнат сърцата на момите, а танците му карат възрастните да затаяват дъх, като го гледат. Разбира се, романтичната обагреност на Горкиевия герой отсъства. Талаган е поставен на земята, много от «околната» го ненавиждат за това, че не може да им попадне в ръцете и го пребият от бой. Затова сцената на панаира въздейства с такава сила.

Духовното израстване на Талаган, издигането му до висотата на революционер остава извън рамките на повестта. Този процес на прераждане на конокрада в болшевик за читателя е неизвестен. В този смисъл младият писател не е могъл да избегне известна тезисност. Докато образът на Мелхиседек е в значителна степен художествено уплътнен, неговият «прелом» психологически мотивиран, пътят на идейното «раждане» на Талаган е само пунктиран — фронта, войната, града.

Така в третото «действие» на кулминационната сцена в манастира един срещу друг се изправят двама и д е й н и противници: игуменът и крадецът, попският лицемер и болшевикът. Конфликтът се разразява пред очите на смаяната тълпа, дошла да види разкриването на «светите мощи».

Бевонната лъжа за хората е разобличена — светецът не съществува. Авторът се интересува от психическите реакции на човека. На Мелхиседек не остава нищо друго, освен да хвърли презрително като плюнка в лицето на Талаган: «Крадец!» Обзет от злоба и гняв, игуменът демонстративно излиза от църквата, белязан със смъртния знак на времето: «Усещаше се в твърдата му походка мълчаливото величие на отиващия си мъртвец» (I, 207).

В този кулминационен център на повестта се събират всички нишки на сюжета. Авторът разширява до крайна степен броя на присъстващите персонажи и отново виждаме събрано селското множество. То е нарисувано по брьогеловски: всяко лице е детайл на «събирателния образ», съдържащ в себе си нещо мъчително, тревожно и трагично от това, че един свят е разрушен: «На първия ред стояха Савосиян и Альоша, две жени, едната с изцъклени очи, другата бременна в седмия месец, перчемлия селянин и просякът-слепец, внимателно вслушващ се с обеленото си ухо в хода на извършващия се пролом. Щом стихнаха всички, в цялата църква се чу как съседка на съседката си горещо прошепна: «Какво жумиш... , погледни по-добре какво лежи пред тебе!» А другата със същия объркан шепот: «Е, че какво? Та той на тебе във всеки предмет може да ти се привида, затова е и светец!» И в същото време, като приседна на една страна, тър-

шувайки със затеклата си от напрежение глава, някак случайно, без някой да очаква, слепецът взе с протегнатата си суха ръка черепа на Пафнутий и като сложи големите си черни пръсти в очните костеливи Пафнутиевии дупки, произнесе тихо с треперещ глас:

— А, ето тук са били на старчето очите. . . и ги няма. Хубава работа! . . .» (I, 205).

От селското «множество» писателят отделя образа на просяка-слепец. Просяци-слепци присъствуваха и в сцената на панаира. Такива фигури ще срещнем и в други по-късни произведения на Леонов (повестта «Evgenia Ivanova»). Очевидно писателят въплъщава в тях едно по-широко символно значение. В много свои произведения Горки въвежда по един «смахнат», който също играе немалка символична роля в разкриване художествената идея на съответната творба (например образа на Антонушка в «Делото на Артамонови»).

Такова значение според нас има и образът на слепца в тази картина. По-широк смисъл имат неговите думи «имаше очи. . . и ги няма»; когато «разглежда» с невидящите си очи черепа на светеца. Даже слепецът «проглежда» — имаше вяра, сега я няма. Мотивът за развенчаната вяра поставя началото на «великия пролом» в душите на петушихинци. Той се пунктира в резките реакции на монаха Ермоген, довчерашен покорен и безропотен слуга на бога. До този момент силно вярващ в игумена, той с омраза заявява на Мелхиседек: «Какво мълчиш? . . . Ти с водица си ме поил, когато едва кретах. Искаш ли да ти цапна един по ухото? . . .» (I, 207). Мотивът за «пролома» най-широко се разгръща в образите на дядо Савосиян и Альоша, на които ще се спрем малко по-нататък.

Още в тази първа повест, както и в разказите от този период, Леонов се изявява като автор, който намира обемното значение на думата, дълбочината на словото. «Петушихинският пролом» не означава само смъкване на лъжливи култ към Пафнутий. «Великият пролом» символизира революцията, която изтласква стария свят и стария начин на мислене и проправя път към новата действителност. Леонов с удивително чувство за точност в нюанса на думата разграничава «големия прелом» в душата на Мелхиседек от «пролома» в сърцата на петушихинци. Игуменът заменя вярата с безбожието, при петушихинци «проломът» означава разсичане на духовна скала, отваряне на път. Тяхното безверие в бог не се заменя изведнъж с истинската осмислена вяра в новия социалистически идеал. Наистина авторът долавя отделни реплики, жестове на симпатия към болшевиките, към новите хора. Не друг, а килийното старче ще каже: «Болшаки, видиш ли, болшаки нали, ама като ангели пеят. . .» (I, 203). Процесът на приобщаване, на вътрешно родство с новото е бавен и мъчителен, още повече, че революцията е последвана от нови неимоверни трудности — гражданска война, глад и неплодородие.

Развързката в сюжета на повестта отразява и следва именно тази логика на историческия процес, а това е и логиката на характера на «събирателния образ» на масата — нейното прераждане не става с магическа пръчка и съдържа всички сложности на съвременността. За това в развърз-

ката доминиращо значение получава третата нишка в повествованието — образите на дядо Савосиян и неговия внук Альоша.

Микросветът на Савосиян е пчелинът, закътан в планината на осемнадесет версти от Петушиха. Този герой най-дълбоко носи в себе си неподправеното патриархално начало, не е засегнат от еснафската студенина и враждебност към ближния (приютява при себе си Фьодор ковача, бащата на Талаган). Савосиян се движи в идиличния свят на пчелина, цветята и тревите. Близостта му с природата и нейната първозданност подхранват чистотата на неговия вътрешен свят.

Савосиян е свидетел на всички външни и вътрешни сблъсъци в Петушиха: панаира, отражението на войната и революцията в селото, спената в манастира. В съзнанието си той съпреживява всички обществени конфликти. «Великият пролом» за него е свързан с конкретен жест — малката дървена икона с лика на Пафнутий е изхвърлена от стаята. Но настъпва мор за пчелите, глад за хората и вярата в новото е разколебана. Потъмняват от «безнадеждност очите на мужиците». Патриархалният човек не издържа, духът му се разпада «на прах». Като ходи из нивите, Савосиян все по-често мисли, че «не всякога да бъдеш спял е лошо», т. е. по-раншната вяра в светеца като че ли е помагала на този обикновен «мальк» човек по-леко да преживее бедствията — глад или суша.

В идиличния свят на своя дядо живее и Альоша. В пчелина сред природата се формира неговата душевност, изпълнена с детска чистота и сърдечност, отзивчивост и чувствителност, с типична леоновска болка към хората. Хорската жестокост на панаира спрямо Талаган го поразява до крайна степен, а «нормалните» люде са готови да го обявят за луд («порченый»).

Лайтмотивът и в образа на Альоша е «проломът». Неговото духовно преобразяване авторът проектира в света на иреалното, фантастичното, в света на детските сънища. У Альоша вярата в Пафнутий се модифицира във вяра в доброто и човека. Композиционно образът на «бялото момче» се изгражда на основата на два съня. В първия сън той като в приказките, пришпорил коня на свети Георги (глиненото конче от панаира се преобразява), тръгва по света да дири щастие за хората и открива «там, в оловен сандък, обкована, на дъното да лежи в неволя Радостта», пазена от дяволи.

Втория си сън Альоша сънува след разкриване мощите на светеца (сцената в манастира). Момчето вижда отново сребърната ракла в тъмната пещера, но сега неохранявана от никого: «Засмя се Альоша: «Ето сега ще видя човешката Радост.» Повдигна капака и видя *тъмно, студено, празно място* и нямаше край тази страшна пустота.» Вярата, че има свръхземно същество, което да носи щастие, е развенчана. Така и в душата на момчето се появява онази черна празнота, както и в душата на Савосиян, незаменена с нищо.

Авторът и в реален план рисува образа. Альоша е покъртен от ужасната картина, която представя Русия в годините на разрухата. От страшния мор, глад, изпепеляващо плодородие слънцето изглежда черно.

Финалът на образа — финал и на произведението — се проектира в

едно видение на Альоша. Във фантастично-приказен план, обграден от петушихинци, момчето чува зова на светеца да поведе хората към оловния сандък, за да узнаят сами тайната. Повестта завършва с риторичния въпрос на разказвача: «Ти ли, ти ли, Альоша, на *вълчето стадо* си неизвестният водач?» (I, 217). Фактически финалът на произведението е *открит*. Този въпрос не довежда до разрешаване на набелязания конфликт, не подсказва някаква перспектива, не отразява отношението на разказвача или на някой друг герой (още по-малко на самия автор) спрямо настъпилния «пролом» в душите на селските хора. Фантастичното и реалното вземат връх в едно иначе и нефантастично произведение.

Това даде повод на критиците от началото на 20-те години (а и по-късно) да говорят, че Леонов скрива собствената си позиция по поставените проблеми, сякаш откривайки възможност на читателя да мисли: хората са разколебани изобщо във вярата си в новото. Критиката беше права само в едно — в това, че младият автор бе дал такъв превес на нереалното не другаде, а в развързката и финала на произведението. Но ако се погледне строго от гледна точка на художествения свят, който се изгражда в повестта, Леонов спазва една художествена закономерност — следва логиката на изобразяваните характери.

Романтичното видение на Альоша и най-вече откритият въпрос на разказвача имат една и съща функция. Неясните очертания на бъдещето в съзнанието на «бялото момче» са съвсем естествени във връзка с оня ограничен мир, в който то израства. Не стоят по-високо от него и Савосиян, и разказвачът. Последният не може да се издигне над тях по силата на същата социална детерминираност и патриархална ограниченост. В неговия въпрос се отразява мисълта за неизвестното, незнанието на хората какъв е истинският смисъл на революцията, какво ще се случи по-нататък, какъв ще бъде утрешният живот.

Що се отнася до авторското отношение към изобразяваните характери, то съвсем не е заложено в хода на сюжета или в съдържанието на отделен образ (както смятат някои критици). Истинският завършек на произведението и авторската оценка на развълнуваната от революцията патриархална Рус трябва да търсим не в сюжета, а в композицията на повестта. И в нея основно организиращо звено е образът на разказвача. В многократните лирически отстъпления, размишления и пейзажи, с които е изпъстрена художествената тъкан на произведението, се оглежда неговият характер и емоционална настроеност. Лирическото начало доминира в композицията. Субективният тон на разказвача се чувства навсякъде, както при повествованието в отделните сцени на сюжета, така и в емоционалните оценки на събитията, дадени в композицията. И ако в «разхвърляния» сюжет като «подводно течение» сцените се спояват от идеята за «великия пролом», то в композицията такава роля играе единството на чувства и мисли у повествователя, неговото емоционално отношение.

Лирическото начало, отгук и лирическият характер стесняват твърде много епичното изображение в повестта, изключват присъствието на епични характери.

Лирическите отстъпления пронизват цялата повест и изпълняват различна художествена функция. На първо място в тях се отразява собствено «аз» на разказвача. Те разкриват личността, душевността и чувствителността на патриархалния човек («старожила»), влюбен в селската тишина, нивите, ливадите и цветята; във всичко онова, което е близко на руския селянин: «Какво веселие таиш в себе си, червена земльо петушинска! . . .» или «. . . Вейте се, вейте се над хорското сърце на Петушиха, златни пчели!» (I, 179).

В представите на този патриархален човек се преплитат в едно легендарното, приказното, фантастичното и тайнственото с реалното и земното. В лирическите отстъпления се прокрадват въпроси, които често остават без отговор. Те подчертават безсилието и зависимостта на «малкия човек» от земните сили, с които той се е примирил, или е намерил единствено «спасение» във вярата в светия образ.

Лирическите отстъпления отразяват не само емоционалните реакции на разказвача. Те представляват своеобразна лирическа «рамка» на най-важните «опорни» точки в сюжета — експозиция, завръзка и пр. В тях откриваме вътрешен психологически паралелизъм или контраст с изобразяваните сцени. Например бурната веселба на Илинденския панаир е последвана от едно лирическо предчувствие за бъдеща тревога, страх, смут. Тази лирическа картина предшества или по-точно подготвя за «людската беда», която сполетява Русия — войната. Предчувствието, примесено с определени знаци в природата, е характерна черта за чувствителността на селския човек. От лирическия пейзаж струи нещо загадъчно и тайнствено, почерпано от фолклорните образи: «Преструват се сенките на хора, хората — на зверове, зверовете — на пънове; ще приклекат в непрогледната тъма и не ще разбереш тогава: пън ли е, човек ли е с нож, мустакат рис ли е, но ще замахне с опашка, ще засвири на рог—ще видиш: див» (I, 190).

Кулминационната сцена в манастира е «разсечена» от лирическо отстъпление. То не само подготвя за третото — решително — «действие» в нея: разкриването на «светите мощи» пред смаяното селско множество, но отново изразява неизтощимата, безгранична любов и преклонение на разказвача към селския живот, към Русия, каквито и съдбоносни мигове да преживява тя. Това лирическо отстъпление, изцяло издържано в приповдигнат патетичен тон, е един апотеоз на обичта към родината, най-високата точка в емоционалното напрежение на разказвача: «На тебе, моя земльо, на безкрайните човешки сълзи, на хората ти, на вълчето стадо, подгонено от вятъра, се покланям с цялото си същество» (I, 203).

Художествената субективност в повестта обаче се разширява, надхвърля рамките на образа на разказвача. В едно лирическо отстъпление, предшестващо страшното време на разрушение и глад, за пръв и единствен път изплува образът на автора. Лирическият тон се променя — тук има съчувствие и болка за изстрадалия в трудните години обикновен руски човек, но тук има и патетична вяра в светлите бъднини. Още по-интересно е това, че категоричната оценка на автора за събитията и времето е направена от позициите на бъдещето (този своеобразен поглед към съдбоносното

настояще от далечните години на бъдещето Леонов ще повтори и в друга своя повест — «Превзеждането на Великошумск» във връзка с друго грандиозно в националната история на руския народ събитие — Отечествената война): «Ще дойдат дни, ще разорем нивите с машини, ще обрастат раните със свежо месо, а босите крака с шеврови ботуши — и ще си спомняме как в страшните проломни, несълънчеви дни, когато преминавахме през планините, се изсипа на нашите глави от сините висини огнена бъчва.

И още ще си спомним как отстоявахме ний нашата воля да бъдем червени, боси, голи, с очи, подпухнали от студените предзимни ветрове, как затъквахме със сламен хляб болката от пролома, как вървахме на шум, като се увивахме в крадените одеяла от студения снежен мраз или вражеските куршуми, как отекаше в сърцето ни болно: клас-клас, чуй мужишкия глас, роди му зърно в дърво! Всичко ще си припомним, за да го забравим в живота на бъдещия век» (I, 212).

Според нас в тази емоционална оценка на трудните години на революцията, войната и интервенцията се крие истинският идейно-художествен завършек на произведението. Би могъл да възникне естественият въпрос, защо това лирическо размишление е дадено вътре, а не в края на композиционния строеж на повестта.

Авторът на «Петушихински пролом» осмисля постройката на сюжета в тясна зависимост от поставените идейно-художествени задачи в творбата и съобразно с правдивостта на характерите. Вече подчертахме, че романтично-условният образ на Альоша в края на повестта и патриархалният човек в образа на разказвача не допускат реален поглед върху събитията. По-правдиво и художествено мотивирано звучи възникналият въпрос за неизвестното бъдеще.

Затова и идейно-емоционалният заряд, и авторовото отношение към изобразяваното време и характери са синтезирани в единственото лирическо отстъпление, в което взема връх художествената субективност в най-висша степен. Още в тази първа повест енергията на авторовата изява не е могла да бъде съдържана въпреки присъствието на вече един субект в сюжета и композицията. Авторската субективност избухва с цялата си емоционална сила — една особеност, която в бъдещите произведения (както в повестите, така и в романите) на Леонов ще има решаващо значение.

Другата страна на художествения стил на повестта «Петушихинският пролом» — словесната изобразителност — е още по-строго подчинена на основното структурно начало — образа на разказвача. Необичайната експресивна реч на повествователя веднага прави впечатление на читателя. Тя създава поетическата атмосфера в произведението, чрез нея се предават интонациите, емоционалната окраска на изобразяваните събития, широко се «експлоатира» маниерът на народното мислене.

Този силен акцент върху речта на субекта на изображение, който в много случаи издава светоусещането на човека от народните низини, в началото на 20-те години представя една от тенденциите на ранната свет-

ска проза. За писатели като Малишкин, Сейфулина, Бабел, Федин и др. «орнаментализмът» е израз на интерес към образното фолклорно слово.

«Орнаментализмът» на Леонов се опира върху «сказовата» реч. Неговите извори възхождат към живото народно слово. Авторът сякаш е опиянен от онова богатство от думи, които носи в себе си неизтощимият народен гений. Наблюденията на младия Леонов върху селския живот се преплитат с чувствителността му към словесната експресия. Тази особеност на художествения стил в «Петушихинския пролом» забелязва и много точно изразява талантливият съвременник на писателя Д. Фурманов: «Майсторско описание на панаира, багри! Майсторско описание на разкриването на мощите! Маса образи, щателна работа, лекота на сравненията, конструкциите: превъзходно.»¹⁴

«Сказовата» реч в повестта доразкрива образа на разказвача. Като в пъстра плетеница в нея се съчетават приказният, легендарен елемент с песенния, житийното начало с простонародната диалектна реч, лирическото славословие с фолклорната традиция. «Сплитането» на речевите пластове е свързано с настроението на разказвача, с обекта на неговото повествование. Когато се разказва за Петушиха, интонациите и словесната изобразителност са прости, естествени, непретенциозни, речта е изпъстрена с диалектни думи, пословици, поговорки. Насочи ли се погледът на повествователя към манастира, в описанието личи житийната традиция, нелишена от известна преднамереност и стилизация. («Беше нощ. И се склониха под мокрия вятър голите брези и трепетликите и случайната тъмна ела, прикриваща Пафнутий от дъжда. И умря. И се разтвориха дърветата, като му даваха да мине. И мина. И зашумяха.»)

В структурата на «сказовата» реч широко е застъпена мелодиката, ритмиката, своеобразната синтактична постройка на фразата. На много места в повестта съзнателно е търсен от автора вътрешният звукопис — евфонията («И захотелось ему радость этому месту луговому при-Устроить. Хотел сперва церкву»), която придава понякога изкуственост на повествованието. Почти веднага се хвърля в очи особеното място на сказуемото и определението в синтаксиса на словесния израз. Първият е най-често в края на фразата («Сторожите семеро гнедого мерина, не смыкайте глаз — сведет!»), а определението е откъснато от определяемата дума («... пели в тот день предосенний за линией НЕБА облачной занавеской ЗНОЙНОГО ЛЕТА голубые петухи»).

Цялото своеобразие на формата, на художествения стил в тази първа повест на Леонов издават несъмненото дарование и оригиналност на писателя. Именно по повод появата на «Петушихинския пролом» един критик от началото на 20-те години сполучливо сравни таланта на художника с покарването на «свеж кълн» в младата съветска проза.

¹⁴ Д. Фурманов. Собрание сочинений в 4 томах, т. IV, изд. „Художественная литература“, М., 1961, стр. 416.

2

„Малкият човек изпит държи“
(„Краят на малкия човек“)

Повестта «Краят на малкия човек», съотнесена по време на създаване с «Петушихинския пролом», звучи необичайно и в същото време показва колко многостранни са измеренията, в които Леонов «изследва» човека, колко разнопосочни са стиловите търсения на младия автор. Поставени една до друга, двете повести са съвършено различни и трудно може да се открие каквато и да е външна прилика, ако не е оня основен проблем, който продължава да интересува Леонов и в тази повест — човека и революцията.

Ако в «Петушихинския пролом» писателят концентрира вниманието си на въздействието на революционните събития върху съзнанието на патриархалния селянин, то в «Краят на малкия човек» неговият обектив е насочен към онази част от интелигенцията, която остава безразлична към историческите катаклизми в съдбата на Русия и руския народ. Емоционалната обаятелност, лирическият тон от предшествуващата повест изчезват, художествената субективност отстъпва пред откровеното «саморазкриване» на интелигента в споровете върху социално-философски и етични проблеми. Интелигентското «множество» е многогласно и всеки глас представява шрих към «събирателния образ» на еснафството, персонифицирано сега не в патриархалния селянин, а в нереволуционния интелигент.

Леонов избира друг оптически ъгъл на зрение, когато визира този тип еснаф, различен от изходната позиция в «Петушихински пролом» (гледната точка на разказвача). Той се приближава до интелигента плътно, прониква в неговия свят, докосва се до «потайностите» на еснафската душа. Това налага и нов принцип на повествование — строгото обективно изображение, което дава по-големи възможности за претворяването на трудната художествена задача, продиктувана от сложния и противоречив образ на интелигенцията. Така Леонов подхваща един от вълнуващите за 20-те години в съветската проза проблеми — «интелигенция и революция».

В същото време в повестта «Краят на малкия човек» писателят продължава една от централните теми на руската класическа литература, чието начало поставят още Пушкин, Гогол, Достоевски и пр. — темата за «малкия човек». Малко е да се каже продължава, по-вярно подлага на проверка критериите, с които големите руски писатели до него оценяват нравствената същност на «малкия човек». Неоспорима истина е, че този социален образ бе пробен камък за хуманизма и хуманистичните търсения на великите художници. Пушкин «открива» в станционния надзирател Вирин безкрайно богата човешка душа, способна дълбоко да чувствава и съпреживява, безсилна пред разложението на нравите; Гогол показва безобидния, безропотен, безсловесен титулярен съветник Башмачкин, морално и физически сломен от несправедливостта и беззаконието в обществото; Достоевски рисува галерия от образи на чиновници, пропаднали и декласирани хора

начело с Девушкин и Мармеладов, които вопиюще крещат: «И ние сме човечи!» Достоевски обаче отива по-нататък от Пушкин и Гогол. Той не просто съчувствува и страда за своите герои, но произнася и гневна присъда над обществото, над «буржоазността», причина според него за унищожаването на доброто у човека, за възкресяване на злото, превъплътено понякога във филистерско благодушие. Великият хуманист до болка разголява всяко низко, egoистично душевно движение и с присъщото му чувство на презрение отхвърля пошлото esnafско желание човек да не се докосва до онова, което би могло да «обезпокои» самодоволството на esнафа. Така у Достоевски трактовката на «малкия човек» се извършва на друга плоскост: тя наследява съчувствието и състраданието от установената вече традиция, но внася и омразата към всички социални обстоятелства, които правят човека отчужден и го карат да се слее с esнафа. В моралния двубой между човек и общество при Достоевски моралната победа принадлежи на поругания, но с необезличено вътрешно достойнство човек.

С тъжно-иронична усмивка Чехов наблюдава душевните сътресения на чиновника Червяков и с искрена болка съпреживява страшната самота и безкрайно отчаяние на простия колар Йона. Чехов прозира безплодността на интелигентските мятания и трагичния комизъм на техните безпочвени пориви, той открива и убийственото деградирание на интелигентската личност по посока на esнафската ограниченост, превърнала се в най-страшното социално-нравствено зло в поведението на човека в края на XIX век. В репликата на един негов интелигент много точно е изразено това психическо състояние: «Казват, че философите и истинските мъдрци са равнодушни. Не е истина, равнодушието е паралич на душата, преждевременна смърт» («Скучна история»). В субстанцията «човек и общество» Чехов осъжда (пряко или косвено) не само действителността, но и проядения от esнафски идеали човек.

Идеалът за «малкото esнафско щастийце» с още по-голяма страстност и с една пословична последователност се развенчава от младия съвременник на големия реалист Горки. Великият пролетарски художник има своя концепция за «разрушението на личността», която на нова степен показва съвременните за онази епоха причини за формирането на esнафската психология и поведение. От дрипавия просяк дядо Архип и простия селянин Гаврила до градския занаятчия Иля Лунев и интелигентите в «Esнафи» и «Дачници» корените за esнафството според Горки са едни и същи — наслоените от буржоазното общество и съзнание собственическо чувство и зверски egoизъм с неговата обратна страна — крайния индивидуализъм.

Такава е в най-общи линии метаморфозата на «малкия човек» от миналото столетие и началото на века, блестящо изобразена в руската литература. Възниква законният въпрос — каква е неговата съдба в революционната епоха? Не открива ли революцията от 1917 година възможност за превръщането на «малкия човек» във «велик човек»? Вероятно от такъв характер са били вълненията на младия Леонов при създаването на втората му повест «Крайт на малкия човек».

В светлината на проблема за взаимодействието на човек и общество той преосмисля, преразглежда всички въпроси на човешкия живот, някои от тях поставяни и третираны вече в руската класическа литература, други — възникнали във връзка с раждането на новото време, извикани на дневен ред от самата история.

Така централен проблем в повестта «Крайт на малкия човек» става въпросът за съдбата на човека в революционната епоха, за обществената значимост на неговите дела, за отговорността му пред историята и времето, за характера на хуманистичните му стремежи. Проблемът е безкрайно широк, може да получи различни решения. Леонов не търпи отвлечените философски тези. Отправна точка за разкриване облика на човека става историята, съдът на историята, отношението към съдбините на народа. «Човекът и историята» — така най-кратко бихме могли да формулираме голямата философска тема, която младият писател въвежда в повестта. Съдбата на интелегента Лихарьов става повод авторът да развие своите концепции за човека.

Леоновият герой не е нов и той не е негово откритие. Нови са обаче идейно-естетическите позиции, от които писателят представя образа на човека, нови са принципите, от които той осмисля своите хуманистични търсения.

Трябва да е била твърде голяма, но не фатално отчаяна, а разумна смелостта на 23-годишния автор, за да започне открит разговор и благороден спор не с друг, а с великия, сложен и противоречив талант — Достоевски. (Младият Горки също спори с големия писател в повестта «Тримата» (1901), но след като бе получил национално и световно признание и имаше зад себе си знаменития тритомник с разкази.)

Изборът на Достоевски не е случаен. Той не само се оказва близък до творческия натюрел на младия художник, не само става добра школа за него. Леоновският интелегент духовно се формира във времето, когато живеят героите на Достоевски. В този смисъл повестта «Крайт на малкия човек» е открита парафраза на концепциите на великия писател за човека и неговото назначение. Именно парафраза, защото близостта в проблематиката и особено в стила не означава еднакво третиране на проблемите, а, тъкмо напротив, коренно различие в художественото решение. Ако трябва да говорим за интелектуална близост, то тя се съдържа в етичния патос на двамата писатели към човека, в умението им да покажат онези сложни, многостранни, безкрайно фини връзки, чрез които човекът взаимодействува със заобикалящия го свят. Но кой голям писател не се спира пред човешкия феномен и не определя отношението си към него? В още по-голяма степен това важи и за Достоевски, и за Леонов.

Героите на великия класик живеят в кризисно време. Началото на 60-те години на XIX век Ленин определя като нов етап в руското революционно движение, време на разпадане на феодално-крепостните отношения и бурно нахлуване на «буржоазността» не само в областта на материалния, но и на духовния свят. Достоевски изобразява всички възможни болезнени «гърчове» на «малкия човек» — чиновника, обеднелия дворя-

нин, различинеца, интелигента, полуинтелигента, откъснат от народа, патриархалния еснаф, човека, който се тули в тъмните ъгли и мрачните стаички, подобни на ковчег.

Този исторически отрязък — 60-те години на XIX век до 1917 година — е много важен в руската история. В него се появява и консолидира силата, която събори експлоататорското мнозинство, но в него се формира духовно и психически една част от руското общество, която не става пряк участник в революцията.

За значимостта на този период свидетелствува и творчеството на великия Горки, който неведнъж се връща към него ту за да изобрази психологията на умиращата класа (в «Делото на Артамонови» той показва своите герои именно в периода от 1863 година до навечерието на революцията), ту за да разкрие «неведомите» зигзаги в съзнанието на онази обществена прослойка с името интелигенция, която се спъваше по средата на пътя и предаваше делото на революцията, разкапана от еснафската психология и буржоазен индивидуализъм («Животът на Клим Самгин»), ту за да покаже оня «малък» човек, който напускаше разорен селото, стигаше до града с единствената мечта за шепа пари, да стане собственик («Тримата»).

Вече става ясно защо Леонов се интересува от еволюцията на оня човек — интелигента, полуинтелигента или просто еснафа, когото рисува Достоевски и който преживява революцията. Писателят изследва неговата съдба в друго, пак кризисно време — революцията и гражданската война, когато се руши буржоазното съзнание и се ражда ново общество, унищожило завинаги човешката несправедливост, срещу която така горещо негодуваше Достоевски с неговите «малки хора». Леоновият герой по духовната си конституция принадлежи на миналото столетие. Не случайно на два пъти в повестта като шрих от портрета се подчертава петдесет и четири годишната му възраст.

Какви са реакциите на този човек след революцията? Какви нравствено-психологически проблеми го занимават, как оценява коренните промени в руското общество? Как «държи той своя изпит пред историята», как използва откритата възможност за творческа активност в историческия процес?

Фокусът на тези въпроси е образът на професора по палеонтология Фьодор Андреевич Лихарьов, същевременно идейно-художествен и сюжетно-композиционен център на повестта. Младият прозаик застава своя герой «да мисли над философските теми на руската история», нещо, което бе длъжен да направи всеки обикновен човек в Русия в годините на революцията. «Това са години, както сам казва Леонов, когато се рушеше руската история.»¹⁵ «Малкият човек» трябваше да намери мястото си в нея.

За Леоновия интелигент, възпитан в миналото столетие, прекарал целия си живот над палеонтологичните отломъци, този момент не е нито така лек, нито така прост. Известният учен Лихарьов е изправен пред важна

¹⁵ Из личната ми беседа с писателя.

и сложна дилема, образно казано — или трябва да излезе на улицата и да «носи тухли» за построяване фундамента на социалистическото общество, или да остане при своята самота и отчужденост, да признае собственото си «обезличаване» («мелкостъ») и единствения възможен край, който му отрежда времето — историческа гибелност.

Революцията заварва Лихарьов готов, изграден като характер, с установени обществени възгледи и норми на поведение. Той принадлежи към она тип интелигенция, която живее в себе си и за себе си, разсъждавайки «длъжен е някой да ни храни». Затвореността и отчуждеността на Лихарьов не са само резултат на професионална уединеност. Задълбоченото му проникване в палеонтологията и сродните ѝ науки, непосредственият контакт с предисторията на човечеството не са изградили у него зряла и тори-ческа концепция. Лихарьов завинаги е останал при своя мезозой и не е почувствувал нужда да свърже миналото с настоящето, още по-малко да намери мястото на човека в историческия процес.

Откъснатостта и безплодността на неговите научни занимания не е причина, а следствие на едно с години формирано обществено поведение, резултат на индивидуалистично съзнание, опиращо се на такава философска позиция: «настоящото е неструващо отражение на невъзвратими времена»¹⁶. Трудът за климата на мезозойската епоха е безполезен, той няма за цел да възкреси миналото, което човек е длъжен да познава и помни.*

А «настоящото» това е революционната действителност, историята, която току-що се твори от «малките хора», сега вече не жертва, а съдници на времето. «Малкият човек» — интелигентът Лихарьов — обаче не чувства величието на епохата, не разбира мащабността на историческия процес, въпреки че цял живот се е занимавал с история. И тук започва раздвояването на понятието: от една страна, «малкият човек» се издига до творец, до обществено активна сила, от друга — «малкият човек» се огражда с китайска стена на равнодушие по отношение на напрегнатата революционна съвременност, свличайки се до позицията на еснафската психология и линия на социално поведение.

Така проблем номер едно в повестта на Леонов става пътят на «индивидуалиста» до точката на нравствената деградация, траекторията на неговите мисли и чувства. Авторското решение на образа се проектира в психологичен аспект. Цялата сюжетно-композиционна организация на повестта, изборът на ситуации, предметната изобразителност е подчинена на това структурно начало в произведението — психологията на «дребнавостта».

Леоновият интелигент живее и «действува» в замръзнала и гладна Москва през «незабравимата» 1920 година, когато Деникинската армия

¹⁶ Л. М. Леонов. Конец мелкого человека, изд. М. И. Сабашниковых, М., 1924, стр. 6. Всички цитати по-нататък от тази повест са по това издание. Страницата ще бъде посочена от самия текст в скобки.

* Доктор Пикеринг от повестта „Евгения Иванова“, забележителен археолог, също се занимава с отдавна разрушени светове, но историческите изводи, до които достига, са съвършено други.

е стегнала в стоманен обръч «властта на съветите», когато еснафът самодоволно потрива ръце и чака всеки момент да бъде задушена революцията от «зъбестото бяло чудовище» (Маяковски).

В рамките на повестта героят се разкрива от она момент, когато той не може повече да издържи своята уединеност и потърсва «среда» за духовна изява. Сюжетът обхваща две-три посещения на Лихарьов в дома на доктор Елков, който събира на «музикални петъци» сборище от болни, смахнати и изгубили почва под краката си хора, търсеци точката на равновесие не във времето и събитията, а в себе си. Това е «паноптикумът» на Елков — не от зверове, а от човешки подобия, които не са издържали изпита на епохата и са се отпуснали и на социалното, и на нравственото дъно.

Революцията е изтръгнала из корен всички. Това е то въздействието на външния свят върху човека. Каква е ответната психическа реакция? Един от «експонатите» — Косов — е станал спекулант, през ръцете му минават пари и провизии, но уморява от глад брат си; друг — поетът Кромудин — пее погребални химни за Русия; трети — Водянов — ограбва минувачите в тъмните улици на Москва, чувствайки, че само така може да бъде в крак с времето; Титус с някакво неистово отчаяние се опитва да спечели доверието на другите, а сам им отговаря с лъжа и неискреност; Сиволап лекува пациентите си с конски дози лекарства. «Най-разнообразни елементи, Менделеева таблица» — казва домакинът за «музейните си екземпляри».

Най-откровено циничен в своята омраза към революцията обаче е доктор Елков. Неговото поведение е на човек, осъзнал предстоящата си гибел. Физическите и духовните конвулсии на този интелгент са най-отвратителни. Във филипиките му срещу новото време се чете отчаяно усилие да запази самообладание. Има нещо трагикомично в неговите «музикални вечери». Когато навън бушува революцията, неговите гости слушат сърцераздирателните гласове от грамофона. «Щом ще се умира, то поне с музика» — казва той, без да се опитва да прикрива собственото си нищожество.

Социалната същност на Елков се приоткрива с един точен предметен детайл. Малкото пухкаво момче с дебела книга в ръцете от снимката, която Лихарьов разглежда на стената, се намира сред обкръжение от «значителни лица» (Гогол) — недвусмислен намек за принадлежност към буржоазната интелгентска върхушка.

Елков е изпълнен с неверие в новия свят, който се ражда, и новите хора, които го строят, до такава степен, че революционната действителност се асоциира от него с «всеобщо объркване на мозъците», а строителите на социалистическото общество с «крадци», които ще разграбят неговите основи.

Вътрешната омраза е разнишила нравствената същност на Елков, за да стигне до такава низост в житейските си цели: «Аз само заради ко- така си живея.» Нещо повече. Извивайки се в предсмъртна агония, Елков и елковци следват една максима: «Какво ще се стесняваш? . . . Всичко

сега е позволено: да хапеш, да гризеш, по стената да се катериш, това е. . .» (стр. 121).

Очевидно е фарсовото извращение на идеите на великия предшественик на Леонов в мислите и думите на оеснафилия се интеллигент. Иван Карамазов се бунтуваше срещу нормите, моралните устои и правила на буржоазното общество, срещу фалша на християнската религия, срещу онази нравственост, която позволяваше невинното дете да бъде разкъсано от генералското куче. В образа на Иван Карамазов и неговия гневен повик Достоевски утвърждаваше не християнското примирение с престъплението, а истински хуманистичното отношение към човешката личност.

Елков се «бунтува» срещу времето, срещу историческото възмездие. Неговият «бунт» не се издига по-високо от възмущението и негодуването заради нарушения еснафски покой. Даже Лихарьов е потресен от подобно деградиране на личността, въпреки че и неговото възмущение ще бъде «до поры до времени».

«Паноптикумът» на Елков като цяло се изявява най-релефно в интелектуалните диспути, в обсъждането на нравствено-философски проблеми. Еснафът разсъждава, мисли, горещи се в името на Русия, но в края на краищата остава далеч от истинските «мъки», които преживява, далеч от насъщните изисквания на времето. Неговият индивидуализъм и егоцентризм надделяват.

На този «жизнен» фон Леонов разкрива обществената, нравствена и духовна същност на човека, неучастващ в революционния процес; такава «жизнена» среда е най-подходящата, «хармоничната» за решаването на главния проблем, поставен от автора в повестта—превръщането на «малкия човек» в «обезличен човек» («мелкий человек»)*, т.е. в нравствено нищожество.

Революционното време става катализатор на духовните процеси в руското общество. Революционната действителност става причина открито да се проявят симптомите на «еснафщината» —отначало плахо и несъзнателно в отделни жетове и реплики, по-късно синтезирано в определена обществена позиция.

Фьодор Андрейч Лихарьов на първо време се съпротивява на мерзката атмосфера в елковския «паноптикум»; той не участва в споровете, наблюдава, саркастично иронизира стиховете на Кромулин за Русия, противна му е физиономията на Титус и особено ненавистната фигура на Елков. Цялото поведение на последния, маниер на разговор, открито «кривене» и издевателство над мъчителните духовни процеси, които преживяват хората в кризисното време на война, глад и разруха, е дълбоко противно на Лихарьов. Първото му посещение у Елков (поводът е гръдната жаба на професора) като че ли оформя твърдото убеждение никога повече да не стъпва в неговия дом.

Такива са първите психически реакции в поведението на човека Лихарьов. Но истинският художник не бърза, тънкият психолог Леонов по-

* По-нататък в текста вместо «обезличен човек» употребяваме «малък човек» в леоновското значение на понятието «мелкий человек».

степенно натрупва друг тип детайли, които показват, че «външното» у героя не е резултат на най-дълбоки, съкровени вътрешни решения. Лихарьов не веднъж, а два, три пъти отива в «паноптикума», всеки път под различен предлог и с различно оправдание на съвестта, в дъното на които лежи само един смисъл: професорът се чувства вътрешно родствен с елковци. Или става онова, което му предсказваше така ненавистният Елков: «Ще дойдете, Мезозавър Андреич. . ., защо да си кривим душата?» Човекът с най-човешки облик сред странните чудаци на доктора бързо се превръща в най-интересния, забележителен и «крупен» експонат от неговата колекция: мезозойско чудовище, склонно към метафизични решения.

Леонов показва «механизма» на това превъплъщение, неподозираните тъмни страни и двойствена природа на «малкия човек». Вътрешната същност на Лихарьов се раздвоява. В интелектуалния и нравствен двубой застават един срещу друг еснафът и човекът, който все още съществува някъде в потайностите на душевната природа, персонифициран в образа на «ферта»*. Ферът е другото възможно «аз» на Лихарьов, една потенциална възможност за човешко поведение, а то значи и на обществено отношение към «болните въпроси» на Русия. Леонов започва разкриването на вътрешната същност на «малкия човек» от възможно най-високата нравствена точка, до която въобще може да се издигне този социален характер.

След първото — уж нежелано — посещение у Елков «човешката съвест» на Лихарьов избухва. Ферът, който до този момент е мрачен, безсловесен силует, явяващ се по време на сърдечните пристъпи, започва спор с еснафа. Всички онези въпроси, които са били предмет на разговор в зверилника на Елков, сега имат ново място на действие — съзнанието на личността. Главните въпроси, които повдига ферът, са за човека и революцията, за човека и Русия, за неговото поведение в съдбовни за народа исторически моменти, за хуманизма.

«Вътрешният диалог» в душата на Лихарьов започва с въпроса за местото на личността в революционната действителност, в историческия процес. Ферът, изразяващ все още човешката съвест на героя, апелира не за правдата на индивида, а за правдата на обществото и историята. «Двойникът» на Лихарьов отхвърля, не приема равнодушието и спокойствието у еснафа. В същност неговата позиция засяга важен философски въпрос — за свободата на личността и историческата необходимост. Свободен ли е «малкият човек» сам да определя своята линия на поведение? Може ли да пренебрегне повелите на времето? Свободата на личността не е произволно волево действие, тя се подчинява на историческата закономерност. В тази позиция на ферта е зашифровано и авторското отношение към поставения проблем. В нея е смисълът на патоса, който изпълва произведението. Ферът в спора с еснафа заявява: «Ето Елков уверява, че тухла по тухла ще разграбят всичко; а ако допуснем, че този циник лъже. Той иска гибел, защото в нея е неговото оправдание! Не, шегата настрана — а сто че вземат и не разграбят. Ех, какво нещо ще се сътвори! Всичко наопаки ще се обърне — светопредставление, смърт на мухите. . .» (стр. 74).

* „Ферт“ тук в смисъл на „двойник“.

В това съмнение в елковската философия, която не допуска, че сградата на бъдещето може да се построи от обикновените ванковци, в тази вяра в новото настояще на Русия не се ли чете авторското присъствие? В повестта няма положителни герои в истинския смисъл на думата и Леонов си е послужил с един чисто достоевски похват — авторите идеи да се носят и от отрицателните, социално-философски несъстоятелни личности. Но в тази външна близост на стила можем да открием пак една парафраза. У Достоевски това е художествен принцип — доброто и злото да съжителствуват заедно у човека, «раздвоението» на личността да разкрива трагичното «зърно» на образа. У Леонов «раздвоението», както ще видим по-нататък, има друг смисъл и довежда до други резултати — трагикомичното.

Иначе казано, в този двубой на човека с еснафа авторът открива за момент една малка възможност за победата на човека — да излезе на улицата и се слее с масата. Във връзка с това фертъг припомня революционната младост на някогашния студент Лихарьов, който «на барикадите е ходил и с червено парцалче е махал» (стр. 86). «Малкият човек» все още не е пропаднал на изпита си по история. Нужна е една крачка, за да надмогне, ако си послужим с един съвременен термин, екзистенциалистичната си отчужденост.

Но корените на индивидуализма у Лихарьов са много по-дълбоки. В еснафската природа могат да се открият «мигове» на революционни увлечения, но те не издигат еснафа по-високо от «рицаря на часа». Не напомня ли студентската младост на Лихарьов поведението на Горкиевия интелегент Пьотр от драмата «Еснафи» или временно приспособилия се към болшевиките Клим Самгин от едноименното произведение? Колкото и да са различни тези характери, както и да се преобразява еснафът, смисълът на неговите жизнени принципи е един и същ — бягство от обществено-историческите проблеми, затваряне в черупката на индивидуализма.

Професор Лихарьов в спора с времето не издържа, проваля се. И ако до този момент «разрушението на личността» (Горки) е все още скрито, във вътрешен план, то в следващите епизоди на сюжета получава и външни очертания. Контрапунктът е образът на Русия.

На един от елковските петъци поетът Кромулин чете стихове за славното минало и настоящия «див гибелен край» на руската земя. Всички в «паноптикума» аплодират бурно бледия туберкулозен вития. Единствено заклетият враг на Елков Сиволап възкликва: «За вас Русия не е в сърцето, а на езика. Вие по-добре да бяхте написали за безответната любов, къде по-безвредно! Ех, много ви се иска преди вас тя да умре, а тя напук ще вземе и ще оживее» (стр. 87).

Образът на Сиволап в повестта е малко необичаен. Той носи в себе си мрачното отчаяние не само от водовъртежа, в който се намира човекът в това «смутно» време, но и от присъствието на такива човешки «кривения», каквито вижда в колекцията на Елков. Сиволап прилича донякъде на Горкиевия Сатин с тази разлика, че красивите думи за Русия и безпощадното развенчаване на «паноптикума» не остават само фраза. В един момент

Сиволап намира сили да скъса с елковци.* Преди да ги напусне обаче, той търси поддръжка — ще се намери ли поне един сред тях, който да обича Русия не на думи, а на дело и да го последва.

Погледът на Сиволап се насочва към професор Лихарьов. На интелигента е дадена още една възможност — сега в «практиката» на външното поведение — да надмогне, да победи еснафа. Какво е Русия за Лихарьов, има ли нещо общо в неговия нравствен кодекс с думите на Сиволап.

Младият Леонов е забележителен майстор на психологическия портрет. В една външна реакция е синтезиран целият отговор на този въпрос. На погледа на Сиволап да го последва Лихарьов свежда очи, на висок глас обявява, че ще си отиде с него, и в същия момент се спира в нерешителност, а в съзнанието изплува мисълта: «Ще си отида, ще си отида, това е плесен, инквизиция», но не си отиваше, защото в къщи му беше по-зле» (стр. 88).

Еснафът у Лихарьов се реализира и в общественото поведение. Става пълно покритие на «вътрешния» и «външния» човек. «Еснафщината» здраво се вкопчва в човешкото начало и го задушва докрай.

Във втората част на повестта (делението е условно) психологическите «екзерсиси» в душата на Лихарьов продължават. Фергът не изчезва, но играе нова роля. «Раздвоеността» става форма не на «болната» човешка съвест, а на неустойчивата еснафска психика, на безплодните терзания на «малкия човек». «Обезличеността» на Фьодор Андреич получава определени очертания. Лихарьов вече с нищо не се отличава от омразния му преди Елков. Последният наричаше революцията «всеобщо разбъркване на мозъците», а в неговото съзнание тя се представя като «някаква бъркотия»; Титус отричаше всякакво изискване за хуманност и благородство у човека, у Лихарьов отношението към обкръжаващите го (сестра му Елена, Мухолович) се изразява в най-низък егоизъм. Леоновият интелигент започва да мисли, чувствава и действа като деградиралите личности от «паноптикума» на Елков.

Най-високата точка на изява на «обезличаването» и най-ниското падение на еснафа става по въпроса за хуманизма. Отношението към човека е най-слабото място, ахилесовата пета на еснафската психология, камък, в който «малкият човек» се препъва и катастрофално полита в бездната на моралната низост.

Единственият най-близък човек на Фьодор Андреич е неговата сестра Елена. Безкрайно предана, отзивчива, изцяло посветила живота си на своя брат, тя има една единствена цел — да бъде в помощ на човека на науката, да обезпечи спокойствието на големия учен. Тихата, мълчалива Елена,

* В повестта не е ясно как и защо попада Сиволап в «паноптикума» на Елков. Тази «неяснота» според нас е резултат на едно непосредствено влияние от Достоевски, който много често не мотивира една или друга постъпка или страна в характера на героя, смятайки, че е странно «да се иска в такова време от хората ясност» (в смисъл смутно време). Във втората редакция на «Края на малкия човек» (1959) Леонов «дешифрира» много «странности» в образа на Сиволап. На тях се спираме в IV глава при сравнението на двете редакции.

която Лихарьов почти не забелязва и приема нейните грижи като нещо дадено, продължава да бъде всеотдайна и самопожертвователна даже в трудните години на глад, студ и разруха, когато нейното здраве е подкопано и туберкулозата я приковава на смъртния одър.

«Хуманистът» Лихарьов, който оспорваше Титус и настояваше на това, че човек трябва да бъде способен на благородство, не е в състояние да замени болната си сестра в дългите опашки за поредната дажба хляб; «хуманистът» Лихарьов, който подслуша един разговор за убийство в тъмните улици на Москва и се възмути как може да се унищожава човек, няма сили да каже една топла, прощална дума и със студена пресметливост мисли: «неудобна ще му бъде смъртта на Елена»; «хуманистът» Лихарьов, който в един нравствен диспут с ферта отрече престъплението (крвопролитие) с каквато и да е цел, извършва най-голямото престъпление — в предсмъртния час избягва и оставя сестра си да умре сама.

«Хуманизмът» на еснафа се превръща в своето отрицание — най-циничен индивидуализъм. Лихарьов става крадец на човешката ласка, отровен от плесента на своя егоцентризм.

В цялата повест психическият, нравствен и духовен облик на героя се пречупва през мотива за страданието. Според Достоевски страданието пречиства човека, прави го по-добър и достоен да изпита щастие. Еснафът страда, но не става по-човечен. Тъкмо обратното.

Героите на Достоевски се терзаят и мъчат почти винаги раздирани от доброто и злото в човешката природа. Съвестта на Разколников страда заради извършеното престъпление, но в края на краищата побеждава човешкото начало, макар и примесено с християнско примирение. Княз Мишкин беше болен от мъчителна физическа болест, но тя не прекърши доброто и хуманното в неговия характер. Неговата болест беше една възможност за Достоевски да хвърли предизвикателство в лицето на буржоазното общество — истинската хармония в живота княз Мишкин виждаше само в моментите на епилептични припадъци*. По този начин великият хуманист казваше: болно е обществото, а не неговият герой.

Леонов пародира страдалческият облик на «малкия човек». Болезнената форма на физическо и нравствено състояние е почвата, върху която се проектира неговото духовно разрушение. За страданията на човека Достоевски осъждаше обществото, Леонов — своя герой, който собствените си «мъки» издига над трудностите, над «страданията», които преживява Русия, родината, народът.

* Он задумался, между прочим, о том, что в эпилептическом состоянии его была одна степень почти перед самым припадком (если только припадок приходил наяву), когда вдруг, среди грусти, душевного мрака, давления, мгновениями как бы воспаменялся его мозг и с необыкновенным порывом напрягались разом все жизненные силы его. Ощущение жизни, самосознания почти удесеторялось в эти мгновения, продолжавшиеся как молнии. Ум, сердце озарялись необыкновенным светом; все волнения, все сомнения его, все беспокойства как бы умиротворялись разом, разрешались в какое-то высшее спокойствие, полное ясной, гармоничной радости и надежды, полно разума и окончательной причины. Ф. М. Достоевский. Собрание сочинений в 10 т., изд. «Худ. литература», М., 1957, т. VI, стр. 255—256.

«Малкият човек» е намерил нравствения модус на своето поведение. Той живее с мисълта за «великото страдание», оправдание на неговото общество равнодушие. В минути на върховно откровение той казва на ферта: «Ти не си прав, ти мислиш, че аз съм малък човек. Това не е истина. . . Този, който страда и люби, той не е малък (нищожен)» (стр. 142). Страданието се превръща в поза за героя, а любовта. . . Точно тя не достига на Лихарьов — та той с такава хладна пресметливост и коравосърдечие изоставя болната си сестра, както убиецът не оставя така жертвата си. «Ако е лишен от нещо страдалецът Лихарьов — пише Е. Сурков, — то това е именно способността да обича — неговият егоцентризъм не оставя място в света за никого освен за него и неговите камъни.»¹⁷

Изследвайки човека от миналото, опирайки се на естетическия и художествен принцип на Достоевски «да видиш човека в човека», чрез цялото идейно съдържание на повестта, чрез изградените характери в нея Леонов внушава мисълта, че нереволуционният човек от миналото се е изчерпал, духовно и нравствено се е принизил; класическият «малък човек» се е изродил в «обезличен човек». И което е още по-показателно, оценката на младия автор е категорична — настъпил е «краят на малкия човек». Времето на революционните промени е призвано да измете от авгиевите «обори» на замръзнала Москва, на цяла Русия еснафството като тип психология и обществено поведение, за да разчисти пътя на истинския «малък», обикновен, не нищожен човек — творца на революционната история.

В този смисъл философията на «обезличеността», художествена реализация на едно социално явление в един последващ етап от обществено-историческото развитие на Русия — Октомврийската революция и гражданската война, е откритие на самия Леонов. Последното е доказателство за една аксиома в изкуството: не е достатъчно да съществува явлението в реалния свят, трябва да има хора със съответна идейна, естетическа и емоционална нагласа, способни да забележат и художествено пресъздадат. Както справедливо отбелязва А. Старцева, Леонов се разкрива в тази повест като «писател с нов социален опит и идеал»¹⁸. Две десетилетия по-късно художникът сам пише за своето поколение писатели: «Революцията изведнъж ни застави по много пунктове да преразгледаме основните социални тезиси. Това преразглеждане на старото от позициите на новото и определи звученето на моите първи произведения, като «Гибелта на Егорушка», като «Краят на малкия човек». Това собствено бе преразглеждане на моралните качества на човека, на онова вещество, от което трябваше да бъде създаден новият човек.»¹⁹

В проблематиката на повестта «Краят на малкия човек» най-компактно се отразяват естетическите схващания на младия Леонов в началото на творческия му път. Критиката от 20-те години трудно откриваше

¹⁷ Е. Сурков. Проблемы творчества Леонида Леонова. Предговор към „Собрание сочинений“ в 10-и томах, изд. „Худ. литература“, М., 1969, т. I, стр. 17.

¹⁸ А. Старцева. Ранняя проза (О характере философской концепции). Сб. творчество Леонида Леонова. Исследования и сообщения, изд. „Наука“ Л., 1969, стр. 168.

¹⁹ La littérature soviétique, 1946, № 6, стр. 66.

връзката на тази повест с революционната съвременност и понякога стигаше до парадоксалния извод, че писателят едва ли може да се нарече «художник на революцията».²⁰ В съвременната литературна мисъл тази едностранчивост е почти преодоляна. Може да има право на живот мнението, че «повестта е слабо ориентирана към координатите на новия живот» (в тесен смисъл)²¹, но когато се раздават гласове, че «дистанцията между автора и главния герой се усеща слабо»,²² че «Леонов поставя въпросите отвлечено и умозрително»,²³ то тук се плаща дан на някога битували вече постановки.

Разбира се, художествената субективност в повестта е сложна (но не противоречива). Тя не лежи на повърхността (както и в «Петушихинският пролом»), не се синтезира в един или друг характер, а още по-малко в съдбата на главния герой. Авторското отношение прозира в репликите на Сиволап, в критичните изблици на ферта по повод поведението на Лихарьов, в образа на незабележимата и всеотдайна до последния си час Елена.

Трудно ще да е било на писателя да въведе «героя» на епохата в «паноптикума» на Елков или в някоя друга сюжетна верига. Леонов намира друг контрапункт срещу философията на «еснафщината» — образа на родината и отношението към човека. Младият прозаик негативно утвърждава, че на бъдеща Русия не са нужни нито елковци, нито лихарьовци. На фона на нейното величие те изглеждат нищожни, смешни същества. Никой от тях не е в състояние да се слее с трудната ѝ участ в годините на интервенция, глад и разруха.

В повестта на Леонов струи истинско хуманистично чувство, а това е критерият за истинността на едно произведение на изкуството. В концепцията за човека художникът не утвърждава правдата на лихарьовци. Неговата болка и отзивчивост е на страната на такива хора като Елена. На този етап обаче писателят на страстно развенчаваната от него еснафска пошлост все още не успява да противопостави разгърнатата концепция за новия човек* (образът е епизодичен), за новия тип хуманизъм**.

²⁰ Вж. А. Воронский. Леонид Леонов, сп. Красная новь, 1924, № 3; сб. Леонид Леонов, под ред. Н. Никитиной, изд. «Никитинские субботники», М., 1928.

²¹ А. Старцева. Ранняя проза... Вж. бел. 18, стр. 168.

²² Г. Белая. Ранний Леонов (Эволюция метода), сп. Вопросы литературы, 1970, № 7, стр. 52.

²³ Е. Старикова. Леонид Леонов. Очерк творчества, изд. «Худ. литература», М., 1972, стр. 36.

* Образът на новия човек, който изпитва всички трудности на времето заедно с Лихарьов и елковци, смътно се проектира в образите на обитателите на дома, в който живее главният герой. Този «фон» съдържа всички възможности за контрастно изображение на главния персонаж в повестта, но авторът не го развива. Така е и във втората редакция. Очевидно Леонов е верен на художествената правда — присъствието на новия човек в обкръжението на елковци и лихарьовци е невъзможно.

** Именно във връзка с проблема за хуманизма писателят добавя нови шрихи и образи във втората редакция на повестта (1959).

3

„Аз се усмирих в сянката на хорското забвение, мълча и съзерцавам“

(„Записките на Ковякин“)

Младият Леонов удивява с прецизното си и детайлно изследване на една и съща социална психология — еснафството, чиито тихи води са разлюлени от революцията. И в третата си повест — «Записките на Ковякин» — писателят продължава да се интересува от класическия «малък човек», но сега върху друга географска почва — глухото провинциално градче. Това не е просто намерение от различни страни да се разкрие проблемът «човек и революция», а резултат на една вярно доловена от художника ситуация в жизнената действителност и стремеж към задълбоченото и идейно-художествено интерпретиране. «Стереоскопичният разрез» на еснафството продължава в ново осветление, в което най-ясно проличава идейно-естетическата позиция на писателя към изобразявания обект. В тази повест Леонов достига най-хармонично съчетание на форма и съдържание и най-органична изява на отрицателен патос към образа на еснафа.

Пълното и истинско заглавие на повестта звучи: «Записки на някои епизоди, направени в града Гогульов от Андрей Петрович Ковякин». Това вече е една характеристика за автора на «записките» — «историческия писател» Ковякин. В същност Леонов заостря вниманието на читателя към едно друго превъплъщение на еснафа в навечерието на революцията. Неговият основен критерий от първите две повести е запазен и тук — проверката на нравствената ценност на «малкия човек» се извършва съобразно историческите повели на времето.

По пълното неразбиране на историческия процес, по еснафската затвореност и социална откъснатост, по безрезервното отхвърляне на всичко онова, което нарушава еснафската идилия, Ковякин стои на една плоскост с петушихинци, Лихарьов, елковци. В този смисъл той като че ли не представя нещо ново в набелязания вече в общи линии в предшестващите повести образ на еснафа, на «малкия човек», която е изгубил според Леонов предишния си ореол на нравствено превъзходство в кризисното време на революцията и гражданската война и постепенно се е превърнал в духовна непотребност. «Обезличаването» на Ковякин е несъмнено.

Според нас връщането на автора отново и отново към еснафа, персонифициран сега в образа на провинциала, е продиктувано от две задачи. Първо, творческото съзнание на писателя открива нови черти у еснафа, които не са показвани до този момент и в същото време допринасят за «дообогатяване» на неговия облик като цяло; второ, по-важното, същественото в случая, чрез изображението на героя в нова жизнена среда писателят внушава един извод — ковякиновци са ненужни. В тази повест Леонов за пръв път открито в идейно-художествен план подчертава отрицателното си отношение към изобразявания социален характер.

Патосът на отрицанието изпълва цялото произведение. В литературната наука патетичността на творбата се схваща като съдържателна кате-

гория, която «зависи от това, доколко писателят задълбочено осмисля особеностите на изобразяваните от него социално-исторически характери, до каква степен се изясняват вътрешните връзки на тези характери и техните особености с общите тенденции на националното развитие и доколко задълбочено се разкриват перспективите на това развитие»²⁴.

В нито една от предишните повести патосът на писателя не взема таква очертания, както в «Записките на Ковякин». В тях като че ли неговото отношение можеше да се открие само във «втори план» и често беше засенчено от едно или друго възприемане на изобразяваните национално-исторически явления.

В «Петушихинският пролом» не беше трудно да се почувствува трагичната обаятелност в душите на селяните от станалия «велик пролом». Видяхме авторовото присъствие в един лиричен монолог, в който се четеше повече съчувствие към «драмата» на патриархалния човек и вътрешна увереност в утрешното светло бъдеще, отколкото присъда за неразбирателното на историческия процес.

В «Крайт на малкия човек» авторът наблюдава, без да коментира, обществено поведение на еснафа-интелигент. Отрицанието на нереволюционния човек бе произнесено не открито, а чрез психологическия крах на героя, във «вътрешните диалози» се проектираше неговата несъстоятелност.

В «Записките на Ковякин» идейно-емоционалното отношение на автора към изобразявания характер получава друга окраска — сатирична. Сатирата става форма на открито отрицание на еснафството като психология, обществено поведение, нравствен и духовен мир на човека. Наличието на такава изходна позиция в изобразението налага рязко да се очертае отрицателното съдържание на образа — пошлото, ограниченото, дребнавото, нищожното в природата на «малкия човек», и в същото време да се подсказва за идеала на художника, от висотата на който последният критикува, развенчава. В тази повест Леонов осъществява докрай своята естетическа задача, набелязана вече в «Петушихинският пролом» и «Крайт на малкия човек» — унищожава със средствата на сатирата «малкия човек», неговата духовна призрачност и обществено-историческа безпочвеност.

Сатирата предполага безпрекословно неприемане на своя предмет. «Тя сякаш винаги пародира жизнения обект — пише съветският литературовед А. З. Вулис — ту отдалечавайки се в своите преувеличения и обобщения толкова много от изходния материал, че реалните признаци получават в образа фантастичен, условен, отвлечен израз, ту, напротив, приближавайки се плътно до предмета на изображение.»²⁵ Леонов предпочита втория принцип на сатирична типизация, следвайки гоголевската и шchedринската традиция в това отношение. Неговият герой се разкрива в низ от

²⁴ Г. Поспелов. Проблемы исторического развития литературы, изд. «Прогресс», М., 1972, стр. 27.

²⁵ Краткая литературная энциклопедия, изд. «Сов. энциклопедия», М., 1970, стр. 674—675, т. VI.

реалистични детайли от обстановката и точни наблюдения върху социалната среда, а изповедната форма на «записките» представлява почва за психологическа изява на личността на Ковякин. Леоновият сатиричен характер е правдив съобразно собствената си социална природа, която като цяло, по вътрешната си несъстоятелност е в противоречие с идеала на автора за човека, отразяващ в себе си критерия на революционната съвременност. Това е и изворът на смешното и комичното в образа на Ковякин. Без да е маска или плакатна гротескова схема, той е не по-малко отвратителен в ролята си на «исторически писател», който с комична сериозност «повествува» за «мъките» и «страданията» на провинциалното еснафство в революционната действителност.

В «Записките на Ковякин» Леонов се интересува не просто от психическите реакции на героя и неговата среда към настъпилите исторически изменения — една от основните му задачи в «Петушихинският пролом» и «Крайт на малкия човек». Това присъства в повестта, но не е главното. Сега акцентът е преместен от автора върху безобразното, пошлото, низкото в характера на еснафа. Ако в «Крайт на малкия човек», макар и за момент, се откриваше възможност за реабилитиране на човешката същност у еснафилия се интелигент, в тази повест Леонов смъква всякакви илюзии за подобно действие. В това се състои категоричността на авторската позиция, намерила израз и в съответното сюжетно-композиционно изграждане на повестта и образа.

Още на първите страници на произведението (предисловието на поествователя) се съобщава за смъртта на Ковякин. Повестта започва с един акорд, чието символично звучене ще се чувства в цялото повествование — с идването на революционното време настъпва крайт на ковякиновци. Така Леонов не в хода на сюжета, а още в експозицията на повестта разкрива «финала» в съдбата на героя, в който се чете отрицателното отношение на автора към изобразявания социален характер.

И друго. Още тук писателят не пропуска случая да подчертае, че неговият герой живее и духовно се изгражда в същия оня важен период в руската история, за който вече стана дума в «Крайт на малкия човек». Андрей Петрович Ковякин, потомственият по произход (бащата дребен бакалин) и нравствена същност еснаф, се ражда през 1860 г. и завършва жизнения си път в 1920. В границите на един човешки живот са заключени колосалните промени в историята на Русия — от крепостната реформа до социалистическата революция.

Сюжетът на повестта обхваща «епизоди» от жизнения път на героя, в които се отразява обществената картина на провинциална «окуровска» Русия. Интригата отсъства, фабулното начало е сведено до минимум. Отново в постройката на сюжета авторът използва принципа на «мозаичност». «Разхвърляните» епизоди обаче са така подбрани, че съдействуват максимално за цялостното изграждане на характера, а във «втория си план» дават представа за отражението на големите исторически събития — войната, революцията и интервенцията — в провинциалното градче.

За пръв път героят на Леонов е нарисован на богат жизнен «фон».

в активна връзка с обкръжаващия го свят — обстоятелство, което допринася за по-голямата художествена убедителност на образа и по-пълнокръвно разкриване на социалния характер. Еснафът най-добре разкрива своята същност във взаимодействието с вещите и средата. Това е нов момент в художествените принципи на Леонов от времето на неговите ранни повести.

Поставяйки си като основна художествена задача развенчаването на еснафа в строго сатиричен план, писателят се стреми да обхване образа многостранно. Пристъпвайки към изграждането на характера, авторът отново се опира на предпочитания от него принцип за «двуплановост», «двуизмеримост». «Гражданската» дейност и интимният свят на Ковякин са двете посоки, по които се движи разобличението. Може да се каже, че изявата на еснафа на «общественото поприще» отсъствуваше в предишните повести. Но още в тях Леонов подсказва за съдържанието на критерия, който той издига пред човека — обществената ангажираност (особено в «Край на малкия човек»). И сега писателят именно от такава позиция извършва проверката на провинциалния «малък човек».

Крахът на Лихарьов бе нравствено-психологичен, «падението» на Ковякин е в «гражданската» му дейност. С нея започва мрачният комизъм в образа на героя. До каквото и да се докосне Ковякин, каквото и действие да предприеме, всичко е белязано с печата на пошлостта и «еснафщината».

«Гражданинът» Ковякин е църковен ктитор, почетен член на пожарникарската дружина, пълномощник на местната манифактура и пр. Най-елементарното умствено движение е кухо. Безпомощност на мисълта издава «реформаторският» дух на Ковякин: «Аз успях да внуша, че умрелите не трябва да се погребват как да е, а в строг ред. На всеки участък да се поставят покойници от съответната специалност. Търговците при търговците, военните при военните. Същото за поповеите, дейците и историческите писатели като мене.»²⁶

Героят се опитва да разсъждава по всички «исторически» въпроси. Но елейният строеж на фразата не може да скрие убогата мисъл. С един замах Ковякин срива еснафската си личност, когато с глупава екзалтация извиква: «О, време! Ти наистина си подобно на бояджия. Под образа на паяк аз изобразих времето, което се движи неизмеримо.»²⁷

Леонов открито пародира интимния живот на еснафа. В грубо скалпените стихове към любимата се отразява примитивизмът на чувството.

Повестта «Записките на Ковякин» има «очерков» характер. Писателят се е стремил в «документалността» на «записките» да създаде илюзия за жизнена правда на епизодите, събитията, отразени в произведението. «Очерковостта» се превръща в художествен похват. Тя присъствува в изграждане характера на героя (точните цифри, дати, години в «записките» на Ковякин) и в хода на цялото повествование. Но най-главната ѝ функция е сатиричното изображение. В «точните» зарисовки от Гогольов се отра-

²⁶ Л. М. Леонов. Собрание соч. в 10 т., изд. „Худ. литература“, М., 1969, т. 1, стр. 315.

²⁷ Цит. съч., стр. 303.

заява призрачността на живота в малкото градче и на неговите жители. По-късно в някои свои зрели произведения Леонов в позитивен план ще използва този принцип (романа «Път към океана»).

* * *

Ранните повести на Леонид Леонов приличат на творческа лаборатория — на идеи, теми, мотиви, образи, на композиционно-сюжетни и стилови решения. Идейно-художественият анализ, който направихме в областта на проблематиката и стила, убеждава колко разнообразни са проблемите, които вълнуват младия писател. На първо място Леонов се обръща с лице към онова «гигантско торнадо на идеите»²⁸, което се извършва в годините на революцията. Именно на грамадните сблъсъци в човешкото съзнание в сферата на идеите, а не на външните класови конфликти писателят отдава предпочитание. Избраното от него явление — еснафството (в което не е пренебрегнат и социалният момент) — му дава възможност във вертикален разрез да изследва психологията на различни социални групи. Еснафството във всичките му форми, като духовна същност и обществено поведение, е оригинално видяно от Леонов. Може да се каже, че в началото на 20-те години никой от съветските писатели не третира тази тема от философска гледна точка и не свързва явлението с назначението на човека в революционната действителност. Психологията на еснафа е често предмет на сатирико-комично изобразяване (М. Зошенко и други), но то не надхвърля рамките на остро разобличение.

В границите на «средната епична форма» Леонов успява да проникне в причинността на явлението. За него не е достатъчно да констатира ситуацията (в Хегелевия смисъл на думата), да внуши, че еснафът е «отчужден», равнодушен, обществено незаангажиран. За писателя е потребно да схване корените на индивидуалистичната «свобода» (Лихарьов). Затова още в тези първи повести Леонов проявява една особеност на художник при мотивиране на характера — в исторически план се връща столетия («Петушихинският пролом») или десетилетия («Краят на малкия човек», «Записките на Ковякин») назад, за да открие истинските причини за създаването на един или друг социален тип.

Това обаче е само едната страна на въпроса. Историческата мотивировка е необходима, но не и достатъчна за писател като Леонов. Неговият интерес е към «вътрешния човек», към духовния, нравствен, психологичен и философски свят на личността.

Ако се абстрахираме от редица конкретни подробности на трите повести, можем да открием една вътрешна логика в третирането и решението на проблема на еснафството. Леонов започва неговото изобразяване в онази социална среда, в която откъснатостта от историческия процес е най-малко осъзната и е резултат на религиозна заблуда, на вяра в земни и надземни сили («Петушихинският пролом»). Селянинът се разкрива в своята простота, наивност и патриархална ограниченост. Пълен контраст

²⁸ Л. Леонов. По координатам жизни, сп. Вопросы литературы, 1966, № 6, с. 98.

на този образ — другата крайност в амплитудата на колебание — е интелигентът в повестта «Крайт на малкия човек», Последният напълно съзнателно обръща гръб на революционните процеси, на историческите конфликти, ръководен от философията на интелегентско равнодушие и отчужденост. Тази контрастност според нас е съзнателно търсена от Леонов. Писателят отива и по-нататък. В следващата повест — «Записките на Ковякин» — еснафството е изобразено в най-типичната си форма като характерна страна в живота на дореволюционна Русия. Градският провинциален еснаф, тъпоумният «исторически писател» Ковякин, примитивно и все пак доста точно изразява отношението на една част от «хората на глухата провинция» към революцията: «Представете си, в езерото хвърлят камък. От това рибата, разбира се, се разбягва, търсейки друг подслон. После дълго не стихват кръговете. Какво е Гогульов? Същото езеро без никакво съмнение. И изведнъж камък. Кой сме ние? Ние сме риби! . . . Излиза, че са ни уловили всички и са ни поставили в кофа. Както гледаме от Гогульов, сега времето е такова, че прилича на въртенето на кофа около прът.»²⁹

Такава вътрешна логика съществува и в позицията на автора към изобразявания герой в неговата социална конкретност. В «Петушихинския пролом» Леонов отрича отделни страни, но не дискредитира личността на селянина като цяло. Революцията развенчава култа към светеца, религиозната вяра и някакъв трагизъм струи от измъчения лик на селянина затова, че не може да прозре дълбоката същност на великите социални промени. Авторското отношение, както видяхме при художествения анализ, в някои моменти се издига до съпричастност в «мъките», които преживява селска Рус. И все пак повече твърдост и безкрайна вяра в здравето на народно начало, отколкото неударжимо отчаяние и болка се четат в думите на повествователя, когато казва: «Какво пък, да умреш значи отново да израстеш — няма място тук за съжаление! Във всяко велико племе мужикът мужик ще роди.»³⁰ Не се ли оглежда тук и образът на автора? През тази вяра в бъдещето на Русия се пречупва сложността на авторското решение: от една страна — отрицание на еснафската студенина и враждебност, от друга — съучастие към граничещото с трагизъм душевно състояние на селянина, от трета — утвърждаване на човека — строител на новото общество (Арсен, Петров, Талаган, Якайтис). Може образът на болшевика на този етап от творческия път на Леонов да не е пълнокръвен човешки характер, да няма онази дълбочина и сила, която ще получи в образа на Павел Рахлеев от романа «Язовци», написан само две години по-късно. Тази непълнота отчасти може да се обясни с онова смайване, което е изпитвал почти всеки художник от пьстроцветния, многолик живот след революцията. «Нас ни привличаше тогава — пише Леонов по-късно — необичайността на материала, юношеското ни въображение поразяваха и пленяваха понякога страшните, понякога безформени, но винаги величествени

²⁹ Л. Леонов. Собрание сочинений в 10 т., изд. „Худ. литература“, М., 1969 т. I, стр. 333.

³⁰ Пак там, стр. 214.

пластове на изригнатата лава и могъщото кълбене на силите, затворени в дълбочината на живота. Тази необичайност на материала прикриваше нашата литературна безпомощност.»³¹

Още в повестта «Петушихинският пролом» Леонов се изявява като художник, който се стреми да обхване сложността на явленията в реалния свят, да изобрази грандиозните вътрешни процеси в народния живот.

По друг начин се проектира авторската субективност в повестта «Краят на малкия човек». Както вече подчертахме, тя е още по-скрита, по-законспирирана. Подтекстът на произведението обаче съдържа категоричността на авторското решение — пълно дискредитиране на еснафската личност у интелегента по всички линии и особено в отношението му към революцията и човека. Големият учен Лихарьов не разбира, че истинският смисъл на революционните процеси е не разрушението, а съзиданието.

Младият писател сякаш постепенно е напипвал истинския отговор на поставения в трите повести проблем, за да достигне до критичния патос на изображение в «Записките на Ковякин». Чрез цялостната композиция на образа, чрез сатиричните похвати на типизация той произнася присъдата си над еснафа — социална ненужност, която времето обрича на гибел.

Трите ранни повести на Леонов — «Петушихинският пролом», «Краят на малкия човек» и «Записките на Ковякин» — според нас представляват един художествен триптих по отношение на разкриване образа на еснафа и по движение на авторското решение. Това обаче е едната страна на литературно-художественото значение на повестите.

Еснафското поведение е не само характерно, оригинално уловено и художествено зафиксирано явление в ранните повести. То се оказва благодатен материал за Леонов да засегне всички магистрални въпроси във връзка с «вечното» съотношение: личност и общество. Проблемът надхвърля конкретно историческото си звучене («човек и революция»), а и във връзка с него получава обобщен философски смисъл. Така интересът на писателя към еснафа в революцията се превръща в интерес към човека изобщо като социално-психологическа и обществено-историческа даденост, към всички общочовешки въпроси, погледнати от строго определен идейно-естетически ъгъл. Леонов дискутира — според нас именно дискутира — въпросите за назначението на човека, за неговата нравствена ценност и отговорност пред обществото и историята.

Безспорно най-важният сред тях е въпросът за отношението към човека. Ние вече засегнахме редица особености на леоновия хуманизъм. В образа на еснафа най-напред той търси човешкото начало и когато не го открива, задушено и потъпкано от индивидуализма, открито пародира «страданията» на еснафа (Лихарьов, Елков, Ковякин). Младият автор стои близо до горкиевската концепция за хуманизма — за човека трябва да се воюва, а не да се съжалява. Изворът на тези хуманистични схващания започва именно от ранните повести (и разкази). По-нататък те се обогатяват, за да стигнат в зрялото му творчество до такъв завършен израз: «Колкото повече мъка има, толкова по-малко сълзи» («Руският лес»).

³¹ Л. Леонов. Литература и време, изд. „Молодая гвардия“, М., 1969, стр. 40.

В естетиката на младия Леонов хуманизмът пречупва всички останали въпроси. От художествената реализация на проблемите в ранните повести се вижда, че според Леонов човекът е човек, само когато е обществено ангажиран, когато неговата нравствена същност въплъщава в себе си общественото назначение. Леонов застава човека да се вглежда в магистралните въпроси на историята и в умението или неумението да ги решава се съдържа критерият за неговата истинска етична ценност.

Вече подчертахме оригиналността на писателя при разкриване облика на «малкия човек», формиран духовно през XIX век. Работата тук не е само в спора с Достоевски или Гогол. Леонов по силата на своите идейно-философски позиции можа да забележи тези велики метаморфози на човека в новата историческа епоха, а натюрелът му на художник-психолог способствува да проникне в тайните на човешката душа. В това се състои една от характерните черти на неговия талант в тези ранни произведения — да съчетава социално-психологическото с философското начало в изображението на човека, което се изразява в спецификата на образното мислене, открояващо се в художествените структури и стила на повестите.

Стильът на ранните повести. . . Нищо по-пъстро, многолико и сложно. Ако повестите като цяло са лаборатория на идеи, проблеми и образи, то стильът е смел експеримент.

Естествено във всяка от тях откриваме стилово своеобразие, в една или друга степен съответстващо на художественото съдържание. Леонов открива такива жизнени ситуации, такова съотношение на социалните характери, които изискват особени стилови принципи в сюжетно-композиционното изграждане на произведението, в художествената реч и експресивната изобразителност, в цялата му «художествена система», за да се създаде един неповторим художествен свят със своя емоционална атмосфера, в чиято дълбочина се усеща специфичното «идеологическо» осмисляне и оценка на писателя по отношение на изобразяваните събития, характери и конфликти.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РАННИХ ПОВЕСТЕЙ ЛЕОНИДА ЛЕОНОВА

Маргарита Каназирска

Резюме

Леонид Леонов виднейший писатель современной советской и мировой литературы. Масштабность идей, богатство тем и образов, разнообразие жанров являются характерными чертами его творчества. Если художественные особенности его романов и драм привлекали исследователей, то леоноведение все еще в долгу в отношении раскрытия специфики такого жанра как повесть — его роли, места и значения в творчестве писателя.

Предметом настоящей работы является художественное своеобразие ранних повестей Л. Леонова. В них намечаются важные стороны эстетических и художественных принципов будущего большого писателя в изображении человека, становившихся впоследствии основными в его творчестве. Затрагивая проблематику и отраженную в ней авторскую позицию, автор широко исследует художественные структуры ранних повестей, своеобразие стиля (в широком смысле слова).

Ранние повести по наблюдениям автора представляют собой художественным триптихом изображения мещанина революционных лет. Молодой Леонов думает над коренными проблемами русской истории. Благодаря своим идейно-философским устремлениям он сумел раскрыть метаморфозу человека в эпоху революции, а его творческий маньер художника-психолога позволил ему проникнуть в тайны человеческой души.

В этих ранних произведениях писателю удалось соединить социально-психологическое с нравственно-философским началом в раскрытии образа человека, что отражается и в специфике образного мышления, в художественных структурах и стиле повестей. Повести образно можно назвать «творческой лабораторией» идей, тем, образов, композиционно-сюжетных и стилизованных решений. В них писатель создал неповторимый художественный мир с собственной эмоциональной атмосферой, в глубине которой ощущается своеобразная «идеологическая» оценка писателя в отношении изображаемых событий, характеров и конфликтов.

LES PREMIERES NOUVELLES DE LEONIDE LEONOV TRAITS PARTICULIERS DE LA CONCEPTION DU GENRE LITTERAIRE

Margarita Kanazirska

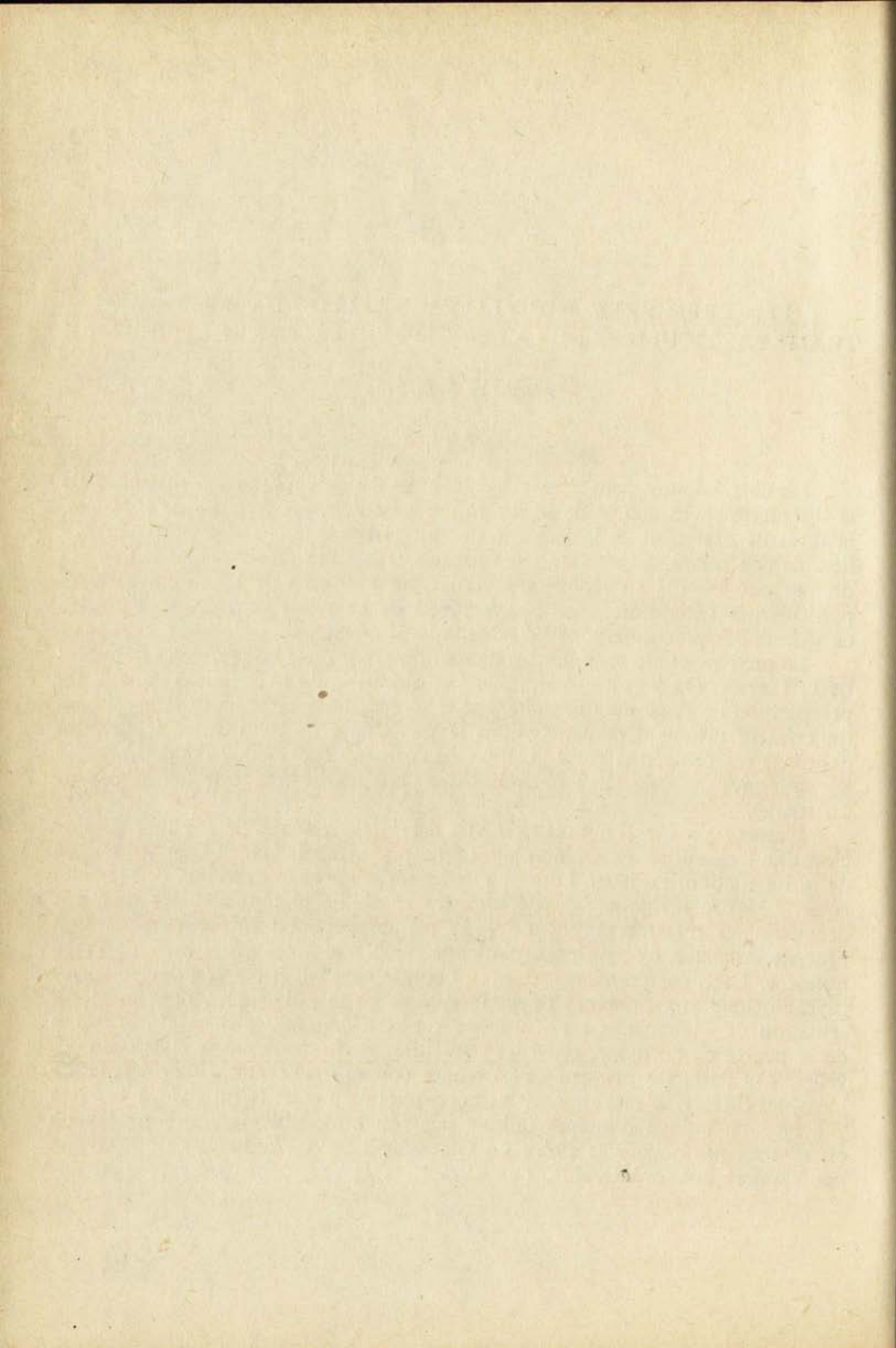
R é s u m é

Léonide Léonov peut être rangé comme écrivain parmi les sommités de la littérature soviétique et de la littérature mondiale. L'envergure de ses idées, la diversité des sujets et la richesse de son personnage sont les traits particuliers de son œuvre. Si les différents aspects artistiques de ses romans et de ses drames ont fait objet de plusieurs études, les nouvelles de Léonov avec leurs particularités déterminées par la spécificité de ce genre littéraire sont restées en dehors des préoccupations de la critique léonovienne.

La présente étude traite les problèmes du genre dans les premières nouvelles de L. Léonov. On y voit apparaître les caractéristiques importantes dans la représentation de l'homme qui présagent les conceptions esthétiques et artistiques du créateur achevé. Ces conceptions seront à la base de l'œuvre future. En abordant ces problèmes et la position de l'écrivain sur ce sujet l'auteur analyse les structures des premières nouvelles, les particularités du style (au large sens du terme).

L'auteur prouve son point de vue sur le personnage de ces nouvelles — c'est une incarnation en trois volets de l'esprit „petit homme“ dans les années de la Révolution. Le jeune Léonov médite sur les problèmes vitaux de l'histoire russe. Grâce à ses principes idéologiques et philosophiques l'auteur réussit à découvrir les métamorphoses de l'homme de l'époque révolutionnaire. Son procédé artistique d'écrivain psychologue lui donne accès aux secrets de l'âme humaine. Dans ces premières œuvres Léonov parvient à lier le principe socio-psychologique aux principes de la morale et de la philosophie dans la représentation de l'homme. Ce phénomène est reflété dans les images spécifiques de la pensée de l'écrivain, dans les structures littéraires, dans le style des nouvelles. Ces dernières peuvent être définies comme «laboratoire d'art» pour les idées, les thèmes, le personnage, les conceptions du sujet et du style. L'écrivain y a créé un monde d'images unique par son atmosphère émotive propre où on sent en profondeur le point de vue «idéologique» particulier de l'écrivain par rapport aux événements, aux caractères et aux conflits représentés.

ГЕНО ГЕНОВ

САМОТАТА И ОТЧУЖДЕНИЕТО
НА ГЕРОЯ В РОМАНТИЧЕСКИТЕ
ДРАМИ НА ВИКТОР ЮГО

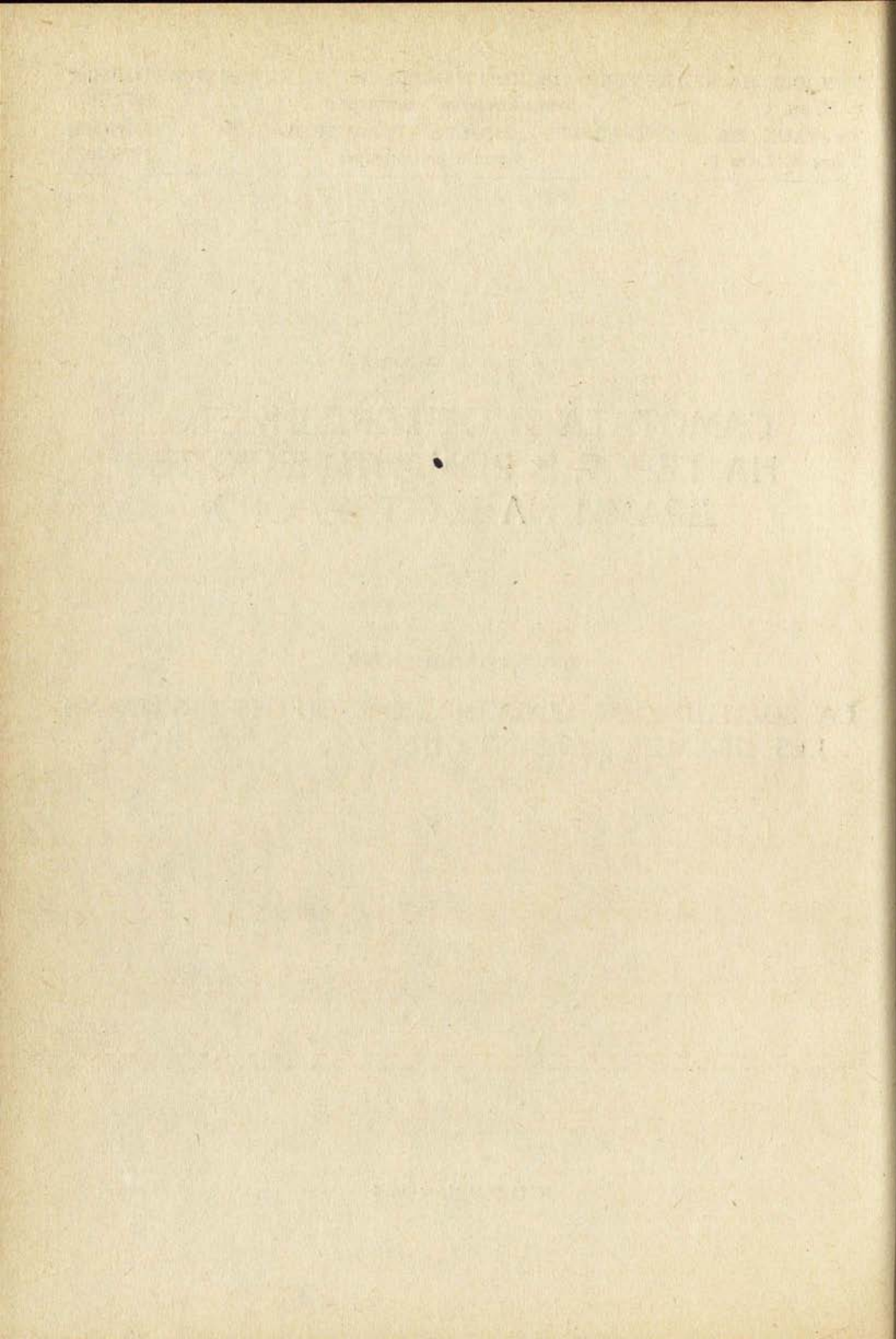

G H E N O G H E N O V

LA SOLITUDE ET L'ALIENATION DU HEROS DANS
LES DRAMES ROMANTIQUES DE VICTOR HUGO

СОФИЯ, 1974

Прогресивните обществени идеали, които вдъхновяват Великата френска буржоазна революция, предвещават за литературните творци на цяла Западна Европа тържеството на справедливостта, хармонията и равенството между свободни личности, носещи високи морални добродетели. Изискванията на разума в социалните трактати на просветителите във Франция оформят представата за стройната, усъвършенствувана душевно човешка природа, която ще породи справедливи, хуманни обществени отношения.

Литературата на романтизма се обръща с упоителна надежда към новата богата, освободена от принудите на мракобесническия абсолютистичен феодализъм личност в първоначалния динамичен и всеобхватен подем на буржоазния обществен строй. В периода от края на 30-те години на XIX век, времето на началния разцвет на романтическия театър във Франция, романтизмът е вече утвърдено в художествената практика литературно направление. Драмите на романтизма развиват в екзотиката и остарелия дворцов блясък на отминалите времена първите мотиви на разочарованието от властващите меркантилни човешки отношения. Основна и неизчерпаема тема в театъра става болезненото, дълбоко разцепление между идеалните, нравствени изисквания на съкровената, интимна и неизменна същност на човека и новия принизен обществен морал, който атакува и руши моралните добродетели на личността отвън. Героите на драмите на романтизма, вълпяващи плътно душевността на своите създатели, стават вечни мъченици на отчуждението от действителността на утилитарните, обезличаващи добродетели на новото време. В своя анализ на романтическата душевност от трактата «За литературата» писателката от началния период на френския романтизъм Жермена дьо Стал изповяда общото настроение на своите съвременници: «Всичко велико, което е създал човекът, се дължи на мъчителното чувство за непълнота в неговата съдба.» Величието и размахът на действие в героите на романтическите драми много често се мотивира с дълбоката, непреодолима празнота между тяхната истинска индивидуалност и чуждите идеали на обществото. Заживял в нестройната атмосфера на прикритите, но единствено действени «добродетели» — егоизъм, честолюбие и жажда за печалба, — отчужденият герой на романтизма се стреми с отчаяно упорство да запази идеалната, успокоителна цялост и хармония на душата си. Самотата извън обществото, извън изискванията на сана, дори извън семейството и родителите става сладка, мечтана съдба за героите на писателите романтици в западноевропейската литература. За героя на Шилер Вилхелм Тел «силният

най-мошен става сам», Байрон стига до парадоксалното разсъждение, че «човек се чувства по-малко самотен, когато е в самота». Творецът Юго се стреми с облекчение към «своята самота, дълбока самота, където не прониква никакво лошо влияние от външния свят, където младостта, негова приятелка, идва понякога да му стисне ръката, където той е сам с мисълта си, с волята си, с независимостта си» (предговор към «Мария Тюдор»).

В уединението героите на романтизма търсят пълната реализация на своите дълбоко човешки идеали, потъпкани от враждебните пороци на времето им, а техните създатели — чистото и свято вдъхновение на справедливи съдници над изродените обществени институции. За да съзрест истинските чувства, за да изкристализират вълнуващите страсти, за да се оформят праволинейните, пленяващи характери на героите, носители на доброто или злото, са необходими благотворните условия на самотното съзерцание. Обществото на узаконеното неравноправие и произвола създава чрез своите подгискащи условности това «мъчително чувство за непълнота» (Жермена дьо Стал), което става благороден подтик за творчество у човека в името на справедливия и добродетелен човек на всички времена.

В романтичeskия театър на Виктор Юго самотата ражда в по-голяма степен добродетели, отколкото мъки и терзания. Чрез самотата героите на Юго се освобождават, изявяват се като неповторими личности. Повечето от драмите са свързани с живота на известни владетели от историята на абсолютистична Франция: могъщия император Карл V в «Ернани», слабоволевия крал Людовик XIII в «Марион Делорм», коварната и отмъстителна Лукреция Борджия в едноименната драма, страховития тиранин Анджело от «Анджело, тиранът от Падуа», благородната, влюбена кралица от драмата «Мария Тюдор». Затрупани под отговорността на владетели, пред непристъпните изисквания на сана, много от тези герои отричат отривисто тежестите на титлите, отчуждават се от социалната си функция, търсят в своята изолация от придворните неумиращите кълнове на подписнатата човешка природа.

Кралят от «Марион Делорм» е безправен роб на своята корона, ограбен във властта си от предприемчивия държавен мъж, безчувствения и тираничен кардинал Ришельо:

Кралят: Този човек (кардиналт) прави доброто зло, а злото — по-зло.
Както кралят, държавата е вече болна, всичко върви все по-зле.

.....
Аз, първият във Франция, да бъда последният за нея!

Бих сменил съдбата си със съдбата на браконiera.

О! Да си на лов по цял ден, съвсем свободен,

да нямаш нищо, което да те притеснява, да спиш под клоните!

Да се присмиваш на хората на краля, да пееш сред светкавици

и да живееш свободен сред горите като птица във въздуха!
Беднякът е поне господар и крал в своето леговище.

(«Марион Делорм», IV, 6, том 2)¹

Героят на Юго е фактически алиениран от своята социална съдба. Драматургът успява да предаде всеобхватно атмосферата на кралския двор — малко затворено общество със строги, безсмислени норми, да търси произвола и неправдите у владетелите, които произтичат най-често от загубата на моралните устои на интимната човешка същност. В «Ернани» кралят Дон Карлос приема като своя външната, обстоятелствена атмосфера, в която се развиват авантюрите на влюбения разбойник, негов съперник. Скандалът по времето на представянето на тази драма идва именно от чуждото за кралското достойнство поведение на безумно влюбения властелин. Кралят завижда на ошастливения скитник Ернани и го преследва упорито, защото, заробен от изискванията на своя сан, той не може да прозре трагичното разминаване между власт и дълбокото, всеобхватно човешко чувство. Дон Карлос открива своята грозна самота, когато се сблъсква с невъзможността да почувствува скритата, интимна природа на споделената нежна любов:

Кралят: Бедняк, преследван... Да! Но щастлив, защото го обичат!
Аз съм тъй самотен! Ангелът следва стъпките му!
Нима вие ме мразите?

Доня Сол: Не ви обичам!

(«Ернани», II, 2, том 2)

Докато кралят от «Марион Делорм» остава пасивен в своето отчуждение към титлата и правата си, Дон Карлос чрез трагическото осъзнаване на своята изолация от непосредственото човешко преживяване се доближава до идеала за хуманен и справедлив народен управник. Разочарован в обичта си, обречен на самота, човекът у Дон Карлос подсказва благородния порив на просветения владетел да се приобщи към хората, негови поданици, към бурните народни маси с техния непостижим усет за справедливост.

Кралят: Народът — океан с неспирно развълнувани вълни,
сред които не може да се хвърли нищо, без да го раздвижиш!

.....
Да управляваш сам всички! Да се изкачиш на върха,
ако те назоват! Да се изкачиш, като знаеш, че и ти си човек.
Да виждаш пропастта пред теб! — Дано в този момент
не бъда обхванат от гордо заслепение!

(«Ернани», IV, 2, том 2)

Начинът на преодоляване на трагичната самота на героя-крал в драмата «Ернани» е красноречиво потвърждение на могъщата демократическа тен-

¹ Всички откъси са в буквален превод на автора от пълното издание на Victor Hugo, *Oeuvres complètes. Drames*. Ed. Hétzel—Quantin, Paris, I—IV.

денция, която се ражда във френския романтически театър. Дон Карлос приема своето истинско и справедливо обществено призвание, за да утвърди човека в себе си, който е равен по чувства с всеки негов поданик.

Съдбата на Анджело от «Тиранът от Падуа» повтаря почти напълно изтощителните терзания на мекушавия крал Людовик XIII от «Марион Делорм». Отчуждението при него е наложено насилствено от тайните агенти и шпиони на Венецианската република. Властното отрицание на човешката справедливост и милосърдие залягат в основата на управлението на Падуа. Задълженията на тираничен, безскруполен крал са наложени отвън на една волна, чувствителна и обичлива човешка натура:

Анджело: . . . Аз съм над Падуа, но Падуа е върху мен. Имам мисията да усмиря Падуа. Заповядано ми е да бъда страшен. Аз съм деспот при условието да бъда тиранин. Не искайте от мене милост за когото и да било. . . Всичко ми е позволено, за да наказвам, но нищо — за да прощавам. Да, така е. Тиран на Падуа — роб на Венеция. Добре ме наздрават, разбирате ли. . .

(«Анджело, Тиранът от Падуа», I, I, том 3)

Отчуждението на романтическия герой става пълно, всеобхватно, когато той скъсва и последната връзка с обществената йерархия, с абсурдните условности на времето, с извращенията в човешкото мислене. Пред самотата сред хората, свързани с него чрез фалшивата, наложена социална йерархия, героят в романтическите драми на Юго предпочита идеалната самота извън обществото. Много от героите му, непокорни и бунтовни души, отричат своята наследствена благородническа принадлежност на знатен род. Ернани е роден във фамилията на херцог, но предпочита свободния, необвързан скитнишки живот на изгнаник и бандит. Героят Дидие от «Марион Делорм» е благодарен и спокоен, дори се гордее със своя неизвестен произход. Съдбата на подхвърлено дете му дава възможност да види света отвън като непоковарен, безпристрастен зрител, без да се ангажира в суетната, жестока игра на дворцовото общество:

Дидие: Името ми е само Дидие. Никога не съм познавал нито баща си, нито майка си. Оставили ме гол, съвсем малък, на прага на една църква. . .

. . . . .
 Сам на двайсет години, животът беше горчив и тъжен. Пътувах. Видях хора — някои намразих, други презрях, защото видях само гордост, нещастие и мъка върху помръкналото огледало на човешкото лице тъй добре, че ето още млад, аз все пак съм стар и уморен от света, като че излизам от него, след като се сблъсках с всичко, което ме разкъсва, намерих един лош свят, а човека — още по-лош.

(«Марион Делорм», I, 2, том 2)

Единствено изгнаникът, отчужденият от обществото, може да прави с чиста съвест дръзките си, абсолютизиращи разсъждения за световната неправда. Неговата самота е горда, отрезвяваща и безкомпромисна. Юго изявява неприкрито предпочитанието си към тези абсолютни самотници, които обобщават отвисоко цялостния характер на епохата си. Шутът Трибуле от драмата «Кралят се забавлява» действа и хитро тъче дворцовите сплетни, но винаги сам поради своята отблъскваща, външна уродливост той се затваря във вътрешния си свят на разнежен, любещ баща и ревностен пазител на нравствената чистота у дъщеря си Бланш. Пред вратата на потайната къща, където той изолира напълно от света красивата си, наивна наследница по дух, шутът прави тъжната равносметка на полюсното разцепление в личността си:

Трибуле: О! боже, тъжен и раздразнен постоянно,
скован в уродливото си тяло, аз вечно ще се чувствам неудобно,
изпълнен до дъно с отвращение към уродството си,
ревнив към всяка сила, към всяка красота,
обкръжен от светло великолепие, аз ставам все по-мрачен,
понякога, подивял и сам, търся отчаяно мрака,
искам да се съсредоточа, да се успокоя за миг.
Душата ми плаче горчиво, ридае безспир.
..... Но какво значение има това?
Не съм ли друг човек пред тази врата?
Нека забравим за миг света, от който излизам!
Тук не трябва да внасям нищо отвън!

(«Кралят се забавлява», II, 2, том 2)

Юго намира в длъжността на шута благоприятната атмосфера за изгнаника, увлечен насилствено, привидно интегриран към обществото. Трибуле няма никакви човешки качества и наклонности за наложената му от краля социална роля. Той остава извън условностите на забавляващия се двор.

Храбрият кралски офицер Дженаро, незаконороден син на тираничната Лукреция, в драмата «Лукреция Борджия» е гордо и безкомпромисно отчужден от пошлостта на коварните дворцови интриги. За неговите приятели съдбата му на успял изгнаник от род и семейство става символ на побеждаващата справедлива свобода сред унижителните условности на дворцовия церемониал и фалша на благородническата йерархия:

Мафио: Тези неща (дворцовите истории и сплетни) не те интересуват теб, Дженаро. Това е съвсем просто. Ти си храбър капитан в битката. Носиш измислено име. Не познаваш нито майка си, нито баща си. Хората не се съмняват, че не си благородник, като виждат как носиш меча си. Всичко, което се знае за твоето благородство, е, че се биеш като лъв. . . Накрая ти имаш щастието да се наричаш просто Дженаро, да не си свързан с никого, да не влачиш със себе си всички ония неизбежни съдби, често наследствени, които се свързват с исторически имена. Ти си щастлив! . . .

(«Лукреция Борджия», I, I, том 3)

В тази драма Юго прави за първи път опит да внесе по-ясно разграничение в понятието «общество», което много често се явява в съзнанието на героите му от предишните драми като единна, неделима категория, като враждебна абстракция. Неговият герой Дженоро упорито не приема бляскавото и празнично аристократично общество, в което властвува коварната Лукреция, но е свързан със здрава, братска клетва с верните си, смели и всеотдайни другари по оръжие, носещи будния, критичен народен дух. Обществото на синовете, произхождащи от неблагородническата народна маса, привлича неудържимо Дженоро, преследван от изкушенията на любовта с аристократката Борджия, тероризирана от справедлив страх да се разкрие като законна майка на своя извънбрачен син. Приобщаването на незаконородения Дженоро към окървавения мощен род на Борджиите ще бъде много по-жестока смърт за човека у него, отколкото доброволно приетата физическа гибел.

Безумно влюбеният Рюи Блас от едноименната драма ще доразвие със своята съдба непримиримия бунт на самотната, здрава човешка природа на син на народните низини, ввлечен в студения, лицемерен и интригантски свят на кралския двор. Любовта в тази драма събира две отчуждени от обществената йерархия личности — кралицата и Рюи Блас. Но докато кралицата се отчуждава постепенно и мъчително от своите наложени задължения на кралска съпруга, за да се изяви в края като всеотдайна, искрено влюбена жена, Рюи Блас е ввлечен насилствено, външно в длъжността на първи кралски съветник. Героят достига неземното блажено щастие да сподели чувството си с любимата като равен, но се предава на проклетата участ да се нагажда и лицемерничи в съвета на благородниците. Подобно на самотния шут Трибуле Рюи Блас отхвърля яростно произвола на управляващите, приел предварително любовта като единствено достойна истина за неизменната му човешка природа.

Рюи Блас (към Дон Салуст):

Аз казвам, че е време да се събудя вече,
макар и омотан в гнусните ви заговори.

Преставам да ви следвам по-нататък, ние двамата
се събрахме във нечестна спойка —

аз нося дреха на лакей, вие — на лакей душата.

(«Рюи Блас», V, 3, том 4)

Героят на Юго приема отново изгнанието в самотата, излага се дори на убийствения риск да запази завинаги горчивия спомен от единствената си любов, но остава личност горда, независима и единна.

Неусетно драматургът Юго ни ввлеча в творбите си към изворите на самотата и отчуждението в любимите му герои. Дидие проклена цялото общество като една враждебна, неорганизирана стихия, която коварно атакува неговата морална чистота. Ернани излиза съзнателно от своята привилегирована, благородническа класа, за да въздаде справедливост на обиденото човешко достойнство у него. Дженоро остава сред своите всеотдайни, чистосърдечни приятели и отхвърля нечистите стремежи на тира-

ничната владетелка Борджия. Рюи Блас встѣва срещу фалша и лицемерието, срещу безразличието към съдбата на нацията и народа, които властвуват открито в кралския таен съвет. Самотата и воюващото отчуждение на героите възвръщат човека към неизменните, изконни стойности на справедливия, трезв народен дух. В уединението си разтерзаният от външната, социална неправда владетел съзерцава своите погинали морални добродетели. В самотата си изгнаникът подобно на съвременния аутсайдер осъзнава нравствената си сила, раздава уверено унищожителни присъди над чуждия му свят в името на идеалната обществена справедливост, която се ражда единствено в народното съзнание. Някои критици, Михаил Трескунов, Бертран Барер, Мишел Лиур², упорито разширяват тезата за «едностранчивите» характери в романтическите драми на Юго по линията на контраста — добро и зло. Вярно е, че основната схема при изграждане на персонажите у романтика Юго много често се оформя около тези две начала, но тя не трябва да се абсолютизира и обобщава особено в драмите.

Много често гордият, принципен самотник от драмите търси в любовните пориви пълната компенсация за изгубения, чужд и враждебен свят на егоистични човешки отношения. В много случаи всепоглъщащата, идеална любовна страст увлича непримиримия, душевно чист самотник в лоното на обществото, което той открито презира. Любовта става неусетно болезнена точка на присаждане на героя към света на неправдите. Чувството придобива амбивалентна стойност, тъй като различно се осмисля от двамата влюбени. Героят го схваща във въображението си като нещо неземно, идеално чисто, противопоставящо се на опошляващия пресметлив рационализъм на света, докато любимата му с нейния живот и предишна съдба го свързва скрито с вездесъщите закони на обществото, чрез миналото си го пренася в покварата на същия този свят. Марион е била блестяща и ухажвана куртизанка, доня Сол се приготвя за женитбата си със своя стареещ чичо дон Руи Гомес, макар че доскоро е била всеяло отдадена на непримиримия бунтар, на нежно влюбения Ернани. Бланш е увлечена от упоритите ухажвания на развратния крал, непознала истинската любов в своята принудена самота. Джейн от «Мария Тюдор» изоставя своя нежен и всеотдаен покровител, самотния труженик Жилбер, за да се хвърли безразсъдно в обятията на един безскрупулен дворецов ухажьор. Макар че кралицата е запленена от чистосърдечния, безумно влюбен мъж у Рюи Блас, тя открито се гордее с него, когато той успява умело да се превъплъти в ролята на мъдър съветник на краля по обществени въпроси. Чистата, идеална самота, гордото предизвикателно отчуждение от изискванията и условностите на несправедливото абсолютистично общество създават много остри драматични конфликти, когато те залягат в основата на любовното чувство между двама души с различно място в сложната система от класи и присловики.

² М. Трескунов, Виктор Гюго, Изд. Ленинград, 1969.

J. B. Barrère, Victor Hugo, Ed. Hatier, Paris, 1967.

M. Lioure, Le drame, Ed. Armand Colin' Série U, 1963

И все пак истинската, всеотдайна човешка обич на романтическия герой в драмите на Виктор Юго остава единственият спасителен изход за изстрадалата нравствена чистота у него сред заробващата атмосфера на социална несправедливост, произвол и властническо насилие. В много от драмите чувството става едва ли не защитна реакция срещу развратния, лицемерен свят на аристокрацията. Дидие от «Марион Делорм» отива на смърт, но не може да сподели изцяло щастието, за което тъй възторжено му говори куртизанката Марион, решена с последни унижения и молби пред кардинала да спаси своята единствена истинска обич. Горчивото съзнание у героя за една свършена, неопетнена от миналото обич поражда първите кънове на ревността, които ще смушават във възможното бъдеще идеалната блажена и независима самота на двамата влюбени. Светският живот на Марион Делорм ще бъде мъчителен призрак за гордо отчуждения юноша, непримирим враг на изкуствените, убиващи свободната личност обществени отношения.

Дидие (към Марион):

О! небе! Аз, който бих обичал само тебе
всеки ден — можеш ли да си помислиш без ужас —
щях да те разплаквам, щях да имам хиляди мисли,
които нямаше да ти казвам, за минали неща.
Ще имам вид, че дебна, че се съмнявам и страдам.
Ти би била нещастна! О, остави ме да умра!

(«Марион Делорм», V, 7, том 2)

Ревността на Ернани към любимата му доня Сол прераства в един непрестанен стремеж у героя да се отдели, да избяга, да се уедини от света на съсловните задължения. Чрез метафорични образи героят отрича дори външния, променящ се, но чист свят на природата пред единственото животворно желание да бъде винаги с любимата жена. Страстта е ръководната, реална стойност в отношението към обществото, срещу което Ернани воюва за справедливост:

Ернани:

Аз, аз горя до теб!

Ах, когато ревнивата обич кипи в главите ни,
когато сърцето ни се изпълва и тъне в бури,
какво значение има един облак в небесата,
който може да хвърли по нашия път буря и мълнии!

(«Ернани», I, I, том 2)

Мисълта за родовото отмъщение, омразата към краля-авантюрист, нещастията на живота в изгнание се претопяват в единственото желание за пълно чисто щастие в самотата за двама:

Ернани: Да бъдем щастливи! Да прием, че чашата е пълна,
че този час е за нас, а останалото е лудост.
Говори ми, омагьосай ме! Колко сладко е
да обичаш и да знаеш, че те обичат на колене!

Да бъдем двама! Да бъдем сами! Колко нежно е
да се говори за любовта през нощта, когато всичко спи!

(«Ернани», II, 4, том 2)

Героинята Тизба от драмата «Анджело, тиранът от Падуа» анализира мъчително своята всепоглъщаща, луда страст. Любовното чувство се охарактеризира не толкова по отношение на интимните, нежни вълнения у жената, а като жива реакция на тероризиращия страх пред нечистите, скверни помисли и похотливи погледи на околните, отрасли и оформени от користния, лицемерен и егоистичен морал на аристократи по произход. Тизба неусетно се увлича в апология на своята крайно чувствителна ревност, която в нейните очи става единственото измерение на чистотата и истината на любовта. Сред шумния светски празник тя не доизказва открито, но ни внушава желанието си за самотен живот с покорителя на сърцето ѝ:

Тизба (към Родолфо): Ох, колко съм ревнива към теб, ревнива съм, разбираш ли. . . Ах, когато човек е ревнив, той не вижда Венеция, не вижда Съвета на Десетте, не вижда тайни агенти, шпиони, канала Орфано. Човек вижда само едно пред очите си — своята ревност. Аз, Родолфо, не мога да те понасям, когато говориш с други жени, само да им говориш. Това ми причинява болка. Какво право имат те да говорят с тебе? Съперница! Не ми създавай никога съперница! Ще я убия! Обичам те, разбираш ли! Ти си единственият мъж, който някога съм обичала. Животът ми дълго време беше тъжен, а сега излъчва светлина. Ти си моята светлина! Любовта ти е слънце над мене. . .

(«Анджело», I, 2, том 3)

Любовта у героите на Юго носи една от съществените характеристики на това чувство от моралния кодекс на рицарите — тя ражда всички добродетели у влюбените. Подобно на героите от рицарските романи на XII—XIII век влюбените в драмите на романтизма мечтаят за един съвършен свят на чистота, взаимност и благородство, в който те ще живеят сами с чувството си. Те са готови да излязат извън обществото на хората, да създадат богат и всестранно добродетелен живот за двама без страх от самотата. Героите от разглежданите драми чрез постоянната си мечта за усамотение осъждат косвено несъвършенствата на съвременното на автора буржоазно обществено устройство, отричат меркантилния, земен рационализъм на егоистичния властник и собственик. Двамата влюбени Режина и Отбер от драмата «Бурграфите» търсят в любовта не само човешка обич, но и помощ, покровителство в объркания свят на феодален произвол:

Режина: Колко красиво, величествено, какво магьосничество, боже мой!

Природата е вълна от живот и светлина!

А аз нямам нито баща, нито майка!

Никой не може да ме спаси, никой не може да ме излекува!

Сама съм в този свят и чувствавам, че умирам!

Моята съдба, както и твоята, Отбер, е пълна с несгоди.

Какво съм аз? — Сирота. А вие? — Сирак.
Небето, като ни съединява в общите ни болки,
би могло да съгради едно щастие за нашите две нещастни съдби,
но. . .

Отбер: . . . но аз ще те обичам, но аз ще те обожавам,
но аз ще ти служа, ако ти умреш, ще умра и аз!
Но аз ще убия Ато (съперника), ако се осмели да те нагруби,
но аз самият ще стана твой баща, твоя майка!
Да! И двете. Наемам се без страх.
За твой баща имам силна ръка, за твоя майка — сърцето си
(«Бурграфите», I, 3, том 4)

Чувството е застрашено от сделки и уговорки, от условности — родови и държавнически сметки. Титлите и състоянията определят брачните съюзи през средновековието, парите определят буржоазното семейство. Аналогията в драмите на Юго с обществените изисквания към брака в неговото време е само подсказана, но тя е твърде близка до съзнанието на съвременния му зрител и читател. Идеалният съюз според внушенията на драматурга трябва да се осъществи в пълно отчуждение от утилитарния, продажен дух на епохата. В драмите му влюбеният пази ревностно любимата си от разврата на аристокрацията, бащата зорко охранява дъщеря си от произвола на управляващите, творецът се затваря в себе си, за да пази чистото си вдъхновение от партизанския дух на дребнобуржоазните партии, за да остане по-близко до истинската основа на нацията — народа. Самотата на шута Трибуле е враждебна на всички продажни и съмнителни институции в държавата на кралския произвол. В своето пълно отчуждение от света неговата скъпа дъщеря Бланш става символ на идеалната чистота на незасегнатата от цивилизацията човешка природа — единствена създателка на справедливи закони за обществото на хората. Идеите на просветителя Русо намират много често пространна реализация в драматичното творчество на Юго. «Естественият» човек от философията на отминалия век населява властно съзнанието на романтическия герой.

Трибуле (към Бланш):

Обичам те заради всичко, което мразя във света!
Седни при мен! Ела тук да си поговорим!
Кажи, обичаш ли баща си? Когато тук сме само двама,
отпусни ръката си да почива в моите ръце.
Какво ни принуждава тук пак за друго да говорим?

.....

Аз имам само теб! Другите са богати. Е, добре!
За мене ти, единствена, си моето съкровище, моето богатство!
Другите вярват в бога — аз вярвам само в твоята душа!
Други имат младостта и любовта на една жена,
имат гордостта, блясъка, грацията и здравето,
красиви са, но аз, разбираш ли, аз имам само твоята красота!
Скъпо дете, ти си моята крепост, моята родина, семейството ми,

моята съпруга, майка, сестра и дъщеря,
 моето щастие, богатство, моята вяра и закон,
 моят свят си ти, винаги ти, само ти!

(«Кралят се забавлява», II, 3, том 2)

Бащинската обич със силата си на висша морална добродетел опиянява героя в неговата самота и събира в себе си безсмисленото многообразие на несправедливия из основи свят. Героят не отрича тотално цивилизацията, нито човешките отношения в обществото. Трибуле осъжда чрез обожествената нравствена чистота на скритата от хората дъщеря през минал и сегашен живот сред престъпните за здравата, стройна човешка личност удоволствия на кралския двор, на разпадащото се аристократическо общество. Той се обрича на самотата, увлича в нея невинната Бланш, за да остане в сферата на съкровения, неизменни човешки чувства, за да живее пълнокръвния живот на душата си, жадуваща справедливост, когато външният параден и фалшив живот е достигнал до крайности, опасни за интимната му нравствена природа. Но точно в този момент предишната съдба на шута отмъщава на нежния баща заради компромисите му към дълбоката, единствено вярна на личността му същност.

Пълното отчуждение на личността от обществото поражда неизбежно още по-трагичното отчуждение на индивида от самия себе си. Тези два типа отчуждение се преплитат много по-често в психиката на героите от романтическите драми на Юго, отколкото в драматургичните творби на другите романтици във Франция, където те се явяват в чист вид. Погълнат в социалната си натрапена, външна роля, героят не може да познае себе си дори когато остане в самота. В изненадата при осъзнаването на своето истинско, но изгубено «аз» той проклина предишния си живот, търси отчаяно нов начин на мислене и чувствуване, самоиронизира се в безизходното си падение.

Покорният слуга Губета, спътник в коварствата и изпълнител на смъртните присъди на тираничната Лукреция Борджия, е изумен пред недостойното, унизително поведение на своята променена господарка. Гордата и отмъстителна кралица се въргала в измамните и порочни удоволствия на карнавала, съгласява се на срамни и евтини маскарадни преобличания, за да възвърне почитта на своя незаконороден син. Отречената майка търси проблясъци на синовна обич у нищо неподозиращия си син. Кралицата търси своето дълбоко, но изгубено човешко «аз». Абсолютистичната власт е станала нейна първа природа, единствено лично измерение в очите на придворните, на което повярва и тя самата. Робската, безкритична покорност на слугите и заразяващата, неизличима омраза на поданиците са погубили у жената самочувствието на неповторима емоционална личност, наложили са ѝ едно неизменно поведение по изтощителната логика на суровия кодекс на властниците. Утвърдената с жестокости и насилие обществена кариера обрича героинята Лукреция на смърт в самотата на страховит, хищен звяр, обречен от желанието да му се подчиняват.

Народът признава и дори възхвалява величието на справедливата си кралица Мария Тюдор в едноименната драма, но истината за интимния свят на жената и тук трябва да воюва с представата, която се оформя във враждебното общество на съсловни предразсъдъци и изкуствено поддържан кралски авторитет. Героинята проклينا строгите, неизменни изисквания към особата на феодалния сюзерен пред безсилието да спаси своя любим Фабиани. Кралицата трябва да следва бездушната логика на държавния закон, защото противоречивите изблици на човешкото чувство разклащат короната, разрушават крехкото, мъчително трупано достойнство на управляващата аристократична класа пред нацията и неблагородния народ.

С крайната изява на отчуждението от самия себе си се бележи кулминацията на трагичното изживяване у героите на много от останалите драми на Виктор Юго. Чрез образите на хора, изгубили най-съдържателните, облагородяващи човешки чувства и реакции, драматургът осъжда косвено дехуманизираните идеали на своето време, налага демократичния дух в театъра на романтизма. Отчуждението на управляващите разкрива патубните последици на абсолютистичната кралска власт, внушава действено почит и близост до здравия морал на обикновените хора от народа. Герои като Дидие, Трибуле и Рюи Блас осъзнават в края на своите безумни увлечения във фалшивия свят на управляващите аристократи истинската сила и стойността на своя скромнен произход. Така заедно с героите, останали извън закона — Ернани, Дженаро, Отбер,— те оплакват изгубената човечност във всяко неравноправно, съсловно общество, където лесно се зараждат егоизъмът и враждебното, успокоително самолюбие. Самотата, мечтите за уединение на романтичните герои в опиващата забрава на споделената любов са също превъплъщения на вечния стремеж за запазване на неизменните, сродяващи и обединяващи хората стойности на човешката природа. Чрез своите герои драматургът Юго ни представя отчуждението като преход към нов, съвършен тип обществени отношения, при който ръководещи ще бъдат дълбоките, съкровени душевни емоции на чувствителните натури, търсещи свободата и равноправието на всички.

В поредица от статии ние ще проследим и други аспекти на отчуждението и самотата в драматургичното творчество на френските писатели-романтици от първата половина на XIX век.

ОДИНОЧЕСТВО И ОТЧУЖДЕНИЕ ГЕРОЯ В РОМАНТИЧЕСКИХ ДРАМАХ ВИКТОРА ГЮГО

Резюме

Романтические авторы ставят свою собственную личность в центр мира, созданного их произведениями. Главный герой воплощает почти без исключения интимные порывы и волнения пламенной души автора. Психологический анализ героя романтизма дает нам самый полноценный доступ к художественным заботам его создателя.

Театр Виктора Гюго восхваляет часто созерцательное одиночество, порожденное непреодолимым отчуждением индивида по отношению к разупущенному обществу продажных нравов и вековых предрассудков феодального строя.

Автор настоящей статьи ставит себе задачу раскрыть через текстуальный анализ разновидности одиночества как психологическое состояние, предпочитанное героями в романтических драмах В. Гюго.

Герой Гюго-драматурга хочет жить без угрызений совести, чужим общественной условности, даже семье, даже самому себе. Индивид становится постепенно сверхчувствительным от бремени всех произвольных институций абсолютной власти королей. Романтический герой Гюго ставит во-первых любовь как единственный выход мира унизительных общественных условностей.

Сравнительный анализ различных аспектов отчуждения подсказывает нам следующий вывод: уединение драматического героя в творчестве Гюго предостерегает первичную целость человеческой души и делает ее годной к более справедливому социальным отношениям, сознательно принятое отчуждение — это поведение яростной защиты против утилитарного духа современной эпохи Виктора Гюго.

Настоящая статья часть углубленного изучения многочисленных аспектов отчуждения в романтическом театре Франции начала XIX века.

LA SOLITUDE ET L'ALIENATION DU HÉROS DANS LES DRAMES ROMANTIQUES DE VICTOR HUGO

Résumé

Les auteurs romantiques posent leur propre personne au centre de l'univers créé dans leur œuvre. Le personnage principal incarne presque sans exception les mouvements et les élans intimes de l'âme passionnée du créateur. L'analyse psychologique du héros romantique nous donne l'accès le plus fructueux des préoccupations de l'auteur.

Le théâtre de Victor Hugo exalte souvent la solitude contemplative engendrée par l'aliénation intransigeante de l'individu envers la société corrompue des mœurs vénaux et les préjugés séculaires de l'ordre féodal.

L'auteur du présent article s'impose comme tâche de révéler en procédant par l'analyse textuelle les modalités de la solitude comme état psychologique préféré pour les héros des drames romantiques de Hugo. Le personnage de Hugo-dramaturge se veut sans scrupules étranger à sa condition sociale, à sa famille et même à soi-même. L'individu devient à la longue hypersensible à la charge de toutes les institutions arbitraires du pouvoir absolu des rois. Le héros romantique de Hugo accorde la première place à l'amour comme l'unique échappatoire de l'iniquité constitutionnelle du monde des convenances avilissantes.

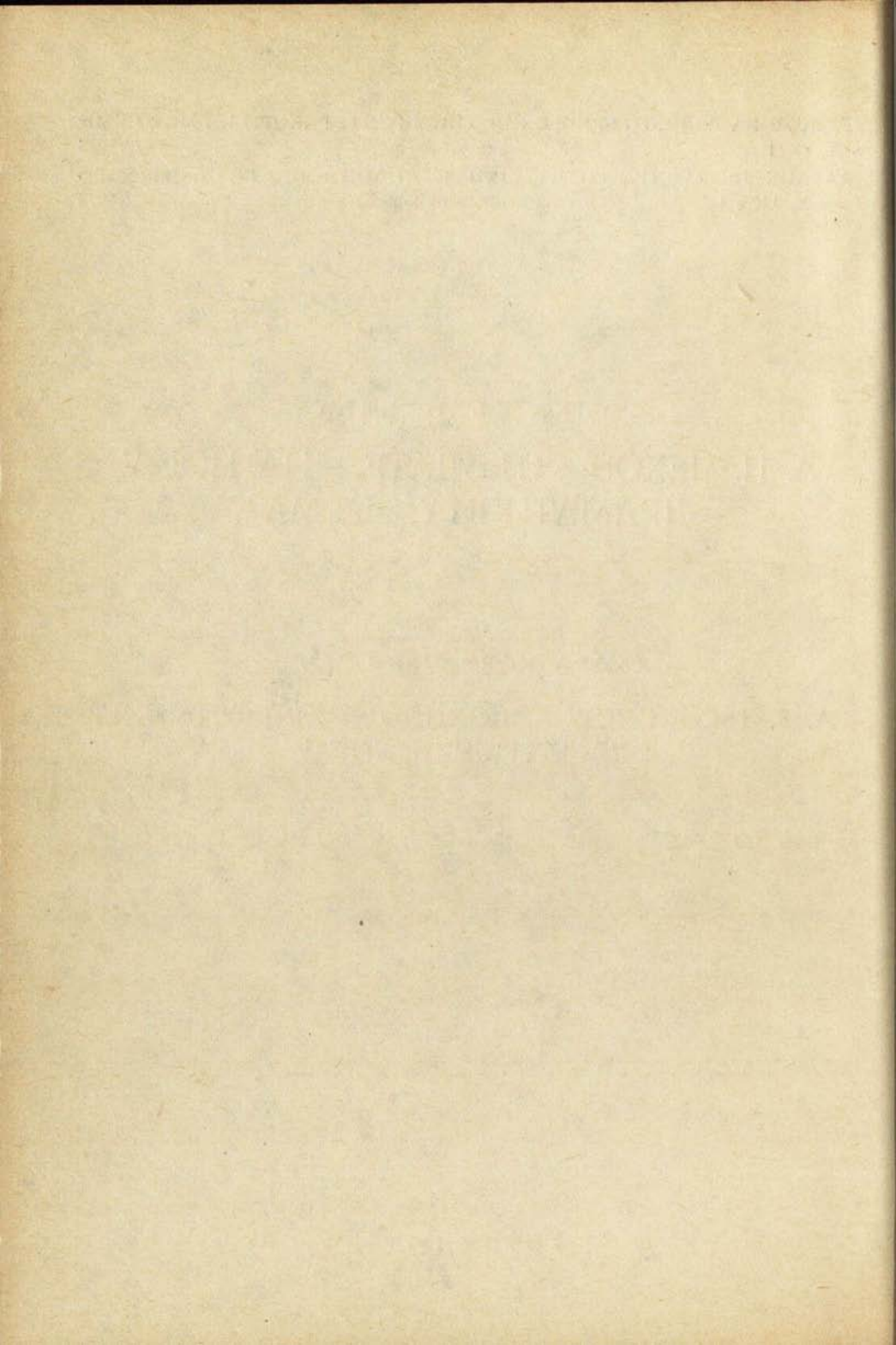
L'analyse comparative des différents aspects de l'aliénation nous suggère la conclusion suivante: la solitude du héros dramatique dans l'œuvre de Hugo préserve l'intégrité première de l'âme humaine et la rend propice à des rapports sociaux plus équitables, l'aliénation consciemment acceptée est une attitude de défense farouche contre l'esprit utilitaire de l'époque contemporaine de Victor Hugo.

L'article présenté fait partie d'une étude en profondeur des multiples aspects de l'aliénation dans le théâtre romantique en France du début de XIX-ème siècle.

Проблемът за новаторството на Чехов в областта на драмата е особено привлекателен за изследователя. Но макар да съществуват изследвания върху драматургичното му творчество, не би могло да се каже, че той е цялостно проучен. В по-голямата част от трудовете вниманието е съсредоточено на проблематиката на пиесите, на героите, на художествените особености, като въпросите, свързани с композиционната структура на пиесите, с конфликта и сюжета, остават все още неизяснени напълно. Направеното в тази област от някои автори, особено от А. Скафтимов, Г. Бердников, В. Бялий, Рудницки и Громов, не обхваща цялостно проблемите.¹

Името на Чехов е неизменно свързано с идеята за свобода на театъра от шаблона и условността на традицията. Драматургичното му творчество е граница, която бележи края на традиционната стара драма и началото на новата драма — драмата на XX век. С него руският провинциален лекар откри нова епоха в развитието на световната драма и театър и остана в историята им като забележителен драматург — реформатор и новатор.

Приживе обаче той не получава истинско признание и известност каквито имат неговите съвременници Ибсен, Метерлинк и Хауптман. Значението на неговото огромно новаторско и реформаторско дело остава неразбрано и за повечето руски критици от онова време. Много от тях дори не виждат в неговото творчество оригиналност, а само подражание на западните драматурзи. Но безспорна е истината, че новите Чехови пиеси правят впечатление и поразяват още с първите си постановки. Поразява тяхната специфична сценична атмосфера, своеобразната поезика, героите — изящни, духовно богати, чисти и слаби натури. Всичко в пиесите е много различно от това, което публиката и критиката са привикнали да гледат на сцената. Затова достойнствата на драмите се оценяват като слабости от по-голямата част от критиците. Свообразието им се тълкува като доказателство за неумението на автора да създаде живо драматично действие. Необичайната постройка на пиесите привлича най-много стрели на критиката. Макар че новите похвати за композиране на пиесите за пръв път и най-пълно се осъществяват в «Чайка», съвременниците приемат и «Ива-

¹ А. П. Скафтимов, „Статьи по русской литературе“, Саратов, 1958 г. Г. П. Бердников, Чехов—драматург, М.—Л., „Искусство“, 1957 г. В. А. Бялий, Драматургическое мастерство Чехова.—Театр. 1954 г. № 7. А. И. Рудницкий, О поэтике чеховской драмы.—Театр, 1960 г., № 1. М. П. Громов, О жанре пьесы Чехова „Вишневый сад“ — Научные доклады высшей школы, филологические науки, 4, 1960 г.

нов» като нещо съвсем ново. «Киевское слово» от 18 май 1889 г. отбелязва, че «нико една пиеса от съвременния репертоар не е направила такава сензация, не е възбудила толкова противоречиви мнения в печата и публиката като... това драматично произведение...» Тези противоречиви мнения са били предизвикани от новата сценична форма. Много се пише за «безсюжетността на пиесите, за разкъсаната композиция, за отсъствието на сценичност. Чехов е подложен на укори за това, че не знае основните закони на драмата, не зачита елементарните изисквания на театралната сцена. «... Най-неприятно е това, че г-н Чехов не иска да знае за законите на драмата...», пише Василев (С. В. Флеров) в «Московские ведомости» от 1. I. 1890 г. Големият провал на «Чайка» в Александринския театър засилва това впечатление.

«Отхвърлянето на традиционните драматични форми представлява голям прогрес, ако по такъв път може и трябва да бъде завоювано ново съдържание на драмата, но то се превръща в зло, ако е самоцел, ако то поставя по-високо от духовното отражение на историческия процес реалистичното възпроизвеждане на случайни външни черти.»² Трябва веднага да се каже, че новаторството на Чехов не е самоцелно. Борбата му срещу каноните на старата драма в никакъв случай не се свежда само до въвеждане в пиесите на елементи и факти от действителността единствено заради това, че те са нови и неизползвани от предшествениците. В този смисъл може да бъде оспорвано становището на един от първите съветски изследователи³ на Чеховата драматургия, който свежда новаторството на Чехов, коренните преобразования, извършени от него в областта на драмата, до борба само с формата на старата драма. Чехов наистина преодолява «битовия драматургически схематизъм» на старата драма, но създава новата драматична форма не заради самата форма. В такъв случай съдържанието на неговото новаторство би било твърде бедно. Да се утвърждава, че единствено от такива съображения той заменя стройната и строга композиция на старата драма с като че ли случайно натрупани факти и събития, снижава ролята на сюжета в организацията на сценичното действие и изнася извън сцената всички ония ярки, драматични моменти, от чиито обект не би пропуснал да се възползва всеки творец на старата драма, би било крайно погрешно. С. Питоев, един от дейците на западния театър, смята, че своеобразието си Чехов дължи единствено на скъсването с традицията, придава особено голямо значение на това скъсване и неимоверно го раздува. Той стига до извода, че «поставянето на театралната сцена на произведенията на Чехов е помогнало на театъра да се освободи от тесния затвор на реализма, в който дотогава се е намирал»⁴. Това е едно твърдение абсурдно и неистинно, но показателно за това, докъде може да се стигне с повърхностен и тенденциозен подход към сложните Чехови драми.

«Указанието за стремеж към новото още не е определение за качествения характер на това ново» — пише проф. Скафтимов, като с това

² Ф. М е р и н г, «Литературно-критическите работи», т. 2, М., Л., 1934 г., стр. 307.

³ Д. С. Б а л у х а т ы, Чехов — драматург, М.—Л., Гослитиздат, 1936 г.

⁴ С. П и т о е в, Театр, 1960 г., № 1, стр. 66.

отговаря на многобройните «тълкуватели» на новото в Чеховата драма отпреди революцията. Това е отговор и на първите следреволюционни критики на Чехов. — «Защо Чехов се стреми да съчетае толкова разнообразни елементи. . . , съединението на които представлява тъканта на неговите пиеси? . . . Очевидно между тия елементи. . . Чехов е почувствувал някакви връзки. . . цялото това разнообразие му се е представяло в светлината на общото функционално взаимопроникващо единство. . . , всичко това е трябвало да бъде осъзнато във връзките на общата идейна съотнесеност.»⁵ Творческите търсения и открития на забележителния драматург се подчинени на идеята за най-пълно и цялостно отразяване на епохата. Многоликата руска действителност Чехов вижда по свой начин, намира в нея своите проблеми и идеи и по неповторим начин ги представя в драмите си. Всяка една от тях е цялостно и хармонично произведение въпреки видимото разнообразие и хаотичност, защото основната идея живее във всеки елемент на пиесата и създава здраво вътрешно единство. Богатото вътрешно съдържание на пиесите и оригиналната им форма издигат руската драма в края на XIX век на изключително високо ниво.

Всяка нова историческа обстановка, нова епоха носи своите политически, нравствени и философски идеи и проблеми, носи своето ново съдържание. То от своя страна естествено налага нуждата от нови средства, способни най-дълбоко и пълно да го изразят. И тук всичко зависи от уменията на твореца да чувствува ритъма на своето време, да намери най-адекватната, единствено точна форма за отражение на новите жизнени явления. Чехов с проникновеността на гениален художник разбира невъзможността в новото време да се твори по старому. Новата драматична форма на пиесите му е израз на новото, наложено от епохата, съдържание. И само ако се разглежда Чеховата драма в неразривната връзка на съдържание и форма, става разбираема спецификата на формата — следствие от специфичното съдържание. У Чехов има създадено ново отношение към действителността, ново виждане и то изисква нов начин на отразяване. Това го тласка към скъсване с традиционната драматична форма, той създава ново драматично действие, премахва сюжетната организация на пиесите и ги строи на външно с нищо несвързани епизоди и сцени, дава простор на битовата реалност и всичко това организира около новия драматичен конфликт.

Като цяло руският театър през 80-те години не може да надмине равнището, достигнато от Островски. Периодът, който дели Чехов от Островски, се характеризира с постепенно количествено натрупване на новото (проблеми, идеи, теми), но още няма качествения скок, който ще донесе обновлението. Той е осъществен от Чехов със забележителното му драматургично творчество. Опирайки се на здравите традиции на руската реалистическа драма, той последователно осъществява своята реформаторска и новаторска дейност в областта на формата, на тематиката и художествените средства. И докато западноевропейските драматурзи са още в пе-

⁵ А. П. С к а ф т м о в, Статии по русской литературе, Саратов, 1958 г., стр. 313.

риод на търсене, Чехов създава драматургия, която събира в себе си синтезира всички техни стремежи. Мисълта за здравата връзка с реалистичните и прогресивни традиции на руската драма като основа за новаторството на Чехов поддържа Т. Шах-Азизова в труда си «Чехов и западноевропейская драма его времени». Тя пише: «Чехов притежава това, което нямат западните драматурзи — сила, здравина, разнообразие и близост по време до отечествената традиция. Руската драма от XIX век е дала на Чехов арсенал от средства за психологически и социално-битов анализ и това, което за «золаистите» е било нова азбука на сцената, за руската драма е било изминат етап. Затова пътят на Чехов към общите със западната драма цели е бил по-прав и търсенията, които на Запад се превръщат в редица от последователни етапи, са като че ли синтезирани в творчеството на Чехов.»⁶ Силата на Чехов наистина е в голямата близост с традицията на руската драма, но като се опира на нея и приема положително нейните постижения, той създава съвършено нов тип драма. Сравнена със старата дочехова драма, тя изпъква с оригиналността на постройката си, със своеобразната поетика, проблеми и герои.

На проблема за отношението между традиционната и Чеховата драма се спира проф. Скафтимов в статията си «К вопросу о принципах построения пьес Чехова» и Г. П. Бердников в книгата си «Драматургия Чехова» и новото издание на изследването «А. П. Чехов. Идейные и творческие искания». Първият от тези автори ясно и релефно очертава тези особености на дочеховата драма, от които рязко се откъсва Чехов. Заслугата на Бердников е в стремежа, като се опира на материала на Скафтимов, да обясни кое тласка Чехов към разрыв с това, което е сърцевината и същността на дочеховия театър, като заедно с това маркира някои характерни моменти на своеобразната Чехова поетика.

Характерно за традиционната драма е, че тя винаги се строи на сблъсъка на борбата на действащите лица. В нея нормалното и спокойно течение на ежедневието се разкъсва, взривява от някакво събитие, което въвлича действащите лица в драматична борба. Това събитие играе организираща роля — свързва персонажите и тласка напред развитието на драматичното действие. Събитието в старата драма е това, което според Гогол свързва пиесата, «цялата ѝ маса в един голям, общ възел». В дочеховата драма винаги има борба на антагонисти, която преминава в открито стълкновение. В развитието на тази борба се разкриват целите и мотивите и се поставят и разрешават основните проблеми на дадената пиеса — нравствени или политически. Конфликтът тук е личен и се поражда от престъпните, себични стремежи на определени действащи лица. В основата му почти винаги лежи някакъв обществен или битов порок. Той поражда драматична борба с препятствия и перипетии — борба на желаниа и стремежи.

Конкретната вина и конкретните виновници за щастieto или нещастieto на героите са характерни за цялата дочехова драматургия. До-

⁶ Т. Шах-Азизова, Чехов и западноевропейская драма и его времени, цит. издание, М., АН СССР, 1966 г., стр. 24.

статъчно е да се преодолее тяхното противодействие и щастието, желанията и стремежите на героите са постигнати. Дали това са само конкретни персонажи, или се олицетворяват стоящи зад тях обществени сили — това вече зависи от мирогледа и обществената ангажираност на драматурга. Този тип драма се утвърждава за много дълго време и въпреки промените, които времето внася в проблемите и техните решения, в основата си типът се запазва, защото се запазват нравоописателната и разобличителната цел.

Чеховите драми са твърде различни от този, вече създаден и утвърден, тип драма. В тях няма събития, които организират драматичното действие и въвличат в борба действащите лица. Тук събитията нямат особено значение, основа на пиесите е спокойното и еднообразно течение на битовото ежедневиe. И — което е особено важно — събитията не се открояват на този фон, не излизат от него, не го разкъсват, както това е в старата драма и дори у Чеховия съвременник Ибсен, а се включват в него като част от голямото цяло. В тези драми събитието не завързва действието. В зрялата драматургия на Чехов няма завръзка, която да организира действието и да го стегне в един общ възел. «Завръзката на действието не трябва да се търси. . . в емпирическото начало» — пише Хегел, — «а трябва да бъдат дадени само тези обстоятелства, които, подхванати от индивидуалния строй на душата, ще породят тази определена колизия, развитието и решението на която създава особеното действие на даденото произведение.» Така големият мислител сякаш предчувствува появата на произведения като Чеховите драми, които няма да спазват строго и изцяло каноните на традиционната драма. В същност завръзка у Чехов съществува, но тя не е там, където трябва да бъде според приетите правила. Отношенията между неговите герои и на героите към живота са създадени отдавна. Пиесите на Чехов като че ли продължават в първия акт, а не започват. Ние намираме действащите лица в състояние на вече осъзната и трайна неудовлетвореност от живота. Причините са в миналото, до вдигането на завесата. Така е в «Чайка», където не пристигането на Тригорин, нито провалът на Трепльов, нито решението на Нина да стане актриса завързват действието. Във «Вуйчо Ваньо» пребиваването на Серебрякови в имението, чувството към Елена Андреевна само помагат на Войницки да избистри и напълно да осъзнае истината, че е отдал най-хубавите години от живота си в жертва на един «сапунен мехур» дотолкова, че да стигне до изстрела в професора. Но чувството на дълбока неудовлетвореност съществува отдавна, създадено е и осъзнато отдавна до началото на пиесата и вуйчо Ваньо го носи в себе си като постоянна, незатихваща болка. В «Три сестри» ние срещаме Маша и Олга вече духовно измъчени, обезсилени и изтощени от живота. Само Ирина е пълна с мечти, надежди и планове, но това не е за дълго. С Вершинин, Тузенбах и Чебутикин ги сближава остро недоволство от това, което животът им предлага, чувството за враждебната действителност и невъзможността за пълноценно, осмислено съществуване. Причините за това чувство ние не знаем, те са назад в миналото. Осезаема, видима завръзка в пиесата няма. Героите на «Вишнева градина» също са представени с вече създадени и утвърдени отношения

към живота и един към друг. Самият процес обаче и неговите причини са скрити от зрителя, те са назад, до началото на първото действие. «Видими завръзки у Чехов няма нито в една пиеса. Общата завръзка и завръзката на всяка сюжетна линия са образувани по-рано.»⁷

Традиционното построение на пиесите с експозиция, завръзка, кулминация и развързка предполага постепенно и последователно нарастване на драматичното действие до края. Това съществува не само в старата драма, но и у Ибсен, който не винаги и изцяло следва традицията в постройката на драмите си. У Чехов няма това последователно нарастване на действието до финала. В неговите пиеси, както точно и образно отбелязва Роскин, «ефектът на последователното нарастване е заменен с ефекта на последователния спад». Зрелите пиеси на Чехов са съставени от четири акта, като третият акт е кулминационен, но не в смисъл на върховно напрежение и ярък външен драматизъм, а в смисъл, че той е важен за съдбите на героите, тук узряват техни решения, прозират се истини, които до това време са били скрити за тях, изясняват се отношения. В третия акт на «Чайка» Нина решава да поеме трудния път на изкуството, да напусне дома си; в третия акт на «Вуйчо Ваньо» Войницки прозира безплодността на преживените години и прави трагикомичен жест — стреля в професора; в третия акт в дома на Прозорови отношенията се разкриват в истинската си светлина, сестрите отстъпват и Наташа става властелин на дома, Ирина осъзнава ужаса на съществуването без цел, без радостта на творческия труд; в третия акт се продава прекрасното имение на Раневска и Гаев от «Вишнева градина». След този напрегнат кулминационен акт следва четвъртият — «тих и вял» с необикновената чисто Чехова развързка. Действието е забавено, всичко се завръща на старото си място, към изходната ситуация. Животът продължава нормалния си ход. Тази развързка не решава човешките съдби, конфликтът си остава и това е характерен белег на отворената композиция на Чеховите пиеси.

Пиесите на Чехов са наситени с драматизъм, но това не е драматизъм видим, ясно осезаем. В дочеховата драма понятието драматично, драматизъм се свързва с изключително голямо напрежение на чувствата и страстите, с много важни и големи събития, с неочаквани препятствия и пречки по пътя на героите, с някакво силно противодействие. Чехов доказва, че може да съществува драматизъм, голямо емоционално напрежение, богато вътрешно преживяване, без да има ярка външна изява. В неговите пиеси няма видим драматизъм, той е вътрешен, без ярки и впечатлителни моменти и постъпки. Тази особеност подчертава още К. С. Станиславски, когато говори за особеното действие на Чеховите пиеси. А. Натев също отбелязва, че драматичното не трябва винаги да се свързва с действие, с пряка изява.⁸ У Чехов драматизмът е най-често лишен от външна ефектност, от действие. Той е вътрешен, скрит в неподвижността и е свързан с особеното действие

⁷ Т. Шах-Азизова, цит. издание, стр. 133.

⁸ К. С. Станиславский, Собр. соч., т. 1, М., 1954 г., стр. 221; А. Натев, Драматично и драматургично, София, 1967 г., стр. 61.

в пиесите, за което ще стане дума по-късно. Чехов се стреми към възможно най-пълна жизнена достоверност, творческите му търсения имат за цел ярна и пълна картина на живота, в драмите «всичко е така просто и заедно с това така сложно, както е в живота». Затова тук драматизмът е в ежедневието. Чехов върви от дребните и незабележими явления на делниците към вътрешната духовна драма на героите. Не бива да се пренебрегва изцяло обаче наличието на чисто драматични събития в пиесите. Такива има твърде много — две самоубийства, дуел и убийство, съпружески изневери и пожар, но поразителното е, че тези драматични събития не се възприемат като такива и нямат особено влияние върху хода на действието. Традиционните драматични събития нищо не решават в Чеховите драми, дори смъртта в тях не променя нищо: «... Един барон по-малко, един повече...»

Природата на драматичното у Чехов е свързана с особения конфликт в пиесите. Теорията на драмата дава много определения за това понятие. Общото и характерно за всички тях е, че в повечето случаи те го определят като сблъсък и борба. Волкенштейн го определя като «стълкновение на интереси, разглеждано в динамика», Сахновски-Панкеев — като «съществуващи противоречия на действителността, изразени чрез частното стълкновение на персонажите по конкретен повод, стремеж към достигане на някаква цел», Кургинян — «стълкновение и сблъсък», Холодов — «борба», Карягин — «сблъсък». По същество се продължава линията на Хегел, който отдавна определи конфликта като «действие и противодействие, които от своя страна извикват необходимост от примирителна борба», линия, която следва и Белински.⁹

Тези безспорно правилни формулировки не могат да обхванат изцяло и пълно същността на конфликта в Чеховите пиеси и неговия източник, защото той съществено се отличава от конфликта в старата драма, на материала на която са направени изводите на споменатите автори.

В драмата до Чехов конфликтът се поражда от противопоставянето и сблъскването на човешки интереси, желаня и стремежи, създава се на основата на «нарушението на нравствените норми, когато чуждата воля посяга на противостоящите интереси и воля на други хора»¹⁰.

В новите Чехови пиеси не се сблъскват интереси и стремежи на отделни хора с тия на други хора. Тук няма лица-антагонисти и в истинския смисъл на думата никой с никого не се бори. Липсват и конкретни виновници за злото, причинено на героите, за тяхното нещастие. Защото щастливи хора в пиесите няма. Но няма и такива, които съзнателно рушат или пречат на щастието на другите. Не може Тригорин да бъде виновен за личната драма на Трепльов от «Чайка», за разочарованието му в творчеството.

⁹ Волкенштейн, Драматургия, М., Сов. писател, 1960 г.; В. Сохновский-Панкеев, Драма, Л., «Изкуство» 1969 г.; Кургинян, Теория литературы. Основные проблемы в историческом освещении, М., 1964 г.; Е. Холодов, Композиция драмы, М. 1957 г.; Карягин, Драма как эстетическая проблема, М., 1971 г.; Гегель, Соч., т. 14, стр. 330.

¹⁰ А. П. Скафтымов, цит. издание, стр. 326.

Има ли виновен за това, че Нина обича Тригорин, Трепльов — Нина, а Маша — Трепльов? Нима жалкият професор Серебряков е единственият виновник за трагедията на Войницки? Кой пречи на д-р Астров да живее пълноценен духовен и творчески осмислен живот, кой е виновен за това, че годините, прекарани в глухата руска провинция, са го измъчили и духовно състарили? В «Три сестри» Наташа причинява зло на сестрите, но не е виновна за жизнената драма на Вершинин, Тузенбах и Чебукикин, защото и той преживява своята драма. Виновен ли е някой за общото нещастие? Злото е така широко и всеобхватно, че не може да бъде причинено от един човек, не може един да е виновен за нещастieto на другите! Всеки герой носи своята драма и от многото човешки съдби се създава впечатлението за всеобщо неблагополучие. То е поразително, защото желанията на героите са естествени и в стремежа си към тяхното осъществяване те не засягат ничии интереси. Но ето, че такава лесно осъществимо желание като това на трите сестри си остава само мечта. Те не искат много. Искат да отидат в Москва, в града на детското щастие и спомени. Паяжина от делнични дребнавости и пошлости обаче ги оплита и Москва остава за тях неосъществена мечта. Така е в Чеховите пиеси — виновни няма, но злото съществува. «Груб е животът!» — тъжно констатира Нина Заречна. Груб и твърде жесток е към чистите, духовно изящни и слаби Чехови герои. Всяко тяхно желание, всеки стремеж срещат каменна стена и не могат да я преминат. Противоречието между желание и възможност за реализация, между мечта и действителност е общо за всички. Неудовлетвореността от живота, който ражда зло и конфликта с него, обединява повечето герои на Чехов. Чувството за лично неблагополучие на героите за автора е повод и средство за разкриване коренната неустроеност на руския живот от това време. Причина за личните житейски драми на героите не е конкретният акт, конкретната личност, а враждебната, обрекла ги на безцветно и празно съществуване «росийска действителност», разобличението и бичуването на която е традиция в руската литература.

В нездравата за изкуството обществена атмосфера на 80-те години драматургията на Чехов донася полъха на един друг свят, дъха на истинския живот. За големия драматург най-добро средство против апатията и безидейността, обхванала интеллигентските среди на Русия, е цялата истина за живота, колкото жестока и разтърсваща да е тя. В неговите драми тази истина е впечатляващата картина на коренното неблагополучие, на всеобщото неустройство в живота. Той не посочва конкретен акт на несправедливост като причина за всеобщото зло — несправедлив за него е целият живот, неговите норми и порядки. Така се стига до мисълта за «ненормалността на това, което се смята за нормално, естествено и обикновено и което е в същност ежедневно поругание на свободата, справедливостта и истинската нравственост»¹¹. В пиесите драматичният конфликт излиза далечно от тесните рамки на личното и се разширява неимоверно много. Никога у неговите предшественици той не е бил така широк и все-

¹¹ Г. П. Бердников, Чехов—драматург, М.—Л., „Искусство“, 1957 г., стр. 216

обхванен, а винаги е ограничен в рамките на антагонистичните отношения на определени действащи лица или групи. Във връзка с тази му особеност в пиесите до Чехов идейният център винаги съвпада с основната сюжетна линия, със сюжетния конфликт. Природата на конфликта у Чехов не позволява да бъде спазена тази традиция и сюжетният конфликт в зрелите му драми не е идеен център на произведението и носител на авторската мисъл. Във «Вуйчо Ваньо» сюжетен център е стълкновението на Войнички с професор Серебряков, но той в никакъв случай не може да бъде приет за идеен център, който носи в себе си основната авторска идея. Този конфликт нищо не решава в пиесата и с него не се изчерпват проблемите и противоречията на героите, той дори не променя с нищо съдбата на вуйчо Ваньо. В «Три сестри» като централен сюжетен конфликт може да се определи сблъсъкът на Наташа със сестрите Прозорови, конфликтът «за дома», както го нарича В. Ермилов. Но той също не е носител на централната идея на произведението, не е истинският драматичен конфликт. Нещо повече — тук дори до истинско стълкновение; до драматичен взрив не се стига.

Не в сюжетните перипетии — чрез характерите на героите Чехов разкрива същността на конфликта. Затова в драмите му няма борба и антагонистични сблъсъци. Противоречията на действителността се разкриват в ежедневно естествено течение на живота, в многообразните отношения на персонажите. В материала на пиесите авторът внася моменти и положения, които са част от постоянното житейско всекидневие, но те носят в себе си конфликта. Вдигането на завесата намира героите в конфликт с живота, в състояние на отдавна създадена и осъзната неудовлетвореност. Падането на завесата ги оставя в същия неразрешен конфликт.

Този нов начин на постройка на пиесите, твърде различен от традиционния, дава повод на много критици от онова време да говорят за безсюжетност, епизодичност и случайно нахвърляне на сцените. Ще си позволим да цитираме А. Р. Кугел. «Започнете да разказвате тяхната история от който искате край, от който искате момент — тя ще бъде същата. Преместете първия акт на мястото на втория, втория — на мястото на първия, това няма да измени нещата.»¹² Друг критик, вече от съветско време, също пише: «... Сценарият... на големите Чехови пиеси е скроен от отделни епизоди, лесно се разпада на съставните си части и не се изменя съществено, ако произволно се наруши порядъкът на актовете. Първото действие на «Три сестри» може да се започне от средата, след това да се отиде към началото на действието и т. н. Нарушената последователност в отделните сцени нищо не изменя в общия композиционен замисъл, който е разлят като сценария.»¹³ Тези постановки са вече отдавна изоставени от литературната наука. Те не могат да разкрият свързващото звено в материала на пиесите — драматичния конфликт, всички персонажи въпреки привидната откъснатост и погълнатост от личните си драми са обединени помежду си

¹² А. Р. Кугел. Русские драматурги, М., 1933 г., стр. 135.

¹³ Ю. Соболев, Чехов. Жизнь замечательных людей, М., 1934 г., стр. 241.

от делничното течение на живота и постоянния си конфликт с него. Зад видимата епизодичност, разхвърляност и липса на композиционно единство в произведенията на драматурга-новатор се крие истинска вътрешна организация. Наистина всеки от героите в пиесите, като изключим напълно доволните от себе си Шамраев от «Чайка», Наташа от «Три сестри» и Серебряков от «Вуйчо Ваньо», са нещастни по своему, всеки носи своята драма и е вътрешно погълнат от нея; Създава се чувство за разхвърляност, действието като че ли се разпада на множество независими една от друга сюжетни линии. Отделните човешки драми обаче не са важни за автора сами по себе си — тогава действително би се получило хаотично натрупване. Те са важни като единици, от които се изгражда основната идея на драматичното действие — идеята за всеобщото неблагополучие, общата драма на Чеховите персонажи. Нейн изразител във всяка от пиесите е драматичният конфликт. Дж. Гаснер в книгата си «Идея и форма в съвременния театър» нарича Чеховите пиеси «социални fugи». С това определение той кратко, но особено съдържателно показва специфичното за Чехов построение на драмите, сходно с това на музикалната fuga — разкриване основната тема чрез множество близки, вариращи теми, в случая — чрез множеството близки човешки съдби.

С природата на драматичния конфликт е свързано и своеобразието на драматичното действие у Чехов. «Който говори за драмата, той говори за действието», казва Е. Зола. И това е свършено вярно. В теорията на драмата действието винаги е било свързано с нейната родова специфика. Драмата — това е борба, действие, напрежение, динамика — така най-общо могат да се изразят формулировките на теоретиките. Но кое действие е драматично? В съществуващите трудове по теория на драмата с малки изключения то се определя най-вече чрез външните прояви, схваща се като чисто външно, видимо действие, като събитие, постъпка, жест. И това е естествено — в преките действия и прояви драматизмът е по-очевиден. Ако от такива позиции анализираме Чеховите драми, анализът ще бъде безрезултатен, защото теорията на драмата работи предимно с материала на старата, дочехова драма, в която външното действие е водещо. В пиесите на Чехов стълкновенията и събитията са малко и на тях не се придава значение, което биха имали в старата драма. Ярко драматичните моменти, които биха съставили ядрото на една традиционна драма и биха тласнали напред развитието на действието, авторът изнася извън сцената: самоубийството на Трепльов, дуела и убийството на Пузенбах, пожара.

Отсъствието на видимо драматично действие става повод за много нападки към Чехов от страна на съвременната нему критика. Още с първите постановки на пиесите рецензентите отбелязват този твърде съществен според каноните на старата драма недостатък и мнението за «неспособността» на Чехов да създаде живо драматично действие се утвърждава за дълго. Споменахме вече А. Р. Кугел, който пише: «... пред нас се проточива историята на трите сестри, именно проточва, а не развива!»¹⁴ Интересно

¹⁴ А. Р. Кугел, цит. изд., стр. 135.

е, че и в наше време се срещат възгледи за «бездействеността» на драмите. Представата за драматичното действие само като зрелище, събитие и постъпка не е изгубила своите привърженици. От такива позиции например на Запад се анализира Чеховата драматургия и се търси обяснение на успеха ѝ сред зрителите. Ж. П. Сартр, като търси безуспешно отговор на парадоксалния според него успех на драмите, пише: «Френските пиеси, дори най-повърхностните, са винаги действени. . . , докато пиесите на Чехов са лишени от действие.»¹⁵

Като се разглежда драматичното действие в пиесите на забележителния драматург, трябва да се има пред вид, че се работи с явление, което не се вмества в традиционните драматични норми и понятия. Драматичното действие тук е твърде сложно и едностранчивият, повърхностен подход не би разкрил нищо. У Чехов самото понятие драматично действие носи ново съдържание, то се обогатява и разширява. Естествено и лесно се възприема едно действие-постъпка, действие-събитие, една пряка изява на действие. В новата Чехова драма обаче действие се съдържа и във външното бездействие на героите. То е свързано с вътрешния им, дълбоко интимен свят и духовните им търсения. Зад привидното бездействие на Чеховите герои прозира напрегнато вътрешно действие. «Нека на сцената всичко бъде така сложно и едновременно с това така просто, както е в живота. Хората обядват, само обядват, а в това време се създава тяхното щастие и се разбива животът им.»¹⁶ Този творчески принцип обяснява до голяма степен природата на драматичното действие в пиесите — всичко е просто, делнично, обикновено, никакви изключителни събития. А зад всичко това — дълбоки и разтърсващи човешки драми.

Драматичното действие трябва да се разбира широко, «като усилие, което може да е вълплетено във физически действия, да е само загатнато като вътрешно изживяване на засегнатите лица или е потенциално заложено в блуждаещото поведение на лице, неспособно за каквито и да е усилия. . . Физическата или психическата енергия, която самото засегнато лице изразходва за него, не е от решаващо значение.»¹⁷ Драматичното действие не е само външно, видимо проявено, то е и вътрешно действие, преживяване, усилие. В драмите на Чехов трябва да се различават тези два вида действие — прякото, непосредствено действие, което се реализира в сюжетната линия, в «открития текст на ролята»¹⁸, и скритото вътрешно действие. За него пише още К. С. Станиславски. Основен признак на драмата според него е действието — външно, свързано с интригата, и вътрешно, заложено в характера, в «живота на човешкия дух». Великият режисьор особено цени наличието на вътрешно действие в драматичното произведение. За Чеховите драми той казва: «Неговите пиеси са много действени, но не само във външното, а и във вътрешното си развитие. В самото бездействие на създадените от него хора се крие сложно вътрешно действие.

¹⁵ Ж. П. Сартър, *Театр*, 1956 г., № 1, стр. 157.

¹⁶ *Письма Чехова*, т. 4, стр. 422.

¹⁷ А. Натев, *сп. Литературна мисъл*, 1971 г., № 1, стр. 83.

¹⁸ Е. Горбунова, *Вопросы теории реалистической драмы*, М., 1963 г.

Чехов най-добре от всички доказва, че сценичното действие трябва да се разбира във вътрешен смисъл и че само на него, очистено от всичко псевдосценично, може да се строят драматичните произведения в театъра.

Докато външното действие на сцената забавлява, развлича или вълнува нервите, вътрешното заразява, грабва душата и я завладява. . . , вътрешното действие трябва да стои на първо място. Ето защо грешат тия, които играят в драмите на Чехов само фабулата, плъзгайки се по повърхността, представяйки само външни образи на ролята, без да създават вътрешни образи и вътрешен живот.»¹⁹

Тази постановка на Станиславски следва и А. Натев. Той говори за драматично действие (вътрешно) и действоване на драматичния характер. Отделяйки действието от действоването, Натев пише: «. . . драматичното действие не е равностойно на всяко действоване, нито е негов частен случай. . . , истинското драматично действие би могло да се прояви и като едно бездействоване. От друга страна, действоването е винаги, дори когато е свързано с драматичното действие в истинския смисъл на думата, нещо външно и вторично като пяната, която се появява едва когато вълната доближи брега. И когато то се поднася на театралния зрител, той трябва да се върне малко назад, да премисли предшествуващото, за да може в действоването да открие драматичното действие.»²⁰

Не трябва да се смята, че Чехов е откривател на вътрешното драматично действие. То съществува в безсмъртните произведения на великия Шекспир и е свързано с развитието на характерите. Напрегнатите емоционалност и динамика на техния вътрешен живот са едно от достоинства на най-добрите Шекспирови творби. Минава доста време обаче, докато вътрешното драматично действие се утвърди в пиесите и оттам — на сцената. Тайната на забележителния драматург — развитие на действието чрез вътрешното развитие на характерите, остава дълго време неразгадана от тези, които идват след него. В пиесите на драматурзите просветители и класицисти героите са твърде схематични, показани са едностранно, характерите почти не търпят развитие. За романтиците проблемът за чувствата е централен в творческите търсения. Въпреки големите постижения в тази област те не могат да достигнат психологизма на Шекспир. Приповдигнатите чувства на техните герои трудно могат да се възприемат като реална борба на вътрешни противоречия и в тези драми доминира външното драматично действие. В руската драма вътрешното действие намира своите привърженици и достига най-високото си развитие до появата на Чеховите драми в пиесите на И. С. Тургенев, чиято поетика в някои отношения и моменти се свързва пряко с поетиката на зрелите Чехови драми. Но той (Чехов — б. м.) достига такава съвършена хармония между вътрешното драматично действие и външната му изява, каквато не може да се намери в никой от предшествениците. Драматичните му творби стават образец в това отношение. За идеал на драматична поезия Станиславски приема

¹⁹ К. С. Станиславский, Собр. соч., т. I М., 1954 г., стр. 221.

²⁰ А. Натев, Драматично и драматургично, София, 1965 г., стр. 38.

сливането на двете форми драматично действие. В Чеховите пиеси този идеал получава плът и кръв и заживява пълноценен творчески живот. При това най-характерната особеност на Чеховата драматургия, двойното (вътрешно и външно) действие не е за автора самоцелен литературен похват. Тя е тясно свързана с творческите задачи, поставени за решаване в произведението, с тяхната проблематика и особеното, чисто чеховско възприемане на реалната действителност.

Драмата винаги е показвала човека в неговите връзки и взаимоотношения с останалите хора, като в тях се разкриват особеностите на характера и психологията на отделната личност, най-важните белези на обществото, на обществената среда. Общуването между хората се представя в пълната му реалност, живо, емоционално наситено и непосредствено.

За времето обаче, в което Чехов твори, а и изобщо за развитото буржоазно общество е характерно отмирането на старите форми на човешко общуване, то става все по-повърхностно и бедно по съдържание. Едновременно с това нараства и изолираността на хората един от друг. Затова Чеховите герои са така самотни, духовно самотни хора. Както казва Андрей Прозоров: «... Ти тук всички познаваш и тебе те познават, но си чужд, чужд... Чужд си и самотен.» Но докато непосредствените връзки между хората стават все по-безсъдържателни, вътрешният духовен живот на личността не обеднява, а, напротив — става още по-богат и съдържателен, напрегнат и интензивен. По думите на Г. Фридлиндер парадоксът на буржоазното общество се състои в това, че «духовният живот става по-широк от непосредственото общуване»²¹ между хората. Този характерен за епохата процес намира отражение в творчеството на Чехов. Изключително голямото развитие, което получава вътрешното действие в пиесите, е свързано с непосредствената задача на автора да покаже исторически достоверно жизнената драма на духовно богатия, мислещ руски интелегент в развитото буржоазно общество. А самото богатство на духовния живот на героите и интензивността на техните търсения са показател за огромния духовен потенциал на руското общество в тази епоха. Не видимата борба, събитията са характерното за това време. Истинските драми са в душите на хората.

Не трябва да се смята, че развитието на вътрешното драматично действие, хармоничното му единство с външното са еднакво присъщи на всички драми на Чехов. Ако те се разгледат хронологически, по време на създаването, ще се види, че първите големи драми не притежават още това достойнство, особено що се отнася до пиесата «Иванов». Тук Чехов разкрива личната драма на героя, която е и основа на драматичното действие, до голяма степен с помощта на старите средства и похвати, или, както отбелязва С. Данилов, «стрежежът към художествено новаторство се съчетава с драматургичната традиция»²². Пиесата е построена на преките

²¹ Г. Фридлиндер, Поетика руского реализма, Л., 1971 г., стр. 280.

²² С. Данилов, Очерки по истории руского драматического театра, М.—Л., 1948 г., стр. 445.

характеристики и самохарактеристики на героя. У автора личи стремеж към обясняване на характерите, а не към разкриването им и затова сюжетните събития тук играят важна роля като средство за изобразяване на вътрешния свят на героите. В «Иванов» Чехов търси нови форми и средства, открива някои от тях, но като цяло не излиза от кръга на традицията. Самият той не е доволен от първата си крупна пиеса и през 1889 г. пише: «По замисъл попаднах приблизително в необходимата точка, но изпълнението не става за нищо.»

«Леший» показва стремеж на художника към по-радикално преобразование на драматургичния шаблон. Той се отказва от обясняването на характерите, от преките взаимни характеристики. Сценичното действие е така построено, че се постига най-пълна картина на вътрешния свят на героите. Фабулната линия е доста слаба и външното сюжетно действие в пиесата губи първостепенното си значение и отстъпва пред вътрешното, душевността на героите е показана в цялата ѝ сложност, противоречивост и дълбочина като източник на напрегнато драматично действие. Чехов постига това с безкрайна пестеливост на средствата, но с необикновена яркост и изразителност. Тук обикновеният делничен разговор на случайни теми, простата фраза, жестът са носители на дълбока вътрешна емоционалност. И докато в «Иванов» има само отделни сцени, които бихме могли да свържем с поетиката на зрялата Чехова драма, то във втората пиеса нейната специфика ясно се проявява. Но дълбоко неистинната основна идея на произведението оказва своето въздействие, особено в последното действие, където Чехов, за да остане верен на нея, е принуден да прави компромис с принципа за правдиво възпроизвеждане на реалната действителност.

В «Чайка» блестящо се извяват новаторските му постижения. В тази пиеса художникът решително и изцяло скъсва с драматургичната традиция, сюжетната борба-интрига е окончателно изместена като движеща сила на пиесата от вътрешното действие. Новото, което тук е безспорен успех на автора, е обстоятелството, че напрегнатостта на вътрешното драматично действие е тясно свързана с новия драматичен конфликт — общия за героите конфликт с живота и съществуващия обществен и социален строй. Затова вътрешното действие е по-интензивно и богато и е свързано с кардинални за духовния свят на персонажите въпроси, със създаването и оформянето на определено отношение към действителността.

Същият принцип Чехов използва при създаването на «Вуйчо Ваньо». Както и «Чайка», тук източник на драматичното действие е противоречието между стремежите и мечтите на героите и възможностите за тяхното реализиране, които действителността предлага. Дълбоката и осъзната неудовлетвореност от живота и неравната борба на героите с него са съдържание на вътрешното действие. Борба-интрига тук няма, макар че сюжетен център на пиесата е конфликтът между Серебряков и Войницки.

«Три сестри» продължава линията на все по-пълно развитие на вътрешното действие. В драмата Чехов използва създадения вече опит от «Чайка» и «Вуйчо Ваньо» и издига на още по-висок етап творческите си

постижения. В пиесата съществуват големи възможности за развитие на сюжетна борба-интрига, има няколко традиционни любовни триъгълника, лица-антагонисти, но независимо от всичко тези възможности не са реализирани и произведението е построено изцяло на развитието на вътрешното действие. Жизнената драма на сестрите Прозорови и близките им хора става изразител на основния драматичен конфликт — неудовлетвореността от живота, от несправедливостта на съществуващите житейски норми, конфликт на човека с обкръжаващата го пошлост и страстна жажда за нов живот. Вътрешното действие се гради върху постепенното разкриване на духовната драма на героите, на техните търсения и лутания, на копнежа им за нов, пълноценен, творчески осмислен живот.

«Вишнева градина», която по думите на един изследовател е «... дълбок, талантлив и мъдър отклик на художника Чехов, нарастващите революционни събития»²³, е създадена в съответствие с вече утвърдените и разработени от драматурга принципи. Сюжетът в пиесата играе второстепенна роля. Вътрешното съдържание на персонажите е основа на драматичното действие.

В стремежа си към най-пълно разкриване духовната драма на руския интелегент в условията на капиталистическото общество Чехов с всяка следваща пиеса засилва ролята на вътрешното драматично действие. То се развива изключително много, получава огромна сила и значение и преминава в ново качество — в това, което К. С. Станиславски нарича «подводно течение». Чехов го създава и показва с цял арсенал от средства и похвати. Особено важна роля тук има способността му да се издигне от битовизма, от външно случайните, делнични разговори до големите проблеми на действителността, на съвременето. Централно място в пиесите заемат такива важни общочовешки въпроси като този за пълноценния творчески труд, за родината, за любовта и щастието, за истинското правдиво изкуство, за бъдещето и пътищата към него. Тези така значими проблеми се поставят в драмите незабелязано сред обикновените разговори на случайни теми в делничната битова обстановка. Как постига Чехов това?

Един от най-често отправяните към Чехов упреци е този за широкото навлизане на бита и подробностите от ежедневието в пиесите му. Съвременните на автора критици виждат в това грубо нарушаване на законите на сценичното действие. Мережковски също поддържа това мнение. «В Чеховите герои няма живот, в тях има само бит, бит без събития или с едно събитие — смъртта, край на битието» — пише той през 1907 г. Не може да се каже, че Чехов е първият, който внася бита на театралната сцена. Много време преди появата на неговите драми е създаден и утвърден в руската драматургия жанрът «битова драма», в която конфликтите, типове и характеристиките са представени като част от бита, свързани с ежедневието на определена социална среда. Обикновените разговори, яденето и пиенето на чай, изобщо моменти от бита са били обичайни за този тип пиеси, затова не наличието на такива битови елементи в Чеховите пиеси

²³ Г. П. Бердников, Чехов драматург. М.—Л., „Искусство“, 1957 г., стр. 220.

смушава критиците. «Авторът може би се е увлякъл от идеята да пренесе на сцената делничния живот такъв, какъвто е в повечето от случаите» — четем в списание «Артист» от 1890 г., кн. VI. — «Това е голямо заблуждение. . . Произведението е толкова по-високо, колкото неговите идеи и факти са по-съдържателни, колкото тяхното вътрешно значение е по-широко и по-идейно.»

В пиесите от стария тип битова драма елементите от ежедневието изпълняват определена функция и тя е различна от функцията в Чеховите драми. Тук битът се свързва обикновено с нравите, с характеристиката на определена социална среда, разкрива свойствените ѝ пороци и недъзи, играе ролята на своеобразна обстановка и фон, на който ще се развият централните събития и едновременно с това подготвя идването на тези събития.

Друга особеност на тези драми е, че в тях събитията разкъсват, нарушават спокойното течение на битовото ежедневие. Неговата задача е само да подготви почвата за тяхното идване, свежда се до експозиционен преход към събитията. Не битът в тези пиеси е сюжетен и идеен център, а събитията, които организират около себе си драматичното действие.

В Чеховите пиеси събитията отсъствуват или са на заден план. Авторът се стреми към най-пълно пресъздаване на бита, на неговите най-привични обичаи и повтарящи се черти. Обикновеното и делничното тук не се свежда само до преход към събитията както в старата драма, тук делничното е истинският, пряк и основен обект на творческо отражение. В спокойното и еднообразно течение на делниците Чехов намира и показва драмата на своите герои. Битът за него не е важен сам по себе си. Той е показан в два плана — като олицетворение на силата, враждебна на героите и тегнеща над тях, и като средство за разкриване вътрешния свят на героите, техните копнежи, желаниа и стремежи, обединени в централната идея на отделните пиеси. Част от битовото ежедневие в пиесите са обикновените незначителни разговори на персонажите на неутрални теми. В тях естествено и леко са вплетени разсъждения на героите на съкровени за тях, дълбоко лични теми. По този начин Чехов от случайния, битов разговор се издига до големите проблеми, които са истинско съдържание на драматичните му произведения. В такива моменти той се ръководи от принципа «. . . в драматичното произведение по-скъпи от всичко са тези прости, внезапни движения, в които звучно се разкрива човешката душа»²⁴. Този принцип Тургенев слага в основата на драматичното си творчество. Разговорите на неговите герои са съдържани, но емоционално наситени, ярко изразителни. Дълбоките вътрешни преживявания на героите се разкриват леко, без излишна патетика и приповдигнатост, в обикновени и прости беседи на незначителни теми. Още преди появата на Чеховите драми Тургенев създава тази особена сценична реч, характерен белег на която е подтекстът. По-късно, в новите пиеси на Чехов, този втори план на случайния разговор, подтекстът, помага на Чехов да преодолее и да се издигне от него

²⁴ И. С. Тургенев, Собр. соч., т. X, М., 1949 г., стр. 430.

до проблемите на героите си и чрез тях до големите проблеми на своето време.

Вече цитирахме по-горе мисълта на Фридлиндер за това, че духовният живот на хората в развитото капиталистическо общество е по-богат и по-широк от непосредственото общуване помежду им. Отново се връщаме към нея, защото тя помага да се обясни наличието на «подтекст» в Чеховите драми. Непосредственото словесно общуване на героите се движи в тесния кръг на битовото ежедневие, но духовният им живот е по-богат от това бедно, безсъдържателно общуване и намира израз във втория му косвен план — подтекста. Затова Чехов така гради разговора в драмите, че в него няма неутрални реплики и неутрални теми. В привидно незначителната сценична беседа всяка реплика и тема, колкото и случайни да изглеждат те, косвено водят към вътрешния свят на героя, към вътрешните му търсения и преживявания. Всеки жест и фраза действуват като емоционален сигнал» (Г. Бердников), който отново и отново ни напомня за съкровената лична тема на героя. И понякога една, външно съвсем обикновена сцена, като тази от първо действие на «Вуйчо Ваньо», когато сред случайния разговор Войнички изказва дълго събираното в душата си разочарование и неудовлетворение, е достатъчна да се изпълнят с дълбок смисъл следващите разговори «... става ясно, че те са само прозрачна обвивка, зад която лесно се разгадава напрегнатия вътрешен живот на персонажите и в същото време този контрастен фон, който подчертава с простотата и безсъдържателността си тази дълбока и важна вътрешна тема, от която са погълнати героите.»²⁵

В пиесите обикновената дума, фразата добиват нов, втори смисъл, който е само загатнат, едва уловим. Но съотнесен с централната вътрешна тема на героя, с неговия «лайтмотив» и основната идея на произведението, той става ясен и разбираем. На сцената се водят като че ли напълно излишни разговори за времето, за това, че чехартма е печено овнешко, а черешма е сула, за селяните, дошли да питат за цената на продавания участък, за конете, които трябва да бъдат подковани, и т. н. Всички тези, външно безсмислени разговори са тясно свързани и организирани с централната авторска идея и са нейни специфични изразители. Тящото, обикновено предметно значение на всяка дума е свързано с широк подтекст, богат и многозначен. Пълна с вътрешно съдържание е наглед случайната фраза на Астров в края на последното действие на «Вуйчо Ваньо»: «А сигурно сега в самата тази Африка е горещина — страшно нещо!» Свързана с личната тема на героя обаче, обречен на тежък, лишен от радостта на творчеството труд, с ужасната сила на обкръжаващата пошлост и с перспектива за безкрайната върволица еднообразни дълги дни «без пламъче в далечината», тази фраза се разкрива в цялото богатство и сила на лиричния си подтекст. М. Горки пръв пише възторжено на Чехов за това: «В последния акт на «Ваня», когато докторът след дълга пауза говори за горе-

²⁵ Г. П. Бердников, Чехов — драматург. М.—Л., „Искусство“, 1957 г., стр. 222.

щината на Африка, аз се разтреперах от възхищение пред Вашия талант и от страх за хората, за нашия мизерен живот. Как здраво ударихте Вие тук по душата и как точно!»²⁶

Ремарките, паузите, сценичната обстановка, която съпровожда разговорите в пиесите, също са изпълнени с дълбок вътрешен смисъл и помагат за пълното разкриване на богатия душевен мир на героите, а оттам — за разкриване на съдържателната авторска идея, заложена в произведението. Понякога Чехов само се докосва до скучното и еднообразното в живота, показва го с жест, с интонация, които нямат значителен пряк предметен смисъл, но имат втори, дълбоко емоционален и съдържателен смисъл. В драмите той разработва и цяла система от паузи, които са носители на богат емоционален заряд. Те са също част от средствата и помагат на автора да покаже реалното вътрешно съдържание на героите като отражение на жизнената действителност и отклик на различни явления в нея.

Проблемът за основните функции на паузите в Чеховите драми и конкретно във «Вуйчо Ваньо» е предмет на широко проучване в статията на Г. Бердников «Вуйчо Ваньо» А. П. Чехов». Той ги характеризира като: средство за организация на естествената, лишена от сценична условност реч на персонажа, в съответствие с общия характер на пиесата; средство за реална мотивировка на думите, жестовете и постъпките на действащите лица чрез съпоставяне с външните и вътрешни фактори; средство за разкриване на реалната психология на действащите лица по пътя на същото съпоставяне на постъпките им с техния вътрешен свят. Авторът различава единадесет основни функции, които паузите изпълняват в пиесата «Вуйчо Ваньо»: преместване на персонажа или жест; пауза в диалога, която означава размислене на персонажа, мотивировка на следващата реплика; пауза, подсказваща вътрешната причина за смяна темата на разговора; пауза — показател за съсредоточеността на персонажа в своите мисли.²⁷ С помощта на всички тези разнообразни по съдържание паузи Чехов създава естествената сценична реч на персонажите, която хармонично се свързва с битовата обстановка и заедно с това напомня постоянно за вътрешните напрегнати преживявания на героите, мотивират внезапния експресивен лирически «взрив».

Сред арсенала от средства, които Чехов използва за разкриване на подводното течения в пиесите, е и широкото използване на звука. Когато дореволюционните критици наричат Чеховите пиеси и «лирична драма», тяхното внимание е привлечено и от изобилието на звукове на сцената, от музикалния акомпанимент на действието. Звукът в пиесите е подчинен на авторския стремеж за създаване на реален битов фон на действието и мотивировка на постъпките, жестовете и фразите на персонажите. Но той е и носител на втори смисъл, тясно свързан с вътрешното действие на дра-

²⁶ М. Горький и А. П. Чехов, Переписка, статъи, высказивания, М., 1957 г., стр. 251.

²⁷ Г. П. Бердников, „Дядя Ваня“ А. П. Чехова, Уч. записки ЛГУ, серия филол. наук, вып. 16, № 122, 1949 г.

мите. В «Иванов» мелодията на виолончелото, пълна с тъга и меланхолия без думи ни въвежда в настроението на Анна Петровна. Китарата на Телегин, която съпровожда цялото развитие на действието във «Вуйчо Ваньо», е част от имението, реален битов фон на действието, но тя е и олицетворение на този бит, на мрачната му и скована сила, на нейното тържество над светлите душевни пориви на героите. Тихият напев на китарата подчертава по-силно от всичко крушението на бунта на Войницки. Чувството за тъга и безизходност в пиесата засилва чукаването на пазача и тихата песен на шурците. В «Три сестри» поетичният музикален диалог на Маша и Вершинин говори повече и по-силно за взаимните им чувства, отколкото думите. Музиката на отдалечаващия се оркестър във финала засилва чувството на самотност и неприютност у сестрите. Носител на голям емоционален заряд е звукът на скъсаната струна във «Вишнева градина». В използването на звука за разкриване богатото вътрешно действие на пиесите Чехов достига хармоничност, разнообразие и такава ярка изразителност, която кара Станиславски да напише възторжено: «Той уточни и задълбочи нашите знания за живота на вещите, звуковете, светлината на сцената, които в театъра, както и в живота имат огромно влияние над човешката душа. Здравчът, залезът на слънцето, бурята, дъждът, първите утринни звуци на птиците, тропотът на конете по моста и шумът на отминаващата карета, биенето на часовника, песента на шуреца, камбаната са нужни на Чехов не за външния сценичен ефект, а да ни разкрият живота на човешкия дух.»²⁸

Чехов слива житейското и лирическото с особена вещина и безукорно чувство за мярка, външното и вътрешното, видимото и скритото, загатнатото у него съществуват в съвършено единство и хармония. Драмите му поразяват с естествеността си. Всичко в тях се приема с чувството за осезателна битова реалност, но едновременно с това съвсем естествено и леко се посреща внезапното нахлуване на лиричната струя в пиесите. Всичко е така хармонично свързано, че високата поезия, истинските стихове в проза, които героите произнасят, се приемат незабелязано и спонтанно. Това е така, защото цялото развитие на вътрешното действие и средствата, с които Чехов го показва, са подготвили почвата за своеобразния лиричен «взрив».

Особеният лиризмъ винаги е бил отбелязван като съществен елемент в специфичната поетика на Чеховите драми. За съжаление обаче в неговите тълкувания вниманието се спира единствено на лиричната окраска на пиесите, на особената им поетична атмосфера, като по този начин се игнорира дълбокото му идейно и обществено съдържание. В този смисъл лесно би могло да се сложи черта на равенство между лиризма на Метерлинк и лиризма на Чехов. Поетичната атмосфера в пиесите на белгийския драматург е напълно лишена от обществен заряд. В тях борбата се води между абстрактните сили на доброто и злото, на любовта и смъртта. Емоцио-

²⁸ К. С. Станиславский, Собр. соч. в 8 т., I, «Моя жизнь в искусстве», «Искусство», М., 1954 г., стр. 223.

налната наситеност, богатството на чувствата са забележително постижение на Метерлинк. Но те се приемат напълно откъснато от реалния живот, не носят никакво обществено и социално съдържание. У Чехов героите наистина не се изказват пряко и не обсъждат конкретни обществени проблеми. Всеки от тях е изцяло съсредоточен и погълнат от собствената си житейска драма, всеки има своя сфера на интимни преживявания и всички са далечно от философските и обществени проблеми на съвременността. Но в основата на вътрешното действие в зрелите Чехови драми стои конфликтът на човека с обкръжаващата го реална действителност. Той обхваща всички герои и намира израз в осъзнатото чувство на неустроеност и неуютност, на недоволство от възможностите, които животът предлага за реализация на съкровения им стремежи. Така, като разкрива вътрешната драма на героя, Чехов естествено ни въвлеча във важни проблеми на съществуващия социален строй. Лиричната тема външно не е носител на определено идейно съдържание, но «само по себе си наличието на лични лирически мотиви в пиесите в никакъв случай не предопределя откъснатост на съдържанието от актуалните обществено-политически въпроси!»²⁹

— Богатият и съдържателен втори план на пиесите дава възможност на драматурга да разкрие проникновено социално-психологическата мотивировка на човешкото поведение и върху материала на обикновеното житейско ежедневие да се издигне до философски обобщения. Това прави драмите на Чехов «нов род драматическо изкуство, в което реализъмът се издига до одухотворен дълбоко промислен символ. . . Другите драми не отвлечат човека от реалностите до философски обобщения—Вашите правят това»³⁰ — пише Горки на Чехов.

Проблемите, които Чехов поставя за разрешаване в своята драматургия, стоят и пред западноевропейската драма от това време. В нея се извършва същият процес на смяна на старата традиционна форма с нова, която е в състояние най-пълно да отрази дадената историческа епоха. Своеобразната революция в западния театър и налагането на новите художествени принципи потвърждава още веднъж закономерността на появата на Чеховата драма, която е част от световния литературен процес и естествено се включва в постъпателния ход на развитие на световната драматургия и театър.

Процесът на обновяване в западноевропейската драма и театър носи своите специфични черти. По принцип целите и стремежите на творците са общи с тези на Чехов, но пътищата, по които се достига тяхното осъществяване, са различни. Важна причина за това е състоянието на западния театър в края на XIX век. Тук почти е изгубена естествената връзка с традицията и кризата на театъра, господството на «добре направените пиеси» продължават твърде много време. Затова създаването и утвърждаването на така наречената «нова драма» е свързано с много търсения

²⁹ Г. П. Бердников, Чехов — драматург, М., „Искусство“, 1957 г., стр. 24.

³⁰ М. Горький и А. П. Чехов, цит. издание, стр. 28.

лутания. Увлечението от различните научни открития също оказва влияние върху отделни драматурзи. Но стремежът към най-пълна, научна и художествена обективност е общ за всички. Затова и появата на новата западноевропейска драма, особено в началния период на развитие, е тясно свързано с реализма. Основната и най-важна задача на творците е правдивото пресъздаване на истината за живота. За нейното решаване обаче всеки избира свой път и върви по него, защото тук всеки има своя истина. Истината за живота е една за последователите на Зола, друга е за символистите и съвсем различна за Ибсен. Безспорна е общността на проблемите, на целите и стремежите в западната драма и в драматургията на Чехов. Пътищата за тяхното осъществяване се отличават, отличават се и крайните резултати и за това съществуват множество обективни причини. Но и допирните точки са много. Общността на целите обуславя известна общност на средствата, с които те се постигат. Специфичните художествени средства на Чехов, които придават своеобразие и поетична красота на съдържанието на неговата драматургия, не са използвани единствено и само от него. Вътрешното драматично действие, подводното течение, подтекстът съществуват в западноевропейската драматургия, но тяхната роля и съдържание се отличават от тези в Чеховите драми. От западните творци единствено Ибсен достига хармония на вътрешно и външно действие. Тя се определя от дълбоката значимост на идеите, заложи в произведението и най-вече от разработката на диалозите. Вътрешното и външното действие у него са обаче като че ли в две различни плоскости. Той откъсва героите от битовото ежедневие, от външното действие и ги показва в стълкновение на идеи и принципи. У Ибсен подтекстът е свързан винаги с някаква семейна тайна, престъпление, нещо тъмно в миналото на героите, което ги измъчва, и в усилията си да го скрият те постоянно се издават. Това подготвя настъпването на драматичния взрив. Но какво е съдържанието на вътрешното действие у другите представители на западната драма? У тях голямата емоционална и лирична наситеност не е обществено ангажирана, както е при Ибсен и Чехов. У Метерлинк подводното течение и подтекстът са изпълнени с много лиризъм и богатство на чувствата, особено в пиеси като «Пелеас и Мелизанда» и «Аглавена и Селизета». Причина за това е, че тяхното съдържание е живо човешко чувство — любовта. В останалите драми на Метерлинк и изобщо в драматургията на символистите техниката на подводното течение е развита до съвършенство, но съдържанието му е извън лично, свързано е с непознаваемото. В техните произведения приоритетът е на вътрешното над външното, над житейската реалност. Тук вътрешното доминира и се губи не само представата за реалната действителност, но и представата за истинския душевен свят на човека, той се хипертрофира, живото чувство се заменя с абстракция. Всичко това е в съответствие с идеите, заложи в основата на символистичните драми. За тях можем да съдим по думите на Метерлинк от предисловието към неговите пиеси: «... непрекъснатото мрачно лицемерно присъствие на Смъртта изпълва всички промеждутъци на поемата. На проблема на битието отговаря само загадката на неговия завършек... Още дълго, а

може би и винаги ние ще бъдем само случайни и мигновени огньове, принесени в жертва без определена цел на всеки полъх на равнодушната нощ.»³¹

Втрешното действие, подводното течение у символистите не е средство за разкриване на вътрешния човешки мир и чрез него на големите общочовешки проблеми, а начин на показване тайното, непостижимото и непознаваемото. Неговото съдържание безкрайно се стеснява, ограничава се и ролята му в идейно отношение. Обедняването му се наблюдава и у натуралистите, където то се свежда до някаква тайна, най-често до физиологията на човека, природните сили, заложили в него, с които той е безсилен да се справи. При Чехов подводното течение изпълнява много важна идейна роля, като помага за разкриване на съдържателния драматичен конфликт. Едновременно с това той е една от действените му страни и разкрива силите, враждебни на съществуващия социален строй.

Чехов винаги с интерес се е отнасял към постиженията на западноевропейската драма, съчувствено приема някои от нейните творби. Така в писмо до Суворин той пише за «Тереза Ракен» като за «хубава пиеса», а за «Слепите» говори: «... всичко това са странни и чудни неща, но правят грамадно впечатление. . .». Принципната основа на Чеховото творчество коренно се отличава от тази на символистите. Това личи от друго едно негово изказване: «Съвременните най-добри писатели. . . служат на злото, защото рушат.» Тази фраза съвършено точно показва принципиалната му противоположност на това творчество. Чехов борави с реалностите, разкрива техния вътрешен смисъл, издига важни философски, социални и обществени проблеми. Неговите пиеси са неразривно свързани с живота и съзидателната му сила. На песимизма, безнадеждността и отчаянието на символизма Чехов противопоставя дълбоката си вяра и любов към човека и живота, вярата в щастливото бъдеще. Той ненавижда пошлостта на съществуващата руска действителност, но живее с мечтата за прекрасния живот на бъдещето, човечен и истински и в това е неговият исторически оптимизъм.

Новата драматургия на Чехов се създава върху основите на традициите на руската и световната реалистична драма, неотделима е от своята епоха, на която става ярък изразител, на нейните проблеми, идеи и търсения. Чеховата драма, оригинална по форма и съдържание, отговаря на възсъщните духовни нужди на руското общество, намиращо се в навечерието на революцията. Централната тема на пиесите — темата за неудовлетвореността и от настоящето и страстната жажда за нов живот, отговаря на стремежите и тежненията на руското общество от края на XIX и началото на XX век.

³¹ М. Метерлинк, Сочинения, т. I, изд. Саблина, 1905 г., стр. 22.

А. П. ЧЕХОВ — СОЗДАТЕЛЬ НОВОЙ ДРАМАТИЧНОЙ ФОРМЫ

Радка Кърначева

Резюме

Драматургическое творчество А. П. Чехова — это рубеж, знаменующий конец традиционной старой драмы и рождение новой драмы — драмы XX века. Его имя навсегда остается связанным с идеей о свободе театра от шаблона и условностей традиций.

Каждая новая историческая обстановка, новая эпоха несет свои политические, нравственные и философские идеи, несет свое новое содержание. Чехов с чутьем проникновенного художника нашел адекватную, единственно точную форму для его выражения. Он создал новое драматическое действие, отбросил сюжетную организацию пьес и построил их на внешне ничем несвязанных эпизодах и сценах, дал простор бытовой реальности и организовал все это новым драматическим конфликтом.

Новая драматургия Чехова создалась на основе традиций русской и мировой реалистической драмы и неотделима от своей эпохи, ярким выражением которой она является, от ее проблем, идеи и настроений

A. P. TSCHECHOW — BEGRÜNDER EINER NEUEN DRAMATISCHEN FORM

Radka Kárpatschewa

Zusammenfassung

Das dramatische Schaffen von A. P. Tschechow stellt eine Grenze vor, die das Ende des Alten und den Anfang des neuen Dramas des 20. Jahrhunderts zeigt. Sein Name bleibt immer mit der Idee für Freiheit im Theater von der Schablone und Bedingtheit der Tradition verbunden.

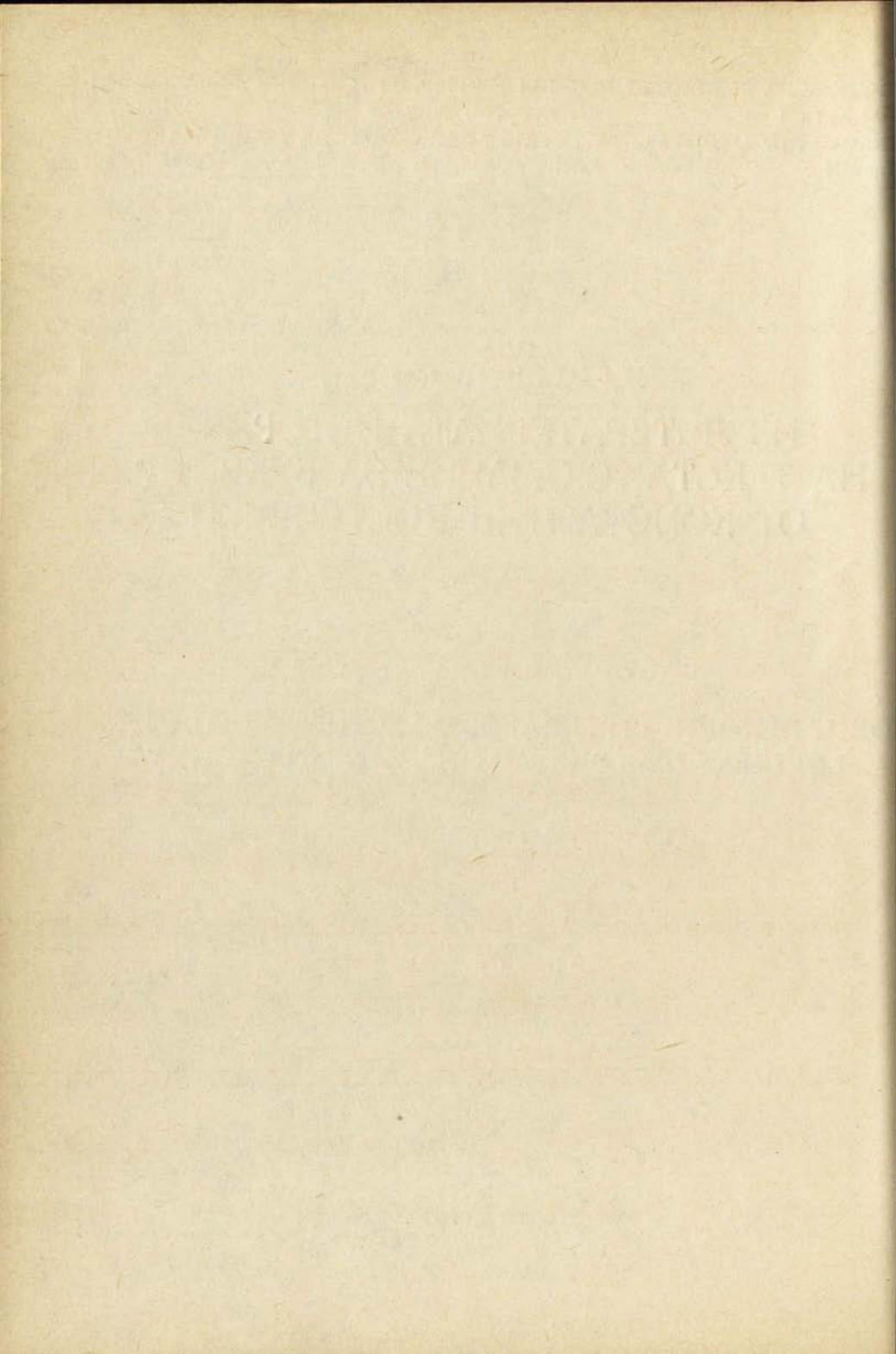
Jede neue Einrichtung, jede neue Epoche trägt ihre politischen, sittlichen und philosophischen Ideen und ihre Problematik trägt ihren neuen Inhalt. Tschechow findet immer mit dem Gefühl eines eindringlichen Malers, die adäquate einzig exakte Form für seinem Ausdruck. Er schafft eine neue dramatische Handlung, beseitigt die Sujetsorganisation der Theaterstücken und baut sie auf aussen nicht verbundene Episoden und Szenen, gibt Weite der Volksrealität und organisiert alles das um den neuen Konflikt.

Die neue Tschechows Dramaturgie wird auf dem Grund der Tradition der russischen und realistischen Weltdramaturgie gegründet und ist ihrer Epoche untrennbar, deren markanter Ausdruck sie darstellt und deren Problemen, Ideen und Stimmungen ausdrückt.

Едно от малкото достигнали до нас старобългарски произведения, светски по своята форма и съдържание, е «Сказание за буквите» от Константин Костенечки. Това голямо и важно съчинение притежава редица идейно-художествени и научни достойнства, които разкриват неговия автор като оригинален писател, отличен педагог и голям философ от началото на XV в.

Написано талантливо и с публицистична страст, Сказанието се появява в отговор на актуалната за времето задача — въвеждане ред и единство в книжовната практика и школското обучение в Сърбия. Успешното решение на тази задача според Константин Костенечки може да се осъществи само при наличието на специално граматическо ръководство «типик», създадено по подобие на гръцката Еротимата на Мануил Мосхопул и правописно-езиковите и стилни похвати «^ѿ тръновскыиъ цѣльиъ книгъ», поправени и редактирани от Евтимий Търновски. С написването на такова съчинение той е готов да се заеме, но заявява, че му е нужна официална заповед от сръбския деспот Стефан Лазаревич (1389—1427): «да аще повелѣние бѣдетъ, и снмѣ типикѣ състави ѿ ерѣтнматы, или ѿ тръновскыиъ цѣльиъ книгѣ единѣ възьмѣ, и тамошными приемами се състави»¹.

Такава заповед Константин Костенечки не получава и не написва желанието «типик», но съобщава, че бил помолен от деспота само да разкритикува и посочи недостатъците на съвременната сръбска литература. Сам авторът предупреждава, че неговата книга не е «типик», а «обличение», т. е. критика на състоянието на правописа и езика на сръбската богослужебна литература: «такѣ не типикѣ оставяемъ сею книгою, но злобу потыщахом се обличити»²; «^ѿ обличени бо тычю възпрощъ повелѣнь быхъ како раставиѣ обличити, а не състави въ колѣнко коѣ простирати»³.

Научно-публицистичният характер на Сказанието дава възможност на Константин Костенечки да изкаже редица верни мисли за литературния и общо за културния живот на южните и източните славяни през втората половина на XIV и началото на XV в. Според проф. К. Куев засегащите проблеми в съчинението се свеждат до следните четири групи: правописни въпроси, обучението на децата, произход на Кирило-Методиевия

¹ Цитира се по изданието на Сказанието от В. Ягич в „Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке“. В: Исследования по русскому языку, т. 1, Спб., с. 383—487, гл. 12, с. 419.

² В. Ягич, пос. съч., гл. 12, с. 419.

³ Пак там, гл. 15, с. 426.

език и състоянието на морала в Сърбия.⁴ При тяхното изясняване проличават голямата ерудиция и широкият диапазон от културни и научни интереси на българския писател. В Сказанието са отразени някои общобалкански тенденции, тясно свързани с усилията на средновековната ни интелигенция за запазване на народностното съзнание в условията на надвисналата опасност от турските нашествия по Балканския полуостров.

Книжовниците и писателите от Сърбия, България, Румъния и Русия през XV в. са чувствували остра нужда от практическо ръководство, което да регламентира единни езикови и стилни изисквания в литературното и учебното дело. Сказанието като «обличение» обаче не може да задоволи тази нужда, но става причина и дава основата за появата на такова ръководство, познато под заглавие «Словеса». Неговият съставител навярно е неизвестен ученик и последовател на Константин Костенечки, по народност сърбин, живял през XV в.

При създаването на Словесата той се е ръководил от чисто практически и дидактически съображения. Както пише В. Ягич, «автор извода⁵ знал сочинение Константина в полном объеме, но пропустил из него все относящееся лично к грамматике, все обличающее современную письменность, имеющее характер полемически, все рассуждения и толкования священного писания и литургии, все цитаты, а также рассказ о соборах церкви и еретических и суевных обычаях того времени»⁶. В резултат на тази целенасочена и съзнателна работа над текста на Сказанието се е получило едно ново съчинение, чието «пряко предназначение е да разясни и популяризира правописните предписания на Константин, да внуши по-голяма почит към старината, да изгради съзнание за особена отговорност в книжовната работа, с каквато не всеки би трябвало да се заема»⁷. Словесата са втори етап от историята на текста на Сказанието. Това се вижда от наслова, където авторът съобщава, че неговото съчинение съдържа някои части от книгата на Константин Костенечки: «На словеса въ кратце избрана от книги Константина Филозофа Костенечкааго»⁸.

В научната литература няма единно мнение по въпроса, какво е отношението на Словесата спрямо Сказанието. Едни изследвачи определят Словесата като извод от текста на Сказанието (В. Ягич), а други — като негова редакция (П. А. Сирку, К. Куев, Б. Ст. Ангелов)⁹. Тази класификация на преписите на двете съчинения е формална и се основава на външни белези и сходства, които се наблюдават в текстовете на

⁴ История на българската литература, т. 1, БАН, С., 1962, с. 317.

⁵ У В. Ягич и някои други изследвачи Словесата се определят като извод.

⁶ В. Ягич, пос. съч., с. 535.

⁷ Б. Ст. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, кн. 2, С., 1967, с. 200.

⁸ В. И. Григорович, Статии, касаещи днешното славянско език, Казань, 1852, с. 36.

⁹ П. А. Сирку, Очерки из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV—XVII веках, Спб., 1901, с. CXLVII; К. М. Куев, Konstantin Kostenecki w literaturze bulgarskiej i serbskiej, Krakow, 1950, с. 81—84. Б. Ст. Ангелов, пос. съч., с. 200.

двете съчинения. Макар че в текстуално отношение Словесата се намират в пряка зависимост от текста на Сказанието, те имат различно предназначение. Тъкмо затова по-правилно е според мен да се говори не за две редакции, а за две съчинения,¹⁰ които органически са свързани от една обща идея — създаване на единен и общозадължителен правопис и език,¹⁰ който да следва отблизо Кирило-Методиевите норми.

В Сказанието Константин Костенечки цели да убеди Стефан Лазаревич и другите представители на висшата духовна и светска власт в необходимостта от реформиране на сръбския правопис чрез създаване на «типик». Основание за такова искане той намира в различията, които забелязва в правописа и текста на богослужебната литература в Сърбия. Въз основа на точни наблюдения той се стреми да докаже, че състоянието на писмеността не е в съгласие с идеите на исихазма за писаното слово. Особено остра е неговата критика за работата на преводачите и преписвачите: «въземают бо та прѣваа (т. е. книгата), и вѣстоу единому целому не вставляют, аще развращена не въведѣтъ и хѣрлы»¹¹. Голямото внимание, което Константин Костенечки отделя на външната форма на думата, на нейния графичен израз и дори на произношението, се дължи на убеждението му, че тези елементи на словото носят определен смисъл и значение. Ето защо и най-малката грешка и неточност в езика и текста на «свещените писания» може да доведе до появата на ереси в тогавашното общество.

Като «обличение» и философско обяснение на словото Сказанието е адресирано до тези, които организират и ръководят литературния и културния живот в Сърбия.

Идеята на Константин Костенечки за създаването на «типик» се възприема от автора на Словесата, който свободно използва текста на Сказанието при тяхното съставяне. Словесата са пръв опит в историята на славянските литератури да се напише нормативно граматическо ръководство за всички книжовници и писатели. До неговата поява не са открити следи от подобно съчинение. Константин Костенечки съобщава в Сказанието, че дори Евтимий Търновски, най-големият за времето познавач и реформатор на българския книжовен език, не е оставил такова съчинение:

«Курь евангеліе же въ тыхъ странѣхъ хрѣдоужившій бысть, аще во н мнози и множанши въ словѣ ѿ божественнѣмъ оученіи страхъ явнше се, нь не въ писменѣхъ основаши, якоже шнь. Нь ин тѣ потыща се съписати оутверждение шнь, якоже въ грѣчскыиъ писаннѣхъ вѣрѣтает се, тѣчию ѿчасти изъяслені і нѣкаа.»¹²

Поради практическата си насоченост второто съчинение — С л о в е с а — е предназначено за всички, които желаят да пишат или обучават

¹⁰ Повече аргументи са дадени в предложената за обсъждане кандидатска дисертация на тема: «Текстологични проблеми в „Сказание за буквите“ от Константин Костенечки.

¹¹ В. Ягич, пос. съч., гл. 5, с. 399.

¹² В. Ягич, пос. съч., гл. 2, с. 391.

в писане. Този широк адрес е отбелязан от автора в увода: «Кто хошетъ писати, съмотри заде словеса и рѣчи, и бѣльги, оѣте и карее, и апострофъ, и срѣки, и междосрочие, и съпротивные, и молантеднаа словеса, и повеаѣтеднаа, и съвершентедаа. И кон бѣльзы нан каа слова прикладнаа соуть къ конимъ рѣчемъ. И јако заде обрѣщешн, пишн въ славе Божю.»¹³

Словесата възникват на сръбска почва¹⁴ и получават по-широко разпространение от Сказанието сред южните и източните славяни. В качеството си на «типик» Словесата допринасят твърде много за разнасяне славата на Константин Костенечки като писател и книжовник, продължител на делото на Евтимий Търновски в Сърбия.

2

Преди да бъде открито и издадено «Сказание за буквите» от Константин Костенечки, се открива второто съчинение — Словеса. Това става по време на знаменитото пътешествие на руския славист В. И. Григорович из Европейска Турция. Той открива два преписа от Словесата: единия в Охрид, а другия в манастира «Пр. Богородица» на планината Трескавец, в подножието на която се намира гр. Прилеп.¹⁵ При тяхната съпоставка се забелязва, че те не се различават помежду си освен по три пропуска в Трескавишкия препис и малки различия при писането на няколко примера.¹⁶ В. И. Григорович смята, че Трескавишкият препис е по-стар от Охридския и затова решава него да издаде.¹⁷ При публикацията на текста той запазва всички особености в ортографията на ръкописа и за по-голяма прегледност на съдържанието го разделя на параграфи. По-късно В. Ягич сверява изданието на В. И. Григорович с ръкописа и установява, че той е публикуван с голяма точност.¹⁸

Охридският препис на Словесата, наречен от проф. Б. Ст. Ангелов Висарионов препис по името на неговия преписвач монаха Висарион Дебърски,¹⁹ се състои от десет големи листа, които В. И. Григорович взел от голям ръкопис и отнесъл със себе си в Русия. Съдбата на ръкописа, от който са взети тези десет листа, е неизвестна.

Заслугата на В. И. Григорович се състои не само в това, че пръв открива неизвестните дотогава два преписа на Словесата, но и че запазва за науката текста на Трескавишкия препис, чието сегашно местонахождение е неизвестно.²⁰

В бележките към изданието на Словесата В. И. Григорович изказва верни мисли във връзка с историята на текста на «Сказание за буквите»

¹³ В. И. Григорович, пос. съч., с. 36.

¹⁴ Б. Ст. Ангелов, пос. съч., с. 207.

¹⁵ В. И. Григорович, пос. съч., с. 33—34.

¹⁶ Пак там, с. 34.

¹⁷ Пак там, с. 36—52.

¹⁸ В. Ягич, пос. съч., с. 960.

¹⁹ Б. Ст. Ангелов, пос. съч., 201—202.

²⁰ Пак там, с. 201, бел. 1.

от Константин Костенечки. Той правилно схванал текста на Словесата по Трескавишкия препис като «сокращение Константина Костенечкого о славянском языке и как сокращение заключает в себе недоказанные замечания без видимого порядка, которые, как заметить можно из многих мест были в самом сочинении полнее изложены. Содержание его, вообще говоря, стоит в замечаниях о буквах. При внимательном, одноко ж, рассмотрении его оказывается, что замечания эти находятся с полным этимологическим учением о языке славянском.»²¹

Предположението на В. И. Григорович за съществуването на едно пълно съчинение на Константин Костенечки, в което са изложени неговите възгледи за езика и правописа на сръбската литература през XV в., се потвърждава след 17 години, когато сръбският филолог Дж. Даничич прави достояние на науката за пръв път текста на Сказанието на Константин Костенечки по Карловицкия препис в своята студия «Kniga Konstantina Filosofa o pravopisu»²². В обширното си изследване Дж. Даничич публикува и големи извадки от съчинението, които обаче се оказват недостатъчни и не дават пълна представа за застъпените от Константин Костенечки идеи и възгледи. С направения преглед на съдържанието на Сказанието сръбският учен обръща вниманието на изследвачите върху това интересно и значително произведение в книжовното наследство на бележития български писател.

В 1884 г. се появява вторият изцяло печатан текст на Словесата, направен от Н. Дучич в «Старине Хиландарске»²³ по ръкопис от XV в. от библиотеката на Хиландарския манастир. Това издание е направено, без да бъдат запазени особеностите в ортографията на ръкописа, и има по-скоро характер на публикация на текста на Сказанието, отколкото на научно издание.

Значителен успех в историята на изучаването и издаването на Сказанието и Словесата постига големият славист В. Ягич в капиталния си труд «Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке». В увода В. Ягич подробно характеризира възгледите на Константин Костенечки за езика и правописа на съвременната му сръбска литература, след което издава изцяло и точно текста на Сказанието по оповестените от Даничич Карловицки препис. Изданието на текста е съпроводено с коментар и пояснителни бележки на трудно разбираемите места. Накрая е даден преразказ на съдържанието на произведението по глави, който, макар да не може да замени неговия превод, до голяма степен улеснява полесното навлизане в проблематиката на Сказанието. Това издание на Карловицкия препис е действително научно и засега е единствено. То допринася значително за засилване интереса на учените към Сказанието.

На В. Ягич са били познати и още четири преписа от Словесата: Буковински препис от XV в., Киевски препис от XVI в., Белградски препис

²¹ В. И. Григорович, пос. съч., с. 31.

²² Starine, kn. 1, 1869, с. 1—43.

²³ Гласник, kn. 56, 1884, с. 86—93.

Народна библиотека от XVIII в., Белградски академичен препис от XV в. и Софийски препис от XVI в. За основен текст при тяхното издаване той взема текста на Буковинския препис,²⁴ а разночетенията спрямо него по останалите преписи дава като отделни статии.²⁵ Разночетенията са точни и отговарят на ръкописите.

Преди няколко години у нас бе издаден за пръв път текстът на Словесата по Софийския препис заедно с неговото продължение — Компиляцията писмо на дякон Григорий.²⁶ Изданието е направено от проф. Б. Ст. Ангелов,²⁶ който привежда и някои по-важни разночетения към печатания от него текст на Словесата по Висарионов препис 2 от XVI в. и Трескавишки препис от XV в. по изданието на В. И. Григорович.

Както се вижда от направения дотук бегъл преглед на досегашните издания на Сказанието и Словесата в научната литература, тези две съчинения още не са представени в едно цялостно и критично издание, което да отговаря на съвременните текстологични изисквания. И макар че преди повече от сто години те са открити и въведени в научните изследвания, до настоящия момент не са издавани у нас и преведени на новобългарски език.²⁷ Впрочем такова е положението и с другото голямо произведение на Константин Костенечки — Житие на Стефан Лазаревич.

3

Константин Костенечки създава своето «Сказание за буквите» в Белград между 1410 и 1418 г., гдето преминава по-голяма част от живота и книжовната му дейност.²⁸ Това съчинение е познато само по един-единствен препис, открит в библиотеката на някогашната патриаршия в Сремски Карловци. Сега ръкописът се пази в библиотеката на сръбската патриаршия в Белград под № 129.²⁹

При издаването на Карловицкия препис В. Ягич допуска грешка в датировката, като смята, че ръкописът е от XV в.³⁰ В същност В. Ягич налага в научните изследвания за Константин и неговото Сказание изказаното преди него предположение по този въпрос от Дж. Даничич, който през 1869 г. писа: «bih recao da je Karlovački rukopis pisan još za vremena Konstantina i moše biti po negovoi zapovesti i pod njegov nadgledam» (Starine, I, с. 5).

²⁴ В. Ягич, пос. съч., с. 535—553.

²⁵ Пак там, с. 575, 960—964, 965—969, 1018—1020.

²⁶ Б. Ст. Ангелов, пос. съч., с. 211—226.

²⁷ Без да се смята изданието на Софийския препис на Словесата от Б. Ст. Ангелов (вж. тук бел. 26) и избрани части от Сказанието в превод на В. Сл. Киселков, поместени първо в Христоматия по история на българското образование, под ред. на Н. Чакаров, С., 1953, с. 46—49, а след това и в Христоматия по старобългарска литература, под ред. на П. Динев, К. Куев и Д. Петканова, С., 1967, 2 изд., с. 445—447.

²⁸ К. Кијев, пос. съч., с. 10—19.

²⁹ Това е номерът на ръкописа от списъка на библиотеката.

³⁰ В. Ягич, пос. съч., с. 366.

Грешката на Дж. Даничич и В. Ягич по отношение датировката на Карловицкия препис на «Сказание за буквите» от Константин Костенечки бе коригирана преди няколко години от Отделението за регистрация и опис на южнославянските ръкописи при Народната библиотека в Белград. По водните знаци, характера на писмото и орнаментиката Карловицкият препис се отнася към 40-те години на XVII в.³¹

Тази нова и по-точна датировка на единствения запазен препис на Сказанието се потвърждава от следните палеографски данни³²:

1. Ръкописът е писан на обикновена хартия с големина 15,5 × 21,8 см и се състои от 73 листа, подвързани с дърво и кожена обложка. Първият лист е изгубен, а следващите осем са свързани по-слабо към подвързията. В настоящия момент ръкописът се намира в твърде добро състояние и текстът е запазен изцяло.

2. Пагинацията е цифрова, направена по-късно и вероятно е дело на Дж. Даничич, който пръв работи с ръкописа и издава големи извадки от него.

3. Писмото е хубав, уеднаквен и дребен полуустав, писан твърде внимателно. Преписвачът показва отлична калиграфска школа, от което може да се направи извод, че този препис не е единственото му книжвно дело. Орнаментите пък показват, че той е и добър художник. При гизането на ѱ употребява два облика: с нисък и висок среден връх. Съчетанието от ѱ и т в предлозите и представките последователно предава с модификация на т над ѱ: ѱ писмень-1а, ѱ грькъ-1б, ѱ обличена-3а и др.; ѱ кръгъ-7б, ѱ тудъ-8б, ѱ частн-15а и др. ѱ се пише със заострен горен връх: ѱ издани-4а, хѱудожницн-20б и др. ѱ има симетрично разположени висулки на хоризонталната линия, Лявата част на ѱ прилича на ножица.

4. Редакцията на ръкописа е ресавска с известни отстъпки и отклонения в езика и правописа. Тези отклонения са могли да се появят в разстояние на повече от 230 години след написването на Карловицкия препис. Във всеки случай този препис досега е единствен от Сказанието, в който добре е запазен ресавският правопис. В ръкописа Ъ се пази на етимологичното си място в предлози, представки, коръна на думите, без края на думите, където редовно се пише ѷ: ѷъ-1б, съдържавъ-1б, ѷзлаган-5а, съвършитъ-4б, самодържцн-1б, и др. При писането на ѱ преписвачът понякога се колебае между ѷ и ѱ: законѱ-5а, ѷразвѱмитн-8а, книгѱ-2б и др. Преписвачът употребява четири знака за и: и, ѷ, і, ѷ: приноситн-4а дарованѷа-6а, Кѷр ѷфонимъ-6б, ѷвразы-4б, тѷновскѷн-4б и др. Паерчикът се

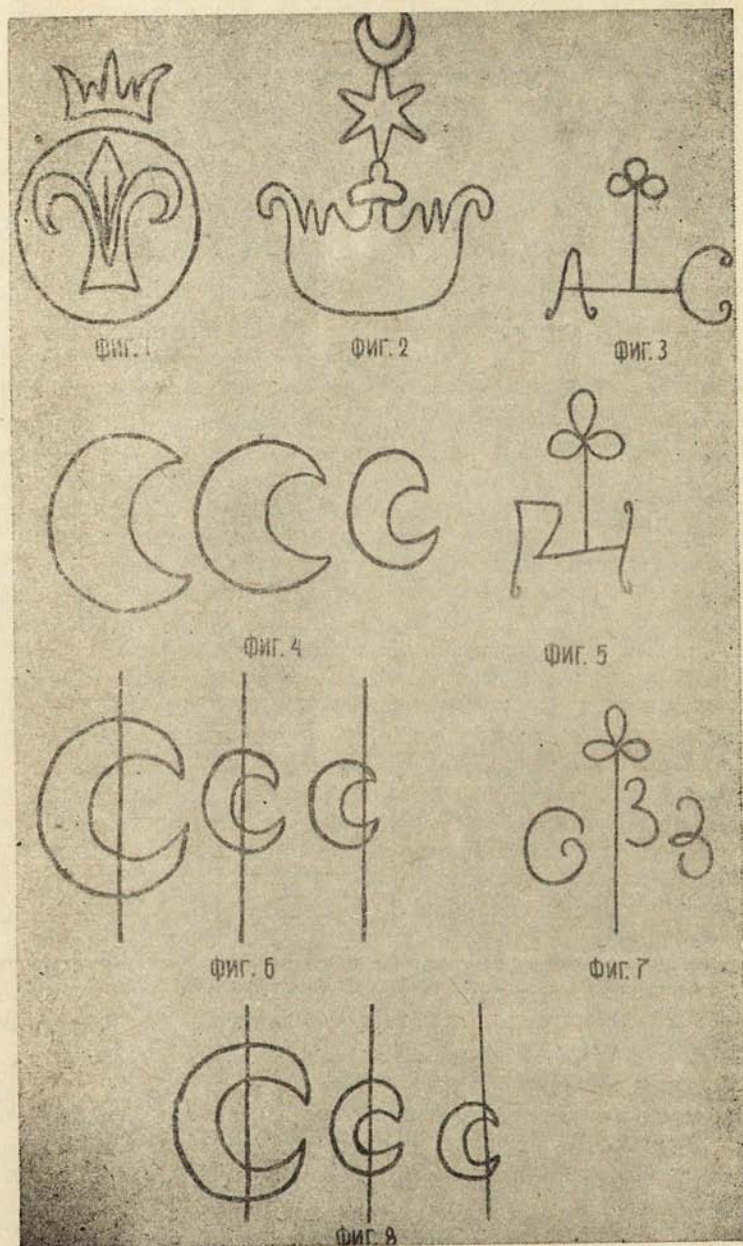
³¹ О. Неделковић, Правопис „ресавске школе“ и Константин Философ, във: Стара книжевност, т. 1, Београд, 1965, под ред. на Љ. Трифуновић, с. 474.

³² Палеографските данни, копията от водните знаци на Карловицкия препис на Сказанието са на Археографското отделение при Народната библиотека в Белград, инв. № 629. Дълга да изкажа сърдечна благодарност на сътрудничката от същата библиотека Билјана Стипчевић, която беше любезна да ми предостави материалите и дадените консултации.

Водните знаци на Карлоуичкия препис на „Сказание за буквите“
от К. Костенячки

употребява редовно на мястото на ъ: *временънынъ-86*, *всанннwm-9a*, *сѣ-дѣжнтъ сѣ-21a* и др.

5. В ръкописа се наблюдават следните водни знаци: лилия в кръг с корона (фиг. 1), както у В. Николаев³³ под № 197 от 1646 г., корона със звезда и полумесец с контрамарка А — С (фиг. 2 и 3), както у В. Мошин и М. Гроздановић — Пајић³⁴ от 1641—1644 г., два-три варианта на полумесец с контрамарка (фиг. 6 и 8) от типа № 193 и 194 от 1645 г., срещани у В. Николаев, контрамарка G—3, тройка и трилист (фиг. 7), както у В. Мошин и М. Гроздановић — Пајић от типа IV-A, V — С от 1637—1642 г. Среща се и контрамарка $\frac{\text{П}}{\text{р}} - \frac{\text{И}}{\text{1}}$ с трилист и три полумесеца (фиг. 4 и 5), но такава комбинация няма в познатите колекции.

5. По своя състав Карловицкият ръкопис представлява добре оформена книга, която съдържа само едно съчинение от Константин Костенечки — «Сказаніе нрѣзавенно в писменехъ» (Разяснено изложение за буквите), нарича се още «Сказание за буквите» или пък само «За буквите».

От приведените дотук данни се вижда, че действително Карловицкият препис на «Сказание за буквите» от Константин Костенечки е направен не по-рано от 1645 г. Тази датировка се явява един много важен момент в изучаване литературната история на текста на произведението. Създаден след повече от две столетия, Карловицкият препис притежава редица особености от езика и правописа на неговия преписвач. През последно време интересни мисли във връзка с тези проблеми изказа югославянската изследвачка Олга Неделкович. Тя смята, че запазеният препис на Сказанието не отразява особеностите на правописа и езика на Константин Костенечки: «правопис сачуваног рукописа Сказанја није правопис самог Константина, већ ресавска ортографја српског преписвача из XVII века, који је мистицисте сачувао у цитатима ортографију првобитног оргинала»³⁶. Да се установи обаче доколко Карловицкият препис съхранява особеностите на правописа и езика на Константин Костенечки и Ресавската книжовна школа, е необходимо цялостно текстологично проучване не само на този препис, но и на всички останали преписи от второто съчинение — Словеса, от което има запазени преписи от XV в.

Обикновено когато едно произведение на старата литература е запазено само по един препис, е прието неговата редакция да носи същото наименование. В настоящото изследване редакцията на Сказанието ще бъде наречена **К а р л о в и ц к а** (в условно обозначение — К).

4

Досега изследвачите на Сказанието и Словесата са се ограничавали само в издирване и публикуване на отделни преписи, без да са имали за задача да сравнят всички познати преписи и да изучат историята на текста

³³ Водните знаци на Отоманската империя, С., 1954.

³⁴ Воден знак „три полумесеца“, в: Библиотекар, год. 20, бр. 5, Београд, 1968, с. 534.

³⁵ О. Неделковић, пос. съч., с. 474.

на тези важни произведения. Така постъпват В. И. Григорович, Дж. Даничич, Н. Дучич и Б. Ст. Ангелов в посочените вече издания и изследвания на двете съчинения. Единствен В. Ягич засяга редица проблеми от литературната история на Сказанието, Словесата и руската компилация³⁶ на второто съчинение, която се явява трети етап в развитието и изменението на текста на «Сказание за буквите» от Константин Костенечки.

В обирюто си изследване върху взаимоотношенията между преписите на Сказанието и Словесата В. Ягич разглежда измененията в текста на Сказанието не с оглед на литературната му история, но за да докаже тезата си, че изданието от него Буковински препис е направен от Карловицкия и че Константин Костенечки няма отношение към създаването на Словесата. Новата датировка на Карловицкия препис налага да бъде ревидирано това схващане на В. Ягич. Освен това Буковинският препис е непълен. Специално внимание заслужава руската преработка на Словесата, а също така и Компилацията-писмо на дякон Григорий, изградена изцяло върху текста на второто съчинение — Словеса.³⁷

Преди да бъдат изяснени взаимоотношенията между Сказанието и Словесата, е необходимо да се проучат взаимоотношенията между многобройните преписи на второто съчинение с цел да бъде намерен и реконструиран първоначалният му текст и след това да се изследва неговото отношение към текста на Сказанието. Тази предварителна работа се налага в нашия случай поради факта, че Сказанието е запазено само в един препис, който засега ще бъде използван като основен при изучаване историята на текста на «Сказание за буквите» от Константин Костенечки.

Сведенията за 17 преписа на Словесата събра и публикува проф. Б. Ст. Ангелов.³⁸ Оказа се, че четири от тях са изгубени за науката. Трите преписа, съхранявани в Народната библиотека в Белград,³⁹ изгарят, а четвъртият — Ловешкият — е загубен по време на евакуацията на читалищната библиотека в гр. Ловеч по време на бомбардировките през 1944 г., където се е пазел. Моите издавания на Ловчанския ръкопис засега не дадоха резултат. От белградските преписи на Словесата само един е използван от В. Ягич при издаването на Буковинския препис, където са дадени различията по Белградски препис Народна библиотека 3.⁴⁰ Макар тези различия да не могат да замънят ръкописа, все пак са достатъчни, за да се възстанови текстът на Словесата по този препис.

В настоящото изследване използвам текстовете на следните 11 преписа на Словесата:

1. Трескавишки препис по изданието му от В. И. Григорович по ръкопис от XV в., ресавски извод (в условно обозначение Т).

³⁶ В. Ягич, пос. съч., с. 554—633; ср. К. М. Кујев, пос. съч., с. 83—85.

³⁷ Б. Ст. Ангелов, пос. съч., с. 206 и сл.

³⁸ Б. Ст. Ангелов, пос. съч., с. 202—204.

³⁹ Л. Стојановић, Каталог Народне библиотеке у Београду. IV. Рукописи и старе штампане кние, у Београду, 1903, с. 322, 331 353—354.

⁴⁰ В. Ягич, пос. съч., с. 965—969.

2. Хилендарски препис 1 по изданието му от Н. Дучич по ръкопис от XV в., ресавски извод (в условно обозначение X).
3. Буковински препис по изданието му от В. Ягич по ръкопис от XV в., търновски извод (в условно обозначение Б).
4. Белградски академичен препис в ръкопис от XVI в., руски извод от сборката на Археологическото отделение при САНУ — Белград, под № 108 (124), на л. 107а—125б (в условно обозначение Бак).
5. Висарионов препис 1 в ръкопис от 1547 г., ресавски извод, сега се пази в библиотеката на АН СССР— Ленинград под № 33.16.12⁴¹ (в условно обозначение В1).
6. Висарионов препис 2 в ръкопис от XVI в., ресавски извод, от сборката на Народната библиотека «Кирил и Методий» — София, под № 311, на л. 269а—277б⁴² (в условно обозначение В2).
7. Софийски препис в ръкопис от XVI в., ресавски извод, от сборката на Народната библиотека «Кирил и Методий» — София, под № 308, на л. 1а—25б (без начало)⁴³ (в условно обозначение С).
8. Гилфердингов препис⁴⁴ в ръкопис от XVI в., ресавски извод, от ръкописната сбирка на Ал. Гилфердинг, която в настоящия момент се пази в Публичната библиотека «Салтиков—Шchedрин» — Ленинград, под сигн. Гильф. № 39, на л. 252а—261б⁴⁵ (в условно обозначение Г).
9. Киевски препис⁴⁶ в ръкопис от XVI в., търновски извод, от сборката на ЦНБ при УАН в Киев под сигн. Поч. Б⁴⁷ (116)⁴⁷, на л. 216б—236б⁴⁸ (в условно обозначение Кв).
10. Ленинградски препис в ръкопис от XVI в., търновски извод, останали са само 12 листа, които сега се пазят в Публичната библиотека «Салтиков—Шchedрин» — Ленинград, под № Q. 16.XVI.29!⁴⁹ (в условно обозначение Л).
11. Белградски препис Народна библиотека по разночетенията, дадени от В. Ягич при публикувания от него Буковински препис.

От посочените 11 преписа на Словесата осем са пълни и текстът е запазен изцяло: Т, X, Бак, В1, В2, Г, Кв, Бнб. На С липсва началото, възстановено от неговия издател проф. Б. Ст. Ангелов по В2, а от Б и Л липсва

⁴¹ Б. Ст. Ангелов, пос. съч., с. 202.

⁴² Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София, С., 1910, с. 252.

⁴³ Пак там, с. 259.

⁴⁴ Ръкописът у К. Куев, Черноризци Храбър, С., 1967, с. 207, е наречен „Пивски“ по името на манастира Пива („Св. Богородица“), където е открит. Приемам името на ръкописа, дадено му от проф. Б. Ст. Ангелов.

⁴⁵ Б. Ст. Ангелов, пос. съч., с. 203.

⁴⁶ Ръкописът у К. Куев, пос. съч., с. 217, е наречен „Почаевски“, по името на Почаевската Успенска лавра край гр. Почаев, Западна Украйна, където е открит. Приемам името на ръкописа, дадено му от В. Ягич.

⁴⁷ К. Куев, пос. съч., с. 217.

⁴⁸ В. Ягич, пос. съч., с. 578.

⁴⁹ Б. Ст. Ангелов, пос. съч., с. 204.

по един лист от средата и края. Двата преписа са буквални копия помежду си, което се вижда не само от липсващите места в тях, но и от точното покритие на езика, правописа и текста на запазената част от преписите. При издаването на Буковинския препис В. Ягич използва Киевския препис за възстановяване на първоначалния му вид.

5

Познатите ми преписи на Словесата разделям на два вида въз основа на наличие или отсъствие на името — Костенечки — в техния наслов. Като се вземе под внимание фактът, че в произведенията на старата литература най-неустойчиви са заглавията и че в тях настъпват най-много промени, избраният тук принцип за класификация на преписите на Словесата е показателен за отношението на техните преписвачи към автора на Сказанието и неговата народностна принадлежност. Преписвачите на първи вид: Т. Бак, В1, В2, С, Биб, са познавали о близо Константин Костенечки и неговата книга «Сказание за буквите», били са в контакт с него и затова са счели за нужно да отбележат в наслова родното му място с. Костенец, докато преписвачите на втори вид: Б, Х, Г, Кв, Л, не са знаели този факт от биографията на автора на Сказанието. От друга страна, указанието за народностната принадлежност на Константин Костенечки в наслова на преписите от първи вид може да послужи при изясняване на въпроса за старшинството на двата вида преписи на Словесата. За по-късната поява на преписите от втори вид говори и фактът, че в наслова на Х и Г преди това е поставено името на създателя на славянската писменост и литература — Константин-Кирил Философ. Явно е, че тук става дума за объркване и смесване на двете имена и принадлежността на книгата, от която е създадено второто съчинение — Словеса. Показателен в това отношение е насловът на Молдавския препис⁵⁰ на Словесата от XVI в., търновски извод, където името на Константин-Философ Костенечки е подменено изцяло с името на Константин-Кирил Философ: «Сѣ словеса въ кратце избрана отъ книги Константина Кирила Философа и учителя сръпскаго, вѣдшаго при благочестивѣм деспотѣ Стефанѣ, сынѣ старго князя Лазарѣ»⁵¹

Насловите на преписите от първи и втори вид на Словесата имат следната форма:

⁵⁰ У проф. Б. Ст. Ангелов ръкописът е наречен Хилендарски 2 по името на сегашното му местонахождение — бблиотеката на Хилендарския манастир, под № 481 (329), на л. 225а—248б (Вж. S. Chilandarec, Rucopisy a starotisky Chilandarske. Vestnik kralovsk. české společnosti nauk, Praha, 1897, с. 38.) Приемам наименованието на ръкописа, в който е поместен преписът на Словесата, дадено от К. Куев в пос. съч., с. 210.

⁵¹ Б. Ст. Ангелов, пос. съч., с. 203.

Първи вид

Сѣа словеса въ кратцѣ избран-
на ѿ кнѣгы Константина Философа
Костенчскааго, бывшаго учителя
сръбскаго, въ дни благочестнааго
Стефана деспота, господина сръблем,
и имать веразь снцевь къ писа-
телиемь.⁵²

Втори вид

Сѣа словеса въ кратцѣ избра-
нна ѿ кнѣгы Константина Филосо-
фа и учителя сръбскаго, быв-
шаго при благочестиемь дес-
потом Стефаномъ, сыномъ стараго
кнѣза Лазаря.⁵³

При сравнението на текстовете на Словесата по познатите ми II преписа се установи, че те не съдържат в себе си изменения, които да дават основание да се говори за три редакции, както на времето за това преписа П. А. Сирку. Според него «существует не только одна редакция Словес, а три и их нужно проанализировать сперва и тогда только можно решить вопрос о времени появления их».⁵⁴ При определянето на един препис като редакция спрямо друг е необходимо да бъдат налице съществени идейни, стилни и композиционни промени, внесени от някой писател, преписвач или редица преписвачи, носители на определена идеология или художествен вкус.⁵⁵ В нашия случай езиковите и правописните различия между преписите на Словесата не могат да бъдат показателни за тяхното групиране в три редакции. Това е направено от езиковедите, които обикновено определят преписите на Словесата като отделни редакции въз основа на техния произход по език и правопис.

Според мен трябва да се говори не за три редакции на Словесата, а за три извода⁵⁶: ресавски (сръбски), търновски (среднобългарски) и руски (черковнославянски). Езиковите и правописните промени в текста на преписите на Словесата се появяват в резултат на тяхното многократно преписване и размножаване за нуждите на славянските книжовници и учители в Сърбия, България, Румъния и Русия. Естествено е в случая да намерят отражение в преписите на Словесата присъщите на отделните преписвачи и кописисти особености от езиков и ортографски характер, които при това се свързват с определена школа.

Следните няколко примера са показателни за групирането на преписите на Словесата в три извода:

⁵² В. И. Григорович, пос. съч., с. 36.

⁵³ В. Ягич, пос. съч., с. 353.

⁵⁴ П. А. Сирку, пос. съч., с. CXLVI—CXLVII.

⁵⁵ История на руската литература, т. I, Литературата от X—XVIII в., под ред. на В. П. Адрианова-Перетц, Д. С. Лихачов, Д. В. Кузмина, К. В. Пигарьов, А. Н. Робинсон, в бълг. превод от Бл. Блажев, Г. Германов, Евд. Матев, С. Людеканов, С., 1960, с. 17, бел. 1. Ср. и Д. С. Лихачев, Текстология (на материале русской литературы X—XVII вв.), М.—Л., 1962, с. 116 и сл.

⁵⁶ За извод вж. по-подробно у Д. С. Лихачов, пос. съч., с. 124—127.

Трескавишки препис (ресавски извод)	Буковински препис (търновски извод)	Белградски ак. препис (руски извод)
пшн въ славу божию въ свършенне	пшн въ славе божи въ свършенне	пшн въ славе божию въ свършенна
отъвѣчаютъ съ ѳ премо гласоу нз рѣшкѣмь	ѳ отвѣдетъ съ ѳ премоу гласоу нз рѣшкѣмь	ѳ отвѣдетъ ѳ премо гласоу но русскимъ
ѳ сръбскаго кзыка исполнѣветъ	ѳ сръбскаго азыка исполнѣветъ	от сръбскаго азыка исполнать
се дръжнтъ число ѳ и искрънене не нан ею пръвѣе всего много	се о дръжнтъ число седемьдесят и искрънаѣ еж нан ею пръвѣе по много	се о дръжитъ число ѳ искрънаѣ, прѣк- ведутъ са нан ею прѣвѣе всего много

Биха могли да се приведат и други данни, които показват, че групрането на преписите на Словесата в три извода е оправдано. Към ресавския извод се отнасят преписите Т, Х, В1, В2, С, Т; към търновския извод се отнасят преписите Б, Кв, Л; към руския извод се отнася засега само Бак.

От съпоставката между преписите от ресавския извод Т се оказва най-типичен и тъкмо той трябва да бъде използван при сравнението на Кв от молдавската група, търновски извод. Тези преписи са основни за двата вида преписи на Словесата. Третият извод — руският — е представен само от един препис Бак, но тъй като възхожда към текста на Т, неговите различения могат да бъдат изучавани във връзка с взаимоотношенията между преписите от I вид. В ресавския извод се наблюдават две групи преписи, които се различават по броя и композицията на правописните правила за отделните букви и знаци. Към първата група се отнасят преписите Т, В1, В2, С, Бнб, а към втората Х, Г.

На таблица 1 са показани застъпените правописни изисквания за отделните славянски букви в отделните изводи и групи. Тези правописни изисквания, изложени в текста на Словесата, придават на съчинението граматическа функция. Прави впечатление, че съставителят на Словесата отделя повече внимание на гласните, отколкото на съгласните. Това предположение се дължи на факта, че при употребата на писмените белези за отразяване на гласните славянските книжовници срещат по-големи трудности. Колебанията в писмеността са настъпили, от една страна, в резултат на фонетични промени и, от друга, от липсата на обединителен център по времето на турското робство, който да организира и ръководи книжовния живот и да предявява единни правописни и езикови изисквания към всички, които се занимават с писане или обучават в писане.

Важно е да се отбележи, че тълкуванията към отделните букви и приведените към тях примери са почти еднакви за всички преписи от трите извода. Този факт не е случаен. Той стои във връзка с явния стремеж у средновековните славянски книжовници за унификация и точност в гра-

фиката и правописа на богослужебната литература, изразява тяхното съзнание за единство на славянските народи чрез писмеността в борбата им срещу турските и гръцките асимилаторски стремежи към поробеното на-

Таблица 1

За застъпените правописни правила в текста на словесата

№ поред	Ред на буквите	Извод			
		ресавски		търновски	Руски
		1 група	2 група		
1	Ы	+	+	+	+
2	И	+	+	+	+
3	Ѣ	+	+	+	+
4	Е	+	+	+	+
5	Ѥ	+	—	+	+
6	А	+	—	+	+
7	ІА	+	—	+	+
8	Ъ	+	—	+	—
9	Ь	+	+	+	—
10	О	+	+	+	+
11	Ѡ	+	+	+	+
12	ѠУ	+	+	+	+
13	Ю	+	+	+	+
14	А	+	—	+	+
15	Ѧ	+	—	+	+
16	З	+	—	+	+
17	С	+	—	+	+
18	С	+	—	+	+
19	Ф	+	—	+	+
20	Ѣ	+	+	+	+
21	Ѡ	+	+	+	+
22	Ѡ	+	+	+	+
23	У	+	—	+	+

+ означава наличие на правописно правило.

— означава липса на правописно правило.

В таблиците не се отбелязват правилата за надредните и препинателните знаци, които са еднакви за всички преписи.

селение на Балканите. В този смисъл появата на второто съчинение — Словеса, е закономерно явление в духовния живот на южните славяни.

Поради своето актуално предназначение първоначалният текст на Словесата се преписва и разпространява в една обширна територия, гдето се развива славянската писменост и литература: Атон, Сърбия, България, Румъния и Русия. Наред с това текстът на Словесата има едно продължително съществуване във времето от момента на своето възникване до началото на XVIII в.

От таблица 2 се вижда, че най-голям интерес към текста на Словесата са проявявали книжовниците и писателите през XVI в., когато са направени и най-много преписи. Показателен момент от историята на текста на Словесата е, че текстът на това съчинение получава по-голямо разпространение сред южните славяни. Това обстоятелство се дължи на трайното и продължително въздействие на ресавския извод върху сръбските и българските книжовници през XV в. и по-късно.

Таблица 2

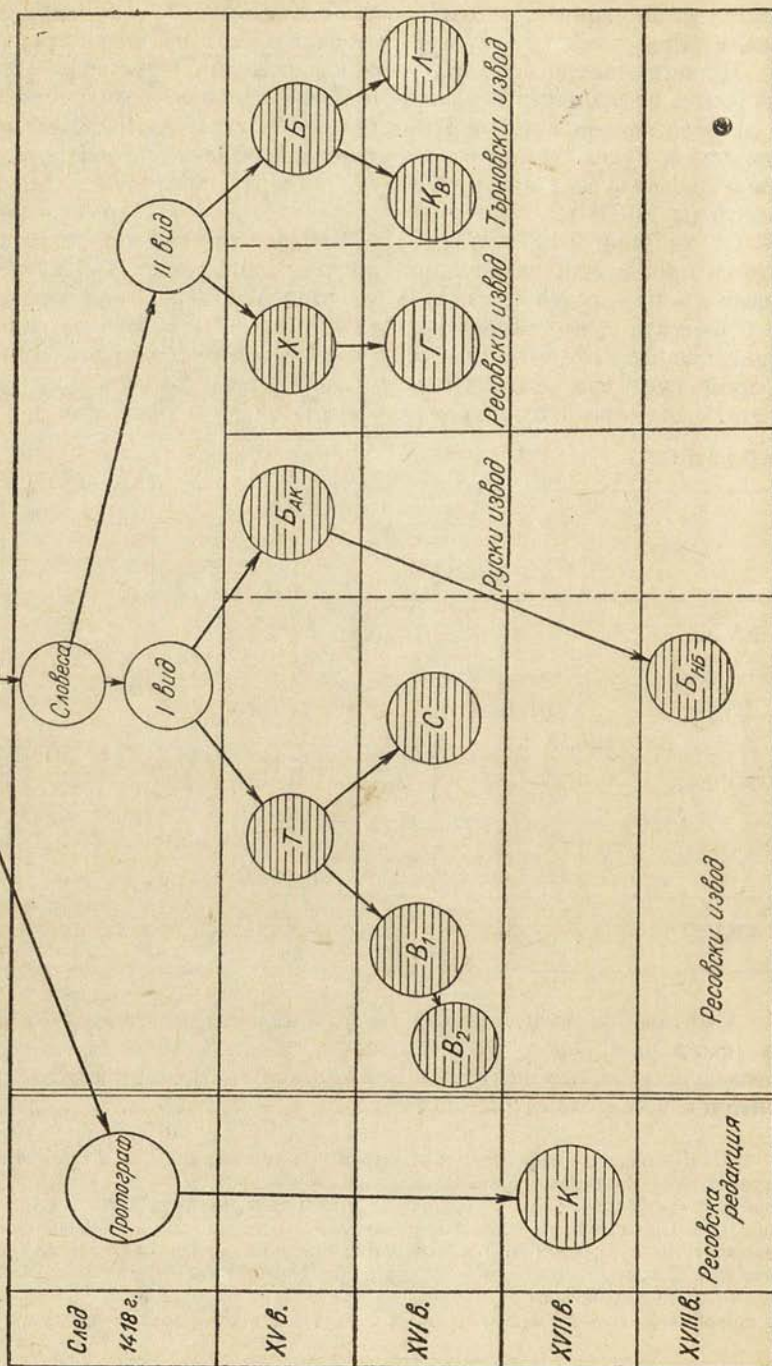
Век	Извод				Брой на преписите
	ресаВСКИ		търновски	руски	
	1 група	2 група			
XV в.	Т	Х	Б	Бак	4
XVI в.	В1 В2 С	Г	Кв Л		6
XVII в.					
XVIII в.	Бнб				1
ОБЩО	5	2	3	1	11

Смятам, че разгледаните дотук моменти от литературната история на текста на Сказанието и Словесата са достатъчни, за да могат взаимоотношенията между познатите ми преписи да бъдат представени в следната генеалогическа схема (стема):⁵⁷

⁵⁷ В пояснение към предложената схема (стема) ще дам следните пояснения: застрихованите кръгчета означават запазените преписи, а белите — хипотетично възстановените протографи; двете вертикални линии една до друга разделят преписите на Сказанието и Словесата; другата непрекъсната вертикална линия означава границата между преписите на Словесата от 1 и 2 вид. Вертикалните пунктирани линии означават границите между изводите вътре в 1 и 2 вид. Хоризонталните линии с означаването на века в лявата страна означават границата на времепооява на отделните преписи. Зависимостта на преписите е отбелязана с линия и стрелка, която показва движението на текста.

Схема
на литературната история
на "Сказание за бунвите"
от Константин Костенечки

* * *

От направения анализ на по-важните страни от литературната история на текста на «Сказание за буквите» от Константин Костенечки става ясно, че това произведение е играло важна роля в литературния и културния живот на южните и източните славяни през средновековието. Сказанието става причина за появата на едно второ съчинение — Словеса, чиято поява се обуславя не само от разрасналия се интерес у книжовниците и учителите към научни и граматически въпроси, но и в резултат на усилената преводаческа и редакторска работа, която се наблюдава през XV в.

Многобройните преписи на Словесата говорят за големия успех на идеите на Константин Костенечки за въвеждане ред и единство в литературното и учебното дело чрез създаване на специално нормативно ръководство.

Едно бъдещо комплексно изследване, издаваче и превеждане на български език както на Сказанието, така и на Словесата ще подпомогне по-правилното и съвременно тълкуване на тези две интересни произведения на старата ни литература.

ИЗ ЛИТЕРАТУРНОЙ ИСТОРИИ ТЕКСТА «СКАЗАНИЯ О ПИСМЕНЕХ» КОНСТАНТИНА КОСТЕНЕЧКОГО

Георги Петков

Резюме

В этой работе автор ставит перед собой задачу исследовать некоторые текстологические проблемы, связанные с литературной историей произведения «Сказания о писменех» Константина Костенечкого.

В исследовании «Сказания» и возникшего на основе его текста нового сочинения «Словес» рассматриваются как два самостоятельных произведения, органически связанных одной общей идеей — создание единого нормативного языка и правописания для всех книжников и писателей Сербии. Сделан критический анализ изданий «Сказания» и «Словес», вышедших до сих пор. Приводится ряд палеографических данных, которые показывают, что единственный список «Сказания» создан в XVII веке.

Знакомые автору 11 списков сочинения «Словес» классифицированы на основе изменений в их текстах по двум видам и трем изводам: ресавскому (сербскому), тырновскому (среднеболгарскому) и русскому (церковнославянскому). Зависимость между списками «Сказания» и «Словес» представлена в генеалогической схеме (стеме).

Исследованные моменты литературной истории текста сочинения «Сказания о писменех» Константина Костенечкого показывают, что это сочинение сыграло важную роль в литературной и культурной жизни южных и восточных славян.

DE L'HISTOIRE LITTÉRAIRE DE «LEGENDE SUR LES LETTRES» DE KONSTANTINE KOSTENETCHKY

Guéorgui Petkov

R é s u m é

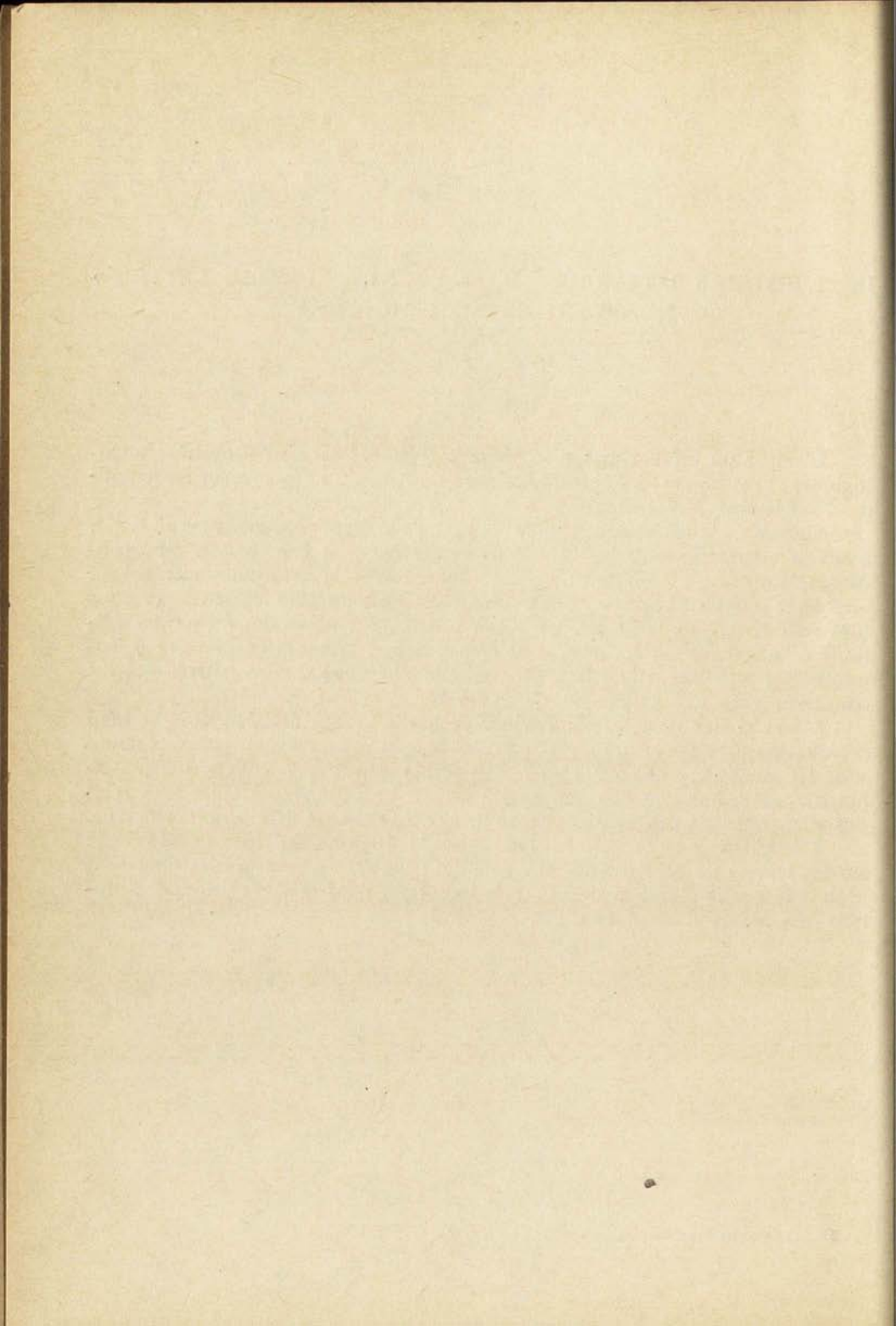
L'auteur du présent article se propose d'étudier certains problèmes textologiques ayant rapport à l'histoire littéraire du texte de «Légende sur les lettres» de Konstantine Kosténetchky.

«Légende sur les lettres» a fourni la base de la création d'un nouveau traité, à savoir «Paroles», mais les deux sont étudiés en tant que œuvres indépendantes, étroitement liées par une idée commune — la création d'une langue unifiée et d'une orthographe obligatoire pour tous les gens de lettres et pour tous les écrivains de la Serbie. On y fait une revue critique des différentes éditions de «Légende sur les lettres» et de «Paroles». Nombre de données paléographiques témoignent que la seule copie de «Légende sur les lettres» qui fût conservée date des années 40 du XVII s.

Les 11 copies, connues par l'auteur de l'article, sont divisées, compte tenu des changements dans leurs textes, en deux espèces et en trois branches, connues sous les noms de «resavsky izvod» (en serbe), «tirnovsky izvod» (en moyen bulgare) et «rouscky izvod» (en ancien slave). La dépendance entre les copies des «Légendes» et des «Paroles» est représentée dans un schéma généalogique.

L'établissement des moments de l'histoire littéraire du texte de «Légende sur les lettres» de K. Kosténetchky dans les deux érapes de son développement prouve que cette œuvre a joué un rôle important dans la vie littéraire et culturelle des Slaves de Sud et d'Est.

ТРУДОВЕ НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
Томе X, кн. 1 Филологически факултет 1972/1973
TRAVAUX DE L'UNIVERSITE „CYRILLE ET METHODE“ DE VELIKO TIRNOVO
Tome X, livre 1 Faculté philologique 1972/1973

ГЕОРГИ ДАНЧЕВ

КАРЕЛСКИ ПРЕПИС
НА „МОЛИТВА КЪМ БОГОРОДИЦА“
ОТ ДИМИТЪР КАНТАКУЗИН

GUEORGUI DANTCHEV

COPIE MANUSCRITE DE CARELLE DE
„LA PRIERE A LA VIERGE“
DE DIMITRE KANTAKOUSINE

СОФИЯ, 1974

AMERICAN MEDICAL ASSOCIATION
PUBLISHED WEEKLY

Между малкото на брой стихотворения в старата българска литература особено внимание заслужава стихотворението на Димитър Кантакузин «Молитва към Богородица». Публикувано за пръв път у нас през 1901 г. от Димитър Маринов,¹ то е сравнително добре познато сред нашите литературно-исторически научни среди. Разпространено всред старата българска, сръбска и руска литература, върху него са работили множество учени от различни националности.

Когато през 1901 г. Димитър Маринов публикува текста на стихотворението, той говори само за два негови преписа в ръкописи, съхранявани в библиотеката на Сръбското книжовно дружество в Белград и в книгохранилището на Рилския манастир.² По това време, разбира се, вече са описани и други преписи на «Молитва към Богородица», поместени в южнославянски и руски ръкописи, но те не са известни на нашия учен. По-късно Б. Ст. Ангелов направи достояние на науката един новооткрит от него препис на стихотворението в ръкопис от средата на XVIII в., пазен в Архивния институт на БАН. Публикувайки този препис, той съобщи, че му са известни общо 12 преписа, включително и посочените от Димитър Маринов.³ След няколко години Б. Ст. Ангелов по друг повод писа, че той е узнал за съществуването на още 5 преписа, описани преди това в Русия и Югославия.⁴ Към тия 17 преписа на стихотворението, известни на най-активния изследвач на Кантакузиновото литературно наследство у нас, ще прибавя още един препис, който открих в края на 1969 г. в ръкописния отдел на Института за руска литература (Пушкинския дом), Ленинград. Този препис се намира в сборник от XVIII в., открит по време на специалните експедиции за издирване на стари ръкописи в Карелския край и другаде в Съветския съюз, организирани през последните години от института.⁵ По името на мястото, където е открит ръкописът, наричам този препис карелски.

Всички преписи на «Молитва към Богородица» са сравнително късни: е д и н от края на XVI или началото на XVII в., д е с е т от XVII в., д в а

¹ Димитър Маринов, Димитри Кантакузин, Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, кн. XVIII, София, 1901, с. 74—82.

² Пак там, с. 76

³ Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното наследство на Димитър Кантакузин, Известия на Института за българска литература, кн. II, София, 1954, с. 247—262.

⁴ Б. Ст. Ангелов, Две неизвестни творби на Димитър Кантакузин, Известия на Института за българска литература, кн. VIII, София, 1959, с. 264.

⁵ Вж. Ръкописен опис на староруските ръкописи в Пушкинския дом, Ленинград, Карельское собрание № 10 (497), л. л. 286—48а.

от края на XVII или началото на XVIII в., четири от XVIII в. и един от края на XVIII или началото на XIX в. За по-голяма прегледност ще изброя известните ми 18 преписа на «Молитва към Богородица», подредени в хронологически ред, съставен по сравнително кратките библиографски данни в описите и моите проучвания на ръкописите:

1. Хилендарски препис от XVI—XVII в., пазен в ръкопис № 495 в книгохранилището на Хилендарския манастир.⁶
2. Препис в ръкописен типик на Сава от 1619 г., пазен в ръкописната сбирка на П. Й. Шафарик.⁷
3. Софийски препис от 1629 г. в ръкописен номоканон, сръбска редакция, пазен в Народната библиотека, София.⁸
4. Препис в следовен псалтир от 1644 г.⁹
5. Белградски препис в ръкопис № 25, от XVII в., пазен в Сръбската академия на науките.¹⁰
6. Втори хилендарски препис от XVII в., пазен в ръкопис № 353 в книгохранилището на Хилендарския манастир.¹¹
7. Трети хилендарски препис от XVII в., пазен в ръкопис № 364 в книгохранилището на Хилендарския манастир.¹²
8. Препис в руски ръкописен сборник от XVII в., притежание на Държавната публична библиотека, Ленинград.¹³
9. Препис в руски сборник от XVII в., притежание на Държавната публична библиотека, Ленинград.¹⁴

⁶ Ъ. Сп. Радојичић, Старе српске повеље и рукописне кнѣге у Хилендару Архивист, II, 1952, св. 2, с. 66; Б. Ст. Ангелов, Две неизвестни творби на Димитър Кантакузин... , с. 264.

⁷ М. Н. Сперанский, Рукописи Павла Йосифа Шафарика... , Москва, 1894, с. 40; Й. К. Иречек, Типик на св. Саве в манастир Студеницу, Гласник, XL, 1874, с. 133; А. И. Яцимирский, Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек, т. I, 1921 с. 608; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин... , с. 250.

⁸ Бенџо Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните кнѣги на Народната библиотека в София, т. I, 1910, с. 205; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин... , с. 250.

⁹ А. И. Яцимирский, Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек, т. I, с. 56; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин... , с. 250.

¹⁰ Л. Стојановић, Каталог рукописа и старих штампаних кнѣга... , Београд, 1901, с. 180; Ъ. Даничић, Starine, I, с. 50; Д. Маринов, пос. съч., с. 76 Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин... , с. 249.

¹¹ Ъ. Сп. Радојичић, Старе српске повеље и рукописне кнѣге у Хилендару... , с. 66; Б. Ст. Ангелов, Две неизвестни творби на Димитър Кантакузин... , с. 264.

¹² Ъ. Сп. Радојичић, Старе српске повеље и рукописне кнѣге у Хилендару... , с. 66; Б. Ст. Ангелов, Две неизвестни творби на Димитър Кантакузин... , с. 264.

¹³ А. Ф. Бычков, Описание церковно-славянских и русских сборников импер. публичной библиотеки, ч. I, 1882, с. 34; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин... , с. 250.

¹⁴ А. Ф. Бычков, Пос. опис... , с. 239; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин... , с. 250.

10. Препис в ръкописен каноник от XVII в., руска редакция.¹⁵
11. Препис в руски сборник от XVII в.¹⁶
12. Препис в ръкописен сборник от края на XVII или началото на XVIII в.¹⁷
13. Препис в псалтир от края на XVII или началото на XVIII в., сега пазен в Държавната публична библиотека, Ленинград.¹⁸
14. Карелски препис от XVIII в., в сборник, пазен в ръкописния отдел на Института за руска литература, Ленинград.¹⁹
15. Втори софийски препис от XVIII в., в сборник с църковно-религиозни молитви от средата на XVIII в., съхраняван в ръкописната сбирка на Архивния институт на БАН, под инв. № 3258.²⁰
16. Трети софийски препис в ръкопис от XVIII в., пазен в Народната библиотека, София, под № 753.²¹
17. Рилски препис в ръкопис от края на XVIII в., пазен под № 4/20 в библиотеката на Националния музей Рилски манастир.²²
18. Четвърти хилендарски препис от края на XVIII или началото на XIX в., пазен под № 369 в книгохранилището на Хилендарския манастир.²³

От тия 18 преписа на «Молитва към Богородица» досега у нас са публикувани, както бе посочено, само два — Рилският препис от XVIII в.²⁴ и вторият софийски препис от XVIII в.²⁵ От публикациите на стихотворението в чужбина заслужава внимание едно твърде ранно издание в Русия

¹⁵ Хр. Лопарев, Описание рукописей импер. общества любителей древней письменности, ч. III, С. Петербург, 1899, с. 93; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин..., с. 250.

¹⁶ А. А. Титов, Рукописи славянские и русские..., с. 160; Б. Ст. Ангелов, Две неизвестни творби на Димитър Кантакузин..., с. 264.

¹⁷ А. И. Яцимирский, Описание южно-славянских и русских рукописей заграничных библиотек..., с. 110; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин..., с. 250.

¹⁸ Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казанской духовной академии, ч. I, Казань, 1881, с. 51; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин..., с. 250.

¹⁹ Вж. Ръкописен опис на староруските ръкописи в Пушкинския дом, Ленинград, Карельское собрание № 10 (497), л. л. 28^b—48^a.

²⁰ Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин..., с. 250—262.

²¹ Беньо Цонев, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. II, София, 1923, с. 415; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин..., с. 250.

²² Димитър Маринов, пос. съч., с. 76—82. Б. Ангелов и Минко Генов, Стара българска литература (IX—XVIII в.) в примери, преводи и библиография, София, 1922, с. 560—564; Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин..., с. 250.

²³ Ѓ. Сп. Радојичић, Старе српске повеље и рукописне книге у Хилац, дару..., с. 66; Б. Ст. Ангелов, Две неизвестни творби на Димитър Кантакузин..., с. 264.

²⁴ Димитър Маринов, пос. съч., с. 77—82.

²⁵ Б. Ст. Ангелов, Няколко нови вести за книжовното дело на Димитър Кантакузин..., с. 251—261.

през 1660 г.²⁶, както и изданието на белградския препис от Дж. Даничич.²⁷ В по-ново време в Югославия отново бе издаден пълният текст на «Молитва към Богородица».²⁸ Не веднаж у нас са печатани и отделни части от стихотворението в различни христоматии и антологии. По-значителни такива издания са от 1922 г.,²⁹ от 1961 г.,³⁰ от 1966 г.³¹ На новобългарски език стихотворението е превеждано, макар и не цялото, от Б. Ангелов и М. Генов³².

«Молитва към Богородица» от Димитър Кантакузин е най-обширното стихотворение в старата българска литература. В различните преписи, които познаваме и с които разполагаме по издания и фотокопия, то се състои от различен брой стихове. В рилския препис стихотворението има 245 стиха, в белградския препис (по сведения на Д. Маринов) — 250 стиха, във втория софийски препис, издаден от Б. Ст. Ангелов — 312 стиха, в карелския препис — 307 стиха. До това различие в размера на стихотворението се е стигнало вследствие на съкращаването на отделни стихове и строфи, както и прибавянето на нови.

Сравняването на четирите преписа на «Молитва към Богородица» — трите публикувани (рилски, втори софийски и белградски) и един на микрофилм (карелски), показва, че най-близко до изгубения оригинал стоят вторият софийски и карелският препис. Тъкмо обстоятелството, че неизвестният досега карелски препис на стихотворението е сравнително пълен негов текст, налага публикуването му. По всяка вероятност той е от ония преписи на «Молитва към Богородица», които стоят най-близко до първоначалния вид на Кантакузиновия оригинал. За да се оценят литературно-естетическите достойнства на тази забележителна творба от XV в., от която се интересуват специалисти от различни страни, нужно е да се направят достояние на науката по-значителните нейни преписи. Един малък принос в тая насока е и настоящата публикация.

МѢТВА К ПРѢСВѢАТЪН БЪЦЕ СЪЛО ОУМНАТЕНА, ТВОРЕНІЕ ДНМТРИА КАНТАКОУЗИНА, ПО СТНХОМ СО НСПОВѢДАНИЕМЪ³³

Всѣхъ црѣ и бгѣ, мѣи бгѣла,
Всѣхъ содѣтелъ рождынъ единаа,
Всѣхъ животъ всѣхъ же и благодѣна,

²⁶ Анѡлогіон, сіестъ цѣѣтословіе... Москва, 1660, с. ума—унд.

²⁷ Ъ. Даничић, Starine, I, с. 50.

²⁸ Ъ. Трифуновић, Димитрије Кантакузин, Београд, 1963.

²⁹ Б. Ангелов и М. Генов, пос. съч., с. 560—562.

³⁰ П. Диневков, К. Куев, Д. Петканова, Христоматия по старобългарска литература, София, 1961, с. 422—424.

³¹ П. Диневков, Старобългарски страници, антология, София, 1966, с. 37—39.

³² Б. Ангелов и М. Генов, пос. съч., с. 562—564.

³³ Поради технически причини при набора на старобългарския текст надредните съгласни се смъкват в реда.

Н вѣсѣхъ желаемыхъ и добрыхъ краю,
 Ут коудв начноу плакати у дво,
 Ут коудв начноу молнтиса бѣгаѣ,
 Ут кінхъ глаголь нан вѣшанн ч(н)стал,
 Ут какова срѣца, ут когѣо яззыка,
 Вѣсь скверненъ и нечнсть есмь окаянын,
 Вѣсь сираденъ и во грѣсѣхъ есмь оубы мнѣ,
 Вѣсь утрновенъ, понеже беззаконенъ,
 Вѣсь всегда грѣхѣу работавъ до ннѣ,
 Со неповѣданнѣмъ прхѣждѣу ннѣ,
 Со срамомъ и со смиреною совѣстію,
 Н со слезамн и въздыханымн и стенанымн,
 С твою и точію надеждю,
 Вѣсѣхъ в законѣ же и бѣгодати,
 Вѣсѣхъ прендохъ со преумноженнѣмъ,
 Вслческнмъ оушнщреннѣмъ вѣсовскнмъ,
 Вслческнмъ беззаконнн оубы мнѣ,
 Паче блѣднаго сна соблѣднхъ азъ,
 Паче блѣднцы беззаконенъ явнхса,
 Паче мытара же и разбойника,
 Паче Ананн и Сафонры оуби мнѣ,
 По Каннѣ дшв оубнѣз іакѣ братъ онъ,
 По Неаев нечнсть и невоздержннкъ,
 По содомлянѣхъ огнь чаю и жѣупелъ,
 По грѣшныхъ вѣсѣхъ нже древле ревнога,
 Кое слыхъ несотворнхъ самоволнѣ,
 Конхъ грѣхѣвъ непрендохъ самовластнѣ,
 Кѣа мерзкнхъ не содѣлахъ сладострастнѣ,
 (Коего ствда не содѣлахъ любосластнѣ)³⁴
 Что реши нан что проглаголати несѣвѣмъ,
 Что сотвориши нмам блвднвншнн несѣвѣмъ,
 Что же отвѣщати ми сѣднн не нмамъ,
 Что прежде восплачю монхъ золь недовѣдѣ,
 Восплачю ли блѣдное мое жнтіе,

³⁴ Стихът липсва в Карелския препис. Възстановяваме го по Втория софийски препис.

Восплачю ли зана каатеамъ престѣпенѣ,
 Восплачю ли хищренѣ и неправды,
 Восплачю ли оунынѣ и отчаланѣ,
 (Возрыдаю)³⁵ невоздержаннѣ множества,
 Возрыдаю высокоумнѣ елико,
 Возрыдаю соуетнаа помышленѣ,
 Возрыдаю и време не тшетѣ,
 Плачи дѣше моя окаяннаа плачи,
 Плачи сердце со стрѣбою плачи,
 Плачнѣте очи мои непрестанно плачнѣте,
 Плачнѣте вси оуды мои плачнѣте,
 Единъ азъ отпадохъ отъ бѣга моего,
 Единъ отъ Хр(и)стѣанъ погвѣнхъ бѣгала азъ,
 Единъ преданъ дѣволѣ хотѣнемъ,
 Единъ ада наслѣдствю дно горце,
 Оубы моя погнѣбелн вольныа,
 Оубы смерть какоюу чюу нужнѣю,
 Оубы лютаго дѣше разлѣченѣ,
 Оубы бесконца мучка ѣдѣже боудѣ,
 Помысли дѣше каковѣ чѣшии конецъ,
 Помысли горестъ и разлѣченѣ нужнаа,
 Помысли страхъ и болѣзнь тагдашнѣю,
 Помысли и востерпѣшии и оужаснѣса,
 Ангѣла немнѣостнѣа чюу прѣити,
 Ангѣла по моемуу слобномуу житѣю,
 Ангѣла нещадѣща по мучаща ма,
 Ангѣла огнена нещѣедрѣюща,
 Невѣмъ аще посланъ естъ ѣати мене,
 Невѣмъ аще время прѣбанжнѣ са оуже,

³⁵ „Возрыдаю“ липсва в Карелския препис.

Невѣмъ аще и тишѣса со оубѣдн,
 Невѣмъ сѣ аще смертнами естъ ношъ.
 Нѣсть тогда помощи въ дубговѣхъ и знаемыхъ,
 Нѣсть ни въ братѣи чадъ же и сродникѣхъ.
 Нѣсть ни въ имѣнїа каа польза тогда.
 Нѣсть помогаан, ниже и зимаан.
 Тогда очи оумнаено обратиши.
 Тогда языкъ внезапно невицаеть.
 Тогда пламень внѣутьрь сѣане одержитъ:
 Тогда силы изнемогѣ телесныа.
 Смерть прочее наста люта и конецъ,
 Смерть вкупѣ и раздѣченїа же.
 Смерть въ здѣшныхъ преводащи въ намѣ,
 Смерть въ темнѣи яко же тать въ ноци.
 Темна соущи во тьмоу ма въслетъ ада.
 Темныхъ части азъ съма бо дїавола.
 Темнѣ же старѣи ангелы возлюбихъ.
 Тьмоу темнѣ извѣрахъ темнѣ весь быхъ.
 Кто въ мнѣ не восплачетъ въ любимицы.
 Кто въ мнѣ не возрыдаеть въ дробзи.
 Кто въ мнѣ не воздохнетъ слыша сїа глагола.
 Ктѣ о мнѣ не прослезитса ождающемъ.
 Прежде смерти мертевъ констни азъ.
 Прежде конца сѣда совѣстїю осждаемъ.
 Прежде мѣкъ мыслїю въ скрежетѣ зѣубнѣмъ.
 Прежде конца бесконца мѣчнтиса еѣмъ.
 Тѣмъ огна страшн сѣ раженїи радн.
 Тѣмъ скрежетъ зѣубомъ жестокосердын сын чаю.
 Тѣмъ червен боуса и скоктанїи дѣла.

Тѣмъ кромѣшнаа тма в жнеающе мнѣ,
 Мене тартаръ да восплачет н бездна,
 Мене ада да жаант темное дно,
 Мене нже в ннхъ жити хоташаго,
 Мене тмоу возлюбвншагоса неже свѣтъ.
 Преходно есть сѣ житіе н соуетно.
 Преходящее скоро н рвгающеса.
 Преходное тогѡ невѣдшала моужемъ.
 Преходство н образъ мнра всегѡ.
 Вскою родитиса сподобленъ быхъ азъ,
 Вскою из чрева изшедъ непогибохъ.
 Вскою же мн са срътоста колѣна,
 Вскою непросченъ н гробоу преданъ.
 Ідкѡ стещи мн са рожествоу смрадъ,
 Ідкѡ по бытін тлѣнїю предати са.
 Ідкѡ тін не еквенти житїа злыхъ.
 Ідкѡ пренти ѡт здѣшныхъ кромѣ грѣховъ.
 Снхъ мало что заимствовахъ ѡт Нова.
 Снце вѣщати обычно праведнымъ,
 Снце во свою окаявахъ жизнь,
 Снце нже ц(а)рствїа наследннцы рѣша,
 Аще вны снце, что сотворю азъ грѣшнын.
 Аще спасенїи вєнхъ в каковыхъ азъ.
 Аще онѣмъ страшно смерти танныства,
 Аще сен снце азъ камо вѣрацвса.
 Не жнтельно мнѣ снхъ дѣла житїе.
 Не жнвоуцш мн в добродѣтелехъ,
 Не ждоуцш мн смерти ѡт раднѣ же н краткѣ.
 Не ждоуцш ннже по смерти покол.
 Аще чїю здѣ болѣзнь непретерпнтъ кто.
 Аще зѡвѣзъ вѣдетъ, аще око боллше.

Аще глава, аще рѣка, аще чрево.
 Аще о снхъ болѣзнемъ малыхъ оубо.
 Бодѣвшю всѣхъ въкупѣ болѣзнь.
 Бодѣвшее раздѣченіе дѣшн и тѣла.
 Бодѣвшн страхъ грозныхъ и темныхъ лицъ бѣсовскныхъ.
 Бодѣвшее вѣчное во адѣ мѣченіе.
 Како претерплю вкданнын и страстнын.
 Како понесю несказаннню болѣзнь.
 Како оубо грознаа вна бѣсовъ лица.
 Како мытарства прендоу воздоушнаа.
 Едже нынѣ оумомъ страстнын смышлаю.
 Едже всако будѣ мнѣ непогрѣшно.
 Едже всако самъ себѣ слоенѣ приготовахъ.
 Едже слѣ смощають и оустрашають.
 Н ит вѣа моего втпаднѣти,
 Но и предѣ англы дѣла обанченіе,
 Но и стодѣ тогдашнн монхъ беззаконн,
 Но и вт стыхъ раздѣченіе слезно.
 Оуаншен сладкаго мн вл(а)д(ы)кн и вѣа.
 Оуаншен зреніа стыхъ англы краснаго.
 Оуаншенъ сожнтельства ежественыхъ моужь.
 Оуаншенъ вѣгъ райскныхъ ц(а)рства въкупѣ.
 В каа в конхъ мѣсто ма сретѣша.
 В благо преложеніа и пагѣбы.
 В моя последнѣа слыа ннщеты.
 В мною чаемыхъ страшныхъ внѣхъ моужь.
 Суднше страшно Даніаъ ма оужасн.
 Свѣа воюса и трепещѣ освжденіа.
 Свѣа во праведнын, грѣшнымъ страшен.
 Судѣ без м(н)л(о)стн есть несотворшемъ м(н)л(о)стн.
 Ннѣ вась молю части соуще спѣсенныхъ.
 Ннѣ вась поденжѣ мнра втвергнхса.
 Ннѣ вась богатыхъ и оубогныхъ молю.
 Ннѣ аще во грѣсѣхъ кто подобенъ мнѣ.
 В мнѣ слезы любвнницы источнѣ.
 В мнѣ молбы православннн воспосантѣ.
 В мнѣ сродства и дродзн в мнѣ молю.
 В мнѣ всн нже соуъ страшнын чающе.

К дѣти припаднѣ молащеса,
 Ко ел(а)д(ы)ч(н)це пролейте молнтвы
 К грѣшныхъ оупованїа молнтвы и надеждѣ.
 К моему прибѣжнцѣ и покровѣ.
 Ничтоже бо еи невозможно есть,
 Ничтоже сопротнено токмо хотѣти.
 Ни една погрѣшна црце рода,
 Ни едно же паче млостн любитѣ.
 К комѣ блудныхъ и скверныхъ прибѣгѣ азѣ.
 К кому воздохнуу изъ глбены срдца.
 К кому стенанїе воспвщюу гласы.
 К кому припаднѣ оущедрнтн мене.
 Тебѣ одной грѣшныхъ прибѣжншѣ.
 Тебѣ елаемыхъ тнхомѣ прнстаннцѣ.
 Тебѣ скоромѣ скоренымъ втешенїю.
 Тебѣ врачю недужныхъ безмездномѣ.
 Да не втрннешн ма в ел(а)д(ы)ч(н)це.
 Да не возгншавшнса мене гноуснаго.
 Да не мерзка тн бѣдетъ молнта моа.
 Да не втератншн са гнѣвомъ вт мене.
 Не нмамъ ч(н)стаа надеждн рзвѣ тебѣ.
 Не нмамъ много оупованїа.
 Не нмамъ срд(е)чное сокрвшенїе.
 Не нмамъ ннже слезамъ теченїа каплей.
 Ннже оугрозноухъ бы дїавола.
 Ннже оубѣжати хотѣхъ мочныхъ мѣсть.
 Ннже полоучнтн хотѣхъ млостн.
 Ннже наслѣднтн хотѣхъ бжньство.
 Паки тебѣ со страхомъ и любовью зовоу.
 Паки к тебѣ гласомъ вопїю велимъ.
 Паки к тебѣ вѣшаю (безъ) дерзновенїа.
 Паки безнадеждн надежда вѣрнымъ.
 Аще кто вт блудныхъ увдчнтн м(н)л(о)сть.
 Аще кто вт скверныхъ помнлованъ бывѣ.
 Аще нечнсть же и втверженъ бысть.
 Аще мерзокъ и ненавднмъ спасе са.
 Да не соуетно бѣдетъ ми моленїе.
 Да не втрннвенно прнхожденїе.

Да не отлѣчу надежды спасенїа,
 Да не возвращоуся со стѣдомъ посрамѣнъ,
 Нзбави ноужныа ма смерти в дѣо,
 Нзбави грозныхъ лицъ скверныхъ вѣсовъ енда,
 Нзбави ма есакагв мчїа,
 Нзбави ма огна и тартара и ада,
 Англа мирна тиха разлѣчающа,
 Англа кротка послан тогда црце,
 Англа во шнѣ в водаща ма жнеотъ,
 Англа в себѣ вѣрчи ма прѣблага:
 Жизнь мою пронзедн к благомѣ:
 Жизнь непосрамленѣ свгоубо ми даждь:
 Жизнь в радость ната надѣющимся
 Жизнью к вѣчнѣн прнведн жизни,
 Сподовн причастити ми са тела же,
 Сподовн крове в купѣ преч(н)стѣа,
 Сподовн н оудостон не шсужденно,
 Сподовн не опаданѣ, но просвѣтителанѣ,
 Всѣхъ слыхъ н скорбныхъ нзбави преч(н)стѣа,
 Всѣхъ ноужныхъ н скорбн нзми непосрамн,
 Всѣхъ же блгъ сподовн паче надежды,
 Всѣхъ тоѣне ненавдѣщнхъ посрамн,
 Втчаданнагв ми оума возденгнн,
 Втчадѣвшнхса скорбїю возвеселн,
 Втчадѣвшнмса не втчаданїе едина,
 Втчаданнагв черезъ надеждѣ нзми,
 Нензреченныхъ теонхъ насладнхса блгъ,
 Нензреченныхъ сподовнхса м(н)л(о)стей,
 Нензреченнаа она в мнѣ благодѣйства,
 Нензреченныхъ м(н)л(о)стей еа н щедротъ
 Кое слово сїа нечестн возможетъ,
 Но вт вїнхъ первее да скажетса,
 Кое прежде по долгѣ да исповѣтсѣа,
 Кое ли похваденїе достойно,
 К величествѣ бжественнѣй славе,
 К высотѣ еса преходѣщей,
 К вѣсмертнѣй похваальнѣй пѣчнне,
 Ко есѣхъ радowanїю свгоубомѣ.

Та лестница юже и Аковъ видѣ,
 Та поненже бгъ на землю спидѣ,
 Та крпнна неопална в Синан,
 Та бо приатъ, огонь бжества во чревѣ,
 Сѧ рвно еже Гедоне бысть,
 Сѧ во безшумѧ приатъ втчеє слово,
 Сѧ скнтокъ запечатлѣнныи явенса,
 Сѧ многонареченнаѧ прехвална,
 О сей пророцы прорекоша прежде,
 О сей и ап(о)с(то)лн навчнша,
 О сей и ерархн исповѣдаша ясно,
 W сей и мчннцн венчашаса славно,
 Тою пр(тв)п(о)д(о)бнн радуютса пр(н)сно,
 Тою дѣвства исправлена бысть чнстота,
 Тою снано бысть и женъ немощное естество,
 Тою двамъ и матеремъ превысть слава,
 Она одшвеленныѧ бжн престола,
 Wна во нееместнмаго вмѣстн,
 Она дама нзбавн прествплѧ,
 Она свѣв свободн дренѧ калтвы,
 Тоѧ радн ратнн богв премирнхомса,
 Тоѧ радн со ангаы лнокствоуемъ,
 Тоѧ радн рай ц(а)рствомъ замѣннхом,
 Тоѧ радн и спсѣнню надѣемса,
 Тоѧ оублажитн по достоинню немощно,
 Тоу же похвалянтн должнн есмы,
 Тоу немолчныиں восхвалянтн гласы,
 Тоу ествѣхъ человекъ и мою коупно радость,
 Ты моѧ в владычнице надежда,
 Ты же оуповѣннє и прнбежище,
 Ты покров и заствплѣннє и помощь,
 Ты предстателница и спсѣннє,
 Тобою даже до днес во блгнхъ азъ,
 Тобою и в православныхъ части,
 Тобою в преднаѧ да и пронзвдъ,
 Тобою радн пшнн да наслаждоуемса,
 Сню свѣтъ в мраченныхъ мн вѣм очю,
 Сню радованню моему ердцѧ,

Сю на блага наставляющима,
 Сю слыхъ и нужныхъ свобождающъ ма,
 Дерзостн прествпанѣ и глы,
 Дерзо бездерзновеннын прихждоу к тебѣ,
 Дерзновенна ма м(н)л(о)стн твоа творатъ,
 Дерза аже радостнѣ и со страхомъ зовоу,
 Тебѣ моа вса црѣце возложихъ,
 Тебѣ себѣ всегѣ прнвергоу аво,
 Тебѣ еже о мнѣ промышлати вѣдн,
 Тебѣ и еже непосрамитса мн,
 Сама о мнѣ промышлан прѣблага,
 Сама ма частн сподобн спасаемыхъ,
 Сама твоемоу снѣ зама помолнса,
 Сама ма вѣчны избавн горкихъ мѣкъ,
 Сѣ ти приношоу исповѣданѣ,
 Сѣ ти приношоу моленыа гласы,
 Сѣ же и малое похваленѣ,
 Сѣ едикѣ по силѣ радости моа,
 Прѣимн о всехъ црѣце прѣимн,
 Прѣимн и неутрннн, ннеозгнѣшанса,
 Прѣимн яже вѣга прѣимнн во чревѣ,
 Прѣимн якѣ едовыа дѣе цатѣ,
 Дарѣи яже хоцешн и воаншн,
 Дарѣи дарѣ достоннѣ твоей благостн,
 (Дарѣи мн вѣга моего мностн.)³⁶
 Дарѣи мн слыхъ свобода и блажихъ сладость,
 Радѣн са, да радостно зовоу пр(н)снѣ:
 Радѣн са вышнихъ и нижнихъ пр(н)сно:
 Радѣн са прерадованнаа ч(н)ста:
 Радѣн са якѣ с тобою естѣ г(о)с(по)дѣ,

³⁶ В Карелския препис тоя стих е изпуснат. Възстановявам го по Втория софийски препис, публикуван от Б. Ст. Ангелов.

ЖЕЛЛЕМЫХЪ ИДОБРЫХЪ
 КРАЮ . ШКОУДА НАЧНОУ
 ПЛАКАТИ СЪДВО . Ш
 КОУДА НАЧНОУ МОЛИ
 ТИСА БАГАА . ШКИНХЪ
 СЛАГОАЪ ИЛИ ВЪЩА
 НИИ ЧТАА . ШКАКОВА
 СРЦА . ШКОЕРШ ЯЗЫ
 КА ВЕСЬ СКВЕРНЕНЪ
 И НЕЧИСТЪ ЕСМЪ ОБА
 АННЫИ . ВЕСЬ СМРА
 ДЕНЪ И КОГРЪСЪХЪ
 ЕСМЪ ОУБЫ МНЪ . ВЕСЬ
 ШРИЛОВЕНЪ . ПОКЕЖЕ

ннѣ и прно и вѣѣки
вѣкомѣ аминь ;

Милоса и прнѣн
вѣе вѣло оумнан
теана твореніе

дмитровъ вѣнѣта
козненъ постнѣ

коненовѣ днѣсѣ

Всѣхъ цра нѣга
мти вѣла всѣхъ

годѣтеа рождѣши

единна всѣхъ жи

вотъ всѣхъ же нѣла

гостына нѣсѣхъ

КАРЕЛЬСКИЙ СПИСОК «МОЛИТВЫ К БОГОРОДИЦЕ» ДИМИТРА КАНТАКУЗИНА

Георги Данчев

Резюме

В первой части своего научного сообщения автор делает обзор известных до настоящего времени 17 списков одного из немногих стихотворений древнеболгарской литературы «Молитвы к Богородице» Димитра Кантакузина. К ним он прибавляет еще один — восемнадцатый, открытый и названный им Карельским. Список находится в рукописи, открытой в Карельском крае, сохраняющейся в данный момент в Рукописном отделе Пушкинского дома в Ленинграде. В настоящем Карельский список стихотворения, один из самых полных списков, публикуется впервые.

Во второй части работы публикуется полный текст «Молитвы к Богородице». В конце работы дано и факсимиле первых двух страниц списка стихотворения.

COPIE MANUSCRITE DE CARELIE DE «LA PRIERE A LA VIERGE»
DE DIMITRE KANTAKOUZINE

Guéorgui Dantchev

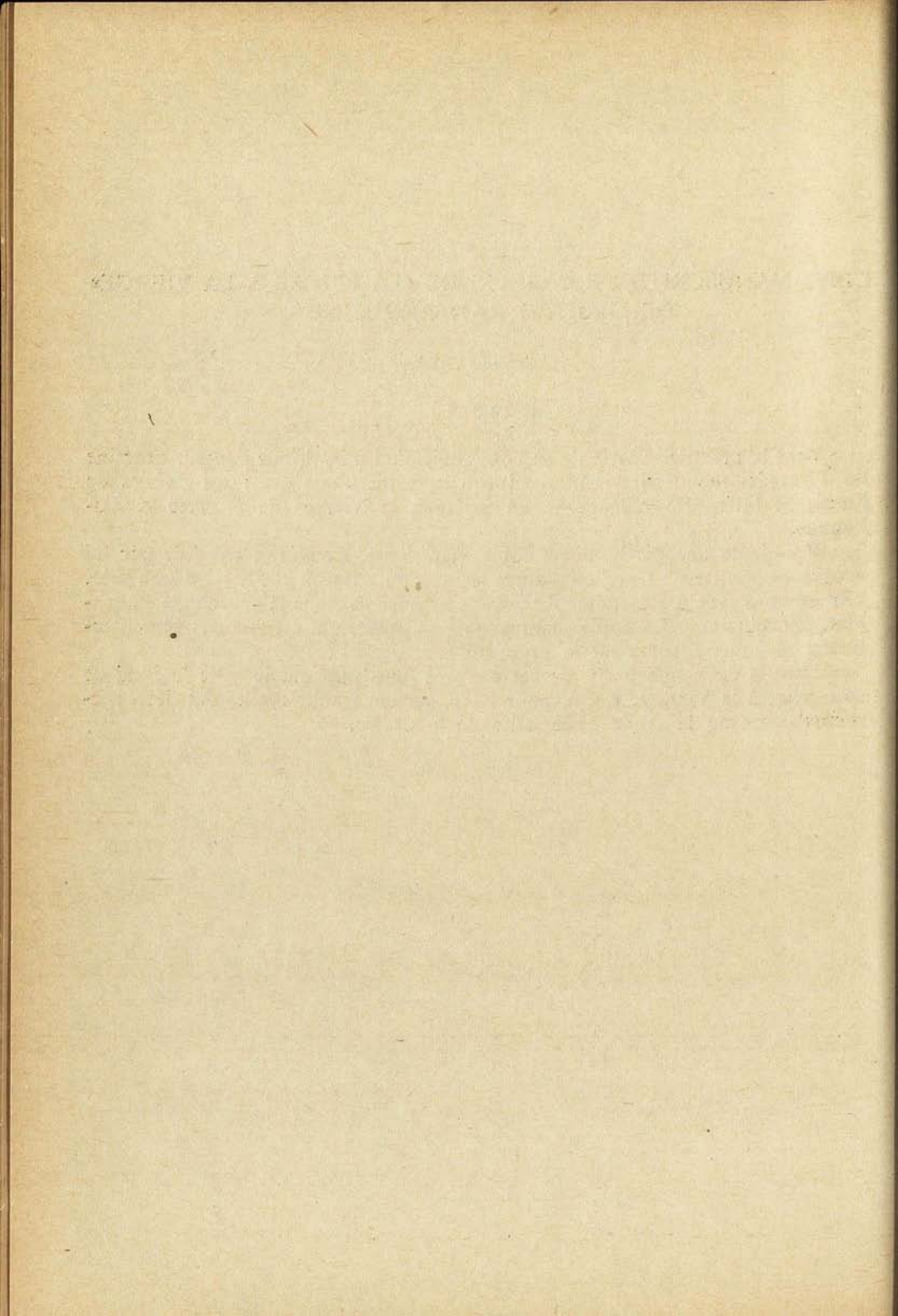
R é s u m é

Dans la première partie de sa communication scientifique l'auteur examine les 17 copies manuscrites connues jusqu'à présent d'une des rares poésies de l'ancienne littérature bulgare — «La prière à la Vierge» de Dimitre Kantakouzine.

Il y ajoute une dix-huitième copie manuscrite, trouvée et baptisée par lui «copie manuscrite de Carélie» d'après le nom du pays où elle a été découverte. Elle est conservée à présent au Rayon des manuscrits dans la maison de Pouchkine, à Léningrade. La copie manuscrite de Carélie, qui est une des plus complètes, va être publiée pour la première fois.

Dans la deuxième partie de cet ouvrage nous publions le texte intégral de «La prière à la Vierge». Enfin, pour clore, suivent les fac-similés des deux premières pages de la copie manuscrite de la poésie.

1. 1871
2. 1872
3. 1873
4. 1874

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Обучение болгар русской интонации представляет известные трудности, о которых в методической литературе еще нет достаточных сведений. Из немногих работ, затрагивающих этот вопрос, можно назвать статью Д. Озерецковской „Към въпроса за интонацията в руски език“¹ и раздел „Интонационни различия в руском и българском языках“ Магдалены Георгиевой в учебнике „Граматика современного русского языка для студентов-русистов“².

Статья Д. Озерецковской, однако, сейчас уже не может быть использована при обучении болгар русской интонации, так как в ней нет подробного анализа интонационных средств русского языка, передающих смысловую сторону речи. Слишком общим и недостаточным является замечание автора о том, что „в руски език, както и в български, интонацията може да бъде възходяща и низходяща“. Что касается русского языка, то известно, что рисунок изменения движения основного тона внутри фразы, т. е. мелодика, имеет более сложную характеристику:

он может быть нисходящий , восходящий , ровный ,
 восходяще-нисходящий , нисходяще-восходящий .

По системе Е. А. Брызгуновой³ все эти различные рисунки изменения основного тона в русском языке характеризуют соответствующие интонационные конструкции (ИК), с помощью которых можно выразить смысловую сторону русской речи. Говоря о болгарской интонации, тоже вряд ли можно сделать такой общий вывод о движении тона. Уже в исследованиях О. Брока⁴, изучавшего болгарскую мелодику, опровергается этот вывод. Его далеко не полные слуховые наблюдения над повествовательным и вопросительным предложениями показывают, что мелодика болгарских предложений может быть нисходящей, восходящей, восходяще-нисходящей и нисходяще-восходящей. Например:

¹ Д. Озерецковская, Към въпроса за интонацията в руски език, „Народна просвета“, 1960, № 11.

² Грамматика современного русского языка для студентов-русистов, София, 1965, стр. 25—26.

³ Е. А. Брызгунова, Звуки и интонация русской речи, лингафонный курс для иностранцев, Москва, 1969.

⁴ О. Брок, Очерк физиологии славянской речи, 1910, стр. 241.

Готово ли е? Това е твърде много. Добре ли е това? Не е ли късно?

Экспериментальные исследования по этому вопросу Ст. Стойкова⁵ остались незавершенными, но и в них приводятся самые различные примеры движения тона в болгарском предложении.

Делая некоторые выводы по сопоставлению русских и болгарских вопросительных предложений, Озерецковская пишет: „В българския език въпросителните изречения без въпросителни думи завършват с възходяща интонация“. Это заключение явно носит слишком обобщающий характер и, естественно, не передает всего многообразия и сложности в мелодике болгарского вопросительного предложения без вопросительного слова. Мы не можем согласиться с тем, что, например, предложения „*Студентът издържа изпита?*“ или „*Той завърши института?*“ будут всегда произноситься с восходящей интонацией. Здесь неизбежно встает вопрос о логическом центре высказывания. В зависимости от изменения места логического ударения будет изменяться мелодика подобных предложений.

Относительно вопросительных предложений с частицей ЛИ Озерецковская пишет: „Както в българските въпросителни изречения с частицата ЛИ, която отделя думата, съдържаща въпроса, така и в руските изречения с частицата ЛИ думата, която съдържа основния въпросителен смисъл, стои на първо място в изречението и се изговаря с повишаване на тона и с логическо ударение“. В этом высказывании не учтено, что в русском языке вопросительные предложения с частицей ЛИ типа *Пойдете ли в кино? Завтра ли надо вернуть эту книгу?* встречаются гораздо реже, чем вопросительные предложения без ЛИ: *Пойдете в кино? Завтра надо вернуть книгу?* В болгарском же языке частица ЛИ является одним из основных средств образования вопросительного предложения и такие предложения — один из основных типов вопроса болгарской речи: *Твой ли е този речник? Ходихте ли в София? Купихте ли цветя?* Вопросительные предложения без ЛИ встречаются намного реже и часто при особых условиях: при переспросе, в неполном вопросе. Например: *Сега? А ние? Ние?* и т. п. И если в русском языке мелодика вопросительных предложений с частицей ЛИ при преобладании вопроса почти не отличается от вопросительных предложений без вопросительного слова (хотя степень повышения тона на ударном слоге слова, выделенного ударением, может быть и меньше), то в болгарском языке такого совпадения не наблюдается.

Другие выводы Озерецковской (о месте логического ударения, о предложениях с союзом „а“) неоспоримы, но они не входят в единую систему сопоставлений русской и болгарской интонации.

В разделе „Интонационные различия в русском и болгарском языках“ названного учебника² М. Георгиева пишет: „Фразовое ударение

⁵ Ст. Стойков, Увод във фонетиката на българския език, София, 1966.

в обоих языках связано с понижением тона в повествовательных предложениях. Вопросительное, побудительное и восклицательное предложение в обоих языках имеют в основном два типа фразового ударения: с понижением или с повышением тона. Так как обычно эти виды предложений связаны с различными видами эмоциональной насыщенности, то их мелодический рисунок очень разнообразен и требует особого подробного изучения⁶. В практической работе по обучению болгар русской интонации очень ценны выводы М. Георгиевой о чтении незавершенной синтагмы в русском и болгарском языках в сопоставительном плане (об этом — ниже). Указания относительно вопросительных предложений в обоих языках, однако, являются явно недостаточными для использования их в практической работе.

Таким образом, на занятиях по русской интонации не всегда возможны сопоставления с болгарским языком, так как точных экспериментальных исследований по болгарской интонации еще нет и в методической литературе этот вопрос еще не изучен. Кроме того, наш опыт показал, что ошибки студентов в произношении при чтении русского предложения не всегда являются точным воспроизведением правильного произношения в их родном языке. Так, если студенты-болгары при произношении вопросительного предложения без вопросительного слова повышают тон в конце фразы, это не дает нам права утверждать, что для болгарского предложения такого же типа характерно такое повышение. В своих ошибках студенты демонстрируют различную степень овладения интонацией. Преподаватель должен уметь определять типичные отклонения, основываясь на материале русского языка. Это особенно важно в тех условиях, когда в науке еще не разработаны вопросы об интонационной системе болгарского языка. Очевидным является тот факт, что для выявления окончательных выводов по этому вопросу потребуются тщательные экспериментальные исследования. Подробного изучения заслуживает вопрос о том, как будет изменяться мелодика болгарского предложения в зависимости от изменения порядка слов, в зависимости от места логического центра высказывания, в зависимости от характера самих компонентов предложения, требуют изучения интонационные и смысловые отношения в различных типах болгарского предложения.

В современном русском языке интонационные особенности речи можно считать достаточно разработанными (см. курс Г. М. Кузнецовой⁶, курс Е. А. Брызгуновой³), чтобы изучать их на филологических факультетах на отделениях русского языка.

Работа над интонацией на I курсе филологического факультета ВПИ проводится на занятиях по фонетике с самого начала параллельно с отработкой трудных звуков. Теоретические сведения даются по курсу Е. А. Брызгуновой. По этому курсу студенты знакомятся с пятью типами интонационных конструкций, выражающих смысловую сторону речи (ИК-I,

⁶ Г. М. Кузнецова, Мелодика простого повествовательного предложения в современном русском языке. „Ученые записки ЛГУ“, 1960, № 237, вып. 40.

ИК-2, ИК-3, ИК-4, ИК-5). Дальнейшим теоретическим материалом по интонации является изучение случаев употребления интонационных конструкций в речи. Здесь изучается употребление ИК-3 и ИК-4 в простом повествовательном предложении, после чего можно переходить к интонации перечисления, пояснения, противопоставления, сопоставления. При подаче основных типов ИК используются схемы, передающие особенности строения той или иной конструкции. Схемы отражают значимые и незначимые изменения тона, указывают центр интонационной конструкции. Составление схемы прочитанного примера наглядно демонстрирует студентам правильное и, в случае ошибки, неправильное движение тона. Хорошей тренировкой в умении владеть голосом и дыханием является упражнение на чтение примера по заданной схеме. Так, например, далеко не сразу удастся студенту правильно прочитать по схеме предложение типа:

В огромном гастрономическом магазине царит предпраздничное оживление!

Схема предлагает прочитать это предложение как одну синтагму с понижением тона на слове *оживление*. Так же, по схеме, проводится упражнение на передвижение центра ИК, упражнение на выделение ударной, заударной и преударной частей и сопоставительное упражнение по всем типам ИК.

Остановимся более подробно на тех трудностях, которые возникают у студентов-болгар при усвоении русской интонации на занятиях по фонетике.

1. Трудности в усвоении ИК-2. Наиболее ярко эта конструкция проявляется в вопросительных предложениях с вопросительным словом. В этой конструкции ударная часть произносится с незначительным повышением тона и с усилением словесного ударения, которое обозначается

жирной чертой . А на заударной части тон по-

нижается ниже среднего. Студенты часто затрудняются в выполнении двух основных требований при произношении ИК-2: усиление словесной напряженности на ударной части и понижение тона на заударной части. И в результате все вопросительное предложение звучит с невопросительной интонацией, невыразительно и нечетко. А иногда к этим недостаткам прибавляется еще одна ошибка, часто встречающаяся у болгар и, очевидно, характеризующая одну из черт болгарской интонации. Эта ошибка заключается в повышении тона на заударной части. Например, вместо произношения:

Как вел себя маленький коммунар?

студенты произносят:

Как вел себя маленький коммунар?

или

Как вел себя маленький коммунар?

Зачем вы ведете его так далеко?

Последние два примера показывают очень типичную ошибку болгар: понижение тона на вопросительном слове с последующим повышением тона на заударной части без понижения (интонационные ошибки студентов определялись на слух).

Работу над ошибками следует начинать с упражнения на сравнение произношения напряженного и ненапряженного слогов в слове, в сочетании слов и в предложении. Очень наглядными оказываются сопоставления одиночных вопросительных слов типа *куда, какой, сколько, когда*, произнесенных так, что в одном случае на ударном слоге тон понижается, как в ИК-1, а в другом случае — происходит усиление напряженности, как в ИК-2. Например:

Сколько

Сколько?

Куда

Куда?

От этих сопоставлений можно переходить в сопоставлению предложений с интонацией объявления и вопросительных предложений с вопросительным словом. Например:

Куда пойти учиться.

Куда пойти учиться?

Куда пойти учиться?

Что передаст радио.

Что передаст радио?

В заключение этой работы надо предложить студентам упражнение

—   ^   —   —   —   ^   ε
 Он знает этот текст?

И

—   ^   —   —   —   ^   ε
 Он знает этот текст?

В преодолении этих ошибок может помочь использование схем и выделение частей в интонационной конструкции, а также наблюдения над перемещением центра ИК и соответствующим изменением смысла фразы. Например, при отработке вопроса *Завтра будет лекция?* надо выделить ударную — предупредительную и заударную части ИК, нарисовать схему, потренироваться в произношении каждой части ИК в отдельности и наблюдать над изменением смысла при передвижении центра ИК. Одним из активных упражнений при отработке ИК-3 является определение вопроса по данному ответу. Например, дан ответ: *Да, moi.* Надо быстро устно составить вопрос: *Это твои книги?* (цифрой обозначен тип ИК).

3. Выделение и произношение незавершенной синтагмы в повествовательном предложении. Это та часть материала по интонации, работа над которым должна углубляться от курса к курсу. Так, на первом курсе студенты знакомятся с простыми случаями выделения синтагм в предложении, с правилами выбора ИК в незавершенной синтагме, делают первые наблюдения над логическим и синтагматическим ударениями в сопоставительном плане. Остановимся подробнее на каждом из этих моментов работы.

Вопрос о синтагме теоретически довольно сложен, так как этот термин употребляется и при морфологическом, и при синтаксическом, и при интонационном анализе языка⁷. Однако в практической работе при интонационном анализе преподаватель может ограничиться непосредственной иллюстрацией синтагматического членения на конкретном предложении, не требуя от студентов точного определения синтагмы. Но им надо объяснить, что при интонационном анализе под синтагмой понимается „кратчайшая знаменательная часть фразы, выделяемая ритмико-интонационными средствами“⁷.

„Первоначальный формально-грамматический состав предложения включает в себе возможности различного смыслового толкования, которые должна уточнить интонация путем синтагматического членения. Здесь проявляется взаимодействие формально-грамматического состава и интонации. Словосочетания, порядок слов и интонация в своей совокупности придают предложению конкретное коммуникативное значение“, — пишет Г. Фирсов в своей книге „Значение работы над интонацией для усвоения синтаксиса и пунктуации в школе“⁸. Опыт показал, что лучшим средством обучения правильному синтагматическому членению является та-

⁷ О. С. Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва, 1966, стр. 482.

⁸ Г. П. Фирсов, *Значение работы над интонацией для усвоения синтаксиса и пунктуации в школе*, Москва, 1962, стр. 75.

кая работа, когда студенты под наблюдением преподавателя читают и размечают текст на смысловые части (речевые такты, синтагмы). При этом, кроме правильного понимания текста, от студентов требуется четкое выделение каждой синтагмы и правильное пользование паузами, что является важным моментом при обработке чтения. Эта работа углубляется на занятиях по литературному чтению, о чем речь пойдет ниже.

Правила выбора ИК студенты начинают усваивать при сопоставлении ИК-3 и ИК-4 в незавершенной синтагме и при изучении интонаций перечисления, пояснения, сопоставления и противопоставления. Они знакомятся с тем фактом, что ИК-3 и ИК-4 являются основными средствами незавершенности в повествовательном предложении и что в таких незавершенных синтагмах ИК-3 и ИК-4 не выражают смысловых различий. Студенты узнают, что ИК-3 более характерна для разговорной речи, ИК-4 — для деловой, официальной речи и при чтении. Так, при сопоставлении разного чтения следующего предложения *Завтра утром | начинается сессия* студенты уже сами делают правильный выбор ИК в первой незавершенной синтагме: ИК-3 в разговорной ситуации, ИК-4 — при деловом сообщении.

При изучении интонаций перечисления, пояснения, сопоставления студенты знакомятся с конкретными правилами выбора ИК и синтагматического членения. Так, например, по правилам интонации перечисления надо прочитать такое предложение: *В человеке должно быть все² прекра-*
³⁻⁴сно: | *и* ³⁻⁴лицо, | *и* ³⁻⁴одежда, | *и* ³⁻⁴душа, | *и* ¹мысли (Ч).

Особенно трудным для студентов оказывается усвоение различия между логическим и синтагматическим ударением в повествовательном предложении. Введение понятия логического ударения должно опираться на теорию об актуальном членении. Известно, что в русском языке синтагматическое ударение находится на последнем слове синтагмы⁹. Если же смысловые основания требуют перенесения ударения на другое слово в синтагме, то надо говорить о появлении логического ударения. Еще при знакомстве с ИК-1 студенты узнают, что значимое понижение тона в ИК-1 происходит на новой части высказывания. В русском языке чаще всего „новое“ стремится в конец фразы. Но в речи возникают такие ситуации, когда в зависимости от контекста „новое“ может находиться и не на последнем слове синтагмы. Например: *Я отдыхала на море. И мои друзья отдыхали на море.* Ясно, что контекст обуславливает особое понимание второго предложения. Так, на примерах, студентам разъясняется суть актуального членения. Они наглядно видят, как „предложение, взятое вне речи и контекста и имеющее определенное грамматическое членение, в контексте может дополнительно приобретать существенное именно для данного контекста или данной речевой ситуации и целиком ими определяемое чле-

⁹ М. М. Галеева, Об акцентно-ритмической структуре синтагм в связи с обучением иностранцев русской интонации, тезисы доклада на Международной конференции преподавателей русского языка и литературы, Москва, 1969, стр. 96.

нение другого порядка¹⁰. Проводятся наблюдения, как „предложение с одним и тем же грамматическим составом в зависимости от контекста может приобретать разное актуальное членение“¹⁰. Студентам предлагается работа по наблюдению над изменением смысла предложения в зависимости от перемещения центра ИК-1.

Например: Отец разговаривал с учителем о своем сыне.

Отец разговаривал с учителем о своем сыне.

Отец разговаривал с учителем о своем сыне.

И т. д.

Такие же наблюдения проводятся над предложениями, в которых изменяется порядок слѳв. Например: *Для детей выписали журналы* и *Журналы выписали для детей*. В обоих типах названных упражнений студенты должны подобрать соответствующий контекст к данным предложениям, где содержалось бы то „данное“, которое повторено в разбираемом примере.

Логическое ударение может определяться не только местом выделяемого слова, но и интонационными средствами: усилением словесной напряженности. Такое логическое выделение слова выражается с ИК-2 в повествовательном предложении, оно может находиться на любом слове синтагмы. Например: *Вы неверно решили задачу (а не пример)*.

Вы неверно решили задачу.

Вы неверно решили задачу (а не кто-либо другой).

Таким образом, студенты усваивают выделение слова логическим ударением: или путем перемещения центра ИК, или с помощью ИК-2.

Усвоив случаи логического ударения в синтагме, студенты должны тренироваться в правильном чтении незавершенной синтагмы с синтагматическим ударением на последнем слове синтагмы. Опыт показал, что это одно из самых трудных мест для болгар при усвоении русской интонации. Здесь смешиваются ошибки по определению логического и синтагматического ударений и ошибки, возникающие под влиянием родного языка.

В учебнике „Грамматика современного русского языка для студентов-русистов“ в разделе „Фонетика“ М. Георгиева² отмечает случаи, когда „синтагматическое ударение в русском языке отличается от болгарского. В русском языке оно всегда закреплено на последнем слове синтагмы. В болгарском языке синтагматическое ударение, как правило, стоит на первом слове синтагмы в следующих случаях.

1. Когда синтагма состоит из препозитивного определения и постпозитивного определяемого. Срв. болг. и рус.

Млада девойка | влезе в стаята.

Молодая девушка | вошла в комнату.

¹⁰ И. И. Ковтунова, Порядок слов в русском литературном языке XVIII — первой трети XIX в., Москва, 1969, стр. II.

В Хасковски окръг | започна жътвата. В Хасковском окръге | [↑]началась жътва.

2. Когда синтагма состоит из препозитивного обстоятельства образа действия и постпозитивного сказуемого. Срв. болг. и рус.

Момчето | [↑]бързо поздрави | и седна. Мальчик | торопливо [↑]поздоровался | и сел.

3. Когда синтагма состоит из препозитивного сказуемого и постпозитивного дополнения (или обстоятельства времени и места). Срв. болг. и русск.

Той | [↑]почука на вратата | и зачака. Он | [↑]постучал в дверь | и стал ждать.

4. Когда это причастие или деепричастие в причастном или деепричастном обороте. Срв. болг. и русск.

Прекъснатите за миг спорове | [↑]Прекратившиися на миг спорове |
отново продължиха. [↑]снова продължиха.¹²

То, что в болгарском языке согласованное определение произносится с большей силой и высотой тона при условии, что логическое ударение падает на другое слово в предложении, было проверено и доказано Марой Георгиевой экспериментальным путем с помощью интонографа, о чем подробно говорится в ее статье „По въпроса за мелодиката на българския език, мелодиката на групата съгласувано определение и определяемо“¹¹. Мара Георгиева пишет: „Съгласуваното определение в българския език се изговаря с по-голяма сила и височина на тона от определяемото при условие, че логическое ударение пада върху друга дума в изречението. . .

Тогава старият воденичар се замисли.

В тихия вѳр закрѳаха жаби“.

Наблюдения Мары Георгиевой показали, что в выделенных словосочетаниях движение тона может быть восходящим и восходяще-нисходящим, а определение произносится с большей силой (интенсивностью). М. Георгиева не делает выводов относительно места синтагматического ударения в незавершенной синтагме в болгарском языке. Однако, выделяя группу определения и определяемого в особый речевой такт („говорен такт“), она в сущности имеет в виду синтагму. Далее она говорит о выделении слова в речевом такте (синтагме) путем увеличения силы и высоты тона. В „Словаре лингвистических терминов“ О. С. Ахмановой дано определение ударения: „Выделение теми или иными фонетическими средствами — усиление голоса, повышение тона (резкое изменение мелодической кривой) в сочетании с увеличением длительности, интенсивности, громкости и т. п. — одного из слогов в составе слова или целого словосочетания“. Значит, в результате экспериментальных наблюдений Мары Георгиевой можно сделать частичный вывод о месте синтагматического ударения в незавершенной синтагме в болгарском языке, если эта синтагма предста-

¹¹ М. Георгиева, По въпроса за мелодиката на българския език, сп. „Български език“, 1967, № 1.

вляет собой сочетание определения и определяемого. Вывод заключается в том, что синтагматическое ударение в такой синтагме находится не на последнем слове синтагмы. Мы уже привели более подробные выводы Магдалены Георгиевой относительно места синтагматического ударения в незавершенной синтагме, представляющей собой словосочетания различного типа. Эти выводы широко подтверждаются на практике при обучении болгар русской интонации. Дальнейшего исследования заслуживает экспериментальное подтверждение этих выводов.

И наш опыт также показал, что во многих случаях студентам не сразу удается правильное чтение незавершенной синтагмы с ударением на последнем слове. Здесь сказывается влияние родного языка.

Таковы основные типы ошибок болгар при усвоении русской интонации в объеме указанной программы. Надо сказать, что на занятиях по фонетике вполне достаточно времени, чтобы закрепить основные типы интонационных конструкций и синтагматическое членение в общих чертах. Однако для работы над ошибками более сложного характера необходимо введение интонационно-смыслового анализа текста. Эта работа должна проводиться на занятиях по литературному чтению. Именно при чтении художественного текста перед студентами встает острая необходимость знания русской интонации. Без знания интонационной системы русского языка студенты затрудняются в правильном воспроизведении звуковой стороны текста, не всегда верно воспринимают смысл отдельных, более сложных предложений, а также не достигают беглости и свободы чтения текста.

Остановимся несколько подробнее на работе над интонацией на занятиях по литературному чтению. На занятиях по литературному чтению студентам предлагаются более сложные тексты, насыщенные различными интонационными трудностями, не говоря уже о трудностях грамматического и лексического характера. Такие тексты представляют собой, по существу, особый материал по интонации, когда проводятся более подробные наблюдения над смыслом предложения, над смысловыми оттенками в нем, над различными способами выражения эмоций, а также над взаимодействием синтаксиса и интонации. Такую работу над текстом мы называем интонационно-смысловым анализом. Сюда войдут различные моменты обучения интонации: закрепление интонаций перечисления, пояснения, противопоставления, сопоставительные наблюдения над логическим и синтагматическим ударением на основе знаний об актуальном членении, тренировка в выборе ИК и т. д. Безусловно, более легкий материал по интонации (типы ИК) тоже обрабатывается на сложных текстах, в результате чего студенты приобретают свободу владения данными конструкциями. Так, хорошим средством закрепления ИК-3 является чтение текстов из хрестоматии, содержащих диалогическую речь. Для этого можно поре-

¹² Е. Михайлова, М. Тончева, Н. Хрисчева, Русский язык, учебник-хрестоматия для студентов I курса русской филологии, В. Търново, 1967.

¹³ А. Малинова, Е. Матова, М. Мешерская, Русский язык, хрестоматия-учебник для I, II и III курсов учительских институтов, София, 1963.

комендовать следующие тексты: „Пепе“ М. Горького, „Температура“ и „Новогодний сюрприз“ В. Карбовской из хрестоматии ВПИ Е. Михайловой, М. Тончевой и Н. Хрисчевой¹²; тексты „Клад“ К. Паустовского, „Каменная чаша“ П. Бажова, „Семья“ Н. Тихонова, „Дни и ночи“ К. Симонова из хрестоматии А. Малиновой и др.¹³; тексты „Чуткое отношение“ Л. Ленча, „Босоножки“ В. Василевской, „Мальчик в красной куртке“ В. Карбовской, „Сереза“ В. Пановой из хрестоматии „Русский язык“ М. Георгиевой и др.¹⁴.

Для выработки четкости чтения синтагм следует останавливаться на предложениях с перечислением, пояснением и др. Например:

„Есть много прекрасных городов | — всех прекрасней Париж, | в нем смеются беспечные женщины, | под каштанами фронт пьют рубиновые настойки, | и тысячи огней роятся на зеркальном асфиде просторных площадей“.

(Эренбург)

„Чего только нет в ней! И огурчики, | и зеленый лучок, | и кусочки телятины, | и молодой картофель, | и крутое яйцо, | и густая сметана. . .“

(В. Карбовская)

„Внутри церкви, | зацетившись за резной дубовый алтарь, висели большие кисти черного винограда“.

(К. Паустовский)

Далеко не сразу студенты узнают самостоятельно конструкции перечисления, пояснения и др.

При чтении более распространенных предложений студенты часто совсем не задумываются над смысловыми оттенками между частями предложения, читают предложение невнятно, нечетко, на одном дыхании или останавливаясь лишь на произвольном слове в предложении, делая паузу. Например, встретилось предложение: „Луи Ру, слушая их злое бормотание, ²соображал, что в Париже ничего не изменилось, что „республика“ ³находится не на улице Черной Вдовы, а на широких проспектах Семилучной Звезды, и что когда ¹каменщик отгонит пруссаков, маленький Поль будет снова открывать свой рот“. Под наблюдением преподавателя, студенты тщательно обдумывают смысловые взаимоотношения между частями предложения, находят знакомые конструкции (в данном случае — интонацию противопоставления „республика находится не на улице Черной Вдовы, а на . . . и т. д. интонацию пояснения — „слушая их злое бормотание“). Расчленив это предложение на синтагмы, студенты определяют, с каким типом ИК они читаются. В последней синтагме студенты замечают, что „новым“ будет являться слово *снова*, так как об остальном уже шла речь в предыдущем предложении и оно является, таким образом, „данным“. И в итоге такой работы все предложение прозвучит примерно так: „Луи Ру, | ²слушая их злое бормотание, | ³соображал, | ¹что в Париже

¹⁴ М. А. Георгиева, Н. В. Григориева и др., Русский язык, хрестоматия-учебник для студентов I курса русской филологии, София, 1965.

ничего не изменилось, | что „республика“ находится не на улице Черной Вдовы, | а на широких проспектах Семилучной Звезды, | и что, когда каменщик отгонит пруссаков, | маленький Польша снова будет открывать свой рот“.

Следует потренировать студентов и на выделение в одну синтагму обстоятельства времени или места, находящегося в начале предложения. Известно, что по законам актуального членения предложения обстоятельство-тема („данное“) располагается в начале предложения. Чаще всего оно произносится с ИК-3. Если же обстоятельство является ремой „(новым)“, то оно стоит в конце предложения. Например:

На берегу реки | остановилась машина (обстоятельство-тема).

Машина остановилась на берегу реки (обстоятельство-рема).¹⁵

В первом предложении обстоятельство легко выделяется в отдельную синтагму и, как „данное“, читается с ИК-3. Во втором предложении выделение обстоятельства в синтагму необязательно, хотя в некоторых речевых ситуациях и оно возможно. И в таких случаях подлежащее часто выражено местоимением как нечто известное, „данное“: Она остановилась | на берегу реки. Однако этот вопрос — об обстоятельстве-реме довольно сложен. Его целесообразнее предложить студентам старших курсов. А на первом курсе ограничиться случаями выделения обстоятельства-темы в начале предложения. Такие примеры очень наглядны и помогают студентам в закреплении общей работы по выделению синтагм. Кроме того, надо объяснить студентам, что одиночное обстоятельство или обстоятельство в менее распространенных предложениях не всегда выделяется в отдельную синтагму, но в практике речи это очень распространено. Например:

Сначала | Папка шел с матерью под дождем... (Ч.)

„В соседней палате | находилось еще четыре человека...“ (Ч.)

В этих примерах членение необязательно (оно обозначается прерывистой вертикальной чертой).

Интересны случаи (и им надо уделять особое внимание уже на первом курсе), когда синтагматическое членение является смыслоразличительным средством. Вот некоторые примеры:

„И я там был, и мед я пил;

У моря видел дуб зеленый;

Под ним сидел, | и кот ученый

Свои мне сказки говорил“.

(П.)

“... угловатый, неладно сделанный из тонких костей и синих жил старичок Степан Лешин...“ (Г.)

¹⁵ О. А. Крылова, С. А. Хавронова, Порядок слов в современном русском литературном языке, Университет дружбы народов им. П. Лумумбы, Москва, 1969.

На занятиях по литературному чтению студенты продолжают работу по выбору ИК. Так, в примере: „Взглянув на миску, | Пашка увидел жирные щи, | а в щах | кусок мяса“ (Ч.) лучше использовать ИК-3, так как ИК-4 придаст предложению неестественно для данной ситуации деловой тон. А в примере: „Пене | — лет десять, | он хрупкий, | тоненький, | быстрый, | как ящерица. . .“ (Г.) наиболее удачным был бы вариант с ИК-4а как более эмоциональный.

Особой работы заслуживает устранение ошибок при чтении незавершенной синтагмы с синтагматическим ударением на последнем слове. Мы уже говорили о тех случаях, когда место синтагматического ударения не совпадает в русском и болгарском языках. Для студентов-болгар усвоение правильного синтагматического ударения при чтении русского предложения представляет значительные трудности. Так, например, с болгарским акцентом (т. е. с синтагматическим ударением не на последнем слове) читались студентами следующие предложения:

„За грозным июлем. | пришел тихий август“ (Эренбург).

„. . . больше никто не пел | и никто не стрелял“.

„Эти монеты брал старый кабатчик | на улице Черной Вдовы“ . . .

„В нем смеются беспечные женщины, | под каштанами франты пьют

рубиновые настойки, | и тысячи огней | роятся на зеркальном аспи-

де просторных площадей. . .“

Эти ошибки зафиксированы при чтении одного и того же текста, что говорит о частоте неправильного чтения в подобных примерах. Работу по устранению таких ошибок, по нашему мнению, надо начинать с первого курса на занятиях по литературному чтению и углублять ее на старших курсах, привлекая этот материал на всех видах практических занятий. С другой стороны, работа по устранению названной ошибки, появляющейся под влиянием родного языка, не может вестись без систематической

работы по интонации по всем направлениям, включающей в себя обучение произношению, развитие понимания речи и читаемого текста, наблюдения над смысловыми и эмоциональными оттенками в предложении, затрагивающие наблюдения над взаимодействием синтаксиса и интонации.

В заключение можно сказать, что изучение интонационной системы русского языка и интонационно-смысловый анализ художественных произведений являются в вузе важной частью большой работы по развитию у студентов навыков владения языком. Конечной целью работы по интонации надо считать полное устранение акцента в произношении, а также приобретение навыков осознанного беглого чтения и умение точно и правильно выразить свои мысли, учитывая смысловые и эмоциональные оттенки, возникающие в различных речевых ситуациях.

¹⁶ Е. А. Брызгунова, Практическая фонетика и интонация русского языка, Москва, 1963.

¹⁷ „Работа по фонетике и интонации при обучении русскому языку иностранцев“, сборник методических статей под ред. Е. А. Брызгуновой, Москва, 1967.

¹⁸ „Вопросы обучения студентов-иностранцев русскому произношению“, сборник статей, Москва, 1964.

¹⁹ А. Теодоров-Балан, Българска граматика, ч. I — звукословие, 1930.

²⁰ А. Н. Рапанович, Фонетика французского языка, Москва, 1969.

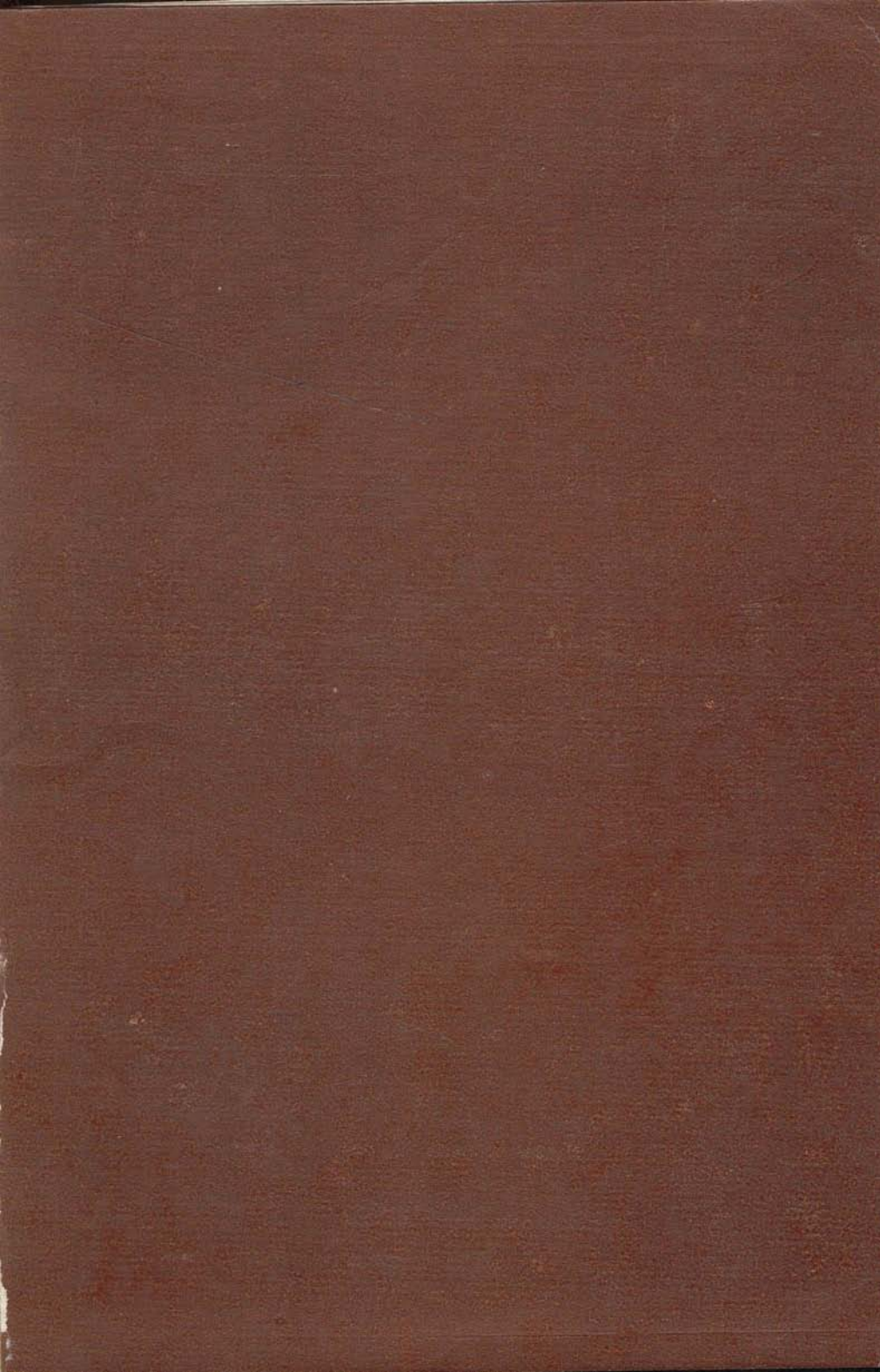
НЯКОИ ВЪПРОСИ НА ОБУЧЕНИЕТО НА БЪЛГАРИ ПО РУСКА ИНТОНАЦИЯ ВЪВ ВУЗ

Тамара Н. Махрова

Резюме

Преподаването на интонацията чрез имитация е малко ефективно. Работата над интонацията трябва да се провежда по единна система, отразяваща интонационните средства, които предават смисловата страна на речта и различните отънъци на смисъла. Във филологически факултет задълбочено системно изучаване на интонацията на руски език може и трябва да става преди всичко на занятията по практическа фонетика и литературно четене. В настоящата статия се разглеждат трудности, възникващи у студентите-българи при усвояването на руската интонация от тях, а също така и възможности за по-подробна и задълбочена работа над текст, когато се правят наблюдения над смисъла на изречението, над смисловите отънъци, над различните способности за изразяване на емоции, а също така над взаимодействието на синтаксиса и интонацията.

ТРУДОВЕ
ВТУ

X

кн. 1

1972-73